

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Discursos i llenguatges pacifistes a Catalunya entre la Setmana Tràgica i la Guerra Civil, 1909-1936

David Devesa Pájaro

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) i a través del Dipòsit Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX ni al Dipòsit Digital de la UB. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX o al Dipòsit Digital de la UB (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) y a través del Repositorio Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR o al Repositorio Digital de la UB. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR o al Repositorio Digital de la UB (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service and by the UB Digital Repository (diposit.ub.edu) has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized nor its spreading and availability from a site foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository is not authorized (framing). Those rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

DISCURSOS I LLENGUATGES
PACIFISTES A CATALUNYA ENTRE
LA SETMANA TRÀGICA I LA
GUERRA CIVIL, 1909-1936

DAVID DEVESA PÁJARO

NOVEMBRE 2015

PROGRAMA DE DOCTORAT SOCIETAT I CULTURA
FACULTAT DE GEOGRAFIA I HISTÒRIA
UNIVERSITAT DE BARCELONA

DIRECTORA: DRA. SUSANNA TAVERA GARCIA

ÍNDIX

Resum.....	7
Agraïments.....	9
Introducció.....	12
Objectius i hipòtesis generals.....	14
Metodologia i estructura del treball.....	15

PRIMERA PART

1. El pacifisme: precisions conceptuals i antecedents històrics.....	18
1.1. Què és el pacifisme.....	20
1.2. Les arrels del pacifisme segons la historiografia.....	35
1.2.1. De l'antiguitat a l'època medieval.....	35
1.2.2. L'època moderna.....	38
2. Els moviments per la pau del segle XIX: corrents i tradicions.....	44
2.1. Pacifisme liberal-democràtic.....	47
2.1.1. La idea de pau perpètua i el federalisme com a projecte il·lustrat.....	48
2.1.2. La lògica de la rendibilitat: dels criteris economicistes a l'arbitratge internacional.....	54
2.1.3. La <i>Ligue Internationale de la Paix et de la Liberté</i> i els Estats Units d'Europa: projecte federal i plataforma de propaganda pacifista.....	58
2.2. Pacifisme obrer.....	64
2.2.1. Els pioners: algunes aportacions heterogènies.....	65
2.2.2. El marxisme.....	68
2.2.3. L'anarquisme.....	72
2.3. Pacifisme religiós.....	76
2.3.1. Les esglésies "pures": el caràcter pacifista d'algunes esglésies protestants i la seva influència.....	76
2.3.2. La desconfiança de la jerarquia catòlica.....	84

SEGONA PART

3. La peculiar introducció del discurs pacifista contemporani a Catalunya (1868-1904) ...	95
3.1. La debilitat del pacifisme orgànic: definició i problemes en la recerca d'una connexió amb el moviment europeu.....	96
3.2. La via pedagògica vers el pacifisme: del krausisme a l'Escola Moderna.....	103
3.3. La via maçònica i lliurepensadora.....	120
3.4. La lenta i transversal gestació del pacifisme embrionari: del discurs regeneracionista a la creació d'una sucursal de la <i>Ligue Internationale de la Paix et de la Liberté</i>	127
3.4.1. L'embrió: del míting pacifista del Teatre Novedades (1889) fins al "desastre" de Cuba (1898).....	127

3.4.2. El fetus: la Secció espanyola de la <i>Ligue Internationale de la Paix et de la Liberté</i> (1904) i la Societat de la Pau Universal de l'Evolució (1905).....	146
4. El dolorós part del pacifisme català: la Setmana Tràgica (1909), una fita pacifista gens pacífica.....	157
4.1. L'oposició a la guerra colonial, idea de consens moral entre les classes populars: el desprestigi de l'ofici militar després de la Guerra de Cuba (1898).....	160
4.2. Massa pastors per un sol ramat.....	171
4.3. Els mots i les seves conseqüències: l'ús del pacifisme en la disputa de l'hegemonia política	177

TERCERA PART

5. La sincronització amb la dinàmica europea: discursos i renúncies pacifistes entorn de la Primera Guerra Mundial (1914-1918)	209
5.1. Aliadòfils versus Germanòfils: el bandejament del pacifisme i la <i>trahison des clercs</i>	211
5.2. Torras i Bages i l'internacionalisme papal	226
5.3. El manteniment d'un discurs pacifista en l'anarcosindicalisme català: de la premsa al Congrés de la pau de Ferrol.....	245
6. La formació d'un grup d'intel·lectuals contra la guerra dins de la resignada neutralitat catalanista	263
6.1. El Noucentisme i el rebuig al conflicte europeu.....	266
6.2. Alguns satèl·lits de la iniciativa d'orsiana: les trajectòries de Karr, Campalans i Nin.....	279
6.3. La creació d'un òrgan escrit: Els Amics d'Europa (1915-1919)	299
7. L'esperança pacifista en una Catalunya amenaçada pels pistolers (1919-1923)	315
7.1. El ressò entusiasta del wilsonisme entre el republicanisme democràtic	317
7.2. El pistolisme, topall del pacifisme liberal i obrer: el gàngster barceloní oculta el soldat colonial.....	338
7.3. El pacifisme catòlic com a alternativa a la violència obrera	364

QUARTA PART

8. D'on vindrà la pau? El discurs pacifista català entre Ginebra i Chicago (1924-1931) ...	385
8.1. El catalanisme sota la dictadura militar de Primo de Rivera: la reivindicació nacional a través del pacifisme i el camí a la Paneuropa de les minories	386
8.2. La consolidació jurídica i política: la Constitució de 1931 i l'esperit republicà... 413	
9. La victòria efímera: institucionalització i desfeta del pacifisme en cinc convulsos anys (1931-1936).....	437
9.1. La reafirmació de la Catalunya pacifista: el creixement del pacifisme orgànic durant la Segona República.....	438
9.2. "Hi ha més heroisme a servir la causa de la pau": l'exaltació del pacifisme a la premsa republicana i el seu abandonament al llindar de la Guerra Civil	467
Conclusions	500

Annexos	513
Bibliografia i fonts	523

RESUM

Aquesta tesi doctoral té com a objectiu l'anàlisi dels discursos pacifistes publicats a Catalunya entre la Setmana Tràgica (1909) i l'inici de la Guerra Civil (1936). Per tal d'assolir aquest propòsit es parteix de la delimitació conceptual del propi terme "pacifisme" i del coneixement de la seva trajectòria històrica fins al segle XIX. Aquest marc teòric ens permetrà diseccionar, organitzar i comprendre les fonts consultades per acabar traçant un retrat de la penetració i consolidació de les idees i llenguatges pacifistes a la Catalunya de les primeres dècades del segle XX. Així, s'identifiquen els esdeveniments clau en l'evolució d'aquest discurs pacifista, se'n defineixen els seus continguts i s'estableixen unes categories interpretatives en forma de tres tradicions pacifistes (liberal-democràtica, obrera i religiosa). Aquesta tasca desembocarà en l'observació de les interrelacions i estratègies pròpies dels emissors d'aquests discursos i la seva rellevància social, política i intel·lectual. Per últim, es consideraran els ritmes, intensitats, omissions i silencis expressats per les fonts a fi i efecte de caracteritzar un període que acabarà amb una abrupta renúncia al pacifisme provocada per la Guerra Civil.

RESUMEN

Esta tesis doctoral tiene como objetivo el análisis de los discursos pacifistas publicados en Cataluña entre la Semana Trágica (1909) y el inicio de la Guerra Civil (1936). Para alcanzar este propósito se parte de la delimitación conceptual del propio término "pacifismo" y del conocimiento de su trayectoria histórica hasta el siglo XIX. Este marco teórico nos permitirá diseccionar, organizar y comprender las fuentes consultadas para acabar trazando un retrato de la penetración y consolidación de las ideas y lenguajes pacifistas en la Cataluña de las primeras décadas del siglo XX. Así, se identifican los acontecimientos clave en la evolución de este discurso pacifista, se definen sus contenidos y se establecen unas categorías interpretativas en forma de tres tradiciones pacifistas (liberal-democrática, obrera y religiosa). Esta tarea desembocará en la observación de las interrelaciones y estrategias propias de los emisores de estos discursos y su relevancia social, política y intelectual. Por último, se considerarán los ritmos, intensidades, omisiones y silencios expresados por las fuentes para caracterizar un período que acabará con una abrupta renuncia al pacifismo provocada por la Guerra Civil.

ABSTRACT

This PhD dissertation aims to analyse the pacifist speeches published in Catalonia between the Tragic Week (1909) and the beginning of the Civil War (1936). To achieve this goal, this document starts from the conceptual delimitation of the term “pacifism” itself and from the knowledge of its historical trajectory until the nineteenth century. This theoretical framework will allow us to dissect, organize and understand the sources consulted and finally drawing a portrait of the penetration and consolidation of peace languages and ideas in Catalonia in the first decades of the twentieth century. Thus, the key events in the evolution of this pacifist discourse are identified, its contents are defined and also three interpretative categories that are set as pacifism traditions (liberal-democrat, labour and religious) are established. This work will lead to the observation of the interrelations and strategies of the emitters of these discourses and their social, political and intellectual relevance. Finally, paces, intensities, omissions and silences expressed by the sources will be taken into account to portray a period that will end with an abrupt renunciation to pacifism caused by the Civil War.

AGRAÏMENTS

En qualsevol treball que, com la present tesi, requereixi d'anys de dedicació i esforç, hi intervenen i col·laboren un gran nombre de persones i institucions. Per tant, no voldríem deixar d'enunciar els preceptius i merescuts agraïments. En primer lloc, donar les gràcies a la directora d'aquesta tesi, la Dra. Susanna Tavera i Garcia, que durant anys m'ha ajudat a créixer professionalment i humana. Més enllà dels seus consells i indicacions, la seva dedicació i preocupació per aquesta tesi, fins i tot en dates i hores intempestives, ha estat per mi un exemple. A rengló seguit, he d'esmentar l'acompanyament del Grup d'Estudis de la Història de la Cultura i dels Intel·lectuals (GEHCI) de la Universitat de Barcelona (UB), el qual m'ha proporcionat un ambient intel·lectual on aprendre i compartir idees, així com per proporcionar-me un model professional d'historiador fonamentat en el rigor i en el compromís. En aquest marc, doncs, no puc deixar de distingir el paper del Dr. Jordi Casassas i Ymbert i del Dr. Carles Santacana i Torres, al costat dels quals vaig poder gaudir de les meves primeres i modestes experiències en el món de la recerca. A més d'ells, he d'agrair els consells i suport de molts dels membres del GEHCI com la Dra. Teresa Abelló Güell, el Dr. Giovanni C. Cattini, el Dr. Òscar Costa Ruibal, el Dr. Albert Ghanime Rodríguez, la Dra. Paquita Gómez Camacho i molts d'altres que malgrat no poder esmentar-los aquí de forma exhaustiva no deixen d'estar presents en el meu record.

Al marge del GEHCI, però, he tingut també el privilegi de ser guiat i estimulat per altres historiadors amb els quals he mantingut intercanvis o converses enormement enriquidores. Mercès en aquest sentit al Dr. Enric Prat Carvajal, el qual juntament amb el tristament desaparegut Dr. Francisco Fernández Buey em van escoltar i animar en els inicis de la meva recerca. Gràcies també al Dr. Maximiliano Fuentes Codera per les seves opinions entorn a la figura d'Eugeni d'Ors i al seu generós oferiment d'ajuda. Finalment, agrair al Dr. Ignacio Soriano la compartició del seu coneixement sobre recursos digitalitzats relacionats amb l'anarcosindicalisme. En un altre terreny, em sembla de justícia donar també les gràcies a tot el personal de les diverses institucions on he desenvolupat la recerca per la seva paciència i amable col·laboració. La meva insistent presència, especialment en èpoques estivals i horaris quasi inconvenients, va ser en canvi recompensada pels seus treballadors i treballadores amb una generosa complicitat que, superant la barrera del fred i

simple anonimat de la relació professional, em va facilitar la rutina de treball i em va proporcionar algunes concessions en l'ús dels diversos fons. De manera destacada penso en la diligència i proximitat dels treballadors i treballadores de la Biblioteca de Catalunya i el Pavelló de la República. Finalment, per cloure l'apartat del món acadèmic vull tenir un reconeixement per tots aquells companys i companyes de doctorat amb qui he compartit experiències paral·leles i molts instants de neguit en el dur recorregut d'aquests anys. En el context del GEHCI penso en Javier Anta, el Dr. David Cao, Pol Dalmau, Jaume Comas, Miguel Garau, la Dra. Maria Marchese, el Dr. Albert Palà, Gerard Pedret i Raquel Zardoya. Més enllà d'aquest grup de recerca, Elisenda Loscos, el Dr. César Lorenzo, Gemma Torres i el Dr. Francesc Vilaprinyó. Tots ells m'han demostrat al llarg del camí una gran companyonia i una paciència exquisida.

Pel que fa al vessant més personal, el llistat seria infinit i demano d'entrada excuses per les injustes omissions que em veig obligat a realitzar per una qüestió de necessària brevetat. Primer de tot, vull esmentar als companys i companyes de l'INS La Roca del Vallès i l'INS El Cairat d'Esparreguera pels seus ànims i comprensió. Sempre m'han ajudat amb les seves paraules d'alè i confiança il·limitada. Especial esment he de fer dels seus respectius equips directius: del primer centre, l'encapçalat per Josan Pac per col·laborar en l'obtenció d'una Llicència d'Estudis sense remuneració atorgada pel Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya que ha estat clau per donar un nou impuls a la tesi; del segon, tant el dirigit pel Dr. Josep Maria Cobos com el més recent de Patrícia Moreno per recolzar-me en els pitjors moments del compte enrere final, oferint-me tota l'ajuda i flexibilitat possibles.

A continuació, he de donar les gràcies als meus amics i amigues, els quals m'han acompanyat en aquest procés – fins i tot físicament, comprant bibliografia a les llibreries que trobàvem als diferents països que transitàvem durant les vacances – des del primer a l'últim moment. El seu suport incondicional ha estat fonamental per no abandonar l'empresa en els instants més difícils. En aquest sentit, vull fer especial esment del meu millor amic i també historiador Josep Quiles, que ha escoltat pacientment durant hores i hores tots els meus dubtes, evolucions i involucions.

I per últim, a la meva família, base insubstituïble de la meva vida i, com a tal, també del desenvolupament d'aquesta tesi. En aquest sentit, vull esmentar per la seva contínua

preocupació tots els meus oncles, ties, cosins i cosines, tant els residents a Galícia com a Catalunya. Però molt especialment he de donar les gràcies a les quatre dones que són els pilars fonamentals que m'han sostingut. Sofia, la meva parella, que m'ha recolzat i entès perfectament en aquests anys que portem compartint les nostres vides, fins al punt de sacrificar les seves vacances per fer-me més agradable la recerca amb la seva companyia. Ylenia, la meva petita neboda, a la que li he hagut de negar moltes hores de joc per treballar en la tesi, cosa que ella ha respectat sempre amb un respecte i maduresa destacables. La meva germana Bea, còmplice i consellera en tot el que he fet durant la meva vida, que ha patit com ningú les preocupacions d'aquests anys i amb la qual vull gaudir d'aquesta culminació. I Elena, la meva mare, autèntic exemple d'amor i lluita que s'ha desviscut per proporcionar-me entre d'altres coses la millor educació i formació, sent per tant la veritable responsable de que avui escrigui aquestes paraules. Per últim, tinc en els meus pensaments el meu pare, el qual no ha pogut viure aquests moments amb mi, però que em va llegar al costat de la meva mare la seva estima, els valors i els recursos vitals que m'han portat a ser el que sóc.

INTRODUCCIÓ

La present tesi doctoral planteja l'estudi de la presència, característiques i evolució dels discursos pacifistes – és a dir, contraris a la guerra entre Estats – emesos a Catalunya entre 1909 i 1936. L'elecció del tema respon alhora a una doble justificació articulada al voltant de l'interès intel·lectual de caràcter personal i la identificació d'una necessitat de caire historiogràfic. Pel que fa a la primera, aquesta té a veure amb l'inici de la Guerra de l'Iraq l'any 2003. La campanya militar, que comptà amb la participació d'Espanya, va ser fortament contestada des de diversos sectors polítics i socials catalans arribant a motivar l'organització de manifestacions multitudinàries sota el lema “No a la guerra”. Aquest ambient de mobilització pacifista va generar la meua curiositat pels precedents històrics del pacifisme a Catalunya, constatant ràpidament l'existència de diversos estudis sobre aquest moviment – predominantment sorgits des de la militància – que desenvolupaven aquesta temàtica en relació a la Transició i les campanyes contra l'OTAN dels anys 80.

Anys després, aquest interès acabarà transformant-se en un projecte de tesi doctoral arran d'una sèrie de converses amb la Dra. Susanna Tavera i Garcia, la qual em recomanà explorar cronologies més llunyanes tot indicant-me alguns punts de partença de caràcter internacional com la figura de Romain Rolland a França. A partir d'aquestes primeres indagacions vaig començar a interessar-me pel pacifisme d'entreguerres, coneixent altres estudis que analitzaven el pacifisme i la dicotomia guerra-pau en una perspectiva històrica de llarg recorregut. Aquests, però, guardaven la particularitat que sempre es trobaven plantejats en una lògica internacional o amb referents nacionals externs a la realitat espanyola. Serà així com sorgirà la idea de plantejar una tesi que examini l'existència d'un pacifisme català previ a la Guerra Civil Espanyola, cercant omplir un forat historiogràfic en un terreny monopolitzat per cronologies molt recents.

El repte, però, era important. En la mateixa proporció que suposava una enorme oportunitat d'obertura a un camp quasi verge, implicava un considerable salt al buit. Una primera dificultat era la manca de referents historiogràfics que haguessin encarat aquesta temàtica de forma global en la cronologia proposada. En tot cas, hauríem de parlar d'una

breu nòmina de contribucions¹ que en cap cas permetrien establir una visió de conjunt que realment ens situés la dimensió i paràmetres dels discurs pacifista. En aquest sentit, alguns historiadors com Xavier Diez han constatat clarament aquest dèficit – en el seu cas des de la perspectiva de l'estudi de l'anarquisme – tot assenyalant que “a pesar de esta importante presencia del pacifismo y antimilitarismo en el discurso del anarquismo español, resulta difícil hallar investigaciones que se centren en esta cuestión”². Així, malgrat que l'objectiu del present treball no serà en exclusiva aquest que invoca Diez, sí que tractarem de recollir el quant de posar en valor un discurs que, en la nostra opinió, ha estat infravalorat per la historiografia espanyola i catalana. Les raons que justifiquen aquesta situació són d'índole diversa, però si hem de sintetitzar alguns elements claus, pensem que entre ells figurarien clarament la manca d'una conceptualització prou estesa i acceptada al voltant del pacifisme – generant una confusió que ens obligarà a la reinterpretació de part de la historiografia dedicada a temes com l'antimilitarisme –, l'enorme transversalitat del seu discurs – fomentant així la dificultat d'establir-ne unes línies globals –, la quasi inexistència d'organitzacions pacifistes prou visibles i potents que encapçalin i mostrin de forma evident la presència del discurs contra la guerra, i per últim – relacionat també amb els dos arguments anteriors – l'enorme dispersió de les fonts necessàries per al seu coneixement profund – afegint una major complexitat a l'hora de la seva localització i tractament –.

Arribats a aquest punt, i davant la necessitat d'acotar la recerca, es plantejava la necessitat d'establir uns límits cronològics adequats. La tria definitiva es va establir amb un límit superior l'any 1909 i una finalització el 1936. La justificació d'aquestes fronteres tenen a veure amb la dinàmica pròpia del discurs pacifista a Catalunya, iniciant-se l'any 1909 amb la Setmana Tràgica, un esdeveniment que – tal i com tindrem ocasió d'argumentar – marca una primera gran visibilització de l'oposició a la guerra d'amplis sectors de la societat

---

¹ Sense ànim d'avançar-nos als continguts del cos de la tesi, podem relacionar els referents més destacats. Sobre la vinculació entre maçoneria i pacifisme: FERRER BENIMELI, José Antonio; DE PAZ SÁNCHEZ, Manuel A.: *Masonería y pacifismo en la España contemporánea*. Zaragoza: Universidad – Prensas Universitarias, 1991. D'altra banda, algunes reflexions sobre la relació amb la pedagogia: PALACIO LIS, Irene: *Moral, pacifismo e historia. Implicaciones educativas en una España en crisis, 1900-1930*. Valencia: Universidad de Valencia, 1985. Sobre l'anàlisi del pacifisme com a fenomen global, podem esmentar dues contribucions a llibres col·lectius de Luis P. Martín: MARTÍN, Luis P.: *Le pacifisme en Espagne, 1885-1925*, dins PETRICIOLI, Marta; CHERUBINI, Donatella; ANTEGHINI, Alessandra (eds.): *Les États-Unis d'Europe: un projet pacifiste*. Bern: Lang, 2004; MARTÍN, Luis P.: *La difusión del pacifismo en España (1896-1936). Libros y folletos en torno a la cuestión de la paz (1896-1936)*, dins JIMÉNEZ ARENAS, Juan Manuel; MUÑOZ, Francisco A.: *La Paz, partera de , dins la historia*. Granada: Universidad de Granada, 2013. I, finalment, dues petites contribucions més circumscrites a la Guerra Civil Espanyola: AGIRRE ARANBURU, Xabier: *Los insumisos del 36: El movimiento antimilitarista y la Guerra Civil Española*, dins DD.AA.: *En legítima desobediencia: Tres décadas de objeción, insumisión y antimilitarismo*. Madrid: Traficantes de sueños, 2002; ROMEU ALFARO, Fernanda: *Memoria en sombra. Los pacifistas en la Guerra Civil Española*. El Viejo Topo, núm. 287, desembre de 2011.

² DIEZ, Xavier: *El anarquismo individualista en España (1923-1938)*. Barcelona: Virus, 2007, p. 298.

catalana. Pel que fa al final del període investigat, hem decidit traçar el límit en l'any 1936, i per tant, en l'inici de la Guerra Civil Espanyola, permetent incloure les reaccions inicials al conflicte dels diversos grups polítics i socials que s'havien identificat durant la Segona República amb qualsevol de les variants del pacifisme.

Objectius i hipòtesis generals

Un cop considerat l'objecte d'estudi des d'una perspectiva temàtica i cronològica, caldria presentar els objectius que guiaran la present tesi, malgrat que alguns han estat insinuats o es poden deduir dels paràgrafs anteriors. L'objectiu principal d'aquest estudi és realitzar una contribució a la comprensió del discurs pacifista com un element present de forma recurrent a la Catalunya de les primeres dècades del segle XX. En aquest sentit, haurem d'assumir tota una sèrie d'objectius de caràcter secundari que ens permetran tirar endavant amb garanties aquest primer propòsit. En primer lloc, haurem de situar-nos en el terreny conceptual per tal d'analitzar el pacifisme i altres mots que es mouen dins del seu propi camp semàntic, fixant així una sèrie de definicions que emmarquin l'anàlisi dels fenòmens resseguits en l'estudi. A continuació, procedirem a dissectionar les diferents corrents i tradicions pacifistes internacionals existents al segle XIX com a precedent pràctic i ideològic del discurs que conforma el nucli de la nostra investigació.

Un cop superats aquests objectius vinculats a la definició teòrica, passarem a establir aquells que tindran a veure en concret amb el cas català. Un nou objectiu secundari lligat als anteriors serà analitzar la situació prèvia del discurs pacifista a Catalunya – per tant, en les darreres dècades del segle XIX – tot constatant les seves debilitats i radiografiant les vies de penetració de les seves idees força, de forma que puguem explicar la cristallització d'un discurs pacifista més consistent a la Catalunya de principis del segle XX. A partir d'aquesta base, caldrà identificar els esdeveniments clau en l'evolució del discurs pacifista entre 1909 i 1936, conèixer els emissors d'aquestes idees i caracteritzar-ne els seus continguts.

El coneixement d'aquests objectius, però, no exclou que en paral·lel enunciem les preceptives hipòtesis de treball que tractarem de verificar al llarg de les properes pàgines. En aquest sentit, i sent conscients que al llarg del text s'aniran desgranant de manera més efectiva, contextualitzada i comprensiva les diferents hipòtesis secundàries de la recerca,

voldríem marcar com a punt de partença una sèrie proposicions de caràcter general. La primera és que el discurs pacifista va experimentar un enfortiment i un increment de la seva presència pública a Catalunya durant la primera dècada del segle XX, estenent-se la seva actuació fins a la Guerra Civil Espanyola tot i manifestar fluctuacions en la seva intensitat. La segona, que el discurs pacifista va esdevenir un argument valuós que serà instrumentalitzat per diferents grups polítics i intel·lectuals per a la captació i manipulació de les masses en diversos contextos situats entre 1909 i 1936. La tercera, que el discurs pacifista català entre 1909 i 1936 es configurarà a través de l'existència de diverses tradicions pacifistes – liberal-democràtica, obrera i religiosa – homologables a les existents en el pacifisme internacional del segle XIX, cosa que el transforma en un fenomen de caràcter eminentment transversal.

Com es pot comprovar, es tracta d'un conjunt d'hipòtesis concretes però que alhora ens deixaran espai per anar conformant al llarg dels diferents capítols altres noves proposicions que complementaran. Finalment, la culminació del procés vindrà donada per unes conclusions generals al final del treball que ens marcaran la verificació de totes elles i retratarà el conjunt de la recerca.

Metodologia i estructura del treball

Un apartat inexcusable dins d'aquesta introducció és la descripció de la metodologia emprada. Pensem que l'establiment dels nostres objectius i hipòtesis ja ens han remès a una metodologia molt determinada, que acaba d'adquirir forma a través de la naturalesa de l'objecte d'estudi. Hem de partir, doncs, de l'escassetat de referents bibliogràfics que ens situïn un punt de partença segur, de manera que tant el terreny cronològic com el ventall de grups polítics i socials a examinar és immens. Per aquesta raó, i realitzant una mena de manlleu metodològic d'una disciplina ben diferent com és l'arqueologia, començarem amb l'establiment d'una mena de sistema de cates, tot cercant evidències fefaents que ens aconsellin dur a terme una immersió a fons al voltant d'algunes fites cronològiques que havíem intuït com a potencialment interessants. En aquest camí, naturalment, es produiran èxits i fracassos, però tota troballa ens permetrà definir uns nuclis a partir dels quals anar teixint les relacions humanes i les lògiques discursives que acabin per revelar-nos les línies evolutives amagades i aportin una coherència a la reconstrucció del discurs pacifista de la

Catalunya d'aquests anys. Finalment, doncs, s'obindrà una visió descriptiva i interpretativa de conjunt que superarà la visió sincrònica per esdevenir diacrònica.

Les fonts primàries a partir de les quals podrem elaborar aquest procés han estat lògicament determinades per l'elecció del discurs com a vehicle a través del qual analitzar l'existència d'idees pacifistes a Catalunya entre 1909 i 1936. Per tal de poder abordar adequadament aquest enfocament, doncs, haurem de seleccionar essencialment fonts de caràcter escrit i públiques, ja que és aquesta naturalesa la que dona sentit a la conformació del discurs. Per tant, en aquest sentit analitzarem amb profusió la premsa, monografies, pamflets, etc. que van servir com a element de difusió de les idees pacifistes. Tot i així, també hem inclòs altres menes de fonts primàries que ens han servit per complementar i contextualitzar el discurs contra la guerra emès durant els anys analitzats com podrien ser les de caire jurídic, estadístic, etc.

Pel que fa a l'estructura del treball, aquesta es concreta en el traçat de quatre parts que al seu torn se subdividiran en un total de nou capítols, responnent directament a la satisfacció d'alguns dels objectius plantejats per la recerca. Conseqüentment, la primera part arrencarà de les qüestions conceptuals, consagrant-se un primer capítol en l'anàlisi del pacifisme i les seves variants, així com altres relacionats (no-violència, antimilitarisme, antibel·licisme, etc.). En aquest sentit, s'enriquirà amb l'examen de les arrels històriques del pacifisme que han estat assenyalades a partir de la historiografia especialitzada, mostrant la llarga trajectòria de les objeccions en contra de la guerra. Un segon capítol oferirà ja una atenció preferent als moviments per la pau del segle XIX, considerant que el coneixement d'aquests resulta fonamental per tal de traçar l'existència de tres tradicions fonamentals – liberal-democràtica, obrera i religiosa – que resseguirem també al llarg de tota la tesi.

La segona part, concretada en un total de dos capítols més, centra definitivament la recerca en l'àmbit d'Espanya i Catalunya. En les pàgines del tercer capítol examinarem les múltiples vies de penetració de les idees pacifistes en aquests territoris, així com el rerafons intel·lectual i polític que permet la seva germinació entre 1889 i 1905. Aquest apartat ens servirà, doncs, per comprendre quins eren els precedents directes del discurs contra la guerra que pretenem analitzar a partir de 1909. En definitiva, això ens oferirà l'oportunitat de penetrar en un quart capítol dedicat a la Setmana Tràgica (1909). Aquesta fita, lligada a les guerres colonials disputades per Espanya al nord d'Àfrica, marcarà un cert canvi en la

intensitat de l'interès pel pacifisme, esdevenint un fenomen que irromp de forma abrupta en el panorama polític català.

Una tercera part inclourà els capítols relacionats amb la Primera Guerra Mundial (1914-1918) i els anys immediatament posteriors fins el 1923, uns moments de creixent violència social a Catalunya. La significació d'aquesta part ve donada per la consideració de la Gran Guerra com a autèntica frontissa en l'evolució del pacifisme – a casa nostra, però també a nivell internacional – inaugurant-se així un període on aquest discurs es manifestarà de forma transversal, amaranant les propostes ideològiques de diversos corrents polítics i culturals. El desglossament d'aquests discursos contra la guerra es realitzarà parcel·lat en els capítols cinc i sis, aquest darrer centrat en la relació existent entre el Noucentisme i aquestes idees pacifistes. Per últim, clourem la tercera part amb el capítol set, que recollirà l'evolució de les il·lusions pacifistes generades amb el final de la Primera Guerra Mundial i l'aparició fulgurant del wilsonisme, recollit amb entusiasme per alguns grups intel·lectuals catalans, però que s'anirà esllanguint com a proposta en mig del creixement del pistolisme i l'adveniment de la Dictadura de Primo de Rivera.

Finalment, la quarta part s'allargarà a través de dos capítols més que ens portaran al final de la cronologia proposada. El capítol vuit analitzarà el procés de pervivència i reconstrucció del discurs pacifista a través de diverses estratègies polítiques protagonitzades per grups d'oposició al directori militar entre 1924 i 1931. D'una banda, l'actuació del catalanisme que emprarà el discurs pacifista per portar la reivindicació nacional als circuits propers a la Societat de Nacions, i de l'altra, l'aparició de la proposta de deslegalització de la guerra encarnada pel Pacte Briand-Kellogg (1928) que serà abraçada per l'oposició al primoriverisme quan proclami la Segona República el 1931. Per últim, i a partir de la consolidació jurídica de la renúncia a la guerra vista en l'anterior apartat, obrirem el capítol nou que disseccionarà els anys de la Segona República tot assenyalant-los com un període de creixement notable que s'estrucarà amb l'esclat de la Guerra Civil Espanyola (1936-1939).

PRIMERA PART

CAPÍTOL 1

El pacifisme: precisions conceptuals i antecedents històrics

Per començar la present recerca cal establir obligatòriament una sèrie de paràmetres conceptuals que ens serveixin de guia i referent. Aquest fonament inicial parteix d'una doble vessant, que és pròpia de la ciència històrica com a ens global i alhora del nostre objecte d'estudi concret. Així, considerem la necessitat de mantenir un rigor científic en l'ús i interpretació dels conceptes dissecionats al llarg de la tesi. Aquesta exigència, a més d'un compromís en l'aplicació del mètode, implica el domini del llenguatge, més encara en una recerca que aspira a l'anàlisi dels discursos polítics i culturals d'una època plena de canvis com és el primer terç del segle XX.

Com afirma el filòsof Edgar Morin, “todo diálogo con el mundo, con lo real, con lo demás, con nosotros mismos, pasa por la mediación de nuestras palabras, enunciados, ideas, teorías e incluso mitos, y no podemos soñar con desembarazarnos de ellos”³. És per això que considerem irrenunciable establir què impliquen els conceptes marc de la tesi. Això resulta encara més important en ser conscients de la complexitat d'algun d'ells, com per exemple, el pacifisme, concepte que respon a una naturalesa dialèctica, canviant, com moltes de les idees pròpies de la Filosofia Política i les Ciències Socials. En el seu cas concret, però, es pot rastrejar una problemàtica de molt llarg recorregut i amplitud que s'ha de formular en virtut de les dues coordenades bàsiques, com són espai i temps.

D'una banda, el pacifisme ha patit diverses mutacions en relació a l'espai que ha ocupat en la realitat política. La discussió sobre els fenòmens de la guerra i la pau han format part de les preocupacions de les més diverses religions i ideologies, des de les més conservadores a les més progressistes. Això ha conferit el pacifisme un caràcter eminentment transversal, és a dir, que entra en contacte amb discursos molt diversos i d'aquesta manera adquireix significats i matisos diferents.

---

³ MORIN, Edgar: *El método, vol. IV. Las ideas*. Madrid: Cátedra, 1992, p. 249.

D'altra banda, és un moviment de llarg recorregut cronològic, la qual cosa el fa variar per adaptar-se al seu context, especialment a través del diàleg amb les realitats de la guerra i la pau, fenòmens dels quals depèn. Resulta evident, per posar un exemple, que el pacifisme no pot articular les mateixes respostes per a una guerra medieval que per a una altra posterior al llançament de la bomba d'Hiroshima, donat que les seves implicacions i conseqüències són radicalment diferents. De la mateixa manera, doncs, l'historiador erraria si conceptués la idea pacifista d'una mateixa forma en tots dos casos. Per això l'historiadora Elena Hernández Sandoica indica encertadament que “signos, mensajes, comunicación, lenguaje son los términos clave, que acaban remitiendo siempre a procesos de comprensión e interpretación de la acción humana. Pero los usos reales y concretos de las palabras [...] sólo pueden ser comprendidos en sus contextos propios: el lenguaje es siempre poseído por alguien en concreto y es emitido en una situación dada”⁴.

Aquesta reflexió ens remet a les aportacions realitzades per la historiografia introductora del gir lingüístic durant els anys 70 del segle XX. Fou llavors quan les relacions entre les disciplines històrica i lingüística es van estrényer de manera que l'anàlisi dels textos i el seu llenguatge es trobaran en el propi centre del coneixement del passat. Aquest nou paradigma, que trencarà amb la rigidesa metodològica anterior vinculada amb el marxisme, l'estructuralisme i la història quantitativa, representarà un apropament a nous àmbits temàtics de càracter més cultural. Aquest serà el cas d'obres com *La critique du langage et son économie* del filòsof Jean Pierre Faye⁵ i *Histoire et linguistique* de l'historiadora Regine Robin⁶, les quals aplicaran l'anàlisi del llenguatge i del discurs al coneixement de problemes i temàtiques d'indole històrica. En aquesta darrera obra, fins i tot, Robin tractarà de conciliar marxisme i gir lingüístic, amb l'objectiu de “mettre en rapport dans le cadre de la conceptualisation marxiste, les formations discursives gouvernées par des formations idéologiques, avec l'ensemble de la formation sociale”⁷. La seva visió implicarà l'existència d'un Estat representant d'una classe social posseïdora dels mitjans de producció que concep i estableix al seu torn uns aparells ideològics de l'Estat. Aquests reproduirien dins del llenguatge que difonen la divisió de classes, tot introduint les temàtiques o discursos que convenen a la perpetuació del sistema.

---

⁴ HERNÁNDEZ SANDOICA, Elena: *Tendencias historiográficas actuales. Escribir Historia hoy*. Madrid: Akal, 2004, p. 103.

⁵ FAYE, Jean Pierre: *La crítica del lenguaje y su economía*. Madrid: Alberto Corazón Editor, 1975.

⁶ ROBIN, Regine: *Histoire et linguistique*. Paris: Armand Colin, 1973.

⁷ *Ibidem*, p. 109.

En un sentit similar, tot i que oblidant l'esquema més purament marxista, podríem establir que en el marc de la present tesi podrem observar com cada grup polític – representant i guia com serà d'un sector de la societat – impulsarà un discurs que serà alhora un element de transformació i de descripció de la realitat. En aquest primer aspecte transformador, no podrem oblidar com el discurs neix sovint amb la voluntat d'esdevenir hegemònic entre els receptors, conformant una determinada visió de la realitat que pot conduir a un predomini polític dins de la totalitat o d'una part de la societat. Per tant, extraient les necessàries lliçons d'aquesta reflexió, tractarem de considerar en l'anàlisi de la present tesi el paper del discurs com a part fonamental de la lluita política.

D'altra banda, pel que fa al potencial descriptiu del llenguatge, caldrà considerar que la manera en què s'articula el discurs conté informació fonamental per a la comprensió de l'esperit de l'època o *zeitgeist*, la qual cosa ens conduirà a una necessària dissecció del mateix. I, precisament, en relació a aquesta sentència, resulta fonamental advertir sobre el perill que representa la temptació del presentisme per al coneixement d'una ideologia que ha estat d'actualitat en els darrers anys com és el pacifisme. La presència tan vívida d'experiències històriques més recents pot generar una certa intoxicació en l'anàlisi que s'evitarà amb el preceptiu rigor conceptual dins d'una visió diacrònica del moviment que a més no caigui en la barreja terminològica amb d'altres mots del mateix camp semàntic com poden ser la no violència, l'antimilitarisme, etc. És per això que considerem que la primera pregunta que ens hem de plantejar és com s'ha definit el concepte de pacifisme al llarg de la història i com ha dialogat amb els seus camps adjacents.

1.1. Què és el pacifisme

El primer punt de vista que caldria plantejar en la definició del pacifisme és aquella que s'ha ofert des de les Ciències Socials. En aquest sentit, la primera constatació que caldria fer és l'escàs ressò que aquesta matèria ha trobat en la tradició historiogràfica catalana i espanyola. En tot cas, ha estat molt més tractat per part de sociòlegs i politòlegs, i molt majoritàriament circumscrit a cronologies més recents (Transició democràtica, campanyes contra l'ingrés espanyol a l'OTAN i contra la Guerra de l'Iraq de 2003)⁸. En

---

⁸ A nivell acadèmic-institucional, podem esmentar diversos pols de recerca i difusió com l'Institut Català Internacional per la Pau (ICIP), dirigit pel professor de Relacions Internacionals de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB) Rafael Grasa i Hernández. En relació a aquestes qüestions, Grasa ha publicat estudis com: GRASA, Rafael: *La objetividad de las ciencias sociales: investigación para la paz y relaciones internacionales*. Barcelona: Universidad de Barcelona, 1990; GRASA, Rafael: *Cinquanta anys d'evolució de la investigació per la pau*:

canvi, l'estudi i definició del pacifisme històric – i específicament en la cronologia proposada a la present tesi – ha tingut un predicament molt més gran a d'altres països on la tradició d'aquests moviments ha estat molt més llarga i ininterrompuda⁹.

---

tendències i propostes per observar, investigar i actuar. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2010. Vinculada a la mateixa UAB, també podem esmentar el treball de l'Escola de Cultura de Pau (ECP) dirigida pel politòleg Vicenç Fisas Armengol, i que ha publicat: ESCOLA DE CULTURA DE PAU: *La recerca per la pau a Espanya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2008. Al marge de plataformes institucionalitzades, a Catalunya cal destacar les aportacions de l'historiador Enric Prat Carvajal: PRAT CARVAJAL, Enric (coord.): *Els moviments socials a la Catalunya contemporània*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2004; PRAT CARVAJAL, Enric: *Pensamiento pacifista*. Barcelona: Icaria, 2004; PRAT CARVAJAL, Enric: *Moviéndose por la paz. De Pax Christi a las movilizaciones contra la guerra*. Barcelona: Hacer, 2006; PRAT CARVAJAL, Enric: *Activistes de la pau: estudi sociològic i polític dels activistes del moviment per la pau de la dècada de 1980*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008; PRAT CARVAJAL, Enric: *El moviment per la pau i l'antimilitarisme a Espanya: 2003-2008*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2009; PRAT CARVAJAL, Enric: *Filosofia de la paz*. Barcelona: Icaria, 2010. En l'àmbit espanyol, destaca la tasca realitzada des de l'Institut de la Paz y los Conflictos (IPAZ) de la Universitat de Granada, grup multidisciplinari del qual han sorgit treballs com: MUÑOZ, Francisco A.; LÓPEZ MARTÍNEZ, Mario: *Historia de la paz. Tiempos, espacios y actores*. Granada: Universidad de Granada: 2000; MOLINA RUEDA, Beatriz; MUÑOZ, Francisco A. (eds.): *Manual de Paz y Conflictos*. Granada: Universidad de Granada, 2004; LÓPEZ MARTÍNEZ, Mario (dir.): *Enciclopedia de la paz y los conflictos*. Granada: Universidad de Granada: 2004; LÓPEZ MARTÍNEZ, Mario: *Política sin violencia. La noviolencia como humanización de la política*. Bogotá: Corporación Universitaria Minuto de Dios, 2009; JIMÉNEZ ARENAS, Juan Manuel; MUÑOZ, Francisco A.: *La Paz, partera de la historia*. Granada: Universidad de Granada, 2013. De gran vàlua també resulta l'aportació de la tesi doctoral de Jaime Pastor Verdú i la posterior edició d'una monografia que recull els seus elements fonamentals: PASTOR VERDÚ, Jaime: *La evolución del marxismo ante la guerra y la paz*. Madrid: Editorial de la Universidad Complutense de Madrid, 1989; PASTOR VERDÚ, Jaime: *Guerra, paz y sistema de Estados*. Madrid: Libertarias, 1990. Finalment, des de la perspectiva més militant, podem assenyalar: LEDERACH, John Paul: *La No-violencia a l'Estat espanyol: els anomenats pacifistes*. Barcelona: La Magrana, 1983.

⁹ Caldria esmentar els treballs en la perspectiva del món anglosaxó: BENNETT, Scott H.: *Radical Pacifism. The War Resisters League and Gandhian Nonviolence in America, 1913-1963*. Syracuse: Syracuse University Press, 2003; BROCK, Peter: *Pacifism in the United States from the Colonial Era to the First World War*. Princeton: Princeton University Press, 1968; BROCK, Peter: *Twentieth-Century Pacifism*. New York: Van Nostrand Reinhold Company, 1970; BROCK, Peter: *Pacifism in Europe to 1914*. Princeton: Princeton University Press, 1972; BROCK, Peter; SOCKNAT, Thomas P. (eds.): *Challenge to Mars. Essays on Pacifism from 1918 to 1945*. Toronto: Toronto University Press, 1999; CEADEL, Martin: *Pacifism in Britain, 1914-1945. The Defining of a Faith*. Oxford: Oxford University Press, 1980; EARLY, Frances H.: *A World without War. How U.S. Feminists and Pacifists resisted World War I*. Syracuse: Syracuse University Press, 1997; PIERSON, Ruth Roach (ed.): *Women and Peace. Theoretical, historical and practical perspectives*. London: Croom Helm, 1987; SOCKNAT, Thomas P.: *Witness against War. Pacifism in Canada, 1900-1945*. Toronto: University of Toronto Press, 1987; TEICHMAN, Jenny: *Pacifism and Just War. A Study in Applied Philosophy*. Oxford: Basil Blackwell, 1986; WALLIS, Jill: *Valiant for Peace. A History of the Fellowship of Reconciliation, 1914 to 1989*. London: Fellowship of Reconciliation, 1991. El cas francès ha estat també analitzat des de diverses perspectives com les diplomàtiques, filosòfiques o militants: BARIÉTY, Jacques; FLEURY, Antoine (eds.): *Mouvements et initiatives de Paix dans la Politique internationale*. Bern: Peter Lang, 1987; DEFASNE, Jean: *Le pacifisme en France*. Paris: Presses Universitaires de France, 1994; GOYARD-FABRE, Simone: *La construction de la paix ou le travail de Sisyphus*. Paris: Vrin, 1994; MERLE, Marcel: *Pacifisme et internationalisme*. Paris: Armand Colin, 1966; FAUCIER, Nicolas: *Pacifisme et antimilitarisme dans l'entre-deux-guerres (1919-1939)*. Paris: Spartacus, 1983; VAÏSSE, Maurice (ed.): *Les pacifisme de 1920 à nos jours*. Relations internationales, núm. 53, 1988; VAÏSSE, Maurice (dir.): *Le pacifisme en Europe des années 1920 aux années 1950*. Bruxelles: Bruylant, 1993. Des d'Itàlia, també trobem una rica tradició amb volums com: ALDOBRANDINI, Giovanni: *The Wishful Thinking. Storia del pacifismo inglese nell'ottocento*. Roma: LUISS University Press, 2009; ARCHIBUGI, Daniele; VOLTAGGIO, Franco: *Filosofi per la pace*. Roma: Riuniti, 1999; BIANCHI, Bruna: *Pacifismo*. Roma: Unicopli, 2004; PETRICIOLI, Marta; CHERUBINI, Donatella; ANTEGHINI, Alessandra (eds.): *Les Etats-Unis d'Europe. Un projet pacifiste*. Bern: Peter Lang, 2004; BIANCHI, Bruna: *Pacifismo*. Roma: Unicopli, 2004; PASTENA, Pietro: *Breve storia del pacifismo in Italia. Dal Settecento alle guerre del terzo millennio*. Roma: Bonanno, 2005; PETRICIOLI, Marta; CHERUBINI, Donatella (eds.): *Pour la paix en Europe: Institutions et société civile dans l'entre-deux-guerres*. Bern: Peter Lang, 2007. Finalment, un enciclopèdic esforç d'ordenació i coordinació internacional és el diccionari biogràfic impulsat des dels

En tot cas, el bagatge que posen a la nostra disposició uns i altres ens permeten portar a terme una sèrie de manlleus i furnir una àmplia dialèctica sobre el caràcter i trets diferencials del pacifisme al llarg de la Història contemporània. Començarem per enunciar quina serà la concepció que aplicarem del terme pacifisme al llarg del present treball. En aquest sentit, un criteri força interessant a tenir en compte és el que aporta l'historiador Harold Josephson a la introducció del *Biographical Dictionary of Modern Peace Leaders*. Josephson, juntament amb la resta del consell editor, intenta fer una simbiosi entre l'origen històric del propi terme i les necessitats científiques de la seva obra: "In the 1890s, with the peace movement expanding and a desire to establish a clearer perspective, Emile Arnaud¹⁰ coined the term 'pacifism' to describe the doctrine and the program of the antiwar effort. Increasingly those in the movement referred to themselves as 'pacifists'. Debates arose over the scope and meaning of the term, but these were largely resolved with the outbreak of World War I when the movement divided between those who supported the war efforts of their respective countries and those who did not. After the war the term 'pacifist' was reserved for those who unconditionally opposed all forms of international violence. Those who proposed to eliminate war through specific peace machinery such as arbitration or international organization, but who countenanced defensive warfare or the use of collective sanctions were known as 'internationalists', 'world federalists', or 'pacifists'. / In this volume the word 'pacifism' is used somewhat more loosely. It refers to 'either the absolute renunciation of war or the refusal to participate in or opposition in principle to a specific war or governmental military program on religious, philosophical, humanitarian, or social justice grounds'. More important than the motivation for adopting a pacifistic stance are the values held in advocating peace as more desirable than war"¹¹.

Efectivament, aquesta visió de contextualització històrica ens pot aportar algunes claus interpretatives sobre l'aparició del mot al voltant de 1901 i la seva posterior evolució un cop comença a popularitzar-se al voltant del X Congrés Univeral de la Pau celebrat a

---

Estats Units per Harold Josephson: JOSEPHSON, Harold: *Biographical Dictionary of Modern Peace Leaders*. Westport-London: Greenwood, 1985.

¹⁰ Émile Arnaud (1864-1921) va ser president de la Ligue internationale de la Paix et de la Liberté entre els anys 1891 i 1921. Segons el propi *Biographical Dictionary of Modern Peace Leaders*, "Arnaud invented the word 'pacifism' to describe the activities which he and the other Europeans were engaged in at the opening of the nineteenth century. In an article in *L'Indépendance Belge* (August 1901), he wrote that he and his colleagues were not only 'passive types', peace makers, and negotiators; they were all those things but also something more. They were 'pacifists', and their ideology was 'pacifism'. The word was adopted quickly by the movement and eventually by the media".

¹¹ JOSEPHSON, Harold: *Biographical...* op. cit., p. XV.

Glasgow el mateix any¹². Pocs anys després de l'infantament per part d'Arnaud, veurem com el mot ha fet fortuna i trascendit més enllà dels directament implicats en el moviment pacifista. En aquest sentit, l'escriptor i acadèmic francès Émile Faguet (1847-1916) concebrà l'any 1908 una monografia amb el títol *Le pacifisme*, seguint la línia d'estudis polítics de plena actualitat que havia començat a publicar a la Société Française d'Imprimerie et de Librairie¹³. En aquesta obra, Faguet ens proporciona una definició més divulgativa i simple quan afirma que “j'entends par ‘Pacifisme’ le désir que la guerre disparaisse de la terre, quand il est accompagné au moins d'un commencement de considération des moyens propres à la faire disparaître”¹⁴.

A partir d'aquestes primeres aproximacions són moltes les definicions que s'han aventurat sobre el concepte de pacifisme des de perspectives diferents. Un d'aquests perfils és el de la filosofia del dret, on per exemple trobarem l'aportació del filòsof italià Norberto Bobbio (1909-2004), el qual afirmà que “por pacifismo se entiende toda teoría (y el movimiento correspondiente) que considera una paz duradera, o para usar la expresión de Kant, perpetua y universal, como bien altamente deseable, tanto, que todo esfuerzo por conseguirla se considera digno de ser llevado a cabo”¹⁵. A nivell espanyol, és força interessant l'estudi del Catedràtic de Filosofia del Dret de la Universitat Autònoma de Madrid (UAM) Alfonso Ruiz Miguel, on novament es mantindrà una interpretació del pacifisme com el revers del bel·licisme, on la clau entre tots dos rau en l'acceptació de la justícia o no de la guerra, una postura que admet a més diferents graus d'intensitat¹⁶.

En un sentit molt similar a Josephson, una altra obra amb voluntat sistematitzadora com la Enciclopedia de la paz y los conflictos dirigida per l'historiador Mario López ofereix una visió encara més oberta establint el pacifisme “como aquella doctrina que busca favorecer y estimular todas las condiciones para que la paz sea un estado y condición permanente de las relaciones humanas, tanto entre personas, como entre Estados, naciones

---

¹² *Proceedings of the Tenth Universal Peace Congress, held in the St. Andrew's Hall, Glasgow, from 10th to 18th september, 1901*. Bern: Office of the International Peace Bureau, 1902.

¹³ L'havien precedit volums com *Le libéralisme* (1903), *L'anticléricalisme* (1906) i *Le socialisme en 1907* (1907) i el prossegueixen altres com *Discussions politiques* (1909), *La démission de la morale* (1910), *Le féminisme* (1910), etc.

¹⁴ FAGUET, Émile: *Le Pacifisme*. Paris: Société Française d'Imprimerie et de Librairie, 1908.

¹⁵ BOBBIO, Norberto: *El problema de la guerra y las vías de la paz*. Barcelona: Altaya, 1998, p. 178.

¹⁶ RUIZ MIGUEL, Alfonso: *La justicia de la guerra y de la paz*. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales, 1988, p. 84.

y pueblos”, per acabar sentenciant que “el pacifismo es el rechazo a la guerra y una de las vías más importantes para favorecer la consolidación de la paz”¹⁷.

Finalment, una de les referències que prendrem com a base serà la definició que fa el polític Jaime Pastor Verdú a la seva tesi doctoral, on manifesta que “el concepto de pacifismo que consideramos más adecuado era aquél en el que puedan reconocerse las corrientes que manifiestan una ideología y una práctica que tratan de conquistar la paz universal y, por consiguiente, se esfuerzan por impulsar movimientos sociales que luchan por esos objetivos.”¹⁸

Com veiem, doncs, existeix un cert quòrum respecte a la major part dels elements que delimiten el pacifisme, malgrat alguns matisos. La majoria d’aquestes definicions assenyalen la guerra com el gran enemic a combatre i la raó de ser del pacifisme. Per tant, estariem assenyalant una esfera d’acció relacionada íntimament i exclusiva al món de la diplomàcia i el sistema d’Estats. En aquest sentit, la visió personal que aportarem al llarg de la tesi serà concretament aquesta: el pacifisme és la ideologia que planteja una oposició, sigui total o parcial, a l’ús de la guerra per resoldre conflictes entre Estats.

Malgrat que aquest enunciat pot semblar massa generalista, és precisament aquesta característica la que la fa viable i operativa en el context de l’anàlisi històrica. Cal pensar que el pacifisme es mou en un terreny magnètic, d’alta sensibilitat moral, la qual cosa el transforma en un element enormement delicat i variable, fins i tot dins de la trajectòria vital d’un mateix personatge. De fet, la catalogació d’un individu com a pacifista pot resultar molt conflictiva, tal i com reconeix Josephson: “Just as the peace movement itself was diverse, not all peace leaders were consistent. This should not be surprising, for human beings are sometimes contradictory and many-sided. Often, their views change over time. The biographical sketches in this volume do not seek to label individuals, but rather to show them as they were – men and women wrestling with questions of war and peace and reacting to specific events. That their outlook sometimes changed should be expected, as should the fact that they reacted differently to different situations. That some peace leaders supported the American Civil War or World War II does not necessarily invalidate their overall distaste for war or their longterm efforts for peace. Instead, it highlights what have sometimes appeared as tragic alternatives: a civil war or the continuation of slavery; world

---

¹⁷ LÓPEZ MARTÍNEZ, Mario: *Enciclopedia...* op. cit., p. 829.

¹⁸ PASTOR VERDÚ, Jaime: *La evolución...* op. cit., p. 87.

war or fascist triumph. Given these choices, some pacifists subordinated their opposition to war and violence in order to eliminate a greater evil”¹⁹.

Un altre estudiós com el filòsof Ernst Tugendhat abunda en la idea que no es pot jutjar el pacifisme en termes restrictius i conclou que “la peor forma de comprensión del pacifismo consiste en considerarlo fundado en una postura absoluta de renuncia a la violencia, o visto en otros términos, de aceptación absoluta de la prohibición de matar”²⁰. En la seva opinió existeixen moltes formes de pacifismes, algunes basades en una ètica de la convicció com és el cas del pacifisme nuclear posterior a la Segona Guerra Mundial, però també n’hi ha un de previ, basat en l’ètica de la responsabilitat. Aquest darrer tipus acceptaria una sèrie de condicionaments morals alternatius que poden superposar-se, com deia Josephson, al rebuig a la guerra. L’autor ho exemplifica així: “¿No estamos moralmente obligados a impedir la actuación de un criminal y hemos de hacerlo incluso matándole si no existe ningún otro medio? ¿No existe un precepto moral de la legítima defensa? ¿No estamos en especial moralmente obligados a liberar de las manos de sus opresores a inocentes que sufren violencia, a los que se mata, tortura, etc., sin sacrificar en caso de emergencia sus vidas ni la nuestra propia? ¿No existe el deber moral de matar a un tirano?”²¹.

Aquesta aporia es pot veure reflectida en la biografia de multitud de persones que han lluitat aferrissadament contra algunes guerres dins de la seva vida, però que també les havien recolzat en d’altres moments, sigui durant la joventut o en algun moment de la maduresa. Això es pot rastrejar fins i tot a les trajectòries d’algunes de les majors icones del pacifisme, considerades habitualment com a indiscutibles, com és el cas de Liev Nikoláievich Tolstoi (1828-1910), Mohandas Gandhi (1869-1948) i Albert Einstein (1879-1955)²².

---

¹⁹ JOSEPHSON, Harold: *Biographical...* op. cit., p. XIV. Un estudi més detallat sobre les defeccions al pacifisme durant la Guerra Civil Americana i altres conflictes es pot trobar a: LOSURDO, Domenico: *La cultura de la no violencia*. Barcelona: Península, 2011.

²⁰ TUGENDHAT, Ernst: *Racionalidad y moral en el movimiento por la paz*. *Formas del pacifismo*. Mientras tanto, núm. 27, 1986, p. 89.

²¹ *Ibidem*, p. 90.

²² Al marge dels episodis concrets narrats a continuació, resulten imprescindibles pel coneixement de la biografia d’aquests tres personatges: TROYAT, Henri: *Tolstoi*, 3 vol. Barcelona: Bruguera, 1984; ROLLAND, Romain: *Vida de Tolstói*. Barcelona: Acantilado, 2010. FISCHER, Louis: *Gandhi. Su vida y su mensaje a la humanidad*. Buenos Aires: Ediciones B, 2000; GANDHI, Mahatma: *Autobiografía. Historia de mis experiencias con la verdad*. Madrid: Arkano Books, 2008; GUHA, Ramachandra: *Gandhi before India. How the Mahatma was made*. New York: Alfred A. Knopf, 2014; ROLLAND, Romain: *Mahatma Gandhi*. Barcelona: Angle-ICIP, 2010. EINSTEIN, Albert: *Mis ideas y opiniones*. Barcelona: Antoni Bosch Editor, 1983; EINSTEIN, Albert; FREUD,

El cas de l'escriptor rus Tolstoi respon a una joventut despreocupada i dissoluta, facilitada pel seu rang de naixement com a fill d'una família de la noblesa rusa. Malgrat un breu assaig adolescent com a reformador social a la seva hisenda de Yásnaia Poliana, el 1850 arriba a Moscou amb 22 anys amb una clara voluntat expressada en una entrada del seu *Diari* amb data 8 de desembre: introduir-se en l'alta societat, casar-se i assolir una bona posició. Tot plegat, el du a una vida completament esbojarrada: “En realidad inicia una vida desordenada y enloquecedora, sin mayor fin ni objetivo que ser un joven *comme il faut*, cae en la bebida y reincide en uno de los vicios más comunes de los jóvenes aristócratas – ya experimentado amargamente por Pushkin –, los juegos de naipes, que acaban empantanándolo en un lodazal de deudas y compromisos, obligándole a vender importantes propiedades, grandes bosques y, en una ocasión, [...] la propia mansión señorial de Yásnaia Poliana, que fue desmontada tabla a tabla y llevada a la propiedad vecina de su nuevo dueño”²³. Acuitat pels deutes i els trasbalsos d'aquesta vida, el jove Tolstoi retorna a Yásnaia Poliana on coincideix amb el seu germà gran, Nikolái, el qual havia seguit la carrera militar i l'insta a allistar-se com a voluntari al seu regiment, que es trobava destacat al Caucas. Finalment, després d'alguns mesos, Liev supera el preceptiu examen d'ingrés l'octubre de 1851 i es converteix en un junker o cadet delerós d'entrar en combat, tal i com explica en una carta al seu germà Serguéi: “Con toda mi fuerza y con la ayuda de un cañón ayudaré a destruir a los rapaces y turbulentos asiáticos”²⁴. Els documents d'aquests anys parlen doncs, d'un Tolstoi patriota i entusiasta, que exalta l'heroisme dels soldats russos, però que ja comença a albirar alguns dels seus elements de crítica a l'exèrcit – concretament a l'oficialitat – a partir de la seva experiència a la Guerra de Crimea (1853-1856), la qual explica a la seva obra *Relats de Sebastopol* (1856). Després d'aquesta experiència, Tolstoi adquiriria plena consciència de la seva vocació com a escriptor, a la qual es consagraria a partir de llavors. Malgrat això, no es pot parlar d'un Tolstoi plenament pacifista fins a la seva crisi de maduresa que pateix entre 1879 i 1880 com a resultat d'un període previ de turbulents dubtes religiosos²⁵.

Sigmund: *¿Por qué la guerra?* Barcelona: Minúscula, 2001; HOFFMANN, Banesh: *Einstein*. Barcelona: Salvat, 1995.

²³ GALLEGO BALLESTERO, Víctor: *Introducción*, dins TOLSTOI, Liev: *Relatos de Sebastopol*. Madrid: Gredos, 2003, p. 9-10.

²⁴ *Ibidem*, p. 13.

²⁵ GORDILLO, José Luis: *La estaca verde de León Tolstói*, dins PRAT, Enric (ed.): *Pensamiento pacifista*. Barcelona: Icaria, 2004.

L'exemple de Gandhi resulta molt menys conegut i obscurit per la imatge hagiogràfica que l'ha envoltat. De la mateixa manera que Tolstoi, el pensador i activista indi té una evolució controvertida al llarg de la seva existència, que es fonamenta en una joventut on el nacionalisme i els interessos dels indis – dins o fora de l'Imperi britànic – passaven per sobre de qualsevol consideració pacifista. Uns exemples primerencs els trobem amb la Guerra dels bòers (1899-1902) i la repressió de l'aixecament dels zulús a la província de Natal (1906), on molts integrants de la colònia índia a Sudàfrica hi participen com a voluntaris en ajudes sanitàries a l'exèrcit imperial a instàncies de Gandhi, malgrat que aquest coneixia la crueltat exercida pels britànics contra uns i altres. Malgrat això, “Gandhi considera que mantenersse al marge seria desertar de sus obligaciones cívicas y morales [...]. Entra en el ‘cuerpo de sanitarios indio’, plenamente integrado en el ejército colonial: ‘El oficial médico al mando me nombró provisionalmente sargento mayor, y nombraron sargentos a dos hombres que yo elegí, y a un tercero, cabo. Además, el gobierno nos dio uniformes’. Si bien es cierto que, dadas las circunstancias, dicho cuerpo acabó auxiliando sobre todo a los zulúes, no debe olvidarse que, en este caso, Gandhi pensaba en una acción bélica directa, y lo veremos exhortando a sus compatriotas a alistarse voluntarios e intentando (sin éxito) convencer a las autoridades para que armen a los voluntarios indios”²⁶. I aquesta mateixa voluntat col·laboradora es repetirà durant la Primera Guerra Mundial, durant la qual Gandhi ajuda al reclutament.

En aquestes accions es troba subjacent la convicció íntima que els indis havien de demostrar la seva vàlua com a ciutadans de l'Imperi si volien algun cop fer sentir la seva crida i obtenir consegüentment el mateix status que els habitants de la metròpoli. “No se trata de analizar si la expedición ‘está justificada o no’; lo importante es que los indios muestren su ‘valor’ guerrero y su ‘voluntad y capacidad de luchar’ y de llevar a cabo ‘cualquier tarea con el fusil’. / La virilidad del guerrero es un concepto muy valorado durante la Primera Guerra Mundial. Gandhi reitera su desprecio por quienes albergan dudas sobre el hecho de que un movimiento defensor de la no violencia participe en una masacre: no nos pueden confundir con hombres ‘completamente faltos de virilidad’ (utterly unmanly); antes de renunciar a la violencia, es necesario adquirir ‘la máxima capacidad de atacar’. O, dicho de forma aún más ruda: ‘No podemos inculcarle la ahimsa [la no violencia] a un hombre que no es capaz de matar’. Participando en el gigantesco conflicto – prosigue Gandhi – ‘ayudamos al Imperio’ y, al mismo tiempo, ‘aprendemos a defender la

---

²⁶ LOSURDO, Domenico: *La cultura...* op. cit., p. 45.

India y a recuperar, hasta cierto punto, nuestra virilidad perdida (manhood)'. A los seguidores que continúan inspirándose en el pacifismo y lo acusan de incoherencia, Gandhi les contesta reprochándoles su 'cobardía': no se puede confundir el *Satyagraha* con 'la resistencia pasiva dura y simple' que practican quienes son 'demasiado débiles para emplear métodos violentos'./Lo que deben hacer es quitarse de encima la 'acusación de ser afeminados'. Y solo lo conseguirán si el espíritu de sacrificio de los combatientes directos inspira a toda la comunidad: 'Para los hombres valientes, sacrificar a sus propios hijos en la guerra no debería ser una pena, sino un placer (pleasure)'. Las mujeres deberían adoptar el mismo punto de vista, y comportarse así con respecto a sus hijos: 'Si caen en el campo de batalla, se immortalizan a sí mismos, a su pueblo y a su país', lo cual incita a otros jóvenes a seguir su ejemplo²⁷.

Segons l'historiador italià Domenico Losurdo aquestes expressions s'expliquen en part perquè en els inicis polítics de Gandhi el seu nacionalisme indi també es mixtura amb un component de racisme que, per altra banda, no deixa de ser comú en l'educació occidental de l'època que el dirigent indi va rebre. En aquest sentit, es pot observar l'interès prioritari per demostrar que la raça índia no només és de primera sinó homologable a l'anglesa: "Así es como éste se expresaba en septiembre de 1896: / 'La nuestra es una lucha continua contra la degradación que intentan infligirnos los europeos, que quieren rebajarnos al nivel de los rudos cafres, cuya ocupación es la caza y cuya única ambición es reunir cierto número de reses con el fin de comprar una esposa para luego vivir una existencia de indolencia y desnudez'. / Gandhi reitera este punto de vista diez años después, en una carta fechada el 20 de octubre de 1906: el poder colonial comete el error de agrupar a los indios junto a los negros 'bajo el término genérico de pueblos de color', cuando deberían reconocer las 'evidentes y claras diferencias entre los indios británicos y las razas cafres' ²⁸.

Serà, doncs, a finals de la Primera Guerra Mundial i especialment en les dècades posteriors, quan Gandhi analitzarà les terribles conseqüències de la Gran Guerra, arribarà a desenvolupar la seva denúncia de la violenta civilització occidental i teoritzarà sobre la superioritat moral del seu país posant en valor la tradició no violenta de la Índia. Aquest serà el camí del nacionalisme no violent pel qual és universalment cèlebre.

---

²⁷ Ibidem, p. 53.

²⁸ Ibidem, pp. 56-57.

Finalment, trobem un model clàssic en aquestes fluctuacions morals que assoten els activistes pacifistes: la figura del científic alemany Albert Einstein. En opinió de Francisco Fernández Buey²⁹, malgrat no existir un pensament sistemàtic o una teoria elaborada al respecte, es poden observar clarament tres etapes en el pacifisme d'Einstein. La primera s'estén entre 1914 fins al 1932; la segona, des de l'ascens de Hitler al poder fins al 1945; i la tercera, des de la utilització de la bomba atòmica fins a la seva mort. De la primera fase cal destacar la seva negativa a recolzar, l'any 1914, un manifest patriòtic de científics i intel·lectuals en favor de la guerra i, a partir d'aquí, el seu contacte amb les minories pacifistes alemanyes i europees, com les representades per Romain Rolland o Bertrand Russell. La seva adhesió es va anar radicalitzant a mida que la Gran Guerra es desenvolupava i també durant els anys 20, en els quals viu el creixement de l'antisemitisme i la violència a Alemanya amb episodis del qual ell mateix és víctima i també amb d'altres més tràgics com l'assassinat del ministre d'economia i relacions exteriors Walter Rathenau (1867-1922). En aquesta etapa inicial també col·laborarà amb la Societat de Nacions, tot i que finalment l'abandonarà per considerar que les seves actuacions pràctiques no ajudaven a defensar prou la pau i els drets de les minories. Així, segons Fernández Buey, el seu pensament durant aquests anys tenia els següents trets: "1) la crítica de la insuficiència de las normas y tribunales de arbitraje; 2) la oposición al servicio militar obligatorio considerado como causa del patriotismo nacionalista; 3) la defensa del desarme generalizado y el rechazo, por insuficiente, del gradualismo; 4) la admisión del unilateralismo en la política de desarme; 5) la defensa de la renuncia parcial a las soberanías nacionales; 6) la afirmación del pacifismo como postulado ético y, en consecuencia, la oposición absoluta a la guerra, y 7) la consideración de la práctica de la objeción de conciencia como medio principal de este pacifismo radical"³⁰.

L'ascens del nacionalsocialisme al poder va provocar un canvi evident en els punts de vista d'Einstein. S'inicia així un període on justificarà els esforços armamentístics de les potències democràtiques, de la mateixa manera que acceptarà i animarà obertament a la participació en el servei militar dins d'aquests països. Es tractava ara d'una necessitat peremptòria per tal de fer front a la perfídia del feixisme. Ell mateix seguirà el camí de l'exili, lluny de l'antisemitisme i de qualsevol col·laboracionisme amb el govern del seu país. Al contrari, com és ben conegut, decidirà utilitzar la seva influència per recomanar la

---

²⁹ FERNÁNDEZ BUEY, Francisco: *Sobre el pacifismo de Albert Einstein*, dins de PRAT, Enric (ed.): *Pensamiento pacifista*. Barcelona: Icaria, 2004.

³⁰ *Ibidem*, p. 71.

recerca sobre l'ús militar de l'urani al president Franklin Delano Roosevelt, la qual cosa conduirà a la creació del "Projecte Manhattan", llavor que farà germinar l'armament nuclear. D'aquesta manera, el científic alemany no només va abandonar la seva ortodòxia pacifista per acabar amb el nazifeixisme, sinó que fins i tot el seu nom apareixeria per sempre vinculat a l'aparició de l'arma més destructiva que havia concebut l'ésser humà.

La reacció d'Einstein després de comprovar els efectes de les bombes d'Hiroshima i Nagasaki l'any 1945, però, va ser retornar de manera immediata a l'activisme polític i social. S'obre així la darrera dècada de la vida d'Einstein, en la qual voldrà posar l'èmfasi en la denúncia del nou armament – inclosa la responsabilitat dels científics en l'era nuclear –, la crítica del militarisme, l'adopció de l'objecció de consciència i la desobediència civil com a mètodes i l'exigència d'un govern mundial amb caràcter operatiu que acabés amb les deficiències de les Nacions Unides³¹.

Com a resultat de l'anàlisi de totes aquestes experiències històriques i de moltes altres similars, els autors especialitzats en la teorització del pacifisme s'han vist en la necessitat de desenvolupar unes categories intermèdies que, combinades amb l'amplitud de la definició que hem ofert en pàgines anteriors, permetin abraçar l'enormitat del ventall d'actituds pacifistes tot compartimentant-les en funció dels importantíssims matisos que les modelen. És així com han aparegut els conceptes, absolutament essencials, de pacifisme absolut i pacifisme relatiu.

El pacifisme absolut és, segurament, el que planteja menys dificultats a nivell teòric i pràctic i aquell que en l'actualitat és socialment més identificat i indiscutit, tal i com ho indica encertadament Alfonso Ruiz Miguel³². Es tracta del refús complet de la confrontació violenta, no només com a fi, sinó també com a mitjà. Per tant, seria una línia filosòfica que no acceptaria cap mena de guerra en qualsevol circumstància, però que tampoc recolzaria altres estratègies no pacífiques de lluita política com podria ser la violència social, les guerrilles, etc., molt comunes per exemple en el pensament radical d'esquerres contemporani. La seva objecció a la guerra se situa, tal i com recorda Mario López Martínez, en el terreny de la persuasió ètica: "Dado que existen personas que consideran en algunas circunstancias particulares, para determinados casos, un cierto grado de violencia

---

³¹ Ibidem, pp. 82-83. A més d'aquesta sistematització de Fernández Buey, podem trobar aquestes mateixes idees perfectament plasmades i resumides en una entrevista de 16 de juny de 1950 que es troba reproduïda a: EINSTEIN, Albert: *Mis ideas...* op.cit., pp. 141-143.

³² RUIZ MIGUEL, Alfonso: *La justicia...* op.cit., p. 90.

(incluso los métodos de la guerra) puede propiciar la obtención de ciertos valores, el pacifista absoluto ha de justificarse y defenderse en su posición frente a una agresión, en unos casos haciendo apelaciones a valores no terrenales o a valores sostenidos por comportamientos heroicos, formas de martirologio, etc., considerando que la muerte es moralmente superior a la resistencia violenta, llegándose a establecer una división moral entre las personas: entre los impuros que serían aquellos que son violentos y agreden ('porque no saben lo que hacen') y quienes sufren sus agresiones que son personas puras"³³. Aquesta forma d'argumentació l'apropa a d'altres conceptes paral·lels que analitzarem posteriorment com el de no-violència.

Aquesta actitud "absoluta" és la que avui en dia s'assimila popularment al pacifisme. Aquest biaix segurament es pot explicar per l'influx de fenòmens com els de la lluita pels drets civils dels negres als Estats Units o el moviment "hippie" als anys 60 i 70 del segle XX, que van adoptar discursos similars per tal de reivindicar tot un conjunt de canvis polítics i socials. Aquestes conjuntures, recollides de manera enormement prolífica per la literatura i altres mitjans com el cinema, han generat una imatge prototípica molt més propera a nosaltres cronològicament, i que s'ha cronificat gràcies al seu enorme poder de seducció. Però si bé això s'ha estès a nivell popular, els estudis acadèmics i la realitat científica desmenteixen categòricament aquesta visió unívoca. Si acarem els esdeveniments històrics amb aquesta idea de pacifisme, constataríem que l'examen no seria superat més que per dues o tres figures extraordinàries dins de tota la història de la humanitat. Per aquesta raó sembla que una visió reduccionista del pacifisme no és operativa quant a criteris científics es refereix i ens cal una visió més àmplia i realista que el faci funcional. Aquesta viabilitat ens l'aporta la categoria que coneixem com a pacifisme relatiu.

El pacifisme relatiu engloba, de manera flexible, totes aquelles persones i moviments que mostren una oposició a la guerra sòlida i consolidada en el temps, però que admet excepcions a aquesta condemna, sigui per la concurrència d'un context especial (la necessitat d'acabar amb el feixisme, per exemple) o per evitar un mal major (millor acceptar un magnicidi o una vaga general revolucionària, que impliquen violències puntuals, que no pas arribar a una guerra). Parlem, doncs, d'una mena de pacifisme que accepta la violència entre Estats i també la violència social tot justificant-la en virtut de les circumstàncies, però

---

³³ LÓPEZ MARTÍNEZ, Mario: *Enciclopedia...* op. cit., p. 832.

que manté el seu rebuig en una dimensió ideològica dilatada i de llarg recorregut, que pot implicar l'arribada més o menys utòpica a una societat i un sistema d'Estats pacificat.

López Martínez recorda que “precisamente la labor del pacifismo relativo consiste en poner muchos límites a tales condiciones y no caer en la facilidad de admitirlo casi todo; si bien, como relativo que es, admite grados y en éstos están las posibles grandes diferencias que puede haber, y que de hecho hay en su seno, [...] no podemos soslayar que la existencia histórica de diferentes formas de desarrollo del pacifismo relativo (del derecho, proletario, humanista, liberal-burgués, etc.) han acabado por limitar mucho eso que hemos señalado como casos excepcionales”³⁴. Seguint aquest fil trobaríem els estudis dels iusnaturalistes, el concepte de guerra justa, la revolució proletària, més recentment la intervenció humanitària, etc.

Un tercer concepte en discòrdia seria el de pacificisme, encunyat després de la Segona Guerra Mundial per designar determinades postures que relativitzen de manera molt accentuada el propi pacifisme. En aquest sentit, “las reglas del pacifismo recomiendan el rechazo de todas las guerras agresivas e incluso algunas defensivas, pero acepta la necesidad de la existencia de las fuerzas militares para defender los logros políticos contra una futura agresión. / [...] El meollo de esta crítica radica en que se considera que el pacifismo es impracticable, tanto porque es poco realista, como porque deja indefensa a cualquier sociedad de una agresión externa. La conclusión es que no habría ninguna alternativa realista a una política de defensa armada, y que las doctrinas que defienden a alternativas semejantes deberían no ser tomadas en serio”³⁵. D'alguna manera, doncs, el pacificisme s'allunyaria de l'objectiu final d'eliminació de les guerres i per tant, tot i trobar-se agermanat al pacifisme per algunes de les seves preocupacions teòriques i pràctiques, se l'ha de considerar com un concepte diferent i no com a una variant o subcategoria.

D'altra banda, no podem tampoc oblidar altres conceptes igualment importants i que fluctuen en els mateixos àmbits com són no-violència, antibel·licisme i antimilitarisme. Resulta molt important detallar les seves especificitats per tal d'assumir les diferències que els separen del pacifisme, o, en algun cas, d'alguns tipus concrets de pacifisme. Tal és la situació de la no-violència, la qual podem definir com el rebuig total de l'ús de la violència,

---

³⁴ Ibidem, p. 832.

³⁵ LÓPEZ MARTÍNEZ, Mario: *Política sin violencia...* op.cit., p. 118.

tant a nivell polític com social. Es tractaria doncs, d'un concepte enormement proper al del pacifisme absolut, tot i que amb el matís que, com hem establert, el pacifisme es refereix fonamentalment als conflictes entre Estats, mentre que la no-violència fa extensiva aquesta actitud a qualsevol situació. Com recorda Antoni Soler Ricart³⁶, a risc de semblar redundant, “la característica més evident i coneguda de la noviolència és el rebuig de la violència”³⁷. Per tant, aquesta categoria té unes connotacions que abracen tota una actitud davant la vida (respecte als éssers humans, però també als animals, al medi ambient, etc.), de la qual l'oposició a la guerra entre Estats constitueix únicament un aspecte més.

Parlar d'antibelicisme pot resultar una mica més complex. L'historiador Rafael Núñez Florencio aborda el tema, però des d'un punt de vista particular, que parteix del que ell entén per pacifisme: “Es difícil evitar cuando se habla de oposición a la guerra el término pacifismo. Nosotros preferimos usar antibelicismo, dado que pensamos que una interpretación amplia del pacifismo priva a éste de sentido: no creemos que deba ser designado como pacifista todo el que desea la paz, pues muchos movimientos políticos y sociales anteponen a esa paz ansiada la exterminación del enemigo (lucha de clases, guerra santa, guerra civil, guerra anticolonialista, etc.). / Entendemos el pacifismo referido a los medios más que a los fines: oposición a toda guerra y también oposición a emplear medios violentos para la consecución de sus fines. De los movimientos del siglo pasado, tan sólo Tolstoi y sus seguidores, o aquellos que inspirándose en motivos éticos o sociales formaron los primeros embriones del movimiento pacifista contemporáneo, pueden ser considerados en sentido estricto pacifistas”³⁸.

Per a Núñez Florencio, doncs, “antibelicista” seria aquell que s'oposa a una guerra concreta per discrepar dels seus fins i no dels mitjans que s'empren a la mateixa. Pel contrari, només en el cas que un individu defensi plantejaments no-violents i s'oposi a la totalitat de les guerres per raons ètiques se'l podria considerar com a “pacifista”. Si comparem aquestes definicions amb l'anàlisi intrínsec que hem practicat al pacifisme i les seves variants, podríem determinar que allò que per Núñez Florencio és antibelicisme seria força equivalent al pacifisme relatiu, mentre que el que admet com a pacifista seria

---

³⁶ Antoni Soler Ricart és promilitant no-violent des de 1975 i membre de l'organització no-violenta catalana Fundipau.

³⁷ SOLER RICART, Antoni: *El pacifisme: pensadors i moviments*. Qüestions de vida cristiana, núm. 213, 2004, p. 67.

³⁸ NÚÑEZ FLORENCIO, Rafael: *Militarismo y antimilitarismo en España (1888-1906)*. Madrid: CSIC, 1990, p. 45.

homologable al pacifisme absolut. Quedaran doncs, establertes aquestes igualtats pel que respecta al present treball, ja que com hem observat abans, no compartim el criteri d'aquest historiador pel que fa a l'obligació d'incloure la no-violència dins de l'ADN del pacifisme.

Finalment, sembla oportú contemplar què entenem per antimilitarisme. En aquest cas, sí compartim el punt de vista de Núñez Florencio, el qual defineix “antimilitarisme” en oposició al terme “militarisme”, és a dir, una concepció de l'exèrcit com a tutor polític i no com a institució estrictament militar, que implicaria el traspàs dels valors castrenses a la vida política i social d'un país, des de la seva base fins als àmbits de poder. Per extensió, l'antimilitarisme seria el moviment que batallaria per evitar que aquesta proposta fructifiqués a l'Estat i a la societat, i per tant, es tracta d'una militància complementària del pacifisme, però en cap cas sinonímica.

Aquest mateix autor detalla les diferents postures que hom pot aïllar dins de l'antimilitarisme i distingeix entre un antimilitarisme radical i un antimilitarisme polític. Sobre el primer, aclareix que té com a objectiu no només combatre el militarisme en si mateix, sinó els mateixos exèrcits tal i com estan constituïts dins de la societat capitalista. Per tal d'assolir aquesta cota, l'antimilitarisme radical pot adoptar dos extrems tàctics que defineixen també les seves dues subdivisions internes entre una vessant revolucionària i una altra d'intel·lectual.

Els antimilitaristes radicals revolucionaris els trobaríem identificats amb els moviments d'esquerra lligats al moviment obrer com socialistes, anarquistes, etc. Tots aquests consideren l'exèrcit com un factor més en la lluita contra la societat capitalista i emprendre diversos tipus de campanyes – propaganda, motins, vagues, manifestacions, etc. – per tal de llevar el prestigi de la institució i socavar la seva força. La finalitat, però, divergeix segons Núñez Florencio³⁹. Si bé per una banda els socialistes ambicionarien aixecar un nou exèrcit proletari sobre les runes del burgès, els anarquistes plasmarien la seva profunda aversió als valors militars assajant d'eradicar-los per complet de la societat futura.

Els antimilitaristes radicals intel·lectuals empraran preferentment la seva ploma per defensar el seu ideari. Compartiran, negre sobre blanc, les crítiques a la institució i els seus

---

³⁹ Ibidem, p. 57.

valors mitjançant gèneres diversos com el pamflet, l'assaig, el teatre, la novel·la... En aquest sector no només trobem autors vinculats al moviment obrer, sinó també d'altres molt més conservadors que, prenent com a exemple el cas espanyol, podrien haver covat aquest sentiment entorn de la pèrdua colonial de 1898. Tal seria el cas de Baroja o Unamuno.

En darrer terme, ens manca l'antimilitarisme polític, una vessant molt més tèbia que es dirigeix a la crítica exclusiva contra el militarisme, però en cap cas contra l'exèrcit. Els seus arguments raurien en la supremacia del poder civil i una concepció liberal de la societat i la política.

1.2. Les arrels del pacifisme segons la historiografia

Per tal d'acabar de completar aquesta caracterització del pacifisme, però, no basta amb conèixer el seu significat de manera sincrònica o destriar els matisos i diferències amb d'altres termes, sinó que cal resseguir la seva evolució al llarg del temps. Si bé hem observat que el pacifisme com a tal concepte polític és propi de principis del segle XX, les seves reivindicacions i antecedents com a moviment d'oposició a la guerra poden remuntar-se molt enllà en la Història, fet que justifica una ràpida revisió que ens permeti consolidar la seva comprensió.

1.2.1. De l'antiguitat a l'època medieval

Els inicis documentats d'una actitud contrària a la guerra i, en un sentit més ampli, a la violència política i social, els podem situar al voltant del segle VI aC entorn a la fundació de dues religions sorgides de la península índia: el jainisme i el budisme. Ambdues sorgeixen com a reacció a l'excessiu poder dels brahmans a la societat hindú i a la seva interpretació dels Vedes o textos revelats i comparteixen, entre d'altres qüestions, una interpretació noviolenta de la realitat.

Mahavira (599 aC-527 aC) , l'impulsor del jainisme, va conformar com a precepte bàsic per als seus deixebles l'anomenada *ahimsa*, una paraula sànscrita que remet etimològicament a la renúncia a la voluntat de matar o fer mal. Aquest mateix terme seria rescatat en ple segle XX dC per un simpatitzant d'aquesta mateixa religió, Mohandas Gandhi, tot i que aplicant-lo a les necessitats de la lluita nacionalista índia. Pel que fa al budisme, Siddarta Gautama (566 aC-486 aC) va fer una reinterpretació de l'*ahimsa* com una

actitud de pietat i respecte vers la totalitat dels éssers vius, el qual també ha tingut un important predicament en les societats actuals, fins i tot en alguns sectors del món occidental. Finalment, la tercera gran religió del subcontinent indi, l'hinduisme, també va aprendre d'aquesta filosofia i gràcies al seu caràcter sincrètic la va incorporar a la seva tradició. Malgrat això, cal dir que no existeix una concreció sobre en quin moment històric es va produir aquesta incorporació o si bé, fins i tot, provenia d'algun substrat previ.

Un altre focus d'irradiació d'actituds pacifistes és l'antiga Xina. El lingüista Pedro San Ginés ressaltava en aquest sentit l'absència d'instints guerrers en l'alta cultura d'aquesta civilització: "En la China clàssica no existe una literatura épica [...], sino una literatura de héroes, o más bien, sabios civilizadores. De constructores de ciudades, de inventores, del dominio de la naturaleza"⁴⁰. Així doncs, "la paz, era, pues, una proyección del concepto de armonía entre todos los miembros de un mismo colectivo, unidos al cosmos del que se sentían deudor. [...] La paz fue, a lo largo de la historia china, el reencuentro con aquella armonía perdida, y volver a las esencias de la edad de oro"⁴¹. En aquest afany d'assoliment d'una pau que els connecti als inicis de la pròpia civilització trobarem pensadors de diverses èpoques com Lao-Tse (segle VI aC), Confuci (560-480 aC), Mozi (479-372), Mencí (371-279 aC), etc., que confegiran una sòlida tradició de reflexió sobre la guerra, la pau i la confrontació de la violència.

Si ens circumscrivim a l'àmbit més europeu, trobem també algunes referències en el món greco-romà, com a *La República* de Plató (427 aC-347 aC), i reflexions de Pitàgores (570 aC-469 aC), Sèneca (4-65), Epíctet (50-138) i Marc Aureli (121-180) en qualitat d'aportacions a la recerca de la justícia i la pau a la societat, i fins i tot de la fraternitat humana i la ciutadania mundial. Fins i tot, parlariem de casos pràctics de pacifisme tot referint-nos a la rebel·lió pacífica d'Antígona a l'obra de Sòfocles (496-406 aC) i de no-violència en l'abandonament de Roma per part dels plebeus i la seva instal·lació en el Mont Sacre en defensa dels seus drets (494 aC). En qualsevol cas, no es pot obviar que la gran majoria de les societats del món greco-llatí eren força bel·licoses i algunes clarament militaristes. En tot cas, el concepte de pau més estès en relació a aquest període és el de la denominada *pax romana*, el qual no constitueix més que una mena de pau armada basada en el predomini incontestable d'una civilització determinada.

---

⁴⁰ SAN GINÉS AGUILAR, Pedro: *El concepto de paz en la China clásica*, dins de MUÑOZ, Francisco A.; LÓPEZ MARTÍNEZ, Mario: *Historia de la paz...* op. cit., p. 53.

⁴¹ *Ibidem*, p. 54.

Finalment, no podem deixar de banda l'aportació del cristianisme impulsat per la figura de Jesús de Natzaret (1-33). L'impacte d'aquesta religió ha estat importantíssim per l'esdevenir històric europeu i la seva influència és essencial també en la contemporaneïtat, de manera que també haurem de parlar d'un pacifisme religiós basat en el cristianisme catòlic durant el segle XIX i en la cronologia analitzada a la tesi. Per aquesta raó, dedicarem un apartat diferenciat a aquest fenomen en pàgines posteriors.

L'època medieval europea no va ser gaire prolífica en exemples de pacifisme. En mig d'uns segles de gran bel·licositat i on la funció del guerrer gaudia de privilegis i bona reputació, únicament algunes institucions com la Pau de Déu i la Treva de Déu, podien reivindicar la preservació d'algunes persones, indrets i normes de l'exercici de la violència. Així, aquestes protegien els pobres i alguns territoris especials (mercats, rutes de peregrinació, etc.) sota jurisdicció reial de les disputes feudals i promovien sancions polítiques i religioses a aquelles persones que les conculquessin. Però al marge d'aquestes situacions força excepcionals, únicament podem trobar algunes figures isolades que d'alguna manera anticipen les grans aportacions que sobre el tema començaran a realitzar els pensadors renaixentistes durant els segles XV i XVI. És el cas de Raïmon Llull (vers 1233-vers 1316), el qual propugna un universalisme amb trets eminentment pacifistes i noviolents, fonamentats en tres punts: “1. Aceptar la muerte por Cristo, corvirtiendo pacíficamente a los infieles. / 2. Convencer a los infieles por medio del razonamiento lógico de su Arte Magna. / 3. Crear escuelas de lenguas orientales – como la que con la ayuda de Jaume II de Mallorca fundó en Miramar – donde formar misioneros pacíficos del ideal cristiano”⁴². Per tant, es tractava d'una transformació de la croada religiosa violenta en una altra basada en la persuasió intel·lectual. Una visió similar, però des d'un punt de vista laic i racionalista és la del també mallorquí Anselm Turmeda (vers 1352-entre 1425 i 1430), que impulsava la idea d'una pau i convivència internacional amb el seu aforisme “Cerca pau e no guerra”, el qual Díaz del Corral considera un cert precedent de l'eslògan hippie “Fes l'amor i no la guerra”⁴³.

---

⁴² DÍAZ DEL CORRAL, Eulogio: *Historia del pensamiento pacifista y no-violento contemporáneo*. Barcelona: Hogar del Libro, 1987, p. 36.

⁴³ *Ibidem*, p. 38.

1.2.2. L'època moderna

En qualsevol cas, al marge d'aquesta brevíssima contextualització, on realment trobem l'arrencada dels debats que conduiran a les preocupacions contemporànies sobre el binomi guerra i pau és durant l'Edat Moderna. Naturalment, en l'origen d'aquest fenomen trobem la creació dels nous Estats Moderns a partir de la crisi baixmedieval (segle XIV) i la concentració de poders en mans dels monarques que s'impulsa durant el Renaixement (segles XV i XVI). Una fita indispensable en aquest procés és l'aportació del florentí Niccolò Machiavelli (1467-1529), el qual aposta en la seva obra *El príncep* (1513) per un monarca poderós, decidit i que col·loqui els seus interessos – identificats amb l'Estat – per sobre de qualsevol altra consideració moral que pugui aturar la consecució dels seus objectius. Per a Machiavelli, l'Estat té la tendència natural a eixamplar-se i en aquest instint no ha de tenir a veure la moral ni el dret internacional. L'únic realment important, doncs, era la correcta administració i càlcul de les pròpies forces, especialment de les militars.

Els excessos d'aquesta proposta aviat es troben, però, matisats per altres autors identificables amb l'humanisme cristià. Tal és el cas d'Erasme de Rotterdam (1467-1536), el qual s'ocupa només secundàriament de temàtiques polítiques, però que resulta enormement influent. El professor de Dret de la Universitat de Bologna, Davide Monda, ha assenyalat que el pacifisme d'Erasme “est un défense courageuse des idéaux chrétiens les plus hauts, à savoir de la paix et de l'amour universel, contre les folies âpres et cruelles de la guerre, qui est, au contraire, une négation satanique de la vie et de la charité”⁴⁴. Per consegüent, el consell d'Erasme per als prínceps és evitar la guerra tant com sigui possible, ja que les guerres només exacerbaven les querelles entre ells i proposa “adopter des solutions d'une tout autre nature et bien plus humaines, comme le dialogue et les transactions. En outre, la guerre, dit-il, est toujours injuste, parce que les maux qu'elle provoque retombent sur des personnes innocentes”⁴⁵.

Erasme tampoc és aliè als plets que a la seva època començava a aixecar el concepte de guerra justa. En aquest sentit, si bé admet la possibilitat de defensa davant l'agressió, no abandona una actitud de desconfiança vers als drets i arguments que brandeixen els prínceps per tal de justificar-se. Tot i així, qui teoritza més prolíficament sobre les qüestions de la guerra i la seva vessant jurídica – dins del dret internacional però igualment inserint-lo

---

⁴⁴ MONDA, Davide: *Érasme de Rotterdam et le problème de la paix en Europe*, dins TEGA, W.; FERRANDI, G.; MALAGUTI, M.; VOLPE, G.: *La Philosophie et la Paix*, 2 vol. Paris: Librairie philosophique J. Vrin, 2002, p.883.

⁴⁵ Ibidem, pp. 886-887.

en el dret natural – és el dominic Francisco de Vitoria (vers 1480-1546). Aquest, albirant l'agonia de les estructures i el dret medieval, reconeix la supremacia de l'Estat, però planteja alguns límits al poder reial encara que només siguin de caràcter moral. Respecte a la guerra, Vitoria opina a la seva obra *De iure belli* (1532) que l'únic motiu que fonamenta la justícia d'una guerra és la injúria rebuda, sigui en un sentit moral o bé material. Però com explica Pastor Verdú, “desde ese punto de vista, sin embargo, también la guerra ofensiva podría estar justificada”⁴⁶, per la qual cosa Vitoria exclourà com a motivacions justes les diferències religioses, la voluntat d'expansió territorial o les veleitats megalòmanes del príncep. D'altra banda, Vitoria no només desenvolupa una reglamentació de l'*ius ad bellum*, sinó que, acceptant la hipòtesi de l'existència d'una guerra justa per a tots dos combatents, codifica en alguns aspectes l'*ius in bello*. Així, ressaltarà el criteri de proporcionalitat en el càstig infligit a l'adversari com a resposta a l'ofensa patida, de tal manera que es limiti a rescabalar el dany.

L'iusnaturalista Hugo Grotius (1583-1645) compartirà gran part de les opinions exposades sobre Vitoria en el seu tractat *De iure belli ac pacis* (1625), dedicat a Lluís XIII. Malgrat ser deutor de la tradició escolàstica, l'obra de Grotius representa una transició entre el dret natural metafísic i el dret natural racionalista. Representa un pensament extremament realista i conscient del context polític en el qual viu, la qual cosa el du a valorar la necessitat de limitar les guerres, però no cercarà pas la seva supressió. Grotius pensa en un Estat universal, una mena de societat internacional formada per tots els Estats que tinguin relacions entre si, i on el paper del comerç – bàsic en les seves reflexions donada la seva procedència holandesa – seria fonamental. Grotius creu també en la injúria com a causa justa per a una guerra defensiva, tot i que alerta sobre la subjectivitat i la manca d'innocència dels Estats a l'hora de crear i argüir aquestes raons. Per tant, recomanarà l'adopció de mesures de mediació com les conferències entre Estats, la via de l'arbitratge o, fins i tot, l'excèntrica possibilitat de decidir a sorts qui porta la raó. Es tracta, doncs, d'evitar la confrontació per tots els mitjans. Malgrat tot, si la conflagració fos irremeiable, manifesta la necessitat de protegir els innocents com nens, dones, ancians, religiosos i intel·lectuals, a més de respectar la proporcionalitat dels mitjans. I, per altra banda, recomana als països neutrals dificultar la victòria d'aquells que emprenguin guerres injustes com a represàlia per dificultar l'establiment d'una comunitat internacional estable i equilibrada.

---

⁴⁶ PASTOR VERDÚ, Jaime: *Guerra...* op. cit., p. 68.

Un altre teòric del dret natural i defensor de l'autoritat dels Estats és l'alemany Samuel Pufendorf (1632-1694). Aquest repren l'anàlisi de la doctrina clàssica de la guerra justa, però aportant la seva discrepància respecte al pensament de Hobbes. Per a Puffendorf l'estat natural de l'home és un estat pacífic, mentre que la guerra no pot ser altra cosa que el producte de la maldat contra la qual els bons tenen dret a oposar-se. Segons aquest autor, existeixen tot un seguit de principis que han de ser inviolables per la seva pertinença al dret natural, com és el cas de no fer mal a cap persona injustament, complir els deures amb la societat, etc. Mentre els individus mantinguin aquests compromisos fonamentats en la raó s'establirà un estat de pau, el qual es diferencia de l'estat de guerra en què viuen els animals, éssers mancats de facultats racionals. D'aquí s'infereix que l'estat més conforme a la pròpia natura humana és el del respecte als deures de la pau.

Malgrat això, Puffendorf admet que en ocasions cal el recurs a la força per tal de defensar les persones de bé de les malvades, les quals es distingeixen perquè s'encaminen vers la guerra amb "gaieté de coeur" mentre que les bones ho fan "par nécessité"⁴⁷. I, de forma paral·lela a aquesta reflexió, també estructurarà una teoria sobre quan i com el sobirà pot fer la guerra en funció de les necessitats del propi Estat. En aquest sentit, s'estableixen una sèrie d'eventualitats on la guerra pot ser admesa: "Toute Guerre juste et légitime ne doit donc se faire que pour ces trois sujets en général: ou pour nous défendre, nous et ce qui nous appartient, contre les entreprises d'un injuste Agresseur; ou pour mettre à la raison ceux qui refusent de nous rendre ce qu'ils nous doivent; ou pour obtenir réparation du dommage ou du tort qu'ils nous ont fait, et pour avoir des sûretés à l'abri desquelles on n'ait désormais rien à craindre de leur part"⁴⁸.

Com hem vist, doncs, Puffendorf és exclusivament un teòric de la guerra i la pau. En canvi, la personalitat de William Penn (1644-1718) és també destacable en aquesta enumeració, tant per la seva teoria com per la seva pràctica. Penn nasqué a Londres i fou fill d'un almirall anglès que va participar en la conquesta de Jamaica. Al seu retorn, però, cau en desgràcia i Oliver Cromwell el fa empresonar acusat de la derrota de les tropes a Santo Domingo. Però un cop mort Cromwell l'any 1658, l'almirall Penn va ser rehabilitat i va poder oferir una formació molt acurada al seu fill, malgrat els problemes que aquest va tenir a Oxford per culpa de les seves idees anticlericals.

---

⁴⁷ MERLE, Marcel: *Pacifisme...* op. cit., p. 53.

⁴⁸ Ibidem, p. 54.

L'any 1667, durant una visita a Irlanda, Penn va entrar en contacte amb les doctrines dels quàquers i s'hi va convertir. Aquest fet el va portar a ingressar en diverses ocasions a presó i a tenir unes relacions enormement tibants amb la corona que s'explicitaven en obres com *No Cross, no Crown* (1669). A partir de 1676 comença a interessar-se per l'aventura colonial anglesa a Amèrica i organitza emigracions quàqueres vers el nou món. La culminació d'aquest procés arriba quan Penn demana al rei la permuta del deute que la corona tenia amb el seu pare per un territori a Amèrica. Carles II li va concedir d'aquesta manera la propietat exclusiva de la província de The New Netherlands, que Penn va rebatejar com Sylvania, denominació a la que posteriorment se li va prefixar el nom del seu fundador, de manera que fins avui en dia la coneixem amb el nom de Pennsylvania. Penn va assajar l'aplicació de les seves idees de tolerància religiosa, convivència amb els indis i rebuig de les guerres encarnada en l'absència d'exèrcit en el seu territori i va intentar plasmar tot aquest programa en la constitució de la nova província, que va entrar en vigor l'any 1681. Malgrat això, Penn només va viure quatre anys en aquella terra i va dedicar-se a defensar els seus interessos i promoure l'arribada de nous colons des del vell continent.

Les idees pacifistes de Penn es troben sintetitzades en el seu *Discurs entorn a la pau present i futura d'Europa* (1693). Segons Archibugi i Voltaggio, "il pacifismo di Penn si risolve nell'aspirazione a realizzare su scala europea il tipo di accordo confederale che era già stato sperimentato con successo nel microcosmo olandese. [...] / Propone un vero e proprio parlamento, nel quale ogni nazione invii un numero di delegati proporzionale alla sua dimensione. Penn non chiarisce precisamente quali debbano essere i criteri in base ai quali attribuire il numero dei delegati ai singoli Stati. Sembra che Penn si riferisse al valore economico dei territori di ogni Stato (qualcosa che in termini odierni potrebbe essere il prodotto interno lordo). Qualora si rammenti che la causa della pace è invocata anche e soprattutto a favore degli emergenti ceti mercantili e borghesi, non sorprenderà che la rappresentanza all'assise europea proposta da Penn sia in qualche modo collegata al censo. Ma dal numero di delegati effettivamente assegnati a ogni Stato, sembra che Penn intenda attribuire alle nazioni piú piccole un numero di delegati lievemente superiore rispetto alla loro popolazione o ricchezza – adottando un criterio di rappresentanza molto simile a quello vigente nell'odierno Parlamento europeo. Nell'Essay Penn si dichiara infine disposto ad accettare nel Parlamento europeo anche i turchi e gli abitanti di Moscovia (russi), anzi propone per queste nazioni un numero di rappresentanti pari a quello della Francia e della

Spagna, e ben superiore a quello della stessa Inghilterra. / Ma piú che come espressione della potenza dei singoli Stati, sembra che il criterio di rappresentatività evocato richiami, piuttosto che un consesso fra Stati, un vero e proprio Stato internazionale. Per quanto Penn neghi che la sua proposta possa comportare una riduzione della sovranità dei singoli principi, in essa è implicita l'idea che un organismo internazionale basato su un criterio di rappresentatività avrebbe condotto, in un modo o nell'altro, alla riduzione del potere sovrano all'interno delle nazioni. E comunque, questo era effettivamente accaduto nell'esperienza delle Province olandesi da lui richiamata”⁴⁹.

És per tant, evident, que en el discurs de Penn a més d'una influència religiosa, podem trobar tota una sèrie d'elements de modernitat que integren una mena de proto-internacionalisme federalitzant que constituirà una de les vies més transitades del pacifisme contemporani. Amb aquesta passa, Penn apropa la recerca de la pau a un terreny menys utòpic – tot i que no absolutament realista en el seu context històric – i més realista, cercant l'extrapolació d'experiències històriques consolidades.

Una voluntat similar pel que fa al seu major realisme és l'expressada per Charles-Irénée Castel, abat de Saint-Pierre (1658-1743). Aquest jesuïta realitza una contribució decisiva que s'inicia amb *Mémoires pour rendre la paix perpétuelle en Europe* (1712) i que anirà perfeccionant i adaptant al ritme dels temps durant la seva vida per tal de depurar els elements utòpics i presentar el seu projecte com a factible davant dels sobirans dels diferents Estats. Es podria dir que amb Saint-Pierre “il problema della pace perde definitivamente l'aspetto di perorazione morale per diventare oggetto e tema della teoria delle relazioni internazionali”⁵⁰.

Per a Saint-Pierre, la solució al problema de la pau es troba, com a Penn, en la col·laboració dels països dins d'un fòrum internacional. Però si bé Penn s'emmirallava en les Províncies Unides dels Països Baixos, Saint-Pierre analitzarà especialment l'acomodació dels diferents territoris del Sacre Imperi Germànic. En la seva opinió, s'havia de conformar una assemblea internacional on la representativitat no depengués de l'extensió, població o capacitat econòmica, sinó del fet mateix de constituir un Estat sobirà. Això implicava, doncs, un equilibri de la influència de tots els països integrants. D'altra banda, Saint-Pierre concebia aquesta assemblea com un club europeu, on les potències extracontinentals –

---

⁴⁹ ARCHIBUGI, Daniele; VOLTAGGIO, Franco: *Filosofi ...* op. cit., p. 9-10.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 42.

sobretot els turcs – quedaven marginats. Aquest fet, que va ser criticat per autors com Voltaire, intentava ser compensat amb la proposta d'estendre aquest model a d'altres continents amb la formació anàloga d'unions entre els països asiàtics. Els avantatges d'aquesta proposta s'havien de cercar, per a l'autor, en el seu realisme – la comunicació entre països massa llunyans era molt complicada –, en l'augment de l'estabilitat interna dels Estats i en la promoció del comerç que revertiria en un enriquiment general.

Finalment, el segle XVIII i el moviment de la Il·lustració tancaran aquesta evolució durant l'època moderna amb les aportacions de pensadors com Voltaire (1694-1778) i Rousseau (1712-1778). Les reflexions d'ambdós pensadors, però, no resulten especialment originals. Pel que fa al primer, es limita a ser coherent amb el seu cosmopolitisme i humanisme tot rebutjant les guerres i denunciant les seves fatals conseqüències. Malgrat això, tal i com destaca Merle, “il était trop sceptique pour croire à la possibilité d'établir une paix durable”⁵¹, i per tant mai desenvoluparà una teoria pròpia al respecte.

Respecte a Jean-Jacques Rousseau, cal esmentar que el tema de la pau no és en absolut recurrent dins de la seva obra. Ben al contrari, la seva intervenció es basteix únicament al voltant de la seva crítica o *Jugement* al projecte de pau perpètua de l'abat de Saint-Pierre. Rousseau ressalta l'existència d'una sèrie de referents ideològics derivats del cristianisme que han cristallitzat a Europa i que formen la base d'una “res publica” cristiana que hom pot palpar de facto. Aquests valors que homogeneitzen el vell continent, tals com el dret a la seguretat, a la llibertat, la protecció de les minories, etc., facilitarien la formació d'un confederació supranacional cimentada en aquest iusnaturalisme d'arrel cristiana, i, per extensió, la conquesta de la pau.

Si bé aquest fet és inqüestionable per a Rousseau, aviat una pregunta assaltarà la seva anàlisi: per què, doncs, no s'ha arribat abans a aquest supòsit si el substrat per fer-ho ja existia? La resposta que ofereix el filòsof ginebrí és que tot Estat regit per un príncep corre el perill de veure's arrossegat pels interessos privats del mateix. El príncep, tal i com també explicava Erasme, tendeix a assumir un concepte patrimonial de l'Estat, oblidant els interessos públics i el benestar dels seus súbdits. Així, Rousseau sentenciarà que només l'Estat democràtic, menat per la voluntat del poble, podrà esdevenir un estat de pau.

---

⁵¹ MERLE, Marcel: *Pacifisme...* op. cit., p. 105.

CAPÍTOL 2

Els moviments per la pau del segle XIX: corrents i tradicions

Com hem observat, el bagatge que atresorava la recerca de la pau a l'albor de la contemporaneïtat era mil·lenària i s'havia intensificat – com a mínim pel que fa al context filosòfic occidental – durant els quatre segles precedents. Aquest interès creixent va continuar durant el segle XIX, tot adaptant-se a les noves circumstàncies que disparaven l'adveniment de la revolució francesa i l'extensió per tota Europa del pensament liberal.

Aquest profund canvi de paradigma va fer que l'Estat s'emboïllés amb el cognom de nacional i s'iniciés el camí cap a una major implicació de la població en tots els afers polítics i també militars. Si ara la sobirania pertanyia al poble i formar part de l'exèrcit era reivindicat com un element de nacionalització i de cohesió, el debat sobre la naturalesa i les conseqüències de la guerra també havien d'assumir una dimensió superior. S'havien acabat els temps en què el poble romanía lluny del joc d'escacs de la diplomàcia i de l'exèrcit.

Tal i com conclou Jaime Pastor Verdú, “las guerras napoleónicas no constituyen un fenómeno irreplicable, sino que anticipan, como se verá más tarde, las tendencias de las guerras limitadas a transformarse en totales. La consolidación de los Estados nacionales no hace más que dar mayores dimensiones al militarismo heredado del absolutismo. La separación entre Estado y sociedad civil, entre la actividad económica, la política y la militar, se realiza sobre la base de una nueva relación entre el poder civil y los ciudadanos. Aquél sigue manteniendo el monopolio sobre la violencia, mientras que éstos ven reconocidos toda una serie de derechos como miembros de una misma nación. La libertad en la actividad económica, la igualdad en los derechos políticos se ejercen, pues, de forma paralela a la aceptación del control estatal de la violencia. La Revolución Francesa viene a introducir, además, un hecho nuevo: la instauración del servicio militar obligatorio, es decir, la obligación de todos los ciudadanos de servir militarmente al Estado en sus guerras, a pesar de haber proclamado en un primer momento el servicio militar voluntario. / De esta forma, el Estado consigue una legitimidad en el ejercicio de la violencia que no tenía el Estado absolutista. Así las guerras adquieren a partir del siglo XIX el carácter de nacionales, con mayor razón si se basan en el servicio militar obligatorio”⁵².

---

⁵² PASTOR VERDÚ, Jaime: *Guerra...* op. cit., p. 24.

Així doncs, per aquells que s'oposaven a la guerra, el pacifisme ja no podia ser només una postura moral o un artifici filosòfic de saló. La col·laboració en l'exèrcit i en la defensa de la nació s'immiscia en la biografia familiar de tothom i obligava a la presa de posició. Per als diferents corrents polítics, doncs, donar resposta a la qüestió de la guerra i la pau esdevenia una necessitat peremptòria i calia multiplicar els esforços i arguments en favor i en contra. Sorgiren així polítics, pensadors o publicistes que es van adherir a la repulsa de la guerra des de diferents cantonades del ring ideològic i que trobaven contrincants arrengrerats tant a les files contràries com a la dels propis correligionaris.

Al costat d'això, s'iniciava un lent camí de formació del pacifisme orgànic, és a dir, aquell que conformava associacions i organitzacions la militància del qual era exclusivament orientada a la consecució de la pau entre Estats i a la pal·liació dels seus efectes nocius. Malgrat això, era evident que la seva dinàmica no restava aliena a les grans polèmiques de la societat i la seva sensibilitat i simpaties també s'inclinaven d'alguna manera cap algun dels grans blocs ideològics que oferien els grans programes i solucions integrals. És d'aquesta manera que el pacifisme, fos a través de postures individuals o de societats creades *ad hoc*, es va anar conformant com un moviment transversal, que d'alguna manera va interpel·lar elements de totes les grans tradicions polítiques del segle XIX.

De manera anàloga, doncs, podem parlar de diferents corrents o tradicions dins d'aquest pacifisme vuitcentista. Sobre la seva denominació, han estat formulades molt diverses propostes en funció de la dinàmica interna del propi moviment i també la seva filiació ideològica. De fet, la filòsofa australiana Jenny Teichman ha assenyalat molt convenientment aquesta diversitat i ha previngut sobre l'error d'ignorar-la: "Pacifism is not a single unitary theory about war and peace but rather a collection of related theories. In other words, there are different varieties of pacifism. Too many twentieth century philosophers who have attacked (or defended) pacifism have failed to see this"⁵³. En aquest sentit, resulta molt interessant poder analitzar com s'han practicat aquestes divisions, totes elles resultat d'un esforç d'interpretació a posteriori.

---

⁵³ TEICHMAN, Jenny: *Pacifism and Just War: A Study in Applied Philosophy*. Oxford: Basil Blackwell, 1986, pp. 1-2.

Jaime Pastor Verdú⁵⁴, per exemple, parla de tres menes de pacifisme per al segle XIX. El primer seria el pacifisme moral i religiós, el qual, tot i no ser genuí d'aquesta època, podríem considerar que continua vigent en aquesta època; el segon, el pacifisme liberal internacionalista, hereu de les teories de l'edat moderna i fortament influït pels projectes de pau perpètua de Saint-Pierre i Kant; i per últim, el pacifisme social, fortament lligat al descontentament de les classes populars vers la guerra i on se situen autors com els socialistes utòpics, Thoreau, els marxistes i anarquistes. Pel que fa al segle XX, Pastor Verdú considera que les anteriors categories mutaran de manera que es formaran un pacifisme institucional, hereu del liberal-internacionalista, promotor de l'arbitratge i que tindrà les seves màximes expressions en la Societat de Nacions i les Nacions Unides; i un pacifisme radical, que heretarà punts de vista ideològics molt diversos, però que manté en comú preocupacions com les enormes conseqüències de la guerra total, la relació ciència-guerra i més tardanament els efectes de la guerra nuclear.

Mario López Martínez⁵⁵ estableix a l'Enciclopedia de la paz y los conflictos una classificació enormement precisa que sintetitza en una taxonomia pacifista a cavall entre la Història del pensament i la Història dels moviments socials. Aquesta es plasma en un quadre-resum que es remunta al segle XVI i que reproduïm parcialment als annexos⁵⁶ pel que fa als segles XIX i XX. Com es pot comprovar, es tracta d'una visió força exhaustiva i compartimentada. Malgrat tot, s'hi poden observar la convivència d'idees molt diverses entre si i fins i tot figures que poden resultar de classificació controvertida – vegi's el cas de Thoreau, pacifista social per a Pastor Verdú i liberal-burgès per a López Martínez –. Aquest fenomen només fa que emfatitzar el fet ja exposat de l'enorme transversalitat del pacifisme i els moviments per la pau, així com els continus manlleus entre les seves diferents subcategories.

En contrast a aquesta minuciosa dissecció de llarg recorregut, altres estudiosos del pacifisme que s'hi ha atansat des d'una perspectiva molt més sociològica i vinculada a la Investigació per la pau com Nil Petter Gleditsch han parlat de “Prehistòria” del moviment

---

⁵⁴ Classificació concebuda a la seva tesi doctoral: PASTOR VERDÚ, Jaime: *La evolución del marxismo ante la guerra y la paz*. Madrid: Editorial de la Universidad Complutense de Madrid, 1989. També la trobem a volums derivats d'aquesta recerca com: PASTOR VERDÚ, Jaime: *Guerra, paz y sistema de Estados*. Madrid: Libertarias, 1990.

⁵⁵ LÓPEZ MARTÍNEZ, Mario (dir.): *Enciclopedia de la paz y los conflictos*. Granada: Universidad de Granada: 2004.

⁵⁶ Veure Annex núm. 1

fins a l'any 1959⁵⁷, configurant una visió massa presentista que també se li podria atribuir a Rafael Grasa quan qualifica de simples antecedents i d'aportacions dels pares fundadors tota la tradició prèvia a la dècada dels 50 del segle XX⁵⁸.

L'opció que hem pres en el present treball ha estat, però, una solució intermitja. Tot i tractant d'evitar l'excessiva simplificació, hem procurat vincular la nostra divisió als grans troncs del pensament polític del segle XIX i principis del XX, de manera que els poguem observar amb tota amplitud, sense oblidar les herències, prèstecs i matisos que puguin covar-se a l'interior. D'aquesta manera, parlarem no tant de tipus o categories de pacifisme, sinó més aviat de corrents, tradicions o grans famílies. Seguint aquesta idea, doncs, distingirem entre pacifisme liberal-democràtic, pacifisme obrer i pacifisme religiós, tres grans corrents que tractarem de caracteritzar a continuació.

2.1. Pacifisme liberal-democràtic

Aquesta família respon a l'herència i el bagatge generat durant l'edat moderna i adopta un enfocament caracteritzat per la visió del món i els valors de la burgesia. Es tracta d'un grup social sorgit en època baixmedieval i que veu com el seu poder, basat en el comerç i el predomini econòmic, es va consolidant i augmentant al llarg dels segles. La Il·lustració, finalment, dotarà les reivindicacions polítiques burgeses d'un corpus filosòfic propi sobre el qual estintolar les anomenades revolucions liberals, que actuen com a frontisses de l'Edat Contemporània i acaben de consolidar el seu poder i influència. El segle XIX serà doncs, el segle de la burgesia, i per extensió el segle de la seva proposta política: el liberalisme. Serà aquest el corrent de pensament que es trobarà al rovell de l'ou de la centúria, en un primer moment pugnament contra les restes de l'Antic Règim i més tard contra el naixent moviment obrer. A més, serà l'encarregat de transformar definitivament el caràcter del propi Estat, entrant en simbiosi amb el nacionalisme i formant els Estats nació.

Donada aquesta decisiva influència, el liberalisme – tant en la seva versió conservadora com en la més democràtica – pren posicions tot projectant els seus valors propis al problema de la guerra i la pau. Mario López Martínez assenyala que “el pacifismo liberal-democrático de base social burguesa o pequeño-burguesa nació al calor y como

---

⁵⁷ GLEDITSCH, Nil Petter: *Topics in peace research: From Gandhi to the capitalist peace* citat a GRASA, Rafael: *Cinquanta anys...* op.cit., p. 49.

⁵⁸ GRASA, Rafael: *La objetividad...* op cit., pp. 150-152.

primera respuesta a las consecuencias del desarrollo de las sociedades industriales altamente urbanizadas, y a la necesidad de extender las libertades contenidas en los programas de los pensadores, filósofos e innovadores de finales del siglo XVIII y principios del XIX. / La industrialización reveló manifiestas desigualdades sociales, generó cambios en las políticas exteriores de muchos países con aspiraciones expansionistas e hizo de la guerra un epifenómeno del poderío fabril. [...] Si la guerra (aún a una escala pequeña y contenida) se fue haciendo consustancial al vigor imperialista y mercantil-industrial, y un peligro cada vez más cercano y terrible, la paz no fue menos importante para estos pacifistas, sino todavía más: ella debía convertirse en una construcción necesaria y legitimadora de un orden civilizatorio occidental, el cual, de alguna forma debía manifestarse como superior y superador de otras violencias (primitivas, indígenas, campesinas, etc.), a través de instrumentos como la razón, el derecho ,etc.”⁵⁹.

Aquesta precisió resulta enormement interessant ja que ens marca, no només alguns dels trets principals del pacifisme liberal-democràtic, sinó també – i això resulta enormement suggestiu a l’hora de confrontar-ho amb la praxis històrica espanyola i catalana – insinua alguns dels seus límits quant a l’admissió d’altres tipus de violència que no corresponguin als estàndards liberals i europeus. Com es veu, hi trobem de manera subjacent un cert discurs racista que podrà en alguns casos justificar o legitimar l’imperialisme o la violència estatal en pro d’una pretesa missió civilitzatòria. Com veiem, el resultat de tot plegat és un pensament complex, que abraça múltiples arestes d’un gran políedre, al qual intentarem donar forma a continuació.

2.1.1. La idea de pau perpètua i el federalisme com a projecte il·lustrat

Com hem vist anteriorment, la idea de pau perpètua no és pas original del segle XIX. Algun dels seus elements enfonsen les seves arrels al Renaixement i la primera vegada que s’empra aquesta fórmula com a tal és a l’obra de Saint-Pierre en ple segle XVIII. Malgrat tot, l’obra de referència a què ens remet aquest títol és *Sobre la pau perpètua* d’Immanuel Kant, que podria ser considerada com el tret de sortida del propi pacifisme liberal-democràtic. Publicada l’any 1795, el propi context històric afavoreix aquesta consideració de llibre fundacional. Europa es troba sota l’impacte recent de la revolució a França, finalitzant a més el període de la Convenció, caracteritzada pel Terror, però també

---

⁵⁹ LÓPEZ MARTÍNEZ, Mario: *La sociedad civil por la paz*, dins de MUÑOZ, Francisco A.; LÓPEZ MARTÍNEZ, Mario: *Historia de la paz. Tiempos, espacios y actores*. Granada: Universidad de Granada: 2000, pp. 295-296.

pel seu major radicalisme ideològic. El continent es trobava estabornit, en mig de grans convulsions provocades per tres anys de guerra. L'any 1792 la Primera Coalició, expressió segons Soboul⁶⁰ de l'aristocràcia europea, emprèn una guerra sense treva contra la França revolucionària. Aquest repte serà una de les raons que a més conduiran a la radicalització de la pròpia revolució i que agreujarà la fractura que estava dislocant Europa i les seves velles estructures socials.

Sota aquesta influència, no és estranya la preocupació de Kant vers la qüestió i les seves prevencions sobre els projectes utòpics i optimistes que l'havien precedit. En aquest sentit, tal i com advertia el jurista Antonio Truyol i Serra (1913-2003), “a diferencia de Rousseau, y en consonancia con Hobbes, Kant considera que la lucha tiene raíces en la naturaleza humana. La paz no es lo natural entre los hombres, sino una conquista de su voluntad consciente”⁶¹. És per això que proposarà un Estat mundial i cosmopolita que superi la naturalesa existent en les relacions internacionals evitant, per extensió, la guerra. Aquesta formulació, naturalment, està fonamentada en un breu però sòlid estudi sobre la composició de l'Estat i els lligams necessaris per a establir la comunitat universal.

Per a Kant, la naturalesa de l'Estat consisteix en ser la garantia del dret, entès aquest com a element d'arbitri entre l'autonomia de l'individu i de la resta de la societat. En aquest sentit, trenca amb la idea que la finalitat de l'Estat és procurar la felicitat dels súbdits – visió paternalista, pròpia de certa tradició il·lustrada – i afirma que la seva obligació és preservar la llei i amb ella la llibertat de les persones. És en aquest punt, el de la protecció dels drets individuals, que el filòsof de Königsberg distingeix entre dues variants d'Estat, dues formes contraposades de govern. Per una banda, trobaríem el mode despòtic, que pren el poble com una propietat i no executa la divisió de poders entre l'executiu i el legislatiu. En canvi, trobem una altra modalitat, la de l'Estat amb constitució republicana, que sí contempla la divisió de poder i la idea de representació política, així com la llibertat i igualtat dels ciutadans. Tanmateix, es tracta d'una igualtat amb limitacions, ja que Kant distingeix entre ciutadans passius i actius, posant l'èmfasi per aquesta classificació, no només en les seves propietats, sinó també en les seves capacitats artístiques, coneixements científics, etc. Per tant, seran els assalariats o servents els assimilats com a ciutadans passius.

---

⁶⁰ SOBOUL, Albert: *La Revolución Francesa*. Barcelona: Orbis, 1981, p. 79.

⁶¹ TRUYOL I SERRA, Antonio, *Presentación*, dins de KANT, Immanuel: *Sobre la paz perpetua*. Madrid: Alianza, 2002, p. 12.

En opinió de Kant, tota república – entesa com a sinònim d'Estat – hauria d'estar basada en un sistema representatiu mitjançant el qual els seus ciutadans actius s'expressin a través de diputats. Tot i així, admet que tots els poders es puguin reunir en una mateixa mà sota certes condicions i circumstàncies. Bàsicament, es tractaria de l'acceptació per part d'aquest poder de l'esperit republicà, és a dir, d'un govern que expressi amb lleis tot allò que el poble desitjaria, malgrat no doni el seu consentiment exprés. Segons aquest autor, això podria ser assumit per la monarquia, fins i tot per un govern de caràcter aristocràtic, però no per part d'una democràcia, la qual cosa demostra que aquest esperit republicà és més un concepte moral a aplicar que no pas una extensió de drets de caràcter universal. Així, veiem el filòsof alemany en una línia liberal i il·lustrada, però no radical.

Sobre la pau perpètua s'estructura en quatre parts: dues seccions i dos apèndixs. La primera secció conté els articles preliminars d'un eventual tractat que assegurés la pau entre els països. Aquests articles són sis i es podrien sintetitzar de la següent manera⁶²:

1. Els tractats de pau han de ser sincers i no ocultar causes de guerres futures.
2. L'Estat no pot ser heretat, permutat, comprat o donat, ja que no és una propietat sinó una societat d'homes. En tot cas, es pot heretar el dret al seu govern en l'avinentsa que és l'Estat el que adquireix el governant i no a l'inversa.
3. Els exèrcits permanents han de desaparèixer totalment amb el temps, ja que suposen una amenaça i una carrera constant vers la guerra.
4. Cal prohibir l'emissió de deute públic per finançar la guerra.
5. Establiment del principi de no ingerència dels Estats en la política interna dels altres.
6. Reglamentació de l'ius in bello de tal manera que no s'arribi a cap acció que endegui una guerra d'extermini i barri el pas a una pau futura.

Respecte a la segona secció, en aquesta s'estableixen els articles definitius que han de regir el nou estat de pau perpètua. Kant parteix de l'absència temporal de conflictes entre Estats per tal de poder establir un nou Estat legal, les lleis del qual donin seguretat a tots els Estats i evitin una futura confrontació a través de l'exigència del respecte a la llei.

---

⁶² KANT, Immanuel: *Sobre la pau perpètua*. Madrid: Alianza, 2002, pp. 43-50.

El primer article obliga els Estats a adoptar una constitució republicana, és a dir, una forma de govern que com hem explicat abans respecti un criteri de representativitat i d'observança a la voluntat general. En aquestes circumstàncies, la Constitució republicana ha d'implicar els súbdits en les decisions de govern i això, estès al problema de la guerra, suposa que els ciutadans hagin de donar els seu consentiment per iniciar-la. Es tracta, per tant, d'un mecanisme completament oposat al d'altres formes de governar on és el cap d'Estat qui pot declarar la guerra unilateralment.

En opinió de Kant, el fet que el poble hagi d'aprovar l'ingrés en un conflicte bèl·lic conduirà indefectiblement a la seva desaparició, donat que el ciutadà coneix ja les nefastes conseqüències que li reportarà. En canvi, quan l'adopció de la solució guerrera depèn exclusivament d'un mandatari immune a l'esperit republicà, aquest no dubtarà en aprovar el conflicte ja que no l'afectaria de forma directa i, eventualment, podria fins i tot reforçar el seu prestigi o fortuna.

Pel que fa al segon article, aquest s'ocupa del dret de gents, el qual hauria de fonamentar-se en una federació d'Estats lliures. Malgrat que Kant considera que l'ideal seria la cessió de sobirania per part de tots els Estats i la formació d'una gran república mundial, en darrer terme admet que els països no semblarien gaire disposats a acceptar-ho. Davant d'aquest fet, i en la voluntat d'establir un projecte pràctic i fugir d'utopies, l'autor propugna la creació d'una estructura eminentment pacífica, basada en un pacte de pau que combati la possibilitat de guerra com a acord de mínims. Els seus integrants mantindrien una absoluta autonomia a nivell legislatiu i per tant no haurien d'acceptar lleis dictades per aquesta federació, la qual cosa podia ser interpretada com a intromissió d'interessos estrangers⁶³. N'hi hauria prou, doncs, amb el compromís comú de garantir la llibertat de tots els Estats federats. Gràcies a aquest gest s'acabaria consolidant una pau perpètua.

Finalment, el tercer article concretaria l'establiment d'un dret cosmopolita que assegurés l'hospitalitat de totes les persones a qualsevol individu que arribi d'una altra part del món, però que alhora evités que ningú ocupés terres ja habitades. En aquest sentit, es tractaria de prevenir les ànsies expansionistes dels europeus a continents com Amèrica, Àfrica o Àsia.

---

⁶³ Aquesta teoria és assimilable a la de la nul·lificació, dictada per Thomas Jefferson i James Madison l'any 1798 entorn a les resolucions dels estats de Kentucky i Virginia contra les Alien and Sedition Acts dictades pel govern federal. Això demostra l'actualitat i pragmatisme de la doctrina kantiana en el seu context històric.

Per cloure, els apèndixs abunden en diversos aspectes pràctics d'aquest projecte i inclouen recomanacions per al seu bon govern, tot reconeixent les tensions evidents que existeixen sempre en política entre la teoria i la pràctica. En qualsevol cas, és evident que aquest assaig marca una fita essencial en la consolidació d'un moviment per la pau que deixi el terreny purament especulatiu i cerqui la realització efectiva dels seus objectius.

Com hem pogut observar, un dels puntals que esgrimeix Kant és una certa tendència federalitzant en aquesta organització supranacional. Aquest és un element que en les seves circumstàncies històriques començava a ser plantejat com a realitzable i que ell assumeix amb naturalitat com a base per a la solució del problema. En un context on les formes de govern establertes a Europa en els darrers segles trontollaven, l'experimentació i anàlisi sobre les possibilitats en el camp de la forma de govern eren riques i abundants. No faltaven tampoc les aportacions teòriques prèvies – algunes lligades també a la qüestió de la pau – ni tampoc les pràctiques, per tal de plantejar la federació com a horitzó a adoptar quant a la forma d'Estat.

El federalisme, malgrat els seus orígens remots en l'època antiga i medieval, pren la seva primera pàtina de modernitat a partir dels treballs del filòsof Johanes Althaus, també conegut com Althusius (1557-1638). Aquest, en la seva obra *Politica methodice digesta*, publicada i revisada entre 1603 i 1614, exposarà la seva experiència de govern com a síndic de la ciutat d'Emden, situada a la frontera de les Províncies Unides i del Sacre Imperi Germànic. Emmirallant-se en l'exemple d'aquests Estats i també en del cantonalisme suís, Althusius concep l'Estat com una federació de regions i ciutats autònomes que convergeixen en la unitat nacional que expressa amb el lema. Més tard, Grotius també flirteja amb aquesta idea parlant per primer cop d'un teòric Estat federal universal, que, tal i com hem vist en apartats anteriors, es movia encara en un terreny molt utòpic.

Calia, segurament, l'arribada d'una experiència històrica molt més clara i explícita per acabar de convèncer de la viabilitat d'aquest projecte. Aquesta situació arribarà amb la independència dels Estats Units d'Amèrica (1776), la qual aportarà una fórmula federativa que serà exalçada com a model liberal, especialment per aquells més radicals que s'apropaven a plantejaments més democràtics. Amb el transcurs del segle XIX, l'evolució de les tretze colònies i la seva transformació en un Continent-Estat que esdevé potència

mundial donarà arguments tant als federalistes com als pacifistes liberal-demòcrates per tal de justificar la viabilitat de les seves hipòtesis.

La difusió d'aquest federalisme compta durant el segle XIX amb múltiples aportacions, però caldria destacar, per la seva vinculació amb el pensament kantianista i amb els inicis del federalisme europeista, la figura de Charles Lemonnier (1806-1891), un dels fundadors de la *Ligue Internationale de la Paix et de la Liberté* i editor del seu portaveu *Les États-Unis d'Europe*. Per a Lemonnier, el camí vers la pau es fonamenta en l'autonomia personal, reforçada per l'educació, i en una concepció democràtica de la societat, que s'estructurarà en una república federalista. Així, es manifesta partidari d'un dret – també l'internacional – basat en el deure i la moral, tal i com difonia Kant. En el seu article *Qu'est-ce que le fédéralisme* es pot percebre aquesta íntima vinculació quan es pregunta sobre la naturalesa de la moral: “Ce principe c'est l'autonomie de la personne humaine. Autonomie, c'est-à-dire, non seulement liberté extérieure, liberté d'agir, liberté de se développer et d'exercer ses facultés, mais Droit et surtout Devoir de se régir, de se conduire, de se discipliner soi-même conformément à la loi morale”.⁶⁴

Per tant, l'activista francès concep el seu federalisme com un crescendo articulat que parteix de l'individu per arribar a Europa, tal i com assenyala la politòloga Alessandra Anteghini: “Au point de départ l'individu pour élément irréductible du premier groupe; la commune, un certain nombre de ces groupes réunis en un groupe plus complexe; canton, province, district; la série terminée par un groupe plus vaste et plus compliqué qui est la nation elle-même; au-delà des groupes nationaux, le groupe européen, telle est théoriquement l'idée la plus générale que nous nous fassions de la Confédération européenne”⁶⁵. No obstant, tindrem ocasió de parlar sobre aquesta proposta de confederació europea més endavant, en analitzar l'europeisme pacifista del segle XIX.

Finalment, no podem obviar autors – encara que simplement sigui a través del seu simple esment – que es mouen en un major radicalisme i que fan una important aportació a la proposta del federalisme com a mitjà de pacificació. És el cas del filòsof Pierre-Joseph Proudhon (1809-1865), del qual parlarem en relació al pacifisme obrer, i d'altres d'àmbit

---

⁶⁴ LEMONNIER, Charles: *Qu'est-ce que le fédéralisme*. Les États-Unis d'Europe, núm. 48, 6 de març de 1873, p. 4.

⁶⁵ ANTEGHINI, Alessandra: *Charles Lemonnier (1806-1891), précurseur de l'européisme fédéraliste*, dins PETRICIOLI, Marta; CHERUBINI, Donatella; ANTEGHINI, Alessandra (eds.): *Les États-Unis d'Europe. Un projet pacifiste*. Bern: Peter Lang, 2004, pp. 191-192.

espanyol i català com el jurista i polític Francesc Pi Margall (1824-1901) que examinarem també al seu torn. Les seves aportacions enriqueiran el debat sobre el federalisme d'una forma transversal i venen a demostrar la dificultat de compartimentar alguns dels arguments del pacifisme en una tradició o una altra.

2.1.2. La lògica de la rendibilitat: dels criteris economicistes a l'arbitratge internacional

Aquesta mateixa aporia podem trobar-la expressada pel que fa a la relació entre l'economia i la pau, una preocupació comuna entre el pacifisme liberal i l'obrer que arrela les seves bases en pensadors previs com el mercantilista Jean Bodin (1530-1596), el qual remarcarà en la seva obra *Les six livres de la République* (1576) l'important paper del comerç en l'assoliment de beneficis mutus que estableixin ponts entre nacions que d'altra forma estarien temptades a anar a la guerra. Posteriorment, fisiòcrates com François Quesnay (1694-1774) assenyalaran que el desenvolupament de l'economia interna dels països – amb l'agricultura com a eix – esdevindrien pols de desenvolupament de pau en estar eradicant indirectament algunes de les principals causes de la guerra. És però, un filòsof utilitarista sensible al liberalisme qui endegarà veritablement el debat. Es tracta de l'anglès Jeremy Bentham (1748-1832), qui inclourà l'assaig *A plan for an universal and perpetual peace* dins de la seva obra *Principles of International Law* (1789). L'originalitat del pensament de Bentham rau en l'enfocament del problema de la pau. Per primer cop no s'estableix aquesta qüestió en el terreny del dret o de la política internacional, sinó que assajarà de cercar la clau de la seva reflexió al voltant de l'interès. Per tant, si bé la moralitat no és plenament irrellevant, passarà a un segon pla i serà assimilada a la utilitat.

Dins d'aquest esperit, Bentham subratlla i aporta tota una sèrie de mesures concretes que han de demostrar la inviabilitat de les guerres. Concretament, Bentham proposarà la liquidació de les possessions colonials, un cert desarmament, els tractats d'aliança o de comerç excloents i altres aspectes perniciosos de les relacions diplomàtiques. La conclusió serà la necessitat d'analitzar realment els interessos de les nacions per tal de superar els prejudicis guerreres: “Between the interests of nations, there is nowhere any real conflict: if they appear repugnant anywhere, it is only in proportion as they are misunderstood. What are the points? Preferences in trade have been proved to be worth nothing, distant territorial acquisitions have been proved to be worth less than nothing. When these are out of the question, what other points are there worth gaining by such means. / Opulence is the word I have mentioned: but opulence is not the word that would

be first pitched upon. The repugnancy of the connexion between war and opulence is too glaring: the terme opulence brings to view an idea too simple, too intelligible, too precise. Splendour, greatness, glory, these are terms better suited to the purpose. Prove first that war contributes to splendour and greatness, you may persuade yourself it contributes to opulence, because when you think of splendour you think of opulence. But splendour, greatness, glory, all these fine things, may be produced by useless success, and unprofitable and enervating extent of dominion obtained at the expense of opulence: and this is the way in which you may manage so as to prove to yourself that the way to make a man run the quicker is to cut of one of his legs”⁶⁶.

Totes aquestes idees aniran calant en el pensament liberal i servirà sovint per reforçar l'argumentari relatiu a la reducció de la intervenció de l'Estat, la promoció del comerç i el lliurecanvisme. Un dels exemples més paradigmàtics d'aquesta fusió és l'obra *Principles of Political Economy* (1848) del filòsof i economista John Stuart Mill (1806-1873), en la qual s'afirma aquest canvi de punt de vista: “Before, the patriot, unless sufficiently advanced in culture to feel the world his country, wished all countries weak, poor, and ill-governed but his own: he now sees in their wealth and progress a direct source of wealth and progress to his own country. It is commerce which is rapidly rendering war obsolete, by strengthening and multiplying the personal interests which are in natural opposition to it. And it may be said without exaggeration that the great extent and rapid increase of international trade, in being the principal guarantee of the peace of the world, is the great permanent security for the uninterrupted progress of the ideas, the institutions, and the character of the human race”⁶⁷.

Pel que fa a l'àmbit francès, també trobem pensadors com l'economista francès Jean-Baptiste Say (1767-1832), el qual estableix encara més clarament la vinculació entre el progrés econòmic i la necessitat de desaparició de les guerres. No només considera que s'han d'eliminar els conflictes bèl·lics perquè són ruinosos, sinó que proclamarà que la pròpia opinió pública, a mida que sigui cada cop més conscient dels seus interessos materials, serà la que imposarà aquest estat de pau als seus governants. Aquesta visió optimista sobre el canvi social serà la que expressarà en la seva obra *Traité d'économie politique* (1803): “Au reste, le progrès lent mais infaillible des lumières changera encore une fois les

---

⁶⁶ BENTHAM, Jeremy: *The principles of International Law*.
<https://www.laits.utexas.edu/poltheory/bentham/pil/pil.e04.html> [30 d'agost de 2015]

⁶⁷ STUART MILL, John: *Principles of Political Economy*. Project Gutenberg Ebook, p. 391.
<https://www.gutenberg.org/files/30107/30107-pdf.pdf> [30 d'agost de 2015]

relations des peuples entre eux, et par conséquent les dépenses publiques qui ont rapport à la guerre. On finira par comprendre qu'il n'est point dans l'intérêt des nations de se battre; que tous les maux d'une guerre malheureuse retombent sur elles; et que les avantages qu'elles recueillent des succès sont absolument nuls. Toute guerre, dans le système politique actuel, est suivie de tributs imposés aux vaincus par le vainqueur, et de tributs imposés aux vainqueurs par ceux qui les gouvernent; car qu'est-ce que l'intérêt des emprunts qu'ils ont faits, sinon des tributs? Peut-on citer dans les temps modernes une seule nation qui, à l'issue de la guerre la plus heureuse, ait en moins de contributions à payer, qu'avant de l'avoir commencée?"⁶⁸

Finalment, també seria interessant destacar per l'originalitat del seu enfocament l'aportació de l'economista francès Frédéric Bastiat (1801-1850), el qual en la seva obra *Harmonies économiques* (1850) considerarà que l'obsolescència de la guerra no es produirà no pas pel desinterès dels productors i els comerciants, sinó pel d'una nova societat de consumidors interessants en què les relacions d'intercanvi econòmic no cessin: "Des esprits superficiels ont accusé la Concurrence d'introduire l'antagonisme parmi les hommes. Cela est vrai et inévitable tant qu'on les considère que dans leur qualité de producteurs; mais placez-vous au point de vue de la consommation, et vous verrez la Concurrence elle-même rattacher les individus, les familles, les classes, les nations et les races, par les liens de l'universelle fraternité"⁶⁹.

A mesura que la consideració de la guerra com un fenomen que calia controlar des d'una perspectiva utilitària i econòmica es va estendre, la recerca d'un topall efectiu va pivotar novament cap al món jurídic. Ja hem vist la llarga trajectòria existent entre els juristes dedicats al Dret internacional en relació a l'establiment d'unes pautes de justícia en la guerra i la pau, i per tant no ens ha de sorprendre. La novetat, però, serà que finalment aquest llarg debat jurídic desembocà en l'assumpció per part dels Estats d'un principi, el de l'arbitratge, que amb tots els seus límits arribarà a veure's encarnat en una institució amb certa capacitat executiva: la Cort Permanent d'Arbitratge (CPA). Els inicis d'aquesta institució es remunten a una circular enviada el 12 d'agost de 1898 pel govern rus a tots els països amb acreditació a Sant Petersburg on se'ls proposava examinar, en paraules del

---

⁶⁸ SAY, Jean-Baptiste: *Traité d'économie politique*. Institut Coppet Ebook, p. 305.

<http://www.institutcoppet.org/wp-content/uploads/2011/12/Traite-deconomie-politique-Jean-Baptiste-Say.pdf> [30 d'agost de 2015]

⁶⁹ BASTIAT, Frédéric: *Oeuvres complètes. Tome sixième: Harmonies économiques*. Paris: Guillaumin et Cie. Librairies, 1864, p. 381.

diplomàtic Fiódor de Martens (1845-1909)⁷⁰, “s’il est possible de rechercher les moyens de prévenir les conflits armés entre les nations et de soulager le fardeau qui pèse sur elles par suite de l’accroissement continuel des budgets militaires”⁷¹. De resultes d’aquesta invitació es decidirà organitzat una Conferència de la Pau l’any 1899 a la ciutat holandesa de La Haia, aprofitant les bones relacions entre Rússia i Holanda, així com la imatge d’aquest país com a defensor i impulsor al llarg de la història del dret internacional.

Pel que fa als treballs de la Conferència, cal dir que es va dividir en tres comissions, dues de les quals van despatxar assumptes relatius a conceptes tècnics i legals de l’*ius in bello*⁷², mentre que la tercera, dirigida per l’ex-primer ministre i delegat francès Léon Bourgeois (1851-1925), tenia per objecte “étudier la question de la médiation et de l’arbitrage international comme le moyen le plus efficace pour aboutir à une solution pacifique des conflits internationaux”⁷³. El punt de partença de la discussió fou un document de cinquanta punts presentat en nom del govern rus que tenia com a eix dos punts: “premièrement, le projet russe proposait d’instituer des commissions d’enquête spéciales en vue d’arrêter le développement d’un conflit international sérieux prêt à surgir; secondement, il présentait par lui-même un code complet de l’arbitrage pour les conflits internationaux”⁷⁴. Així, després del treball de la comissió es reglamentarà la possibilitat de recórrer a una comissió de cinc delegats (dos per cada país contendent i un de neutral) que estudiarien els conflictes que sorgeixin entre països per tal d’elaborar un informe que podria servir de base per a unes negociacions indirectes o per establir la petició d’un arbitratge. Aquest posterior recurs a l’arbitratge tindria com a referent la CPA.

Cal dir que la forma definitiva d’aquests mètodes es recollirà a la *Convention de 1899 pour le règlement pacifique des conflits internationaux*⁷⁵ i al seu posterior desenvolupament i extensió en la *Convention de 1907 pour le règlement pacifique des conflits internationaux*⁷⁶ sorgida de la Segona Conferència de la Pau celebrada també a La Haia. Al marge de les diferències existents entre ambdós documents, resulta imprescindible subratllar el caràcter no

---

⁷⁰ Fiódor de Martens (1845-1909) fou un destacat diplomàtic i jurista rus que representà Rússia a les Conferències de La Haia els anys 1899 i 1907, participant fins i tot de la redacció de la seva Convenció.

⁷¹ MARTENS, Fiódor de: *La Conférence de la Paix à La Haye*. Paris: Arthur Rousseau, 1900, p. 8.

⁷² Alguns d’aquests aspectes ja havien estat desenvolupats a la Convenció de Ginebra de 1864, per la qual s’establí el tractament adequat que havien de rebre els militars ferits.

⁷³ *Ibidem*, p. 20.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 29.

⁷⁵ *Convention de 1899 pour le règlement pacifique des conflits internationaux*: http://www.pca-cpa.org/1899FRA4155.pdf?fil_id=287 [30 d’agost de 2015]

⁷⁶ *Convention de 1907 pour le règlement pacifique des conflits internationaux*: http://www.pca-cpa.org/1907FRA4787.pdf?fil_id=288 [30 d’agost de 2015]

vinculant de les mediacions fetes a través de comissions – malgrat que els signants hi reconeixen la seva utilitat – però sí el compliment i sotmetiment a les sentències del tribunal, fet que suposava un fort argument per l’esperança dels pacifistes. En tot cas, l’apel·lació a la rendibilitat i eficàcia del recurs a l’arbitratge enfront de la guerra formava part del discurs explícit dels països signants, tal i com es veu a l’article 16 de la Convenció de 1899 (article 38 en la Convenció de 1907): “Dans les questions d’ordre juridique, et en premier lieu dans les questions d’interprétation ou d’application des conventions internationales, l’arbitrage est reconnu par les Puissances signataires comme le moyen le plus efficace et en même temps le plus équitable de régler les litiges qui n’ont pas été résolus par les voies diplomatiques”⁷⁷.

2.1.3. La Ligue Internationale de la Paix et de la Liberté i els Estats Units d’Europa: projecte federal i plataforma de propaganda pacifista

Hem observat amb anterioritat com la realització d’un projecte federal a partir de les tretze colònies de Nord-amèrica havia servit de mirall per a federalistes i pacifistes de tot el món. Naturalment, tard o d’hora s’havia de produir la comparació amb la divisió i conflictivitat interna regnant al vell continent. L’analogia entre els Estats Units d’Amèrica i un projecte pacifista d’Estats Units d’Europa va començar a constituir un dels somnis més recurrents del pacifisme liberal.

Aquesta proposta es va començar a concretar al voltant del Congrés per la Pau de Ginebra (1867) que conduiria a la formació de la *Ligue Internationale de la Paix et de la Liberté* (LIPL). Convocada en un mig d’un ambient pre-bèl·lic que anunciava l’esclat de la futura Guerra franco-prussiana (1870-1871), es tractava d’una reunió que havia mobilitzat els maçons de tot el continent i comptava amb la presència de personalitats de corrents ideològiques dispars, tot i que amb una clara hegemonia del republicanisme liberal hereu de la Revolució Francesa. Com a expressió d’aquesta tendència només cal palesar que el president honorari del Congrés va ser Giuseppe Garibaldi i que entre els promotors i delegats més importants del sínode podem esmentar noms com els de Charles Lemonnier (1806-1891), l’historiador Louis Blanc (1811-1882), el filòsof i economista John Stuart Mill (1806-1873), el filòsof i activista anarquista Mikhail Bakunin (1814-1876), l’historiador Edgar Quinet (1803-1875), el pacifista i futur premi Nobel de la pau William Randal Cremer (1828-1908), els paladins de la lluita pel divorci Alfred Naquet (1834-1916), Émile

---

⁷⁷ Ibidem.

Acollas (1826-1891) i Salvatore Morelli (1824-1880), i els demòcrates radicals italians Alberto Mario (1825-1883), Napoleone Colajanni (1847-1921) i Agostino Bertani (1812-1886).

Durant el Congrés van sorgir dues tendències per tal de donar forma a les inquietuds polítiques dels assistents. La primera proposta era la defensada per Lemonnier, que volia crear una lliga que propugnés la construcció d'una llei internacional, mentre que Émile Accollas defensava la necessitat d'esdevenir una mena de Partit Europeu Republicà. A més, es va imposar la idea de posar un èmfasi especial en la relació entre la conquesta de la llibertat democràtica i la pau, mantenint la qüestió d'una col·laboració amb els governs monàrquics com a un dels elements més polèmics i que seria base d'intensos debats en futurs congressos. Finalment, la idea de Lemonnier va resultar vencedora i es va procedir a la constitució de la LIPL i del seu portaveu, que va ser batejat amb el significatiu nom de *Les Etats-Unis d'Europe*⁷⁸ i que tenia situat per sobre de la mateixa capçalera el lema *Si vis pacem para libertatem*, una reinterpretació pacifista de la màxima llatina *Si vis pacem para bellum*. Més tard, l'any 1884, es va afegir al lema les paraules *et justitiam*, com a testimoni de la importància que conferien a aquest assumpte. I és que, efectivament, entre les primeres decisions preses pel comitè central de la LIPL va figurar la promoció d'un nou dret internacional fonamentat en la igualtat entre Estats i la protecció dels mateixos, fos quina fos la seva capacitat d'influència.

En el corpus ideològic de la LIPL, tal com sistematitza Donatella Cherubini, podem resseguir altres aspectes de vital importància: “Anti-militarism, expressed through aversion to standing armies and military expenditure, underpinned the main points of the ILPF programme. Democratic aspirations merged with federalist positions on a sub-national level together with anti-protectionism. Laissez-faire in the ILPF appeared to be less of a characteristic overall than for the English, the Italian and other French pacifist organisations. On the whole, whatever, all European pacifists was constantly influenced by free trade ideas, in precisely those years when governments moved in a decisively protectionist direction with colonial policies and power politics. In line with their federalist sympathies, the ILPF paid particular attention to the creation of international unions for the postal, railway and telegraphic services, etc. In the 1880's particularly, there were

---

⁷⁸ L'expressió Estats Units d'Europa va ser atribuïda al cèlebre escriptor Victor Hugo per part de Charles Lemonnier. Malgrat que s'ha argumentat que altres autors com l'activista italià Carlo Cattaneo (1801-1869) l'havien emprat abans, és cert que el seu ús per part d'Hugo el 17 de juliol de 1851 en un discurs davant l'Assemblea Legislativa Francesa, va ser l'element que la va popularitzar definitivament.

numerous specific proposals for the free circulation of goods and for the unification of public services among the various European States. / Fundamental to the ILPF was the demand for universal suffrage, lay principles in relations between State and Church and in schools, and equality of the sexes. This overall commitment was later listed in the 13 points that were written under the title of the journal”⁷⁹.

Cal ressaltar particularment en el terreny teòric, l’aportació del Congrés de Berna de 1868. Si bé l’any anterior ja s’havia assenyalat a Ginebra l’assoliment d’una democràcia europea com a gran aspiració, a Berna es defineix un model ideal com Confederació republicana europea basada en el model suís. A través d’aquesta unió, es pretenia cimentar la confraternització dels pobles europeus i, per tant, l’assoliment de la pau al continent, i, per extensió, una contribució definitiva per a la pau mundial. Malgrat que es pren com a model el país helvètic, Cherubini destaca la confusió sistemàtica dels termes confederació i federació, que sovint s’intercanvien i també l’adopció d’altres models no necessàriament confederals com la recurrent menció als Estats Units d’Amèrica⁸⁰.

Tenim doncs, com la LIPL forneix tot un programa concret que serveix de base per a un europeisme pacifista que evolucionarà amb els anys i que, d’alguna manera, segueix d’actualitat encara avui. De la mateixa manera, tal i com ressalta Verdiana Grossi, en aquest procés també es va definir el component original d’una elit pacifista europea que va anar prenent forma entre finals del XIX i principis del XX⁸¹. No hi ha dubte que, d’altra banda, l’existència d’una publicació com *Les Etats-Unis d’Europe* es revela com a determinant en aquest camí. Es tracta d’un portaveu amb voluntat d’esdevenir un referent continental, un projecte ambiciós que podia vanagloriar-se de constituir l’única publicació d’àmbit realment europeu i que tractava d’incloure a les seves pàgines discussions polítiques i socials de diferents països del vell continent. A més, la difusió a Alemanya, Anglaterra, França, Itàlia, Polònia, Rússia i Suïssa, la inclusió de textos enviats per publicistes de diversos Estats i la traducció completa en diferents llengües – amb períodes en què surten versions completes

---

⁷⁹ CHERUBINI, Donatella: *Si vis pacem ...* op. cit., p. 6-7.

⁸⁰ Ibidem, p. 9-10.

⁸¹ GROSSI, Verdiana: *Société européenne et pacifisme: considérations sur une élite intellectuelle, 1867-1914*, dins de BARIÉTY, J. i FLEURY, A (eds.): *Mouvements et initiatives de Paix dans la Politique internationale, 1867-1928*. Berne: Peter Lang, 1987, p.24, citat a PETRICIOLI, Marta; CHERUBINI, Donatella; ANTEGHINI, Alessandra (eds.): *Les Etats-Unis d’Europe. Un projet pacifiste*. Bern: Peter Lang, 2004, p. 7.

en diferents idiomes com el francès, l'alemany i l'anglès⁸² – ajuden a consolidar aquesta inclinació.

Malgrat publicar-se per primer cop el 5 de gener de 1868, el periòdic no adquirirà una major vitalitat fins l'any 1872, moment en el qual Charles Lemonnier n'esdevé el director. A partir de llavors i durant vint anys, l'ideari de Lemonnier – que compaginarà aquest càrrec amb el de president de la LIPL fins a la seva mort l'any 1891 – amarrarà les pàgines d'aquest òrgan. En aquests sentit, i al marge del que ja hem explicat en un apartat anterior sobre el seu federalisme, Alessandra Anteghini realitza un retrat de com són els Estats Units d'Europa que ell imagina: “Comment Lemonnier imagine-t-il les futurs Etats-Unis d'Europe? Un noyau dur de la confédération européenne, composé de trois ou quatre peuples, gouvernés de manière à ce que soient assurées les garanties que nous venons d'illustrer⁸³; les questions de politique nationale demeurant de la compétence des pouvoirs nationaux, tandis que les autres sont réservées aux fédéraux. Chacune des nations formant la fédération choisit des parlementaires et des magistrats fédéraux, les finances nationales et fédérales sont distinctes; il y a une seule armée permanente fédérale, mais les nations peuvent maintenir des milices chargées d'assurer l'ordre et la sécurité internes. / En exposant ces idées, il semble que Lemonnier se réfère, en particulier, à une confédération inspirée du modèle suisse; dans un premier temps, on trouve en effet plus souvent dans ses articles la référence à ce type d'union; puis, les deux termes – fédération et confédération – sont utilisés de manière interchangeable. [...] / Lemonnier ne se leurre pas sur le fait que la fédération européenne verra le jour rapidement. Bien au contraire, il est conscient qu'il faut savoir travailler avec patience et sans fatiguer, car chaque jour qui arrive découvre une nouvelle portion d'horizon. Ceci veut dire chercher à conquérir le suffrage universel dans les nations où il n'est pas encore pratiqué, celles où il est déjà en vigueur devant pour leur compte s'efforcer de bien utiliser cet instrument pour élire des représentants honnêtes qui tiennent compte des besoins de la Nation”⁸⁴.

En un sentit més personal i més orgànic, la fixació d'una ortodòxia programàtica tindrà una fita imprescindible l'abril de 1874 amb la sintetització en 13 punts dels objectius

---

⁸² El castellà s'inclourà de forma efímera al títol de la publicació l'any 1874 i desapareixerà el 1880 quan torni a figurar únicament en francès.

⁸³ Es refereix al matís democràtic i de respecte de l'individu i la llei que propugna Lemonnier com a base de la seva república federal ideal.

⁸⁴ ANTEGHINI, Alexandra: *Charles Lemonnier ...* op. cit., p. 192-193.

polítics de la LIPL, els quals apareixeran des de llavors a la portada de Les États-Unis d'Europe. Aquests són⁸⁵:

1. Autonomie de la personne humaine
2. Suffrage universel
3. Fédération républicaine des peuples d'Europe
4. Liberté de penser, de parler, de publier, de se réunir
5. Liberté du travail individuel ou collectif sans exploitation
6. Liberté des contrats, liberté de coalition et d'association
7. Instruction laïque, gratuite, obligatoire au degré primaire
8. Égalité de droits pour les deux sexes
9. L'accès a la propriété individuelle ou collective, par le travail, facilité à tous et à toutes
10. Séparation des Eglises d'avec l'Ecole et l'Etat
11. Remplacement des armées permanentes par des milices nationales
12. Abolition de la peine de mort; le droit de punir limité au droit de défense
13. Arbitrage international, création d'un Code et d'un Tribunal international.

La mort de Lemonnier l'any 1891 va comportar l'arribada a la direcció d'Émile Arnaud, coincidint amb un clar període d'expansió del moviment pacifista europeu, que culmina l'any 1899 amb la creació de la Cort Internacional de Justícia de la Haia. Durant aquest període es continua la línia programàtica afirmada per Lemonnier, però caldria afegir-hi un matís de reforçament de l'europeisme. Cherubini ho formula de la següent manera: "As for the ILPF's Europeanism, it seemed to take on a new connotation. The European federation now represented not only the first step towards a broader world-wide peace organisation. In fact, it was emphasised above all that this was the only way to safeguard the history, civilisation and identity of the Old World"⁸⁶. Aquesta derivació del moviment pacifista europeu s'ha de situar en un context on altres àrees del planeta començava a demostrar la seva creixent força i influència, com per exemple els mateixos Estats Units o el Japó. Aquest fet va iniciar un ferment de reflexió que acabaria de manifestar-se dècades després en forma de frustració per la decadència europea i que amarraria de forma decisiva el moviment pacifista europeu.

---

⁸⁵ Les États-Unis d'Europe, 9 d'abril de 1874, p. 1.

⁸⁶ CHERUBINI, Donatella: *Si vis pacem...* op. cit., p. 38.

Un altre argument paral·lel és l'observació de l'imperialisme europeu. A més de la seva denúncia per la negació dels drets democràtics i de la cohabitació pacífica amb els diferents pobles ocupats, els pacifistes de *Les États Unis d'Europe* realitzaven manifestacions en un sentit molt diferent, tot reflexionant sobre la defensa estricta dels interessos europeus: "L'Afrique profite des sacrifices de l'Europe, les nègres deviennent industriels et, sans attaquer personne, apprennent à se défendre. L'Asie aspire à goûter des mœurs européennes, et peut-être se prépare à nous livrer des terribles batailles économiques. Et l'Amérique, affirmant sa volonté d'être et de rester aux Américains, utilise ses prodigieuses forces financières à soulever les colonies américaines des peuples d'Europe, à inonder nos marchés de leur produits illimités, et se prépare à fermer ses portes aux produits de l'ancien continent. [...] Quand comprenons-nous enfin que l'Union européenne est une force indispensable, sinon presque insuffisante pour faire face à tous les dangers qui nous menacent? [...] Les États-Unis d'Europe sont plus que jamais une nécessité absolue pour les peuples d'Europe"⁸⁷.

No es pot deixar de valorar, doncs, aquest matís, ja que sembla que al voltant del tombant de segle, el discurs pacifista tendeixi a mixturar la consciència de crisi i la recerca de la pau i el federalisme europeu. D'aquesta manera, alguns sectors del pacifisme europeu concebran aquestes propostes com a part de les solucions regeneradores – a Espanya fins i tot en podríem dir regeneracionistes – i abandonin l'antiimperialisme per a proporcionar un pacifisme d'Europa i per a Europa allunyat de pretensions universalistes. En tot cas, aquesta és una hipòtesi que tractarem d'analitzar més profundament en base a l'anàlisi del cas espanyol i català que farem en propers capítols.

El que resulta indubtable és que el tombant de segle representa un trencament en el creixement del pacifisme, el qual entra en una època d'estancament i dubtes que culmina amb la Primera Guerra Mundial i la defecció de molts dels antics activistes d'aquest moviment. Un episodi que pot resultar significatiu és la conquesta de Líbia (1911-1912) per part d'Itàlia. En aquest context, el pacifista Ernesto Teodoro Moneta (1833-1918) justificarà la guerra colonial afirmant que una victòria italiana a Àfrica permetria equilibrar les relacions entre els poders europeus només cinc anys després d'haver rebut el premi Nobel de la pau l'any 1907. I, en una línia similar, el també pacifista i col·laborador de la LIPL Angelo De Gubernatis, considerava que el colonialisme podria constituir un remei

---

⁸⁷ Les États-Unis d'Europe, juliol de 1898. Citat a CHERUBINI, Donatella: *Si vis pacem...* op. cit., p. 38.

per a la pobresa del poble italià, que s'estava veient empès a l'emigració. En totes dues postures veiem la creixent influència del patriotisme i d'un imperialisme italià – però també europeu i civilitzador – que posteriorment justificaria discursos més comprensius amb certes guerres.

Sigui com sigui, el germen d'un patriotisme europeu federalitzant s'havia consolidat de manera clara i no s'abandonaria, malgrat totes les conteses, en les dècades posteriors. Encara més, els esdeveniments històrics acabarien abonant la idea que Europa subsistiria només a través de la unió i la pau entre els seus Estats.

2.2. Pacifisme obrer

El segle XIX, però, no és només el segle del liberalisme. També ho és de l'aparició d'una nova classe social derivada de l'impacte de la Revolució Industrial a Europa: el proletariat. D'aquesta manera, a mesura que avançava la centúria, la vella dicotomia entre reaccionaris i liberals serà substituïda per la més nova que enfrontava liberals i obreristes. Anàlogament, també el moviment obrer reflexionarà i plantejarà la seva pròpia interpretació de la guerra i la pau.

Segons Mary Nash i Susanna Tavera⁸⁸, la relació entre pacifisme i moviment obrer es mostra ja des de la Guerra de Crimea (1853-1856), i la seva evolució culminarà amb l'arribada de la Primera Guerra Mundial. En aquest camí són diversos els estadis pels quals passa aquesta interrelació. En un primer moment, el discurs del pacifisme obrer serà enormement deutor de les discussions pròpies del liberal-democràtic. Això resulta especialment perceptible en aquells pensadors que coneixem com a socialistes utòpics.

Dècades més tard, amb l'arribada del marxisme i de l'anarquisme, l'anàlisi del pacifisme obrer mostrarà una més àmplia gamma d'especificitats que el faran més complex. D'aquí que durant el segle XX ofereixi en alguns casos solucions radicalment diferents a les que podia concebre el pacifisme liberal-democràtic.

---

⁸⁸ NASH, Mary; TAVERA, Susana: *Experiencias desiguales: Conflictos sociales y respuestas colectivas en el siglo XIX*. Madrid: Editorial Síntesis, 1994.

2.2.1. Els pioners: algunes aportacions heterogènies

Malgrat que, com hem dit, no és fins a meitat de segle XIX que la relació entre l'obrerisme i pacifisme s'intensifica, no podem obviar l'existència de tota una sèrie de pensadors de difícil catalogació conjunta que van anticipar aquesta relació. Tots ells però, avancen clarament alguns dels elements que formaran part constitutiva del que anomenem la tradició del pacifisme obrer, de manera que considerem indefugible el seu esment, encara que sigui sota l'ampli paraigües del seu estatus de pioners.

Una part d'aquests precursors són els anomenats primers socialistes, entre els quals era freqüent l'al·lusió a la consecució d'un estat de plena concòrdia que solia representar-se en una societat ideal sense violència. Així, malgrat no disposar d'aquests d'una teoria específica sobre la guerra i la pau, alguns historiadors com Mario López Martínez han assenyalat la presència d'aquesta sensibilitat en l'obra d'Henri de Saint Simon (1760-1825) Charles Fourier (1772-1837), Robert Owen (1771-1858) o Étienne Cabet (1788-1856)⁸⁹. Tots ells tenen en comú la recerca de la pau, malgrat que la seva reflexió està preferentment orientada a l'àmbit interior i no exterior de les nacions, i per tant seria un fruit indirecte i no explícitament pensat per al sistema d'Estats.

Una aproximació molt més explícita serà la de l'economista socialista Constantin Pecqueur (1801-1887), el qual és autor de l'assaig *De la paix, de son principe et de sa réalisation* (1842). Pecqueur manifestarà en aquesta obra que la guerra està en contra dels preceptes cristians i de la seva noció d'humanitat, alhora que s'oposa a tota lògica econòmica: "la guerre est nécessairement et immédiatement funeste à la prospérité des peuples"⁹⁰, afirma; i ho justifica així: "la paix sert à réparer les maux de la guerre; excellente preuve que l'une crée la prospérité, en raison de ce que l'autre la détruit. / Quan la paix est faite, le peuple vainqueur ne retrouve rien de plus chez lui que ce qui y était avant la guerre. Je me trompe: il y trouve des dettes, il y trouve tout, moins le matériel de guerre et la fleur de jeunesse qu'il a consumés dans son entreprise. / C'est que pour prospérer il faut toujours finir, tôt ou tard, par TRAVAILLER"⁹¹. És per això que Pecqueur acabarà proposant tota una sèrie de mitjans indirectes per superar les guerres, que es podrien sintetitzar en l'extensió d'una educació cristiana i per a la pau, una cultura científica i cosmopolita, la llibertat de comerç i la creació de governs representatius a les diferents nacions. I de forma més directa, totes

---

⁸⁹ MUÑOZ, Francisco A.; LÓPEZ MARTÍNEZ, Mario (eds.): *Historia de la paz...* op.cit., p. 305-306.

⁹⁰ PECQUEUR, Constantin: *De la paix, de son principe et de sa réalisation*. Paris: Capelle Libraire-Éditeur, 1842, p. 39.

⁹¹ *Ibidem*, p. 44. S'han respectat les majúscules presents a l'original.

aquestes vies acabarien per convergir en la creació d'una confederació de països pacífics que impulsin un govern representatiu amb una justícia comuna.

En una línia similar, trobem l'economista socialista d'arrels fourieristes Victor Considerant (1808-1893), el qual és autor de l'obra *La dernière guerre et la paix définitive en Europe* (1850), on afirma que la propera guerra serà la última pels canvis socials i de mentalitat que s'hi estan construint: “un mot se lit aujourd'hui, de Berlin à Rome, tracé sur le sol européen en lettres gigantesques, avec des gibets, des tombes et des centaines de mille cadavres italiens, français, allemands, russes, hongrois, polonais: ce mot est SOLIDARITÉ. [...] / Ce mot, il ne suffit pas qu'il soit écrit sur le sol sanglant, il faut qu'il soit gravé dans tous les coeurs. / Il faut plus; il faut que tous les publicistes et tous les orateurs de la Démocratie universelle, tous ceux qui préparent par le verbe la victoire de la Liberté, traduisent la foi dont ce mot est le symbole dans toutes ses formules concrètes, en déduisent et en vulgarisent toutes les applications. / Le but immédiat de la Démocratie, le fait magnifique qui jaillira du sein des peuples de l'ancien monde, sous l'inspiration du Socialisme, après le prochain ébranlement, c'est la constitution harmonique de l'Europe, l'Unité par la Liberté, la libre confédération de toutes les nationalités affranchies, petites ou grandes, et conséquemment l'inauguration de la PAIX PERPÉTUELLE”⁹². Així, conclourà que Europa es troba davant un canvi cap a la superació total de la violència a través d'una democràcia d'inspiració socialista, fet que explicita ben clarament: “l'Europe a été barbare: / La Barbarie, c'est la guerre, la force, la conquête. / [...] L'Europe barbare, féodale, guerrière, avait une constitution monarchique, aristocratique, militaire. / L'Europe est devenue industrielle. Il faut une constitution libre et pacifique”⁹³.

Però els dos pensadors que major predicament aconseguiran amb les seves obres en la delimitació d'un pacifisme obrer seran dos autors de gran influència – per raons i des de perspectives ben diferents – pel moviment anarquista. El primer d'aquests destacats en la ruta contra la guerra va ser el filòsof nord-americà Henry David Thoreau (1817-1862), amb la seva obra cabdal *La desobediència civil* (1849). La seva aportació neix de la seva oposició de caràcter moral a la guerra que mantenien els Estats Units contra Mèxic (1846-1848). Thoreau considera que l'individu ha de regir-se en consonància amb la seva consciència, situant aquesta facultat humana per sobre de la llei. Per tant, no dubtarà en fer patent el seu

---

⁹² CONSIDERANT, Victor: *La dernière guerre et la paix définitive en Europe*. Paris: Librairie Phalanstérienne, 1850, p. 4.

⁹³ Ibidem, p. 6.

descontentament amb les guerres i amb la naturalesa i organització de les milícies, on l'obediència a un govern probablement injust primava per sobre de tot: “Un gobierno es, en el mejor de los casos, un mal recurso, pero la mayoría de los gobiernos son, a menudo, y todos, en cierta medida, un inconveniente. Las objeciones que se le han puesto a un ejército permanente (que son muchos, de peso, y merecen tenerse en cuenta) pueden imputarse también al gobierno como institución. El ejército permanente es tan sólo un brazo de ese gobierno. El gobierno por sí mismo, que no es más que el medio elegido por el pueblo para ejecutar su voluntad, es igualmente susceptible de originar abusos y perjuicios antes de que el pueblo pueda intervenir. El ejemplo lo tenemos en la actual guerra de Méjico”⁹⁴.

Però, d'entre les seves reflexions, l'idea que més ha influït en la posterioritat ha estat la de la desobediència civil, que serà recollida i incorporada pel moviment obrer fins als nostres dies. Thoreau, considerant la situació del seu país (en guerra, amb la figura de l'esclavatge legalitzada, etc.), pren el dret a la revolució que Paine reclamava per a tot home davant d'un govern tirànic, i proposa la no col·laboració amb el govern dels Estats Units, ja sigui a nivell físic o simbòlic. En concret, Thoreau plantejà l'impagament d'impostos, retirant així la lleialtat a l'Estat, que en el seu cas estava encarnat per les institucions de Massachusetts: “Tan sólo una vez al año me enfrento directamente cara a cara con este gobierno americano o su representante, el gobierno del Estado en la persona del recaudador de impuestos. Es la única situación en que un hombre de mi posición inevitablemente se encuentra con él, y él entonces dice claramente: ‘Reconócame’. Y el modo más simple y efectivo y hasta el único posible de tratarlo en el actual estado de cosas, de expresar mi poca satisfacción y mi poco amor por él, es rechazarlo”⁹⁵. Així, la culminació d'aquesta desobediència rauria en la total acceptació de les conseqüències d'aquest acte, fet que el portaria a presó: “Bajo un gobierno que encarcela a alguien injustamente, el lugar que debe ocupar el justo es también la prisión”⁹⁶.

Finalment, conclourem aquesta relació amb el filòsof francès Pierre-Joseph Proudhon (1809-1865), pensador d'enorme influència per a mutualistes francesos i sindicalistes posteriors. Proudhon és autor d'una obra de dos toms titulada *La Guerre et la paix* (1861), on reflexiona sobre aquest fenomen dins de la nova societat industrial. El seu punt de partença és el reconeixement del caràcter cultural de la guerra, cosa que la

---

⁹⁴ THOREAU, H. D.: *Desobediencia civil y otros escritos*. Madrid: Tecnos, 2004, pp. 29-30.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 42.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 50

transforma en profundament humana. En la seva anàlisi establirà una relació entre la guerra i la justícia en tant que la violència pot ésser l'expressió del que anomena *droit de la force*, és a dir, el dret a imposar la voluntat de la majoria per la força. D'aquesta manera es reconeixen alguns aspectes positius en la guerra, concretament en aquelles que com les revolucions pretenen l'afirmació d'idees justes promogudes per les multituds, sent aquesta una aplicació moral del concepte democràtic. Per tant, la guerra ha tingut històricament una funció com a promotora de la justícia de les majories.

Tot i així, Proudhon no considera que aquest *droit de la force* s'hagi de manifestar sempre de manera violenta. De fet, considerarà que un cop assumida la correcta evolució política (democràcia) i econòmica (poder transformador del treball per a la superació del pauperisme) s'ha de produir un canvi definitiu: "Ainsi la vie humaine, introduite par la guerre dans la voie de la justice, soumise aux lois du travail, du sacrifice, de la frugalité, de l'équité, peut se définir une ascension de la nature vers l'esprit, ascension qui n'est autre que l'évolution de la liberté même"⁹⁷. De tot això conclourà que "pour tout homme de bonne foi, qui aura suivi dans les différentes parties de cet ouvrage la marche de la guerre, il doit être évident que le cours des choses aboutit à la paix. J'oserai même dire que l'époque de cette pacification décisive ne peut être éloignée: la paix, selon toute probabilité, sera l'oeuvre du XIXe siècle"⁹⁸.

2.2.2. El marxisme

El marxisme o socialisme científic neixia amb la premisa d'aportar una visió més científica de la realitat, volent marcar una clara distància enfront dels projectes més o menys utòpics dels primers socialistes. Malgrat que caldria esperar aquesta mateixa voluntat en relació al problema de la pau, la primera constatació que hem de fer és l'absència d'una teoria explícita sobre aquesta qüestió dins de l'obra dels filòsofs Karl Marx (1818-1883) i Friederich Engels (1820-1895). No obstant, dins de la seva interpretació de la història i del materialisme històric existeixen elements que permeten fer-ne una aproximació.

Un d'aquests elements és el protagonisme que atorguen a la violència dins de la història. Per a Marx i Engels, la violència "es un medio en el que se apoya el desarrollo de las fuerzas productivas a lo largo de la historia. Pero no es un medio más sino que puede

---

⁹⁷ PROUDHON, Pierre-Joseph: *La guerre et la paix*, vol. 2. Paris: E. Dentu Libraire-Éditeur, 1861, p. 401.

⁹⁸ Ibidem, p. 402.

ser el acelerador de ese mismo proceso”⁹⁹. Conseqüentment, la seva percepció no és necessàriament negativa, sinó que simplement palesa que, dins d’un engranatge històric on la motivació econòmica és la finalitat, la violència és un mitjà per obtenir el progrés.

Pel que fa a la violència aplicada per part de l’Estat, aquesta es considera com un instrument de la classe més poderosa per tal d’impulsar la seva hegemonia i, a la vegada, també com a recurs per tal de competir amb els Estats veïns. Tot i així, Marx i Engels animaven el proletariat internacional a convertir-se en una potència per si mateix i a iniciar-se en els misteris de la diplomàcia mitjançant el seu posicionament en els conflictes existents amb l’objectiu de fer prevaler les lleis morals per sobre de les raons d’Estat.

El marxisme, recollint la divisió hegeliana entre nacions civilitzades i nacions bàrbares, propugnarà el decantament del proletariat a favor de les nacions que mostrin una major modernitat, mentre que no dissimularà la seva profunda aversió contra règims despòtics que havien de ser l’adversari principal. De la mateixa manera, es prefereix recolzar les nacions grans sobre les petites – malgrat algunes excepcions com Irlanda i Polònia – en virtut de la modernitat que s’atribuïa a la creació de potents Estats-nació dins de l’esquema històric marxista. Això no obstarà perquè existeixi una crítica a les actituds expansionistes de l’Estat, i de manera destacada al militarisme, creixent durant la segona meitat del segle XIX. Aquest tema serà tractat per Engels en obres com *Pot Europa desarmarse?* (1893), on mantindrà una actitud optimista davant d’aquest fenomen tot confiant que es vagi apaivagant i que es pugui optar per mesures que el relaxin com la reducció del servei militar.

Igualment, no s’ignorarà una qüestió de llarga tradició com és la qüestió de les guerres justes. Pastor Verdú estableix que “desde el punto de vista marxista clásico son guerras justas, en primer lugar, ‘aquellas a las cuales se obliga a un pueblo en virtud de la opresión interna y la invasión externa’; luego, las de las ‘naciones revolucionarias’ frente a las ‘contrarrevolucionarias’, sobre todo si detrás de ellas se encuentra el zarismo. En todo caso, y dejando aparte algún exceso polémico de juventud en Engels, las guerras ofensivas no son justificables, ni siquiera para un proletariado triunfante. Hay también otro criterio importante: la existencia de una causa justa en la guerra de una nación civilizada no

---

⁹⁹ PASTOR VERDÚ, Jaime: *La evolución...* op. cit., p. 174-175.

significa, en opinió de Marx y Engels, que el partido obrero deba identificarse con el gobierno de su propio país”¹⁰⁰.

De tot això es pot inferir que les relacions amb el pacifisme liberal-democràtic seran complexes. Un exemple paradigmàtic el constitueix l'actitud de l'Associació Internacional dels Treballadors davant el Congrés de Ginebra (1867) en què es crearà la *Ligue Internationale pour la Paix et la Liberté*. Malgrat la invitació cursada a la Internacional per tal que aquesta participés de la fundació del nou organisme, Marx proposarà al seu Consell General que només es produïssin contribucions a títol individual i no com a grup. L'argument esgrimit va ser que cercar la pau estrictament a través de les relacions internacionals no donarà fruits. En la seva opinió, els exèrcits estaven consagrats des de 1848 a la missió de prevenir revolucions i les guerres internacionals havien quedat reduïdes a mers exercicis gimnàstics. Per tant, la consecució de la pau només s'assoliria amb la revolució social i, per extensió, l'estratègia a seguir devia ser la integració de la LIPL en l'AIT i no a l'inversa.

Finalment, aquesta posició es va revelar minoritària al si de l'AIT i s'assajarà un intent per establir relacions sòlides amb la LIPL. Aviat, però, van brollar altres esculls que no van permetre que els esforços fructifiquessin. En especial, l'exigència per part dels membres de l'AIT de fixar com a horitzó definitiu alguna mena de transformació de la societat va fer impossible la seva integració en una organització que no pretenia arribar tan lluny en les seves reivindicacions.

La frustració d'aquest experiment va suposar per altra banda el naixement d'una línia pacifista pròpia en el Congrés de l'AIT de 1868, en el qual es proposarà la vaga general revolucionària com a resposta en cas de guerra. Aquesta doctrina serà també transformada en dogma de la II Internacional i per tant adquirirà un recorregut històric propi. Tot i això, cal dir que Marx i Engels no van expressar la seva conformitat definitiva amb aquesta corrent, donat que la consideraven massa utòpica pel que fa a qüestions com l'eficàcia de la pròpia vaga general revolucionària, l'explicació sobre l'origen de les guerres i la necessitat d'una objecció al servei o educació militar. En el fons, el que subjau és l'escàs interès i la manca d'un anàlisi profund del pacifisme per part d'aquests autors, que es limitaven a considerar les guerres com exclusivament causades per raons econòmiques i esmenables a través de la revolució social.

---

¹⁰⁰ Ibidem, p. 192.

La II Internacional haurà de treballar de valent, doncs, per omplir aquests buits del pensament marxista. En aquest sentit, trobarem les aportacions de diversos intel·lectuals com Franz Mehring (1846-1919), Karl Kautsky (1854-1938), Rosa Luxemburg (1871-1919) i Karl Liebknecht (1871-1919). El punt en comú de totes aquestes visions personals era, en definitiva, la confiança en la revolució que llevaria el capitalisme del món, el qual era el responsable últim de la dinàmica armamentista i militarista que amarava l'Europa de finals del XIX i principis del XX. La conseqüència lògica va ser que la II Internacional s'autoproclamés com el veritable partit i garant de la pau, oposant-se sempre en la pràctica a l'aprovació parlamentària de les despeses militars dels Estats i impulsant diverses mesures pacifistes al llarg dels seus congressos. Aquestes, fins i tot, podien resultar convergents amb la línia del pacifisme liberal-democràtic, com és el cas del Congrés de Londres de 1896, on es proposa la creació d'un tribunal arbitral per a resoldre conflictes i la supressió dels exèrcits permanents. Això es produeix únicament tres anys abans de la creació del Tribunal de la Haia, respecte el qual però, aviat esdevindran enormement crítics pel seu accent liberal i els que consideraven uns escassos progressos assolits.

Anys més tard, el Congrés de Stuttgart de 1907 representarà un moment àlgid de la preocupació sobre la guerra i el militarisme per part del marxisme. En el seu transcurs s'exposen diferents postures davant la guerra que podem sintetitzar en quatre. Per una banda, Jules Guesde (1845-1922), en la línia de Marx i la seva crítica al pacifisme liberal, col·loca com a prioritat l'adveniment de la revolució social, fins i tot per davant de la lluita contra el militarisme; August Bebel (1840-1913) no compartirà aquesta opinió i condemnarà meridianament la preparació de la guerra a la vegada que incita els obrers a evitar-la, tot i no assenyalar a través de quins mitjans ho havien de fer. Jean Jaurès (1859-1914), Édouard Vaillant (1840-1915) i Gustave Hervé (1871-1944), en canvi, sí seran més precisos i convenen en què, davant la peremptorietat del cas, s'han d'adoptar tots els mitjans possibles des de l'arbitratge fins a la vaga general i la insurrecció; finalment, Iuli Màrtov (1873-1923) i Rosa Luxemburg (1871-1919) delimiten la solució en el camp de la revolució social, ja que impulsaran la transformació d'una eventual guerra en una guerra civil on s'imposi el proletariat.

Finalment, la proposta de Màrtov i Luxemburg serà aprovada per unanimitat i restarà com a ortodòxia del socialisme fins a l'esclat de la Primera Guerra Mundial, malgrat

que durant el Congrés de Copenhage de 1910 apareguin altres propostes més radicals com la de l'escocès John Bruce Glasier (1859-1920), el qual proposa la resistència passiva i la introducció d'altres condicionants que expliquin les guerres com la brutalitat humana. En qualsevol cas, aquesta postura, que podria assimilar-se més aviat a la d'un pacifisme absolut, restarà aïllada. El que sí ens avançarà del futur aquest congrés va ser les dificultats que va trobar Vaillant en la seva intenció d'unificar les tàctiques específiques a emprar davant la guerra i el militarisme en el si dels diversos partits socialistes. Es tracta de l'inici de l'esberlament de l'internacionalisme socialista.

2.2.3. L'anarquisme

L'anarquisme, dins de la seva enorme heterogeneïtat, serà un corrent de pensament que demostrarà una enorme sensibilitat pel discurs del pacifisme. El seu punt de vista remarcarà principalment les enormes conseqüències negatives que els conflictes bèl·lics deparen al poble. En aquest sentit, són molts els autors que vessen la seva tinta per tal que el poble sigui partícip d'aquesta profunda aversió guerrera, però escassos els que són capaços de generar un estudi més sistematitzat.

Sense cap mena de dubte, el pensament més elaborat i més difós en relació a la guerra i la pau des d'una perspectiva àcrata és el que prové de l'anarquisme d'arrel cristiana de Liev Nikoláievich Tolstoi. Com hem vist anteriorment, la guerra va començar a ser tema de reflexió per ell ja des de la seva joventut, moment en que pren contacte directe amb ella, per la seva experiència com a militar. El 1852, va entrar com a voluntari a l'exèrcit i prengué part en operacions militars al Caucas, experiència que traslladaria a dos relats, *Incursió* (1852) i *Adolescència* (1854). Però serà sobretot a *Relats de Sebastopol* (1856) on, explicant la seva vivència com a oficial a la Guerra de Crimea (1853-1856), expressarà més brillantment la tragèdia d'un conflicte bèl·lic.

Tan profundament marcat va quedar per aquest període vital, que Tolstoi deixà l'exèrcit després de la guerra de Crimea, i aquesta institució serà focus de les seves crítiques la resta de la seva vida. Un exemple d'aquestes pot ser el següent escrit, on es veu reflectit un evident antiestatisme: “Todo Estado dice así: Vosotros, los seres gobernados por mí, correis el peligro de ser conquistados por otras naciones: pero yo tengo el encargo de velar por vuestro bienestar y vuestra felicidad, y por esto exijo de vosotros el abandono anual de muchos millones de francos, que son el fruto de vuestro trabajo, millones que empleo en la

compra de fusiles, cañones, pólvora, navíos, etc. Exijo además de vosotros, para vuestra defensa, que os alistéis en una institución que hará de vosotros partículas sin voluntad y razón de una única e inmensa máquina: el ejército. Una vez en el ejército, cesaréis de ser hombres para convertirlos en autómatas, que yo haré marchar como quiera; y lo que yo quiero ante todo, es dominar. El medio de dominación al que yo recorro es la muerte: por esto, pues, debo enseñaros a matar”¹⁰¹.

D'altra banda, Tolstoi també reflexa un clar antipatriotisme, acompanyat d'una especial sensibilitat vers a l'humanisme i l'obrerisme: “Háblase de luchas y pueblos, de conflictos entre razas, de consecuencias que pueda traer la victoria de uno u otro... ¿Pero qué importa todo eso? Ya no distingo de razas. Yo estoy siempre por *el hombre*, bien sea ruso, bien sea japonés. Yo estoy por el obrero, por el oprimido, por el desgraciado, que pertenece a todas las razas. Y ocurra lo que ocurra, ¿qué es lo que sacará él como ganancia de este choque de los pueblos?”¹⁰²

A més, Tolstoi incorpora un fort implantament de cristianisme radical, per la qual cosa objectarà que per sobre del deure vers la pàtria, o fins i tot vers la societat o la família, es troba el compromís amb Déu. Això també té unes implicacions evidents respecte del problema de la guerra, el qual aborda des d'una perspectiva força individualista i com a problema moral: “Por extraño que esto parezca, la liberación más segura, la más evidente de todas las calamidades y a la vez la más horrible, o sea la guerra, sería extinguida, no por medidas generales exteriores, sino por este simple llamamiento a la conciencia de cada individuo, que mil novecientos años atrás propuso Cristo. Que cada hombre se pregunta quién es, por qué vive, qué debe hacer y qué no debe hacer”¹⁰³.

D'això es deriva un mètode per acabar amb les guerres, el qual recull la idea de Thoreau de la desobediència civil, i li dona un nou impuls que, segurament, apropa al camí d'una mena de vaga general revolucionària que serà la proposta d'autors posteriors com Ferdinand Domela Nieuwenhuis (184-1919). Així doncs, “para que la guerra desaparezca no hacen falta el derecho internacional, ni los tribunales de arbitraje, ni las conferencias y congresos: basta simplemente con emanciparse de la mentira, *du spell*, de las brujerías que obscurecen la visión de las cosas. / Que aquellos a los cuales no reporta la guerra ningún

---

¹⁰¹ TOLSTOY, León: *Objeciones contra la guerra y el militarismo*. Pozuelo de Alarcón: Lípari Ediciones, 1998, p. 18-19.

¹⁰² Ibidem, p. 25.

¹⁰³ TOLSTOY, León: *Objeciones...* op. cit., p. 61.

provecho y que consideran como un crimen el tomar parte en ella, se abstengan de guerrear y todo quedará hecho”¹⁰⁴. I, abundant en aquesta idea: “No es el cambio de la violencia el que nos conducirá a la paz deseada. Es la paz, o mejor dicho, la rebeldía pasiva. / Con que los esclavos, todos los esclavos víctimas de los modernos fariseos, que envenenan y explotan las almas, se crucen de brazos, la hora del humilde habría llegado. De este modo tan sencillo rodarían por el suelo los ídolos, los dioses personales que han venido a sustituir a los impersonales del verdadero cristianismo”¹⁰⁵.

Per tant, Tolstoi representa una mena d’anarquisme ultracristià, que en relació a la guerra es posiciona en contra de la tasca de l’Estat, del qual, per altra banda desitja la seva eliminació, així com del seu braç armat, l’exèrcit. I això ho fa propugnant una desobediència noviolenta, basada en una ètica individual i d’arrel cristiana, humanista i obrerista.

Una base similar podríem trobar en l’anarquista holandès Ferdinand Domela Nieuwenhuis, el qual evoluciona des d’una perspectiva cristiana, derivada de la seva experiència primerenca de pastor luterà, fins a perspectives obreristes i plenament anarquistes, però sempre arrossegant aquest cert substrat religiós. Malgrat això, Domela no hereta la visió no-violenta i de pacifisme absolut de Tolstoi, sinó que serà segurament l’autor més representatiu de la concepció que sintetitza el cèlebre eslògan “*Guerra a la guerra*”, que suposa ja plenament l’ús de revolució davant la guerra: “Je préfère la guerre civile à la guerre entre les nations, car dans le premier cas on se bat pour une idée, dans le second on se bat pour le plaisir et le profit des autres. On se bat aussi avec ses véritables ennemis. Car qui est l’ennemi de l’ouvrier français? Ce n’est pas l’ouvrier allemand, anglais. Non, C’est le capitaliste français, quoiqu’il parle la même langue, quoiqu’il ait la même patrie. Les ouvriers de tous les pays sont des amis, parce que leurs intérêts sont les mêmes. Les oppresseurs des ouvriers sont partout les puissants et le triomphe sur eux est l’émancipation des ouvriers, qui gémissent sous le joug de l’oppression”¹⁰⁶.

A part d’aquest fet principal, hi ha altres aspectes molt rellevants de Domela, com és el d’assenyalar directament la burgesia de ser la culpable de l’existència de la guerra, la qual sempre té uns objectius merament comercials, especialment pel que fa a la recerca i

---

¹⁰⁴ Ibidem, p. 98.

¹⁰⁵ Ibidem, p. 107.

¹⁰⁶ DOMELA NIEUWENHUIS, Ferdinand; DE LIGT, Barthelemy: *Contre la guerre, contre le militarisme, pour la paix*. Paris-Bruxelles: Pensée et action, 1960, p. 41.

possessió de nous mercats on vendre la producció industrial. En aquest sentit, Nieuwenhuis fa recaure la responsabilitat en aquesta classe adinerada: “Je commence par constater que nous serons tous d'accord que les guerres ne dépendent pas des fantaisies personnelles des princes ou des membres des gouvernements. Ceux-ci, en effet, ne sont que des instruments, des marionnettes, placées en avant, tandis que les véritables auteurs restent au second plan. Ce ne sont pas les individus porteurs de couronnes et chamarrés d'or qui sont les véritables rois de la terre, non! Ce sont les financiers, les banquiers, les capitalistes”¹⁰⁷. En resum, i en forma ja d'aforisme: “L'argent est le nerf de la guerre”¹⁰⁸.

A partir d'aquí, Domela Nieuwenhuis condemna l'exèrcit com a braç executor d'aquests abusos i reclama la seva desaparició, així com assenyala el patriotisme com a culpable de ser el mitjà per enganyar el poble amb l'objectiu que s'enrolí. L'escola, per Domela, juga en aquest sentit un paper fonamental, donat que servirà per transmetre aquesta ideologia nacional i d'heroisme del soldat que arrisca la vida en la batalla, i hi oposa la necessitat d'un ensenyament racional i científic, que consideri com a herois a les persones que consagrin la seva vida a l'estudi i l'ajuda a les persones.

En tot cas, i mentre aquesta transformació social no es cristal litza, l'autor holandès assumeix com a mètodes per evitar la guerra el federalisme (herència, entre d'altres, de Proudhon) i la resistència passiva (herència de Tolstoi), tot i que creu que aquesta darrera demana un heroisme i una força moral poc comuna entre els humans. Així, conclou que davant la guerra, arribats al cas pràctic d'haver-la d'afrontar, el mètode adient per aplicar és la vaga general de caràcter revolucionari, en la qual s'inclou la vaga a nivell militar.

Des d'un punt de vista menys teòric i més orgànic, s'ha d'assenyalar la modèstia de les mateixes en comparació amb les iniciatives desenvolupades per liberals o socialistes. Això es deu, en gran manera, al propi caràcter del moviment, contrari a les estructures rígides i jerarquitzants. Malgrat això sí podem assenyalar alguna iniciativa efímera i poc reeixida com la creació a Amsterdam de l'Associació Internacional Antimilitarista (AIA) (1904-1908), la qual, tot i no ser privativa del camp d'acció anarquista, sí es trobava

---

¹⁰⁷ DOMELA NIEUWENHUIS, Ferdinand; DE LIGT, Barthelemy: *Contre la guerre...* op. cit., p. 26.

¹⁰⁸ Ibidem , p. 26.

monopolitzada ideològicament pels llibertaris, tal i com ho demostra la presidència del propi Domela Nieuwenhuis¹⁰⁹.

2.3. Pacifisme religiós

La tercera de les tradicions que delimitem en el present treball és la del pacifisme religiós. Aquesta és la que té, indubtablement, una major extensió temporal i la que pot implicar una major complexitat. Assenyalar les implicacions que el concepte de pau va tenir durant el segle XIX a tot el món suposaria un treball que sobrepassa els límits establerts per a la present investigació, ja que obligaria a un estudi comparatiu de totes les religions del planeta. Evidentment, no totes aquestes creences van tenir una influència en el discurs pacifista català, per la qual cosa circumscriurem els nostres esforços al món cristià i, fonamentalment, al catòlic.

És per això que tractarem d'establir els matisos pertinents dins del cristianisme, distingint entre un món catòlic on la jerarquia manté unes claríssimes prevencions respecte al fenomen del pacifisme contemporani, mentre que trobarem tota una sèrie de confessions protestants que col·laboraran d'una manera molt més activa en el seu desenvolupament, tant a nivell pràctic com conceptual.

2.3.1. Les esglésies “pures”: el caràcter pacifista d'algunes esglésies protestants i la seva influència

Si l'aparició i consolidació de l'Estat modern a Europa suposarà un nou pas en la consolidació del poder temporal front a l'espiritual que representaven les diverses esglésies cristianes, l'adveniment de l'Estat nació del segle XIX acabarà de consolidar aquesta tendència. En aquest camí, les confessions religioses hauran d'adoptar una postura inequívoca que desvetlli si bé accepten que existeix un nou marc de referència moral controlat per les institucions de l'Estat. L'assumpció del paper preponderant de la política nacional serà assumida, com veurem, per la major part de les esglésies nacionals, sent aquest fenomen molt evident en l'àmbit del catolicisme. Això, però, no va ocórrer en totes les confessions. Aquest fou el cas d'alguns grups religiosos associats a l'òrbita del protestantisme, els quals van emprendre una política d'aïllament social tendent a preservar-los d'aquelles postures estatals que ells poguessin considerar com a immorals i contràries a

---

¹⁰⁹ ABELLÓ i GÜELL, Teresa: *Les relacions internacionals de l'anarquisme català (1881-1914)*. Barcelona: Edicions 62, 1987, pp. 145-149.

la Bíblia. L'historiador Joseph Joblin assenyala que “estas sectas adoptaron un comportamiento análogo al de casi todos los grupos pacifistas religiosos anteriores a ellas; se constituyeron en comunidades de ‘puros’ y se hacían notar por su empeño en no mezclarse con los demás hombres. Sus miembros se negaron a llevar las armas y a cooperar, aun indirectamente, en las empresas bélicas de los Estados”¹¹⁰.

Peter Brock, historiador especialitzat en aquests grups religiosos pacifistes, identifica els orígens d'aquestes actituds a la mateixa gènesi de la Reforma protestant. Així, mentre Martí Luter (1483-1546) – i altres contemporanis com Ulrich Zwingli (1484-1531) – acceptaran finalment la participació en la guerra sota la direcció del poder temporal, altres grups mantindran una actitud de profunda desconfiança cap als poders temporals. Sense ànims de penetrar en la vastíssima complexitat de les discussions teològiques que es van bastir durant la Reforma, cal assenyalar com a element fonamental per a l'evolució del pacifisme el paper jugat pels anabaptistes. Aquest grup, caracteritzat pel seu rebuig del bateig infantil i l'impuls del rebateig conscient entre els adults – d'aquí el seu nom d'anabaptistes – era especialment combatiu en aspectes relacionats amb la violència i la pobresa. Sota la influència de pensadors humanistes com Erasme de Rotterdam, els anabaptistes van adquirir una actitud contrària a l'ús de la violència que els portarà a autoanomenar-se “defenseless Christians”¹¹¹, tot i que aquesta postura serà posada a prova per la repressió a la que es veuran sotmesos per part dels prínceps alemanys que a partir del 1526 van voler imposar les seves creences als seus súbdits sota el principi *cuius regio, eius religio*. Les tensions resultants d'aquest procés conduiran el 1534 a la rebel·lió de Münster, per la qual grups de radicals anabaptistes van establir un efímer govern local, el qual fou sotmès un any després.

Alguns grups d'anabaptistes seran profundament crítics amb els fets de Münster, com el sacerdot Menno Simons (1496-1561), el qual recollirà el testimoni dels anabaptistes pacifistes i refermarà aquesta opció tot recolzant-se en qüestions espirituals: “for Anabaptists and, later, Mennonites, participation in war and violence was wrong, both because it had been forbidden in the New Testament and because spiritual weapons alone were thought to be consistent with Christian discipleship”¹¹². Els seguidors de Simons o mennonites van anar guanyant adeptes al nord del Sacre Imperi Germànic i establint

---

¹¹⁰ JOBLIN, Joseph: *La Iglesia y la guerra. Conciencia, violencia y poder*. Barcelona: Herder, 1990, p. 184.

¹¹¹ BROCK, Peter: *Pacifism in the United States from the Colonial Era to the First World War*. Princeton: Princeton University Press, 1968, p. 5.

¹¹² Ibidem, pp. 5-6.

lligams de simpatia amb altres famílies pertanyents al tronc de l'anabaptisme, com els hussites o amb els propis germans moravians, nascuts en el segle XV i un clar precedent de les idees dels anabaptistes pacifistes. El seu exemple també migrarà, per diverses vicissituds històriques, a terres russes i americanes, on s'acomodaran importants comunitats.

Un cas similar és el dels quàquers, tot i que en el seu cas la seva major voluntat d'intervenció i influència social els farà molt més visibles, revertint alhora en un impacte molt superior en la formació del pensament pacifista. Des de la seva fundació per part de George Fox (1624-1691), han estat diverses les aportacions realitzades per quàquers en aquest àmbit, com per exemple les de Robert Barclay (1648-1690)¹¹³ i John Bellers (1654-1725)¹¹⁴, que obtingueren una difusió destacada a Anglaterra i els Estats Units dels segles XVII i XVIII. En aquest paper difusor, evidentment, tingué un lloc destacat la figura de William Penn (1644-1718), el qual facilità l'arribada d'emigrants europeus atrets per la llibertat religiosa de la seva colònia Pennsilvània.

D'aquesta manera, s'arribarà a una contemporaneïtat on els quàquers encara mantenen intactes els seus valors tradicionals de refús de la violència. El reformador social i militant antiesclavista escocès Thomas Clarkson (1760-1846) va publicar l'any 1806 el seu treball en tres volums *A Portraiture of Quakerism*, en el qual es definien cristal·linament les idees que aquest moviment tenia al respecte de les qüestions militars: "They believe it unlawful for Christians to engage in the profession of arms, or indeed to bear arms, under any circumstance of hostility whatever. Hence there is no such character as that of a Quaker-soldier. A Quaker is always able to avoid the regular matter of choice. But where he has no such choice, as is the case in the militia, he either submits, if he has property, to distraint upon it; or, if he has not, to prison"¹¹⁵. Efectivament, Peter Brock ha demostrat la veracitat d'aquesta afirmació en comprovar com l'objecció de consciència adoptada pels quàquers britànics va desembocar eventualment en l'empresonament dels seus membres, que no sempre podien satisfer el pagament de les multes que se'ls infligien, fins que el 1860 es va decidir el final del servei militar obligatori, fet que s'estendrà fins el 1916.

---

¹¹³ Robert Barclay (1648-1690) va ser un escriptor i polític, ferm defensor de la formulació antimilitarista de la secta.

¹¹⁴ John Bellers (1654-1725) és autor d'un plan d'organització pacifista dels Estats europeus que va aparèixer el 1710 amb el títol *Some reasons for an European State*.

¹¹⁵ Citat a BROCK, Peter: *Pacifism in Europe to 1914*. Princeton: Princeton University Press, 1972, p. 332.

Pel que fa a l'àmbit de les idees, podríem afirmar que l'aportació teòrica més important realitzada pels quàquers durant el segle XIX correspon al filòsof Jonathan Dymond (1798-1826) amb la seva monografia *An Enquiry into the Accordancy of War with the Principles of Christianity* de 1823¹¹⁶. En aquesta obra, Dymond fa una interessantíssima dissecció de les causes i les conseqüències de la guerra, fonamentada d'altra banda en els principis religiosos que el motivaven. Pel que fa a les causes, al·ludeix a diversos arguments que assenyalen la responsabilitat dels Estats, com per exemple la seva gran irascibilitat en termes de defensa del seu honor: “amongst the immediate causes of the frequency of war, there is one which is, indisputably, irreconcilable in its nature with the principles of our religion. I speak of the critical sense of national pride, and consequent aptitude of offence, and violence of resentment. National irritability is at once a cause of war, and an effect. It disposes us to resent injuries with bloodshed and destruction; and a war, when it is begun, inflames and perpetuates the passions that produced it. [...] / In this state of irritability, a nation is continually alive to occasions of offence: and when we seek for offenses, we readily find them. A jealous sensibility sees insults and injuries where sober eyes see nothing; and nations thus surround themselves with a sort of artificial tentacula, which they throw wide in quest of irritation, and by which they are stimulated to revenge, by every touch of accident or inadvertency”¹¹⁷.

Dymond és conscient, però, que no només l'orgull de país s'amaga darrera de les batesses internacionals, sinó que també recull l'argument dels interessos econòmics com una particular passió que sovint és culpable de la confrontació: “Wars are often promoted from considerations of interest, as well as from passion. The love of gain adds its influence to our motives to support them, and without other motives, we know that this love is sufficient to give great obliquity to the moral judgement, and to tempt us to many crimes. During a war of ten years, there will always be many whose income depends on its continuance; and a countless host of commissaries, and purveyors, and agents, and mechanics, commend a war, because it fills their pockets. These men have commonly but one question respecting a war, and that is wheter they get by it. This is the standard of their decision, and this regulates the measure of their support. If money is in prospect, the desolation of a kingdom is of little concern; destruction and slaughter are not to be put in competition with a hundred a year. In truth, it seems to be the system of the conductors of

---

¹¹⁶ DYMOND, Jonathan: *An Enquiry into the Accordancy of War with the Principles of Christianity*. <http://www.qhpress.org/texts/dymond/index.html> [30 d'agost de 2015]

¹¹⁷ DYMOND, Jonathan: *An Enquiry into the Accordancy of War with the Principles of Christianity*. <http://www.qhpress.org/texts/dymond/causes.html> [30 d'agost de 2015]

a war, to give the sources of gain every possible ramification. The more there are who profit by it, the more numerous will be its supporter: and thus the wishes of the cabinet become united with the avarice of the people, and both are gratified in slaughter and devastation”¹¹⁸.

Malgrat tot, Dymond insistirà per sobre de tot en el prestigi que la guerra ha adquirit en la societat: “But I believe the greatest cause of the popularity of war, and the facility with which we engage in it, consist in this: that an idea of glory is attached to military exploits, and of honor to the military profession. Something of elevation is supposed to belong to the character of the soldier; whether it be that we involuntarily presume his personal courage; or that he who makes it his business to defend the rest of the community, acquires the superiority of a protector; or that the profession implies an exemption from the laborious and the ‘meaner’ occupations of life. There is something in war, wheter phantom or reality, which glitters and allures; and the allurement is powerful, since we see that it induces us to endure hardships and injuries, and expose life to a continual danger. Men do not become soldiers because life is indifferent to them, but because of some extrinsic circumstances which attach to the profession; and some of the most influential of these circumstances are the fame, the spirit, the honor, the glory, which mankind agree to belong the warrior. The glories of battle, and of those who perish in it, or who return in triumph to their country, are favorite topics of declamation with the historian, the biographer and the poet”¹¹⁹.

Al llarg de l’escrit d’aquest filòsof anglès resultarà molt evident la seva postura crítica amb la visió gloriosa de la guerra, fins a considerar-la absolutament incompatible amb els valors cristians. Malgrat això, Dymond observa com la societat disfressa aquesta realitat amb formes diferents i que responen a interessos immorals, tal i com veurem en el següent fragment, que remata amb els set punts que considera justifiquen el seu rebuig a la guerra des d’una perspectiva religiosa: “our great misfortune in the examination of the duties of Christianity, is, that we do not contemplate them with sufficient simplicity. We do not estimate them without some addition or abatement of our own; there is almost always some intervening medium. A sort of half-transparent glass is hung before each individual, which possesses endless shades of color and degrees of opacity, and which presents objects with endless varieties of distortion. This glass is colored by our education and our passions.

---

¹¹⁸ Ibidem.

¹¹⁹ Ibidem.

The business of moral culture is to render it transparent. [...] / The positions, then, which we have endeavored to establish, are these: / I. That the general character of Christianity is wholly incongruous with war, and that its general duties are incompatible with it. / II. That some of the express precepts and declarations of Jesus Christ virtually forbid it. / III. That his practice is not reconcilable with the supposition of its lawfulness. / IV. That the precepts and practice of the apostles correspond with those of our Lord. / V. That the primitive Christian believed that Christ had forbidden war, and that some of them suffered death in affirmance of this belief. / VI. That God has declared in prophecy, that it is his will that war should eventually be eradicated from the earth; and this eradication will be effected by Christianity, by the influence of its present principles. / VII. That those who have refused to engage in war, in consequence of their belief of its inconsistency with Christianity, have found that Providence has protected them”¹²⁰. De tot plegat, Dymond acabarà formulant la seva definitiva sentència: “war, of every king, is incompatible with Christianity”¹²¹.

Aquesta afirmació culminarà amb una part final on es fa un repàs de les conseqüències de la guerra, conceptuades totes elles negativament: “In the more obvious effects of war, there is, however, a sufficient sum of evil and wretchedness”¹²². Entre totes elles, la considerada més tràgica serà “the destruction of human life”¹²³, però també “the moral depravity”¹²⁴, que el portarà a deixar, en el penúltim paràgraf del llibre, una sentència ben lapidària: “Refusal to obey is the final duty of Christians”¹²⁵.

Aquesta actitud de clara desobediència teòrica per part dels quàquers haurà de passar una prova de foc en els seus germans nord-americans amb l’adveniment de la Guerra Civil (1861-1865). El repte que això suposava no era en absolut menor per als grups pacifistes nord-americans, ja que en aquella guerra es dirimien altres idees que apel·laven directament les seves més profundes conviccions morals. El moviment pacifista als Estats Units estava establert en la seva pràctica totalitat als territoris del nord, i per tant, podria considerar-se que les seves simpaties recaurien de forma natural amb els unionistes. Per contra, el sud era un territori que havia romàs pràcticament impermeable als intents

---

¹²⁰ Ibidem.

¹²¹ Ibidem.

¹²² DYMOND, Jonathan: *An Enquiry into the Accordancy of War with the Principles of Christianity*. <http://www.qhpress.org/texts/dymond/effects.html> [30 d’agost de 2015]

¹²³ Ibidem.

¹²⁴ Ibidem.

¹²⁵ Ibidem.

proselitistes dels pacifisme. Tot plegat, va propiciar que existís una comunió molt superior amb els valors defensats pel nord, amb un especial èmfasi en el rebuig de l'esclavisme. Peter Brock certifica en aquest sentit que “most peace workers [...] sympathized to a greater or less degree with the abolitionist cause. Antislavery had become for them the most important aspect of that general humanitarian urge of early nineteenth-century America, from which both abolition and pacifism had originated”¹²⁶. Aquesta íntima relació, que s'expressava en la màxima de l'activista pacifista i abolicionista Henry Clarke Wright (1797-1870), “Man-killing is the basis of Man-Stealing”¹²⁷, ara es va veure abocada a una difícil dicotomia que caurà majoritàriament del cantó de l'antiesclavisme: “Although the American Peace Society had publicly deplored the use of force [...] and had continued to plead for a peaceful solution of the crisis right up to the outbreak of hostilities in 1861, it rallied to the support of the Northern war effort as soon as fighting began”¹²⁸.

Per la seva banda, tant quàquers com mennonites van haver d'assumir les mateixes tensions, produint-se una divisió interna equivalent a la de l'American Peace Society. En termes generals, les simpaties amb l'unionisme i l'abolicionisme van acabar arrossegant els seus integrants dels Estats del nord a actituds no acceptades prèviament, com per exemple l'ara habitual col·laboració amb la propaganda de guerra, la qual en ocasions es combinava de manera paradoxal amb arguments de condemna de la pròpia experiència bèl·lica, tot i que assenyalant que aquesta doctrina s'hauria d'aplicar a la conclusió de la guerra. En altres casos, el desacatament de la disciplina arribava fins a la participació en les milícies, fets que seran jutjats amb certa indulgència, en part per la inconveniència de trencar amb un gran nombre de joves pertanyents a les seves comunitats i també per la consideració de l'excepcionalitat dels fets – en la línia d'un pacifisme relatiu – que després de la guerra permetria tornar a la normalitat¹²⁹. Pel que fa als quàquers i mennonites que vivien als territoris de la Confederació, aquests seran sovint observats amb desconfiança o hostilitat, fet que provocarà la confirmació pública dels seus postulats pacifistes, tot i que existiran també els casos de deserció cap al nord. Sigui com sigui, però, i sense voler menystenir l'impacte del conflicte en l'experiència i visions de quàquers i mennonites, cal dir que aquesta no va variar de manera fonamental els seus preceptes pacifistes, que en tot cas es veuen trontollar en la consciència d'alguns mentre duri aquesta situació d'emergència.

---

¹²⁶ BROCK, Peter: *Pacifism in the United States from the Colonial Era to the First World War*. Princeton: Princeton University Press, 1968, p. 689.

¹²⁷ Ibidem.

¹²⁸ Ibidem, p. 690.

¹²⁹ Algun exemple d'aquest discurs a BROCK, Peter: *Pacifism in the United States...* op. cit., p. 729.

Si retornem al continent europeu, caldria finir consignant les experiències d'alguns grups religiosos protestants a l'Europa central i oriental, representats fonamentalment pels mennonites. Aquests grups van veure com el seu nombre i militància pacifista decreixien durant el segle XIX. Per explicar aquest fet, Peter Brock proposa una doble hipòtesi exemplificada en el cas alemany: "Two factors, one internal and other external, were chiefly responsible for the decline of nonresistance among German Mennonites during the nineteenth century: their growing acculturation to a society which accepted war and militarism as normal, and the introduction throughout the continent of universal army service as a result both of military considerations and of egalitarian, 'democratic' ideas about the role of the citizen in the state"¹³⁰. Podríem dir que aquests dos factors es poden extrapolar sense gaires dificultats a altres territoris. A Suïssa o França els serveis militars obligatoris es van anar imposant en la dècada dels 70 del segle XIX, seguint el model prussià i adquirint un cert prestigi sota la idea liberal d'igualtat davant la llei. Aquesta última responia alhora a la tradicional tendència a la uniformitat de l'*égalité* revolucionària francesa davant els privilegis de l'Antic Règim, per la qual cosa va ser acollida favorablement per grans sectors de la societat, tot arrossegant les petites comunitats mennonites que hi habitaven.

Pel que fa a Rússia, cal dir que el panorama va ser una mica més divers. D'una banda, també hi trobem una important comunitat mennonita d'origen alemany a l'oest de l'Imperi, la qual havia estat reconeguda des de l'època de Caterina II (1729-1796) amb l'exempció del servei militar obligatori. Aquesta situació va anar entrant en crisi a mesura que els tsars veien la necessitat d'adoptar unes polítiques similars a les de la resta de potències fins que el 1874 també adoptin el servei militar obligatori, que acabarà amb un terç dels mennonites emigrant a Estats Units i Canadà i la resta negociant un servei civil en tasques compatibles amb les seves tradicions, com les relacionades amb l'agricultura i la silvicultura. D'altra banda, cal realitzar una menció diferenciada d'altres sectes com els molokans i els doukhobors, comunitats religioses russes d'origens força desconeguts, però que emergiran en els segles XVIII i XIX per la seva postura absolutament contràries a l'ús de la violència. Aquestes actituds van inspirar la particular visió pacifista de Tolstoi, que al seu torn alimentarà nous moviments socials d'inspiració religiosa que, sota el nom de tolstoians, compaginaran el seu particular anarquisme amb el vegetarianisme.

---

¹³⁰ BROCK, Peter: *Pacifism in Europe...* op. cit., p. 407.

La importància d'aquestes esglésies, malgrat la seva relativa modèstia en nombre de seguidors, serà el seu exemple per al pensament i la pràctica pacifista arreu del món. Com acabem d'esmentar van ser fonamentals pel propi Tolstoi – i a través d'ell per altres grans referents posteriors del pacifisme religiós com el propi Gandhi – però en general serviren de referència a qualsevol cristià que defensés una postura contrària a la guerra durant el segle XIX. Aquesta no va ser, però, la tendència hegemònica impulsada des de l'Església de Roma.

2.3.2. La desconfiança de la jerarquia catòlica

L'aproximació de l'Església catòlica al desenvolupament del pacifisme va ser molt diferent a la dels grups descrits anteriorment. Si fins ara hem vist un cristianisme protestant fonamentalment obert a les idees contràries a la guerra i que no tenia problemes en demostrar simpaties al moviment pacifista del segle XIX – malgrat que això comportés l'animadversió dels poders temporals –, aquesta postura no es trobarà de cap manera en la jerarquia catòlica. L'explicació inicial d'aquesta actitud s'ha de situar en el caràcter profundament reaccionari de l'Església catòlica decimonònica. Això es devia, d'una banda, a les relacions de profunda complicitat que la lligaven a algunes de les corones regnants, seguint la lògica del discurs promogut pels vindicadors de la monarquia absoluta, de caràcter divina i unguida per la mà del Pontífex. D'altra banda, i de forma indestriablement vinculada a l'argument anterior, per l'evident anticlericalisme i/o ateisme de les idees liberals, que a més es trobaran en la base del nou impuls que rebrà el pacifisme d'inicis del segle XIX.

L'adveniment de la Revolució francesa el 1789 va suposar el tret de sortida d'aquestes complexes relacions. Pius VI va mostrar des del primer moment la seva absoluta condemna al règim revolucionari, fet que s'aguditzarà fins a un punt de no retorn quan Napoleó Bonaparte acabi ocupant els Estats Pontificis el febrer de 1798. Aquest fet suposarà també que Pius VI fos apressat i traslladat a França, morint en el camí als 81 anys d'edat degut al seu delicat estat de salut. El seu substitut serà escollit en circumstàncies excepcionals, a la ciutat de Venècia i sota protecció austríaca, després d'un llarg conclave de més de 100 dies. El nou ocupant del tron de Sant Pere serà el cardenal Chiaramonti, que prendrà el nom de Pius VII en homenatge al seu antecessor, al qual considerava un papa màrtir. Malgrat tot, els inicis de les relacions entre Napoleó i Pius VII van estar marcades

per la moderació: el general va reconèixer el nou papa i aquest decidirà declarar-se neutral davant la França revolucionària. La política d'entesa continuarà amb la signatura del Concordat de 1801 i la coronació de Napoleó per part del propi papa l'any 1804. Malgrat tot, ni Pius VII renunciava a restaurar la seva autoritat als territoris de l'Imperi francès, ni el nou emperador estava disposat a renunciar a la superioritat del poder civil sobre el religiós. De tot plegat renaixeran les hostilitats entre les dues parts que acabarà amb una nova ocupació de Roma el 1808, la qual serà el pròleg d'una segona detenció del papa. Així, Pius VII serà apartat de Roma i conduït primer a un monestir a Florència i, a partir de 1812, a un nou captiveri a Fontainebleau que durarà fins el 1814. Pel camí, Pius VII pateix la humiliació de viure captiu i ser víctima de coaccions. Fins i tot, per tal d'evitar que el seu segell fos utilitzat per un usurpador, el papa arribarà a destruir-lo. Totes aquestes experiències havien de marcar, forçosament, un clar esperit antiliberal a l'Església catòlica.

L'Europa de la Restauració es va consagrar a tractar de retornar a l'Antic Règim, que preservava el vell i determinant paper de Roma com a garant de l'estructura social i política. Naturalment, alguns pensadors i teòlegs catòlics saludaran amb entusiasme aquesta temptativa. Els temps, però, semblaven entestar-se en bufar en una altra direcció ben diferent. En els pensaments de molts europeus, Déu era progressivament substituït per altres nocions i certituds que ja no depenien del control de Roma, i d'entre aquestes sobresortia clarament la idea de nació liberal: "Au XIXè siècle, la nation a toutes les caractéristiques de la divinité: entité immatérielle que personne n'a jamais vue et dont on ne peut pas même donner une définition correcte; être véritablement surnaturel, dont personne ne connaît l'origine; être tout-puissant qui impose sa volonté à tous les citoyens dans tous les domaines, que l'on doit servir et aimer sans limites, à qui on doit faire des offrandes sous forme de taxes, et pour qui on doit donner sa vie si cela est nécessaire, devenant ainsi martyr de la foi patriotique; divinité servie par un clergé de fonctionnaires et par les grands prêtres du gouvernement; être suprême à qui on rend un culte dans des cérémonies patriotiques et commémoratives. / Cette religion a ses chantres, ses prophètes, et même ses théologiens et ses moralistes, qui édifient les nouveaux critères du bien. Le bien, c'est tout ce qui concourt à l'épanouissement de la nation, à son rayonnement, à son prestige, à sa puissance"¹³¹. Seguint amb aquesta lògica, la defensa armada d'aquesta nova divinitat adquirirà unes característiques homologables a les d'una croada: "Toute guerre dans laquelle est impliquée la nation est, ipso facto, une guerre juste, puisque la nation est la

---

¹³¹ MINOIS, Georges: *L'Église et la guerre. De la Bible à l'ère atomique*. Paris: Fayard, 1994, p. 351.

valeur suprême. La guerre nationale est la nouvelle guerre sainte, puisque la nation est la nouvelle divinité; toutes ses guerres sont légitimes, car elles ont toutes pour but de la défendre ou de la faire croître”¹³².

Davant d’aquesta nova situació, l’Església catòlica haurà d’enfrontar una sèrie de paradoxes. Mentre les nacions europees romanien formalment dins dels esquemes monàrquics i catòlics prerevolucionaris, no es produïa cap problema ni tensió filosòfica. Alguns pensadors catòlics com el savoia Joseph de Maistre (1754-1821) confirmaran aquest plantejaments en obres com *Du Pape* (1819)¹³³. De Maistre parteix de la idea que “les Papes étoient universellement reconnus comme délégués de la Divinité de laquelle émane la souveraineté. Les plus grands princes recherchoient dans le sacre la sanction et pour ainsi dire le complément de leur droit”¹³⁴. En aquest sentit, remarcarà la col·laboració i bona disposició del Papat a l’hora de respectar els poders temporals, només oposant-s’hi en casos d’autèntics abusos, i evitant segons De Maistre la temptació d’augmentar sense límit la jurisdicció temporal del Vaticà. Per aquesta raó, tota guerra duta a terme al llarg de la Història pels papes ha estat legítima: “Quant à celles que les Papes ont soutenues comme simple souverains, il semble qu’on a tout dit en observant qu’ils avoient précisément autant de droit de faire la guerre que les autres princes; car nul prince ne sauroit avoir droit de la faire injustement, et tout prince a droit de la faire justement”¹³⁵.

És evident, doncs, que en opinió de De Maistre el paper de Roma ha de continuar en la senda clàssica d’admissió de les guerres, incloses les pròpies, sempre i quan siguin considerades justes. Aquest plantejament restava absolutament al marge d’algunes idees del naixent pacifisme liberal i dels preceptes de les esglésies pacifistes abans esmentades. Per tal de sustentar la idoneïtat d’aquesta opinió, el pensador savoia exposa alguns casos històrics: “Il plut aux Vénitiens, par exemple, d’enlever quelques villes au Pape Jules II, ou du moins de les retenir contre toutes les règles de la justice. Le Prince-Pontife, l’une des plus grandes têtes qui aient régné, les en fit cruellement repentir. Ce fut une guerre comme une autre, une affaire temporelle de prince à prince et paraitement étrangère a l’histoire ecclésiastique. D’où viendrait donc au Pape le singulier privilège de ne pouvoir se défendre? Depuis

---

¹³² MINOIS, Georges: *L’Église et la guerre. De la Bible à l’ère atomique*. Paris: Fayard, 1994, p. 351.

¹³³ DE MAISTRE, Joseph: *Du Pape*. Lyon-Paris: Chez Rusand, 1819. Vol 1: <https://archive.org/stream/dupape001819mais#page/n5/mode/2up/> / Vol 2: <https://archive.org/stream/dupape03maisgoog#page/n9/mode/2up> [30 d’agost de 2015]

¹³⁴ Ibidem, vol. 1, p. 231.

¹³⁵ Ibidem, vol. 1, p. 256.

quand un souverain doit-il se laisser dépouiller de ses états sans opposer de résistance? Ce seroit une thèse toute nouvelle et bien propre surtout à donner des encouragements au brigandage, qui n'en a pas besoin. / [...] S'il est attaqué, de quoi lui sert sa qualité de Père commun? Doit-il se borner à bénir les canons pointés contre lui?"¹³⁶ I acabarà retraient als pacifistes: "Tous les sermons adressés aux Papes sur le rôle pacifique qui convient à leur caractère sublime, me paroissent donc hors de propos, à moins qu'il ne fût question de guerres offensives et injustes; ce qui, je crois, ne s'est pas vu, ou s'est vu du moins assez rarement pour que mes propositions générales n'en soient nullement ébranlées"¹³⁷.

Aquesta visió proposada per De Maistre va ser elevada pel Vaticà a dogma en temps de Pius IX, que governarà entre 1846 i 1878, en el que ha estat el papat més llarg de la Història després de l'atribuït al propi Sant Pere. En aquest sentit, resulta força descriptiu el contingut del *Syllabus complectens praecipuos nostrae aetatis errores*¹³⁸, és a dir, l'*Índex dels principals errors del nostre segle*, un conjunt de 80 punts publicats el 1864 i que condemnaven tota una sèrie d'idees i actituds que es consideraven contràries a la consciència catòlica. El document es trobava dividit en deu apartats força descriptius titulats "Panteisme, naturalisme i racionalisme absolut", "Racionalisme moderat", "Indiferentisme. Latitudinarisme", "Socialisme, Comunisme, Societats secretes, Societats bíbliques, Societats clerico-liberals", "Errors respecte de l'Església i els seus drets", "Errors tocants a la societat civil considerada en si mateixa o en les seves relacions amb l'Església", "Errors respecte de la moral natural i cristiana", "Errors sobre el matrimoni cristià", "Errors respecte del principat civil del Romà Pontífex" i "Errors relatius al liberalisme dels nostres dies". Es tractava, com es pot percebre, d'una publicació de caràcter netament antiliberal, que s'ha d'entendre en el context d'un Papat que assisteix des del 1848 a una evident expansió del liberalisme i el nacionalisme a Europa, i que en les distàncies regionals es manifesta temorós per l'auge del Risorgimento italià expressat per la proclamació del Regne d'Itàlia (1861). Sentint amenaçat el seu poder temporal, Pius IX no dubtarà en reivindicar l'esperit de les pàgines de De Maistre per incloure dins del *Syllabus* la condemna de la idea que "la Iglesia no tiene la potestad de emplear la fuerza, ni potestad ninguna temporal directa ni indirecta"¹³⁹.

---

¹³⁶ Ibidem, vol. 1, pp. 256-257.

¹³⁷ Ibidem, vol. 1, p. 258.

¹³⁸ PIUS IX: *Encíclica Quanta cura y Syllabus*. 8 diciembre 1864. <http://www.filosofia.org/mfa/far864a.htm> [30 d'agost de 2015]

¹³⁹ Ibidem, punt XXIV.

De fet, cal considerar que la qüestió italiana va actuar com una autèntica frontissa en l'actitud del Vaticà vers les idees pacifistes. Mentre que durant els anys entre 1815 i 1848, els papes Lleó XII, Pius VIII i Gregori XVI van poder gaudir d'un període relativa calma, Pius IX haurà de fer front a un període de gran bel·licositat, començant per la guerra contra Àustria (1848), a la qual inicialment donarà suport per després retirar-se i proclamar la seva neutralitat, posant així en crisi la idea de suport de les guerres justes per part de la Santa Seu. Aquesta consideració es va esmicolar definitivament el 1859 amb l'esclat de la guerra austro-piamontesa, que col·loca el papa davant un atzucac: “Le royaume du Piémont, dirigé par Victor-Emmanuel II et Cavour, champions de la cause patriotique, libérale, réformatrice et volontiers anticléricale en Italie, souhaite expulser les très catholiques Autrichiens, qui occupent La Lombardie et la Vénétie, et réaliser l'unité italienne. Le Piémont est allié à la France, dont l'empereur, Napoléon III, est largement soutenu par l'Eglise. Guerre juste? De quel côté? Lombardie et Vénétie sont incontestablement italiennes. De plus, c'est l'Autriche qui déclare la guerre. Le droit semble donc du côté piémontais; mais quel dommage que ce soit justement le côté libéral et anticlérical, soutenu par un pays catholique contre un empereur catholique!”¹⁴⁰ Davant d'aquesta situació, Pius IX publicarà el 27 d'abril de 1859 l'encíclica *Cum sancta Mater*¹⁴¹, on farà un alegat per la pau i mostrarà d'aquesta manera la seva neutralitat. Però els esdeveniments posteriors provocaran que cada vegada sigui més manifest l'aïllament dels Estats Pontificis.

Malgrat el final de la guerra el novembre de 1859, el Piemont va continuar la seva tasca expansiva i en els mesos successius s'annexarien altres territoris com la Llombardia, Parma, Mòdena, l'Emília-Romanya i la Toscana. Així, Pius IX ha d'enfrontar l'amenaça d'una pèrdua dels Estats Pontificis i del setge de Roma. Davant d'aquesta situació, el papa abandona la seva actitud pacífica i fa una crida a la defensa dels seus territoris que prendrà les característiques del que l'historiador francès Georges Minois qualifica com “la dernière guerre sainte”: “Le temps de la croisade est revenu. Face au ‘sens dépravé de l'impie’, il faut mener la lutte finale, éliminer définitivement tous les infidèles [...]. / On se croirait revenu au XIe siècle. Le 3 novembre 1867, grâce à l'appui des troupes françaises, passées du ‘bon’ côté, les garibaldiens sont battus à Mentana. Dans son allocution consistoriale du 20 décembre, Pius IX fait l'éloge de son armée, qui lutte contre ‘des hordes de scélérats’, et

---

¹⁴⁰ MINOIS, Georges: *L'Église et la guerre...* op.cit., pp. 363-364.

¹⁴¹ PIUS IX: *Cum sancta Mater*. <http://www.totustuustools.net/magistero/p9cumsan.htm> [30 d'agost de 2015]

félicite les parents catholiques qui envoient leurs fils à la guerre, et ‘se glorifient et se réjouissent de leur sang versé pour cette cause’ ”¹⁴².

Pius IX, que mantindrà el seu poder temporal en peu només gràcies a la protecció de la França de Napoleó III, podrà resistir l’embat del nou Estat italià fins l’esclat de la Guerra franco-prussiana (1870-1871), que implicarà el replegament de totes les tropes franceses al seu territori. D’aquesta manera, el papa només podrà prolongar la batalla amb les seves pròpies forces fins el 20 de setembre, moment en què els soldats italians prendran la Porta Pia i Roma quedarà en les seves mans. Víctor Manuel II oferirà a Pius IX una compensació i el manteniment del títol de Governant del Vaticà, proposta que serà rebutjada per complert, preferint el pontífex proclamar la seva negativa a reconèixer l’Estat italià i mantenir als seus ciutadans catòlics la prohibició de participar en les eleccions del nou regne. En aquest sentit, Pius IX es considerarà a si mateix presoner del govern italià, una consideració que mantindran els seus successors Lleó XIII, Pius X i Benet XV, fins que el 1929 Pius XI i Benito Mussolini signessin els Pactes del Laterà on es resolía el conflicte amb el reconeixement de la sobirania de la Ciutat del Vaticà.

Cal dir, però, que sobre l’actitud de Pius IX existeixen altres punts de vista com el de l’historiador Joseph Joblin, el qual li atorga un paper ben diferent en la seva obra *La Iglesia y la guerra*: “Pío IX figuró entre los primeros en abarcar al género humano en una visión universal de paz”¹⁴³. Per tal de sustentar aquesta visió, Joblin recordarà algunes manifestacions públiques dels inicis dels seu pontificat com la reivindicació de la neutralitat vaticana en la guerra contra Àustria (20 d’abril de 1849) i voldrà veure una absoluta coherència en situacions posteriors: “Las reservas morales que Pío IX opuso a su entrada en guerra al lado del Piamonte contra Austria podrían parecer un pretexto para no tomar partido entre dos principios católicos, si todo su pontificado no fuera ejemplo de una profunda repulsión hacia la violencia. ‘Es preciso, declaró con ocasión de la guerra de Crimea, que la guerra desaparezca y sea extirpada de la faz de la tierra’. La misma idea se repite en 1859: ‘... que Jesucristo haga cesar las guerras en toda la extensión del mundo’. Y Pío IX rodea este deseo de consideraciones tendentes a mostrar que la nación de la paz en cuyo nombre hablaba descansa en bases doctrinales; vincula su establecimiento a la práctica de la justicia, fruto de la conversión del corazón. Este raciocinio lo llevaría a rechazar la idea de fuerza como principio fundador del derecho, según lo pretendían

---

¹⁴² MINOIS, Georges: *L’Église et la guerre...* op.cit., p. 367.

¹⁴³ JOBLIN, Joseph: *La Iglesia y la guerra...* op.cit., p. 258.

entonces algunos, y a aprobar los pasos dados por los gobiernos en pro del desarme, como lo hizo en una carta de aliento dirigida a Napoleón II, que se proponía reunir una conferencia europea sobre ese tema”¹⁴⁴. Aquesta interpretació, que insisteix en la modernitat dels plantejaments de Pius IX, però, ignora tota la seva praxis en la defensa dels Estats Pontificis o un document tan rellevant com el *Syllabus*, per la qual cosa sembla només parcialment versemblant.

El que sí ja resultarà indiscutible és que davant la pèrdua absoluta del seu poder temporal, l’estratègia papal haurà forçosament de resituar-se en temps de Lleó XIII i variarà ben perceptiblement durant el seu mandat, que s’estendrà entre 1878 i 1903, cloent així el segle XIX. El nou papa va comprendre la necessitat de donar resposta als nous temps, cosa que propiciarà l’inici d’un moviment de renovació de l’Església com fou el catolicisme social, el qual vindrà acompanyat d’una nova actitud vers la guerra. Aquest gir ens projectarà directament al discurs que adoptarà part de la jerarquia catòlica catalana i alguns cercles vinculats al catolicisme social a partir de la Primera Guerra Mundial, per la qual cosa deixarem el seu anàlisi per pàgines posteriors. El que no podem deixar d’assenyalar en aquest moment, però, és que l’actitud de Lleó XIII coincidí també amb una clara mutació de la diplomàcia internacional, encaminada a una cursa d’armaments que el papa va denunciar repetidament. Però el que probablement fou més rellevant en aquest canvi és la comprensió per part de Lleó XIII que el seu paper en el nou sistema havia de ser diferent, ja que ell havia deixat de ser un sobirà més, per mantenir únicament una rellevància espiritual. L’administració d’aquesta basa transformava en molt interessant filosofies com el pacifisme i fórmules com l’arbitratge, on l’existència d’una institució com el Papat podia ser especialment rellevant en un paper de pretesa neutralitat en mig dels interessos de les nacions. Això explicarà l’especial interès que Lleó XIII – assistit per un jove minutant anomenat Della Chiesa, futur Benet XV¹⁴⁵ – demostrarà per la Conferència de l’Haia de 1899, on s’establirà la seva Cort Permanent d’Arbitratge i en relació a la qual el papa afirmarà a les pàgines de la publicació *La civiltà cattolica*: “Entra de una manera particular en nuestra misión no sólo prestar apoyo moral a tales iniciativas, sino también colaborar de modo eficaz con ellas, ya que se trata de un fin sumamente noble por su propia naturaleza e íntimamente ligado a nuestro augusto ministerio, el cual, por voluntad del divino Fundador

---

¹⁴⁴ Ibidem, p. 261.

¹⁴⁵ Ibidem, p. 268.

de la Iglesia y en función de tradiciones varias veces seculares, posee una especie de investidura como mediador de paz”¹⁴⁶.

Tot plegat, va configurant un nou panorama en l’estratègia internacional del Vaticà, que recuperarà autors que havien remarcat molt més el pes de la moral i la pau en les relacions internacionals. És el cas del jesuïta italià Luigi Taparelli d’Azeglio (1793-1862), el qual havia publicat entre 1840 i 1843 el seu *Saggio teoretico di dritto naturale appoggiato sul fatto*, traduït i difós en castellà el 1866¹⁴⁷. Les seves pàgines són llegides en aquestes dècades finals del segle com un element de major modernitat, un referent on poder emmirallar-se en les noves circumstàncies. Taparelli criticava els mals del nacionalisme i d’una societat internacional encaminada a una pugna de tots contra tots, alhora que reivindicava una societat natural de tots els homes. En aquest sentit, afirmà que “las naciones tienden á formar [una] sociedad internacional constante”¹⁴⁸ fruit dels seus contactes i relacions permanents i que aquestes interrelacions de caràcter sistemàtic “establece entre ellas cierta unidad permanente de pensamiento, cierta unión en la voluntad, cierta comunidad de intereses y de obras”¹⁴⁹. Així doncs, aquesta realitat acabarà promovent una unió de nacions que podrien néixer a partir de tres vies: la lliure voluntat de les nacions per associar-se, l’extensió d’un dret comú, o bé la pròpia propensió natural de la vida internacional. Sigui com sigui, Taparelli considera que indefectiblement s’arribarà a aquesta comunió que designarà amb el nom d’etnarquia: “llamaremos etnarquia la sociedad de las naciones nacida de la necesidad irrefragable de la naturaleza”¹⁵⁰.

Resulta evident, doncs, com Taparelli emparenta amb una certa tradició liberal, que també es projectarà en el futur amb la Societat de Nacions, expressió que com hem vist també emprà el propi autor italià. L’etnarquia coincideix amb les propostes de confederació universal en altres aspectes com l’establiment d’una autoritat comuna i un dret de gents que aquesta ha d’administrar per tal de preservar la convivència: “las naciones están obligadas á

---

¹⁴⁶ Citat a JOBLIN, Joseph: *La Iglesia y la guerra...* op.cit., pp. 268-269.

¹⁴⁷ TAPARELLI, Luis: *Ensayo teórico de derecho natural apoyado en los hechos*. Madrid: Impr. de Tejado, 1866.

Vol. 1: <http://fama2.us.es/fde/ocr/2013/ensayoTeoricoDeDerechoNaturalApoyadoEnLosHechosT1.pdf>
[30 d’agost de 2015]

Vol. 2: <http://fama2.us.es/fde/ocr/2013/ensayoTeoricoDeDerechoNaturalApoyadoEnLosHechosT2.pdf>
[30 d’agost de 2015]

Vol. 3: <http://fama2.us.es/fde/ocr/2013/ensayoTeoricoDeDerechoNaturalApoyadoEnLosHechosT3.pdf>
[30 d’agost de 2015]

Vol. 4: <http://fama2.us.es/fde/ocr/2013/ensayoTeoricoDeDerechoNaturalApoyadoEnLosHechosT4.pdf>
[30 d’agost de 2015]

¹⁴⁸ Ibidem, tom IV, p. 405.

¹⁴⁹ Ibidem.

¹⁵⁰ Ibidem.

cierta obediencia relativamente al fin de tal sociedad; y hay entre ellas un principio conservador de la paz”¹⁵¹. Així doncs, la pau és un dels objectius de l’etnarquia, tot i que l’autor admet que existeixen casos en què la guerra serà inevitable: quan sigui necessari restablir l’ordre dictat per la llei. En aquests casos, Taparelli assenyala que “la guerra debe ser justa, como que es contienda entre séres racionales, que se proponen con ella restaurar el orden. Pero el órden puede ser violado por error ó ignorancia, ó por malicia manifiesta: de aquí la posibilidad de dos especies de guerra, una cuando las conciencias erróneas creen acatar el órden que en realidad ofenden; otra cuando manifiestamente quieren, al ménos de una de las partes, el desórden”¹⁵². La següent i lògica pregunta serà: “¿Cuáles son los derechos cuya violación puede justificar la guerra? La guerra, supuesto *delito* de una de las partes, es la *pena internacional*; es así que toda pena debe encaminarse á restaurar el órden, á compensar el daño y á garantir para lo futuro; luego la guerra no será justa sino cuando haya sido violado el órden, ofendida la sociedad y autorizada por fundados temores. Tales son las tres causas justas de guerra. El derecho á restaurar el orden supone superioridad, que nace del delito; los derechos de indemnizarse y de asegurarse suponen daño y peligro, y se proporcionan á estas dos cosas”¹⁵³.

Veiem, doncs, que en molts aspectes Taparelli també serà deutor de les modernes teories de la guerra justa, afegint-hi, però, certs elements de modernitat del pacifisme contemporani. El gran matís respecte a altres autors pacifistes liberals, però, és que per Taparelli ja existeix un model d’aquesta unió universal: “la etnarquia más perfecta es la cristiandad. [...] La cristiandad, supuesta la revelación y la fe, es una unión de naciones ligadas por irrefragable necesidad de la naturaleza, puesto que es ley de naturaleza el asentimiento á la palabra de Dios”¹⁵⁴. I per tal de demostrar això, manifesta sis proves: “1°. Ninguna otra puede tener tanta unidad, pues ninguna otra manda al entendimiento. [...] / 2°. Ninguna otra asegura con una felicidad futura los sacrificios que exige al presente. / 3°. Ninguna otra tiene el poder legislativo tan independiente del ejecutivo. De esto se sigue que / 4°. Ninguna otra asegura mejor á los soberanos y á los súbditos su mútuo afecto. / 5°. Ninguna otra tiene medios más eficaces ni más ardiente espíritu de propagación. / 6°. Por consiguiente ninguna otra reúne tanta unidad, extensión y eficacia.”¹⁵⁵. D’aquí, l’autor inferirà dos corol·laris: “Corol. 1. Por consiguiente, dada la divina institución, don de todo

---

¹⁵¹ Ibidem, tom IV, p. 406.

¹⁵² Ibidem, tom IV, p. 58.

¹⁵³ Ibidem, tom IV, p. 59-60.

¹⁵⁴ Ibidem, tom IV, p. 408.

¹⁵⁵ Ibidem.

punto sobrenatural, aun prescindiendo de la especial asistencia de la Providencia, la sociedad cristiana por su naturaleza será siempre el prototipo de la perfección social, el centro de la civilización, la sociedad de verdad y de amor, de suave mando y de libre obediencia: la ciudad del orden y de la paz. / Corol. 2. Por consiguiente, un verdadero amigo de la humanidad debe estudiar sus instituciones, reconocer sus beneficios, extender su influencia y bendecir á su Autor»¹⁵⁶.

La recuperació d'idees abans gens valorades com les de Taparelli responien als nous interessos del Vaticà i feien albirar un horitzó de canvi. Juntament amb la seva, a penes algunes veus ressonen, com aquelles dels seguidors del pare Alphonse Gratry¹⁵⁷, autor el 1861 de l'obra *La Paix*¹⁵⁸, on fa una crida a la promoció i justificació de la pau des del món catòlic després de l'experiència de la Guerra de Crimea (1853-1856). Els seus hereus, entre els quals destacà Alfred Vanderpol (1854-1915)¹⁵⁹, treballaran en el tombant de segle per la sensibilització pacifista dels catòlics arribant a crear el 1907 la *Société Gratry*, que dos anys després esdevindria la *Ligue des catholiques français pour la paix*. Això, però, no es corresponia amb la realitat de la major part de les bases i estaments mitjans de l'Església. L'actitud de les diferents jerarquies catòliques nacionals va ser sovint diferent a la de la línia traçada per Roma. Els seus interessos eren essencialment particulars i es veien forçades a conviure amb un joc de forces intern que tenia unes lògiques pròpies. Per tant, s'havien d'adaptar a unes realitats nacionals que, de no ser respectades, podien deixar-les en un clar fora de joc. Va ser aquí on quedarà viva de manera evident aquella concepció del Déu guerrer i benefactor de les armes nacionals que semblava condemnat a extingir-se el 1870 amb els Estats Pontificis, però que revifa en l'Europa de les nacions imperialistes prèvies a la Gran Guerra. En aquest sentit Minois descriu la debilitat de la posició del papat en aquesta nova conjuntura de forma cristal·lina i alhora dramàtica: "Sages paroles, mais qui les écoute encore? Ici commence un des drames de l'Eglise contemporaine: elle commence à parler

---

¹⁵⁶ Ibidem.

¹⁵⁷ Auguste Joseph Alphonse Gratry (1805-1872) fou un teòleg i filòsof francès. Membre de l'Acadèmia Francesa des del 1867 i col·laborador de la Ligue International pour la Paix et la Liberté.

¹⁵⁸ GRATRY, Auguste: *La paix. Méditations historiques et religieuses*. Paris: Douniol, 1861.

<https://books.google.es/books?id=TqfPIOqT5r0C&hl=ca&pg=PP11#v=onepage&q&f=false> [30 d'agost de 2015]

¹⁵⁹ Alfred Vanderpol (1854-1915). Enginyer de professió, és considerat un dels principals líders del pacifisme francès previ a la Primera Guerra mundial. Va treballar per mobilitzar el món catòlic a favor del pacifisme amb obres com *La doctrine scolastique du droit de guerre*, publicada el 1919 de forma pòstuma en acabar la Gran Guerra.

sagement au moment où elle perd son audience; elle commence à réclamer une politique évangélique au moment où elle n'a plus les moyens de la faire appliquer"¹⁶⁰.

---

¹⁶⁰ MINOIS, Georges: *L'Église et la guerre...* op.cit., p. 377.

SEGONA PART

CAPÍTOL 3

La peculiar introducció del discurs pacifista contemporani a Catalunya (1868-1904)

Un cop establerts els orígens del pacifisme com a inquietud universal d'arrels immemorials, i examinats els paràmetres de la seva transformació en un sòlid corrent de pensament occidental durant el segle XIX, cal avançar una passa més en el camí d'inserir-lo en la praxis política espanyola i catalana. Per aquesta via, tot un seguit d'inquietuds brollen ràpidament a la superfície: revesteix aquest moviment les mateixes característiques que a d'altres països europeus? Quines són les rutes polítiques i intel·lectuals per les quals s'importen aquestes idees? Segueix els mateixos ritmes d'implantació que a la resta del vell continent?

Malgrat que aquesta cronologia depassa el nucli temporal plantejat per a la present tesi, consagrarem aquest capítol a donar resposta a aquestes preguntes bàsiques i d'altres de col·laterals que ens ajudaran a situar la recerca posterior. Per tal de portar-ho a terme, ens basarem – tot i que no exclusivament – en una reinterpretació de la literatura historiogràfica de caràcter secundari que ens permetrà observar força indicis de resposta a aquestes preguntes. La presència d'aquests indicis ha estat sovint passada per alt i per aquesta consideració es fa necessària la present relectura i articulació dins de la globalitat del pacifisme internacional.

El punt de partença, però, ha de ser resoldre que no existeix una variació substancial entre els discursos pacifistes generats a Europa i a casa nostra. Efectivament, veurem com la classificació practicada en l'anterior capítol resulta perfectament extrapolable a l'experiència espanyola, donat que els corrents polítics o ideològics amb els quals entra en simbiosi el pacifisme també operen en el segle XIX espanyol: respecte a la qüestió religiosa, Espanya acredita una llarga tradició d'arrel cristiana catòlica que servirà de base per al discurs contra la guerra. De la mateixa forma, liberalisme i obrerisme acabaran penetrant a la península, tot i que amb uns trets i intensitats diferents respecte als països econòmicament punters de l'Europa del vuit-cents.

Una qüestió paral·lela i en la qual hi esmerçarem una atenció preferent és la dels ritmes i formes d'implantació del propi pacifisme, sigui com a moviment organitzat o bé com a part d'un discurs més ampli lligat a qüestions culturals o polítiques. Juntament amb això, podrem comprovar quins han estat els actors que han difós els esforços del pacifisme decimonònic a Espanya i Catalunya, cosa que també ens servirà per comprendre les característiques i àmbits en què es mourà.

3.1. La debilitat del pacifisme orgànic: definició i problemes en la recerca d'una connexió amb el moviment europeu

Com hem vist anteriorment, el pacifisme pot ser analitzat en el sentit estricte d'una preocupació intel·lectual amb un recorregut mil·lenari que podem perllongar fins als nostres dies. Al marge d'això, però, la contemporaneïtat ens ofereix com a específic en aquest terreny altres morfologies pacifistes que el converteixen també en un moviment polític organitzat. És per això que ens resultarà útil diferenciar entre un pacifisme inorgànic o difús i un pacifisme orgànic.

Entenem com a pacifisme inorgànic o difús aquell que respon a la preocupació política o intel·lectual derivada de la constatació dels efectes nocius de la guerra entre Estats, sigui sota el prisma de les elits socials – temença d'una voluntat abusiva del príncep, biaix de la llei, etc. – o bé de les classes populars – conseqüències del reclutament, sacrificis en vides humanes, pillatges, etc. –. Les seves formes de manifestació han estat múltiples al llarg de la Història, predominant en tot cas les expressions polítiques de tipus informal, és a dir, aquelles colindants amb l'espontaneïtat, sense implicar cap mena d'organització precisa i derivades d'un consens espontani en relació a fets concrets. Per tant, romandrien sempre subsidiàries o dependents d'un moviment polític més ampli o d'un context històric ben concret. En aquest sentit, estariem parlant de realitats històriques enormement variades tant al registre temporal – des de la pròpia antiguitat fins avui – com en la pròpia forma d'expressió, que inclourien des de la publicació d'un opuscle contra la guerra fins a l'esclat d'una revolta popular contra el reclutament.

Pel que fa al pacifisme orgànic, seria aquell que beu de manera directa i intensiva de les tradicions històriques del pacifisme i que crea una sèrie d'organitzacions estables que tenen com a objectiu únic o principal la recerca de solucions parcials o definitives al

problema de la guerra entre Estats. Aquest fenomen, doncs, es pot identificar com a privatiu de la contemporaneïtat. Les seves manifestacions s'enceten amb les primeres organitzacions pacifistes nascudes als Estats Units (la *New York Peace Society*, fundada el 1815) i a Gran Bretanya (la *Society for the promotion of Permanent and Universal Peace*, constituïda a Londres l'any 1816) com a resposta de la pròpia societat civil a l'impacte de les guerres napoleòniques¹⁶¹.

Segons López Martínez, “el trabajo de ambas, se desarrolló a través de una importante labor de promoción y difusión del pensamiento pacifista (esencialmente antibelicista) en la prensa, las escuelas, en conferencias, campañas publicitarias, etc. La idea de las sociedades permanentes cuajó muy pronto, dado que en algo más de una década, 1828, se creaba la *American Association of Peace Society's* que, ya, agrupaba a docenas de sociedades de amigos de la paz (como gustaba a ellos denominarse). Formadas por ciudadanos de clase media y pequeño burgueses del mundo industrial y comercial; mujeres de estas mismas extracciones sociales; religiosos pertenecientes a las pequeñas iglesias protestantes no-conformistas (especialmente cuáqueros); y miembros de algunas profesiones liberales (abogados, maestros, médicos, etc.)”¹⁶². Efectivament, l'exemple d'aquest nou pacifisme orgànic basat en les *Peace Societies* va ser contagiós i es va estendre ràpidament. També a Europa proliferaran associacions que voldran difondre idees humanitaristes on la pau havia de ser la conseqüència final d'unes societats on el dret i les llibertats imperessin per sobre de tot. Un exemple d'això van ser els Congressos per la pau celebrats a diferents capitals europees a partir dels anys 40. En aquests congressos, “a los que acudían desde hombres de negocios, estadistas, juristas, intelectuales, artistas, literatos, maestros, además de mujeres, masones, librepensadores y hombres de las iglesias, se expusieron no sólo los temas ya citados, sino muy especialmente las posibilidades de abolición de las guerras y de sus nefastas repercusiones humanas (muy discutidas fueron las de Crimea, la civil norteamericana y las de unificación de Alemania e Italia), así como las consecuencias en el campo comercial y mercantil que tanto atrajeron a estos congresos a economistas y hombres de empresa. En esta época nació, también, la idea de institucionalizar formas de arbitraje que fuesen un instrumento alternativo para resolver los conflictos internacionales

---

¹⁶¹ MUÑOZ, Francisco; LÓPEZ MARTÍNEZ, Mario: *Historia de la paz...* op. cit., p. 296. L'autor sustenta aquesta afirmació, al seu torn, en la definició de John Keane, el qual entén el concepte de societat civil com: “un agregado de instituciones, cuyos miembros participan en un conjunto de actividades no estatales – producción económica y cultural, vida doméstica y asociaciones de ayuda mutua, y que aquí preservan y transforman su identidad ejerciendo toda clase de presiones o controles sobre las instituciones del Estado”, en KEANE, John: *Democracia y sociedad civil*. Madrid: Alianza Editorial, 1992, p. 33.

¹⁶² Ibidem, p. 296.

futuros. Asimismo se atendió a la necesidad de difundir a través de la escuela, la cultura y los jóvenes las ideas que fomentaran y consolidaran la paz entre los pueblos y naciones. En este sentido, pedagogos (con nuevas metodologías de enseñanza y comunicación), sociólogos (que incorporan a su discurso la complejidad social), juristas reformadores (partidarios de potenciar las leyes internacionales), médicos (preocupados por la higiene y el control de las enfermedades epidémicas), lingüistas modernos (que difunden el idioma Esperanto), etc. elaboraron informes, hicieron recomendaciones, publicaron y difundieron sus ideas a través de la prensa pacifista (como el *Herald of Peace* de Londres o *La Paix des Deux Mondes* de París) o como ponentes en los congresos de la paz”¹⁶³.

Segons el mateix López Martínez, a partir de 1867 trobem una segona generació de liberals i demòcrates pacifistes que impulsen dos intents d’estructures supranacionals. La primera, de caire més conservador, era la *Ligue Internationale et Permanent de la Paix*, creada per Frédéric Passy; la segona, més radical i propera a plantejaments democràtics – i oberta a obrers i dones – era la ja esmentada anteriorment *Ligue Internationale de la Paix et de la Liberté*. Més tard, cap a finals de segle es produirà un nou impuls al voltant d’institucions que cercaran la superació del problema entorn a solucions jurídiques com l’homogeneització de les legislacions estatals i internacionals i l’establiment de l’arbitratge. En aquesta línia destaca l’any 1891 la creació de l’*International Peace Bureau* (IPB) amb seu a Berna i que va tractar d’unificar, entre d’altres, les dues lligues existents. La seva tasca va ser molt rica, tot contemplant els terrenys polítics, culturals, propagandístics, etc., però destacant sense discussió en la codificació d’un dret internacional que serviria, de facto, com la xarxa sobre la qual va començar a treballar la Cort Permanent d’Arbitratge establerta a La Haia el 1899.

Hom pot constatar que en aquesta relació el predomini del sector liberal i democràtic és abassegador. Aquest fet no només respon a l’hegemonia d’aquest corrent de pensament en relació al pacifisme o fins i tot en termes més amplis d’influència política, sinó també a les estratègies adoptades pels pacifisme religiós i obrer. Pel que fa al primer, vehicularà el seu discurs a través de les seves institucions tradicionals – església, celebracions litúrgiques, publicacions, etc. –, mentre que els obrers es decantaran preferentment per incloure les reivindicacions pacifistes en la tasca d’organitzacions més àmplies – les Internacionals obreres i els seus congressos – o bé es mostraran reticents a la

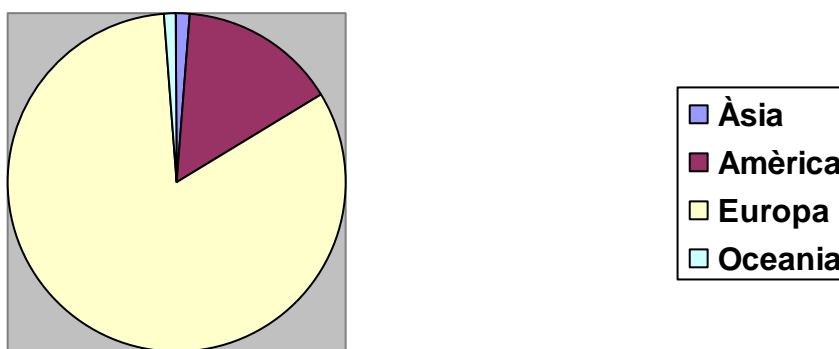
---

¹⁶³ Ibidem, pp. 298-299.

pròpia institucionalització d'aquests esforços donat el seu caràcter espontani i antijeràrquic – especialment pel que fa a cercles àcrates –.

En tot cas, aquesta només ha estat una esquifida simplificació dels senders recorreguts pel pacifisme en el seu procés d'organització. El volum de societats i associacions que representen aquest pacifisme orgànic resulta infinitament més àmplia i es va multiplicant exponencialment amb el pas de la centúria. Serveixi a tall d'exemple, la cronologia significativa realitzada per Josephson¹⁶⁴, i de la qual reproduïm als annexos les dades que ens condueixen a inicis del segle XX¹⁶⁵. Malgrat que el mateix Josephson reconeix el llistat com a selectiu i parcial¹⁶⁶, podem apreciar pel volum i regularitat de la noves fundacions que la idea d'instituir societats d'amics de la pau va resultar un autèntic èxit i es va anar escampant arreu del món progressivament. Tot i això, caldria practicar alguns matisos que ens ajudarà a apreciar l'observació de les següents gràfiques de realització pròpia a partir de les dades oferides per la cronologia de Josephson:

Organitzacions pacifistes per continent (1815-1904)

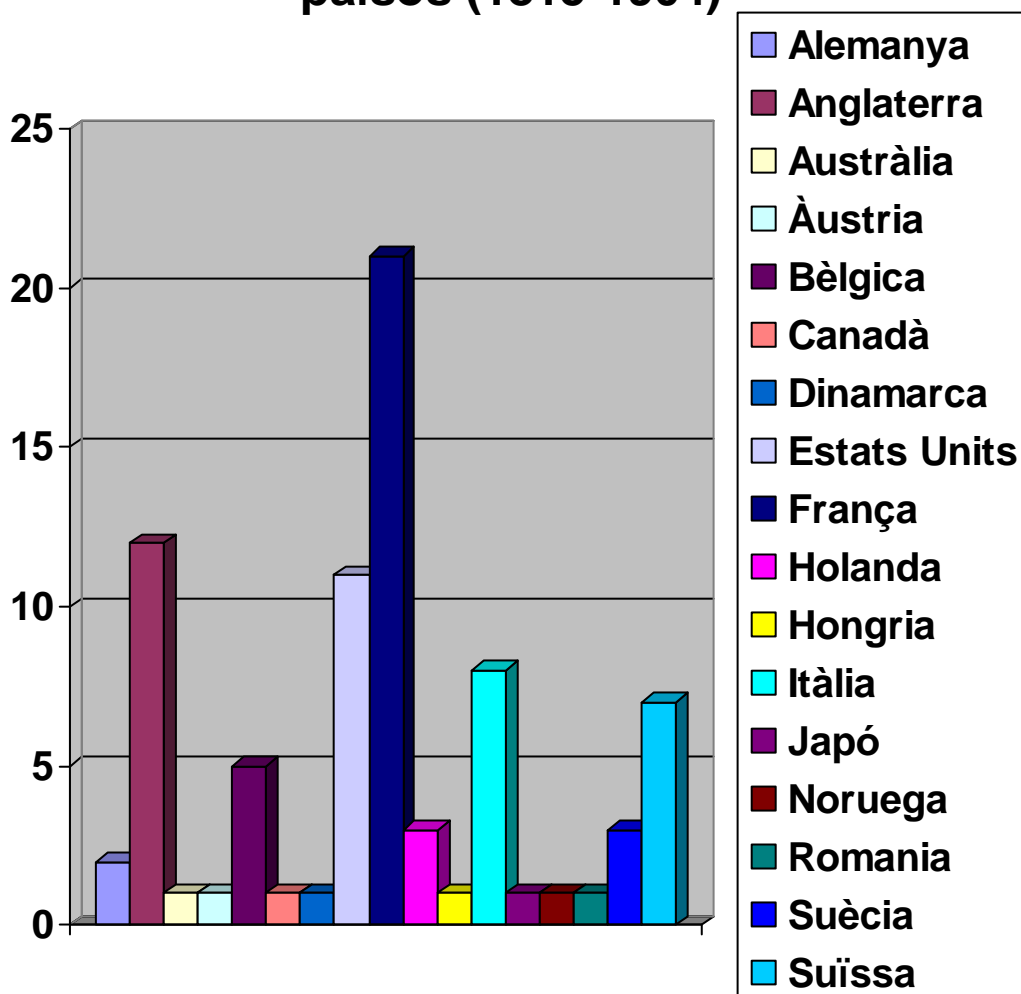

¹⁶⁴ JOSEPHSON, Harold (ed.): *Biographical...* op. cit., p. XXI.

¹⁶⁵ Veure Annex núm. 2.

¹⁶⁶ Ibidem, p. XXI. Aquest caràcter sintètic i insuficient respon per a l'autor en la voluntat de fer un llistat útil i assumible, però també en la insuficiència dels estudis sobre la matèria: "Before an accurate and meaningful inventory can be developed much additional research must be done on both the international peace effort and on the various national and local movements. The study of the history of peace organizations and peace efforts is still somewhat underdeveloped and needs to be expanded".

Organitzacions pacifistes per països (1815-1904)

Pel que fa a la primera, podem convenir que el pacifisme orgànic és un fenomen predominantment europeu durant el segle XIX, cosa que també imprimirà un caràcter inconfusible al seu discurs. Si combinem l'anàlisi del gràfic per continents al que dissectiona la seva nacionalitat, també podrem afegir que és França inconfusiblement la capdavantera. Més d'una quarta part de les 80 organitzacions llistades radicaven en territori francès, la qual cosa li va conferir el paper d'eix i impulsor del pacifisme orgànic internacional. Juntament amb ella, podríem valorar el paper de dos països certament propers a la mateixa per qüestions geogràfiques i d'influència lingüística i cultural, com són Suïssa i Bèlgica, amb 7 i 5 organitzacions respectivament. Completant el podi just darrera de França trobaríem Anglaterra i Estats Units, gairebé empatades, la primera amb 12 i la segona amb 11. En tot cas, també marcarien clarament el fort pes del món anglosaxó en la creació i extensió d'unes *Peace Societies* de les quals van ser pioners. De la mateixa manera,

podríem incloure en aquest conjunt països com Canadà i Austràlia, que tenen una organització cadascuna d'elles i podrien afegir-se a l'àrea d'influència anglosaxona. Finalment, trobaríem tot un seguit de països europeus encapçalats per Itàlia, que amb 8 associacions pacifistes no resta lluny dels Estats més potents. La resta, amb un nombre més modest, però, acaben de consolidar l'extensió d'aquest corrent al llarg del vell continent. Aquest fet, a més, no només representa una referència quantitativa, sinó que de la mateixa manera podem afirmar que a nivell qualitatiu l'Europa Occidental era el territori de referència donant cabuda a institucions que servien d'atalaia mundial i acollien activistes de les més diverses nacionalitats.

Com podem comprovar, però, ni Espanya ni Catalunya figuren en la cronologia anterior. Aquest fet, que en part podria ser atribuït a la procedència i interessos dels participants en el diccionari dirigit per Josephson, amaga també altres claus imprescindibles. La primera de totes és, com ja hem establert anteriorment, l'escassetat de treballs i la migradesa de l'interès que per aquesta matèria s'ha expressat a Catalunya i a la resta d'Espanya. En aquest sentit, cal considerar com una mostra d'aquest dèficit el fet que el propi *Biographical Dictionary of Modern Peace Leaders* només inclogui en les seves més de 1.000 pàgines les entrades de Pablo Iglesias (1850-1925) i Francesc Ferrer i Guàrdia (1859-1909) com a representants espanyols.

Però allò que més ens interessa en aquest nivell és la constatació de la clara impermeabilitat de l'Espanya del XIX a la influència del pacifisme orgànic, cosa que també ha estat destacada per autors com l'historiador Luis P. Martín¹⁶⁷. No només ho podem explicitar en l'absència de societats representatives del moviment, sinó que també existeix constància de l'escassa participació de representants estatals en organitzacions d'àmbit internacional o que van actuar *de facto* com a fòrums d'intercanvi. Aquest és el cas de la pròpia LIPL, al segon congrés (1868) de la qual només hi assisteix un únic representant espanyol d'entre dos-cents¹⁶⁸.

---

¹⁶⁷ MARTIN, Luis P.: *Le pacifisme en Espagne, 1885-1925*, dins de PETRICIOLI, Marta; CHERUBINI, Donatella; ANTEGHINI, Alessandra (eds.): *Les Etats-Unis d'Europe. Un projet pacifiste*. Bern: Peter Lang, 2004, pp. 369-390.

¹⁶⁸ "At the Second Congress of the ILPF, of the 200 members present 96 were Swiss, 41 were French, followed by 29 Germans, 18 Russians, 8 Italians, 7 Poles, 3 English, 3 Serbes and 2 Swedes. The list ended with a single representative from Spain and Romania, and with two outsiders from Mexico and the United States of America", citat a CHERUBINI, Donatella: *Si vis pacem...* op. cit., p. 11.

Les raons d'aquest endarreriment s'han de buscar, en opinió del mateix Martín, a la pròpia situació de decadència de l'Estat espanyol a nivell internacional. Després de les guerres napoleòniques, Espanya perd el seu imperi colonial americà i resta immersa en un llarg període de guerres civils que s'estén fins el 1876. Això la col·loca com a potència de segona en el concert internacional, sense una política diplomàtica ben definida i condemnada a un neutralisme amorf en conflictes d'impacte continental com la Guerra franco-prussiana (1870-1871). Aquesta situació, però, canviarà amb la definitiva derrota colonial de 1898, moment en què segons Martín s'inicia *strictu sensu* el desenvolupament del pacifisme espanyol: "Paradoxalement, la recherche d'un rapprochement de l'Espagne envers l'Europe, le besoin d'établir des contacts plus intenses et de se doter d'une vraie politique extérieure, vont produire au sein de la classe politique, des intellectuels et de l'opinion publique un regain d'intérêt pour les affaires européennes. Ceci ne veut pas dire pour autant que le pacifisme espagnol n'existe pas avant cette date; mais le fait de se trouver loin des conflits majeurs du 19e siècle explique à nos avis l'apparition plus tardive du pacifisme par rapport aux autres pays de l'Europe"¹⁶⁹.

Efectivament, sembla indiscutible aquesta diferència en els ritmes d'implantació del pacifisme, especialment pel que fa al de tipus orgànic. Com veurem amb posterioritat, caldrà esperar fins l'any 1889 per tal de registrar la primera manifestació – isolada i efímera – d'aquesta mena, i fins al 1904 per trobar una sucursal de la LIPL que connectés Catalunya – dèbilment – amb el moviment pacifista internacional. Això, però, no obsta per acceptar l'existència de determinats cercles polítics i culturals sensibles a les noves influències europees i que van adoptar total o parcialment alguns dels elements constituents del pacifisme. Aquest fet implica, doncs, la hipòtesi que la penetració dels discursos pacifistes durant el segle XIX – que donaria lloc al seu aflorament i consolidació en el tombant del segle XX – correspondrien, no tant a la dinàmica del propi moviment com a ens orgànic, sinó a la influència que aquest, els seus discursos i la seva pràctica podien exercir sobre els grans moviments polítics i culturals europeus, que al seu torn sí tenien un cert predicament a Espanya i Catalunya. Tal seria el cas dels corrents liberals, demòcrates, obreristes i catòlics. Però també ho és en el cas de moviments menys visibles políticament com els esforços per a la renovació de la pedagogia o la discreta tasca de la maçoneria i el lliurepensament, tal i com tractarem de mostrar en les següents planes.

---

¹⁶⁹ MARTÍN, Luis P.: *Le pacifisme...* op. cit., pp. 370-371.

3.2. La via pedagògica vers el pacifisme: del krausisme a l'Escola Moderna

Amb anterioritat, hem pogut constatar el fet que alguns sectors del pacifisme orgànic europeu del segle XIX assenyalava la tasca educativa com un bon terreny per a la reforma de l'ésser humà – fonamentalment dels infants i joves – i l'eradicació de la guerra a mig termini. Catalunya i Espanya no seran del tot alienes a aquests projectes, ja que rebran les influències d'alguns d'aquests sectors pedagògics conscienciats.

El sistema educatiu i pedagògic establert a Espanya durant la primera meitat del segle XIX era clarament deutor de la influència francesa arribada amb l'ocupació napoleònica. Aquest període es correspon amb el conflictiu inici de la construcció del propi Estat-nació a Espanya i això propiciarà que la instauració d'una pedagogia cimentadora es vegi sacsejada per les mateixes convulsions que s'experimenten en el front polític. Malgrat tot, serà aquesta etapa la que marcarà les bases del sistema educatiu espanyol contemporani, arribant alguns dels seus trets fins ben entrat el segle XX. En aquest sentit, ens sembla molt suggerent l'assumpció de la tripartició que ha proposat l'especialista en Història de la pedagogia Alfonso Capitán Díaz respecte a la cronologia d'aquesta disciplina pel que fa al segle XIX: “1. Proyectos y ensayos determinantes de un sistema liberal de educación que evoluciona desde el Reglamento de Instrucción Pública de 1821 – testimonio de la influencia francesa de la pedagogía de la Revolución en la política educativa constitucional española – y se conforma como tal con el Plan General de Estudios de 1845 (Plan Pidal) y, principalmente, por la Ley de Instrucción Pública de 1857 (Ley Moyano). / 2. Intentos de educación progresista y de carácter democrático que se inscriben en la dialéctica autoridad política/libertad de enseñanza. Es la época de las llamadas ‘cuestiones universitarias’, del Sexenio (1868 a 1874) y de los decretos de Chao en la Primera República española (1873). / 3. Durante el último cuarto del siglo XIX se aprecia cierta disposición a modelos educativos de sentido humanista que intentan dar ‘razón de ser y obrar’ del hombre en todo lo que constituye su propia ‘humanidad’: su inserción necesaria en una concreta instancia social, económica, científica, cultural... fundamenta ‘positivamente’ la libertad realmente humana. El humanismo liberal de raíces ético-naturales del ‘institucionismo’ pedagógico, el humanismo cristiano y social de algunos sectores católicos, la reforma de la escuela alentada por la convergencia de la Institución Libre de Enseñanza y las primicias de la Escuela Nueva europea... ensayaron en educación propuestas ‘útiles’ y propiamente pedagógicas para superar los antagonismos políticos e ideológicos habidos en cuestiones

como la libertad de cátedra y de enseñanza y para abordar la problemática escolar en todos sus aspectos”¹⁷⁰.

Sostinguda aquesta idea, efectivament podem caracteritzar una primera meitat de segle on el moderantisme domina les legislacions i aplicacions pedagògiques espanyoles. La culminació d'aquesta empresa es troba negre sobre blanc en la Ley de Instrucción Pública de 1857, també coneguda com a Ley Moyano en virtut del seu impulsor, el detemptor de la cartera de Foment, Claudio Moyano (1809-1890). Aquesta llei recollia d'alguna manera l'esperit de projectes anteriors com el Plan Pidal de 1845 a partir d'una sèrie de pilars bàsics: “a) centralización de la instrucción pública, que interesa a todos los españoles; b) moderantismo, no sólo en cuestiones que podrían resultar polémicas; c) gratuidad de la enseñanza primaria; d) incorporación de los estudios técnicos superiores y de las enseñanzas profesionales a la tercera enseñanza; e) sistema de oposición y exigencia de formación en el nombramiento de profesores; f) reconomiento de los estudios en la enseñanza privada; g) dependencia del ramo de instrucción pública de las academias, bibliotecas, archivos y museos”¹⁷¹.

Aquesta preponderància de les tesis moderades i conservadores van anar perfilant, per oposició, sengles rèpliques des dels dos extrems de la seva posició política. D'una banda, els sectors catòlics, que havien monopolitzat les institucions educatives durant l'Antic Règim, havien vist com perdien aquests privilegis, a més de patir les desamortitzacions que l'havien debilitat enormement. Com estableix el Catedràtic de Política de l'Educació de l'UNED Manuel de Puelles Benítez, “se asomaba, pues, en el horizonte la batalla entre el Estado y la Iglesia por el dominio de la educación. La Iglesia, hasta ahora en retroceso por su actitud absolutista y por sus veleidades carlistas, comienza a ganar territorio. Vuelve la vieja preocupación por la ortodoxia que hasta el mismo Balmes no podrá evitar, preocupado porque el monopolio universitario del Estado favoreciese ‘por este medio doctrinas nocivas’. Es decir, no solo se va a plantear el problema de la libertad de creación de centros, sino también el de la libertad de cátedra”¹⁷².

---

¹⁷⁰ CAPITÁN DÍAZ, Alfonso: *Breve historia de la educación en España*. Madrid: Alianza Editorial, 2002, p. 233-234.

¹⁷¹ Ibidem, p. 269.

¹⁷² DE PUELLES BENÍTEZ, Manuel: *Educación e ideología en la España contemporánea*. Madrid: Tecnos, 2000, p. 114.

I precisament aquesta qüestió també va esdevenir una enquistada polèmica per l'altre cantó, el dels progressistes, que veia en la llei Moyano un aturador de les noves teories científiques que provenien del continent europeu. Un exemple fou la polèmica protagonitzada en 1864 per Emilio Castelar, en aquells instants Catedràtic d'Història d'Espanya a la Universitat de Madrid: “La Real Orden/Circular de 27 de octubre de 1864 de Antonio Alcalá Galiano, ministro de Fomento, recordaba al profesorado la vigencia del artículo 170 de la Ley Moyano, sobre las doctrinas que podrían o no enseñarse en la cátedra y fuera de ella. Emilio Castelar contestó a la circular con ‘El Gobierno y la Ciencia’ (*La democracia*, 3 de noviembre de 1964) alegando que aquella era ‘un anatema contra la ciencia y un ataque al derecho constitucional’. Atentaba a la libertad de cátedra no sólo en las aulas, sino también fuera de ellas, a quienes ‘expliquen algunas ideas contrarias al régimen vigente’... Si la orden era condenable en lo legal, más grave aún lo era en el aspecto científico: quien encuentra la verdad y la dice a los demás no lo hace en nombre de ningún partido político o a la luz de una ideología de partido, sino por la verdad misma, más allá de la circunstancia que la ve nacer. / ‘Es imposible detener las ideas. España no tiene ni filosofía, ni geología ni ciencias naturales, ni astronomía, ni economía política, teniendo grandes filósofos, grandes naturalistas, grandes astrónomos, porque todos han consumido su pensamiento, su alma en el fuego de la Inquisición’ ”¹⁷³.

En mig d'aquesta situació, arribarà a Espanya un nou corrent de pensament que captivarà gran part del liberalisme progressista i que serà especialment rellevant en la seva proposta de renovació pedagògica per al país, que inclourà elements d'interès per la introducció de les idees pacifistes. Aquest sistema filosòfic, el krausisme, es veié afavorit per un període de notable influència intel·lectual alemanya i adoptat de manera entusiasta com una autèntica forma de protesta front al moderantisme: “frente al eclecticismo de Cousin y frente al doctrinarismo francés, patrimonio de los moderados, existía una tendencia a adoptar cualquier otra filosofía que tuviera coherencia y rigor sistemático. Frente a la corrupción moral – Jover ha hablado de la triple crisis de estos años: económica, política y espiritual – protagonizada por los moderados en su afán insaciable de logros materiales, se alzaba en la juventud intelectual la necesidad de una teoría idealista y rigurosamente ética. El krausismo aportaba todo esto: la apariencia de un sistema, el rigor moral – la necesidad de un pensamiento recto y una conducta ética –, un ‘racionalismo

---

¹⁷³ CAPITÁN DÍAZ, Alfonso: Breve historia... op. cit., pp. 272-273.

armónico' que superaba todas las contradicciones y, en lo que a nosotros nos concierne, un propósito reformador y profundamente pedagógico”¹⁷⁴.

Nascut, com el seu propi nom indica, a partir de l'obra del pensador alemany Karl Christian Krause (1731-1832), el krausisme intenta convertir-se en una interpretació completa de la realitat que vol ordenar tot allò que ateny la humanitat. Segons el jurista Elías Díaz¹⁷⁵, quatre són els pilars que sostenen la filosofia del krausisme espanyol:

- El racionalisme armònic, entès com a confiança en la raó crítica enfront de l'escolasticisme filosòfic i el tradicionalisme polític, social i educatiu.
- El liberalisme polític i econòmic, que esgrimeix la defensa de les llibertats en els àmbits intel·lectual, polític, econòmic, religiós, etc. en tant que fonamentals per al correcte desenvolupament la naturalesa humana.
- L'organicisme social, és a dir, la concepció de tota comunitat humana – inclòs l'Estat – com a un ésser viu en el qual cada part té una funció determinada i on aquestes es complementen de forma armònica entre si i també amb les altres comunitats.
- L'evolucionisme social, lligat a la idea de progrés moral i jurídic que porta a la superació de les societats en la recerca d'un ideal per a la humanitat.

La recepció del krausisme a Espanya té com fita principal l'any 1860, que ha estat definit per l'historiador Vicente Cacho Viu (1929-1997) com “el año cero de la escuela krausista”¹⁷⁶. A aquesta afirmació ajuda decididament la publicació i adaptació per part del filòsof Julián Sanz del Río (1814-1869) de l'obra de Krause *Ideal de la humanidad para la vida*, llibre d'extraordinària influència que va ser batejat pel polític Fernando de los Ríos (1879-1949) com “el libro de horas de varias generaciones españolas”¹⁷⁷ a causa d'aquest extraordinari estatus. Resulta particularment rellevant el fet que Sanz del Río no es limita a la traducció directa del volum, sinó que en realitza una reinterpretació, afegint-hi algunes diferències més enllà del pertinent aparell crític. D'aquesta manera, el text, tal i com apareix a la península, no és només atribuïble a Krause, sinó més enllà d'això, al propi caràcter particular del krausisme hispànic, cosa que la fa encara més interessant al nostre propòsit. El mateix filòsof i pedagog Francisco Giner de los Ríos (1839-1915) – d'altra banda

---

¹⁷⁴ DE PUELLES BENÍTEZ, Manuel: *Educación e ideología...* op. cit., p. 144-145.

¹⁷⁵ DÍAZ, Elías: *La filosofía social del krausismo español*. Madrid: Edicusa, 1973, pp. 53-55.

¹⁷⁶ CACHO VIU, Vicente: *La Institución Libre de Enseñanza*. Madrid: Fundación Albéniz, 2010, p. 69.

¹⁷⁷ DE PUELLES BENÍTEZ, Manuel: *Educación e ideología...* op. cit., p. 146.

testamentari de Julián Sanz del Río – ho reconeix de la següent manera: “Aunque Sanz del Río atribuye modestamente su Ideal a Krause [nos dicen] hay entre su libro y el del filósofo alemán esenciales diferencias (a más de las que señalan sus notas y comentarios) tanto en el plan, como en partes enteramente nuevas. El de Sanz del Río, si bien inspirado en la bella obra de Krause, es una exposición completamente libre de su sentido, acomodada al espíritu de nuestro pueblo y a las más apremiantes necesidades de su cultura”¹⁷⁸.

Així doncs, al llarg de les seves pàgines podem resseguir alguns dels trets característics del krausisme espanyol, tot i que ens resultaran d'especial interès aquelles qüestions lligades a l'organització política i social. En aquest sentit, l'obra parteix d'una interpretació particular i enormement generalista de la història europea per tal de valorar l'evolució que l'ostentació del poder polític i la sobirania ha seguit fins al segle XIX. Així, l'inici de la pròpia societat se situa en el que anomena com a Estat-família que evolucionarà al llarg del temps fins englobar un nombre indefinit de famílies sota el paraigües de l'Estat-poble, definit per un poder i un dret comuns. Aquest camí inclusiu es jutja de forma positiva, doncs en el procés “á una ley de guerra entre las familias poderosas, ha sucedido una ley de paz; á un antagonismo invencible, ha sucedido una fuente de relaciones y armonías políticas”¹⁷⁹. Aquest canvi, però, no s'ha frenar sinó que al contrari s'expressa en la inclusió de diferents pobles en Estats superiors, els quals al seu torn estan destinats a eixamplar la seva inèrcia amb la futura arribada d'un “Estado-Europa, en el que la vida y la soberanía común del derecho comprenda más esferas que hasta aquí, de donde resulte para cada Estado europeo, y todos en relación, un cumplimiento más seguro dentro y fuera de todas las condiciones de su destino que el que hoy como absolutos y entre sí opuestos pueden obtener. Entonces, alejado a los extremos de cada Pueblo y Estado el calor apasionado de las cuestiones políticas, cuando se interesa en ellas el todo por el todo, se convertirán los Pueblos a cultivar en relación pacífica (como hoy la familia en el pueblo) los demás fines más interiores: ciencia, arte, religión, a que están llamados y a que convida el comercio pacífico exterior. [...] Y cuando la humanidad haya cumplido en la Europa esta grande involución como cumplió la precedente; cuando haya conquistado una vida interior donde hoy reina todavía exterioridad y antipatía, entonces cumplirá, movida de su idea eterna, e instada por el tiempo, otra involución más comprensiva, más fácil; de Pueblos y Estados en partes mayores de la tierra, hasta realizar una ciudad y reino humano, un

---

¹⁷⁸ Citat a JIMÉNEZ-LANDI, Antonio: *La Institución Libre de Enseñanza, tomo II: Período parauniversitario*. Madrid: Ministerio de Educación y Cultura, 1996, p. 439.

¹⁷⁹ KRAUSE, Karl Christian: *Ideal de la humanidad para la vida*. [1860] Madrid: Imprenta de F. Martínez García, 1871, p. 23.

Estado-tierra; porque bajo un Dios hay una sola humanidad y una ley y gobierno común, para realizarla pacíficamente entre los hombres”¹⁸⁰.

Efectivament, aquesta preocupació del pensador alemany serà traspasada també als seus seguidors espanyols, els quals d’alguna manera afavoriran la difusió del pacifisme a través de la seva tasca filosòfica, cultural i pedagògica, tal i com confirma Luis P. Martín: “la mise en place d’un système – pour ainsi dire – de pensée pacifiste espagnol ne se trouve que dans l’organicisme social des krausistes, qui en parlant d’un idéal pour l’humanité allaient s’approcher d’un pacifisme de nouveau type, à la fois philosophique et politique”¹⁸¹.

A més de l’*Ideal de la humanidad para la vida* del tàndem Krause-Sanz del Río, hem d’assenyalar que en el terreny teòric també existiran altres aportacions, entre les quals sobresurten les de Francisco Giner de los Ríos, compendiades en la seva obra *La persona social* (1899). En aquesta es reflecteix la preocupació per les idees de sobirania i d’Estat nacional: “Don Francisco expone los diferentes criterios que existen sobre la nación. Predomina el que le atribuye comunidad racial de origen, religión, lengua, historia, lugar y espíritu y vida sociales. También se fundamenta en la voluntad colectiva, que puede expresarse en los plebiscitos y produce anexiones o secesiones, según los casos. Este concepto es el que sostiene la teoría federal de Proudhon, secundado por Pi y Margall en *Las nacionalidades*, obra a la que Giner califica de *un libro importante*”¹⁸². Malgrat això, Giner de los Ríos hi introdueix, seguint Karl David August Röder (1806-1879)¹⁸³, alguns matisos, que assenyalariaien la nació com un organisme de cercles o esferes que surten des de la família, passen pel municipi i arriben a les regions intermèdies que donen lloc a la nació. En paraules de l’historiador Jiménez-Landi (1909-1997), per a Giner “no hay nación posible si no envuelve a los círculos que la componen: familia, municipio, y otros intermedios”¹⁸⁴.

Però a més d’aquests cercles, Giner comparteix amb Krause i Sanz del Río la inquietud per la manca d’una esfera superior als Estats nacionals que atemperés la supremacia indiscutida d’aquests. En aquest sentit, escriu: “siendo el Estado nacional el supremo hasta hoy, desempeña igualmente funciones, en la paz como en la guerra, que

---

¹⁸⁰ Ibidem, pp. 24-25.

¹⁸¹ MARTÍN, Luis P.: *Le pacifisme...* op. cit., p. 373.

¹⁸² JIMÉNEZ-LANDI, Antonio: *La Institución...* op. cit., p. 435.

¹⁸³ Karl David August Röder (1806-1879) va ser un destacat deixeble de Krause. Autor de coneguts estudis sobre dret penal, és considerat com un dels pioners de la criminologia i un impulsor de la reforma del sistemes penitenciaris decimonònics.

¹⁸⁴ Ibidem, p. 438.

tampoco le pertenecerían a existir organizaciones más amplias, que representasen otros intereses que los puramente nacionales. Así acontece por ejemplo, con el principio de la intervención. Pues siendo las naciones los últimos órganos constituidos en la historia, llevan la voz de la humanidad, y ejercen, por tanto, en su nombre la función de intervenir, ya en las relaciones de unas naciones con otras, ya aún dentro de las naciones mismas, a fin de velar por la defensa de los principios universales de derecho humano, que a ninguna sociedad particular es lícito desconocer; sin que por esta interdependencia recíproca puedan cometer intrusión, como a veces, por desgracia, todavía acontece, en aquellos asuntos de carácter puramente nacional, y privativos, por consiguiente, de la de Estado, v. gr., en la forma concreta de su régimen político. Se comprende que, así en el primer caso como en el segundo, la acción del Estado nacional se ejerce sólo como supletoria de más altos órganos y a falta de ellos. No hay que decir que la guerra es otra función de este mismo origen. Muchos tratados internacionales, a saber, aquellos que establecen reglas permanentes de conducta, y desempeñan el lugar de leyes propiamente dichas (las cuales, en realidad, no son materia de contrato); el arbitraje; en suma, cuantas relaciones expresan más amplios fines que los de la nacionalidad, claman por que se apresure la constitución de órganos sociales para su mejor efectucción obtemperando a una exigencia de los jurisconsultos, que, a su vez, suplirá también (interinamente) la falta de un verdadero Estado internacional, órgano de aquel derecho cosmopolítico que han entrevisto en todos los tiempos los más grandes pensadores y estadistas”¹⁸⁵.

D’alguna manera, com es pot apreciar, Giner de los Ríos no fa una altra cosa que acabar de polir i llustrar els principis que trobàvem en el *Ideal de la humanidad para la vida*. La seva precisió com a filòsof i jurista, però, fa que el resultat esdevingui molt més acurat. Però, si bé aquesta aportació pot ser considerada com a ben valuosa, es podria dir que Giner porta a terme una tasca paral·lela que esdevé encara més determinant per a l’extensió del pensament pacifista: la creació, l’octubre de 1876, de la Institución Libre de Enseñanza (ILE). El seu paper, com a defensora de la renovació pedagògica i la transmissió dels valors del krausisme espanyol – entre els quals no podem obviar els polítics – ha de ser considerada com a una via importantíssima per a l’abonament d’un substrat on puguin florir consciències favorables a les propostes del pacifisme orgànic europeu com l’impuls del dret internacional, l’arbitratge, l’establiment d’òrgans supranacionals, etc.

---

¹⁸⁵ GINER DE LOS RÍOS, Francisco: *La persona social*, tom II [1899] dins GINER DE LOS RÍOS, *Obras completas*. Vol. IX. Madrid: Imprenta de Julio Cosano, 1924, pp. 61-62.

Això no vol dir que la pròpia fundació i creixement de la ILE fos senzilla. És cert que el krausisme havia guanyat força adeptes durant un Sexenni Democràtic (1868-1874) d'evident radicalisme liberal i democràtic i havia servit com a estendard de la seva vida intel·lectual, però resulta igualment innegable que conservava enemics molt poderosos en les files conservadores, amb especial esment als cercles catòlics. Malgrat tots els embats polítics i el fet que els vents no els hi bufaven a favor, els sectors religiosos no es resignaven a perdre el seu preuadíssim monopoli sobre l'ensenyament i venien cara la seva rendició a la batalla educativa. Només cal tenir en compte que el *Ideal de la humanidad para la vida* havia estat inclòs per part de l'Església a l'Índex de Llibres prohibits.

El fet que el projecte de Giner de los Ríos cristalitzés l'any 1876, coincidint amb l'inici del règim de la Restauració i, més significativament, amb la promulgació de la seva Constitució, tampoc pot ser considerat intranscendent. La Restauració arriba amb una clara voluntat conciliadora, delerosa de trobar un equilibri polític entre els sectors més conservadors i més aperturistas d'una Espanya del XIX que havia generat una història constitucional extraordinàriament convulsa. Aquest esperit unificador també compromet d'alguna manera la matèria educativa, ja que segons el Catedràtic de Teoria i Història de l'Educació de la Universidad de Alcalá de Henares Antonio Molero Pintado, al menys fins a 1900 s'apunta “un confluir en las metas y en los objetivos con independencia del partido gobernante”¹⁸⁶.

La nova Constitució i la seva aplicació en legislacions educatives posteriors mantindrà l'equilibri entre la confessionalitat de la religió catòlica i el respecte al seu pes històric pel que fa als aspectes docents, i la possibilitat d'altres sectors o individus de la societat a crear institucions educatives pròpies. En aquest sentit, i malgrat que la ILE va procurar mantenir-se neutral en la qüestió religiosa i en alguns incendis derivats de la dicotomia entre ciència i fet religiós¹⁸⁷, l'estabilitat del context polític va esdevenir un element determinant per a l'èxit de la seva implantació i l'ascendència del krausisme. Tanmateix la seva imprompta va quallar amb preferència durant els períodes de ministres més liberals com José Luis Albareda (1828-1897), Germán Gamazo (1840-1901), Eugenio Montero Ríos (1832-1914), Alejandro Groizard (1830-1919) o el Conde de Romanones

---

¹⁸⁶ MOLERO PINTADO, Antonio: *La Institución Libre de Enseñanza: Un proyecto de reforma pedagógica*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2000, p. 25.

¹⁸⁷ Tot i així, José Castillejo assenyalava la profunda incomprensió d'aquest neutralisme en una Espanya polaritzada per l'agressivitat catòlica d'una banda i la secularitzadora de l'altra: CASTILLEJO, José: *Guerra de ideas en España*. Madrid: Biblioteca de la Revista de Occidente, 1976, p. 85-87.

(1863-1950). Més enllà del tombant de segle, fins i tot, la ILE incrementarà de tal manera la seva influència que aconseguirà col·locar els seus propis homes en els llocs de privilegi de la política educativa com serà el cas destacat de Rafael Altamira y Crevea (1866-1951), Director General de Primera Enseñanza l'any 1911, o César Silió y Cortés (1865-1944), Ministre d'Instrucció Pública l'any 1919, temps en què executa de manera parcial el vell intent institucionista de dotar la universitat de certa autonomia.

Pel que fa al territori català, cal destacar els estrets lligams de Giner de los Ríos amb part de la intel·lectualitat barcelonina, gestada principalment durant la seva estada com a estudiant de dret. Tot i així, la pica institucionista més important a la capital catalana va ser el seu germà menor, Hermenegildo Giner de los Ríos (1847-1923), que a més de catedràtic d'institut, esdevindria figura del republicanisme i conseller de l'ajuntament. A partir d'aquest vincles d'amistat al voltant dels Giner de los Ríos van poder atansar-se a la ILE d'alguna manera personatges tan destacats com l'arquitecte Josep Pijoan i Soteras (1881-1963), els poetes Joan Maragall (1860-1911) i Josep Carner (1884-1970), l'escriptor i polític Pere Coromines (1870-1939), el pedagog i polític Luis de Zulueta (1878-1964), el filòsof Eugeni d'Ors (1881-1954), el pintor Salvador Dalí (1904-1989), els pedagogs Joan Bardina (1877-1950) i Pau Vila (1881-1980), i un llarg etcètera. A més dels lligams personals, també hi trobarem la creació d'algunes institucions fundades a imitació de la Giner de los Ríos, fins al punt d'adoptar-hi el mateix nom. Es tracta de les ILE de Sabadell i la posterior de Mataró. Especialment reeixida va esdevenir la primera, creada a inicis de 1882, dirigida durant molts anys pel destacat krausista i maçó Fabián Palasí, i clausurada l'agost de 1909 arran de les conseqüències de la Setmana Tràgica. La seva influència i implantació a nivell local van ser notables, malgrat tenir una existència controvertida per les polèmiques amb el seu professorat i les seves tremolors pressupostàries, que la van dur a menester l'ajut del consistori sabadellenc l'any 1898.

Però si bé el paper de la ILE com a capdavantera d'una pedagogia vinculada al liberalisme progressista va resultar essencial, no podem oblidar la influència cabdal d'altres moviments renovadors lligats a les classes socials més modestes. És el cas de la pedagogia obrera i la seva expressió pràctica en les escoles laiques i racionalistes. El filòsof i historiador Ángel J. Cappelletti¹⁸⁸ (1927-1995) assenyala que ja des de la dècada dels 60 s'adverteix en l'ambient proletari i en la premsa obrera preocupacions de caire pedagògic.

---

¹⁸⁸ CAPPELLETTI, Ángel J.: *Francisco Ferrer y la pedagogía libertaria*. Madrid: La Piqueta, 1980.

De fet, tal i com bé diu l'historiadora Clara Eugenia Lida, “la preocupación por la formación intelectual de las clases desposeídas fue tema central del ideario político del movimiento anarquista desde su fundación. [...] Ya en el Congreso de Zaragoza¹⁸⁹, en 1872, se propone un plan de enseñanza integral que contribuye al desarrollo de todos los aspectos de la formación individual.”¹⁹⁰.

L'aplicació i extensió en la pràctica d'aquestes preocupacions tenen molt a veure amb el propi fracàs de l'Estat liberal espanyol i la seva incapacitat per tal de donar satisfacció al problema de l'ensenyament. És ben conegut l'elevat grau d'analfabetisme existent entre les classes populars espanyoles i catalanes durant la totalitat del segle XIX¹⁹¹, cosa que ens ha de fer pensar en un naufragi equivalent de la institució escolar. Tant l'Estat com la pròpia església catòlica no gaudien de prou capacitat com per organitzar una oferta de places que acontentés la peremptòria demanda de la població. És justament en aquesta conjuntura que una gran multiplicitat d'iniciatives privades sorgiran per omplir el buit. Buenaventura Delgado exposa perfectament aquesta situació: “Este estado de cosas y la insuficiencia de escuelas estatales favoreció el desarrollo de las escuelas privadas de todo tipo: laicas, ‘internacionales’ o ácratas, confesionales, masónicas, indiferentes en política y religión. Cuando en 1906 se movilizó la opinión pública con motivo del regicidio de Mateo Morral, bibliotecario de la Escuela Moderna de Barcelona, el Ministerio de Instrucción Pública hizo el censo, ¡por primera vez!, de las escuelas privadas existentes en España. César Silió entabló el debate en el Congreso con la lectura de libros editados por Ferrer y pidiendo que se clausurasen tales escuelas. El Ministro de Instrucción Pública, Amalio Gimeno, no salía de su asombro al afirmar que, tras el censo realizado por los gobernadores de provincias, ‘salieron a la luz un sinnúmero, miles, y la estadística la tengo aquí, miles de establecimientos de todas clases, que estaban abiertos y dedicados a la enseñanza, sin que el poder público tuviera la menor noticia, ni de los fundadores, ni de los programas, ni del profesorado, ni de su constitución, ni de su orientación en la labor docente’. Estos miles de escuelas privadas diseminadas por toda la geografía española eran perfectamente conocidas por todo el mundo menos por el ministro del ramo. Generalmente dependían de un patronato que subvencionaba, controlaba y dirigía la escuela, seleccionaba el maestro y habilitaba un local. Este patronato o institución (solía también ser un Ateneo) estaba compuesto por personas de ideología dispar (socialistas,

---

¹⁸⁹ Es refereix al Congrés de la Federació Regional Espanyola de l'AIT.

¹⁹⁰ LIDA, Clara E.: *Anarquismo y revolución en la España del siglo XIX*. Madrid: Siglo XXI, 1972, p. 152.

¹⁹¹ En 1900 es podia cifrar en el 53% de la població, segons TURIN, Ivonne: *La educación y la escuela en España de 1874 a 1902*. Madrid: Aguilar, 1967, p. 45.

anarquistas, protestants, masones, espiritistas, deïstes, teòsofos...), cuyo denominador común era su ideología liberal y su anticlericalismo”¹⁹².

El tret de sortida que endega aquesta explosiva multiplicació de centres la constitueix, com hem assenyalat anteriorment, la benevolència de les disposicions legals enunciades al respecte per part de la Restauració. L'exemple de la mateixa ILE l'any 1876 va resultar inspirador en els anys subsegüents per alguns sectors socials com les organitzacions de caire lliurepensador. Álvarez Junco¹⁹³ n'assenyala algunes com la Confederación anticlerical, que en 1882 afirma sostenir 19 escoles primàries i secundàries, o també les “escuelas cosmopolitas de enseñanza popular libre de Cataluña” d'inspiració anàrquico-masònica, o les escoles laiques que floreixen entre 1885 i 1888 a l'empara dels grups republicans, socialistes i anarquistes que confluiran en la Confederación autónoma de enseñanza laica. En tot cas, Delgado¹⁹⁴ atorga el màxim protagonisme dins del sector a dos grups rivals promotors d'escoles laiques de Barcelona: la Unión Española de Librepensadores – deïsta, racionalista i estesa fora de Catalunya – i la Sociedad Catalana de Amigos de la Enseñanza Laica – adscrita a la maçoneria i amb una innegable filia àcrata –. Totes dues pugnaven de manera descarnada i polemitzaven àcidament amb l'objectiu d'assolir el control d'un àmbit en creixement i de gran rendiment en termes polítics i ideològics.

En aquest ordre de coses, però, és difícil analitzar amb exactitud quin era el caràcter pedagògic i ideològic que conformava l'escola laica. *Strictu senso*, aquesta etiqueta no pot ser considerada més que un calaix de sastre on trobaven acomodament tendències similars però alhora molt diverses, que tenien en comú el seu anticlericalisme, però que podien propugnar tipus d'instrucció ben dispars. Fins i tot en aquelles que es trobaven circumscrites dins de l'etiqueta d'escoles racionalistes d'inspiració anarquista, les diferències podien ser importants. Algunes propugnaven una educació doctrinalment revolucionària, basada en una “ciència proletària” i convenien que “para ser un buen profesor racionalista debe ser anarquista, porque la Anarquía es la verdad, y no enseñar la verdad es no enseñar el racionalismo”¹⁹⁵; per contra, d'altres troben la inspiració en principis científics, humanitaris i cosmopolites, generant la idea que “la escuela no puede ser política, ni

---

¹⁹² DELGADO, Buenaventura: *La Escuela Moderna de Ferrer i Guardia*. Barcelona: CEAC, 1979, pp. 41-42.

¹⁹³ ÁLVAREZ JUNCO, José: *La ideología política del anarquismo español (1868-1910)*. Madrid: Siglo XXI, 1976, p. 524.

¹⁹⁴ DELGADO, Buenaventura: *La Escuela Moderna...* op. cit., p. 42.

¹⁹⁵ ÁLVAREZ JUNCO, José: *La ideología...* op. cit., p. 537.

libertaria, ni religiosa, ni antirreligiosa; en ella sólo deben enseñarse verdades aceptadas por la razón y demostrables por la Ciencia”¹⁹⁶.

En aquest confús marasme podem afegir-hi el fet que a penes existien llibres de text exclusivament laics. Els cercles lliurepensadors van fer grans esforços per tal d’emancipar-se del control de les potents editorials controlades per la burgesia i les congregacions religioses, però la manca de rendibilitat d’aquesta empresa la va fer inviable durant el segle XIX. L’única excepció la constituïen els llibres emprats per la Confederación Española de Enseñanza Laica, molts dels quals escrits per l’antic escolapi Bartolomé Gabarró, però que sovint eren refusats pels sectors més radicals pel seu excessiu conservadurisme i escassa qualitat. D’altres van ser anunciats a principis de la dècada dels 80 sota el nom de “Biblioteca del Proletariado”, però sembla que en general la seva difusió va ser més aviat limitada, sent el seu volum més destacat el titulat *Ariete Socialista Internacional* (1872), editat a Barcelona amb una tirada de 8000 exemplars i reeditat en 1887. Aquest consisteix en un tractat filosòfico-pedagògic que reflectia l’ideari dels primers internacionalistes i que era recomanat tant per adults com per infants.

Com veiem, doncs, existeixen unes certes limitacions en l’estudi de tot aquest conjunt d’escoles i en la catalogació dels seus materials docents. Malgrat tot, podem palesar que el seu corpus pedagògic està estretament vinculat a les ideologies que representen i, per tant, es pot afirmar fonamentadament que transmetien les seves opinions i valors als seus pupils. En el fons és evident que l’esforç pedagògic d’aquests sectors restava vinculat a la seva idea d’expansió de les idees com a instrument reformador o fins i tot revolucionari. Pel que fa a la qüestió de la guerra i la pau, Álvarez Junco ressenya com a les escoles racionalistes es defuig sovint el caràcter nacionalista i agressiu de l’ensenyament tradicional, que consisteix en “la glorificación de las brutalidades que han cometido los dominadores de todas las razas” i en la perpetuació de les idees “que los explotadores del hombre sembraron en la infancia de la humanidad, para mantenerla esclavizada y dividida en bandos y partidos que luchan entre sí de manera encarnizada; en vez de aprenderse a ser morales y justos, se aprende a ser sanguinarios e injustos. En vez de aprender el niño a conocer que las buenas acciones de los hombres son las que producen la estimación por recompensa, aprende a admirar la destreza en el manejo de las armas, la heroicidad en las batallas, la sangrienta barbarie de la matanza. / Frente a ello, hoy debe partirse de la

---

¹⁹⁶ Ibidem, p. 537.

igualdad y la fraternidad – principios que no constituyen el contenido de la enseñanza, sino su base – entre los seres humanos”¹⁹⁷.

A tall d'exemple, i per la transcendència que per a la Història de la pedagogia catalana – però també del pacifisme – tindrà posteriorment, podem aprofundir més en el cas de l'Escola Moderna de Francesc Ferrer i Guàrdia. Concebuda després de 1896, durant l'estada d'aquest a França en qualitat d'exiliat polític després del seu recolzament al fallit cop republicà inspirat per Ruiz Zorrilla i executat pel general Villacampa, l'Escola Moderna va ser llançada el 1901 coincidint amb el retorn de Ferrer a Barcelona. Les bases en què s'estintolava eren la manca ja sabuda de centres educatius i la confecció d'un magnífic grup de col·laboradors entre els quals excel·lien noms com els del naturalista Odón de Buen (1863-1945) i el metge Andrés Martínez Vargas (1861-1948). L'encarnació física va ser l'escola del carrer Bailèn de Barcelona, que rebria un alumnat de procedència social diversa i d'ambdós sexes.

La inspiració pedagògica de Ferrer es troba en l'orfenat de Cempuis (1880-1894) creat a França pel pedagog anarquista Paul Robin (1837-1912), però també en els defectes i encerts del sistema públic francès. Buenaventura Delgado afirma que “Ferrer analiza la educación de su tiempo y encuentra numerosos errores que él intentará subsanar: los programas se imponen a los niños sin tener en cuenta sus necesidades; responden a criterios de adultos y se imponen sin reparar en medios, mediante un sistema rígido de disciplina. Las consecuencias son la constante rebeldía del niño ante la arbitraria autoridad del maestro, la distracción, la pereza y la mala voluntad de los alumnos. Los males que la sociedad padece son debidos al sistema educativo deficiente: la conquista del dinero como bien supremo, la necesidad de llegar a ser algo, de gozar; el desprecio, el odio al trabajo; el ansia de la vida que no sabe cómo satisfacerse; la hostilidad espantosa de los seres que se odian y tratan de destruirse mutuamente’... Y como la educación es la principal responsable de todos los vicios sociales hay que reformarla y sustituirla por otra de nuevo cuño: la enseñanza moderna, racional y científica propugnada por Ferrer”¹⁹⁸. En aquest sentit, l'Escola Moderna apostarà per la coeducació dels dos sexes, l'ajuda mútua entre alumnes i l'aprenentatge a través del joc més enllà de l'ús del pur i alienant treball. També fomentarà la solidaritat i la crítica de les injustícies socials, de forma que, en paraules de Pere Solà, “tot plegat fa que el clima que l'Escola Moderna pretenia implantar fos, en una certa manera,

---

¹⁹⁷ Ibidem, p. 534-535.

¹⁹⁸ DELGADO, Buenaventura: *La Escuela Moderna...* op. cit., p. 100.

prefigurador de la societat sense classes ni poders opressors. Per això, el seu règim acadèmic prescindia, almenys en principi, de concursos i exàmens i de qualsevol sistema rebaixador i manipulador de recompenses i càstigs”¹⁹⁹. En paraules del propi Ferrer, “la verdadera cuestión a mi entender, consiste en servirse de la escuela como el medio más eficaz para llegar a la emancipación moral, intelectual y económica de la clase obrera. Establezcamos un sistema de educación por el cual pueda pronto el niño llegar a conocer el origen de la desigualdad económica, del error místico, del patriotismo nocivo, de las rutinas familiares y de todos los prejuicios que le retienen en la esclavitud [...]; si se quiere un porvenir de fraternidad, de paz y de dicha, dirigíos a vosotros mismos los que sufrís el régimen actual, y fundad escuelas en que podais enseñar libremente todas las verdades conquistadas”²⁰⁰.

La tasca ferreriana, però, no es pot circumscriure únicament a l’ensenyament dels petits i joves, sinó que, més enllà d’això, abraçava altres nivells que en tot cas romanien intercomunicats. Així, a més de la central del carrer Bailèn, hem d’esmentar les seves activitats editorials, els cursos i conferències d’extensió cultural i universitària i les altres escoles del moviment que sorgirien per imitació de la primera. Pel que fa a les primeres, cal afegir la seva gran importància en el context de manca de llibres de text adients per aquesta mena d’escoles, tal i com hem vist. Això no vol dir que els seus títols es dirigissin de manera exclusiva a aquestes franges d’edats, sinó que també s’inclouien títols de gran complexitat fins i tot per a adults, però sempre sota una clara línia editorial que marcaven homes propers a la maçoneria, el lliurepensament i l’anarquisme com Odón de Buen (1863-1945), Joan Baptista Salas Anton (1854-1931), Eudald Canivell (1858-1928), Anselmo Lorenzo (1841-1914) o Cristóbal Litrán (1861-1926). Sobre la seva vàlua, cal dir que s’hi han vessat judicis dispars i ben apassionats: “Se’ls ha negat sovint qualsevol utilitat formativa i pedagògica, si més no a la majoria. D’altres, al contrari, les han posades als núvols. [...] Des de la dreta s’ha condemnat la passió antibel·licista, anticlerical i antireligiosa i el mètode materialista i positivista de què parteixen moltes d’aquestes publicacions. S’ha considerat fins i tot que eren obres traumàtiques per als infants. De l’esquerra, en canvi, trobem blames al dogmatisme inflexible d’algunes d’aquestes obres [...]. Des de postures liberals s’han donat crítiques al simplisme i a la manca de crítica dels

---

¹⁹⁹ SOLÀ, Pere: *Francesc Ferrer i Guàrdia i l’Escola Moderna*. Barcelona: Curial, 1978, p. 27.

²⁰⁰ Carta de Ferrer reproduïda a: Francisco Ferrer. *Tierra y Libertad*, núm. 32, 13 d’octubre de 1910, p. 1.

manuals. I els marxistes-leninistes critiquen l'absència de plantejaments de materialisme històric”²⁰¹.

De totes aquestes afirmacions, però, la que més ens interessa calibrar és l'adjectivació com a antibel·licista d'aquesta empresa editorial. En aquest sentit, i seguint el llistat ofert per Pere Solà²⁰², podem convenir que d'un total de 48 títols publicats per Ferrer, existeixen 3 que aborden la temàtica de la guerra i la pau, conformant així un 6,25% del total, guarisme que tot i la seva modèstia indica una presència important per una temàtica que solia ser menor en aquesta mena de textos. Aquest fet, sumat a la orientació crítica vers els conflictes armats que ofereixen els citats volums, palesen de manera evident que aquesta qüestió ocupava un lloc rellevant entre les preocupacions de Ferrer i, molt possiblement, de l'Escola Moderna. A aquesta hipòtesi cal afegir que un d'aquests llibres, concretament, el *Cuaderno manuscrito. Recapitulación de pensamientos antimilitaristas* (1903)²⁰³, és un text escolar de cal·ligrafia i lectura amb pròleg de Francesc Ferrer on es recollien fragments sobre aquesta qüestió de diversos autors francesos com Voltaire (1694-1778), Ernest Renan (1823-1892), Émile Zola (1840-1902), Camille Flammarion (1842-1925), etc. Es tracta d'un llibre, segons diu Ferrer al pròleg, concebut com un manual d'iniciació als alumnes en la sensibilitat antimilitarista que havia trobat la inspiració en una obra similar feta a França per l'anarquista Jean Grave (1854-1939).

De la mateixa manera, l'Escola Moderna va publicar entre 1901 i 1909 un *Boletín de la Escuela Moderna*, on escriurien figures rellevants com Clemència Jacquinet (c. 1865-19?), directora del centre durant un llarg període, el pedagog Paul Robin (1837-1912), la feminista francesa Odette Laguerre (1860-1956), l'antropòleg Charles Letourneau (1831-1902), el geògraf anarquista Eliseu Reclus (1830-1905), i vells coneguts com Martínez Vargas, Odón de Buen, Anselm Lorenzo, el propi Ferrer i Guàrdia, etc. D'alguna forma, el butlletí esdevenia una mena de portaveu oficial de l'Escola que marcava una pauta pedagògica i d'opinió. És per això que resulta especialment enriquidora la descripció que en fa l'historiador comunista Maurice Dommanget (1888-1976): “La collection comprend soixante-deux numéros. A côté d'articles et d'extraits d'adultes, on y trouve des rédactions d'élèves, visiblement non remaniées, touchantes de sincérité et de sensibilité. Bien que la direction ait prétendu éliminer de l'organe ‘toute trace d'esprit tendancieux’, des attaques

---

²⁰¹ SOLÀ, Pere: *Francesc Ferrer...* op, cit., pp. 43-44.

²⁰² Ibidem.

²⁰³ *Cuaderno Manuscrito. Recapitulación de pensamientos antimilitaristas*. Barcelona: Publicaciones de la Escuela Moderna, 1903.

contre les prêtres, l'Inquisition, le militarisme, la tyrannie y sont monnaie courante et les élèves participent à cette offensive, souvent violente. Ce n'est donc point comme on pourrait le croire sur la foi du titre, un journal scolaire avant la lettre. C'est une feuille de propagande pedagogico-sociale destinée à un pays où il importe avant tout d'abattre la domination monarcho-cléricale”²⁰⁴. Com veiem, doncs, els debats sobre la guerra i els exèrcits formen clarament part de les pròpies inquietuds que s'apropen als alumnes de l'Escola Moderna, que al seu torn les vessen al butlletí.

Respecte a les restants branques de la tasca de l'Escola Moderna, cal assenyalar que la formació d'adults en els cursos d'extensió cultural i universitària va constituir l'altra cara de la moneda de la cultura popular que pretenia difondre l'equip encapçalat per Ferrer. S'establia amb ella un focus d'irradiació d'una ideologia “positivista, racionalista, anticlerical i antipatriòtica, crítica, amb elements materialistes, exaltadora de la solidaritat social, amb tendència a valorar les solucions comunitàries, comunistes, antiautoritària, etc.”²⁰⁵ que cobria qualsevol franja d'edat o extracte social. Si bé aquesta activitat contribuïa per allargar els tentacles de l'Escola Moderna a nivell generacional, també existia la seva elongació a nivell geogràfic gràcies a l'establiment de relacions estables amb altres escoles. De fet, a l'obra atribuïda a Ferrer i Guàrdia *La Escuela Moderna* (1913?)²⁰⁶ es comparteix un llistat de les escoles i poblacions on s'havien adoptat des d'un inici els llibres de text publicats per la seva editorial, i que per tant, en certa manera, es podrien considerar com a connexions i influències exteriors. Aquestes són:

Barcelona:

- Escuela libre de Hostafranchs
- Colegio Germinal
- Enseñanza Mutua
- Escuela Libre del Poblet
- Fraternidad Republicana Sansense
- Escuela Colectiva de San Martín
- Ateneo Republicano del Fuerte Pío
- Sociedad de Albañiles

---

²⁰⁴ DOMMANGET, Maurice: *Les grands socialistes et l'éducation: de Platon à Lenine*. Paris: Armand Colin, 1970, p. 377.

²⁰⁵ SOLÀ, Pere: *Francesc Ferrer...* op. cit., p. 27.

²⁰⁶ FERRER I GUÀRDIA, Francesc: *La Escuela Moderna: póstuma explicación y alcance de la enseñanza racionalista*. Barcelona: Maucci, [1913?], p. 208, citat a DELGADO, Buenaventura: *La Escuela Moderna...* op. cit., p. 151.

- Sociedad de Albañiles de Gracia
- Vilanova i la Geltrú: Sociedad Cooperativa
- Mataró: Ateneo Obrero
- Granollers: Escuela Laica
- Esplugues de Llobregat: Academia libre La Nueva Humanidad
- Montgat: Escuela Libre
- Tarragona: Escuela laica La Educación
- Reus: Centro Instructivo Obrero
- Portbou: Escuela laica Progreso
- Palamós: Escuela Laica
- Mazarrón: Escuela Laica. Sociedad de Oficios Varios (2 escoles)
- La Unión: Sociedades Obreras
- Cartagena: Federación Obrera. Escuela Laica del Llano del Real (2 escoles)
- Gaucín: Sociedad de Obreros La Verdad
- Mahón: Federación Obrera
- Granada: Asociación Obrera La Obra
- Málaga: Escuela laica de Julián Vargas
- Córdoba: Sociedades Obreras
- Sevilla: Escuela Laica
- Casares: Centro Instructivo Obrero
- Aznalcóllar: Centro Instructivo Obrero
- Sestao: Escuela Laica

Aquest llistat, a més, veuria augmentada la seva nòmina en anys posteriors, passant de 32 a 48 l'any 1905 i entre 60 i 70 l'any 1907. Per tant, es pot considerar que l'increment de la seva influència va ser notable fins a la decadència del moviment ferrerià que s'inicia amb el tancament de l'Escola Moderna el 1906 arran de la detenció del seu líder.

En qualsevol cas, i a tall de conclusió, podem establir que els moviments renovadors de la pedagogia de finals del segle XIX i principis del XX van poder oferir una primera punta de llança per tal de difondre les llavors ideològiques del pacifisme, i que a més ho van fer d'una manera enormement transversal a nivell polític i social. En aquesta tasca, a més, va rebre l'inestimable ajut d'uns altres moviments de gran potencialitat i

d'implantació ben diversa pel que fa als grups socials que aplega, com és el cas de la maçoneria i el lliurepensament.

3.3. La via maçònica i lliurepensadora

En tot el procés de formació i consolidació del pacifisme liberal-democràtic, la maçoneria du a terme un paper fosc, però determinant. Ja des de la seva formació, el moviment maçó distingeix l'assoliment de la pau mundial com un dels seus objectius de fons més preuats, en virtut de les seves ambicions cosmopolites i humanitaristes derivades del seu emmirallament en la cultura il·lustrada. Tal i com esmenta l'historiador italià Fulvio Conti, “la franc-maçonerie du 19e siècle fit sienne la tendance a l' ‘utopie planétaire’ d'un siècle qui s'ouvrit avec le *Projet pour rendre la paix perpétuelle en Europe* de l'abbé de Saint-Pierre (1713) et qui se conclut avec la publication de l'oeuvre d'Emmanuel Kant *Pour la paix perpétuelle*. Sa contribution à l'idée de la ‘République universelle des libres franc-maçons’, fondée sur la conviction que le rétablissement de cette communication universelle, harmonieuse et fraternelle, qui avait disparue après la chute de la tour de Babel, n'était possible qu'au sein des loges maçonniques”²⁰⁷. En aquest sentit, les lògies constituïren durant el segle XVIII un model d'agregació fraternal que descansava sobre els principis de sociabilitat natural de l'ésser humà i de la seva perfectibilitat. Les pròpies Constitucions d'Anderson, dictades en 1723, descriuen el maçó com un home lliure, de bones costums, respectuós amb les lleis del seu país i tolerant vers les idees i creences religioses del seu país. Tanmateix, havia d'afavorir la pau i conciliació entre els homes, tot predicant amb el propi exemple: “el Masón ha de ser pacífico súbdito del Poder civil doquiera resida o trabaje, y nunca se ha de comprometer en conjuras y conspiraciones contra la paz y bienestar de la nación ni conducirse indebidamente con los agentes de la autoridad; porque como la Masonería recibió siempre mucho daño de la guerra, el derramamiento de sangre y el confusionismo, los antiguos reyes y príncipes estuvieron siempre dispuestos a favorecer a los masones a causa de la quietud y lealtad con que prácticamente respondían a las sofisterías de sus adversarios y fomentaban el honor de la Fraternidad que siempre floreció en tiempo de paz”²⁰⁸.

---

²⁰⁷ CONTI, Fulvio: De Genève a la Piave. La franc-maçonerie italienne et le pacifisme démocratique, 1867-1915, dins de PETRICIOLI, Marta; CHERUBINI, Donatella; ANTEGHINI, Alessandra (eds.): *Les Etats-Unis d'Europe. Un projet pacifiste*. Bern: Peter Lang, 2004, p. 213.

²⁰⁸ *Constituciones de los franc-masones*. http://www.uned.es/dpto-hdi/museovirtualhistoriamasoneria/3documentos_fundacionales/constituciones%20anderson%201723.pdf [30 d'agost de 2015]

Conti delimita una certa fractura d'aquesta convicció al voltant de les convulsions derivades de la Revolució francesa de 1789. En aquest moment, i fruit de la concatenació de despertars nacionalistes, el concepte ecumènic de la República universal maçònica s'esberla i afloren les contradiccions pròpies de l'intent de conciliació entre l'universalisme humanitari i les pulsions del sentiment d'identitat nacional. La conseqüència més visible dins del moviment maçònic va ser l'establiment d'obediències de caràcter nacional, plenament autònomes i sobiranes, però alhora el manteniment d'una voluntat de comunicació planetària.

En relació amb la qüestió del pacifisme, el repte arribarà per a la maçoneria amb el naixement de les *Peace Societies*, algunes d'elles profundament lligades a grups d'inspiració religiosa que propugnaven un pacifisme més absolut i romanien al marge dels problemes de la política mundana. Això genera algunes diferències entre ambdues sensibilitats, adoptant la maçoneria un pacifisme relatiu vinculat a una postura políticament democràtica: "il se donna comme objectif de préserver la paix à travers le droit et par des réformes qui devaient conduire à l'affirmation d'une société plus équitable et plus juste. Il ne refusait pas la guerre en tant que telle; au contraire, il en lui reconnaissait même une légitimité dans le cas où elle serait de type défensif, ou bien quand seraient menacés le droit et la justice. S'il s'agissait de défendre la liberté, la démocratie, les droits de l'homme et du citoyen, ces pacifistes n'hésitaient pas à prendre les armes. Ceux-ci postulaient donc la nécessité de donner vie à des instituts d'arbitrage international pour mettre fin aux controverses entre les nations, et en même temps sollicitaient un processus de démocratisation des différents pays, à la base duquel ils posaient entre autres l'idée de la 'nation armée' [...] comme le bastion authentique de la sauvegarde des valeurs démocratiques sur le plan intérieur et du développement d'un esprit pacifique et non agressif dans les relations internationales"²⁰⁹.

Aquest serà indubtablement un dels cabals més rics dels quals es fornirà el pacifisme liberal-democràtic que hem caracteritzat anteriorment. A partir d'aquí, doncs, no és d'estranyar la participació destacada que els maçons de tota Europa ofereixen en la mateixa creació de la LIPL i en l'enriquiment de les teories i praxis que havien de dur al projecte d'Estats Units d'Europa. És per això que historiadors com Pere Sànchez i Ferré afirmen de manera taxativa que "la maçoneria estigué vinculada estretament al naixement

---

²⁰⁹ Ibidem, pp. 215-216.

del moviment pacifista, paternitat que sempre ha reivindicat i, en aquest cas, podem dir que amb justícia”²¹⁰.

I fins i tot més enllà del pacifisme orgànic europeu, acabem de veure quina és la posició preeminent que la maçoneria ocupa dins del moviment pedagògic espanyol, cosa que té la seva lògica gènesi en la situació europea. El professor d’Història de l’Educació Pedro Álvarez Lázaro²¹¹ vincula figures d’enorme pes, ja des del segle XVIII, a la producció d’una filosofia pedagògico-masònica, citant noms com els de Voltaire (1694-1778), Frederic II de Prússia (1744-1797), Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781), Johan Gottfried Herder (1744-1803), Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832) i Johann Gottlieb Fichte (1762-1814), entre d’altres. Posteriorment, la ja glossada figura de Krause dona una major sistematització a algunes d’aquestes idees i encapçalarà el que Álvarez Lázaro qualifica com una tercera via educativa que tindria els seus precedents en Ioannes Amos Comenius (1592-1670) i implicaria una genealogia ramificada amb pedagogs propers a la sensibilitat maçònica com Johann Bernhard Basedow (1723-1790), Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827) o, especialment, Friedrich Froebel (1782-1852). La simbiosi entre el pensament pedagògic d’aquest darrer i la filosofia de Krause, juntament amb l’aportació i participació del moviment maçònic, van conduir a la formació de diverses institucions educatives a partir de 1869 i van culminar amb la creació de la Societat Comenius (1890-1891). Aquesta, fundada amb un clar esperit universalista i transversal, ambicionava abraçar totes les nacions, partits i confessions possibles, tal i com ho demostra el caràcter de la seva revista, en el frontispici de la qual “aparecen doce nombres, entre los que se encuentran significativamente los de Valentín Andrea, Bacon, Locke, Herder, Kant, Fichte y Krause: una imagen plástica de eso que hemos llamado tercera vía educativa”²¹². A casa nostra, el paral·lel d’aquest nou camí serà transitat en gran part per la proposta pedagògica dels ja esmentats institucionistes i també per l’escola laica i racionalista²¹³.

Pel que fa a les qüestions més relacionades amb el discurs polític de la maçoneria espanyola i catalana, cal assenyalar l’imprescindible estudi realitzat pels historiadors José Antonio Ferrer Benimeli i Manuel A. de Paz pel que fa a la relació entre maçoneria i

---

²¹⁰ SÁNCHEZ I FERRE, Pere: *La maçoneria a Catalunya (1868-1936)*. Barcelona: Edicions 62, 1990, p. 141.

²¹¹ ÁLVAREZ LÁZARO, Pedro: *La masonería, escuela de formación del ciudadano*. Madrid: UPCO, 1998, p. 76.

²¹² Ibidem, p. 88.

²¹³ Per a un estudi més profund sobre les relacions entre maçoneria i educació a Espanya, cal esmentar: DD.AA.: *Maçoneria i educació a Espanya*. Barcelona: Fundació Caixa de Pensions, 1986.

pacifisme²¹⁴. En aquest, els autors situen l'inici dels coqueteigs entre ambdós moviments just en la mateixa recepció del propi fenomen maçó a la Península ibèrica, és a dir, arran de l'expansió napoleònica i lligada a la creació de les primeres lògies, de caràcter bonapartista. En qualsevol cas, però, caldrà esperar la revolució de l'any 1868 per tal que aquestes fruíssin d'una amplitud de llibertats suficient per tal que la seva incidència social i el seu cens numèric augmentessin.

Precisament, només tres anys després es publicaran les Constituciones del Gran Oriente de España de 1871, en les quals ja s'explicita una actitud davant la pau: “La masonería tiene por objeto la perfección de los hombres, y por lo mismo, los masones españoles admiten las diversas ideas y sistemas sociales establecidos, siempre que ellos no alteren los principios morales, filantrópicos y fraternales; por esta razón la masonería que reconoce y proclama la autonomía del individuo, es una sociedad pacífica que realiza una misión humanitaria y civilizadora; en su consecuencia todo masón deberá ser también un ciudadano pacífico, de honrada y moral conducta, que acate todos los poderes públicos que se hallen legítimamente constituidos. Los masones no deben como tales, mezclarse ni tomar parte en conjuraciones contra la paz y bienestar de la nación; procurarán ser corteses con las autoridades y sostener y amparar en todas las ocasiones los intereses de la hermandad, trabajando por la prosperidad de la patria, no perdiendo de vista que todos los hombres son hermanos, y que la masonería ha florecido siempre en la paz y perjudicándose mucho en su marcha y desarrollo con las guerras y el derramamiento de sangre”²¹⁵.

Aquesta declaració programàtica no va resultar en absolut un document aïllat, sinó que van ser múltiples les declaracions coincidents amb aquest criteri. Una de les més explícites serà la que trobem en el Boletín Oficial del recent fundat Gran Oriente Español, que en el seu nº 2 d'agost de 1889, defineix que “la Masonería es Institución de paz, de propaganda pacífica, de justicia y de fraternidad, y por tanto, combate abiertamente la guerra, como contraria a estos principios que sustenta”²¹⁶. Però el debat i la declaració de principis més àmplia i diàfana la trobarem uns anys més tard, durant la celebració del Congrés Maçònic Peninsular de 1905 a Lisboa, organitzat pel Gran Orient Lusità Unit i el

---

²¹⁴ FERRER BENIMELI, José Antonio; DE PAZ SÁNCHEZ, Manuel A.: *Masonería y pacifismo en la España contemporánea*. Zaragoza: Universidad de Zaragoza, 1991.

²¹⁵ *Constituciones de la Masonería Española del Serenísimo Grande Oriente de España del Rito Escocés Antiguo y Aceptado*. Madrid: 1871, pp. 5-6, citat a FERRER BENIMELI, José Antonio; DE PAZ SÁNCHEZ, Manuel A.: *Masonería y pacifismo en la España contemporánea*. Zaragoza: Universidad de Zaragoza, 1991, p. 27.

²¹⁶ Citat a FERRER BENIMELI, José Antonio; DE PAZ SÁNCHEZ, Manuel A.: *Masonería y pacifismo en la España contemporánea*. Zaragoza: Universidad de Zaragoza, 1991, p. 29.

Gran Oriente Español. En aquest concul “se trató directamente de la paz en una de las tesis que fue presentada de forma sintética así: ‘El advenimiento de la paz entre los pueblos traerá consigo el desenvolvimiento progresivo de la civilización. / La paz universal es una generosa aspiración que sólo se podrá alcanzar por medio de una educación y de acuerdo entre las naciones. / Este acuerdo permitirá establecer eficazmente las formas de arbitraje ante la inminencia de los conflictos’²¹⁷. Resulta interessant, doncs, que en aquesta reflexió ja no només figura una voluntat més o menys etèria d’adhesió al moviment contra les guerres, sinó que existeix un aprofundiment major en aquells mitjans que podien procurar l’assoliment d’aquest objectiu. Aquesta no deixa de ser, per altra banda, una explicació més del salt qualitatiu que realitza el pacifisme europeu en el tombant de segle.

En tot cas, l’al·lusió a l’educació ve a reivindicar la tasca de formació que hem copsat que es duia a terme des de feia dècades i reforça la seva vigència de cara al futur. Però també hom pot veure la contemplació de l’arbitratge com un mecanisme vàlid. Efectivament, “en la tesis se aludía directamente a la Conferencia Internacional de la Paz, reunida en La Haya el 18 de mayo de 1899, en la que se constituyeron las conocidas convenciones para la solución pacífica de los conflictos internacionales por medio de la mediación y el arbitraje; para definir leyes y costumbres de las guerras terrestres y para adaptar la guerra marítima a los principios de la Convención de Ginebra del 22 de agosto de 1864, así como a las declaraciones relativas a la prohibición de lanzar proyectiles y explosivos por medio de globos y otros medios análogos y el empleo de proyectiles que tengan como fin único esparcir gases asfixiantes o venenosos; y balas que se extienden y penetran fácilmente en el cuerpo humano. / La guerra – añade – siendo una expresión de violencia puede considerarse como una negación de la sociedad, y como un incidente perturbador de la vida de los pueblos, y por tanto, un obstáculo a su desarrollo. / En el debate que se abrió a continuación hubo manifestaciones claras señalando que la guerra era no sólo una cuestión moral, sino también una cuestión económica, una cuestión financiera, una cuestión política. También se aludió a la paz armada que era la hipocresía de la guerra y que llevaba a los países a agotar sus recursos provocando enormes déficits. / Y ante el temor de que los masones fueran considerados utópicos por ser amigos de la paz y de las ideas pacifistas, añadirían: ‘si utopía es defender la justicia y la humanidad, honrémonos con el epíteto de utópicos: Comparemos a Jesucristo, que fue un idealista, con los grandes

---

²¹⁷ Congreso Maçonico das duas potencias de península Iberica, Hespanha e Portugal [Lisboa, 21-23 junho 1905]. Lisboa: A. Liberal, 1905, pp. 26-37, citat a FERRER BENIMELI, José Antonio; DE PAZ SÁNCHEZ, Manuel A.: *Masonería y pacifismo en la España contemporánea*. Zaragoza: Universidad de Zaragoza, 1991, p. 32.

generales: César, Alejandro y Napoleón. Sin ejércitos permanentes, sin cañones Krupp, sin libras esterlinas, sin dinamita, realizó la más notable revolución de que haya memoria”²¹⁸.

Al marge de l'especulació teòrica, els maçons espanyols van mantenir aquesta postura en tots aquells casos pràctics que es van presentar en la política internacional de finals del vuit-cents, i que detallen de manera força exhaustiva Ferrer Benimeli i De Paz. El seguiment dels discursos que els maçons despleguen al respecte ens poden aportar una bona aproximació de quines són les objeccions que hi plantejaren i, per tant, ens permetrà catalogar el seu pacifisme de manera exacta. La primera estació d'aquest recorregut ens situa a la Guerra franco-prussiana (1870-1871), respecte a la qual destaquem els escrits publicats a *La República Ibèrica* el 28 de juliol de 1870 on es precisa l'opinió de diverses lògies amb els seus respectius matisos: “Para la Luz Compostelana y para el propio Grande Oriente de España nada justificaba la guerra. Para este último [...] no hay razón ni hecho que pueda justificar el sacrificio del hombre por el hombre, ni que disculpe la lucha entre los hijos de Dios, siquiera les lleve al combate el grito mal interpretado del honor. / Sin embargo para La Fraternidad y Los Amigos de la Virtud la guerra es justa en dos casos: defensa de la patria atacada y la lucha por la libertad contra los tiranos. Si bien se puede decir que ambas logias estaban de acuerdo en ver en esa guerra, ‘que iba a transformar las hermosas orillas del Rhin en un mar de sangre’, una violación del derecho y de la justicia, una demostración de fuerza militar. Más aún, dirán que es una guerra injusta y criminal, ya que sólo se hacía para satisfacer las ambiciones y los caprichos de dos déspotas y el orgullo de sus gobiernos. Las consecuencias, además, iban a ser terribles, pues se trataba de una guerra que a fin de cuentas amenazaba aniquilar ‘a un gran pueblo, sea el que sea, sin provecho de la humanidad, de la justicia, ni del verdadero progreso, ni aún del interés material’. / Para la Luz de Cantabria, Los Amigos de la Virtud y el Templo de la Libertad se trataba también de una guerra fratricida que no solamente ‘conmovía a Europa en sus bases de civilización, progreso, paz y fraternidad’, sino que destruía el gran principio moral universal: ‘no matarás, amarás al prójimo, que es tu hermano, como a ti mismo’ ”²¹⁹.

Anys més tard, i en mig de la repressió de les protestes nacionalistes en els Balcans otomans, la lògia Caballeros de la Noche n° 68, de Saragossa, envia una circular amb data 24 d'octubre de 1876 on protesta per les “atrocidades cometidas por las bandas turcas, en

---

²¹⁸ FERRER BENIMELI, José Antonio; DE PAZ SÁNCHEZ, Manuel A.: *Masonería y pacifismo en la España contemporánea*. Zaragoza: Universidad de Zaragoza, 1991, pp. 32-33.

²¹⁹ Ibidem, p. 42-43.

poblaciones indefensas de Servia, Montenegro, Bosnia y Herzegovina, Bulgaria, Albania y Rumania”. El seu text resa: “A LES VÍCTIMES DE TURQUIA / No queremos la guerra: amamos la paz. / Pero cuando un pueblo que sufre el yugo de la opresión y de la tiranía trata de romper las cadenas que le esclavizan, para formar parte de los pueblos libres, merecer debe las simpatías de todos los hombres que desean ver imperando la razón sobre la espada, el derecho sobre la fuerza. / Si a los estragos de la lucha con tal motivo empañada en vuestro suelo se añade la matanza, el incendio y la devastación que os rodea, como pretendiendo ahogar entre tantos horrores la voz del oprimido, nosotros los Francmasones de la inmortal ciudad de Zaragoza, en el Reino de España, del Grande Oriente Lusitano Unido, desprovisto de toda pasión e interés religioso o político no podemos permanecer en el silencio ante vuestros dolores y desgracias. / El sentimiento de caridad fraternal se ha levantado en nosotros contra el cruento sacrificio de tantos millares de hombres que han empapado con su sangre la tierra que les vio nacer. / Sólo por humanidad; sólo por filantropía, PROTESTAMOS ante el mundo civilizado del total olvido del derecho de gentes que con vosotros se ejerce. / Al hacerlo, cumplimos con nuestra conciencia. Sírvanos ello de testimonio vivo de la expresión sincera que de nuestros más ardientes votos hacemos, porque obtengáis en breve término la paz y el bienestar que deseamos todos los hombres”²²⁰.

Finalment, arribem a l'any clau 1889, moment en què la maçoneria puja un graó més en el crescendo que portava a l'organització del pacifisme a la manera de l'exemple europeu. El febrer d'aquest any, el Gran Oriente de España iniciava una campanya en favor del desarmament, qüestió que va desenvolupar amb entusiasme Jaime Rotllan Vinyas, membre de la lògia Gessoria, nº 379, de Sant Feliu de Guíxols. Aquest manifestava que “las guerras debieran desaparecer acabando para siempre, viniendo a suplirlas el anhelado amor y Paz Universal; ojalá lo reconociesen así las Naciones todas”²²¹. I a continuació proposava tot un seguit de mesures que havien de generar un impuls en aquesta direcció, i que es poden sintetitzar en la pronunciació d'una sèrie de conferències arreu de l'Estat, la seva impressió i una àmplia distribució dels papers resultants per tal de conscienciar la població i que aquesta pressioni al govern.

En aquest context cal introduir com a moviment paral·lel a la maçoneria – però molt sovint unit en simbiosi – el lliurepensament. Cal remarcar l'existència d'un moviment

---

²²⁰ Ibidem, pp. 44-45. S'han respectat les majúscules presents a l'original.

²²¹ Ibidem, p. 48.

lliurepensador que havia col·laborat en la tasca de laïcització de l'ensenyament i que havia cristal·litzat en organitzacions com la *Liga Universal Anticlerical de Librepensadores* (1882) del ja conegut Bartolomé Gabarró o en publicacions com *Las Dominicales del Libre Pensamiento* (1883-1909), setmanari madrileny dirigit per Ramón Chías (1845-1893)²²² y Fernando Lozano (1844-1935)²²³, que esdevindria el 1902 òrgan de la Federación Internacional de Libre Pensamiento en España, Portugal y América Ibero. Si bé la primera no revestia caire polític, aquesta segona organització ja estarà altament polititzada i, com veurem, mostrarà també un gran interès no només pel republicanisme, sinó també pel moviment pacifista. De fet, serà d'aquest entorn proper a *Las Dominicales* d'on sorgirà un primer interès seriós per a fundar a Espanya i Catalunya un pacifisme orgànic, obrint una etapa que podríem batejar com de pacifisme embrionari.

3.4. La lenta i transversal gestació del pacifisme embrionari: del discurs regeneracionista a la creació d'una sucursal de la Ligue Internationale de la Paix et de la Liberté

Un cop superat l'examen de les vies que considerem que van engendrar el pacifisme al nostre país, ara seria el moment d'anar ecografiant la gestació del futur nounat, que es produiria molt específicament durant la dècada final del segle XIX i la primera del segle XX. En aquest sentit, les properes pàgines es consagraran al control de l'evolució, primer en la seva fase embrionària i posteriorment en la seva fase fetal.

3.4.1. L'embrió: del míting pacifista del Teatre Novedades (1889) fins al "desastre" de Cuba (1898)

El 14 de gener de l'any 1888 se celebrava a la ciutat italiana de Milà un meeting per la pau en mig d'un clima de preocupació respecte a una eventual guerra que confrontés França i l'Alemanya bismarckiana. D'aquesta trobada sortiria una proclama impulsada pel Gran Orient d'Itàlia a la qual també es va adherir, entre d'altres organitzacions, el Gran Orient de França. Poc després, seixanta lògies d'aquest país van enviar un missatge d'amistat als pobles italians i espanyol. Al caliu d'aquests actes, la lògia Libertad de Madrid,

---

²²² Ramón Chías era un maçó i lliurepensador iniciat a la lògia Libertad que va dirigir *Las Dominicales del Libre Pensamiento* fins a la seva mort l'any 1893. El seu successor va ser el propi Fernando Lozano.

²²³ Fernando Lozano, conegut amb el simbòlic de Demófilo, era també un actiu maçó pertanyent a la lògia Libertad, nº 40, de Madrid, i amb excel·lents contactes a Catalunya a través de la lògia Avant, que va esdevenir la base sobre la qual es creà en 1887 la Gran Lògia Simbòlica Regional Catalana Balear. A més, era cunyat del també maçó, lliurepensador i col·laborador de *Las Dominicales* Odón de Buen.

a proposta d'Odón de Buen, decidirà adherir-se a l'acord del meeting i, a més, realitzarà un gest novedós en proposar vincular-se a la *Lliga de la Pau i la Llibertat* nascuda a la ciutat italiana.

Segons Álvarez Lázaro, amb aquest objecte, Fernando Lozano, Odón de Buen i Miguel Martínez Carranza van constituir el *Comité de Paz* de la lògia, i van publicar una crida a “la Masonería Ibera y Universal” per tal que “por doquiera se formen núcleos masónicos encargados de mantener y difundir la idea de la paz; que esos núcleos masónicos preparen y dispongan de elementos sociales de su radio de acción para responder en un momento dado a un plan de agitación general; que atraigan a todos los hombres sanos de corazón, sea cual fuere el ropaje político o religioso que vistan, a trabajar por tan evangélica causa; que pongan a su servicio los elementos de publicidad y acción; que conquisten adhesiones en casinos y comités; que se celebren banquetes, reuniones, manifestaciones, y constituyan, donde sea posible, Comités para la libertad y la Paz, poniéndolos en relación con el de Milan”²²⁴.

Sembla, a més, que aquest pronunciament volia anar més enllà de les simples paraules o d'un comitè testimonial, ja que Ferrer Benimeli i De Paz esmenten la convocatòria d'alguna reunió posterior a la mateixa lògia, com la de 16 de febrer amb el “fin de discutir y acordar el medio mejor de secundar en España el movimiento iniciado en otros países en pro de la paz”²²⁵. Sigui com sigui, aquest moviment pot constituir simbòlicament l'obertura d'un període que s'estén fins al 1909 i que actua com a frontissa pel salt qualitatiu del pacifisme espanyol i català. Es tracta d'un moment en què les influències més o menys difuses, les idees i pensaments pacifistes que havien penetrat per diverses vies, comencen a prendre forma orgànica a través de l'empelt que algunes figures vinculades a la maçoneria i el lliurepensament practiquen amb el consolidat moviment europeu. Podríem qualificar aquesta etapa com la gestació d'un pacifisme embrionari que havia de portar, d'una banda, als primers assaigs d'establiment d'una organització pacifista, i d'altra banda, a l'eclosió brutal de l'oposició a la guerra durant la controvertida Setmana Tràgica (1909), deixant com a herència una posterior i consolidada presència dels esforços pacifistes tant al discurs com a les estratègies polítiques d'alguns grups i individus que s'estendrà fins a la Guerra Civil. Les característiques del pacifisme del període estan en

---

²²⁴ *La logia 'Libertad' Or. Lus. de Madrid a todas las logias iberas*. Dominicales del Libre Pensamiento, 30 de marzo de 1998, citat a ÁLVAREZ LÁZARO, Pedro: *La masonería...* op.cit., p. 113.

²²⁵ FERRER BENIMELI, José Antonio; DE PAZ SÁNCHEZ, Manuel A.: *Masonería y pacifismo...* op. cit., p. 50.

plena coherència, com no podia ser d'altra manera, amb les del propi moviment europeu, però també es troben molt ben definides a l'enunciat pel grup de la Lògia Libertad: increment de la difusió del discurs, transversalitat política i impuls orgànic.

A Catalunya, els ecos del meeting milanès també van ressonar i van tenir com a primera conseqüència una àmplia adhesió i difusió de diverses entitats: lògies com Emancipación, Patria, Colmena, Creación, Cambra de Dones, Libertad i la Gran Lògia Simbòlica Regional Catalana Balear; els diaris *El Federalista*, *La Patria*, *La Publicidad*, *La Avanzada*, *El Diluvio*, *La Asociación*, *La Libertad*, *La Península*, *La Correspondencia Catalana*, *La Luz del Porvenir* i *La Tramontana*; centres polítics com el Centro Federalista, el Centro Republicano Histórico, el Casino Republicano Progresista de la Barceloneta, la Juventud Republicana Libre-Pensadora, la Juventud Republicana Unionista, el Centro Republicano Democrático-Progresista, la Sociedad de Obreros Tipógrafos, la Confederación Autónoma de Amigos de la Enseñanza Laica i la Unión Barcelonesa de Libre-Pensadores La Luz, entre altres²²⁶.

Poc més tard, a més, es produeix l'encetament d'àmplies campanyes en favor de la pau a través de les lògies i premsa maçònica, tal i com veiem en un editorial titulat *Obra maçònica* publicat a la revista *La Concòrdia* (1888-1890) el febrer de 1889. En aquest podem llegir: “Con éste y no otro título debemos distinguir el favorable movimiento que en favor de la paz europea viene operándose de poco tiempo a esta parte, porque a la suave y constante influencia de la Masonería en los destinos de los pueblos, sólo puede atribuirse un hecho que tanto y tan alto habla en pro del progreso y de la civilización. / Masones de nota, príncipes esclarecidos, que hace poco [...] no veían otro recurso que el de la guerra para recabar por ella una paz duradera, les vemos hoy pregonando la paz universal... [...] ‘El Desarme’, he ahí el título del órgano único en el mundo de la fraternidad universal, que dentro de poco verá la luz en la capital de Francia. [...] Empeñados en la obra están, pues, Castelar en España; Bonghi en Italia; Gladstone en Inglaterra; Simon y Passy en Francia; Lavaleye en Bélgica. [...] ¡Honor a ella! ¡Honor a su obra! ¡Honor a la Masonería! ¡Gloria a la paz!”²²⁷

---

²²⁶ SÁNCHEZ I FERRE, Pere: *La maçoneria a Catalunya...* op.cit., p. 143.

²²⁷ Obra Masónica. *La Concòrdia*, II, núm. 7, febrer de 1889, pp. 49-50, citat a SÁNCHEZ I FERRE, Pere: *La maçoneria a Catalunya...* op.cit., p. 142.

Finalment, serà el 14 d'abril de 1889 quan es produirà el que Pere Sánchez i Ferré²²⁸ cataloga com a primer acte públic del pacifisme a Catalunya. Es tracta d'una trobada en favor de la pau i la fraternitat entre els pobles que es va celebrar al teatre Novedades de Barcelona, i que organitzà una comissió en què figuraven els maçons Rossend Arús (1845-1891) com a president, Antonio Torres Solanot (1840-1902) com a vice-president, així com Josep Caparà i J. Torrents Ros en qualitats de tresorer i secretari respectivament. La seu de la comissió es trobava radicada al local de la Gran Logia Simbólica Regional Catalana, al carrer Basea, número 30. A més, cal remarcar una important representació internacional entre la qual destaca el polític William Ewart Gladstone (1809-1898), així com assidus del moviment laïcista català com Josep Lluus i Pujals (1852-1905), Amalia Domingo Soler (1835-1909), Joan Salas Anton (1854-1931), Fernando Tarrida del Mármol (1861-1915) i Cristóbal Litrán (1861-1926), entre d'altres. A més, cal destacar l'adhesió i el missatge enviat per *Las Dominicales del Libre Pensamiento* (1883-1909) que va ser llegit per Martí, actor del Teatre Romea.

Com a resultat de la trobada, en van sorgir una sèrie de conclusions articulades en quatre punts: “1. L'abolició de l'exèrcit permanent, substituït per la nació en armes en cas de perill. 2. La necessitat d'establir l'arbitratge com a medi de dirimir pacíficament les diferències internacionals. 3. La justícia i conveniència d'intimar les relacions entre els Estats, com tractats d'amistat i de comerç... 4. El desideratum de que els pobles europeus constitueixin una federació de pobles lliures, en els que es garanteixi, amb els beneficis de la pau, l'harmònic desenvolupament de tots els interessos individuals i col·lectius”²²⁹. Tot plegat, un programa força modern i en consonància amb els vents que bufaven a l'època dins del moviment per la pau internacional. Per primer cop, doncs, Catalunya demostrava sortir de l'aïllament que havia demostrat en aquesta matèria i generava un document que el posava simbòlicament al dia.

A més, arran de l'acte del teatre Novedades, es va constituir amb seu a Barcelona la Liga Internacional de la Paz y la Fraternidad de los Pueblos (LIPFP). El juny d'aquest mateix any 1889 els seus estatuts ja havien estat redactats i publicats, tot recollint en els seus principis les conclusions enunciades al meeting d'abril. La seva junta directiva també era representativa de les persones i sectors que havien impulsat aquell acte: Rossend Arús,

---

²²⁸ SÁNCHEZ I FERRE, Pere: *La maçoneria a Catalunya...* op.cit., p. 144. També se'n fan ressó en idèntics termes FERRER BENIMELI, José Antonio; DE PAZ SÁNCHEZ, Manuel A.: *Masonería y pacifismo...* op. cit., p. 51.

²²⁹ SÁNCHEZ I FERRE, Pere: *La maçoneria a Catalunya...* op.cit., p. 144.

president; Torres Solanot i Teodor Reynals, vice-presidents; Josep Caparà, tresorer; Antoni Julià, comptador; Antonio Aguayo, secretari general; Ignasi Juncadella, secretari primer; J. Campani, secretari segon; J.A. Senatori, arxiver; i els vocals següents: Eduard Fontserè, Fèlix Torruella, Vallès i Ribot, Agustí Trilla, J. Roca, Ginés Argentí, Pere Closas, J.B. Salas Anton, F. Tarrida del Màrmol, Antoni Comas, J. Torrents Ros i Alfredo Fedi²³⁰. La composició del grup doncs, ressalta per l'àmplia presència de maçons, acompanyats de sectors lliurepensadors, anarquistes i esperitistes.

Un altre fet remarcable respecte a la difusió de la tasca de la pròpia LIPFP fou que el Gran Oriente Español va decretar l'obligació per a totes les lògies que dirigia de celebrar una tinguda magna anual dedicada exclusivament a la pau i el desarmament. A més, va establir que tots els tallers formessin una secció de la LIPFP a les seves respectives localitats, cosa que devien portar a terme àmpliament donada l'exigència d'enviar les resolucions o treballs que s'hi presentessin a la seu central de Madrid. A Catalunya ho van portar a terme algunes com Redención de Barcelona, Bruch de Manresa, i Gesoria de Sant Feliu de Guíxols, destacant en els seus documents la preocupació per fer proselitisme pacifista i de la pròpia LIPFP fora del món estrictament maçònic.

Un any més tard, el Gran Oriente Español assumia la invitació i revisitava la qüestió en publicar un Decret el 20 de desembre de 1891, que sortiria al Boletín Oficial del Gran Oriente Español n° 42, de 15 de gener de 1892, amb la idea que totes les lògies responguessin una sèrie de preguntes entre les quals figurava una directament referida al problema de la guerra: “¿Son el desarme general y la política de paz principios masónicos? Y si lo son, ¿por qué medios podrán ser llevados por la Masonería a la práctica en el mundo profano?”²³¹ El conjunt del qüestionari tenia una marcada voluntat d'anàlisi doctrinal, i en ell on es recullien algunes dels assumptes que més tenien més calat per a la maçoneria de finals del vuit-cents. De fet, existia la voluntat de donar una gran rellevància a la consulta, donat que al 2n article del Decret s'especificava que els treballs rebuts serien estudiats per una comissió que la sotmetria a la deliberació d'una futura assemblea que les aprovaria per tal que esdeinguessin principis maçònics, malgrat que sembla que no s'arribaria a complir. De fet, no totes les lògies van contestar l'enquesta, tot i que gran part d'elles han pogut ser

---

²³⁰ *Boletín Oficial del GONE* (Pantoja), III, núm. 49, 15-VII-1889, p. 6, citat a SÁNCHEZ I FERRE, Pere: *La maçoneria a Catalunya...* op.cit., p. 144-145.

²³¹ Citat a SANLLORENTE BARRAGÁN, Francisco: *Anticlericalismo, pacifismo y cuestión social en las logias del Gran Oriente Español (1890-1895)*, dins de FERRER BENIMELI (coord.): *La masonería española y la crisis colonial del 98*. Zaragoza: Universidad de Zaragoza, 1999, p. 226.

estudiades per l'historiador Francisco Sanllorente Barragán, el qual ofereix el següent balanç pel que fa a les respostes ofertes a la pregunta sobre el desarmament i la pau: “Todas las logias contestan que la política de la paz y el desarme general son principios masónicos. En la segunda parte de la pregunta, sobre los medios para llevarlas a cabo, surgen matizaciones y escepticismo, aunque hay una corriente generalizada en pro del desarme general.”²³². Altres historiadors com Álvarez Lázaro, malgrat reconeix aquesta opinió més estesa, abunda especialment en els exemples de veus crítiques que insinuava Sanllorente. Així, acabarà intrerpretant que “el ejército, lejos de ser rechazado, era considerado como un estamento necesario para mantener la paz; salvo para algún anarquista aislado como López Montenegro²³³ que defendía la desmilitarización total, puesto que para él ‘todo ejército permanente, toda fuerza armada y organizada por los gobiernos era una banda de opresores del derecho’. Normalmente se valoró muy positivamente el concepto de un ejército salvaguardia de la libertad. [...] Con la misma visión sobre el militarismo se defendió también el servicio militar voluntario y se apuntó la idea de un ejército exclusivamente profesional”²³⁴.

En un sentit similar, Ferrer Benimeli destaca la resposta de la lògia Acacia n°93, de València, la qual considera com a paradigmàtica de l'estat d'opinió de la maçoneria espanyola, per la qual cosa li prestem especial atenció. Segons aquesta, “indudablemente que la política de la paz es y debe ser la política de la Masonería; la paz es un ideal honorable que deben perseguir con fe y entusiasmo sus respetables logias toda vez que el más nobilísimo de sus fines tiende a implantar en la tierra el reinado de la paz, la armonía y el amor entre los hombres; pues no en balde ostenta en su lema el sublime principio de la fraternidad. / Mas de aquí no habemos de deducir como consecuencia el desarme general en absoluto; pues el ejército, la fuerza, es imprescindible necesidad, no ciertamente para oprimir al débil ni para la brutal conquista sino para la restauración del derecho allá donde ha sido perturbado y para la defensa de la integridad de la patria mientras no se abra paso el salvador principio de la fraternidad universal borrando los límites de las Naciones”²³⁵. Així, pensa que s'ha de treballar per aconseguir acabar només amb els exèrcits que siguin una amenaça, tot proposant com a mitjans per assolir la pau: “ Primero: Procurar el definitivo

---

²³² Ibidem, p. 228.

²³³ Pertanyent a la lògia Emancipación de Sallent.

²³⁴ ÁLVAREZ LÁZARO, Pedro: *La masonería, escuela de formación del ciudadano*. Madrid, UPCO, 1998, p. 259.

²³⁵ *Memoria comprensiva de las conclusiones y dictamen formulados por la Ben. y Resp. Log. Acacia n° 93 al Oriente de Valencia, conforme al Decreto de 20 de diciembre del año 1891*. Archivo Histórico Nacional. Salamanca, Fondo Masonería, Leg. 778-A, citat a FERRER BENIMELI, José Antonio; DE PAZ SÁNCHEZ, Manuel A.: *Masonería y pacifismo...* op. cit., p. 55-56.

triunfo de la democracia. / Segundo: Fomentar los trabajos de la Liga de la Paz. / Tercero: Desde luego reclamar la abolición de una vez para siempre de un odioso servicio personal, reminiscencia de los tiempos de despotismo y barbarie que todavía se conserva bajo el nombre de quintas. / Cuarto: Lejos de reclamar el servicio militar obligatorio, procurar que éste sea voluntario y preciso para formar un pequeño ejército, pues caso de ser amenazada la integridad del territorio, cada ciudadano debe ser un soldado dispuesto a inmolar y derramar su sangre en aras de la Patria. / Quinto y último: Colaborando en cuanto sus fuerzas alcancen en la obra del progreso”²³⁶.

Per últim, ens interessa especialment la resposta que va arribar des de Catalunya al qüestionari proposat, i que Sanlloriente sintetitza així: “De la zona catalana, la única respuesta es la de la logia Hijos del Trabajo nº 97²³⁷. Aunque esta logia estaba compuesta principalmente por comerciantes, viajantes y algún fabricante, con un nivel superior al del obrero, la presencia de algunos obreros anarquistas, y especialmente la de Anselmo Lorenzo, grado 30, su Venerable Maestro en el año de la encuesta, hizo que muchos de los trabajos y documentos remitidos por la logia, reflejasen la ideología anarquista de esta época, ideología que se refleja en su amplia respuesta a la encuesta. [...] Son partidarios del desarme general y la supresión del ejército, que absorbe gran parte del presupuesto nacional, y quita mano de obra a la industria y la agricultura”²³⁸.

Com es pot observar, doncs, existeix en les respostes provinents de Catalunya una major radicalitat per la major simbiosi establerta entre l’anarquisme i la maçoneria. Les pròpies característiques socials i ideològico-polítiques, doncs, explicarien també amb gran versemblança el major dinamisme a l’hora de condemnar la guerra i establir organitzacions com la LIPFP. En tot cas, gràcies a la foto fixa que ens ofereix el qüestionari, es pot establir una postura predominant de la maçoneria espanyola que abraçaria majoritàriament un pacifisme relatiu de caràcter liberal, sense oblidar aquestes influències anarquitzants concentrades a Catalunya. Les excepcions que delimitaran aquest caràcter relatiu són les que hem trobar de manera clàssica a la maçoneria del segle XIX: la defensa de la llibertat i de la pròpia pàtria. Però aquesta particularitat adquireix una rellevància molt especial en

---

²³⁶ Ibidem.

²³⁷ Existeix una petita contradicció amb Álvarez Lázaro qui, com hem vist, també esmenta la de la lògia Emancipación de Sallent, i en particular la visió de l’anarquista López Montenegro.

²³⁸ SANLLORENTE BARRAGÁN, Francisco: *Anticlericalismo, pacifismo y cuestión social en las logias del Gran Oriente Español (1890-1895)*, dins de FERRER BENIMELI (coord.): *La masonería española y la crisis colonial del 98*. Zaragoza: Universidad de Zaragoza, 1999, p. 234.

quant es produïxi en aquells anys la Guerra de Cuba (1895-1898), que emparentarà en el seu desenllaç i interpretació amb un moment culminant de la crisi finisecular europea.

La crítica literària Lily Litvak acota de manera molt encertada el fet que aquesta conjuntura de crisi “abarca más de tres décadas, 1880-1913, y durante este tiempo, en todas las ramas de la literatura, la política, el arte, las ciencias y la filosofía, se manifestaron corrientes múltiples y muchas veces contradictorias. [...] Existen, sin duda, rasgos comunes a actitudes tan diversas. Puede decirse, de manera muy general, que en esos años se expresa insatisfacción con el materialismo, con la cultura de masas, con el racionalismo y con la impersonalidad de la civilización burguesa, a la vez que se manifiestan ciertas inquietudes metafísicas, espirituales y sociales. Pero aun en estas aspiraciones de origen romántico, hay divergencias, diferencias y cambios de dirección, ya que pueden reflejar tanto esperanza como duda y desaliento. Más aún, si se enfocan los acontecimientos en España, estos no deben verse limitados por las fronteras nacionales, sino en un contexto cultural y social más amplio. En cierta forma, el país, en esos años, fue como un crisol donde se unió todo el siglo XIX. El camino que Europa recorrió en cien años se cubre en España en esas décadas”²³⁹. Aquesta darrera afirmació, precisament, no podia ser més encertada respecte al moviment per la pau.

A nivell polític, la crua expressió de la crisi de *fin de siècle*, que es palesa a través de la definitiva pèrdua colonial, va recollir la consciència de decadència i la va vehicular a través de la crítica al règim de la Restauració i a la institució militar. Aquestes eren l'expressió més viva de l'ocàs de l'Imperi espanyol, que es veia també immers en el malson del vell continent: la potència europea que sucumbeix davant la superioritat d'un país exterior com els Estats Units. Tot plegat, la confirmació del final d'una era. Aquesta sensació era evident també a la reflexió intel·lectual del moment, ja que com afirma Litvak, “una de las palabras que se encuentra con más frecuencia es decadencia, junto con todo un vocabulario relacionado: enfermo, degeneración, patológico, anemia. [...] La sensación de pertenecer a una civilización en decadencia era general en Europa y había ido en aumento desde la segunda mitad del siglo XIX”²⁴⁰.

La qüestió, però, exigeix comprendre què entenen en realitat per decadència. Efectivament, “hubo muchas definiciones de decadencia. El término era vago e impreciso y

---

²³⁹ LITVAK, Lily: *España 1900. Modernismo, anarquismo y fin de siglo*. Barcelona: Anthropos, 1990, pp. 15-16.

²⁴⁰ Ibidem, p. 111.

podía denotar multitud de cosas, de efectos y de causas. No se pueden citar aquí todas las teorías que sobre este tema circulaban en Europa en aquellos años, pero sí hay que mencionar dos de los libros que más influyeron a este respecto en España. El primero, *Essais de psychologie contemporaine* de Paul Bourget, fue publicado en París en 1883. En esta obra, Bourget define la decadencia como producto del individualismo: como la aparición de un número creciente de individuos inadaptados o inadaptables al conjunto social. [...] / El otro estudio, aún más importante, fue *Degeneración (Entartung)* de Max Nordau, publicado en Berlín en 1892. El autor se propuso probar allí que la obra de ciertos escritores modernos no era sino el producto de una degeneración mental. [...] / El término decadencia fue pronto asociado al modernismo, que a veces era considerado como causa, a veces como manifestación de decadencia o a veces como ambas cosas²⁴¹. Per tant, la decadència era atribuïble a un prototipus de societat burgesa individualista, inadaptada i estèticament lligada al modernisme.

Els mals doncs, semblaven clars. Ara calia trobar la medecina adequada als símptomes. En aquest sentit, i mentre a Espanya tenien ressò aquestes teories, començaran a articular-se una sèrie de moviments que pretenen la modernització i europeització del país com a antídoto al *desastre*. Fruit d'aquesta voluntat, unida al desprestigi de la guerra i l'exèrcit, es produirà una incipient potenciació del pacifisme al discurs polític articulat per part de la societat espanyola i catalana. No endebades Ángel Duarte ha considerat que la crisi colonial significa l'inici de l'aversion del poble pel militarisme²⁴². Les faccions que encarnen aquest canvi de tendència poden ser agrupades en dos sectors: d'una banda, dos productes directament potenciats o lligats a la conjuntura, com van ser el regeneracionisme i el catalanisme polític; d'altra banda, una sèrie de forces ja pre-existents però minoritàries, com són republicans, socialistes i anarquistes. Totes elles representaven l'oposició al sistema de partits dinàstics i, com reflexiona l'historiador José Luis Comellas, tot analitzant la qüestió des de la pragmàtica política, el resultat va ser que "los políticos estaban persuadidos de que la entrega incondicional de Cuba daría alas a los elementos antirrégimen (incluyendo a los republicanos y anarquistas que, paradójicamente, se oponían a la idea de guerra), y España podría verse envuelta en una gravísima crisis interna, peor si cabe – al menos para los políticos consagrados – que la propia derrota militar"²⁴³.

---

²⁴¹ Ibidem, pp. 112-113.

²⁴² DUARTE, Ángel: *La crisi del 98 i l'antimilitarisme a Catalunya*. Serra d'or, núm. 458, 1998, pp. 25-27.

²⁴³ COMELLAS, José Luis: *Del 98 a la Semana Trágica, 1898-1909: crisis de conciencia y renovación política*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2002, p. 33.

Començarem per examinar el sector dels dos grups conjunturals. Pel que fa al regeneracionisme, podríem considerar-lo com una resposta de les classes mitjanes i petit burgeses a la pròpia crisi finisecular que acabarà adquirint una voluntat de canvi de règim en forma de reacció antioligàrquica. Postergats *de facto* del joc polític malgrat l'existència del sufragi universal masculí, aquests grups socials no voldran romandre com a espectadors complaents i cercaran els seus propis discursos i mecanismes d'expressió lluny dels púlpits caciquils i de la protesta obrera. El regeneracionisme, segons apunta l'historiador Javier Tusell, “no sería una escuela de pensamiento o un partido político, ni tampoco quedaría reflejado en tan solo unos textos escritos, sino que resultaría más bien toda una etapa, muy amplia y un ambiente”²⁴⁴. Afegeix Comellas que “es un sentimiento, un ansia, un deseo de romper con viejas lacras, de desquitarse de pasados sinsabores y emprender caminos nuevos en todos los órdenes – el político, el administrativo, cultural, social, económico, institucional – para elevar y dignificar España”²⁴⁵. I encara, en una línia similar, Alfonso Ortí el concep com “la ambigua fenomenología ideológica del descontento político de las clases medias españolas con el Estado de la Restauración [...]. Tal descontento hipercrítico de ciertas fracciones de las clases medias (singularmente de sus capas profesionales e intelectuales) con el Estado y la sociedad (burgueses) [...] se agudiza con la ‘crisis de conciencia nacional’ determinada por el (llamado) Desastre colonial de 1898”²⁴⁶. En tot cas, però, i tornant a recuperar Tusell, cal dir que “no se trataba tan solo de un fenómeno español, sino europeo, y aun mundial. Muchísimos de los tópicos del regeneracionismo eran los de cambio de siglo en países relativamente similares al nuestro, como Francia, y sobre todo Portugal e Italia”²⁴⁷.

Entre la nòmina de regeneracionistes cal relacionar principalment Pompeu Gener (1848-1920), Lucas Mallada (1841-1921), Ricardo Macías Picavea (1847-1899) i, molt especialment, Joaquín Costa (1846-1911). De l'anàlisi de tots ells traspua una severa aversió a la política de partits i la recerca d'un salvador del país, sigui el *hombre* de Picavea²⁴⁸, la *dictadura científica* de Pompeu Gener²⁴⁹ o el *cirujano de hierro* de Costa²⁵⁰. Malgrat aquesta idea, que podria suggerir una via típicament decimonònica com la del *pronunciamiento* militar, cal

---

²⁴⁴ TUSELL, Javier: *Prólogo*, dins de FITÉ, Vital: *Las desdichas de la patria*. Madrid: Fundación Banco Exterior, 1989, p. 7.

²⁴⁵ COMELLAS, José Luis: *Del 98 a la Semana Trágica...* op.cit., p. 79.

²⁴⁶ ORTÍ, Alfonso: *En torno a Costa*. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, 1996, p. 85.

²⁴⁷ TUSELL, Javier: *Prólogo*, dins de FITÉ, Vital: *Las desdichas...* op.cit., p. 8.

²⁴⁸ MACÍAS PICAVEA, Ricardo: *El problema nacional*. Madrid: Librería General de Victoriano Suárez, 1899.

²⁴⁹ GENER, Pompeu: *Cosas de España*. Barcelona: Llordachs, 1903.

²⁵⁰ COSTA, Joaquín: *Oligarquía y caciquismo como la forma actual de gobierno en España: urgencia y modo de cambiarla*. Madrid: Tip. de Fortanet, 1901.

contradir aquesta tesi en contrastar la polèmica sobre la institució militar, discutida clarament a l'entorn regeneracionista. En aquest sentit, trobem les paraules de Núñez Florencio, el qual afirma que “la literatura regeneracionista suscribía por lo general el planteamiento de que los millones dedicados a la institución militar debían de pasar en parte considerable a la agricultura, a la industria, al comercio, a la instrucción, o sea, a los capítulos que nos llevaran directamente al resurgimiento, a la cultura, a la prosperidad... En la obra de Altamira²⁵¹ por ejemplo se insiste continuamente en la educación, en la paz, etc., como indispensables fórmulas regenerativas. La guerra no aparece, no podía aparecer, favorablemente caracterizada en las páginas de estos intelectuales”²⁵². Així, després d'examinar les crítiques que realitzen autors com Luis Morote (1862-1913), Rafael Mª de Labra (1840-1918), Damià Isern (1852-1914), Lucas Mallada (1841-1921) i Macías Picavea (1847-1899), l'historiador Núñez Florencio assevera que “podemos concluir que el regeneracionismo, sin cuestionar en ningún momento el papel institucional del ejército, se opuso por lo general a toda solución militarista y, aún en mayor medida, a más aventuras bélicas”²⁵³.

Per altra banda, podríem dir que de tota aquesta nòmina de regeneracionistes és l'aragonès Joaquín Costa qui mereix un capítol apart per la influència que el costisme tingué en la posterioritat. El seu pensament parteix del krausisme, tot i que sovint és un autor contradictori, més donat als aforismes que a un sistema de pensament complex. La seva doctrina es pot sintetitzar en el seu eslògan “despensa, escuela y doble llave al sepulcro del Cid”, que vol reflectir el necessari canvi de valors i coneixements que portin a la promoció de la riquesa del país. El sistema que pretenia instaurar tenia quelcom de democràcia orgànica, és a dir, d'elecció de representants per mitjà de col·lectius representatius de la societat, una idea recollida àmpliament pel krausisme, tot i que també mostrarà la seva admiració per la democràcia parlamentària a la britànica. En el fons, el costisme cercarà una europeització d'Espanya, fet que abundarà en aquesta renovació del pensament polític espanyol que estem posant en valor com a sostrat on floreix el pacifisme i les seves propostes col·laterals com la limitació de les despeses militars i un cert antimilitarisme.

De fet, i malgrat Núñez Florencio adverteix sobre el caràcter fluctuant de la doctrina de Costa, també destaca una trajectòria on les reserves cap a l'exèrcit i la guerra

---

²⁵¹ Rafael Altamira y Crevea (1866-1951), jurista, pedagog i escriptor lligat al krausisme i a la Institució Libre de Enseñanza, també considerat un regeneracionista.

²⁵² NUÑEZ FLORENCIO, Rafael: *Militarismo y antimilitarismo...* op. cit., p. 334-335.

²⁵³ Ibidem, p. 337.

són contínues: “Costa defendía en los años ochenta una política colonialista hacia Marruecos, de índole fundamentalmente pacifista. Esta misma orientación de rechazo a la guerra y a la dominación simplemente militar, la aplica Costa al caso cubano. En este marco, cuando estalla el conflicto, se inscriben sus llamamientos para acabar con la guerra ‘antes de que ella acabe con nosotros’ (lo cual no quiere decir que fuera en principio favorable a la independencia). / En éste, como en tantos otros aspectos, encontramos a un Costa ambiguo, o incluso contradictorio. Tuñón de Lara ha insistido en que ya a las alturas de 1896, Costa pedía la ‘paz’ para Cuba, lo cual parece situarle a la altura de un Pi y Margall, o del mismo Unamuno. Pero la petición de Costa – contenida en su Programa como candidato a diputado – no pasaba de ser una ambigua aspiración a la paz, ya que se refería a poner ‘término breve a la guerra a cualquier precio que no fuera el deshonor’. / En los escritos colonialistas de Costa parece que el rechazo a las vías militares, o militaristas, viene dado únicamente porque no lo considera el medio más adecuado. La derrota militar del 98 confirmó, como era previsible, estos postulados: España, militarmente, no tenía nada que hacer en ninguna parte”²⁵⁴.

Pel que fa al catalanisme polític, aquesta es tracta també d’una conjuntura clau per la seva història particular. Es tracta del moment en què determinats sectors socials de gran vitalitat i dinamisme a la societat i economia catalana es veuran empesos a entrelaçar una aliança que amb el temps esdevindrà estratègica per a l’extensió del catalanisme polític. Borja de Riquer constata que “la burgesia catalana difícilment podia fer una opció política catalanista abans del 1898 perquè els grups que representaven llavors el catalanisme polític no li oferien una política adequada als seus interessos. El moviment catalanista, inclosa la Unió Catalanista [...] no era per als industrials més que un conjunt d’intel·lectuals i professionals radicalitzats i un xic fanàtics que defensaven un programa força irreal i utòpic donada la situació política. [...] / Però els fets ocorreguts tan sols en tres anys, de 1898 a 1901, produiran uns canvis importants en la seva manera de pensar i actuar. Els burgesos catalans prendran consciència de moltes coses i canviaran. El moviment catalanista, o almenys una part important, també canviarà força”²⁵⁵. En aquesta transformació que durà el catalanisme polític cap a l’hegemonia tindrà un paper essencial la Guerra de Cuba (1895-1898).

---

²⁵⁴ Ibidem, p. 338.

²⁵⁵ DE RIQUER, Borja: *Lliga Regionalista: La burgesia catalana i el nacionalisme (1898-1904)*. Barcelona: Edicions 62, 1977, p. 41.

Efectivament, mentre durava el conflicte cubà, tant la burgesia catalana com el catalanisme polític es van anar separant de l'ambient de patriotisme i van denunciar la inconveniència de la guerra des d'un punt de vista econòmic. Les campanyes cubanes suposaven enormes despeses i, a més, sota el seu punt de vista era molt més evident la conveniència d'assegurar una bona situació comercial a Cuba, tot i que suposés una autonomia o fins i tot la pròpia independència, front el perill d'apropiació dels Estats Units. De fet, per aquests sectors de la societat catalana es revelava com a quelcom molt evident la superioritat nord-americana, i expressaven sense embuts la utilitat d'una entesa amb la nova potència americana per tal de no perdre els lligams comercials amb Cuba, tal i com havia passat a principis del XIX amb la resta de l'imperi colonial.

El paroxisme d'aquesta opinió el trobem al Manifest de la Unió Catalanista en favor de la pau, de 12 de juny de 1898, el qual resulta insubstancial a nivell pràctic donat que en aquesta cronologia l'esforç guerrer havia estat ja indeturable, però que pot resultar simptomàtic si més no com a brindis ideològic, expressió d'un nou maridatge. El seu text resa de la següent manera²⁵⁶: “Als catalans / La Unió Catalanista, impresionada fonament per la gravetat de las circunstancias actuals, crida al poble català á la reflexió; li demana que devant del abisme á que l'empenyen, se deturi i pensi. / [...] Avuy estém al comensament d'una guerra perillosíssima y encara som á temps á no cometre més errors com los passats y que nosaltres també per endavant anunciarem. La conducta dels Estats Units es injusta, la seva agressió incalificable. Pero ¿es això suficient pera justificar que Espanya s'enfonzi per complet en la més espantosa ruina persistint en una lluyta desigual? ¿Es prácticich, es d'un seny equilibrat, passar per una dolorosa amputació després de una guerra terrible, font de mil desastres, podentse fer avans de que aquestos desastres vingan? ¿Será més gloriosa la transacció després d'haver consumat la nostra ruina y haver vessat la sanch de milers de nostres soldats y haver portat á la fam milers de familias obreras, que no pas avans? / Las guerras modernas tenen per factors capitalíssims la perfecció dels medis de combat, la abundancia de diners que á rius se necessitan y sense'ls quals lo valor personal serveix tant sols per sucumbir en inútils sacrificis. [...] / Vinga la pau y vinga desseguida; no hi fa res que s'hi oposin los que cercan y desitjan lo total aplanament del país per assentar la seva dominació al demunt de les sevas runas. Vinga la pau, que com més próxima més ventatjosa, com més immediata més honrosa per nosaltres. Deber de tots los que estimin la seva terra es demanarla, deber de tots los bons patricis trevallar pera conseguirla,

---

²⁵⁶ La versió completa del text es troba en forma d'Annex núm. 3.

empenyenthi al govern que massa coneixia lo que havia de passar pera voler la guerra y massa coneix lo que está passant y pot venir per no desitjar acabarla”²⁵⁷.

Com veiem doncs, ja pràcticament després de consumat el *desastre*, la burgesia catalana va reforçar les seves vindicacions respecte a la necessitat de regenerar una política i una estructura econòmica estatal que resultaven deficients. Fruit d’això es produirà un atansament clar a discursos regeneracionistes i un cert flirteig amb els polaviejistas. Però el moviment de fons serà principalment la vinculació de la burgesia catalana a un projecta catalanista conservador, que fructificarà el 1899 amb el cisma de la Unió Catalanista i la formació del Centre Nacional Català, o, en termes de portaveus públics, la disputa entre *La Renaixensa* (1881-1905) i *La Ven de Catalunya* (1899-1937).

Aquesta divisió iniciarà la consagració de la bifurcació del catalanisme en dues ànimes que l’acompanyarà fins a la crisi del 1917. En paraules del periodista Antoni Rovira i Virgili (1882-1949), això volia dir que el catalanisme “sobreeixia dels cenacles i començava a arribar a les multituds dels carrers. I en estendre’s, adquiria la complexitat pròpia dels moviments nacionals. Ja no cabia dins d’entitats closes; els programes i les bases li eren estretes. La primitiva ortodòxia, elaborada pel Centre Català i per la Unió Catalanista, era trencada per múltiples heretgies”²⁵⁸. De fet, només dos anys després, el 1901, aquesta dicotomia acaba prenent una forma encara més definitiva gràcies a l’esclariment electoral. En paraules de l’historiador Isidre Molas, “les eleccions de 1901 van significar un canvi radical en la política catalana, almenys en la política barcelonina, perquè van consagrar el naixement d’un nou sistema de partits. El torn conservadors-liberals fou substituït pel torn regionalistes-republicans”²⁵⁹.

A més, a nivell intel·lectual també s’operen profunds canvis en la cultura catalana. El 1906, el filòsof Eugeni d’Ors (1881-1954), des de les pàgines de *La Ven de Catalunya*, encunya per primer cop el terme noucentisme per tal de referir-se a la construcció d’un home nou, amb una literatura i uns referents intel·lectuals nous que volien superar aquest decadentisme modernista que hem pogut veure anteriorment. Es tractava d’alguna manera d’un relleu generacional que s’emmirallava en les arrels europees i mediterrànies per tal de cercar un nou classicisme. Era el retorn a les essències de l’imperi perdut per part d’una

---

²⁵⁷ Als catalans. *La Renaixensa*, 12 de juny de 1898.

²⁵⁸ Citat a TERMES, Josep: *Història del catalanisme fins al 1923*. Barcelona: Pòrtic, 2000, p. 407.

²⁵⁹ *Ibidem*, p. 410.

generació que no volien emmirallar-se en el fracàs i la depressió en què havien vist sumir-se els seus predecessors. I en la seva ànsia de novetats, de nous enfocaments polítics i de germanor europea, els noucentistes van trobar també la idea del pacifisme, enfocat en ocasions però – a la manera de l'època – des d'un punt de vista eurocèntric i per tant civilitzatori. Podríem establir que, d'alguna manera, el pacifisme seria assimilat amb freqüència a un cert federalisme o solidaritat paneuropea. Això ens donarà les claus d'algunes intervencions político-intel·lectuals que veurem durant els anys 10 i 30, i que, consegüentment, analitzarem amb posterioritat.

Tornem, però, a aquells sectors que fa unes planes afirmàvem que s'atansen al pacifisme en el context de la crisi finisecular. Un cop vist el sector dels grups que anomenàvem conjunturals, girem ara la plana cap als grups que representaven una continuïtat en la difusió del pensament pacifista. En aquest conjunt trobem en un lloc d'honor el republicanisme, i molt destacadament els denodats esforços del polític federalista Francesc Pi i Margall (1824-1901) contra la guerra de Cuba. El seu posicionament contra la guerra no és pas nou, ja que s'havia expressat de diferents maneres al llarg de la seva trajectòria política. En la presentació del seu llibre *La Reacción y la Revolución* (1854), que els historiadors Jordi Casassas i Albert Ghanime²⁶⁰ situen com a proper al socialisme mutualista de Proudhon, Pi expressa de manera doctrinària i aforística: “tomo la pluma para demostrar que la revolución es la paz, la reacción la guerra”. D'alguna manera aquesta presa de valors dels inicis no fou modificada significativament al llarg dels anys. L'historiador Ramón Máiz emprà aquesta mateixa cita per afirmar que “El pacifisme constitueix – conjuntament amb el federalisme, el republicanisme i el socialisme – un tema central i permanent del seu pensament i militància política”²⁶¹.

De fet, el propi Máiz assenyala que l'oposició frontal a la guerra constituirà igualment un dels eixos centrals d'una de les seves obres més madures, *Las Nacionalidades* (1877). La seva repulsió cap a aquest fenomen es palesa en passatges com el següent: “Es qualificarà potser d'exagerada la meua temença de la guerra. ¿Hi ha res, amb tot, per als pobles més pertorbador i aflictiu que aquestes lluites sagnants en què sucumbeix la flor dels ciutadans, es destrueixen en dies obres i segles, es porta la misèria i el terror a ciutats i

---

²⁶⁰ CASASSAS, Jordi; GHANIME, Albert: *Homenatge a Francesc Pi i Margall, 1824-1901. Intel·lectual i polític federal*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2001, p. 27.

²⁶¹ MÁIZ, Ramón: *Estudi introductori: Federalisme, republicanisme i socialisme en Pi i Margall*, dins de PI I MARGALL, Francesc: *Les nacionalitats. Escrits i discursos sobre federalisme*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2010, p. 22.

pobles, es desvetlla en l'home la fera i s'esplaien els més grossers instints i les més salvatges passions? La desolació, la mort, la gana, segueixen arreu la petja dels exèrcits”²⁶². I encara, més enllà de criteris ètics, en contraposició a la idea de progrés: “Allunyem de nosaltres el monstre de la guerra. Si pogué un dia ser necessària per acostar les gents, no ho és avui que disposem de mitjans millors. Trencant istmes, convertint en mars els deserts, portant a tot arreu, ja amb vaixell d'hèlix, ja en locomotora d'hèlix, ja en locomotora, els productes de l'agricultura i de la indústria, guanyarem abans que per les armes les tribus salvatges i recollirem en un feix la humanitat sencera”²⁶³.

Amb tot, el de Pi no és en absolut un pacifisme absolut sinó que admet algunes situacions justificatòries. En aquest sentit, escriurà que “em semblaran insensates i injustes totes les guerres que es promoguin amb el motiu més o menys fonamentat de corregir antigues o fundar noves nacions: no tindrè per racionals sinó aquelles que emprenguin els pobles envaïts contra invasors que no hagin fet el necessari per assimilar-los, no ho hagin aconseguit, o els impedeixin governar-se per ells mateixos dins el cercle dels interessos propis”²⁶⁴. En tot cas, per a Pi, això només és fruit de la imperfecció de l'estructura política i de les seves injustícies: “És trist que hàgim de parlar encara d'organitzar exèrcits. Malauradament, encara és lluny l'hora en què governs i pobles visquin sense violència sotmesos a l'imperi de les lleis, i, esborrades les fronteres de les nacions, tinguem per pàtria el món. Prou faríem si el dia de demà, sota la federació, aconseguíssim de convertir el que és avui instrument de tirania en salvaguarda i escut de la llibertat i l'ordre”²⁶⁵.

La solució, doncs, queda enquadrada dins del federalisme, una via absolutament natural en la trajectòria del propi Pi, però també del pacifisme europeu decimonònic, tal i com hem tingut ocasió d'apreciar. Així, el polític català no serà aliè a l'ideal de convergència política europea – fet també remarcat per autors com Isidre Molas²⁶⁶ – però tampoc a d'altres mecanismes esbombats àmpliament pels moviments per la pau internacionals, i que denoten el seu ampli coneixement d'aquesta corrent de pensament: “Fins i tot en l'imperfecte estat de relacions en què viuen els pobles, tenim dos mitjans de suplir la guerra: els congressos i els arbitratges. Treballem per generalitzar-los mentre les nacions es

---

²⁶² PI I MARGALL, Francesc: *Les nacionalitats. Escrits i discursos sobre federalisme*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2010, p. 401.

²⁶³ Ibidem, p. 392-393.

²⁶⁴ Ibidem, p. 163.

²⁶⁵ Ibidem, p. 395.

²⁶⁶ MOLAS, Isidre: *Ideari de Francesc Pi i Margall*. Barcelona: Edicions 62, 1965, p. 10.

confederen i que un poder federal llatí o un poder federal europeu acabi amb les lluites a mà armada”²⁶⁷.

A la vista d'aquests arguments, no resulta gens estrany que durant la Guerra de Cuba, la de Pi serà una de les poques veus que s'aixecaran en contra de la intervenció militar, fins i tot dins d'uns republicans i federals engolits majoritàriament per la febre patriòtica: “El patriotisme! Podrà mai ser patriòtic deixar que la Nació s'estimbi i s'enfonsi en els abismes del descrèdit i la guerra? Podrà mai ser-ho que es prefereixi la ruïna del país a la pèrdua de Cuba? Podrà mai ser-ho que es continuï sacrificant en una guerra estèril la flor de la joventut espanyola i es dugui la iniquitat fins al punt de no exigir sinó en la plebs tan horrible sacrifici?”²⁶⁸. Aquesta actitud, que Núñez Florencio ha titllat com “el largo clamor de Pi en el desierto”²⁶⁹, va suposar la seva absoluta soledat i incomprensió en alguns dels ambients que per raons ideològiques li havien de ser afins, però a la vegada li va reportar un enorme prestigi un cop es va confirmar les conseqüències definitives que va reportar a Espanya aquella confrontació. En tot cas, el que sí va resultar indiscutible, és que la interpretació de Pi enllaçava perfectament amb la visió del moviment obrer, pel qual el polític barceloní mostrava un especial interès: “Els pobres diables dels treballadors, quina importància té que se'ls sacrifici en nom de la pesta o la guerra?”²⁷⁰

Aquests elements que segons Pi rebien les pitjors conseqüències dels conflictes, eren uns obrers entre els quals s'obrien pas creixentment doctrines com el socialisme i l'anarquisme, les quals emparenten des dels seus orígens amb una actitud refractària a la guerra. Pel que fa a l'anarquisme espanyol, tot i que no registra cap pensador o líder de la talla dels esgrimits fins ara, sí que pot esgrimir una llarga trajectòria on els discursos pacifista i l'antimilitarista sobresurten, tant a nivell singular com en forma d'alguns dels seus elements constitutius i col·laterals.

---

²⁶⁷ PI I MARGALL, Francesc: *Les nacionalitats...* op. cit., p. 402.

²⁶⁸ PI I MARGALL, Francesc: Una declaració important. *El Nuevo Régimen*, 3 d'octubre de 1896, citat a MÁIZ, Ramón: *Estudi introductori: Federalisme, republicanisme i socialisme en Pi i Margall*, dins de PI I MARGALL, Francesc: *Les nacionalitats. Escrits i discursos sobre federalisme*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2010, p. 24.

²⁶⁹ NÚÑEZ FLORENCIO, Rafael: *Militarismo y antimilitarismo...* op. cit., p. 243.

²⁷⁰ PI I MARGALL, Francesc: Otros quince mil hombres. *El Nuevo Régimen*, 23 de març de 1898, citat a MÁIZ, Ramón: *Estudi introductori: Federalisme, republicanisme i socialisme en Pi i Margall*, dins de PI I MARGALL, Francesc: *Les nacionalitats. Escrits i discursos sobre federalisme*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2010, p. 22.

Com ressalta l'historiador José Álvarez Junco²⁷¹, l'antipatriotisme, per exemple, es troba a l'anarquisme espanyol en diversos moments històrics, com per exemple en els comentaris de la premsa a la guerra franco-prusiana, a la indiferència el 1871 respecte de la proclamació d'Amadeu de Savoia per ser aquest un rei estranger, o davant celebracions com el 2 de maig. Segons aquest historiador, la crítica a la pàtria té una doble vessant: per un costat una crítica d'arrel liberal-humanitària, on es recorda el cosmopolitisme i la fraternitat com a valors necessaris; i la segona, d'inspiració proletària i revolucionària, que assegura que el patriotisme és una deformació ideològica que serveix per alimentar les divisions del proletariat universal i perllongar la seva submissió.

Per altra banda, en opinió d'Álvarez Junco, l'exèrcit serà l'òrgan social que més representi aquest patriotisme, i, per tant, serà també criticat: “Ello se justifica, de nuevo, por dos series de argumentos – lo que tendrá importantes repercusiones tácticas – paralelos a los utilizados frente al patriotismo: el ejército representa, por una parte, la coacción, la desigualdad, la violencia (forma en que se nos presentan por los escritores anarquistas las tradicionalmente consideradas virtudes militares de jerarquía, disciplina o valor), es decir, la negación de la libertad, igualdad y fraternidad clásicas en el ideario progresista; por otra, es el defensor del orden capitalista”.²⁷²

Per tant, paral·lel al problema de la pàtria, de la violència i de l'exèrcit, no podia faltar una certa preocupació pel fenomen de la guerra, el qual també és estudiat per Álvarez Junco: “Problema muy similar al del militarismo es el de la guerra, con cuya glorificación o justificación se enfrentan los anarquistas de modo no menos absoluto, combinando de nuevo los dos tipos de argumentos que conocemos: son, en primer lugar, los “vicios de la organización social” presente, la “contravención de las leyes naturales” las que hacen inevitables las guerras, que en una sociedad justa y racional desaparecerían; las guerras son expresión del egoísmo, el salvajismo y la irracionalidad subsistentes hoy pese al avance de la fraternidad y el progreso en el mundo. [...] Y en segundo lugar, la guerra es la consecuencia de la organización capitalista y de los intereses de los privilegiados en nuestra sociedad. [...] El rico – se nos explica –, a quien no importa la patria, porque puede viajar y ver mundo, cuando ve amenazadas sus propiedades se hace “patriota”, proclama la guerra y envía al

---

²⁷¹ ÁLVAREZ JUNCO, José: *La ideología política del anarquismo español (1868-1910)*. Madrid: Siglo Veintiuno Editores, 1976, p. 248.

²⁷² ÁLVAREZ JUNCO, José: *La ideología...* op. cit., p. 255.

pobre a defenderlas, engañándole con proclamas sobre sus recuerdos infantiles y la tumba de sus mayores”.²⁷³

Queda clar, doncs, que l'anarquisme espanyol també es va veure clarament influït per pensadors com Domela Nieuwenhuis, sobretot quan al Tercer Congrés de la Internacional (Ginebra, 1868) s'adopti, contra el criteri de Marx, la proposta de l'anarquista holandès de declarar la vaga general en cas de guerra. Això, però, no vol dir que els socialistes es mostressin favorables a les guerres, però en tot cas mantien uns matisos diferents. En paraules de Núñez Florencio, “es verdad que la condena socialista de la guerra no es tan genérica como la anarquista, pero su parte positiva (el fenómeno bélico como producto de los intereses capitalistas) queda contrarrestada por una incapacidad manifiesta para ponderar los factores específicos del conflicto, de modo que terminan incurriendo en el mismo defecto: así, mientras los anarquistas condenan la guerra sobre todo en nombre de principios humanitarios y políticos, los socialistas lo hacen en nombre de principios económicos, pero ni unos ni otros saben muy bien qué hacer ante ella”²⁷⁴.

Es tracta, per tant, d'un excés de teoria i una clara insuficiència en la praxis que es revelarà en el discurs enfront del propi conflicte cubà: “el nivel de análisis teórico es en estos momentos muy pobre. Las organizaciones proletarias eran visceralmente anticolonialistas: ni podían aceptar el presupuesto burgués de pueblos superiores e inferiores, ni creer la coartada de la ‘ayuda civilizadora’ ellos que sufrían la explotación, sino que, como oprimidos, sentían una solidaridad casi espontánea con otros pueblos sometidos. Pero una cosa era esta simpatía difusa y otra su plasmación concreta, a efectos teóricos y prácticos”²⁷⁵.

En tot cas, però, “la reacción socialista ante el estallido de la guerra en Cuba, a comienzos de 1895, puede sintetizarse en estos puntos: primero y principal, oposición frontal de la guerra en sí; segundo, difusión de la consigna de que a los obreros nada les va ni les viene en el conflicto; tercero, denuncia del hipócrita patriotismo burgués. En la práctica esas tres facetas se entremezclan indisolublemente. / Para empezar, hay una cosa incuestionable desde la perspectiva socialista: las primeras víctimas del problema cubano son los obreros, que son obligados a separarse de sus familias, de sus tierras, de sus casas,

---

²⁷³ Ibidem, pp. 258-259.

²⁷⁴ NÚÑEZ FLORENCIO, Rafael: *Militarismo y antimilitarismo...* op. cit., p. 250.

²⁷⁵ Ibidem, p. 249.

para ir a enfermar o morir en lejanos territorios que ni de oídas conocen: ¿para qué todo ello? ¿Por la patria, como dicen los interesados? La patria sólo tiene sentido para el burgués, la patria es la propiedad, la patria son los intereses capitalistas”²⁷⁶. En aquest sentit, el PSOE tractarà de pujar un graó més en la seva denúncia a partir de 1897 a partir del lema “O todos o ninguno”, propiciat per la idea del líder socialista Pablo Iglesias (1850-1925) de que calia abandonar la passivitat i exigir que no només els efectius a files provinguessin de les classes populars, sinó que també s’hi incorporessin els fills dels burgesos, en l’avinentesa que si això es produís, la guerra s’acabaria immediatament. Per altra banda, però, continuaran els alegats genèrics contra les guerres capitalistes, amb un Miguel de Unamuno (1864-1936) ben present en la denúncia del vessant econòmic de les confrontacions i el profit que en treien els burgesos d’un i altre costat de l’Atlàntic.

3.4.2. El fetus: la Secció espanyola de la Ligue Internationale de la Paix et de la Liberté (1904) i la Societat de la Pau Universal de l’Evolució (1905)

La preocupació per la guerra del moviment obrer no es va aturar però amb l’episodi cubà, ja que com assenyala Teresa Abelló²⁷⁷, existí una activa participació de societats anarquistes espanyoles i catalanes en els Congressos Antimilitaristes Internacionals que, com sabem, se celebraren a partir de 1904 a Amsterdam a partir de la creació de l’Associació Internacional Antimilitarista (AIA), amb la qual se cercava donar forma a una organització de caire obrerista i antimilitarista. No es tractava, doncs, d’una associació privativa dels anarquistes, però val a dir que fou evident que la ideologia majoritària era la llibertària, cosa que es reforçava amb la presidència del mateix Domela Nieuwenhuis. L’activitat de l’AIA (1904-1908), tot i que fou breu i no gaire reeixida, demostra una activitat estable de caire antimilitarista de la qual Espanya i Catalunya no eren alienes.

En la mateixa data, la maçoneria tornava a prendre les regnes del moviment i efectuava una passa definitiva. Malgrat que després de la pèrdua colonial alguns sectors conservadors van acusar la maçoneria d’haver propiciat el *desastre*, la realitat és que aquesta no va ser especialment bel·ligerant amb la intervenció colonial, dins de la lògica de considerar la defensa de la pàtria com una de les excepcions pròpies del seu tradicional pacifisme relatiu post Revolució Francesa. Tal i com defineix l’estudi de l’historiador Eduardo Enríquez del Árbol pel que fa a la maçoneria madrilenya, la seva interpretació dels

---

²⁷⁶ Ibidem, p. 248-249

²⁷⁷ ABELLÓ i GÜELL, Teresa: *Les relacions internacionals de l’anarquisme català (1881-1914)*. Barcelona: Edicions 62, 1987, p. 145-149.

fets es podia sintetitzar en cinc punts: “1) A la guerra les havia conduïdo las debilidades de los políticos. 2) La guerra había llegado sin quererla ni provocarla los españoles. 3) España debía responder que estimaba más su honra que su existencia. 4) No era el momento de pedir responsabilidades. 5) En definitiva, la Masonería era decidida enemiga de la guerra pero antes que masones eran españoles por lo que se aceptaba y proclamaba ‘la guerra con todas sus funestas y fatales consecuencias’ ”²⁷⁸. En tot cas, cal tornar a remarcar que aquest estudi es troba delimitat pel que fa a l’activitat d’organismes situats a la capital, deixant de banda els textos de la Gran Logia Simbólica Catalano-Balear per dues raons: per disposar d’altres estudis privatis d’aquesta i per trobar-se “en la periferia”²⁷⁹.

Aquest darrer matís ens ofereix un matís ben important per entendre el major grau de crítica present a la maçoneria catalana respecte al fenomen cubà i per quina raó serà la maçoneria barcelonina la que prendrà la iniciativa en renovar l’impuls del pacifisme. Es podria considerar que precisament, una menor nacionalització de Catalunya, més llunyana dels nuclis de poder i més sensible als discursos extrems de l’obrerisme, haurien facilitat la contestació a la guerra cubana i a tot el fenomen guerrer a nivell genèric. Això no implica un abandonament del pacifisme per part de la maçoneria espanyola, però sí sembla insinuar-se un major dinamisme i preocupació en cercles catalans. Així, durant aquests anys Ferrer Benimeli i De Paz²⁸⁰ registren múltiples activitats com una adhesió de la Gran Logia Simbólica Catalano-Balear a una denúncia contra la guerra del Transvaal (1900), l’assistència exclusiva per part espanyola d’una representació de la lògia Redención de Barcelona a una tinguda magna col·lectiva organitzada per la Gran Lògia de França (1900), la celebració de l’aniversari de la creació del Tribunal d’Arbitratge de l’Haia impulsat per la lògia Ciencia y Libertad de Sant Andreu de Palomar (1903), etc..

Aquest any 1903 també coincidiran , tant el Gran Oriente Español (el mes d’abril) com la Gran Logia Simbólica Catalano-Balear (el mes de novembre) en fer-se ressò de l’article *La Paix Universelle* publicat a *Les Etats-Unis d’Europe*, publicació de la LIPL²⁸¹. I no només això, sinó que es realitza una crida a l’adhesió a la pròpia Lliga que, efectivament, va fructificar a la ciutat comtal. Com explica Luis P. Martin, “l’influence des idées pacifistes

---

²⁷⁸ ENRÍQUEZ DEL ÁRBOL, Eduardo: *Crisis y belicismo: una perspectiva “ideológica” de la masonería española en torno del 98*, dins de FERRER BENIMELI (coord.): *La masonería española y la crisis colonial del 98*. Zaragoza: Universidad de Zaragoza, 1999, p. 1004.

²⁷⁹ Ibidem, p. 982.

²⁸⁰ FERRER BENIMELI, José Antonio; DE PAZ SÁNCHEZ, Manuel A.: *Masonería y pacifismo...* op. cit., pp. 55-64.

²⁸¹ Ibidem.

parmi les franc-maçons espagnols prend forme dès 1904. À Barcelone on ouvre une section de la ligue internationale au mois de mai, lors d'une fête-anniversaire du Traité de La Haye, à laquelle ont adhéré des sociétés de bienfaisance et d'instruction. La déclaration donne la vraie nature du pacifisme en Espagne: 'Il n'existe pas – disent-ils – d'intelligence rationnelle qui ne reconnaisse pas la nécessité d'aboutir à l'état de fraternité universelle que cherchent les hommes qui forment la Ligue de la Paix'. Une des conséquences de la création de cette section est une plus grande mobilisation en Catalogne. Le nombre d'articles sur la paix, l'arbitrage et le désarmement dans la presse maçonnique augmente de façon considérable; les manifestations publiques aussi. La fête de la paix de 1906 recueille les adhésions des plus importants dirigeants républicains comme Odón de Buen, Nicolás Salmerón et Alejandro Lerroux, ainsi que du directeur de l'Institution Libre de l'Enseignement, Francisco Giner de los Ríos. Le mouvement était lancé et Barcelone s'affirmait comme la capitale où s'organisait le pacifisme espagnol”²⁸².

Aquesta capitalitat és reforçada per autors com Ferrer Benimeli i De Paz quan afirmen que en aquells moments “en Barcelona – como hemos visto – seguían preocupados – casi diría obsesionados – por el tema de la paz”²⁸³. Aquests mateixos historiadors fan un seguiment més intensiu des del punt de vista intern de la iniciativa de connexió amb la LIPL: “El año 1904 es sobre todo importante, porque a iniciativa de algunos masones de Barcelona se empezó a organizar en España una sección de la Liga Universal de la Paz y la Libertad de los Pueblos. / En un artículo titulado ‘La Liga Universal de la Paz en España’ se hace un poco la historia de esta iniciativa: ‘La Liga de la Paz, cuyo comité central está en Berna (Suiza), tiene constituidas múltiples secciones en todas las naciones civilizadas; forman en sus filas las personalidades más salientes de las Academias, Ateneos, Universidades, parlamentos y colectividades políticas, sociales y benéficas. España es una excepción en ese concierto humanitario y científico. No hay sección española de la Liga de la Paz.’ / Pero de acuerdo con el Comité Central Europeo, varias personalidades respetables y de reconocidos sentimientos altruistas habían comenzado a organizar la sección española, con sede en Barcelona, y contaban ya con la adhesión de importantes entidades benéficas e instructivas, y se proponían solicitar el concurso de todos los hombres que ‘sientan latir en su corazón los ideales de Paz y

---

²⁸² MARTIN, Luis P.: *Le pacifisme en Espagne, 1885-1925*, dins de PETRICIOLI, Marta; CHERUBINI, Donatella; ANTEGHINI, Alessandra (eds.): *Les Etats-Unis d'Europe. Un projet pacifiste*. Bern: Peter Lang, 2004; BIANCHI, Bruna: *Pacifismo*. Roma: Unicopli, 2004, p. 378.

²⁸³ FERRER BENIMELI, José Antonio; DE PAZ SÁNCHEZ, Manuel A.: *Masonería y pacifismo...* op. cit., p. 71.

Libertad, que tan indispensables son para obtener la felicidad y fraternidad de los pueblos, por medio de la supresión de la guerra' »²⁸⁴.

La constatació de la veracitat d'aquestes afirmacions ens ve proporcionada per la documentació del *Bureau International de la Paix* (BIP), organització encara avui vigent i nascuda en 1892 per tractar de coordinar les accions de totes les societats nacionals i internacionals de caràcter pacifista. En aquest sentit, ens resulta espcialment útil la seva recurrent *Liste des organes du mouvement pacifique*, on tracta de posar al dia periòdicament quines són aquestes associacions pacifistes, agrupant-les per països i oferint-ne una breu informació que sol referir-se a les seves dades de contacte. En aquest sentit, cal dir que en cap de les publicacions que hem pogut consultar entre 1901 i 1904 apareix ni una sola organització espanyola, esdevenint-ne la única presència d'aquesta nacionalitat la participació d'Arturo de Marcoartu (1827-1904)²⁸⁵ i Josep Lletget Sardà (?-1905)²⁸⁶ a la *Unió Interparlamentària*, organització internacional creada el 1889 per promoure el diàleg polític per la pau i la democràcia a través de la reunió de membres de les cambres legislatives dels països. Aquesta presència, però, s'hauria d'entendre com a purament institucional. Per tant, la primera presència d'una organització autènticament militant i independent de la Diplomàcia espanyola es trobarà a la llista de data 1 de gener de 1905, on figura la "Section espagnole de la Ligue internationale de la Paix et de la Liberté", juntament amb les dades de contacte "M. Jacques Martignole, 10 rue des Escudillers, Barcelone"²⁸⁷. Cal dir que no hem trobat cap més referència respecte al registre legal o activitat d'aquesta organitzacion en els arxius consultats, però sí hem de pensar que va tenir un cert recorregut si atenem el fet que encara hi figurava al llistat de gener de 1907²⁸⁸.

Aquesta *Secció espanyola de la LIPL* no romangué massa temps sola. En l'actualització del llistat proporcionada pel BIP amb data de març de 1905, al costat d'aquesta ja hi

---

²⁸⁴ Ibidem, p. 69

²⁸⁵ Arturo de Marcoartu Morales fou un polític vasc especialment preocupat per l'iberisme i l'internacionalisme, amb obres com *El Iberismo* o *la Fusión de las Nacionalidades para la Paz* (1859) o *Internationalism* (1876). La seva especial dedicació a l'arbitratge i la promoció d'institucions com la Unió Interparlamentària li van valer el fet de ser el primer espanyol nominat per al Premi Nobel de la Pau els anys 1902 i 1904. Veure BELAÚSTEGUI FERNÁNDEZ, Alejandro: *Arturo de Marcoartu, notable político español, luchador incansable por la paz y promovedor del arbitraje internacional en el siglo XIX*. Revista de las Cortes generales, núm. 67, primer trimestre de 2006, pp. 487-495.

²⁸⁶ Josep Lletget i Sardà fou un periodista i polític republicà d'origen reusenc, que milità en el Partit Republicà Democràtic Federal i la Unió Republicana.

²⁸⁷ BUREAU INTERNATIONAL PERMANENT DE LA PAIX: *Liste des organes du mouvement pacifique au 1er janvier 1905*. Bern: Imprimerie Buchler & Co., 1905, p. 14.

²⁸⁸ BUREAU INTERNATIONAL PERMANENT DE LA PAIX: *Liste des organes du mouvement pacifique au 1er mars 1907*. Bern: Imprimerie Buchler & Co., 1907, p. 29.

figurarà una de nova: “Société de la Paix Universelle de l’Evolution (1905). Directeur: M. Manuel Navarro Murillo, Calle de Urgel 113, Principal I. Barcelone”²⁸⁹, dades que es repetiran al mateix document de gener de 1907²⁹⁰. D’aquesta associació sí que disposem de més dades a partir del coneixement del seu director i la seva obra. Manuel Navarro Murillo fou un prolífic divulgador i publicista de l’espiritisme, havent dirigit publicacions com *Revista de estudios psicológicos* (1876-1901), *Luz y unión* (1900-1914) i *La evolución* (1903-1916?), publicacions lligades a diverses organitzacions de l’espiritisme català. Per tant, haurem de situar aquesta nova agrupació dins del camp d’influència espiritista, sense tenir més coneixement de quina era la seva activitat, doncs tampoc d’aquesta hem registrat major documentació.

En canvi, del que sí tenim constància fundada és de la preocupació personal de Navarro Murillo pel tema del pacifisme, sobre el qual va escriure nou llibrets entre 1906 i 1918: *El pacifismo según la doctrina espiritista* (1906), *Paz, unión y progreso* (1907), *La evolución de la paz* (1908), *La paz progresiva* (1910), *Injertos pacifistas* (1911), *Manantiales de la paz* (1912), *La paz en la naturaleza* (1913), *El nuevo culto de la paz* (1916) i *La paz del porvenir* (1918). Malgrat la seva distància en el temps, totes les seves obres compartien un estil torrencial i un llenguatge artificios, així com un fons argumentatiu comú que permet la seva anàlisi conjunta. Així, podem avançar que el seu pensament al respecte és el de un pacifisme liberal-democràtic reinterpretat i passat pel sedàs del seu espiritisme, com podem observar partint de la seva definició de pau: “LA PAZ / Es tranquilidad, sosiego, carácter apacible, desterrando la turbación y las pasiones, ó dando á éstas nuevos rumbos; buena correspondencia; convenio conciliador; quietud de los Estados. De lo primero depende todo lo demás. / El remedio infalible para tener paz, es ser pacíficos”²⁹¹. En aquest sentit, la forma d’arribar a la pau vindrà, en opinió de Navarro Murillo, a través del conreu d’una Ciència de la pau on hi intervindran disciplines molt diverses: “LA CIENCIA DE LA PAZ / Tiene carácter científico bajo los aspectos siguientes y otros. / Estudio comparado de los Códigos Religiosos de todas las edades; Derecho Internacional; Pedagogía aplicada; Crítica histórica general; Economía Política; Sociología experimental; Estadística relativa á sus cuestiones; Psicología; Fisiología; Patología de sus negaciones ó mermas; Higiene pública y

---

²⁸⁹ BUREAU INTERNATIONAL PERMANENT DE LA PAIX: *Liste des organes du mouvement pacifique au 1er mars 1905*. Bern: Imprimerie Buchler & Co., 1905, p. 16.

²⁹⁰ BUREAU INTERNATIONAL PERMANENT DE LA PAIX: *Liste des organes du mouvement pacifique au 1er mars 1907*. Bern: Imprimerie Buchler & Co., 1907, p. 29.

²⁹¹ NAVARRO MURILLO, Manuel: *El pacifismo según la doctrina espiritista*. Barcelona: Imprenta de Pedro Toll, 1906, p. 8.

privada; Política; Filosofía; Bibliografía pacifista, contemporánea; Museos y otras aplicaciones del Arte. / La Paz afecta á todas las ramas de la vida y de la Economía Social²⁹².

Però per sobre de criteris científics, Navarro Murillo proposarà com a fonament de l'extensió del pacifisme un canvi personal i interior, doncs “sin desarme moral previo, ó benevolencia, los pueblos vuelven á las andadas”²⁹³. I encara més: “conquistada la Paz en nosotros mismos, la madre, el niño, y la escuela, es tener seguridades de conquistas sucesivas de la universidad, la política, los parlamentos, las leyes y las naciones, porque esto reforma el estado psicológico humano, y le apremia para convertir en hecho viviente el ideal creador”²⁹⁴. És en aquesta línia que destaca sovint el paper de les mares i de l'educació: “La influencia de la mujer en la educación de la infancia es muy superior á la del hombre. La madre inculca los primeros rudimentos, que en la vida no se olvidan. Esta es la base. Penetrada de que es *creacionista*; y de que las ideas hacen hábitos, los hábitos costumbres, las costumbres naturalezas, y las naturalezas leyes; un día tras otro, debe inculcar á la familia, por dentro de la cancela, sin ruido ni aparato, de palabra y con el ejemplo, la sana doctrina de que cada uno es redentor de sí mismo [...]. / Tal es el camino de la Paz, con leyes idénticas para el individuo, la familia, pueblos y naciones”²⁹⁵.

L'autor espiritista és conscient, però, que en aquell moment ja existien i pugnaven entre elles diverses interpretacions dels conceptes de pau i pacifisme, de manera que esmerçarà alguns dels seus esforços a guiar els camins adequats d'aquesta revolució interna i educativa, tot distingint les fórmules correctes de les incorrectes: “CRÍTICA DE FÓRMULAS PACIFISTAS / Cuando se proclaman ciertas fórmulas, se ha de tener en cuenta que las mezclas de pasiones atenúan el Ideal de Armonía, y aun podrían resultar términos y actos contradictorios. Prescindiendo de frases literarias hay que suprimir las Cruzadas, y sus análogos, para que no resulte la misma cosa guerrera con otra forma [...]. / Así, las fórmulas ‘Paz y Justicia’, ‘Paz y Libertad’, ‘Paz y Arbitraje’, son exactas y camino verdadero, á condición de que la Libertad se desenvuelva en los deberes, que son los derechos de los demás. / Los lemas pacifistas por excelencia son: ‘Fraternidad y Solidaridad, Universales’, ‘Todos para uno y uno para todos’; equivalentes á la Parábola del

---

²⁹² Ibidem, pp. 8-9. S'han respectat les majúscules presents a l'original.

²⁹³ Ibidem, pp. 21-22.

²⁹⁴ NAVARRO MURILLO, Manuel: *La paz progresiva*. Barcelona: Imprenta de Pedro Toll, 1910, pp. 24-25.

²⁹⁵ NAVARRO MURILLO, Manuel: *La evolución de la paz*. Barcelona: Imprenta de Pedro Toll, 1908, pp. 19-20.

Buen Samaritano”²⁹⁶. Enfront, hi ha una sèrie de paradoxes: “Las principales paradojas, que se mezclan al Pacifismo, y le retardan, como utopías irrealizables, son: a) El Antimilitarismo radical; b) Lo de la Mejilla absoluta; c) Los Derechos del Hombre en crudo; d) La Justicia por Cruzadas”²⁹⁷. Aquestes darreres paradoxes semblen orientades a prevenir altres tipus de pensament que segons ell, podrien estar volent aprofitar la creixent popularitat del pacifisme: “el campo de la Paz es una especie de huerto de varios frutos y flores, que está seguro mientras es ignorado; pero en cuanto ha crecido despierta la codicia, y nace en los partidos la manía inútil é impotente, de dar un puntapié al que dirige, y calzarse con el santo y la limosna, dando al traste con los esfuerzos del hortelano”²⁹⁸.

En definitiva, a través de les pàgines de les seves obres es pot intuir que la fusió de pacifisme i espiritisme no està resultant totalment còmoda: “¿No querrán algunos espiritistas esta alianza de Paz? / Peor para ellos; porque les tomarán la delantera sociedades económicas, uniones mercantiles, sindicatos agrarios, trades-unions, ateneos obreros, filántropos, religiones, estudiantes, y mujeres, como ya está sucediendo. / ¿No querrán algunos pacifistas en su casa ni espiritismo, ni espiritistas? Peor para ellos; porque retardarían la obra de conciliación inevitables; y *‘sin caridad no hay salvación’*. Yo, por mi parte, digo á cualquier pacifista, que si él me quiere, lo que no puede creer, yo le quiero a él, si cumple los principios proclamados, y es consecuente con el Evangelio sin antítesis acomodaticias. La Paz es Paz; y huyamos de monsergas... / Nadie, por mucho tiempo, podrá atribuir á la Paz lo que no haya dicho, ni negarla lo que dice. DICE QUE ES LA PAZ”²⁹⁹. Altres paràgrafs ens conviden a pensar que aquesta relació conflictiva podria referir-se a alguns sectors obreristes violents, ja que unes pàgines després recordarà que, segons el Congrés Universal de la Pau de Munich (1907), “el Pacifismo es completamente extraño á la agitación llamada antipatriótica ó antimilitarista, que se efectua actualmente en diversos países. El Pacifismo, organizador de la Paz, es adversario de la guerra civil, como de la guerra entre naciones”. / “Toda imputación contraria no podrá emanar sino de personas, que desconocen el Pacifismo, por ignorancia ó por mala fé?. / El asunto es claro y preciso. Una cosa no puede ser á la vez blanca y negra; todas las máscaras y sofismas acumulados caerán por tierra, si se pretenden zurcir la Guerra y la Paz...”³⁰⁰.

---

²⁹⁶ NAVARRO MURILLO, Manuel: *El pacifismo según...* op.cit., pp. 10-11. S’han respectat les majúscules presents a l’original.

²⁹⁷ Ibidem, p. 11.

²⁹⁸ NAVARRO MURILLO, Manuel: *La evolución...* op.cit., p. 15.

²⁹⁹ Ibidem, p. 33.

³⁰⁰ Ibidem, pp. 36-37.

Així doncs, de tots aquests, quin és el pacifisme de Navarro Murillo? La paraula clau per ell és solidaritat: “*La Solidaridad es Ley de la Naturaleza*. Sus inmensos centelleos de hoy serán la realidad de mañana. *Ella es la Llave de los Misterios Pacifistas...*”³⁰¹, o dit en forma d’eslògan: “¡¡Solidaridad y Paz!! Seguro Universal!! Arbitraje obligatorio!!!”³⁰². Aquesta figura de l’arbitratge que assegurí la solidaritat entre les nacions és quelcom força esmentat en totes les obres, lligant-los lògicament al reforçament de la via jurídica i al desenvolupament del desarmament: ““NADA DE SANGRE / Los Gnósticos fueron los primeros cristianos, que entraron en la vía legal, y nos dejaron curiosos estudios sobre el Martirio. No lo olvide nuestra sociedad cristiana, y vea que el Pacifismo quiere las vías jurídica, y pietista, sin exageraciones ni comedias. / [...] La ley es fuente de igualdad, nace del sufragio universal, ó soberanía colectiva; y es obligatoria la sumisión á ella. *Una Ley Internacional de Arbitraje y un Tribunal Permanente de la Paz*, son los medios prácticos de evitar las guerras, ínterin llegamos á la *Edad de Oro del Amor al prójimo*, en la que sobrarán muchas leyes positivas actuales, y ni aun el arbitraje será necesario”³⁰³.

Per últim, caldria assenyalar la importància que l’autor espirista adjudica a l’economia en relació a l’existència de les guerres: “el matiz dominante en los conflictos modernos, se refiere principalmente á la parte económica”³⁰⁴. Conseqüentment, també serà econòmica una de les vies de solidaritat i superació dels conflictes bèl·lics: la promoció del lliurecanvisme. En aquest sentit, sentència que: “Es un contrasentido que las naciones celebren exposiciones universales, congresos numerosos y aumenten los medios de comunicación en la navegación, ferrocarriles, aplicaciones de la electricidad, popularización de idiomas, prensa, vida social u otros, todo lo cual estrecha los vínculos fraternales; y por otro lado, mantengan barreras separatistas por guerras de tarifas aduaneras. El Cambio debe ser libre en el mundo, como entre las provincias de una nación”³⁰⁵. De tot plegat, extreurà un corol·lari que explica l’ús que sovint fa del binomi pacifisme i progrés: “la guerra es un signo de atraso, que el progreso físico, estético, político, moral, jurídico, económico, pedagógico, científico, filosófico, religioso y otros, harán desaparecer”³⁰⁶.

---

³⁰¹ Ibidem, p. 7.

³⁰² NAVARRO MURILLO, Manuel: *Paz, unión y progreso*. Barcelona: Imprenta de Pedro Toll, 1907, p. 36.

³⁰³ NAVARRO MURILLO, Manuel: *El pacifismo según...* op.cit., pp. 21-22. S’han respectat les majúscules presents a l’original.

³⁰⁴ NAVARRO MURILLO, Manuel: *Manantiales de la paz*. Barcelona: Imprenta de Pedro Toll, 1912, p. 21.

³⁰⁵ Ibidem, p. 26.

³⁰⁶ Ibidem, p. 30.

Però no tot el proselitisme pacifista d'aquests anys prové de la Secció Espanyola de la LIPL i del voluntarisme de Manuel Navarro Murillo. Efectivament, no eren pocs els individus i col·lectius ja conscienciats amb aquesta qüestió i per aquesta mateixa raó la propagació del pensament pacifista no es va aturar. Singularment, no podríem deixar de ressaltar, pel seu caràcter paradigmàtic i doctrinari, el text amb vocació pedagògica publicat pel maçó Fernando Lozano, Demófilo, amb el descriptiu títol de *Cartilla Pacifista* (1905). Aquest adquiria el format de mètode infantil i pretén amarar l'esperit dels petits – i probablement també els no tant petits – del pensament refractari a la guerra. Per tal de veure la contundència amb què s'expressava només cal veure el fragment inicial de l'obra titulat “La guerra es un crimen”: “El mayor de todos los crímenes es la guerra. / Declarar una guerra equivale á dictar una sentencia de muerte contra millares de inocentes. El Estado no tiene derecho á matar á los inocentes. El Estado no tiene derecho á declarar la guerra. / Si no se tolera ya al verdugo que mata al malo, ¿cómo se tolerará la guerra, que mata al bueno?”³⁰⁷

Les pàgines posteriors són tot un programa adaptat dels tòpics propis del pacifisme maçònic i lliurepensador del moment, que ratlla la frontera de les tradicions liberals i obreres. Així, adoptarà el lema obrer “¡Guerra a la guerra!”: “He ahí la divisa adoptada por los maestros de Francia en el Congreso que acaban de celebrar. / Que los niños todos tomen también la misma divisa: ‘¡Guerra á la guerra!’ / Nada de soldados; nada de uniformes; nada de fusiles y cañones. Ni en pintura. / ¡Guerra! á los juguetes que representen armas y aparatos bélicos. No más soldados de plomo. No más cascos, sables y cañones. No más jugar á los soldados. / Juguemos á los bomberos con sus hachas, sus picos, sus mangas, sus bombas, y hagámonos ágiles para trepar por la cuerda al balcón y bajar por ella en los brazos al niño que dormía en la cuna, próximo a ser devorado por las llamas. / Aprendan los soldados á matar; aprendamos nosotros á salvar”³⁰⁸.

Sobre la natura de les guerres, afirmarà que “hay guerras porque hay hombres que quieren dominar sobre los otros y explotarlos. Hay guerras porque hay reyes, sacerdotes y capitalistas. / El medio seguro de acabar las guerras es hacer que los pueblos se gobiernen á sí mismos; que todos los ciudadanos participen del poder político; que todos participen del poder económico. Afirmando la democracia, traer el socialismo; he ahí el medio de acabar las

---

³⁰⁷ DEMÓFILO: *Cartilla pacifista*. Madrid: Imprenta y encuadernación de Eustaquio Raso, 1905, p. 5.

³⁰⁸ Ibidem, pp. 7-8.

guerras”³⁰⁹. Així, també delimitarà uns òrgans de pacificació: “Entre ellos los más potentes son: / La Liga de la Paz Internacional, que tiene su capitalidad en Berna. / La Federación Internacional de Trabajadores, cuyo centro directivo está en Bruselas. / La Federación Internacional de Librepensamiento, que tiene también su Comité directivo en Bruselas”³¹⁰. Però també considerarà que ho són la premsa en tant que difusora del pacifisme, l’arbitratge – fonamentalment fent esment del Tribunal de La Haia – i el desarmament. En aquest sentit, fa una forta crítica de la pau armada i demana que els nens siguin enemics dels quarters sota els lemes “¡Abajo las quintas! / ¡Abajo los cuarteles! / ¡Abajo el militarismo!”³¹¹ La defensa nacional quedaria així en casos d’urgència en mans del poble, ja que, com s’ha vist al cas cubà, no cal un exèrcit regular per tal de vèncer; al contrari, el que calen segons Demófilo són enginyers, físics, químics, etc. que són els que han donat la victòria a Estats Units contra Espanya.

El definitiu raonament ofert pel lliurepensador espanyol per tal d’assolir la pau i eradicar la guerra és la transició a la república mitjançant l’esperit democràtic. Ho expressa taxativament en redactar que “hay un medio seguro para el pueblo de llegar á la grande, perpetua paz: votar”. Aquest pensament serà àmpliament repetit juntament als anteriors al sumari dialogat final, on s’estableix una conversa entre mestre i deixeble que havia de servir de base a la memorització de tots aquests conceptes. Sigui com sigui, més que el valor pedagògic de l’empresa, cal valorar la voluntat més específica d’adoptar un cert full de ruta que reforci la difusió del moviment.

En tot cas, com veiem en aquesta *Cartilla*, la consolidació del pacifisme orgànic al nostre país no representa tampoc un gir copernicà en la natura del pacifisme català o espanyol, que treballarà sobre pressupostos similars, malgrat que amb un vigor superior. Però si seguim la metàfora del pacifisme embrionari, convindrem en la seva vàlua si el considerarem com l’augment dramàtic de les contraccions en el part d’una criatura que havia estat pensada des de mitjans de segle XIX i concebuda quinze anys abans al Teatre Novedades. El bebè està al llindar de deixar el seu aïllament, la seva gestació en l’isolat úter matern i sembla preparat per entrar en contacte amb l’exterior, amb el món viu de les potències europees. En els següents anys, la generalització d’actes sobre la pau i l’augment del proselitisme en connexió amb les dinàmiques del pacifisme orgànic europeu

---

³⁰⁹ Ibidem, p. 9.

³¹⁰ Ibidem, p. 22.

³¹¹ Ibidem, p. 15.

confirmaran el naixement d'una criatura que acabarà emetent els seus primers, traumàtics i inconsolables plors a Barcelona durant la darrera setmana de juliol de 1909.

CAPÍTOL 4

El dolorós part del pacifisme català: la Setmana Tràgica (1909), una fita pacifista gens pacífica

Juliol de 1909 és una fita quasi ineludible per a tot relat sobre la Història de la Catalunya contemporània. La seva importància ha estat assenyalada en innumerables obres i ha estat objecte d'una llarga tradició historiogràfica que ha produït fins i tot una llarga corrua de noms per designar-la. Així, tal i com assenyalen els historiadors Josep Benet³¹² i més recentment Joan B. Culla, “ens hem habituat a dir-ne ‘la Setmana Tràgica’, però aquesta no és, naturalment, una etiqueta neutral ni objectiva, sinó que té un origen esbiaixat i partidista; correspon a la interpretació conservadora d'aquells sectors que van veure l'explosió barcelonina com una apoteosi d'horror, violència i salvatgisme”³¹³. Sobre el seu origen, l'historiador Agustí Colomines³¹⁴ demostra que aquest nom ja figurà ben aviat a la premsa, situant-lo en un primer moment a l'immediat post-conflicte. Concretament, Colomines fixa la data clau en un matiner 12 d'agost de 1909, amb l'aparició simultània del concepte “setmana tràgica” a *La Veu de Catalunya* (1899-1937) i a *La Vanguardia* (1881-...). Pel que fa al primer, esmenta un article signat per Pol³¹⁵, pseudònim de Ferran Agulló (1863-1933); respecte al diari dels Godó, reproduceix una nota del diari carlí *El Correo Catalán* (1876-1935) on també hi figura³¹⁶. La conclusió de Colomines serà idèntica a la de Culla: “Cal pensar, doncs, que la denominació neix entre els detractors d'aquells esdeveniments. No cal dir que els carlins hi destacaren, però també els catalanistes de la Lliga, com Agulló, que era el redactor en cap de *La Veu* que va rebre l'original de l'article de Maragall, ‘La Ciutat del Perdó’, el qual finalment no fou publicat a l'òrgan lligaire per expressa voluntat d'Enric Prat de la Riba”³¹⁷.

Resulta evident, doncs, que la historiografia ha adoptat sense gaires excepcions aquesta denominació pejorativa, bandejant d'altres possibles – negatives o positives – que també s'han emprat com “Setmana Sagnant”, “Setmana Trista”, “Setmana de Dol”,

³¹² BENET, Josep: *Maragall i la Setmana Tràgica*. Barcelona: Edicions 62, 1965, p.13.

³¹³ CULLA I CLARÀ, Joan B.: *Revisitar la Setmana Tràgica*, dins de DD.AA.: *Actes de les Jornades sobre la Setmana Tràgica (1909)*. Barcelona, 5, 6 i 7 de maig de 2009. Barcelona: Balmesiana, 2009, p. 57.

³¹⁴ COLOMINES I COMPANYYS, Agustí: *La Setmana Tràgica de 1909: Una Mirada historiogràfica* dins de DD.AA.: *Actes de les Jornades sobre la Setmana Tràgica (1909)*. Barcelona, 5, 6 i 7 de maig de 2009. Barcelona: Balmesiana, 2009.

³¹⁵ POL: Al dia. *La Veu de Catalunya*, 12 d'agost de 1909 vespre, p. 1.

³¹⁶ Hojeando la prensa. *La Vanguardia*, 12 d'agost de 1909, p. 4.

³¹⁷ Ibidem, p. 43.

“Setmana de Juliol”, “Setmana Roja”, “Setmana Gloriosa”, “Setmana Revolucionària”. Sigui com sigui, tots els termes aplicats a l'aixecament barceloní de 1909 fixen la seva voluntat descriptiva en els propis fets i especialment en els seus efectes. De forma molt descriptiva, l'historiador José Álvarez Junco ha judicat en aquest sentit a la introducció del breu article *L'historiador davant la Setmana Tràgica*: “Aquesta és una breu consideració entorn de quins elements hauria de discórrer la reflexió d'un historiador actual sobre la Setmana Tràgica, que són, fonamentalment, els actors, els tipus de mobilització, i les conseqüències dels fets”³¹⁸. Així doncs, al contrari del que ha passat amb altres revoltes populars on s'han assenyalat molt clarament les causes del conflicte, en el cas de la Setmana Tràgica s'ha produït un cert oblit d'aquestes per centrar el focus en altres instàncies³¹⁹, destacant-ne especialment les conseqüències. Evidentment, cal considerar que aquesta tria se sustenta en l'espectacularitat d'una revolta ciutadana en un context d'estripada social i urbana que eclipsa qualsevol alternativa. No es pot ignorar, a més, que el terreny en què es produeix és un territori en transformació, una ciutat esventrada per la construcció de la Via Laietana que havia deixat sense el seu hàbitat a gran quantitat d'obriers que ara rebien una nova càrrega de profunditat amb l'esclat de la guerra. Barcelona ho tenia tot: un paisatge apocalíptic i de destrucció, uns carrers plens de llambordes arrencades i unes classes populars enutjades amalgamades per una idea comuna. L'eclosió fou salvatge, arrauxada i incontrolada. Fugí de les mans dels seus organitzadors i adquirí vida pròpia.

Per totes aquestes raons era difícil que, després d'aquella setmana, algú decidís reivindicar-la per la justícia del seu discurs previ, com ho podrien haver fet en cas d'un motí de subsistències o fins i tot, en el cas de revoltes contra les quintes com les de 1845 i 1870. Ara el cas era molt diferent: qui podria dir que allò que s'havia produït era un motí per la pau? I tot i així, ho havia estat... com a mínim en el seu inici. Ara, però, els seus promotors no podien gosar incidir sobre aquest detall, sigui perquè la immediata i brutal repressió – amb judicis i execucions incloses – els havia arrossegat o els recomanava un prudent i distant silenci, sigui perquè la violència brutal i gens selectiva emprada els situava davant la

---

³¹⁸ ÁLVAREZ JUNCO, José: *L'historiador davant la Setmana Tràgica*, dins de BENGOCHEA, Soledad (coord.): *Barcelona i la Setmana Tràgica, 1909. Arrels i conseqüències*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona – Edicions de La Central, 2012, p. 9.

³¹⁹ Això no vol dir que no s'hagin contemplat en absolut, de vegades fins i tot amb una atenció notable a l'antimilitarisme existent a la societat catalana com a DALMAU RIBALTA, Antoni: *Cent anys després de la Setmana Tràgica*. L'Erol. Revista Cultural del Berguedà, núm. 102, 2009, pp. 10-14. Simplement considerem que la comparació és evidentment favorable a l'anàlisi de les conseqüències.

paradoxa d'un procés pacifista gens pacífic³²⁰. Com podrien justificar davant l'opinió pública l'agressió indiscriminada a convents i esglésies, si aquests no havien de ser l'objectiu d'una vaga general revolucionària en contra de la guerra?³²¹ En aquestes condicions, doncs, era natural que la terminologia emprada per la premsa conservadora s'imposés.

D'altra banda, la historiografia també ha analitzat la natura pròpia de la Setmana Tràgica assajant d'acomodar-la en alguna categoria dins del camp semàntic propi de les subversions populars. Culla es qüestiona en aquest sentit: “¿de què es va tractar? ¿D'una revolució, d'una revolta, d'una bullanga vuitcentista amb algunes dècades de retard?”³²² Probablement podríem trobar elements de totes aquestes formes sense que cap d'elles en sigui el motlle perfecte. Podríem especular sobre l'emmirallament en les revolucions del París romàntic, o bé ressaltar aspectes de revolta espontània o finalment situar-la en la rica tradició d'anticlericalisme com a darrera bullanga típicament barcelonina. Probablement totes aquestes interpretacions són vàlides i complementàries, però totes elles tenen en comú que situen la Setmana Tràgica com quelcom decimonònic, un episodi tardà del segle anterior. En canvi, creiem que observant aquest capítol dins de la cronologia pròpia del pacifisme al nostre país, ens podem adonar que la Setmana Tràgica conté tota una sèrie d'elements de modernitat que la situen com un pont entre els dos segles.

Així, la Setmana Tràgica hauria d'incorporar una nova via de recerca en ser analitzada també com la primera manifestació àmplia i feient d'oposició a la guerra a Catalunya amb una plasmació simultània a tots els àmbits corrents de la contesa política: a la vida política organitzada – partits, sindicats, etc. –, a la premsa i, el més novedós de tots, al carrer. Observada des d'aquest prisma, la interpretació de la Setmana Tràgica resulta molt suggerent, doncs pot actuar de frontissa entre un temps de formació i escassa visibilitat del pacifisme, per donar pas – per la via més abrupta possible, el dolorós part – a un període molt més intervencionista en la vida política catalana. En aquest sentit, l'oposició a la guerra

---

³²⁰ Cal recordar que aquesta paradoxa havia estat tractada i pretesament superada pels autors pacifistes obrers que, en el marc d'un pacifisme relatiu, justificaven la violència revolucionària amb l'objectiu de suprimir la guerra, tal i com hem vist en capítols anteriors. Tot i així, en el marc de 1909, hem de pensar que gran part de l'opinió pública catalana probablement no podria acceptar aquesta mena de reflexions, d'una banda per la debilitat dels grups polítics que ho podrien defensar, i d'altra per la pròpia immaduresa de la implantació del pacifisme.

³²¹ Anys després, en el context de la Primera Guerra Mundial, la pròpia premsa anarcosindicalista fa la seva particular autocrítica en aquest sentit afirmant: “Pero si el caso de arrastrarnos a la contienda europea llegara, nosotros, el proletariado militante, hablaremos para que se reprimen las jornadas de 1909. Y haremos que las teas incendiarias del pueblo no vayan a purificar el ambiente de las Iglesias y conventos, sino que indicaremos la necesidad de quemar la lengua de los mercaderes y farsantes”. Extret de: España y la guerra europea. *La Colmena Obrera*, núm. 29, 23 de setembre de 1916, p. 1.

³²² CULLA I CLARÀ, Joan B.: *Revisitar...* op.cit., p. 57.

està passant de ser un simple enunciat ètic i filosòfic a un fenomen amb incidència real en la vida política, és a dir, que assistim a la politització d'un vell concepte moral. A mesura que aquesta nova realitat evoluciona, el pacifisme es debatrà entre l'adjectivació d'altres moviments polítics i socials i l'adquisició d'entitat pròpia en ocasió d'alguns dèbils assajos orgànics, tal i com hem explicat anteriorment. Així doncs, podríem establir que entrem en una etapa d'infància del pacifisme, entenent que en aquesta línia temporal i evolutiva ens movem en el terreny del pas recent d'un pacifisme inorgànic a un altre orgànic que s'ha de consolidar encara, sense perjudici de la coexistència de tots dos estats.

A més d'aquesta complexitat pròpia de la delicada natura del nadó, se li ha d'afegir el fet propi de la transversalitat del pacifisme, que arrossega diferents tradicions que s'aniran interrelacionant. Per tal de comprendre-ho gràficament podríem situar-ho com si d'una trena es tractés: a partir d'un mateix cabell, que mana d'una mateixa arrel pacifista, es tracen diverses badies – una liberal-democràtica, una obrera i una religiosa – que s'entrellaçaran fins al 1936 mantenint una autonomia pròpia sense que això obsti perquè es trobin en ocasions tot estrenyent forts nusos. Malgrat tot, cal dir que com tota primera trena constitueix un assaig i podrem observar que en la seva trajectòria hi haurà manques de simetria, badies més poblades que altres i algun que altre floc rebel que marxa del cabal que semblaria més natural. Tot plegat, però, s'inicia amb la irrupció d'un vigorós fenomen popular com serà l'oposició a la Guerra del Marroc.

4.1. L'oposició a la guerra colonial, idea de consens moral entre les classes populars: el desprestigi de l'ofici militar després de la Guerra de Cuba (1898)

Qualsevol discurs – en aquest cas l'argument polític – sempre té la necessitat d'un emissor i un receptor atent. Lògicament, com en qualsevol tipus de comunicació, l'absència d'un dels dos elements deixaria sense sentit la seva pròpia existència o, com a mínim, en minimitzaria els efectes. En aquest cas, la Setmana Tràgica i les seves conseqüències són fruit evident d'una campanya comunicativa i propagandística on, com veurem, el protagonista és el pacifisme en la seva interpretació obrera. Al seu torn, els emissors del discurs seran les forces polítiques amb major sensibilitat cap a les classes populars³²³, és a

---

³²³ Per tal d'evitar possibles disfuncions conceptuals al llarg d'aquest capítol, cal delimitar l'ús que hi trobarem aplicat dels conceptes "obrer" i "popular". Quan parlem del consens que s'establirà entre gran part de la població en contra de la guerra colonial, s'empra el concepte "popular" lligat al de "classes populars" en una idea àmplia que pot incloure grups petit burgesos i menestrals, i no únicament al proletariat. Això no obsta perquè relacionem aquest grup de les classes populars amb el pacifisme de tradició obrera, la influència del

dir, republicans – solidaris i lerrouxistes³²⁴ –, socialistes i anarquistes. Però, què hi ha del receptor? Estaven preparades aquestes classes populars perquè la idea germinés? Estaven amatents a la seva arribada? O, fins i tot, havien obligat d'alguna manera a que algú recollís el guant i encetés la pròpia protesta als diaris?

La pròpia existència de la Setmana Tràgica evidencia que la idea de la guerra – com a mínim d'aquella guerra – havia deixat d'ésser simpàtica a la majoria de la població catalana. L'historiador Gabriel Cardona³²⁵ interpreta que el detonant del motí va ser l'intens rebuig al sistema de quintes, establert a partir del regnat de Felip V i la consegüent eliminació de les lleves i contractacions de mercenaris pròpies dels temps dels Habsburg. Però més enllà d'això, Cardona interpreta que hi podem trobar com a rerefons “l'oposició a la violència organitzada i estructural”³²⁶ de l'Estat. Per tal d'analitzar amb major precisió el fenomen, tractarà de distingir conceptualment entre pacifisme, antimilitarisme i no-violència. En aquest sentit, no podem compartir la seva delimitació: “El primer procedeix d'idees transcendents com Déu o la Humanitat; en canvi, l'antimilitarisme té arrels fonamentalment atees i critica les forces armades com a institució de l'Estat dedicada a reprimir, malgrat que alguns antimilitaristes accepten l'autodefensa. La no-violència és més moderna i refusa fins i tot l'autodefensa. Per aquestes raons, a la Catalunya de principi del segle XX conviuen diverses formes d'antimilitarisme, i dominava entre les classes populars l'oposició a les quintes”³²⁷. Evidentment, i després de les precisions conceptuals efectuades als primers capítols, no trobarem quòrum en el fons de les disseccions practicades per Cardona, però sí en el fet que la Catalunya de 1909 era un país on l'existència d'un conflicte bèl·lic era àmpliament impopular.

Pel que fa als orígens d'aquesta aversió popular a la guerra, sí que podríem subratllar línies en comú amb l'historiador menorquí quan conclou que “com a antecedents

---

qual no té per què ser privatiu de la classe social obrera i pot trobar també defensors estables o circumstancials en cercles diferents als del proletariat o, políticament parlant, al que considerariem en sentit estricte el moviment obrer.

³²⁴ Aquesta divisió es refereix a la integració o no dels grups republicans en la candidatura de Solidaritat Catalana de l'any 1906, com veurem més endavant. L'historiador Àngel Duarte ha indicat que aquesta divisió es produeix per la negativa de Lerroux a participar-hi, tant per raons ideològiques relacionades amb el seu espanyolisme, com per motius tàctics en relació a la fidelització i ampliació de les seves bases, que no haurien entès el pacte. Veure: DUARTE, Àngel: *Història del republicanisme a Catalunya*. Lleida: Pagès Editors – Eumo Editorial, 2004, p. 167.

³²⁵ CARDONA, Gabriel: El rebuig a la guerra i al servei militar imperant, dins de BENGOCHEA, Soledad (coord.): *Barcelona i la Setmana Tràgica, 1909. Arrels i conseqüències*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona – Edicions de La Central, 2012, p. 33.

³²⁶ Ibidem.

³²⁷ Ibidem.

podem citar el federalisme i l'oposició antiquintès del Sexenni, el record de les víctimes de la Guerra de Cuba i la campanya '¡O todos o ninguno!', que van influir en el temor popular l'any 1909. / Mentre l'antimilitarisme de l'esquerra atacava sobretot el servei militar, el catalanisme no s'enfrontava a l'exèrcit en si mateix sinó com a expressió de la mentalitat centralista. Però aquest plantejament teòric es va complicar a la pràctica. Des de 1903 van aparèixer una sèrie de publicacions en català, la més significativa de les quals va ser *La Tralla* (1903-1907). Mentre les altres només van anar sobrevivint, de l'anterior va escindir-se'n *La Tralla de Carreter* (1903), i l'any 1904 van aparèixer *L'Esquerrà*, *Foch Nou* i *El Xaferch*, i el 1905, *Progrés*. Cap d'aquests periòdics no pot competir amb *¡Cu-Cut!*, que aviat es convertí en un símbol, que des de 1903 presentava nombroses caricatures militars. El 1904 s'intensificaren les seves crítiques a l'exèrcit, atacant-ne tots els aspectes militars, amb insistència tot l'any 1905 fins que va publicar, el 23 de novembre de 1905, la cèlebre caricatura de Junceda”³²⁸.

Jordi Casassas identificarà de la mateixa manera aquesta aversió creixent a l'estament militar que es mixturava amb el descontentament vers l'Estat de la Restauració i la necessitat d'una regeneració profunda. En aquest sentit, remarca que si bé aquest element ja era propi de la cultura política esquerrana, “després de la crisi colonial de 1885 a 1898 aquesta visió crítica es va estendre cap a sectors més conservadors i benestants, que identificaven la crisi amb la institució militar i amb la ineficàcia de la política madrilenya”³²⁹. Aquest estat de coses, a més, no va ser gestionat amb la necessària finor per part de la pròpia jerarquia militar i dels respectius governs: “l'actuació crispada de l'Exèrcit va ajudar molt a que s'estengués socialment aquest nou antimilitarisme de temps de crisi. Els primers atacs de personal militar contra la premsa es van produir a Madrid ja el 1895, coincidint amb l'inici de la sublevació cubana. Amb l'excusa de la situació excepcional, durant la guerra colonial van proliferar com mai els consells de guerra contra periodistes, gent d'esquerra, líders republicans i obreristes, etc. Estava clar que l'Exèrcit no tolerava cap crítica i que tenia poder suficient per a fer reprimir qualsevulla 'infracció'. / Al menor símptoma d'irregularitats es suprimien les garanties constitucionals o s'arribava a la més extrema de l'estat de guerra, i supressió de la majoria de les llibertats civils. [...] A més, abans dels fets del *Cu-Cut!* els assalts a seus de diaris es van produir en diverses ocasions: el maig del 1900 a Xàtiva en contra de les instal·lacions d'*El Progreso*; el mes de desembre del

---

³²⁸ Ibidem, p. 33.

³²⁹ CASASSAS, Jordi: *Efectes sobre el catalanisme polític dels fets del Cu-Cut!*, dins de DD.AA.: *Els fets del Cu-Cut!, cent anys després*. Barcelona: Centre d'Història Contemporània de Catalunya, 2006, p. 15.

mateix any contra *El Telégrafo* de Las Palmas; o l'agost del 1901 contra *El Correo de Guipúzcoa* ³³⁰.

Com veiem, doncs, tant Cardona com Casassas convergeixen en la rellevància dels fets del Cu-Cut!, en el camí de general antipatia cap a l'element militar. L'assalt el 25 de novembre de 1905 dels locals que *La Ven de Catalunya* i el *Cu-Cut!* tenien a la Rambla de les Flors de Barcelona per part d'un nombrós grup d'oficials de la guarnició de Barcelona encapçalats pel general de brigada Germán Brandeis simbolitza molts dels vicis que la societat catalana ja percebia clarament en la vida política de la Restauració. La reacció visceral dels avalotadors en contra d'una caricatura crítica conté un caràcter sintètic que encarna la decrepitud de la monarquia i les diverses institucions de l'Estat, la qual cosa ha estat assenyalada també per autors com l'historiador català Francesc Santolaria en singularitzar el paper galdós de l'exèrcit: “en el rerafons de l'actuació de la guarnició de Barcelona hi havia la vella reivindicació dels militars espanyols d'aconseguir jutjar per la via militar qualsevol afirmació publicada que es pogués considerar no ja una ofensa a l'exèrcit, sinó també a la pàtria, a la bandera, o a qualsevol altre símbol considerat una essència d'Espanya”³³¹.

El record del 1898 i els fets del *Cu-Cut!*, efectivament, no ajudaven al prestigi d'una vida militar a la qual la població s'hi veia incorporada a través d'un sistema de reclutament que per a més inri era arcaic i injust. Mentre a països com Prússia tots els homes joves, de qualsevol extracció social, havien de superar un servei militar obligatori i un posterior període com a reservistes, Espanya no havia adoptat aquest sistema igualador. Tot i que a nivell teòric s'havia implantat el servei militar universal des de 1876, la realitat era que el sistema de quintes pervivia, i amb aquest la possibilitat de redimir-se d'aquesta indesitjable obligació a través del pagament d'una xifra de diners que l'any 1904 s'havia establert en 1.500 pessetes. Si comparem aquesta suma amb la disponibilitat monetària d'una família obrera de l'època, constatarem que es tracta d'una xifra prohibitiva per ells. La *Monografía estadística de la clase obrera*³³² que l'any 1921 publica l'Ajuntament de Barcelona, indica que les despeses anuals d'una família obrera composta del matrimoni i dos fills l'any 1910 ascendia a un total de 1.720 pessetes, incloent-hi alimentació, vestuari, aixovar de casa, parament,

---

³³⁰ Ibidem, p. 15

³³¹ SANTOLARIA, Francesc: *Els fets del Cu-Cut! Una reflexió historiogràfica*, dins de DD.AA.: *Els fets del Cu-Cut!, cent anys després*. Barcelona: Centre d'Història Contemporània de Catalunya, 2006, p. 120.

³³² ESCUDÉ BARTOLÍ, Manuel: *Monografía estadística de la clase obrera*. Barcelona: Taller de Artes Gráficas Henrich y Cía., 1921, p. 127.

habitatge, enllumenat, combustible i altres complements. Com podria, doncs, evitar una família obrera que el seu jove fill acudís a la crida militar? En canvi, el fill del burgès podia eludir sense gaires angoixes el toc de corneta.

No és d'estranyar que en juliol de 1909, les classes populars barcelonines experimentessin una sensació evident d'afegir una càrrega més a les seves esquenes. En addició, la introducció progressiva del pensament pacifista des del segle XIX havia generat uns sediments prou sostenibles com per resultar favorable a la germinació d'una visió reàctia a la guerra i d'un desprestigi profund de la funció del soldat, baluard de la repressió i exposat a la mort o un retorn traumàtic i deshonorós.

D'aquesta manera, entre les classes populars es produirà la transformació del pacifisme en el que podem anomenar *idea de consens moral*. Es tractaria d'una idea plenament acceptada per la població que es galvanitza en un moment donat davant d'una situació concreta i que fa moralment inacceptable una decisió política com la d'assumir una guerra colonial al Marroc, podent conduir la població a l'amoïnament. Aquest concepte d'*idea de consens moral* ha estat formulat i analitzat des d'un punt de vista del revisionisme marxista per l'historiador E.P. Thompson (1924-1993) sota l'epígraf d'*economia "moral" de la multitud*, malgrat que en aquesta ocasió caldria diluir-lo en el camp cultural. En la seva obra *Tradición, revuelta y conciencia de clase*, Thompson estableix una visió superadora del motí popular com quelcom espasmòdic i irracional. L'exemple que desenvoluparà serà el de les protestes contra la carestia de pa a l'Anglaterra de finals del set-cents i la hipòtesi final que "el motín de subsistencias en la Inglaterra del siglo XVIII fue una forma muy compleja de acción popular directa, disciplinada y con claros objetivos"³³³. Conseqüentment, asseverarà que "es posible detectar en casi toda acción de masas del siglo XVIII alguna noción legitimante. Con el concepto de legitimación quiero decir el que los hombres y las mujeres que constituían el tropel creían estar defendiendo derechos o costumbres tradicionales; y, en general, que estaban apoyados por el amplio consenso de la comunidad. En ocasiones este consenso popular era confirmado por una cierta tolerancia por parte de las autoridades, pero en la mayoría de los casos, el consenso era tan marcado y enérgico que anulaba las motivaciones de temor o respeto"³³⁴.

---

³³³ THOMPSON, E.P.: *Tradición, revuelta y conciencia de clase*. Barcelona: Crítica, 1984, p. 65.

³³⁴ *Ibidem*, p. 65.

De la mateixa manera, podem considerar que en la Setmana Tràgica existia un consens legitimador de la protesta que va funcionar com a aglutinador de la població. Aquest no era de caràcter econòmic, però sí de caràcter ètico-polític, o fins i tot jurídic si valorem la seva relació amb el dret natural. En aquest sentit, la població s'oposa tant al concepte mateix de la guerra colonial (denúncia de la seva llunyania respecte els interessos polítics i econòmics de les classes populars), així com a la seva participació en qualitat de soldats (deduït del propi rebuig teòric al bel·licisme, però també a un sistema de reclutament militar que conculca conceptes com el d'igualtat). Aquests pensaments, recollits entorn de la premsa de sensibilitat popular i dels àmbits de sociabilitat barcelonins afins, conformaran una evident *idea de consens moral*, una mena de veritat que ningú es veia amb cor de rebatre i que atorgaria una raó de pedra picada a tot aquell que decidís protestar. Actuava doncs, de la mateixa manera que l'economia moral thompsoniana, com a legitimació popular del motí i reivindicació d'allò que simbolitzava la justícia i l'ètica: la guerra era immoral perquè era injusta.

Aquest estat de l'esperit col·lectiu es podia palpar a àmbits com els de les arts escèniques, enormement sensible a les palpitations socials. Tal i com demostra l'historiador George L. Mosse (1918-1999) a *La nacionalización de las masas*³³⁵, el teatre és un element de transmissió de valors d'una enorme potència, sigui en el context de l'Alemanya wagneriana que descriu l'autor, sigui en la Barcelona del nou-cents a la qual podem extrapolar les seves reflexions. En aquest sentit, ens resultarà útil per constatar l'existència d'aquesta *idea de consens moral* l'èxit aclaparador que va tenir l'obra *L'héroie* del pintor i escriptor Santiago Rusiñol (1861-1931), estrenada el 17 d'abril de 1903 al Teatre Català (Romea)³³⁶. La filòloga Margarida Casacuberta ha glossat aquesta notorietat estimant que "*L'héroie* va superar en expectació, polèmica i èxit de públic qualsevol altra producció russinyoliana [...]". La nit de l'estrena de *L'héroie*, l'autor va aconseguir finalment el que buscava: tot el Romea es desféu en aplaudiments en homenatge al dramaturg que havia estat capaç d'escriure un drama que posava en solfa, tal i com s'afanyava a remarcar la premsa catalanista, un dels més amagats tabús postdesastre colonial de l'estament militar espanyol. El crit de 'Mori el militarisme', que, segons les cròniques de l'època, sortí espontàniament d'un espectador, va ser acollit amb evidents mostres de satisfacció per bona part del públic, tant de la platea

---

³³⁵ MOSSE, George: *La nacionalización de las masas*. Madrid: Marcial Pons, 2005. Tot i que l'autor se centra en la vertebració de l'esperit nacional alemany, considero que el punt de vista aportat sobre la generació de consensos al voltant de les representacions artístiques i el seu efecte catàrquic sobre les masses pot ésser aplicat en la Barcelona d'inicis del segle XX, moment en què es viu l'eclosió de la pròpia societat de masses.

³³⁶ RUSIÑOL, Santiago: *L'héroie*. Barcelona: Antonio López Editor, 1903, p. 4.

com el de graderies, prova irrefutable que l'autor havia posat el dit a la plaga. Rusiñol havia abordat, efectivament, un dels temes que de forma més directa havia afectat la societat catalana del final de segle³³⁷. Cal dir que l'obra fou suspesa al dia següent, segons sembla ser, per la sospita que alguns militars estiguessin comprant entrades per preparar alguna mena d'intervenció en mig de la representació. Tot i així, en mig de la polèmica i de les pressions de Rusiñol, el teatre finalment reprendrà les actuacions a partir del dia 6 de maig, amb un balanç i expectació notables, que també es manifestà en la publicació i venda de dues edicions de *L'hèroe* en tan sols un mes³³⁸.

Si ens cenyim precisament al seu contingut, hem de dir que el text proposat per Rusiñol mostra la història d'un jove català que torna a casa convertit en heroi per la seva actuació com a soldat de l'exèrcit espanyol a les Filipines. Els seus mèrits de guerra van ser contrets després de quedar sol, atrapat en el fang i descavalcat en mig d'una retirada del seu regiment. Així ho explica el propi Héroe de forma ben explícita: “Vaig mirar el camp de batalla, no vaig descobrir les guerrilles, i... aont aniras?... aont aniras? Vaig veure una casa de palla: hi corro, obro la porta, i hi trobo tres o quatre del país; dugues dònnes i dugues o tres criatures. Aixís que'm veuen van pera sortir i cridar auxili. Jo'ls vull fer callar, no'ns entenem, i al veure que m'anaven a comprometre i que venia l'enemic... què havia de fer jo allavores? Deixar-me matar? No'm venia bé! Cridar assistència? Era perdre-m, i jo no'n demano. Nada: fer lo que tenia que fer: mà a la baioneta i a la carrabina, i revestir-me de coratge, i pendre l'ofensiva, com diuen els militars. No'n va quedar ni un! Ells no se'n sabien avenir, de que'ls enlestís d'aquell modo: semblava que'ls vingués de nou; estaven parats; i çparats de què, mal rellamp! Com si la guerra's fés am confits i s'hi anés a fer santos! [...] A la guerra s'hi va pera matar, i el que no mata no és heroe! Un cop vaig fer nèt, vaig mirar a fòra: estava voltat, llamp del cel! Però no atacaven perquè no'm sabien a dintre. Anaven passant sense fer esment de la casa, quan, tot d'una, un malaio maleït se li acut de trucar a la porta. No obro. Ell truca més fort: no contesto. Ell esbotza'l pany, i jo... pam!... li esbotzo'l cervell d'un tiro. Ah, fillets meus! Allavores va començar el sarau! Pim, pam!, i jo foc i més foc!, i ells avançant, i jo no movent-me. Ells cridant-me que'm rendís, i jo donant-me ordres i manant-me a mi mateix. 'Ara mata aquet, - me deia; - ara apunta a l'altre; ara has fet blanc; ara has apuntat massa baix; ara t'han ferit d'un braç; ara no tens més que sis cartutxos; confesa-t, despedeix-te de memoria, i vaia, alanta, noi gran, que ja no

---

³³⁷ CASACUBERTA, Margarida: *Santiago Rusiñol: vida, literatura i mite*. Barcelona: Curial – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, p. 359.

³³⁸ Ibidem, p. 263.

hi tornaras al teu poble!?... quan tot d'una... ja era hora!... veig arribar les guerrilles. M'havien salvat! Van abraçar-me! Volien comptar els morts, i vaig dir que ho deixessin córrer. I pera celebrar la festa vaig pegar foc a la casa.”³³⁹

El jove, elevat a l'olimp guerrer, serà reconegut per la institució militar i també al seu retorn al poble en mig de les alabances de les autoritats i bona part del poble. La seva reinserció a la seva família, però, seria molt més problemàtica ja que l'Héroe voldrà adoptar un estil de vida reposat que considerava propi de la seva recent adquirida dignitat militar. Aquesta vida dissoluta, on l'alcohol i el joc tindran un paper preponderant, xocarà radicalment amb els valors familiars, arrelats en la més pura tradició catalana. Els pares de l'Héroe, uns humils teixidors educats en l'estimació per la feina, l'esforç i l'estalvi, no sabran avenir-se a les ínfulas del seu fill que renega de la jornada al teler per abraçar l'especulació dels naips i la vida de rendes militars, en una imatge d'evident força simbòlica – de classe alhora que nacional en un context catalanista – que arrossegà la família a la perdició.

L'actitud de l'Héroe, identificada de forma evident amb els típics vicis atribuïts a la vida militar, anirà corcant els fonaments de la família i degradant la situació dels pares (obligats a treballar mentre veuen impotents l'ociositat i violència del fill gran) i del propi germà (privat de la seva núvia Carme que s'estimarà més la virilitat heroica – malgrat que infidel – del germà gran amb el qual es casa). La culminació d'aquesta dramàtica estampa arribarà quan l'Héroe malbaratarà els diners que els pares havien estalviat per pagar la redempció militar de l'Andreuet, el germà petit. El resultat serà que aquest es veurà obligat a fer el servei militar, amb gran disgust d'uns escarnits pares que es lamenten en el seu diàleg amb el jutge de pau, el senyor Tomàs:

“SENYOR TOMÀS: Ah, si jo fos jove! N'agafaria deù de fusells! Me vaig deixar perdre'l ser soldat, i creieu que me'n penedeixo! Us tornarà fet un altre!

ANTON: També m'hi ha tornat el noi gran un altre!

SENYOR TOMÀS: No tant, hombre! El gran us ha portat algun disgust; però la gloria no ha escassejat a la casa. Que torni gloriós el petit, i també l'anirem a rebre.

ANTON: Lo que vull és que torni honrat!

---

³³⁹ RUSIÑOL, Santiago: *L'héroe...* op.cit., pp. 60-62.

SENYOR TOMÀS: Molt bé, Anton. Tampoc serà per demés que hi torni. La llastima es que, militarment, ara no hi ha guerra efectiva, i el noi no podrà lluir-se. Però, al menos, s'espavilarà, veurà món, s'avesarà a l'uniforme, a la noble vida de quartel, sabrà l'exercici, apendrà a ser creient a cegues, i això, pera'ls joves, és com posar-los a un col legi. Se desprenen de la família i fan un cos de patricis.

EL SECRETARI: Un cos gran!

ANTON: Jo no hi entenc, senyor Tomàs; però les guerres no crec que facin cap falta.”³⁴⁰

Es fa evident, doncs, com Rusiñol identifica clarament dos grups socials ben diversos amb dues experiències completament diferents del fenomen guerrer. D'una banda, el senyor Tomàs i el seu secretari representen la mentalitat del modern funcionari fidel al discurs institucional, mentre que l'Anton encarna la tradicional Catalunya menestral i obrera que agonitza aixafada per la pesant però grinyolant maquinària de l'Estat. Aquesta metàfora es farà més palesa que mai en la resposta que el vell matrimoni oposa a la consumació de la seva desgràcia després del comiat a l'Andreuet i en mig d'elements premonitoris de mort:

“RAMONA: Anton!... Anton!...

ANTON: Com l'altre!

RAMONA: No't desconsolis! Sostén-te am mi!

ANTON: Com l'altre! Lo mateix que l'altre!

RAMONA: Vine am mi!

ANTON: Aon me vols dur?

RAMONA: No ho sé! A plorar per tot arreu! A regar de llàgrimes la casa!

ANTON: Per què me l'han de robar? Que no és pendre-ns-el l'endur-se-l? Que no és pendre-ns sang de la nostra?

RAMONA: Vine am mi!...

ANTON: Tinc fred! Ting un fred que no l'havia sentit mai! Com si se'm refredessin els òssos...

RAMONA: Escolta: Déu ens donarà una esperança! No havem fet mal. Doncs per què n'havem de tenir, de castic? Ja vindran dies mellors! Teixirem, i, tot treballant, ja sabs que's calmen les penes. Seiem aquí, al nostre lloc; vora'l caliu del teler.

---

³⁴⁰ Ibidem, pp. 177-178.

ANTON: Ai, Ramona! 'També's refreda, el teler, i ja no cantarà maimés! Que't penses que no ho coneix que estem tristos? Ell vol vida pera fer feina! Les mans dels vells i dels desvalguts l'ententeixen, i aquell tic-tac d'alegria's torna com un rellotge que se li acaba la corda!"³⁴¹

En mig dels laments per la joventut perduda i les desventures del destí que han portat el matrimoni a la soledat, tot d'una irromprà l'Héroie incendiant l'escena amb una visió antagònica inspirada per la seva fúria etílica:

“L'HÉROE: Visca la guerra! Visca'l vi i la guerra! Visca la mort i visca la victòria!
Que no ho sents que toquen a morts? Anem-hi, Clapat! Vui sang! Vui veure sang!
Vui anar a matar el que's present!

EL CLAPAT: Calla!

ANTON: Aquí'l tens! Tenies raó que torna!

RAMONA: Déu meu!

L'HÉROE: Aon són les armes! Vull les armes! Ting de pendre una vila a la baioneta, Clapat, i pegar-hi foc, aixís que hi entri, i ho cremarem tot! Ho sents? Tot!
Ja ho veuras quin foc que farem! I allí'n vulguis, de dones nostres! Totes ho seran, de nostres! Fins les malaltes i ferides!

ANTON: Jesús! Quin afront!

RAMONA: Anton, no't transtornis! Paciència!

EL CLAPAT: Bueno. Seu aquí i no'm comprometis!

L'HÉROE: Aon sóc?

EL CLAPAT: Ets a casa teva.

L'HÉROE: És mentida! Som a la guerra, i això és una casa que havem pres a la força i violada. Els tenim a tots presoners! I tu també ets presoner i els fusellarem a tots! Veus? (*Senyalant el seu teler.*) Això és una màquina de guerra!

EL CLAPAT: Això és el teu teler, bretoll!

L'HÉROE (*amb una riallada*): El meu teler! Me volien fer treballar! Com si pogués treballar un heroe! Com si l'home que ha guanyat tantes corones el poguessin junyir a una sinia! (*Riu.*) Estan borratxos!

ANTON (*aixecant-se amb energia*): Noi!

RAMONA: Deixa-l estar!

---

³⁴¹ Ibidem, pp. 190-192.

L'HÉROE: Borraxos, esteu, i jo no'm doblego! El treballar no és per mi! Que treballin els covards! Els perdularis! Els que tinguin feina! Però, jo? Jo sóc més que treballador. Pregunteu-ho al poble, a la nació i a tot arreu! Qui us en tira de llorer a vosaltres? Qui us porta enlaire? Qui us ve a rebre am musica quan plegueu del vostre treball? Jo, quan vaig plegar del meu, caminava entre corones. (Riu.) Sou uns pobres obreros! Feu-me'l saludo! Us mano que'm feu el saludo!"³⁴²

El contrapunt que conduirà al final fatídic l'oferirà en Joan, treballador tèxtil a càrrec del matrimoni que havia tornat repatriat i ferit sense honors de la guerra i que havia suportat veure com la seva esposa, Mercè, era l'amant de l'Héroie. En Joan s'enfrontarà violentament a l'Héroie per tal de protegir l'Anton, la Ramona i una Carme recentment embarassada, de la ira del soldat, que brandava amenaçant una cadira. En mig del soroll del comiat dels *quintos* al carrer – que Joan identifica per a la seva causa: “Si aquests són dels meus! No hi van a la guerra: els porten!”³⁴³ – la baralla acabarà amb l'assassinat de l'Héroie, que jaurà inerte al peu del teler per un cop amb el seu propi sabre d'honor assestat pel Joan. Serà doncs ell, el bon obrer protector de la família alhora que soldat fracassat, qui tingui la darrera paraula de l'obra en una declamació ben significativa:

“SENYOR TOMÀS: Mort! Has mort el nostre Héroe!

JOAN: I què he d'haver mort l'Héroie! He mort el gandul del poble! Mireu-los allí! Els del teler són els héroes!”³⁴⁴

És ben evident, per tant, la identificació que fa Rusiñol entre el poble honest i treballador – retratat amb una lògica ben decimonònica – i el rebuig de la visió heroica de la guerra. Aquest punt sembla, a tenor de l'èxit que aconseguirà la pròpia obra, un fet irrefutable en l'esperit del moment. L'enorme polèmica que va suscitar en determinats sectors benestants era, de la mateixa manera, comprensible en observar el llibret. En tot cas, situació social i representació teatral semblen retroalimentar-se en aquell 1903 i dibuixar un escenari que ens connecta sense enganys a juliol de 1909 i el seu potent esclat antiguerrier. L'execució posterior de la protesta, que hauria de desenvolupar una idea d'un pacifisme obrer recent i d'implantació gairebé infantil – i per tant, insistim, novel·losos – va discórrer paradoxalment a través de cabals tradicionals com fou la revolta romàntica i

---

³⁴² Ibidem, pp. 195-198.

³⁴³ Ibidem, pp. 204.

³⁴⁴ Ibidem, pp. 206-207.

anticlerical. Possiblement hem d'inferir que la persistència d'aquest *modus operandi* respon a la continuació d'una forma de fer política pròpia del XIX, prèvia a una societat de masses a punt d'esclatar però encara no prou madura, i que a més té unes carències democràtiques notabilíssimes.

4.2. Massa pastors per un sol ramat

Més enllà del *background* pacifista que es pugui reivindicar per a l'inici del segle XX català, la Setmana Tràgica – i per extensió els discursos que la justifiquen – no es poden entendre sense tenir en compte la dinàmica existent en l'obrerisme d'aquells anys. En aquest sentit, resulta enormement suggerent la imatge que proposa l'historiador Joaquín Romero Maura quan parla de l'existència de “pastores sin rebaño”³⁴⁵ en la Barcelona dels primeríssims anys de la centúria. La presència d'una massa crítica obrera política i sindicalment indeterminada feia que els diversos pastors – republicans de diversa tendència, àcrates i socialistes – s'afanyessin a atreure'ls i fer-los combregar amb el seu catecisme particular. Però la lluita fou àrdua i ben complexa, tenint com a episodi clau el propi juliol de 1909 amb la seva càrrega de debat pacifista prèvia, tal i com tractarem de mostrar a continuació.

El punt de partença d'aquesta competència pastoral és l'any 1902. La vaga general d'aquell gener i febrer va ser un veritable repte per al moviment obrer català i el seu fracàs va sentenciar algunes velles estratègies de lluita revolucionària. Els proletaris van extreure diverses conseqüències d'aquell moviment. La primera, l'evident càstig al moviment àcrata, que els havia conduït a adoptar postures de força que es revelarien com a contraproductes: “a mediados de 1903 empezó para los libertarios un período de terrible aislamiento en Barcelona. La travesía del desierto duraría más de cinco años. Durante ellos, los anarquistas trataron de remediar la indiferencia que los obreros les demostraron mediante procedimientos que no hicieron sino aumentar la sordera proletaria”³⁴⁶. En mig del marasme, alguns sectors anarquistes s'atansarien a un republicanisme que els tendia la mà i que en ocasions els emparà per evitar la seva persecució. La conseqüència va ser que només els més radicals van romandre a les files àcrates, i com a fruit d'això es va produir un repunt de l'ortodoxia, cercant en les fonts teòriques clàssiques del moviment el que no van ser

---

³⁴⁵ ROMERO MAURA, Joaquín: *La Rosa de fuego. Republicanos y anarquistas: la política de los obreros barceloneses entre el Desastre colonial y la Semana Trágica, 1899-1909*. Barcelona: Grijalbo, 1975, p. 43.

³⁴⁶ *Ibidem*, p. 219.

capaços de solucionar amb la innovació intel·lectual. Tot plegat va redundar en una croada purificadora que cronificaria la seva debilitat, ja que el treballador demandava respostes pràctiques i no entenia d'arguments alambinats. Es tractava d'un cercle viciós: “por profundos que fueran los sentimientos de lealtad personal y de admiración que llegara a despertar en ciertos trabajadores no anarquistas la devoción de algunos militantes ácratas, los obreros barceloneses tenían menos confianza que nunca en el partido anarquista y en sus fórmulas salvadoras. Esta disposición de ánimo mermaba la rentabilidad del apostolado libertario, a la vez que la incomprensión de los infieles agudizaba la tendencia de los elegidos a encerrarse más y más en sus círculos, donde se discutían con creciente diapasón abstracciones de interés decreciente para los que permanecían extramuros”³⁴⁷. Només anys després, en el context reorganitzador de la Solidaritat Obrera de 1907, els anarquistes trobarien una nova fórmula que els permetria recuperar un cert prestigi entre els treballadors.

El socialisme català podria haver estat un dels beneficiaris d'aquesta situació, però en cap moment va poder emergir per sobre de la seva mala trajectòria. Malgrat haver nascut a Barcelona la UGT (12-14 d'agost de 1888) i haver fet el PSOE el seu congrés fundacional a la ciutat comtal (23-25 d'agost de 1888), el socialisme s'havia mostrat molt dèbil des del començament. La influència inicial que el sector català va tenir en els primers anys d'aquestes organitzacions es va anar perdent ràpidament. David Ballester ho quantifica de forma contundent: “si l'any 1889, dels 3.355 afiliats de la UGT 2.381 són catalans, o sigui, un 71%, l'any 1903, ja només són un 7,5%, amb 3.539 afiliats a la secció catalana d'un total de 46.574”³⁴⁸. La raó d'aquesta debilitat ha de trobar-se en l'aferrissada competència que troba el socialisme en la captació dels obrers. D'una banda hi ha les alternatives més moderades del republicanisme i les Tres Classes de Vapor – aquesta última, però, ja en clara decadència –; de l'altra, l'anarquisme s'endu els elements més radicalitzats. Tot això provocarà que no hi hagi una progressió equivalent del socialisme a Catalunya en comparació amb el gran creixement que es palesa a altres indrets com Astúries, País Basc, Madrid o Màlaga.

A més, la postura dels socialistes enfront de certs esdeveniments com la vaga general de 1902 no va ajudar gens ni mica: “aquests esdeveniments tradicionalment han

---

³⁴⁷ Ibidem, p. 240.

³⁴⁸ BALLESTER, David: *Marginalitats i hegemonies: l'UGT de Catalunya (1888-1936). De la fundació a la II República*. Barcelona : Columna-Fundació Comaposada, 1996, p. 41.

estat considerats com un dels eixos fonamentals de la manca d'arrelament socialista a Catalunya, a conseqüència de la seva condemna d'aquest moviment vaguístic (fins i tot bloquejaren l'arribada de subsidis per als vaguistes procedents de l'estranger). Però s'han de considerar més aviat com un pas enrere més en l'esmentat procés, ja que s'ha d'insistir que llavors la UGT tenia a Catalunya una implantació que com a mínim es pot qualificar de precària³⁴⁹. Sigui del grau que sigui la seva influència, està clar que l'actitud d'oposició a la vaga no es va afavorir. Tot acusant els àcrates de dur al poble a l'escorxador, els socialistes no van obtenir res més que l'encesa de l'animadversió del poble, que simplement hi va veure una manca de solidaritat. Així doncs, mentre PSOE i UGT s'enfortien al conjunt d'Espanya, a Catalunya romanien estancades en la seva marginalitat durant tota la primera dècada del segle XX i llastrant a més la seva evolució posterior.

Descartats, per tant, anarquistes i socialistes, els que aconseguiran pescar en aigües tèrboles seran els arribats del sector republicà. El moment era propici: Romero Maura demostra que els anys de 1902 a 1906 van ser difícils per als obrers barcelonins, ja que “a la tradicional inestabilidad de la demanda en el mercado interior se unían la crisis en ciertos sectores y, en otros, una expansión que llevaba anejos la concentración y el reutillaje”³⁵⁰. Cal unir a això la sensació de derrota i desorientació a nivell polític i sindical que menava una gran part dels proletaris a la inhibició. Els republicans, que havien canviat de segle sumits en la balcanització i la lluita entre faccions, finalment assumiren que era la seva missió tractar d'aglutinar tots aquests sectors socials. Malgrat els dubtes i les dificultats per integrar egos i interessos particulars tan arrelats, serà clau en el procés l'assumpció del lideratge de Nicolás Salmerón (1838-1908), únic supervivent entre els expresidents de la I República després de la mort de Pi i Margall el novembre de 1901. De forma quasi simultània, Alejandro Lerroux (1864-1949), l'altre gran protagonista, arriba a Barcelona amb la intenció de fer-se amb el control de les masses obreres i vincular-les a un projecte republicà espanyol, fet aquest coincident amb les noves orientacions i necessitats salmeronianes.

L'èxit d'ambdues iniciatives va ser irrefutable i s'acabarà encarnant en la consolidació l'any 1903 d'un partit o plataforma unitària del republicanisme, la Unió Republicana. Sota les seves sigles es van aglutinar totes les faccions excepte la federal que, d'altra banda, acceptarà formar part d'una coalició electoral amb la UR. Contra tot pronòstic, doncs, s'havia produït un miracle que semblava que impossible anys abans. Però

---

³⁴⁹ Ibidem, p. 46.

³⁵⁰ ROMERO MAURA, Joaquín: *La Rosa...* op. cit., p. 219

la sorpresa no acabà aquí, ja que només un mes després de la seva formació, la UR obtindrà una resultats electorals extraordinaris acompanyats d'una efervescència i entusiasme inusitats. L'ànim regeneracionista del govern de Silvela amb Maura com a ministre de Governació va fer que es realitzessin uns comicis molt més nets en relació amb els tradicionals excessos caciquistes, afavorint sobre manera l'èxit republicà per a disgust dels mitjans conservadors i , per suposat, de la pròpia Corona. A Barcelona, per exemple, la llista de la Unió Republicana va ser triada íntegrament amb un total de 35.720 vots, el triple dels recollits per la Lliga (11.749) i quasi bé set cops més que els carlins (5.186). Els van seguir amb 4.539 una llista de disidents republicans i en cinquena posició el PSOE amb únicament 1.571 sufragis.

Els republicans es trobaven de cop sent el pal de paller de l'obrerisme barceloní, amb un teòric partit d'èxit que tenia, però, unes bases força inconsistentes. En el fons, les divisions i sectarismes estaven simplement dissimulades per una coincidència conjuntural que era la negació de la monarquia. En el si de la UR existia una mena de complex joc de trons que portà els federalistes a deslligar-se de la coalició electoral, i que a Barcelona es resolgué amb el reforçament de l'autoritat de Lerroux, el qual imposarà una candidatura del seu gust a les eleccions municipals de novembre de 1903. L'èxit li va atorgar la raó amb un èxit rotund a poblacions com Barcelona, on els republicans recullen més de 29.000 vots enfront d'uns 12.500 dels regionalistes. Alguns cercles republicans, fins i tot, en mig de l'eufòria donaven per fet el derrocament d'Alfons XIII i la caiguda del partit conservador del govern. Això, però, mai es produí i el nou executiu encapçalat per Maura, en detriment de Villaverde, revertiria les tornes apostant per un reforçament del prestigi reial, visita a Barcelona inclosa.

De totes formes, el que ja resulta indiscutible és la important presència del republicanisme a Catalunya amb bastions com Barcelona. En la ciutat comtal, Lerroux treballava per reunir les diferents entitats republicanes en un veritable partit local que consolidés el seu poder. A la seva capacitat de treball unia la seducció d'una retòrica radical que arrossegava les masses que havia deixat orfes l'ensulsiada de l'anarquisme – malgrat que això pogués espantar la burgesia més moderada que cobejava el seu líder Salmerón – i que li van obrir, poc a poc, les portes del control de grans àmbits de poder en el municipi. Alhora que això es produïa, i malgrat que en els anys següents els resultats de la UR van ser més modestos, la influència de Lerroux en el partit va créixer.

En 1905, els fets del Cu-cut! vindrien a modificar el panorama de fortalesa de la UR i de debilitat del regionalisme – també dels sectors republicans catalanistes – a través de les campanyes de reacció posterior a l'agressió. Aquestes van servir per apropar els regionalistes d'esquerres i dretes – escindits per la postura a adoptar durant el viatge del rei a Barcelona el 1904 – i fins i tot els federals de Vallés i Ribot, que havien anat quedant cada cop més allunyats del camp republicà. La UR, per la seva banda, s'unirà a ells en la protesta per la Llei de Jurisdiccions, malgrat Lerroux ho va acatar sense gaire entusiasme en l'esperança que no vagi més enllà de la flor d'un dia. Altres republicans, fins i tot, pensaven que aquella campanya podria servir per atreure alguns sectors de l'autonomisme d'esquerres a les seves files gràcies al prestigi en alça de què gaudia el republicanisme. El resultat fou, malgrat tot, molt diferent, ja que de forma ràpida s'havien mogut moltes peces del tauler amb la creació d'una nova coalició, la Solidaritat Catalana: “ya en la segunda mitad de 1906 el liderazgo republicano de Barcelona y cercanías se había reordenado según criterios totalmente distintos de aquellos a los que respondía la distribución de los jefes y de los cuadros de la Unión Republicana todavía a finales de 1905. De una parte estaban Lerroux y los elementos radicales, incluidos los más intransigentes de la izquierda federal. De otra, en Solidaridad, codeándose con los carlistas, la Lliga y los republicanos nacionalistas de El Poble Català, se encontraban el ala derecha del federalismo y los moderados de la Unión Republicana, ‘todos los republicanos de buen tono’, encantados de no tener ya que fingir gustos radicales”³⁵¹.

La comprovació de la correlació de forces no es donarà, però, fins les eleccions provincials de març de 1907. En aquestes ja es va intuir l'èxit de l'experiència solidària, tot i que serà més evident l'abril d'aquell mateix any, moment en què els solidaris guanyaran els antisolidaris en 32 dels 36 districtes electorals dels comicis a diputats, aconseguint mobilitzar fonamentalment les classes mitjanes. Sigui com sigui, això no pot ocultar que, com assenyala Romero Maura, “en general los votantes obreros habían permanecido con Lerroux contra ella. A pesar del atentado de Hostafranchs, que sin duda alguna dañó la causa antisolidaria, el voto recogido por esta candidatura representaba un 18 por ciento más que lo obtenido por la candidatura de Unión Republicana en las elecciones de noviembre de 1905”.

---

³⁵¹ Ibidem, p. 377-378.

En aquest context, la divisió entre salmeronians i lerrouxistes era ja evident, tenint com a resultat l'expulsió de Lerroux en l'Asamblea Nacional de la Unión celebrada el juny de 1907. Mesos després, el gener de 1908, Lerroux continuava el seu camí tot liderant el seu propi partit, de nova creació: el Partit Republicà Radical. Un mes després, Lerroux haurà d'exiliar-se a Perpignan després de ser condemnat per la publicació d'una poesia subversiva al diari *El Progreso*, del qual n'era director. Quedarà com a líder del partit Sol y Ortega, ajudat per altres homes forts com Emiliano Iglesias, que sempre respectaran indiscutiblement el mestratge i direcció llunyana del propi Lerroux.

Els anarquistes, per la seva banda, atalaiaven per fi el seu oasi particular amb la creació de la Solidaritat Obrera. Des de 1904, la vida societària havia reviscolat i ara convergeix en la necessitat de reorganitzar-se tot federant-se des d'unes bases completament diferents que els anarquistes branden com el nou catecisme superador de l'anarcocomunisme: el sindicalisme revolucionari, que tan de moda està a França i a Itàlia, els hi aporta les claus: “el sindicato, proclaman los que difunden en Barcelona la teoría francesa, puede y debe ser ‘nuestro baluarte’; desde él destruiremos a la burguesía del mismo modo que ésta se valió del municipio para barrenar la hegemonía de la aristocracia. Cerrado a toda interferencia política, el sindicalismo, ‘en la autonomía de su acción, quiéralo o no, encontrará una resultante anarquista’. Hay que luchar por mejorar la situación actual del trabajador, arrancar ‘las reformas que se mueren por apatía del obrero’. Con un movimiento sindical adecuadamente organizado, sin burocracia, hostil a toda política reformista y a toda colaboración con el Estado, los obreros irán ganando conciencia revolucionaria, y el Capital irá perdiendo una batalla tras otra, hasta la última”³⁵².

L'anomenada Solidaritat Obrera neix amb la participació d'anarquistes, republicans i socialistes, que estaran representats amb una certa equitat numèrica en la presidència del seu primer Congrés, celebrat a Badalona el 1908. Tot i així, molt aviat el moviment es transformarà en una plataforma hegemnitzada pel pensament anarcosindicalista, fet que revela la feblesa dels elements socialistes i dels provinents del vell sindicalisme de societats d'ofici, aquests últims superats per l'obertura cap a nous horitzons sindicals. De fet, malgrat la implicació d'alguns dirigents com un Antoni Fabra i Ribas (1879-1958) recentment arribat des de París per reorganitzar el socialisme català, això no es tradueix ni tan sols en un increment d'afiliats destacat del PSOE o la UGT, en el que constituirà un nou fracàs del

---

³⁵² Ibidem, p. 463.

socialisme a Catalunya. Fins i tot, com diu Ballester, “força societats socialistes jugaran decididament la carta de la Solidaritat, completament al marge d’una UGT que en aquests moments escassament té mitja dotzena de seccions, uns adherits sempre lluny del miler d’afiliats, amb casos evidents de doble afiliació UGT/Solidaritat o de baixa en la primera per ingressar en la segona”³⁵³.

Arribats en aquest punt ja podem esbossar quins són els equilibris i les forces existents al voltant de l’obrerisme barceloní i català en el pròleg dels fets de juliol de 1909, que ocupen la nostra atenció preferent. La primera dècada del segle XX ha obrat una important transformació en la situació del camp obrer. Ja no trobem uns pastors quasi desmenjats que no triomfen en els seus vagues intents de formar un bon ramat. Ara, al contrari, es pot comprovar que el ramat ha crescut i que novament creu en la necessitat d’un guia que els mení a través de la natura indòmita en què viuen; el ramat ha pres consciència de les seves urgències i de les bondats d’una estratègia col·lectiva, pastoral. A més, els pastors han retrobat les seves motivacions, han après dels errors i estan amatents, esperant amb ànsia el moment precís per posar-se al front del seu ramat. El problema, però, és que ara hi ha massa pastors per un sol ramat... i la competència haurà de ser ferotge. Els pastors responen a diferents noms: radicals o republicans no solidaris, republicans solidaris, socialistes o anarquistes³⁵⁴. El camp – de batalla – l’any 1909 i l’aliment a pasturar les pàgines dels diferents portaveus que emeten els crits del pastor amb un volum inaudit, una reverberació provocada per una situació de gran excepcionalitat, la partida dels obrers a la guerra. Quin seria el pastor que afinaria el cant més atraient per les oïdes dels proletaris? És aquí doncs, on la melodia pacifista – i revolucionària – jugava un paper un paper essencial.

4.3. Els mots i les seves conseqüències: l’ús del pacifisme en la disputa de l’hegemonia política

Arribats doncs, al juliol de 1909, l’obrerisme català es troba amb l’esclat d’un problema que afecta a la base mateixa de les seves vides: la Guerra del Marroc (1909).

---

³⁵³ BALLESTER, David: *Marginalitats...* op. cit., p. 52.

³⁵⁴ Entre aquests pastors podria haver-se de considerar el nom de Francesc Ferrer i Guàrdia, que amb posterioritat als esdeveniments serà condemnat com a director i instigador del moviment. Estudis recents com el de Pere Solà, però, insisteixen en la seva innocència. Veure: SOLÀ, Pere: *El caso Ferrer i Guàrdia*, dins MOLINER PRADA, Antonio (ed.): *La Semana Trágica de Cataluña*. Alella: Nablá Ediciones, 2009. Sigui com sigui, però, en restar al marge de l’animació pública del moviment, tampoc se’l pot considerar un productor de discurs ni en favor ni en contra.

Aquest conflicte responia a una realitat internacional, la d'un nou imperialisme que considerava que qualsevol país que volgués mantenir un cert status en l'esfera diplomàtica havia de situar-se com a potència colonial. Un cop perdudes les darreres colònies d'ultramar, les mirades colonialistes espanyoles se situarien en l'àmbit de la costa mediterrània d'Àfrica, i concretament, al Marroc. No podem parlar en cap cas d'un clam social per a la realització d'aquesta empresa ni tampoc d'uns antecedents històrics de pes. No hi ha dubte que la presència espanyola a la zona data de moltes centúries abans – la plaça de Melilla s'incorpora a Castella l'any 1497 – però les experiències recents es limiten a dues expedicions els anys 1859-1860 i 1893-1894 sense majors pretensions que mantenir l'ordre en les rodalies de Melilla i satisfer l'opinió pública.

La debilitat interna del Marroc, però, feia d'ell un territori cobejat per les potències europees. En el Conveni de Madrid de 1880 havien acordat respectar la seva integritat política i territorial, tot mantenint les portes obertes per al comerç internacional. Malgrat tot, Alemanya, França, Anglaterra i Espanya tractaran en un moment o altre d'aconseguir certs privilegis i un major control del territori. En 1902, per exemple, França va negociar amb Espanya el repartiment de dues esferes d'influència al Marroc, corresponent-li a aquesta última la zona nord del país. Aquesta situació va ser refrendada per l'entesa anglo-francesa de 1904 i la Conferència d'Algesires de 1907, on es manté el paper d'Espanya, probablement amb la convicció britànica que la presència hispana refrenaria les ambicions expansives dels francesos i, especialment, dels alemanys. Aquest paper de secundari forçós va ser molt ben definit pel geògraf colonialista Gonzalo de Reparaz (1901-1984) quan afirmà que Espanya era només el “perro de guardia de Inglaterra”³⁵⁵.

El llavors President del Consell de Ministres Antonio Maura (1853-1925) no era tampoc un encès defensor d'aquesta situació. Considerava, ja des d'inicis de la dècada, que Espanya era un país en reconstrucció i que per tant no li convenien en aquell moment les aventures africanistes. Però en juny de 1909 Maura canvià el seu punt de vista. Segons Connelly Ullman, “se decidió a actuar en parte por las presiones de banqueros inversionistas que le pedían protección para sus negocios en el Rif, y en parte porque ya no podía contener por más tiempo a los oficiales del ejército – ni a su simpatizante aliado, el rey batallador Alfonso XIII –, que estaban deseando una intervención armada en el Rif”³⁵⁶.

---

³⁵⁵ REPARAZ, Gonzalo de: *Aventuras de un geógrafo errante*. Vol. I. Berna: Ferd. Wyss, 1920, p. 12. Citat a CONNELLY ULLMAN, Joan: *La Semana Trágica*. Barcelona: Ediciones B, 2009, p. 294.

³⁵⁶ CONNELLY ULLMAN, Joan: *La Semana Trágica*. Barcelona: Ediciones B, 2009, p. 292.

Però al marge dels assumptes de caire intern que podien impulsar Maura, hi havia una certa convicció respecte dels vents que bufaven en l'àmbit diplomàtic, ja que “hacia fines de la primavera de 1909 había llegado al convencimiento de que los intereses coloniales franceses, que se extendían desde Argelia y desde el sur de Marruecos, amenazaban con engullir la esfera de intervención española en el nordeste marroquí. / Para Maura, el ‘litoral africano del Mediterráneo’ constituía una frontera vital para la defensa española, exactamente igual que los Pirineos en el norte”³⁵⁷. Calia, doncs, controlar i assegurar aquell territori com a forma de satisfer certes ambicions pròpies i demostrar múscul a l'exterior. L'empresa, però, no era tan fàcil: “el auténtico problema residía en que el ‘nuevo imperialismo’ obligaba a realizar una acción de policía, la cual, a su vez, requería un ejército colonial profesional, no el tradicional ejército de reclutas, fiado en fuerzas de reserva, para hacer frente a una situación de emergencia”³⁵⁸.

La situació d'emergència arribà el 1909 en mig d'un aixecament contra l'explotació espanyola del territori d'algunes cabiles de la zona del Rif acabdillades per Mohamed el Mizian (1897-1975), conegut com El Chaldi. Després de mesos de conflicte, els espanyols tractaran d'estabilitzar la zona i recuperar l'activitat minera, però els rifenys es dedicaran de forma creixent a fustigar els interessos dels ocupants – ferrocarrils, mines, etc. – davant la seva incapacitat per a la “pacificació” de la colònia. Tot plegat va provocar la necessitat d'augmentar els efectius militars presents a la zona a base de reservistes, requerint un esforç a la població obrera que no va fer sinó augmentar la impopularitat del conflicte fins a desembocar en l'esclat barceloní del mes de juliol.

Les campanyes d'oposició contra la penetració espanyola al Marroc no són exclusives d'aquell moment i tenen un cert recorregut. De fet, responien a qüestions molt diverses: “la opinión pública tenía muchas razones para oponerse a las aventuras coloniales: aún era muy viva la imagen de corrupción, malas administraciones y sufrimientos que habían conducido a la humillante pérdida del imperio en 1898. Esto coincidió con la intensa campaña antimilitarista de los grupos obreros, promovida por la II Internacional, especialmente después del congreso de París de 1900”³⁵⁹. Tampoc entre els sectors de l'establishment la pulsio colonialista era prou viva, tal i com ho demostra en gran part el fracàs estrepitos de la *Sociedad Española de Africanistas y Colonialistas* impulsada des de 1883

---

³⁵⁷ Ibidem, p. 292.

³⁵⁸ Ibidem, p. 291.

³⁵⁹ Ibidem, pp. 299-300.

per Gonzalo de Reparaz, la qual mai aconseguí captar ni l'atenció ni els fons necessaris per a la seva tasca.

Així doncs, Espanya s'havia embarcat en una aventura al Marroc emesa per la necessitat de resituar el seu paper al concert internacional sense comptar, però, amb una determinació suficient ni amb els mitjans necessaris. Maura sabia d'aquestes circumstàncies i per aquesta raó actuarà de tal manera que la impopularitat de la guerra, coneguda com “la guerra dels banquers”, no pogués ser amortitzada pels seus adversaris polítics. En aquest sentit, el 4 de juny Maura tancà les Corts volent impedir la tasca de protesta de l'oposició. Aquesta possibilitat d'eludir l'acció parlamentària demostra els amplis poders amb què la Constitució de 1876 investia el poder executiu – convenientment protegit per la monarquia – en una conjuntura bèl·lica. El rei ostentava el dret de convocar, tancar i suspendre l'activitat d'una o de totes dues cambres de les Corts en virtut de l'article 32, així que com la prerrogativa de declarar la guerra i fer i ratificar la pau amb la modesta condició d'oferir a posteriori una explicació documentada en seu parlamentària.

Què va fer, doncs, l'oposició? La maniobra no va preocupar excessivament els liberals, ja que no estaven realment interessats en molestar l'exèrcit ni alguns sectors econòmics que tenien inversions al Marroc – el propi conde de Romanones les havia tingut – malgrat havien participat de la campanya contra “la guerra de los banqueros” recolzant-se en un cert tacticisme polític que volia desgastar l'enemic, sense diferències polítiques essencials de fons. Una altra cosa es podria esperar dels republicans, però aquests no va ser tampoc gens contundents. Disposaven d'escons a les Corts i podien haver exigint un debat sobre aquesta guerra no declarada, però això mai es produí. Ni tan sols la tan trompetejada revolució contra la monarquia borbònica... els diputats republicans es van limitar a intercanviar impressions sobre possibles vies d'acció i van demostrar la seva debilitat i tebior, excepte aquells que estaven radicats a Barcelona i van viure amb més intensitat la partida dels reservistes.

L'únic partit que sí va mantenir una oposició frontal a la guerra a tot l'Estat van ser els socialistes. La raó d'aquesta situació fou, en opinió de Connelly Ullman, que “la protesta no era, pues, simplemente cuestión de oportunismo político (aunque el reciente descenso en el número de miembros del partido hacía que se recibiese con los brazos abiertos cualquier causa popular), sino una cuestión de principio a la que estaban comprometidos

por muchas razones: como únicos portavoces de los obreros directamente afectados por la movilización, como partido español preocupado por el impacto de la guerra en la nación y como miembro de la Internacional que, por lo menos en teoría, denunció toda guerra como un asunto estrictamente capitalista³⁶⁰. Cal tenir en compte que tant Pablo Iglesias, cap del PSOE a Madrid, com Antoni Fabra i Ribas, portaveu del partit a Barcelona, van estar presents al congrés de la II Internacional celebrat a Stuttgart l'any 1907. En aquest, els líders del socialisme mundial van debatre sobre el potencial revolucionari d'una oposició popular a la guerra, encara sota l'impacte de la revolució de 1905 a Rússia, on la reacció contra una guerra impopular havia fructificat en certes reformes polítiques.

A Stuttgart va existir una clara coincidència del rebuig a la guerra, malgrat existir un ampli ventall de tàctiques proposades per enfrontar-la que es podien classificar segons la seva radicalitat. D'una banda, Jules Guesde (1845-1922) opinava que calia actuar dins de la legalitat, tractant de fer reformes progressives que alleugerissin el servei militar, obstaculitzessin els crèdits de guerra, etc. per finalment acabar suprimint la guerra com un fenomen més propi del capitalisme. En l'altre extrem trobem Gustave Hervé (1871-1944), el qual abraçava la radicalitat considerant que davant l'amenaça de guerra calia interposar-hi la vaga general armada i la insurrecció, i Edouard Vaillant (1840-1915), que ho sintetitzava amb una breu sentència: "Plutôt l'insurrection que la guerre". I, finalment, en un terme mig, Jean Jaurès (1859-1914) va cercar una síntesi traçant una distinció entre la conducta prèvia a la guerra i la necessària durant la guerra: abans, mesures per impedir el militarisme i el conflicte; un cop esclati, acció parlamentària, agitació pública i, si tots els mitjans s'han exhaurit, recurs final a la vaga general i la insurrecció. Finalment, la resolució de Stuttgart apel·larà a l'oposició a la guerra de les forces obreres amb tots els mitjans al seu abast, satisfent d'alguna manera les postures més radicals, entre les quals també figuraven les de Rosa Luxemburg (1871-1919) i Lenin (1870-1924): "Si una guerra amenazara con estallar, es un deber de la clase obrera en los países afectados, y de sus representantes en los Parlamentos, con la ayuda del Buró Internacional, fuerza de acción y de coordinación, el de hacer todos sus esfuerzos por impedir la guerra, por todos los medios que les parezcan mejores y más apropiados y que, naturalmente, carían según lo agudo de la lucha de clases y la situación política general. / No obstante, en el caso de que la guerra estallara, tienen el deber de interponerse para que cese inmediatamente y de utilizar, con todas sus fuerzas, las

---

³⁶⁰ Ibidem, p. 320.

crisis económica y política creada por la guerra para agitar a las capas populares más amplias y precipitar la caída de la dominación capitalista”³⁶¹.

En el transcurs d’aquest mateix congrés, els socialistes francesos i espanyols presentaran una declaració de condemna a la política imperialista duta a terme al Marroc, la qual serà aprovada. Ja en aquell moment semblava força evident la possibilitat d’un conflicte nordafricà i en aquest sentit, era natural que el context del propi congrés conduís a la seva anàlisi. El PSOE semblava, a tenor de la seva proposta, decidit a la condemna d’una aventura bèl·lica per part de l’Estat espanyol, però la discussió sobre els mitjans a esmerçar-hi també podia assemblar-se als de la pròpia reunió a terres alemanyes. En aquest cas, la dicotomia per a Pablo Iglesias el 1909 seria: llençar-se a la lluita contra la guerra per tots els canals possibles o bé respectar la via legal i parlamentària? La primera opció podia comprometre tota la feina realitzada per mostrar el socialisme com una força respectable i susceptible d’entrar en el joc del “centre polític” del país, de manera que procuraria mantenir un cert equilibri contemporitzant i controlant els temps per tal de no precipitar-se. Molt diferent podia ser el punt de vista de Fabra i Ribas, en un context català on més aviat semblaria que no hi havia res a perdre.

Certament, Antoni Fabra i Ribas demostrava un convenciment molt diferent al del seu líder nacional. El periodista Claudi Ametlla (1883-1968), que juntament amb els també periodistes Romà Jori (1877-1921) i Antoni Rovira i Virgili (1882-1949) assistia a les classes d’anglès que impartia el polític reusenc, mantenia que el jove líder del PSOE estava extremament convençut que la protesta dels obrers contra la guerra podia proporcionar als socialistes els primers mitjans reals d’obtenir el lideratge en la cursa per l’hegemonia entre l’obrerisme català³⁶². Aquesta idea estava sense cap mena de dubtes influïda per la seva experiència europea. En aquesta destaca la íntima relació establerta entre Fabra i Ribas i el líder francès Jean Jaurès, que s’inicià el 1907 per la col·laboració del català en el diari *L’Humanité*, dirigida pel gal³⁶³. La seva proximitat es veu també reflectida pel fet que un dels primers acords que impulsí com a líder del socialisme català a partir de 1908 serà invitar Jaurès per tal que impartís una sèrie de conferències a Barcelona³⁶⁴.

---

³⁶¹ DEL ROSAL, Amaro: *Los Congresos Obreros Internacionales en el siglo XX*. Barcelona: Grijalbo, 1975, p. 34.

³⁶² AMETLLA, Claudi: *Memòries polítiques: 1890-1917*. Barcelona: Editorial Pòrtic, 1963, pp. 264-265.

³⁶³ ANGUERA, Pere: *Antoni Fabra i Ribas*. Barcelona: Fundació Roca i Galès – Cossetània, 2005, p. 13.

³⁶⁴ MARTÍNEZ DE SAS, María Teresa: *Antonio Fabra Ribas, un socialista políticamente correcto*. Boletín de la Real Academia de la Historia, Tomo CCV, Cuaderno III, 2008, p. 349.

El pensament pacifista de Jaurès és ben conegut en el context de la seva oposició a la Primera Guerra Mundial, però no es pot oblidar que feia anys que defensava una posició de condemna a la carrera armamentística que derivava en una pau armada i cercava una unió entre la defensa de la pàtria i l'eradicació de l'instint guerrer. El juliol de 1905, Jaurès va publicar a *L'Humanité* (1904-...), diari que va fundar i dirigia, un discurs que no va poder pronunciar a un míting a Berlín ja que les autoritats del Reich li van denegar l'entrada. En aquest, titulat *La paix et le socialisme*, Jaurès denunciava l'estat de tensió permanent en què es trobaven les nacions: “la concurrence économique de pueblo a pueblo y de individuo a individuo, el apetito de ganancias, la necesidad de abrir, por todos los medios, incluso a cañonazos, mercados nuevos donde colocar la producción capitalista, obstruida, y como ahogada bajo el peso de su propio desorden, mantiene a la humanidad presente en estado de guerra latente y continua”³⁶⁵. El polític francès, però, es lamentava de la manca de resposta del proletariat reconeixent que “fáltanos todavía a realizar una inmensa obra de educación y de organización. No obstante, desde este momento nos es permitido esperar, nos es permitido obrar”³⁶⁶. Tot i així, si la guerra arribés està clar el full de ruta: “No debe interpretarse mal nuestro pensamiento. Nosotros, los socialistas, no sentimos temor a la guerra. Si ésta se desencadena sabremos hacer frente a los acontecimientos, para encaminarlos, en la medida de nuestras fuerzas, hacia la independencia de las naciones, hacia la libertad de los pueblos y hacia la emancipación del proletariado”³⁶⁷. Així doncs, “es, por el contrario, mediante el desenvolvimiento de la democracia y del socialismo y sólo merced a sus efectos como estos sufrimientos disminuirán y como estos dolorosos problemas obtendrán solución”³⁶⁸. I finalment, adverteix premonitòriament: “De una guerra europea puede surgir la revolución, circunstancia que no deben olvidar las clases directoras”³⁶⁹. L'historiador Jean-Pierre Rioux demostra que l'any 1908, en plena relació d'intimitat intel·lectual amb Fabra i Ribas, el seu discurs figura encara plenament en aquesta línia, matisant, però, que no es tractava en absolut d'una postura antipatriòtica, sinó al contrari, plenament compatible amb la idea nacional: “il a défendu jusqu'au bout, tout uniment, la cause de la paix et la défense de la nation; ou plutôt, comme il l'expliqua aux instituteurs en 1908, il a plaidé pour activer: ‘le patriotisme le plus fervent et l'internationalisme humain le plus généreux’ dont seule la conjonction pouvait sauver la

---

³⁶⁵ JAURÈS, Jean: *La paz y el socialismo*. Barcelona: Atlante, [19--?], p. 10.

³⁶⁶ Ibidem, p. 11.

³⁶⁷ Ibidem, p. 15.

³⁶⁸ Ibidem, pp. 15-16.

³⁶⁹ Ibidem, p. 16.

paix³⁷⁰. En posteriors pàgines, quan examinem les paraules escrites per Fabra i Ribas no serà estrany trobar aquesta conjunció i identificar aquesta filiació de caràcter pacifista.

Per la seva banda, l'objectiu del govern va ser restringir la intervenció a una acció policial limitada, cosa que havia de ser venuda també als mitjans de comunicació. De fet, el ministre de Gobernación, Juan de la Cierva y Peñafiel (1864-1938), que va actuar com a cap de govern *de facto* durant l'absència de Maura per les seves reunions estivals amb el rei a San Sebastián i posteriors vacances a Santander, va comportar-se de manera absolutament dictatorial pel que fa al que trascendia del conflicte. La idea era tenir un estiu tranquil i arribar a la tardor amb la reapertura de les Corts amb el tema superat, de manera que la intervenció al Marroc quedés arraconada amb una simple interpel·lació parlamentària sense impacte real. Com a part d'aquesta estratègia, La Cierva afirmà als periodistes el 22 de juliol que només els permetria publicar comunicats oficials pel que fa als esdeveniments del Rif amb un loquaç “en verano voy a ser yo el único corresponsal, y ustedes pueden descansar, porque ya se desquitarán en el invierno”³⁷¹.

La força dels fets va fer que aquestes manifestacions de La Cierva quedessin en un simple somni d'estiu. Les publicacions que representaven els anhels i preocupacions del proletariat català no estaven en la mateixa línia d'opinió que el ministre i es van resistir a seguir la disciplina governamental. És evident que els seus interessos es trobaven molt lluny de les lògiques parlamentàries i cercaven una excusa per destacar-se en la captació dels obrers per als moviments que representaven. En mig d'aquesta lluita, els mots expressats en les seves pàgines van servir per recollir una preocupació pacifista que estava demostrant el poble i atiar-la fins aconseguir que les seves flames assolissin unes alçades i dimensions més que considerables. La responsabilitat de la premsa obrera catalana en l'esclat i crescendo de la protesta sembla evident i tractarem d'observar-la a través de l'anàlisi de tres publicacions amb tres ideologies diverses: *El Progreso. Diario autonomista de Unión Republicana* (1906-1933), de sensibilitat propera al lerrouxisme i dirigit en aquells moments pel polític radical Emiliano Iglesias (1878-1941); *El Poble Català* (1904-1918), mitjà d'expressió del republicanisme catalanista encapçalat *de facto* i circumstancialment pel periodista Antoni

---

³⁷⁰ RIOUX, Jean-Pierre: *Jean Jaurès*. Paris: Perrin, 2005, p. 265.

³⁷¹ MARTÍNEZ DE SAS, María Teresa: *Antonio Fabra Ribas...* op.cit., p. 314. Extreu la cita del diari *Nueva España* del 23 de juliol de 1909, tot i que assenyala que quasi tots els periòdics van destacar, d'una manera o altra, les declaracions de La Cierva.

Rovira i Virgili (1882-1949)³⁷²; *La Internacional* (1908-1909), òrgan del Partit Socialista dirigit per Antoni Fabra i Ribas³⁷³.

D'aquestes tres, va ser *El Progreso* qui va dur a terme, amb molta diferència, una campanya pacifista més agressiva. Ja des d'inicis del mes de juliol de 1909, el diari considerava que s'aproximava una guerra i deixava clar el seu parer sobre el conflicte i el sistema de reclutament: "El pueblo no irá a la guerra porque está escarmentado de las últimas guerras coloniales. El pueblo no irá a la guerra porque le ve desde lejos al Gobierno que manda y á la Francia que se alía. / El pueblo no irá a la guerra porque no siente la necesidad de ir á la guerra. / El pueblo no irá á la guerra porque nada tiene que ganar y sí mucho que perder. Difícil es porque, vamos á ver. Razona el pueblo y dice tan buenamente y tan santamente: '¿Por qué yo he de ir á morir matando cuando hay quien pudiendo ir se queda en casa por el hecho de disponer de unos centenares de pesetas? Si á la guerra, dice el pueblo, fueran nuestros hijos y los de los ricos, podríamos conformarnos más, pero ahora sólo vamos los pobres; ¡ah, no, si quieren que vayamos á la guerra, que hagan el servicio militar obligatorio, de este modo todos tendríamos nuestra parte!'"³⁷⁴

Aquest discurs contra tota guerra es revela com a naturalment propi d'un pacifisme obrer. En aquest sentit, podríem esbossar alguns elements identificatius del mateix al llarg de diferents articles que apareixen durant la resta del mes de juliol en *El Progreso*. Un d'ells és el lligam que estableixen amb la naturalesa del capitalisme, recordant que les relacions de classe també es perllonguen a l'àmbit de la guerra i que els interessos de burgesia i proletariat no són pas coincidents: "A esta guerra hay que declararle la guerra. / Ya es hora de que los pobres no den su sangre para defender las codicias en el campo de batalla de los ricos. / Si fueran todos, pobres y ricos, no tendría tanto empeño el Gobierno en guerrear, y ya se hubiera dado maña en prevenir el choque ocurrido ahora en las cercanías de Melilla, donde perdieron su vida, como un enunciado doloroso de lo que sobrevendrá, tres obreros españoles. / España no tiene que acudir á guerra alguna, como no sea á la guerra civil contra la monarquía, contra los intereses que bajo ésta se amparan. No sólo es una

---

³⁷² La direcció del diari es trobava en procés de renovació donada la caiguda en desgràcia de Francesc Rodón pel que es considerava una mala administració. El seu relleu fou Pere Coromines i Montanya (1870-1939), però entremig existí un parèntesi on la veu de Rovira i Virgili era determinant per a la presa de decisions.

³⁷³ Entenem que tots aquells editorials i articles d'aquests tres diaris reproduïts al llarg del capítol que no estaven signats específicament per ningú, expressen d'alguna manera una línia marcada per la seva direcció i d'alguna manera són atribuïbles a la supervisió i complicitat amb els seus continguts per part d'Iglesias, Rovira i Virgili i Fabra i Ribas.

³⁷⁴ CABÓS, Lorenzo: Sobre la guerra. *El Progreso*, 6 de juliol de 1909, p. 1.

temeridad, es un crimen ir á la guerra en Marruecos sirviendo de alcahuetes á Francia. Que vayan Maura y Fallières³⁷⁵ a despedazarse con los moros, los hijos del pueblo nada tienen que ver con las riquezas mineras que por encargo del régimen defiende Merry del Val. / Bajo la capa de un patriotismo huero fueron á morir á Cuba y á Filipinas nuestros hermanos, empujados por la fiebre de oro de los magnates de la monarquía. Quien grite ¡viva España! para amparar el embarque de los soldados, es un falso patriota, un verdadero separatista, digno de que se le juzgue y se le condene por el procedimiento de la Ley de Jurisdicciones”³⁷⁶.

Es tracta d’una línia d’opinió vinculada a la consideració de la guerra colonial com una “guerra dels banquers”. Per aquesta raó, no dubtaran tampoc d’aportar noms propis a les seves acusacions: “¿Cuál es el origen de esta guerra? / Pues la avaricia de un trust de especuladores que se llaman Comillas, Güell, Macpherson, Romanones, Gabriel Maura, etcétera, etcétera, que quieren ganar millones a costa de la tranquilidad y del oro de los españoles. / Dichos señores explotan unas minas en el Riff contra la voluntad de aquellos cabileños manifestada ya otras veces y por defender el dinero de su negocio han provocado este conflicto nacional. / ¿Es que los hijos del pueblo que sirven en el ejército tienen por misión la de garantizar las codicias de especuladores encopetados? / ¿Puede tolerarse que se llenen de luto millares de hogares pobres y se gasten millones arrancados á los contribuyentes para que se lucren los modernos judíos? ¿Dónde vamos con esta guerra?”³⁷⁷. I, continuant l’argumentació, reclamaran que siguin les pròpies companyies explotadores del territori les que assumeixin les despeses de les seves accions, amb especial inquina cap a la Compañía Minera del Norte de África i la Compañía Ferrocarrilera Española: “¿Por qué vamos a la guerra?, preguntan todos. Y todos contestan diciendo que la Compañía ferrocarrilera promotora del conflicto debería defenderse ella misma de los ataques de los moros y no parapetarse en el socorrido tópico del honor nacional. Cuando un capitalista, que no tiene otra patria que el dinero ni otra finalidad que el lucro, se decide á internar su comercio en una región levantisca ó salvaje, debe buscar la salvaguardia en sí mismo, crear de su peculio particular un cuerpo de defensa para que no sufra un daño el material ni se interrumpan los trabajos. / La Compañía Ferrocarrilera Española, origen del conflicto, cuando se ha visto atacada por los moros ha recurrido á las tropas españolas, en vez de defenderse por sí misma, puesto que eran sus intereses y no los de España los

---

³⁷⁵ Armand Fallières (1841-1931), President de la República Francesa entre 1906 i 1913.

³⁷⁶ Los verdugos del pueblo. Guerra á la guerra. *El Progreso*, 11 de juliol de 1909, p. 1.

³⁷⁷ *Ibidem*.

ofendidos. Ha hecho lo contrario, prefiriendo que el general Marina se encargara de castigar la agresión... / Consecuencia del ataque á un capitalista es el envío de fuerzas que actualmente efectúa el Gobierno. Y de aquí que el pueblo se rebele y de que las madres protesten de una guerra que lleva al matadero de Marruecos á millares de infelices”³⁷⁸.

Al marge de les justificacions conjunturals i economicistes, també trobarem d’altres de tipus teòric com les del pedagog Max Bembo: “¡No queremos la guerra! ¡No quiero la guerra! Porque la guerra representa un estado de inhumanidad que el corazón puro rechaza; porque la guerra se ha llegado á hacer incompatible con nuestro espíritu; porque nos hemos hecho superiores á la guerra; porque nos hemos divinizado y predicamos la paz, desterramos de nuestra idealista patria los nombres de *guerrero* y *soldado*, y los reemplazamos por el de *agricultor é intelectual*; [...]He tenido tan dentro de mí la meditación de nuestras guerras, la consecuencia de nuestras luchas, el espectáculo de hombres carcomidos por la fiebre y la tisis, por las balas y el vómito; tanto siento la lucha entre hermanos por un pedazo de tierra en país lejano, que, seguro de mi poder sobre mí, protesto. Protesto porque la guerra es el manantial abominable de todas las pasiones; la guerra no ama, no perdona, no consuela; la guerra es la sangre vertida, es la muerte que se busca, es la destrucción que medita, es la mina que nos anonada, es el crimen realizado. Protesto, porque la guerra no mueve la idea que está engendrando nuestro siglo XXI; no es la Paz, no es la Justicia, no es el Amor, no es la pureza de alma ni la virginidad de espíritu, es todo el mayor mal posible alzado contra nuestro poderío espiritual”³⁷⁹.

No faltaran tampoc els paràgrafs que arrelin aquestes reflexions a experiències anterior, singularment a la recent guerra colonial a Cuba que va desembocar en el *desastre* – en tots els sentits – del 98: “Eran bellos aquellos mozalbetes que embarcaban con su traje de campaña, desoyendo la voz de la madre, confiados en las palabras que les dirigían los generales sobre el *honor*, la *gloria*, la *recompensa*. Eran bellos, enormemente bellos, llenos de esperanzas, confiados que la guerra no es la guerra, no es el crimen, no es la ruina, no es la muerte; el porvenir en América, el éxito en Cuba, la gloria en las maniguas. Y volvieron aquellos bizarros desarrapados; cayeron sobre la península como una plaga de desgracias; los gobiernos no les pagaban; sin fuerzas para trabajar el campo que dejaron, para ganar el sustento de la madre envejecida y de la familia menesterosa. Ayer era España y hoy es

---

³⁷⁸ ¡Abajo la guerra! La protesta del pueblo. *El Progreso*, 13 de juliol de 1909, p. 1.

³⁷⁹ BEMBO, Max: Por la paz. A los hombres de corazón puro que protestan de la violencia. *El Progreso*, 18 de juliol de 1909, p. 1.

España y mañana, siempre España, alejando de su suelo los brazos útiles, los cuerpos ágiles, las musculaturas férreas, perdiendo hombres y arrebatando hijos, fría, calculadora, impiamente³⁸⁰.

Espanya també era protagonista en altres pàgines tot recordant el seu endarreriment i la necessitat de regenerar-la. La guerra representa, en opinió de *El Progreso*, un altre entrebanc per arribar a la transformació de la pàtria, a la seva regeneració: “No queremos más aventuras y sólo avisamos que se cierre con tres llaves el sepulcro del Cid, como pidió el gran Costa. / El mejor imperio á conquistar está aún en tierra ibérica, en la que tenemos provincias que son naciones por lo extensas como Ciudad Real, Cáceres, Cuenca y otras, inexploradas y despobladas. / [...] ¿Es que nada tenemos que hacer en España y precisa que busquemos expansión fuera de ella? / Cuando conquistábamos á América, nuestro pueblo se hallaba en condiciones de realizar estas aventuras y ahora se encuentra bien distante de hacerlo. / Vivimos como nación casi á precario: el 70 por 100 de nuestros conciudadanos son analfabetos: la vida ha llegado á resultar un problema difícil de resolver, porque las cargas que se imponen al pueblo hacen que la alimentación sea carísima; nuestra moneda continúa continua en depreciación; nuestra deuda exterior é interior consume una tercera parte del Tesoro público; las cargas del ejército de mar y tierra y del culto y clero no permiten el fomento de nuestra agricultura ni el de nuestra industria, y en España, en fin, en punto á bienestar intelectual, moral y material es de las naciones más infelices del globo³⁸¹”.

D'altra banda, expressen de forma taxativa i meridiana un patriotisme que proclamen molt profund, però vinculat a un país modern que ha de venir., i que en absolut està bevent de les fonts del patrioterisme guerrer. Un exemple molt clar és l'article de l'advocat A. Ambroa: “La fuerza es el sostén del derecho. Ciertó, ciertísimo como todo axioma; pero, ¿tiene España derecho que defender en el Riff? Todos sabemos que se trata de poner bajo la salvaguardia de las bayonetas españolas los intereses de una compañía mercantil, de unos cuantos industriales que laboran en aquellas minas y que debieran defenderse por sí mismos de los ataques de los cabileños. / El honor de la Nación no está en entredicho, la integridad del territorio español no ha sido por nadie amenazada; unos cuantos infelices obreros han sucumbido y unos bravos militares han regado con su sangre el ardiente suelo africano; todo eso es muy de lamentar y de veras lo lamentamos; pero la

---

³⁸⁰ Ibidem.

³⁸¹ La voz del pueblo. *El Progreso*, 12 de juliol de 1909, p. 1.

represalia se ha ejercido inmediatamente: el general Marina ha castigado con fuerte mano los desmanes de los rifeños; el episodio está terminado. / Por eso protestamos de una movilización de fuerzas perjudicial, inútil, estéril é innecesaria. / Perjudicial, porque la época de la recolección hállase en todo su apogeo y se necesitan brazos jóvenes para las faenas agrícolas, principal fuente de riqueza de nuestra nación; inútil, porque tenemos innumerables hectáreas de tierra inculta diseminadas por esas provincias manchegas y andaluzas, y más valiera emplear las iniciativas oficiales y particulares en hacerlas productivas; estéril, porque aun cuando la guerra nos hiciera extender en varios millares de kilómetros nuestro minúsculo dominio colonial, sólo ganaríamos terrenos infecundos y rocosos, para nada utilizables, y, por último, es innecesaria esa movilización porque, aparte de que esquilma con dispendiosos desembolsos el erario patrio, no creemos llegue el caso de utilizar esas fuerzas en bélicos combates, toda vez que hay elementos suficientes en Melilla para repeler nuevos ataques y poner á salvo el honor de la bandera”³⁸².

Tot aquest argumentari va anar calant poc a poc entre els seus lectors i, per extensió, entre part del poble barceloní. Ja des del 12 de juliol es publiquen notícies de certes mobilitzacions i de concentracions de protesta davant de la seu de *El Progreso*. Aviat, doncs, es congratularà el diari de l'èxit de la seva campanya asseverant que “nuestro grito ¡Guerra á la guerra! ha repercutido en todos los corazones sanos y ha concretado el movimiento de protesta que impedirá que el Gobierno lleve a cabo sus planes. Nada podrá el resto de la prensa con sus cánticos de guerra ó con su silencio más que sospechoso. La voluntad del pueblo, ejercida en todas sus formas, ha de tener suficiente virtualidad para que los obcecados ó los que sirven intereses oligárquicos se aterren de su propia obra y coadyuven á nuestra campanya contra la guerra. El que se niegue ha de ser forzosamente un reaccionario, un mal español, un enemigo de la humanidad, indigno de que su nombre vaya unido á las acciones generosas de esta Barcelona que nunca se ha mostrado reacia á significarse como elocuente y decisiva defensora de todas las prerrogativas que de un manotazo quiere arrebatarnos el Gobierno de Maura. / Con toda la fuerza de nuestras convicciones protestamos contra la guerra. La creemos injusta, cruel, disparatada. [...] De aquí que protestemos de la guerra, que entre otros defectos tiene en España, el de consumir la sangre del pobre, dejando íntegra la del rico. / La protesta ha de estallar formidable. Nosotros invitamos á todos los hombres de ideas progresivas á que formen en la cruzada

---

³⁸² AMBROA, A.: No es preciso. *El Progreso*, 15 de juliol de 1909, p. 1.

que obligará á Maura á impedir esos embarques de tropas que son un bochorno y una vergüenza para Barcelona. / ¡Guerra á la guerra!”³⁸³.

Amb aquestes paraules, vell eslògan del pacifisme decimonònic, s’encén una campanya contra la guerra en què els radicals integren de forma enormement efectiva la urgència del context de guerra en la seva retòrica demagògica habituant, apel·lant de vegades més als sentiments de la població que a un complex anàlisi dels esdeveniments. Un exemple és la tendència a relacionar gratuïtament els fets del Marroc amb el seu acèrrim anticlericalisme, que s’expressa en seccions habituals en el diari com “Anticlericalismo en acción”. Un habitual d’aquestes invectives, el qual estarà present en mítings com el del 15 de juliol al Poble Sec, serà el propagandista republicà que signa amb el pseudònim de Pierre. Les seves paraules escrites ens donen una idea aproximada de com degueren ser també les que pronunciaria poc després: “El presente conflicto marroquí ha levantado unánimes protestas de los hijos del pueblo que no están dispuestos á verter estúpidamente su sangre, sangre que no serviría para engrandecer á la patria, sino para hundirla. / Yo entiendo que los soldados que vayan á Marruecos deben ser fornidos, sanos, hombres que resistan la cálida temperatura de la tierra del Corán. / Nadie ignorará que en España viven y comen sin trabajar más de 10.000 frailes, gordos, sanos y fornidos, capaces de sostener todas las temperaturas y bien subvencionados por el Gobierno. / Y le pregunto yo al ministro de la Guerra don Arsenio Linares: ¿Por qué no manda á esta recua de chupópteros del Tesoro nacional á Marruecos? Además, como buenos cristianos que son, lucharían con verdadera energía para acabar de una vez con la maldita raza de Alá. / Será una verdadera obra de humanidad mandar á Marruecos á todas las comunidades religiosas”³⁸⁴.

Però on sí encertaran és en el reconeixement de la dona com a protagonista de la protesta, fet motivat per l’evidència de la seva presència al carrer: “Acaban de visitar esta Redacción numerosas mujeres. Vienen todas ellas con los ojos en llanto, llegan trémulas pidiendo que hagamos constar su protesta contra la guerra. / [...] Todas ellas se expresaron en términos de gran indignación contra los propósitos del Gobierno que les arrancan de sus brazos á los hijos queridos para llevarlos á una aventura infame. / [...] nos cuentan que sus hijos, los sostenes de su pobre hogar, están citados para el jueves á fin de concentrarse en los cuarteles y partir para Marruecos. / Si el agiotista miserable que ha dado pie á esta guerra hubiera presenciado el dolor de las madres que ayer llenaron esta redacción con sus

---

³⁸³ ¡Abajo la guerra! *El Progreso*, 12 de juliol de 1909, p. 1.

³⁸⁴ PIERRE: ¡Que vayan los frailes! *El Progreso*, 13 de juliol de 1909, p. 1.

lamentos, de seguro que paralizarían toda acción, evitando que se derrame en el Riff, estérilmente para la patria y la humanidad, la sangre generosa del pueblo. / [...]No queremos que nuestros hijos mueran por una causa que sólo interesa á los que poseen en el Riff riquezas mineras. Las demás madres catalanas secundarán, de seguro, nuestra protesta y no presenciarán impasibles el embarque de nuestros hijos, de nuestros hermanos. Esta guerra es infame. / Una de esas mujeres, casi sin poder hablar, por efecto de la emoción, nos dijo cosas que nos es imposible transcribir, reveladoras de la protesta que late en todos los corazones. / Nos dijeron que las agrupaciones femeninas unirán su voz á esta protesta y nos encargaron llorando que no cejemos hasta impedir que Maura lleve adelante sus planes”³⁸⁵.

Aquesta darrera consideració sobre la presència d'agrupacions femenines en la protesta pacifista es veu realment reflectida per la presència de dos textos de la feminista republicana Ángeles López de Ayala (1858-1926), la qual fa pública adhesió en nom de la graciencia *Sociedad Progresiva Femenina* a la protesta, tot manifestant “su más decidida oposición a la guerra que, como espada de Damocles, suspendida sobre nuestras cabezas, nos amenaza con la ruina, con la muerte y con la desolación”³⁸⁶. Dies després, i ja a títol personal, López de Ayala aportarà un poema titulat *La madre del soldado núm. 73* on sublimarà el sentiment de la dona davant l'experiència bèl·lica: “Fué a la guerra el hijo mío, / fué a la guerra á pelear; / si una bala me lo mata / ya no lo veré jamás. / * / No olvidaré á aquellos hombres / que, diciendo ser honrados, / al hijo de mis entrañas / de mis brazos me arrancaron. / Y eso que les suplicaba, / y eso que bañada en llanto, / temblorosa y de rodillas / y torciéndome las manos, / les imploraba clemencia / en nombre de mi quebranto. / Yo no sé de qué deberes / y de patria ellos me hablaron, / pretendiendo convencerme / con argumentos extraños, / de que á luchar en el África / se halla mi hijo obligado. / ¡Obligado!... Mas ¿por quién? / ¿No le crié con mis pechos? / ¿No le tuve en mi regazo? / ¿No lloré cuando él lloraba? / ¿No me llenaba de espanto / sólo al notar que algún día / despertaba un poco pálido? / Si trabajé para darle / abrigo, pan y descanso, / si reí con sus sonrisas, / si gocé con sus halagos, / si velé cuando él dormía, / si le amaba y le amo tanto, / ¿quién es osado hasta el punto / de venir á disputármelo? / - ¡Qué va á defender la patria, que es su madre! - ¡No, insensatos! / ¡Su madre soy yo, yo sola! / ¡Yo que mi sangre le he dado! / ¡Yo que a besos le comía, / durmiéndole con mis cantos! / ¡La otra madre!... ¿Qué derechos / alega para quitármelo? / ¿Qué es lo que le debe á ella? /

---

³⁸⁵ Las madres catalanas. *El Progreso*, 12 de juliol de 1909, p. 1.

³⁸⁶ LÓPEZ DE AYALA, Ángeles: Protesta. *El Progreso*, 15 de juliol de 1909, p. 1.

¡Opresión, impuestos bárbaros, / cargas de caballería... / y otras cosas que me callo! /
¡Devuélvame al hijo mío! / ¡Devuélvamelos por tanto, / que no es ella la llamada / á
arrancarle de mis brazos! / Mas ¡ay! qué impíos los hombres / qué horrores tales mandaron
/ ni oyen mi voz condolidada / ni me devuelven mi encanto. / * / ¡Fué a la guerra el hijo
mío, fué a la guerra á pelear; / si una bala me le mata / ya no le verá jamás!”³⁸⁷

En un altre ordre de coses, és interessant analitzar quina és l'evolució i el to que adquireix el propi discurs. A mida que passen els dies, aquest es fa cada cop més agressiu i inflamant, de manera que es destaquen com els campions contra la guerra i marquen distàncies amb els adversaris polítics, que queden fora de joc, retratats a ulls de les classes populars per les seves condemnes més tèbies. El pacifisme és doncs, una arma llancívola pel control de les masses que des de bon començament blandeix *El Progreso* per anar-la explotant més i més a mesura que el conflicte es recua. La disputa entre els impulsors d'aquest diari radical i els de *El Poble Català*, de tendència catalanista i solidària, és ben destacat. El 15 de juliol, *El Progreso* afirma que “El Poble se incorpora tímidamente á la hueste antiguerrera”³⁸⁸, tot considerant que abans era, quant menys, un actiu dubitatiu. La sensació de que el republicanisme catalanista només hi era en la condemna a mitges continuarà conreant-se el 16 de juliol en la valoració que es fa de la reunió del Centre Nacionalista Republicà, en la qual veuen una desautorització de El Poble Català pels dubtes que es plantegen a l'acceptació d'una oposició radical a la guerra³⁸⁹, i que els radicals consideren com a pròpia de burgesos³⁹⁰.

El sùmmum d'aquesta voluntat de descrèdit de l'enemic polític la trobarem, però, en l'article *Los solidarios y la guerra*, de 17 de juliol. Es tracta de la reproducció d'un article del diari republicà *El País* (1887-1921) que realitza un afiladíssim atac contra aquells que considera que no recolzen amb intensitat la campanya contra la guerra, especialment entre les files republicanes: “La representación solidaria en las Cortes nada ha hecho ni ha dicho sobre la política de España en Marruecos. Sólo habló el señor De Buen en el Senado para pedir se redoblaran las guarniciones de Ceuta y Melilla. / Tampoco se mostró arisca esa representación al proyecto de monopolio para la Hispano-Africana, malogrado por los esfuerzos de otras oposiciones. / Ahora la prensa solidaria de Barcelona está al lado del Gobierno y del poder central y coincide con el Heraldo y con la prensa militar, que son los

---

³⁸⁷ LÓPEZ DE AYALA, Ángeles: La madre del soldado núm. 73. *El Progreso*, 17 de juliol de 1909, p. 1.

³⁸⁸ ¡Abajo la guerra! Camino de Melilla. *El Progreso*, 15 de juliol de 1909, p. 1.

³⁸⁹ Los nacionalistas y la guerra. *El Progreso*, 16 de juliol de 1909, p. 1.

³⁹⁰ ¡Abajo la guerra! La intervención del pueblo. *El Progreso*, 17 de juliol de 1909, p. 1.

colegas matritenses más belicosos. / ¿Quién lo había de decir? ¡La Veu coincidiendo con El Heraldillo; ¡El Poble, El Diluvio, La Publicidad y el ¡Cu-cut!, casi, casi identificados con Don Clodo, como llaman á don Clodaldo Piñal, el director de Ejército y Armada! / ¿Habrá quien dude del patriotismo y del amor al ejército de los solidarios? Al son de la ‘Marcha de Cádiz’ bailan sardanas”³⁹¹.

A més d’acusar-los de militaristes, l’article continuaria assimilant-los al paper jugat per la burgesia catalana més conservadora, en el que constituïa una evident referència al pacte solidari: “nada más lógico, dentro de lo que fueron casi todos los elementos componentes de la Solidaridad. / Algunos, como los federales, se opusieron á las guerras coloniales y abominaron de aquellas iniquidades; preso estuvo Vallés y Ribot con el difunto Baldomero Lostán y el ilustre Estevénez, por haberse opuesto á que se mantuviera la redención á metálico durante aquellas guerras. A parte de esa y de alguna otra excepción, los catalanistas, los solidarios de hoy, fueron partidarios de la guerra de Cuba, del último hombre y de la última peseta, de contestar á la guerra con la guerra, de devastar la isla de Cuba en caso preciso. / [...] Los catalanistas, la burguesía catalanista, así monárquica, como nacionalista y republicana, quiso que España se impusiera en Cuba, porque era un mercado artificial excelente para sus manufacturas. Por amor al Arancel, una de las causas de la insurrección colonial, que, no por patriotería, impuso a Weyler, dio cajetillas á los soldados y volvió la espalda al inmortal Pi y Margall. / Y lo mismo en Filipinas, y lo mismo ahora en Marruecos. / [...] En los solidarios burgueses y conservadores, en los de la derecha, en los que coquetearon un tiempo con el general cristiano, en los proteccionismos recalcitrantes, en los que imponen paros forzosos para suplir á costa de los obreros, los males de la superproducción de productos, se comprende que olviden sus doctrinas y disimulen sus pasiones, poniéndose al lado de políticos y periódicos patrioterros, centralistas y africanos. / Pero, ¿y la izquierda? ¿Es que los federales han renegado hasta de lo más honroso para ese partido, el recuerdo de su campaña de 1898? ¿Y el pedante y flamante nacionalismo? ¿Es así como cree atraerse á las masas? ¿Va su poeta Gabriel Alomar á poner letra á la ‘Marcha de Cádiz’ o á sumar un romance á los muchos y malos del romancero de la guerra de África?”³⁹².

El divorci era, doncs, ben contundent i clar. Les pàgines de *El Poble Català* també reflectiren les discrepàncies i pugnes dins del republicanisme, fins i tot abans que el propi

---

³⁹¹ Los solidarios y la guerra. *El Progreso*, 17 de juliol de 1909, p. 1.

³⁹² Ibidem.

El Progreso. Si bé des de l'11 de juliol es va reflectint d'alguna manera l'estat de coses a Melilla anunciant que aviat "Espanya exportarà a Melilla alguns milers de soldats"³⁹³, no serà fins el dia 13 que s'apujarà el to iniciant una sèrie d'articles encapçalats amb el titular *Contra la guerra*, i, especialment, amb un atac directe a *El Progreso* signat per l'escriptor Josep Pous i Pagès (1873-1952). Aquest afirma que "El Progreso ha comensat una furibonda campanya contra la guerra. Tots els que som enemics del militarisme, tots els que odiem la gloriosa bèlica, per lo que contribueix a fer perdurable aqueix caràcter de barbarie organizada de la nostra civilisació, que té per fonament els odis internacionals y que s'anomena la pau armada, ens hem d'alegrar que l'esmentat diari abjuri dels vells pecats de patrioterisme y de militarisme, pera coincidir ab els que sempre hem lluitat contra aquestes dues xacres morals, embrutidores de pobles"³⁹⁴. Veiem, per tant, que les acusacions són mútues i en els mateixos termes, fet que provaria la popularitat de la reivindicació pacifista entre els obrers d'aquell moment.

En addició, Pous i Pagès critica l'ús d'aquesta temàtica per part dels cercles lerrouxistes a l'hora de guanyar rèdits polítics, acusant-los de fer una campanya orquestrada contra *El Poble Català*: "Però, si per aquesta banda'ns ha d'esser altament simpàtica la campanya de l'orgue lerrouxista, no podem tolerar que falsegi la veritat fins a voler fer creure que ell es l'únic diari a Barcelona que condemna l'actual foguerada bèlica. Molt abans de que *El Progreso* pensés en combatre l'intervenció armada al Marroc, EL POBLE CATALÁ, que la veia venir, que veia com en les altes esferes s'estava preparant l'actual acció guerrera, ja se n'havia declarat enemic y l'havia combatuda ab totes les seves forces. Còm s'atreveix, doncs, *El Progreso*, a dir que tota la premsa catalanista y solidaria demana y vol la guerra? / Aquesta falsificació de la veritat en lo que a nosaltres se refereix, demostra fins a quin punt es sincera la campanya de l'orgue lerrouxista. Si *El Progreso* realment fos enemic de la guerra, si per sentiment fos contrari d'aquell estúpit esperit patrioter que portà'ls desastres de les lluites colonials y ha impedit que la qüestió catalana anés desenrotllant-se pels camins de la pau y de l'armonia; si s'hagués espolsat sincerament el virus militarista que té infiltrat a l'ànima, hauria reconegut noblement que EL POBLE CATALÁ ha estat el primer diari de Barcelona que ha donat la veu de alarma, respecte a l'aventura que's preparava, declarantse enemic de que's fes una nova edició de la guerra d'Àfrica, molt abans d'haverhi aparentment cap símptoma manifest de que la teníem a sobre manifest de que la teníem a sobre. [...] / En comptes de ferho així, *El Progreso*

---

³⁹³ Lo de Melilla. *El Poble Català*, 11 de juliol de 1909, p. 1.

³⁹⁴ POUS Y PAGÈS, J.: Tot passant. Falsificacions de la veritat. *El Poble Català*, 13 de juliol de 1909, p. 1.

tracta d'atribuirse tota l'iniciativa de la campanya, arribant a falsificar la veritat fins al punt d'afirmar que tots els demés som partidaris de la guerra. / Això demostra que la campanya no es feta de bona fe, que no es d'aquelles coses que brollen de les entranyes, perquè responen a una fervent convicció; sinó que, com tantes d'altres que n'ha fet l'orgue lerrouxista, respòn exclusivament a una conveniència, a un afany de popularitat, que no'ls deixa tenir pera res en compte l'interès superior de la causa que defenen, sinó que's subordina al baix interès de l'èxit personal, al desitg d'enlluernar el poble una vegada més, ab els focs artificials d'una martingala política. / Bon profit els fassi! Per la nostra banda digui El Progreso lo que vulgui y suposi lo que li convingui, nosaltres continuarem la nostra obra de civilitat, combatent la guerra ab l'energia y l'altesa de cor que ho hem fet sempre»³⁹⁵.

Uns quants dies més tard, just després de la publicació a *El Progreso* de la invectiva publicada a *El País*, l'òrgan del Centre Nacionalista Republicà també reaccionarà desmentint la seva tebior i denunciant l'acarnissament que percebien: “No fa gaires dies, en aquestes mateixes planes, s'indicava la possibilitat de que la premsa anticatalana procurés tirar damunt dels catalans, tota l'odiositat de l'aventura marroquina. La maniobra que en aquell article's preveia, ja comensa a iniciarse. Y es 'El País' qui ha romput el foc contra Catalunya. / Deixant de banda la campanya bèlica que menen els seus colgues en anticatalanitat; sense volerse enterar de que'ls partidaris més foribonds de la guerra són els diaris dinàstics y anticatalans, ab 'El Imparcial' a la devantera, 'El País' ha publicat una violenta diatriba contra Catalunya, suposantla favorable a l'acció militar empresa al Riff, per lo que pot afavorir els seus egoistes interessos. Segons el diari madrileny, tots els catalans desitgem la guerra [...] y la premsa solidaria, d'acord ab aquest esperit, fa chor, segons 'El País', a la premsa bèlica y patrioterà, a fi d'assegurar a les empreses catalanes el mercat marroquí y l'explotació de les riqueses mineres que en les montanyes del Riff dormen inexplotades. / Que això ho digui 'El Progreso' no té cap importància, perquè tothom ja sap que la tàctica política de l'orgue lerrouxista, consisteix exclusivament en una contínua i sistemàtica falsificació de la veritat. Però que ho digui 'El País', un diari que vol passar per formal y ben informat, no hi ha vergonya. D'ont ho ha tret que la premsa solidaria defensa unànimement la guerra? Quin fonament té pera afirmar que Catalunya veu ab satisfacció que s'emprengui l'aventura marroquina? Sovint 'El País' ha donat mostres de que en aquella casa's llegeix EL POBLE CATALÀ, comentant les nostres campanyes. Es

---

³⁹⁵ Ibidem. S'han respectat les majúscules presents a l'original.

impossible, doncs, que'l diari madrileny no s'hagi adonat de que, nosaltres, catalans, solidaris y portaveus d'una part importantíssima de l'opinió catalana, ja fa dos anys, de la primeria de la intervenció francesa a Casablanca, que venim combatent en contra d'una acció armada de l'Estat espanyol en terres d'Àfrica. Y afirmar que som partidaris de la guerra, com ho fa explícitament en l'esmentat article, es mentir descaradament, per desitg de fer recaure damunt dels catalans y de Catalunya l'odiositat d'una aventura bèlica que té en nosaltres els més fermes enemics y en certes esferes de la plutocràcia madrilenya, íntimament relacionades ab les redaccions de certs diaris anticatalans, una de les seves principals causes determinadores”³⁹⁶.

Al marge de la controvèrsia, el que sí podem constatar és que a partir d'aquell dia *El Poble Català* no abandonarà la temàtica pacifista i ho farà en paral·lel al moviment dins del Centre Nacionalista Republicà. Podem assenyalar, a més, dos personatges especialment actius en la valoració d'aquests fets. El primer serà, com ja hem vist, Josep Pous i Pagès. De la seva ploma sortiran diverses reflexions contràries a la guerra del Marroc, especialment orientades cap a una visió empàtica de l'experiència del soldat i de les seves famílies. Un exemple és la descripció psicològica dels soldats que ramblejaven per la ciutat comtal a l'espera d'embarcar: “Rambla amunt, vestits de vions, ab la marxa vacilant, irresoluda, del que vaga sense objectiu; en la mirada l'atzarament y la sorpresa de l'inacostumat espectacle ciutadà, de l'agitada multitud que puja y baixa per l'ampla via, passen tres soldats, dels que estan apunt d'embarcarse. Potser l'orde d'incorporació els ha tret ara mateix de la pau de la masia, solitaria en mitg dels conreus o perduda en el fons de quieta vall, entre boscos y montanyes; potser els ha arrencat dels brassos de l'esposa novella, vibrant encara dels primers espaumes de la passió conjugal; potser han deixat en plors la mare ja vella, de venerable testa que'l vent de la mort fa tremolar, com fulla resseca en el cimall de la branca... Y allà van, Rambla amunt, vacilants, irresoluts, volves humanes que un remolí s'emporta vers el compliment d'ignots destins, damunt dles quals llur voler no pot tenir cap virtut, cap eficacia. / Què deu passar en llurs ànimes obscures, primitives? Qué'n surt de la topada entre les imatges del viure familiar y la vaga idea dels perills que'ls esperen en terres desconegudes? Qué'n pensen de la guerra a la qual els porten? [...] / Potser avui, potser demà, una altra orde'ls portarà formats, junts ab altres com ells, fins al moll [...]. Y la nau s'allunyarà del port, portant el trist remat de carn humana, y el conduirà a través la mar, pera deixar-lo en terres d'Àfrica. Y aquells tres soldats vestits de vions, que

---

³⁹⁶ Contra la guerra. La campanya del Riff. Ja comensen. *El Poble Català*, 18 de juliol de 1909, p. 1. S'han respectat les majúscules presents a l'original.

pujaven, vacilants, irresoluts, per la Rambla, lluitaran contra les càbiles sense sospitar la raó d'aquella lluita; y potser moriran obscurament, ferits per la bala d'un home que no coneixen, sense saber per què han sacrificat llur vida, sense haverse ni tant sols preguntat per quin motiu els tragueren de la casa pairal y els portaren a la guerra”³⁹⁷.

Com hem vist, Pous i Pagès fa extensiva la visió d'aquest soldat innocent, titella en mans dels poderosos pel que fa als arguments que justifiquen la guerra. En aquest sentit, les seves paraules arriben a ser molt crues pel que fa al greuge que suposa el suposat desinterès de les elits per la regeneració del país i el futur d'aquestes persones, en tots els sentits: “Quan porta a la guerra un ideal colectiu, quan les masses de lluitadors saben y senten la causa per la qual lluiten, el sempre dolorós sacrifici de vides humanes queda en part atenuat y justificat. [...] / Més, quina compensació poden tenir els soldats que morin en l'aventura marroquina? Ni saben per què van a la guerra, ni aquesta brolla d'una necessitat del poble. [...] / Y es millor que no ho compreguin, que no arribin a enterarse de la tràgica ironia que'ls condueix a la mort, en aquesta actual campanya d'Àfrica. Perquè si algú arribés a dirlos que tenen d'afrontar totes les penalitats y tots els perills de la guerra, perquè'l Govern espanyol ha adquirit el compromís de civilisar una extensa comarca de l'Imperi marroquí, instal·lanthi serveis de comunicacions, construinthi carrils y carreteres, aixencanthi escoles, llur dolorosa sorpresa no tindria límits. Molts d'ells segurament pensarien, admirats, en la trista situació del poble ont han nascut, en aquell poble que la miseria aclapara”³⁹⁸.

Finalment, les crítiques de Pous i Pagès seran directes cap el que ell considera com a aristocràcia burgesa, responsable de la situació i manipulador dels sentiments populars com la del patriotisme i identitat nacional: “Se parla de patriotisme, de guerra nacional. Y bé: ont es el patriotisme dels que defensen la continuació de l'aventura? Ont són els voluntaris eixits de llurs bèliques fileres, que ja estan allistats pera anar a la guerra? Ont són els batallons d'aristòcrates, les companyies franques de financers, els esquadrons d'intellectuals, armats y equipats, apunt d'entrar en lluita? Quan la guerra entre Espanya y els Estats Units, la joventut nordamericana s'allistà ardidament pera la campanya y batallons de voluntaris de les classes més altes anaren a Cuba, portant per quefe'l que després havia d'esser president d'aquella República. Què s'ha fet aquí de semblant? / Aquí's parla solament de patriotisme, se predica la guerra, però ab la condició de que la fassin els desheretats, els fills del poble, aquells que no hi tenen res a defensar, ni res a guanyarhi. Y d'això se'n diu una empresa

---

³⁹⁷ POUS Y PAGÈS, J.: Tot passant. El remat. *El Poble Català*, 17 de juliol de 1909, p. 1.

³⁹⁸ POUS Y PAGÈS, J.: Tot passant. L'incoherència. *El Poble Català*, 18 de juliol de 1909, p. 1.

nacional! No; això es únicament un monstruós cas d'egoïsme, el cas d'uns senyors que volen passar per valents, perquè estan segurs de que'ls cops cauran damunt l'esquena d'altri. / Còmoda valentia la d'aquests hèroes ab la pell del pròxim!"³⁹⁹

Aquestes consideracions també tindran el seu revers femení quan parli de l'actitud de les dones que acomiaden els soldats embarcats i que aixecaran les ires populars en el pròleg de la revolta: "Ab gest de suposada pietat, aristocràtiques dames reparteixen, arran de moll, tabac y medalles an els soldats que embarquen cap a la guerra. [...] / La pensada té una vaga reminiscència de cansó de gesta. [...] Però, una cosa essencial diferenciava'l gest heròic de la gentil y noble dama, de la trista parodia que n'estan fent les senyores de la nostra burgesa aristocràcia. Aquella, al despedir l'host cavalleresca, despedia la gent del seu casal; eren el pare y l'espós y els germans y els fills y els amics y els aimadors, els que marxaven a la guerra. Y l'actitut de la gentil dama tenia veslums d'heroicitat, perquè feia, ab fortalesa, el sacrifici de totes les seves més cares afeccions, a la necessitat de la bèlica aventura. Més les nostres heròiques dames envien a les penalitats y als perills de la mort de la campanya d'Àfrica, els fills d'altres mares que no són elles, l'anònim soldat, que no costa cap batec a llur cor gentil, ni cap dolor a les llurs aristocràtiques entranyes. Y es en elles ben còmoda fortalesa, ben fàcil heroisme, assistir serenament, tranquilament, a l'embarc d'aquesta miserable carn de canó que'ls trasatlàntics se n'enduen vers les platges marroquines. / Y si llur actitut resulta minsa prova d'heroicitat, més n'es encara de munificència y d'esperit caritatiu, aquell ridicol present que entreguen al soldats expedicionaris. Molts d'ells han tingut d'abandonar, en la llar desolada, esposa y fills, dels quals llur treball era sosteniment únic; pares que veien en llur afecte la sola esperança d'acabar la vida a redós de la miseria. Y els donen, com a compensació del sacrifici, una medalla beneida y una petaca ab uns quants cigarrets de l'Arrendataria! / Oh, caritatives y aristocràtiques dames! El vostre gest heròic és grotesc"⁴⁰⁰.

El segon autor que destaca en les pàgines de *El Poble Català* serà Gabriel Alomar (1873-1941), que assajarà una visió molt més polititzada en els seus articles d'opinió. En el seu cas, a més, es palesa un rebuig a la guerra combinat amb una visió racista i imperialista en el concert internacional. Així, el 16 de juliol de 1909, declara: "Jo, profundament antimilitarista, crec, ab tot, que la lluita de les civilisacions més avensades ab els pobles

---

³⁹⁹ POUS Y PAGÈS, J.: Tot passant. El bèlic ardiment. *El Poble Català*, 26 de juliol de 1909, p. 1.

⁴⁰⁰ POUS Y PAGÈS, J.: Pera les dames blanques. *El Poble Català*, 20 de juliol de 1909, p. 1.

endarrerits es un conflicte fatal, inevitable”⁴⁰¹. Així doncs, la seva objecció vindrà per la vessant humanitària – europea, és clar – i de política interna espanyola: “si posem a un platet de balansa la ventatja aleatoria que pugui reportar avui per avui una guerra al Marroc, y a l’altre platet, la vida d’un sol soldat espanyol arrebatat a la familia, hi ha, moralment, dret a decidir-se per aquella ventatja? Les darreres guerres colonials, tan cruentes, varen fer-se ab soldats peninsulars, perquè les colonies varen esser tingudes com a fragments del territori anomenat patri. Però, el cas del Marroc, és idèntic? Hi ha una tal consubstancialitat entre Espanya y els presiris africans que obligui (dins els principis corrents) els espanyols a defensar aquelles terres?”⁴⁰² La seva preocupació pels efectes interiors del conflicte al nord d’Àfrica el portarà posteriorment també a l’anàlisi de la situació del soldat i particularment al sistema de lleva: “Jo no crec que mai, a Espanya, el problema del sistema militar redimible se sigui plantejat tan clarament. Es que sols en temps de guerra’s revela ab tota la duresa del relleu l’injusticia del sistema. [...] Per lo demés, la revolta popular contra l’embarcament de tropes cap al Marroc es naturalíssima”⁴⁰³.

Pel que fa al paper més orgànic desenvolupat per *El Poble Català*, cal destacar el paper que hi jugaren dues figures d’enorme pes com són el seu director, Antoni Rovira i Virgili, i un dels seus principals impulsors, Claudi Ametlla. Aquest últim ens deixa testimoni a les seves *Memòries Polítiques* de com va ser la gestió realitzada per aquest diari en aquell context i en mig de la competència entre portaveus: “El Poble Català es llançà a la campanya en cos i ànima, com El Progreso, el diari de Lerroux; com La Publicidad; com, amb més moderació, el caut Diluvio. El nostre diari – El Poble Català – era ara dirigit per Rovira i Virgili. Rodon n’havia sortit a conseqüència d’un col·lapse econòmic, com tants n’havíem de veure més endavant, i Rovira, en el punt més alt del seu ardor directiu, va fer aquesta campanya com si fos la seva personal, amb més violència que cap altra i amb la punta de demagogia que demanen els escrits d’aquest to. Més que més quan el públic seguia i el tiratge augmentava. I pensàvem nosaltres si, per un canvi tan arriscat, el nacionalisme republicà assoliria l’obsessió perdurable d’atreure’s el poble obrer”⁴⁰⁴.

Tot i així, sembla que la intensitat dels esdeveniments va sorprendre els republicans nacionalistes. Si bé s’havia participat de la idea d’una vaga general de vint-i-quatre hores sorgida de la tertúlia del Cafè Suís on assistien, entre d’altres, Rovira i Virgili i el propi

---

⁴⁰¹ ALOMAR, Gabriel: Davant la guerra. *El Poble Català*, 16 de juliol de 1909, p. 1.

⁴⁰² Ibidem.

⁴⁰³ Ibidem.

⁴⁰⁴ AMETLLA, Claudi: *Memòries...* op. cit., p. 263.

Antoni Fabra i Ribas, l'evolució posterior els van superar⁴⁰⁵. Les pàgines de *El Poble Català* semblen consolidar aquesta reflexió si atenem a la claredat dels arguments aportats en diversos articles. Aquests van anar evolucionant, des de la simple narració dels fets amb un to indisimuladament condemnatòri i que cerca la complicitat amb l'obrer – “lo cert es que durant l'embarc de les tropes se produiren incidents greus que no volem esmentar pera no ficarnos imprudentment a la boca del llop”⁴⁰⁶ – fins a la deploració més oberta. En aquest sentit, podríem dir que en ocasions el diari demostra una actitud dubitativa, tractant de fer equilibris entre les demandes de les bases obreres i la preservació d'una imatge de respectabilitat entre les classes mitjanes. Mentrestant, els lerrouxistes encenien les masses i Fabra i Ribas els pressionava personalment perquè s'unissin a la revolta. El propi Claudi Ametlla relata com ell i Rovira i Virgili van ser encarregats pel líder dels socialistes d'oferir el lideratge del moviment al republicà Josep Carner⁴⁰⁷. La prudència, però, els va mantenir en un to molt més moderat que els radicals.

Aquesta indecisió no obsta per localitzar a les pàgines de *El Poble Català* declaracions clares d'oposició a la guerra, fonamentades també en la tradició que al respecte tenia el republicanisme. Els arguments són sovint coincidents amb els de *El Progreso*, malgrat que amb una dialèctica un punt més reposada: “La sang, la sang de martiri, la sang del dolor que va de les ferides dels caiguts en batalla fins als cors de les mares que ploren l'angúnia de la llar sense fills, la sang vessada crudelment y que revolta el de les nostres venes, ha tornat a caure en els camps de Melilla. Espanyols contra africans, homes contra homes, sense un motiu, sense una idealitat que santifiqui la brutalitat de la lluita, se busquen com feres per donar carn a la mort. Ni un ideal, ni una patria, s'extenen sobre'ls morts del darrer combat. No han mort per Espanya, perquè són interessos y no patries lo que's defensa; no cauen per la llibertat, perquè al Marroc se vol imposar la tirania d'un domini; no's sacrifiquen per la civilització, perquè l'Estat espanyol, dintre d'ella representa un grau d'inferioritat en vitalitat y en orientació. Si no hi ha res que justifiqui la guerra, no existeix ni un interès nacional, ni cap voluntat ciutadana que la demandin, en nom de què's justificarà aqueixa sang? Qui podrà, si no es en nom de la violencia, deturar la mà popular que's tanca, enfront dels vaixells que marxen cap a l'Àfrica?”⁴⁰⁸

---

⁴⁰⁵ BLADÉ I DESUMVILA, Artur: *Antoni Rovira i Virgili i el seu temps*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1984, p. 79.

⁴⁰⁶ Lo de Melilla. La darrera embarcada. Incidents importants. *El Poble Català*, 19 de juliol de 1909, p. 1.

⁴⁰⁷ AMETLLA, Claudi: *Memòries...* op. cit., p. 269.

⁴⁰⁸ Contra la guerra. La campanya del Riff. La sang y la protesta. *El Poble Català*, 20 de juliol de 1909, p. 1.

El dia 22 de juliol de 1909 apareixerà en primera plana de *El Poble Català* la que podríem considerar declaració més formal respecte del problema per part dels nacionalistes republicans, que estarà acompanyada d'altres articles de caire més demagògic a rengló seguit. Es tracta d'un bon exemple de l'ambivalència en què es movien durant aquelles setmanes de juliol. En l'article més institucional, es pontificarà: "Els nacionalistes republicans som enemics de la guerra recentment iniciada en el Riff, més greu y formidable cada dia. Aqueixa guerra la creiem inoportuna, injusta, mancada en absolut d'utilitat, renyida totalment ab les més clares y apremiants conveniencies patriòtiques. Y declarem llealment que en la seva realisació s'hi esmersaran, malversantlos, no les foreses sobreabundants d'una població pletòrica, no els cabals sobrants d'una gran riquesa, sinó precisament recursos en homes y en diners necessaris pera sostenir en condicions bon xic precaries la vida social espanyola. / [...] Per això advoquem els nacionalistes contra l'actual guerra d'Espanya en el Nord d'Àfrica. Aixequem forta y serenament la nostra veu pera condemnar l'acció militar empresa, que costarà centenars de milions de pessetes y molta sang del poble. No hi veiem cap alt fi darrera'ls mausers y els canons del general Marina. Y ningú podrà senyalarnos les ventatges econòmiques, ni'l poder de civilització ni la millora pública que deguin esser conseqüencia y fruit d'aquesta nova guerra, / Nosaltres tenim en compte que cabalment les guerres han estat la major plaga d'Espanya"⁴⁰⁹. Sense solució de continuïtat, *El Poble Català* voldrà matisar aquest to de reflexió "estadista" amb una mena d'assaig sobre les conseqüències humanes de la guerra, sense que aquest adquireixi mai la intensitat apocalíptica dels publicats pels lerrouxistes: "Altra vegada ha corregut abundantament a Melilla la sang de la nostra joventut, enviada a l'Àfrica pel Govern den Maura. Altra vegada la furiosa embestida de les càbiles ha posat en greu perill les posicions ocupades per les tropes. [...] / Es la guerra, tots els horrors d'una guerra inútil, terrible y difícil, lo que ha provocat el Govern den Maura"⁴¹⁰.

L'epígraf "Contra la Guerra" ocuparà, encapçalat per aquest article, pràcticament una pàgina sencera i es dedicarà a resseguir amb minuciositat les protestes, manifestacions i actuacions repressives de la jornada anterior. En els següents dies, *El Poble Català* l'anirà ampliant malgrat proclamar haver estat denunciat dues vegades pel governador civil Ossorio per la seva campanya d'oposició a la guerra⁴¹¹. Tot i així, entre el 22 i el 25 de juliol l'espai ocupat per aquestes línies no deixà de créixer, incorporant gràfics explicatius, en una

---

⁴⁰⁹ La nostra protesta. *El Poble Català*, 22 de juliol de 1909, p. 1.

⁴¹⁰ Contra la guerra. La campanya del Riff. Prou sang! *El Poble Català*, 22 de juliol de 1909, p. 1.

⁴¹¹ EL POBLE CATALÀ denunciat. *El Poble Català*, 23 de juliol de 1909, p. 1, i EL POBLE novament denunciat. *El Poble Català*, 25 de juliol de 1909, p. 1.

demostració clara que el conflicte pujava d'intensitat i també l'interès dels lectors. El dia 26, però, els discursos seran molt més cautes i estaran seguits del silenci de la censura fins el 2 d'agost.

Pel que fa als portaveus més radicals del moviment obrer, cal dir que evidentment tant anarquistes com socialistes participaran de les campanyes prèvies a l'esclat, amb la diferència que *Solidaridad Obrera* (1907-1939) patia llavors d'una intermitència en la seva publicació que impedeix resseguir el seu discurs al respecte, cosa que no passarà amb *La Internacional*, òrgan de la Federació Catalana del PSOE i impulsada per Fabra i Ribas. Tot i així, són múltiples els documents que situen els àcrates en l'alimentació i organització de la Setmana Tràgica. De fet, Fabra i Ribas admet que va ser el sindicalista Herreros qui el va pressionar per tal que acceptessin la mobilització del dia 16 de juliol, avançant-se a la voluntat dels socialistes espanyols que apostaven per la data del 2 d'agost⁴¹². Per últim, es pot aportar l'argument numèric indicant que dos dels tres impulsors del Comitè de vaga amb què s'endega el moviment professen aquesta ideologia: es tracta del tipògraf José Rodríguez Moreno⁴¹³ i el dirigent sindical Miguel Sánchez González (àlies Miguel Villalobos Moreno) (1881-?)⁴¹⁴. El tercer seria l'omnipresent Fabra i Ribas.

Si ens centrem en les pàgines de *La Internacional*, cal dir que en una data tan primerenca com el 2 de juliol obre la seva edició amb el titular *Contra la Guerra*, tot expressant el seu convenciment que s'està cuinant un conflicte al Riff tot comentant un míting realitzat a Madrid l'anterior dia 20 sobre aquesta temàtica. En aquest sentit, farà esment de les iniquitat del sistema de lleves i de les guerres colonials anteriors: “Los jóvenes oradores que tomaron parte en el acto, después de protestar de la próxima guerra que se prepara con Marruecos, han sostenido que de realizarse aquella no debían los ricos disfrutar del irritante privilegio de la exención y que procedía, con arreglo al más elemental de los principios de equidad y de justicia, que empuñasen las armas para combatir al otro lado del

---

⁴¹² FABRA RIBAS, Antonio: *La Semana Trágica*. Madrid: Seminarios y Ediciones, 1975, p. 35.

⁴¹³ Existeix una certa discrepància sobre la seva presència. Així, mentre que a MARTÍNEZ DE SAS, Maria Teresa; PAGÈS, Pelai: *Diccionario biográfico del movimiento obrer als Països Catalans*. Barcelona: Universitat de Barcelona-Abadia de Montserrat, 2000, p. 1192 i a IÑIGUEZ, Miguel: *Esbozo de una enciclopedia histórica del anarquismo español*. Madrid: Fundación Anselmo Lorenzo, 2001, p. 1483 es dona per feta, veiem que a FABRA RIBAS, Antonio: *La Semana Trágica*. Madrid: Seminarios y Ediciones, 1975, p. 37 s'esmenta el nom de Francisco Miranda en representació dels anarquistes. Historiadors com Connelly Ullman accepten el nom de Moreno, cosa que indicaria que la versió de Fabra i Ribas podria ser fruit d'un lapsus memorístic.

⁴¹⁴ El paper de Villalobos Moreno ha estat força controvertit, donat que *a posteriori* es desvetllarà el seu paper com a confident policial. L'any 1913 publicarà amb el pseudònim Constant Leroy el llibre *Los secretos del anarquismo*, on farà una crítica descarnada al moviment àcrata i a Francesc Ferrer i Guàrdia, del qual havia estat col·laborador.

estrecho en las mismas filas en que lucharon los hijos de los obreros. / [...] Pero como han contado sobre la base de que ha de ser carne proletaria la sacrificada en Marruecos, como lo fué en Cuba, en Puerto Rico y en Filipinas, y esa carne más que abunda, sobra, máxime si empieza á tener conciencia del triste papel á que la destinan gobernantes, burguesía y acaparadores de la riqueza social, no se han devanado poco ni mucho los sesos pretendiendo evitar las terribles contingencias que una guerra puede producir al país”⁴¹⁵.

En la següent pàgina reproduirà el contingut de l'esmentat míting i, set dies després, afegirà la reproducció d'un altre document signat pel Comité Nacional del PSOE on reafirma que els socialistes “hemos de oponernos en seguida; hay que emprender inmediatamente una campaña de agitación contra dicha guerra, no perdonando medio alguno. El periódico, la conferencia, el mitin, todo debe emplearse para formar un ambiente que impida al Gobierno realizar los planes que abriga”. Fabra i Ribas prengué al peu de la lletra aquesta exhortació i resultarà en els següents dies un dels actius principals en la preparació de la protesta. Això també tingué una translació a les pàgines de *La Internacional*, malgrat que el seu impacte no serà tan espectacular com a *El Progreso*, doncs l'òrgan socialista era simplement un setmanari.

El divendres 16 de juliol, amb una Barcelona ja molt més efervescent, *La Internacional* tornarà a obrir amb un contundent article *Contra la guerra*, de caràcter ara ja molt més programàtic i extens, la qual veurem té un gran component personal de Fabra i Ribas, com apreciarem en ja conèixer la seva trajectòria prèvia: “El Congreso socialista de Stuttgart aprobó una moción de las delegaciones española y francesa contra la guerra de Marruecos, y de acuerdo los socialistas de ambos países iniciaron un movimiento de protesta contra aquélla, decidiéndose, entre otros extremos, la celebración de dos grandes mítins de carácter internacional, en Madrid y París, en los que habríand de tomar parte, Wilm, diputado socialista francés, é Iglesias respectivamente. / [...] Pero entonces nadie secundó aquellos generosos esfuerzos de los socialistas, perdiéndose en el vacío y en el silencio de la prensa burguesa. / [...] Esa guerra no la quiere el pueblo en general, y menos la clase trabajadora, que guarda recuerdos demasiado tristes de las campañas de Cuba y Filipinas y que hoy sabe ya de modo cierto que al ir á Marruecos á derramar su sangre lo hace exclusivamente con el objeto de defender los intereses de una empresa minera establecida en aquella región, la cual ha dado pie, con la incorrecta conducta seguida con

---

⁴¹⁵ Contra la guerra. *La Internacional*, 2 de juliol de 1909, p. 1.

los moros, á que éstos cometiesen la reciente agresión de que fueron víctimas los obreros empleados en aquellas obras. / [...] La guerra es, pues, detestable en todos conceptos: por atentar contra un derecho, por inútil, por imponer infinitos sacrificios á la clase trabajadora y porque se realiza dejando en pie el irritante privilegio que exime á los ricos de empuñar las armas. / Por todos estos conceptos ha de ser combatida con toda la firmeza por la clase obrera. / [...] NO QUEREMOS LA GUERRA, no la quiere la nación; mas sí, por compromisos contraídos ó por otras causas, es aquella inevitable, queremos que empuñen las armas así el hijo del diputado, del banquero, del fabricante y del gran capitalista, como el hijo del obrero agricultor, del que trabaja en la fábrica, en el taller ó en la mina. / ¡Guerra á la guerra! ¡Abajo el odioso privilegio!”⁴¹⁶

En el següent número de *La Internacional*, ja es pot apreciar com el socialisme tracta de passar de les paraules a l’acció, coincidint també amb un augment de to a Madrid, on per primer cop el 18 de juliol Pablo Iglesias reconeixia públicament la conveniència d’una vaga⁴¹⁷. Concretament, és publicada una moció del II Congrés de la Federació Catalana del PSOE, celebrat els dies 19 i 20 on es declara que “considerando que la guerra es una consecuencia inevitable del régimen de explotación que nos esclaviza y nos domina; / Considerando, además que, dado el sistema actual de reclutamiento del ejército, todo el peso de las guerras recaen sobre la clase obrera, y que los provocadores del conflicto y los que de un modo directo benefician del mismo son precisamente los que no intervienen en la lucha armada: / El II Congreso de la Federación Catalana del Partido Socialista obrero protesta enérgicamente contra la guerra con Marruecos y declara que todas las responsabilidades de la misma han de caer sobre el Gobierno del señor Maura, representante, esta vez más que en ninguna otra, de los intereses de la burguesía y enemigo acérrimo de los del proletariado”⁴¹⁸. A més, es realitzarà una crida on es reclamarà la celebració a Madrid d’un Congrés obrer extraordinari convocat pel PSOE amb la idea de tractar el problema del Marroc i “estudiar allí los medios de declarar inmediatamente la Huelga general en toda España”⁴¹⁹, que inclourien una petició de solidaritat a la Internacional obrera. L’article acabaria amb un “¡Guerra á la guerra! ¡Abajo el gobierno!” que constituïrien les darreres paraules sobre el conflicte que oferirien, doncs la setmana

---

⁴¹⁶ Contra la guerra. *La Internacional*, 16 de juliol de 1909, p. 1. S’han respectat les majúscules presents a l’original.

⁴¹⁷ ULLMAN, Joan Connelly: *La Semana...* op. cit., p. 330.

⁴¹⁸ Contra la guerra. *La Internacional*, 23 de juliol de 1909, p. 1.

⁴¹⁹ Ibidem.

següent la Internacional ja no veuria la llum, fruit de la censura i de l'exili de Fabra i Ribas, implicat en el Comitè de vaga que va donar el tret de sortida a la fatal setmana.

Efectivament, totes les publicacions que van participar del discurs contra la guerra – tot i que amb els seus objectius i matisos propis – van patir les conseqüències, juntament amb les persones i moviments polítics que tenien al darrera. Es podria afirmar que tots ells s'havien preparat un discurs orientat a la realització d'una vaga o una petita mobilització que impliqués posteriorment la consecució de nous recolzaments i un major prestigi entre les seves bases, però que la força dels esdeveniments els va acabar superant àmpliament. Pel que fa al socialisme, hem vist com *La Internacional* desapareixerà per sempre; respecte a *El Progreso*, serà denunciat definitivament després de l'aparició del seu incendiari i anticlerical article *¡Remember!*⁴²⁰ i restarà en silenci absolut del 26 de juliol al 2 d'agost, per tornar a caure en el silenci del 7 d'agost al 9 de novembre; *El Poble Català* també apareixerà el 2 d'agost, però es limitarà a fer un dia a dia dels fets, en una versió suficientment complaent per les autoritats. El propi portaveu del Centre Nacionalista Republicà també farà un recull de les conseqüències patides per part de la premsa mitjançant l'ús de la tàctica sibil·lina de realitzar un llistat dels insulsos articles que publiquen: “La Publicidad ha tingut la bona pensada de recullir els títols dels articles que aquests dies publica la premsa barcelonina. Ab successos a Barcelona y guerra a Melilla, els diaris de Barcelona parlen de lo següent: / EL POBLE CATALÀ, publica: / Sobre'l bon mot / Un himne / Amoroses / La Trena Negra (Rondalles de poble) / Himne de l'estiu / Monografia històrica pintoresca de la vila de Sant Sadurní d'Anoia”⁴²¹... i així continuà amb *El Progreso*, *La Publicidad*, *La Vanguardia*, *El Correo Catalán*, *El Noticiero Universal*, *La Veu de Catalunya*, *Las Noticias* i *El Diluvio*, tots ells curulls de llocs comuns. Per aquesta raó, l'article acabarà resignant un “aqueixa recopilació dona l'impressió d'una premsa humorística”. Acuitat per les dificultats econòmiques i la mordassa governamental, el diari iniciarà una transició que acabarà amb la incorporació de Pere Coromines com a nou director, càrrec que assumirà després de deixar la seva feina al consistori barceloní per discrepàncies amb la gestió de la revolta i les setmanes posteriors⁴²².

A nivell polític, cal remarcar que tot aquest procés haurà marcat un salt qualitatiu en l'evolució del pacifisme. D'una banda, el pensament pacifista havia entrat en el joc de la

---

⁴²⁰ ¡Remember! *El Progreso*, 25 de juliol de 1909, p. 1.

⁴²¹ La premsa de Barcelona. *El Poble Català*, 4 d'agost de 1909, pp. 1-2. S'han respectat les majúscules presents a l'original.

⁴²² IZQUIERDO, Santiago: *Pere Coromines*. Catarroja-Barcelona: Editorial Afers, 2001, p. 59.

política de masses sorprenent a molts d'ells per la seva potència. Antoni Fabra i Ribas explica el fet que vells militants com Josep Comaposada (1859-1933) s'admiraven de la reacció de la gent davant les exhortacions antiguerres del líder reusenc: “la actitud del público fue en aquella oportunidad mucho más elocuente de lo que hubieran podido ser los discursos de los mejores oradores, como lo demostraron las repetidas y clamorosas ovaciones de la muchedumbre, interrumpidas más de una vez con desgarradores gritos de mujeres, gritos que tenían mucho más de angustia que de protesta. Al abandonar el local, el veterano socialista José Comaposada, que me quería como un padre, me decía que nunca había visto en su larga vida de militante un espectáculo semejante al que acababa de asistir”⁴²³. En la mateixa línia, alguns articles assenyalen la creixent implicació dels obrers en la lluita contra la guerra, en el que suposava una passa endavant que es podia observar a peu del moll de les Balears el 16 de juliol de 1909: “¡Muera la guerra! Los polizontes quedaron atónitos. El pueblo no se limitaba á protestar en los periódicos y en los mítins”⁴²⁴. Són aquests indicis de com havien canviat els temps i de que, sense que molts dels protagonistes en fossin conscients, la Setmana Tràgica els havia fet explotar el segle XX davant els seus propis ulls.

A això cal sumar un nou element de modernitat, ja que comencem a trobar el mot pacifista emprat en les diferents publicacions catalanes, tot i que per ara de forma singular i esporàdica, esperant que es generalitzi durant els anys de la Gran Guerra (1914-1918), com podrem veure a continuació. Aquest ús excepcional s'observà ja abans de l'esclat de la Setmana Tràgica en un article de *El Progreso*, que resava: “La protesta nacional contra la aventura de Marruecos adquiere cada día más vigor y si el pueblo persiste con entereza en sus propósitos pacifistas y patrióticos, ganará una vez más la partida al Gobierno”⁴²⁵. Es tracta del primer cop que registrem en la premsa el seu ús per definir aquella reivindicació contra la guerra, però no serà pas l'últim. Tot i que des d'una perspectiva completament diferent, el 3 de setembre de 1909 trobarem a *La Veu de Catalunya* (1899-1937) un article del destacat polític lligaire Enric Prat de la Riba (1870-1917) on lamenta l'esclat de radicalisme que suposà la Setmana Tràgica, tot assenyalant clarament quins havien estat en la seva opinió els elements mobilitzadors de les masses: “Pacifisme, anti-clericalisme, republicanisme, han estat la bandera del darrer moviment, els temes explotats pels ‘leaders’ radicals pera abrandar una gran massa d'opinió, desviada ja per tota mena de

---

⁴²³ FABRA RIBAS, Antonio: *La Semana...* op. cit., pp. 31-32.

⁴²⁴ ¡Abajo la guerra! La intervención del pueblo. *El Progreso*, 17 de juliol de 1909, p. 1.

⁴²⁵ Guerra á la guerra. Lo que haya de caer, caerá. *El Progreso*, 19 de juliol de 1909, p. 1.

radicalismes”⁴²⁶. I en un sentit similar, pocs mesos després, un altre líder regionalista com Francesc Cambó (1876-1949) hi insistia a les pàgines del mateix diari: “Y ab motiu de la guerra de Melilla va esdevenir un fet a Catalunya, y en bona part d’Espanya, del que’m sento en el dever de parlarvos. Me refereixo a n’aquella explosió de pacifisme, que fou l’ambient en que s’engendraren els fets de la setmana trista: aquell ambient que’s va apoderar de casi tots els catalans, l’horror a la guerra per la guerra, el voler la pau per la pau, a costa de tot”⁴²⁷.

Malgrat el component d’anècdota que es podria atribuir a la presència del mot pacifisme, no s’ha de menystenir la importància de les paraules, i menys encara en l’anàlisi del discurs. En aquest sentit, no deixa de ser significatiu el seu ús només uns anys després que fos encunyat oficialment, al marge que que fos emprat des del punt de vista dels que es reivindicaven pacifistes com *El Progreso* o d’aquells que es limitaven a assenyalar-ne l’existència i a condemnar-se els seus efectes, sense concedir espai a les paraules de perdó del poeta Joan Maragall (1860-1911)⁴²⁸. La recepció de les idees provinents del pacifisme internacional, doncs, anaven calant en un país que havia viscut en part d’esquenes a elles. D’altra banda, però, el concepte corria el risc de quedar estigmatitzat i monopolitzat pels corrents d’extrema esquerra, cosa que segurament el llastrarà fins el 1914 quan podrem veure expressions pacifistes homologables a totes les tradicions històriques definides en capítols anteriors.

Naturalment, la Setmana Tràgica no només tingué conseqüències per al pacifisme, sinó que també la pròpia política catalana quedaria en xoc. L’obrerisme hauria d’assumir una nova travessa del desert tot llepant-se les ferides provocades per la deflagració. La seva reconstrucció passaria pel naixement de la Confederació Nacional del Treball (CNT), ara ja amb l’hegemonia evident de l’anarcosindicalisme i sense gaire oposició d’un republicanisme desacreditat i d’un socialisme dèbil. Per la seva banda, la Solidaritat Catalana, que ja havia entrat en una certa crisi per culpa de les profundes discrepàncies entre els diversos grups que la conformaven, va veure com la Setmana Tràgica acabava de trencar tots els

---

⁴²⁶ PRAT DE LA RIBA, Enric: Radicalismes. *La Ven de Catalunya*, 3 de setembre de 1909 vespre, p. 1.

⁴²⁷ CAMBÓ, Francesc: El moment polítich. Conferència den Cambó a la Lliga. *La Ven de Catalunya*, 5 de novembre de 1909 vespre, p. 3.

⁴²⁸ Joan Maragall escriví el seu cèlebre article *La ciutat del perdó* el 10 d’octubre de 1909 amb la voluntat de que fos publicat a *La Ven de Catalunya*. En les seves línies s’invoca la reconciliació de les parts a través del perdó de les penes de mort dictades als considerats responsables de la Setmana Tràgica. Sembla ser, però, que aquest contingut no fou considerat adequat per Enric Prat de la Riba, llavors director de la publicació, i finalment el text restà inèdit fins l’any 1932. Veure BENET, Josep: *Maragall i la Setmana Tràgica*. Barcelona: Edicions 62, 1965, pp. 127-176.

plantejaments que encara podien quedar dempeus. Molts dirigents dels dirigents solidaris van anar a l'exili i altres es van acabar de desenganyar. En mig d'aquesta certa desorientació, però, Enric Prat de la Riba aportava algunes claus interpretatives de cara al futur: “Aquests successos ens diuen ab ben trista eloqüència quin es el problema actual de la nostra terra. El problema – convencém-nos en d'una vegada, sense esperar noves desgràcies – no es de dretes ni d'esquerres: es de ser o no ser aptes pera governarnos. / Pera serho, pera devenir poble normal, es precis, com déyen els diputats y senador regionalistes, sentir la continuïtat de la vida social, respectant el passat, sostenint els elements substancials de la realitat present, facilitant l'esdevenir de les fecondes realitats futures. Es precis cercar la implantació del propi ideal, no en la imposició violenta, brutal, d'una minoria, basada en un acte de força, realisat desde'l poder o desde baix, sino en l'evolució suau de les institucions actuals, corresponent a la successiva transformació dels sentiments y de les aspiracions colectives”⁴²⁹.

Tots dos corrents, doncs, conclouran que les seves necessitats anaven en la mateixa direcció: l'enquadrament de les masses. En aquest sentit, la tàctica òptima fou la institucionalització. En el cas del projecte de Prat de la Riba, es tractava simplement de la continuació d'un projecte modernitzador i nacionalitzador que el polític regionalista impulsava des del 1908 a la Diputació de Barcelona⁴³⁰, i que acabaria encarnant-se el 6 d'abril de 1914 en la Mancomunitat de Catalunya. Aquesta tasca es realitzarà, però, amb la col·laboració d'uns joves noucentistes que després de la Setmana Tràgica passaran a dirigir la Joventut Nacionalista de la Lliga i que seran fonamentals en l'evolució del pacifisme català, especialment al voltant de la conjuntura de la Primera Guerra Mundial (1914-1918).

---

⁴²⁹ PRAT DE LA RIBA, Enric: *Radicalismes...* op.cit., p. 1.

⁴³⁰ Veure CASASSAS, Jordi: *La nació dels catalans. El difícil procés històric de la nacionalització de Catalunya*. Catarroja: Afers, 2014, pp. 107-113.

CAPÍTOL 5

La sincronització amb la dinàmica europea: discursos i renúncies pacifistes entorn de la Primera Guerra Mundial (1914-1918)

Malgrat aquesta manifestació abrupta de pacifisme que va significar la Setmana Tràgica, no podem considerar ni molt menys que aquest s'hagués transformat fins llavors en un moviment de masses *per se*. Ben al contrari, com hem pogut caracteritzar al llarg del present treball, es tractava més aviat d'una preocupació d'individus caracteritzats per la seva alta conscienciació política i una certa instrucció, que els permetia l'ús del pacifisme a través dels seus articles periodístics. Poc a poc, a més, el tema comença a ser objecte d'estudi en cercles acadèmics espanyols tal i com ho palesa la tesi doctoral de Victoriano Nuño Asín titulada *Movimiento pacifista mundial en los tiempos actuales* i presentada en la Universidad de Salamanca el 1913.

L'estudi de Nuño Asín, caracteritzat pel seu optimisme en relació a la salut i futur del moviment, assenyalava els següents com a motius principals que expliquen l'impuls del pacifisme en aquells moments: “1º. Adelantos y progresos constantes de las ciencias políticas y sociales, propagando el sentimiento de la solidaridad humana. / 2º. Perfeccionamiento en los armamentos y como resultado de ello enorme derramamiento de sangre que la guerra lleva consigo. / 3º. Consecuencias económicas: A) Coste de las guerras. B) Estado de paz armada”⁴³¹. Respecte de les teories ideades al voltant de la pau, al seu torn Nuño Asín les agrupa en quatre categories: la teoria ascètica, lligada als arguments religiosos, principalment cristians; la teoria imperialista o absoluta, sustentada en la impossibilitat i inconveniència de crear un imperi homogeni i pacificador com el romà; la teoria empírico-política, que descansa en la substitució de l'imperi abans relacionat per una Confederació de pobles; i la teoria jurídica, fonamentada per la idea de coordinació de la humanitat mitjançant l'imperi de la llei.

Tots aquests arguments per la pau que articulaven la tesi de Nuño Asín, i dels quals ell assenyalava com els seus predilectes les conseqüències econòmiques de les guerres i la preeminència del dret de gents, conformaven fidedignament el retrat del pacifisme previ a 1914. Els seus equilibris, però, es veuran dramàticament alterats després de la Gran Guerra.

---

⁴³¹ NUÑO ASÍN, Victoriano: *Movimiento pacifista mundial en los tiempos actuales*. Salamanca: Imprenta de Calatrava, 1913, p. 15

L'optimisme antropològic de què fa gal·la l'autor entra definitivament en crisi i s'accentua el rebuig de les conseqüències humanes i econòmiques de la guerra, mentre que la consciència de decadència de la civilització europea es fa més palesa que mai. Les formes de fer política i la morfologia social variaran indefectiblement i el pacifisme també experimentarà aquest *aggiornamento*.

Es tracta d'un període d'enormes canvis, tal i com dibuixava el poeta Josep Maria de Sagarra (1894-1961) a les seves *Memòries*: “En aquells dos anys – 1914-1915 – Barcelona liquidava el seu segle dinou amb una onada de lluentor crepitant, d'explosiva vitalitat nocturna, d'industrialisme esbojarrat, d'internacional maremàgnum de negocis, pirateries, espionatges, arriscades aventures de joc i sobretot amb un esforç muscular exagerat, i amb una inflor d'energies per multiplicar el fum de les fàbriques i les possibilitats de la dentadura del comerç a fi de mastegar un esgarrafós volum monetari”⁴³². Formulats d'una altra manera, l'historiador Francesc Espinet afirma que “el primer terç del segle permet projectar a Catalunya la imatge d'una generació que hauria passat de la ‘cultura del carro’ a la fascinació per l'aviació en tan poc de temps que podria ser considerada una veritable generació ‘revolucionària’”⁴³³. Allò que marca, en tot cas, un canvi qualitatiu que fa de la conjuntura de la Gran Guerra (1914-1918) una autèntica frontissa social és l'eclosió definitiva de la societat de masses a Catalunya. Espinet creu que “la configuració de la societat-cultura de comunicació de masses, a Catalunya, va tenir la seva fase decisiva durant el primer terç del segle XX, i molt especialment, entre els anys 1914 i 1936”⁴³⁴, mentre que els historiadors Òscar Costa, Antoni Guirao i Santiago Izquierdo sentencien que “la guerra va consolidar la globalització cultural” i que “tot plegat va revolucionar el món del consum cultural, de l'oci, de la massificació de la informació, que per força va portar canvis de fons en el comportament i la significació del sector intel·lectual”⁴³⁵.

Aquest gir afectarà de forma significativa el pacifisme, que començarà a formar part de les temàtiques dominades per l'opinió pública en passar a ser un debat recurrent a la premsa. Després de moltes vicissituds, les aigües que havien menat la discussió sobre el

---

⁴³² SAGARRA, Josep Maria: *Memòries*. Vol. I. p. 290, citat a ESPINET, Francesc: *Notícia, imatge, simulacre. La recepció de la societat de comunicació de masses a Catalunya, de 1888 a 1939*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 1997, p. 88

⁴³³ ESPINET, Francesc: *Notícia, imatge, simulacre. La recepció de la societat de comunicació de masses a Catalunya, de 1888 a 1939*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 1997, p. 56.

⁴³⁴ *Ibidem*, p. 57.

⁴³⁵ COSTA, Òscar; GUIRAO, Antoni; IZQUIERDO, Santiago: *Sota el signe del conflicte i de la massificació (1914-1939)*, dins de CASASSAS, Jordi (coord.): *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya (1808-1975)*. Barcelona: Pòrtic, 1999, p. 235.

binomi guerra-pau troben un gran obstacle, un gran mur que les obliga a decantar-se: la Gran Guerra (1914-1918). I arribats en aquest punt, l'aigua s'escolarà a Catalunya a través de tres vies principals: la primera és la que abandona la via inicial per tal de quedar-se estancada, és a dir, la que no continua amb el seu discurs pacifista i s'adhereix, principalment, a la causa aliada; la segona, troba una via de sortida estreta, amb gran pendent, radical, és a dir, la d'aquells que afirmen el seu pacifisme a ultrança i proclamen la necessitat de la vaga general revolucionària i violenta per tal d'acabar amb aquesta xacra; i la tercera i última, una excletxa més àmplia, amb major capacitat d'acolliment ja que es trobava vinculada amb el paral·lel corrent europeu, és la que trien el projecte catòlic i el projecte liberal-moderat, que afirmen la catàstrofe que suposa l'enfrontament entre nacions germanes europees.

El paper de l'intel·lectual en aquest engranatge resultarà determinant donada la seva creixent voluntat d'intervenció pública, que es concreta a casa nostra en el Noucentisme, però que resulta perfectament coherent amb la situació europea, on es produeix de manera àmplia una identificació dels opinadors amb els seus respectius projectes nacionals i ideològics, amb rares excepcions que també tindrem ocasió d'assenyalar.

5.1. Aliadòfils versus Germanòfils: el bandejament del pacifisme i la trahison des clercs

Arribats al llindar de la Gran Guerra, la figura de l'intel·lectual i la seva participació en l'esfera pública no és en absolut una novetat, però potser sí ho serà la intensitat de la seva implicació i especialment la seva complicitat absoluta i entusiasta amb un projecte nacional, més encara quan aquest és defensat per la força d'una guerra sense parió en els temps precedents.

Es tracta, doncs, d'un moment determinant en l'evolució de l'intel·lectual com a figura històrica, el qual havia estat batejat l'any 1898 arran de la publicació del cèlebre article *J'accuse* de l'escriptor francès Émile Zola (1840-1902) a les pàgines de *L'Aurore littéraire, artistique, sociale*. Aquest escrit era una clara invectiva contra els poders públics que segons l'escriptor amagaven la profunda injustícia de *l'affaire Dreyfus*, i impediien una resolució favorable a la innocència de l'acusat, el capità d'origen jueu Alfred Dreyfus (1859-1935), i la inculpció del veritable responsable, el comandant Walsin Esterházy (1847-

1923). A partir del dia següent a la seva aparició, es van succeir els manifestos i adhesions solidàries amb Zola que anaven signades per artistes, escriptors, membres de professions liberals, professors, estudiants, etc. que finalment seran qualificats pel redactor en cap del periòdic, Georges Clemenceau⁴³⁶, com a intel·lectuals. Tot i així, aquest vocable no es farà popular fins que l'1 de febrer de 1898 un jove escriptor, Maurice Barrès (1862-1923), publicà en *Le Journal*, un diari de més àmplia tirada que *L'Aurore*, una crònica al respecte titulada *¡La protesta dels intel·lectuals!*. A partir d'aquesta situació, el concepte pren vida i s'estén de manera espectacular, adquirint diverses accepcions. Els historiadors Pascal Ory i Jean-François Sirinelli n'assenyalen dues de principals: "La primera es amplia, social y, más concretamente, profesional. Remite a la forma misma de la petición de *L'Aurore*. La segunda es limitada, ideológica, y más concretamente, crítica. Remite a los comentarios que acompañaron dicha petición. En el primer caso, el intelectual pertenece a una profesión; en el segundo responde a una vocación". En tot cas, aquests historiadors francesos optaran per una tercera via per tal de considerar finalment que podem entendre que "el intelectual será pues un *hombre de lo cultural, creador o mediador, colocado en la situación de hombre de lo político, productor o consumidor de ideología*. Ni una mera categoría profesional, ni un mero personaje, irreductible. Se tratará de un *estatus*, como en la definición sociológica, pero trascendido por una *voluntad* individual, como en la definición ética, y orientado a un *uso* colectivo"⁴³⁷.

Pel que fa a Catalunya, cal dir que no es mantindrà en absolut aliena a aquesta novetat. L'historiador Jordi Casassas situa l'eclosió d'aquesta figura al voltant de la primera dècada del segle XX, assenyalant que "amb les lògiques dificultats inherents a la possibilitat de datar fenòmens d'aquest tipus, podem afirmar que la 'gran alternativa' del 1909 (utilitzant terminologia de Vicens Vives) haurà permès de culminar el procés de presa de consciència (i la subsegüent intervenció pública) dels sectors intel·lectuals, tècnics i professionals, els quals es configuren, així, com a intel·lectualitat 'orgànica' de la burgesia industrial i comercial barcelonina"⁴³⁸. L'estructuració d'aquest fenomen adquirirà una major visibilitat a partir del 1910 al voltant de la Joventut Nacionalista de la Lliga i la seva especialització burocràtica, que fornirà el partit i la societat catalana d'uns quadres que

---

⁴³⁶ Georges Clemenceau va ser un metge, periodista i polític francès que desenvolupà les responsabilitats de Primer Ministre en dues ocasions, de 1906 a 1909 i de 1917 a 1920.

⁴³⁷ ORY, Pascal; SIRINELLI, Jean-François: *Los intelectuales en Francia. Del caso Dreyfus a nuestros días*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2007, pp. 18-21. Una altra aportació fonamental sobre la figura de l'intel·lectual i la història dels intel·lectuals la trobem en DOSSE, François: *La marcha de las ideas. Historia de los intelectuales, historia intelectual*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2006.

⁴³⁸ CASASSAS, Jordi: *La configuración del sector "intelectual-profesional" a la Catalunya de la Restauración (a propòsit de Jaume Bofill i Mates)*. Recerques, núm. 8, 1978, p. 122.

planificaran i dirigiran la lluita pel *self-government*, fet que, com afirma el mateix historiador català, conferirà un sentit social al sector dels intel·lectuals professionals i la detemptació del poder a l'ajuntament i la diputació.

Però tornant a l'esfera francesa i arribats al context de la Primera Guerra Mundial⁴³⁹, trobem que la idea d'intervenció pública de l'intel·lectual es fa més viva que mai. Ory i Sirinelli adverteixen que “en un conflicto que llegó a ser total, el esfuerzo que supuso la guerra no sólo consistió en la movilización y el envío de los más jóvenes al combate. En ‘otro frente’, las fuerzas económicas se requirieron y las fuerzas intelectuales aportaron también su contribución, en un contexto sin parangón en los tiempos de paz. Se instaura el control de la información y esta censura afecta no solo a la prensa sino también a los libros. Asimismo, la opinión pública es vigilada y canalizada por una propaganda que algunos calificarán de ‘engañabobos’. Al margen de lo que puedan tener de cierto estas acusaciones, debemos volver a considerar la amplitud real de esa censura y de esa propaganda. Pero es un hecho que la pluma y la palabra se expresarán durante esos años en condiciones particulares. Este punto es fundamental, pues el alcance del intelectual es a menudo directamente proporcional a la publicidad que puede dar a sus posiciones y a su grado de libertad de expresión. Y, además, quien domina al principio – y por mucho tiempo – la situación es la Unión Sagrada, Unión entendida no solo como un acuerdo de las principales fuerzas políticas sino también como una convergencia del conjunto de la comunidad nacional en el análisis de la situación. Los franceses tenían la convicción de que era necesario hacer frente a las empresas injustificadas de los Imperios Centrales. Y los dirigentes de la izquierda francesa compartían esta convicción. En esas particulares condiciones de expresión y en ese clima de asentimiento general, ¿debemos hablar de una Unión Sagrada de los intelectuales?”⁴⁴⁰

---

⁴³⁹ La producció historiogràfica existent sobre la Primera Guerra Mundial és ingent i ha estat reforçada darrerament en motiu de la commemoració del centenari del seu inici. Entre els títols més destacats hauríem d'esmentar: BLOM, Philipp: *Años de vértigo. Cultura y cambio en Occidente, 1900-1914*. Madrid: Anagrama, 2013; CLARCK, Christopher: *Sonámbulos. Cómo Europa fue a la guerra en 1914*. Barcelona: Galaxia Gutenberg, 2014; FERRO, Marc: *La Gran Guerra, 1914-1918*. Madrid: Alianza, 2002; HASTINGS, Max: *1914: El año de la catástrofe*. Barcelona: Crítica, 2013; HOWARD, Michael: *La primera guerra mundial*. Barcelona: Crítica, 2002; MACMILLAN, Margaret: *1914, de la paz a la guerra*. Madrid: Turner, 2013; MACMILLAN, Margaret: *Paris 1919: seis meses que cambiaron el mundo*. Barcelona: Tusquets, 2005; STEVENSON, David: *1914-1918: Historia de la Primera Guerra Mundial*. Barcelona: Debate, 2013. Totes aquestes recullen d'una manera o altra reflexions sobre l'acceptació o no de la guerra durant els anys de la Gran Guerra, tot i que n'hi ha d'altres que ho transformen en el seu leitmotiv com: EARLY, Frances H.: *A World Without War. How U.S. Feminists and Pacifists Resisted World War I*. Syracuse: Syracuse University Press, 1997; HOCHSCHILD, Adam: *Para acabar con todas las guerras. Una historia de lealtad y rebelión (1914-1918)*. Barcelona: Península, 2013.

⁴⁴⁰ Ibidem, pp. 84-85.

Efectivament, d'alguna manera aquesta comunió va existir. L'historiador Michel Winock explica el component simbòlic de la visita del nacionalista Maurice Barrès a la capella ardent de Jean Jaurès situada a casa del dirigent socialista només un dia després del seu assassinat la nit del 31 de juliol de 1914 al cafè del Croissant, del carrer Montmartre de Paris. En certa manera aquella ocasió va tenir quelcom de presagi, ja que “el último homenaje rendido por Barrès a Jaurès, el mismo día en que se anunció la orden de movilización general, prefiguró la ‘unión sagrada’, según la expresión que Raymond Poincaré utilizó por primera vez en un mensaje al Parlamento el 4 de agosto de 1914. El movimiento obrero francés (la CGT y la SFIO), después de años de lucha en favor de la paz, se pronunció también en favor de la defensa nacional. El 2 de agosto, el antiguo *communard* Édouard Vaillant exclamaba en un mítin de la sala Wagram: ‘Ante la agresión, los socialistas cumplirán todos sus deberes con la patria, por la República y la Revolución!’ [...] Ante la tumba de Jaurès, el 4 de agosto, el secretario general de la CGT, Léon Jouhaux, hablaba de su ‘odio al imperialismo alemán’. El mismo día el grupo socialista, imitando a la socialdemocracia de Berlín, votó los créditos de guerra en el Parlamento. A finales de mes dos socialistas entraron en el gobierno de Viviani: Jules Guesde, como ministro de Estado, y Marcel Sembat, en Obras Públicas, seguidos por Albert Thomas, que se convertirá en ministro de Armamento. En Francia sólo había una voz unánime contra el agresor germánico”⁴⁴¹.

Aquesta mena de reconciliació pòstuma entre Barrès i Jaurès, a cavall del món polític i cultural, fructifica doncs en la política, però també en la intel·lectualitat francesa, unint fins i tot allò que havia desunit la pròpia gènesi del concepte d'intel·lectual: “La unión sagrada que se había formado con tanta rapidez entre los políticos se llevó a cabo también muy de prisa entre los intelectuales. En cierto modo, la declaración de guerra era una revancha del nacionalismo antidreyfusiano: el ejército se volvía sagrado, el culto de la nación significaba claramente la organización del odio antialemán; la caza de los espías (verdaderos o falsos) se volvía lícita... Los dreyfusianos no quisieron quedarse atrás. A falta de tomar el fusil, los exentos por edad o por enfermedad se sentían comprometidos, al menos moralmente”⁴⁴². El propi Barrès escrivia a la seva obra *Familles spirituelles de la France* (1917): “El genio de Francia dormitaba sobre un almohadón de víboras. Parecía que iba a perecer asfixiado en los nudos repulsivos de la guerra civil. Pero las campanas tocaron a rebato y el durmiente se despertó en un éxtasis amoroso. Católicos, protestantes, israelitas,

---

⁴⁴¹ WINOCK, Michel: *El siglo de los intelectuales*. Barcelona: Edhasa, 2010, p. 188.

⁴⁴² *Ibidem*, p. 189.

socialistas, tradicionalistas de pronto abandonan todos sus rencores. Los cuchillos del odio, como por ensalmo, desaparecen. Las innumerables querellas bajo el cielo lívido se acallan. Todos dicen: ‘No pienso atacar jamás, aunque sea mediante un pensamiento secreto, a alguien que trabaja por la salud de la patria’⁴⁴³.

Aquest granític tancament de files nacional, però, es va anar esquerdant a mida que la guerra evolucionava. Malgrat que singulars i minoritàries, afloraven cada cop més les veus que posaven en qüestió la idoneïtat de la guerra. De forma significativa, la resposta va arribar especialment a les pàgines de la premsa i de la literatura. En aquest darrer terreny apareixen les contribucions d’alguns ex-combatents que aporten una visió menys gloriosa del conflicte⁴⁴⁴: *Sous Verdun* (1916) de Maurice Genevoix (1890-1980), *Le feu* (1916) d’Henri Barbusse (1873-1935), *Vie des martyrs* (1917) i *Civilisation 1914-1917* (1918) de Georges Duhamel (1884-1966) en són exemples. D’alguna manera, l’any 1916 va marcar un canvi de tendència que es va reflectir en la concessió del premi Goncourt a *Le feu*, contrastant amb l’elecció l’any anterior de la pro-bèl·lica *Gaspard* de René Benjamin (1885-1948). A més, l’aclaparador èxit de vendes de *Le feu* assenyala l’arribada d’una nova consciència al públic francès, però també a un món intel·lectual on Anatole France (1844-1924) abjurava de la seva obra *Sur la voie glorieuse* i retornava al pacifisme, i fins i tot Maurice Barrès dubtava de la seva campanya en favor de l’esforç guerrer nacional i es plantejava si no havia estat “temps perdu”⁴⁴⁵.

Però probablement l’intel·lectual que va tenir més ressò en l’àmbit internacional va ser Romain Rolland (1866-1944). La seva postura contrària a la guerra va ser determinant per a la consecució del premi Nobel de literatura l’any 1915, i aquest, al seu torn, va retroalimentar la seva capacitat de penetració en la societat europea. De la seva producció respecte a la Gran Guerra destaca el seu article de 1914 *Au-dessus de la mêlée*, que donà nom a la recopilació d’articles que sobre aquesta temàtica publicà un any després. Aquesta mostra de compromís pacifista li va reportar els odis de gran part de la població i la intel·lectualitat francesa, una oposició que d’alguna manera presagiava en el seu propi escrit tot lamentant l’absència d’oposició a la guerra: “le trait le plus frappant de cette

---

⁴⁴³ Citat a WINOCK, Michel: *El siglo de los intelectuales*. Barcelona: Edhasa, 2010, p. 190.

⁴⁴⁴ L’èxit de la literatura pacifista – sovint sorgida de l’experiència dels propis excombatents – durant els anys d’entreguerres fou molt important i va amarrar altres disciplines artístiques com el cinema. Entre les múltiples obres que podriem esmentar per exemplificar aquesta tendència trobaríem *Im Westen nichts Neues* (1929) de l’alemany Erich Maria Remarque (1898-1970), *La peur* (1930) de Gabriel Chevalier (1895-1969) o *Johnny got his gun* (1939) de Dalton Trumbo (1905-1976).

⁴⁴⁵ ORY, Pascal; SIRINELLI, Jean-François: *Los intelectuales...* op.cit., p. 91.

monstrueuse épopée, le fait sans précédent est, dans chacune des nations en guerre, l'unanimité pour la guerre. C'est comme une contagion de fureur meurtrière qui, venue de Tokio il y a dix années, ainsi qu'une grande vague, se propage et parcourt tout le corps de la terre. A cette épidémie, pas un n'a résisté. Plus une pensée libre qui ait réussi à se tenir hors d'atteinte du fléau. Il semble que sur cette mêlée des peuples, où, quelle qu'en soit l'issue, l'Europe sera mutilée, plane une sorte d'ironie démoniaque. Ce ne sont pas seulement les passions de races, qui lancent aveuglement les millions d'hommes les uns contre les autres, comme des fourmilières, et dont les dont les pays neutres eux-mêmes ressentent le dangereux frisson; c'est la raison, la foi, la poésie, la science, toutes les forces de l'esprit qui sont enrégimentées, et se mettent, dans chaque État, a la suite des armées. Dans l'élite de chaque pays, pas un qui ne proclame et ne soit convaincu que la cause de son peuple est la cause de Dieu, la cause de la liberté et du progrès humains⁴⁴⁶.

Titllat sovint com a agent al servei d'Alemanya, Rolland va decidir viure el conflicte des de la neutral Suïssa i denunciar la barbàrie de la guerra tot ressaltant la necessitat de recuperar els vincles comuns dels pobles europeus i la idea internacionalista. Però al marge del rebuig que podia desvetllar en una societat francesa sumida en l'esforç guerrer i nacionalista, la figura de Rolland aviat va ser acollida com a referent d'aquells escassos grups i individus que mantenien opinions anàlogues. Aquest va ser el cas del grup que s'articula a Catalunya al voltant d'Eugeni d'Ors, conegut amb la denominació de *Comitè d'Amics de la Unitat Moral d'Europa*, i que tindrem ocasió d'analitzar posteriorment.

Un altre intel·lectual alemany que es va mantenir crític davant els esdeveniments bèl·lics fou Sigmund Freud (1856-1939), a través de textos com *Consideracions d'actualitat sobre la guerra i la mort* (1915). En les seves pàgines manifesta el seu astorament per la deriva presa per les bases polítiques i culturals d'Europa: "Nos decíamos, desde luego, que las guerras no podrían terminar mientras los pueblos vivieran en tan distintas condiciones de existencia, en tanto que la valoración de la vida individual difiera tanto de unos a otros y los odios que los separan representaran fuerzas instintivas anímicas tan poderosas. Estábamos, pues, preparados a que la Humanidad se viera aún, por mucho tiempo, envuelta en guerras entre los pueblos primitivos y los civilizados, entre las razas diferenciadas por el color de la piel e incluso entre los pueblos menos evolucionados o involucionados de Europa. Pero de las grandes naciones de raza blanca, señoras del mundo, a las que ha correspondido la

---

⁴⁴⁶ ROLLAND, Romain: *Au-dessus de la mêlée*. [1914] Paris: Librairie Paul Ollendorff, 1915, pp. 26-27.

dirección de la Humanidad, a las que se sabía al cuidado de los intereses mundiales y a las cuales se deben los progresos técnicos realizados en el dominio de la Naturaleza, tanto como los más altos valores culturales, artísticos y científicos; de estos pueblos se esperaba que sabrían resolver de otro modo sus diferencias y sus conflictos de intereses”⁴⁴⁷. Així, “la guerra en la que no queríamos creer, estalló y trajo consigo una terrible decepción. No es tan sólo más sangrienta y más mortífera que ninguna de las pasadas, a causa del perfeccionamiento de las armas de ataque y defensa, sino también tan cruel, tan enconada y tan sin cuartel, por lo menos, como cualquiera de ellas. Infringe todas las limitaciones a las que los pueblos se obligaron en tiempos de paz – el llamado Derecho Internacional – y no reconoce ni los privilegios del herido y del médico, ni la diferencia entre los núcleos combatientes y pacíficos de la población, ni la propiedad privada. Derriba, con ciega cólera, cuanto le sale al paso, como si después de ella no hubiera ya de existir futuro alguno ni paz entre los hombres. Desgarra todos los lazos de solidaridad entre los pueblos combatientes y amenaza dejar tras sí un encono que hará imposible, durante mucho tiempo, su reanudación”⁴⁴⁸. A més, les conseqüències no només soscaven les bases de la civilització en les seves relacions exteriors, sinó també en l’interior, doncs “el ciudadano individual comprueba con espanto en esta guerra algo que ya vislumbró en la paz; comprueba que el Estado ha prohibido al individuo la injusticia no porque quisiera abolirla, sino porque pretendía monopolizarla, como el tabaco y la sal”⁴⁴⁹.

Finalment, en tota aquesta conjuntura Freud també observa la implicació inequívoca de les elits culturals: “¡Hasta la ciencia misma ha perdido su imparcialidad desapasionada! Sus servidores, profundamente irritados, procuran extraer de ella armas con que contribuir a combatir al enemigo. El antropólogo declara inferior y degenerado al adversario, y el psiquiatra proclama el diagnóstico de su perturbación psíquica o mental. Pero, probablemente, sentimos con desmesurada intensidad la maldad de esta época y no tenemos derecho a compararla con la de otras que no hemos vivido. / El individuo que no ha pasado a ser combatiente, convirtiéndose con ellos en una partícula de la gigantesca maquinaria guerrera, se siente desorientado y confuso”⁴⁵⁰. Malgrat aquesta inquietud i una certa indignació pel paper dels intel·lectuals en la guerra, Freud mantindrà a la llarga la

---

⁴⁴⁷ FREUD, Sigmund: *Consideraciones de actualidad sobre la guerra y la muerte*, dins de FREUD, Sigmund: *El malestar en la cultura*. Madrid: Alianza Editorial, 1990, p. 98.

⁴⁴⁸ Ibidem, p. 100.

⁴⁴⁹ Ibidem, p. 101.

⁴⁵⁰ Ibidem, pp. 96-97.

confiança en què el paper de la civilització – i els seus sacerdots – menarà la humanitat a abandonar el recurs a la guerra, fins i tot en cronologies tan convulses com els anys 30⁴⁵¹.

Aquesta mateixa reflexió es va realitzar en determinats ambients historiogràfics durant els anys 20. En el marc del Vè Congrés internacional des Sciences historiques celebrat l'any 1923, el medievalista belga Henri Pirenne (1862-1935) denunciava inequívocament la responsabilitat dels historiadors en el que considerava que havia estat una autèntic suïcidi de la civilització europea: “Durant tout le cours de la guerre, les belligérants ont mis particulièrement deux sciences en réquisition: l'histoire et la chimie. Celle-ci leur a fourni des explosifs et des gaz; celle-là, des prétextes, des justifications ou des excuses. Mais – continuait Pirenne – la nécessité imposée à la chimie ne contrariait point sa nature, elle a pu, tout en servant les armées, faire de précieuses découvertes. L'histoire, au contraire, en se jetant dans l'arène, y a perdu trop souvent ce en quoi consiste son essence même: la critique et l'impartialité”⁴⁵². Malgrat que el problema de l'utilització de la història com a projectil nacionalista i militarista ja havia estat tractat pel moviment pacifista al Congrés per la pau de 1899 celebrat a París, on es feia una exhortació a abandonar la “drum and trumpet history”, els esforços realitzats a diferents països com Estats Units, França i Països Baixos per tal d'impulsar un canvi, especialment en l'ensenyament de la història a l'escola, no va fructificar més enllà de cercles reduïts. És per això que, com resumeix l'historiador Marcello Verga, “en somme, les historiens combattaient leur propre guerre, usant et abusant sans la moindre hésitation des armes de leur métier. Les historiens allemands en particulier, par la publication de documents et d'études de l'histoire des relations internationales, légitimement, au nom de leur professionnalisme, les demandes de leur chancellerie. [...] Certains, à vrai dire peu nombreux, refusèrent d'adhérer aux appels et aux déclarations en faveur de la guerre; d'autres, moins nombreux encore puisqu'ils furent quatre en tout, dont le médecin pacifiste Georg Friedrich Nicolai et Albert Einstein, signèrent un appel adressé aux Européens, qui désavouait explicitement l'appel en faveur de la guerre signé par quatre-vingt-treize insignes représentants des milieux académiques allemands”⁴⁵³.

---

⁴⁵¹ Resulta d'enorme interès el diàleg plantejat sobre la qüestió de les guerres entre Albert Einstein i Sigmund Freud amb l'auspici de la Societat de Nacions i que s'ha publicat sota el títol de: EINSTEIN, Albert; FREUD, Sigmund: *¿Por qué la guerra?* Barcelona: Editorial Minúscula, 2001.

⁴⁵² Citat a VERGA, Marcello: *Manuels d'histoire pour la paix en Europe, 1923-1938*, dins de PETRICIOLI, Marta; CHERUBINI, Donatella (eds): *Pour la paix en Europe. Institutions et société civile dans l'entre-deux-guerres*. Brussel·les: Peter Lang, 2007, p. 503.

⁴⁵³ Ibidem, pp. 506-507.

Sigui com sigui, el que resultava completament indubtable era que l'intel·lectual havia vist com el seu rol havia variat de forma significativa fins a veure's involucrat de manera ben viva als assumptes de l'Estat. L'intel·lectual havia baixat definitivament a l'arena per culpa de la guerra i ara emprava totes les seves armes per tal de decantar la balança en favor del seu bàndol. L'intel·lectual que va encarnar millor que ningú aquesta denúncia fou el filòsof i escriptor francès Julien Benda (1867-1956) a través de la seva obra titulada *La trahison des clercs* (1927), on es ressalta l'abandonament de l'antiga missió espiritual de l'intel·lectual per tal d'adoptar les passions temporals.

En opinió de Benda, l'eclosió de la societat de masses ha capgirat l'ordre social de tal manera que trenca els vells equilibris: "En todo lo que precede sólo he considerado las masas, burguesas o populares, de reyes, de ministros, de jefes políticos, o sea, esa parte de la especie humana que llamaría laica, cuya única función esencial consiste en perseguir intereses temporales y que, en definitiva, se limita a ofrecer lo que cabía esperar de ella siendo cada vez más, y más sistemáticamente, realista. / Junto a esta humanidad que el poeta describe con estas palabras: 'O curvae in terram animae et caelestium inanes' podíamos hasta este último medio siglo discernir otra, esencialmente distinta, y que en cierta medida le ponía freno; hablo de esa clase de hombres a los que llamaré intelectuales, designando así a todos aquellos cuya actividad no persigue esencialmente fines prácticos, sino que, al pretender su felicidad del ejercicio del arte, de la ciencia o de la especulación metafísica, en resumen, de la posesión de un bien no temporal, de alguna manera dicen: 'Mi reino no es de este mundo'. Y de hecho, desde hace más de dos mil años y hasta estos últimos tiempos, percibo a través de la historia un flujo ininterrumpido de filósofos, de religiosos, de literatos, de artistas, de científicos – podemos decir casi todos en el curso de este período – cuyo movimiento es una oposición frontal al realismo de las multitudes. En lo que respecta a las pasiones políticas en concreto, estos intelectuales se oponían a ellas de dos maneras: o bien, del todo apartados de estas pasiones como Da Vinci, Malebranche o Goethe, daban ejemplo del apego a la actividad puramente desinteresada del espíritu y creaban la convicción del valor supremo de esta forma de existencia; o bien, propiamente moralistas y ocupándose del conflicto de los egoísmos humanos, predicaban, como Erasmo, Kant o Renan, bajo los nombres de humanidad y de justicia, la adopción de un principio abstracto, superior y directamente opuesto a estas pasiones. Sin duda – y aun cuando hayan fundado el Estado moderno en la medida en que éste domina los egoísmos individuales – la acción de estos intelectuales seguía siendo sobre todo teórica; no han

impedido que los laicos colmasen toda la historia con el ruido de sus odios y sus matanzas, pero les han impedido tener la religión de estos movimientos, creerse grandes al trabajar para pulirlos. Gracias a ellos podemos decir que, durante dos mil años, la humanidad hacía el mal, pero honraba el bien. Esta contradicción era la honra de la especie humana y constituía la fisura por la que podía filtrarse la civilización. / Ahora bien, a finales del siglo XIX se produce un cambio capital: los intelectuales empiezan a hacer el juego a las pasiones políticas; aquéllos que suponían un freno al realismo de los pueblos se convierten en sus estimuladores”⁴⁵⁴.

Així, Benda assenyala com diversos pensadors – Nietzsche, Bergson, Sorel... – han injectat a les masses les seves doctrines irracionals i de caràcter violent, de manera que han participat i atiat els focs entre les nacions, però també entre les classes socials. Al voltant de la Gran Guerra, la nòmina d'intel·lectuals avessats a la lluita política és àmplia i l'erudit encumbrat a la seva torre de marfil és ja una rara avis: “Hoy basta con nombrar a Mommsen, Treitschke, Ostwald, Brunetière, Barrès, D’Annunzio, Kipling para convenir en que los intelectuales ejercen las pasiones políticas con todos los rasgos de la pasión: la tendencia a la acción, la sed de resultados inmediatos, única preocupación del objetivo, el desprecio del argumento, la ultranza, el odio, la idea fija. El intelectual (le clerc) moderno ha dejado de aceptar que el laico descienda solo a la plaza pública; cree haberse forjado un alma de ciudadano y pretende ejercerla con vigor; su literatura está llena de desprecio por aquel que se encierra en el arte o en la ciencia y se desinteresa de las pasiones de la urbe”⁴⁵⁵. De fet, Benda considera que la metamorfosi ha estat tan radical que acabarà jutjant que “nuestro siglo habrá sido propiamente el siglo de la organización intelectual de los odios políticos. Será uno de los grandes títulos en la historia moral de la humanidad”⁴⁵⁶.

L'escriptor francès també delimita alguns dels instruments que l'intel·lectual ha emprat per a fer efectiva la seva intervenció social, i, novament, aquests ens remetent al sorgiment de la societat de masses: “El lector ya ha nombrado un factor capital de los movimientos que aquí señalamos: que las pasiones políticas se hayan vuelto universales, coherentes, homogéneas, permanentes, preponderantes, todo el mundo reconoce que es, en gran medida, obra del periódico político cotidiano y barato. No podemos evitar quedarnos pensativos y preguntarnos si no cabe la posibilidad de que las guerras entre los

---

⁴⁵⁴ BENDA, Julien: *La traición de los intelectuales*. [1927] Barcelona: Galaxia Gutenberg, 2008, pp. 123-124.

⁴⁵⁵ Ibidem, p. 126.

⁴⁵⁶ Ibidem, p. 112.

hombres no hiciesen más que empezar cuando nos referimos a ese instrumento de cultura de sus propias pasiones que los hombres acaban de inventar, o al menos de elevar a un grado de potencia que jamás se había dado, y al cual se entregan cada día de todo corazón en cuanto se despiertan. Acabamos de mostrar lo que podríamos llamar el perfeccionamiento en superficie, bajo modos más o menos exteriores, de las pasiones políticas. También se han perfeccionado singularmente en profundidad, en fuerza interna. / Y en primera lugar, han progresado singularmente en la consciencia de sí mismas. Es evidente que hoy (en gran medida de nuevo por efecto del periódico) el alma afectada de un odio político toma consciencia de su propia pasión, se la formula, se la representa con una nitidez que no conocía hace cincuenta años y de la cual no es preciso decir en qué medida la aviva”⁴⁵⁷.

Benda es mostra astorat per aquesta evolució dels fets, però per sobre de tot mostra la seva indignació pel paper servil de l'intel·lectual en aquesta conjuntura guerrera, recolzant d'una manera acrítica les actuacions del seu conjunt nacional i modelant les masses en funció d'aquests interessos: “Lo que sorprenderá sobre todo a la historia en esta actitud de los intelectuales es con qué perfección la han ejecutado. Han exhortado a los pueblos a sentirse en aquello que los hace más distintos, en sus poetas más que en sus científicos, en sus leyendas más que en sus filosofías, al ser la poesía infinitamente más nacional, más separadora que los puros productos de la inteligencia, como bien han sabido percatarse. Los han exhortado a honrar sus características en la medida en que les son particulares, no universales. [...] Hasta en sus vicios los han exhortado a sentirse distintos: [...] Fustel de Coulanges [...] quiere que sus compatriotas acepten su ‘determinismo nacional’ en su ‘totalidad indivisible’, tanto con sus injusticias como con sus sabidurías, con sus fanatismos como con su lucidez, con sus mezquindades como con sus grandezas; otro – Maurras – proclama: ‘Buenos o malos, nuestros gustos son nuestros, y siempre somos libres de tomarnos a nosotros mismos por juez y modelo de nuestras vidas.’”⁴⁵⁸ I encara més, només assenyalava la possibilitat de redempció si l'intel·lectual sap fer-se enrere en la seva deriva: “La civilización [...] sólo nos parece posible si la humanidad observa una división de las funciones; sólo si junto a quienes practican las pasiones laicas y exaltan las virtudes que las sirven propiamente existe una clase de hombres que rebaja esas pasiones y glorifica bienes que sobrepasan lo temporal. Nos parece grave que esa clase de hombres ya no cumpla con su oficio y que aquellos cuya función consistía en disolver el orgullo humano preconicen las

---

⁴⁵⁷ Ibidem, p. 99.

⁴⁵⁸ Ibidem, p. 155-156.

mismas actitudes del alma que los que conducen ejércitos. / Nos dirán que esta predicación, cuando menos en tiempos de guerra, se la imponen a los intelectuales los laicos, los Estados, que pretenden hoy movilizar en beneficio propio todos los recursos morales de la nación. En cualquier caso, lo que nos choca no es tanto ver a los intelectuales predicarlo, cuanto ver con qué docilidad lo hacen, con qué falta de repugnancia, con qué entusiasmo, con qué alegría... La verdad es que los intelectuales se han vuelto tan laicos como los laicos”⁴⁵⁹.

De tot això podem inferir l'enorme importància que tingué el conflicte europeu i, de forma ben rellevant, l'abandonament del repudi teòric a la guerra per part d'una part important dels intel·lectuals europeus, per a l'evolució de la seva pròpia conceptualització i intervenció política. Acostumat a romandre apartat de les qüestions temporals si no era per tal de reivindicar principis teòrics com la llibertat o la justícia, l'intel·lectual ara es veu forçat per l'esclat de la guerra i la societat de masses a participar en un joc que li havia estat majoritàriament aliè, però que li serà característic en l'esdevenidor. I, al seu torn, totes les ideologies i forces polítiques també veuran transformats els seus paràmetres en utilitzar l'intel·lectual com a arma llancívola. Aquest extrem afectarà clarament l'evolució del pacifisme, que entra en una nova fase amb la Gran Guerra. Benda precisament subratlla aquest fet en enunciar que “la causa de la paz, siempre tan envuelta de elementos que trabajan en su contra, ha encontrado hoy en día uno más: el pacifismo con pretensión científica”⁴⁶⁰, és a dir, aquell conformat com a motiu intel·lectual de confrontació política en la nova societat de masses posterior a la Primera Guerra Mundial. Davant això, Benda manifesta el seu pesimisme afirmant que, en el seu parer, “la paz, si algún día llega a existir, no reposará sobre el temor a la guerra, sino sobre el amor a la paz; no será el abstenerse de un acto, sino el advenimiento de un estado del alma”⁴⁶¹. S'imposa, doncs, per no tornar a caure en el predomini de les passions i la guerra, el retorn a l'intel·lectual teòric.

Però aquest desig de Benda mai es tornaria a realitzar, ni a Europa ni en el context peninsular, on el pacifisme – però també el bel·licisme – va esdevenir assumpte de debat intel·lectual. Espanya observa, doncs, una evolució paral·lela de la figura de l'intel·lectual i un inopinat apassionament d'aquest per les disputes polítiques, nacionals i guerrerres durant

---

⁴⁵⁹ Ibidem, p. 201-202.

⁴⁶⁰ Ibidem, pp. 235-236.

⁴⁶¹ Ibidem, p. 236.

la conflagració continental⁴⁶². És ben coneguda la postura neutralista que l'Estat espanyol pren respecte de la Primera Guerra Mundial, però això no va implicar que la seva ona expansiva no hi arribés. I és que, com afirma G.H. Meaker, “España no intervendría en la guerra, pero la guerra intervendría en España”⁴⁶³. A més de les conseqüències econòmiques, confirmades en un estímul de la demanda de productes necessaris per a les potències en litigi i la consegüent inflació de preus que redundà en l'empobriment dramàtic de les classes populars, la guerra va ser viscuda en forma d'espectacle públic de masses. Les societats espanyola i catalana es van polaritzar a favor d'alguns dels dos bàndols contendents i els van recolzar de manera sovint histriònica a l'estil del que podia esdevenir a qualsevol de les cites esportives que en aquells anys també es començaven a massificar.

Per caracteritzar aquesta situació, podem recórrer a un paràgraf de l'historiador Francisco J. Romero Salvadó, que ens sembla prou instructiu i sintètic: “En general, la denominada ‘España oficial’ era germanófila y la ‘España real’ era francófila. Castilla, más atrasada económicamente, apoyaba a las potencias centrales, y las zonas de la periferia, más dinámicas, apoyaban a los aliados. La derecha deseaba la victoria de las fuerzas imperiales y la izquierda la de las democracias occidentales. Las principales voces germanófilas del país eran las del clero, el ejército, la aristocracia, las élites terratenientes, la alta burguesía, la corte, los carlistas, y los mauristas. Todos ellos consideraban que la victoria de las potencias centrales sería un triunfo para aquellos que defendían unos valores tan católicos y tradicionales como el ideal monárquico, la disciplina, la autoridad y un orden social jerárquico. Los principales partidarios de los aliados eran los regionalistas, los republicanos, los socialistas, los profesionales de clase media y los intelectuales, es decir, los que deseaban transformar el liberalismo oligarca existente en una auténtica democracia.”⁴⁶⁴

Abundant en aquesta descripció, cal assenyalar que van ser el grup dels aliadòfils els més importants dins del país, mentre que els segons van ser minoritaris, malgrat les fluctuacions que es pogueren produir al llarg del conflicte. Així, i donada la correlació de forces, els aliadòfils es van debatre entre l'obert recolzament a l'entrada d'Espanya al costat dels aliats, i una neutralitat favorable a aquests. Per la seva banda, els germanòfils no tingueren més remei que adoptar una postura netament defensiva encaminada a mantenir

---

⁴⁶² Una visió d'aquesta enorme efervescència a: FUENTES CODERA, Maximiliano: *España en la Primera Guerra Mundial: una movilización cultural*. Madrid: Akal, 2014.

⁴⁶³ MEAKER, Gerald H.: *La izquierda revolucionaria en España, 1914-1923*. Barcelona: Ariel, 1978, p. 34.

⁴⁶⁴ ROMERO SALVADÓ, Francisco J.: *España, 1914-1918. Entre la guerra y la revolución*. Barcelona: Crítica, 2002, p. 12.

una estricta i fèrria neutralitat, reforçada per la consciència de la realitat geogràfica espanyola, rodejada pels aliats i aïllada pel domini britànic del mar.

En qualsevol cas, la postura de l'Estat espanyol no semblava poder ser una altra que la neutral, donada la seva dèbil situació política, social, econòmica i militar. Malgrat això, en molts moments, la premsa i l'opinió pública va especular sobre una possible entrada espanyola en la guerra i sobre les col·laboracions que el rei o diversos polítics i industrials podien estar establint a l'ombra. La realitat fou que les negociacions existiren, però que les possibilitats mai van arribar a ser factibles. Així, a Espanya se li van prometre emplaçaments com Tànger, Gibraltar i fins i tot algun tipus de dominació sobre Portugal per part dels alemanys, mentre que l'Entesa hauria intentat decantar la balança en el seu favor usant la promesa de certes influències al Marroc, coincidint en el tema de Tànger. Més enllà d'això, però, les pressions es van establir també des del mateix interior, mitjançant els elements aliadòfils i germanòfils, així com per mitjà d'un tema molt en boga i molt espinós: l'espionatge i la compra d'intel·lectuals i periòdics. Pel que fa a Catalunya, veiem també reproduïda aquesta activa polèmica social, si bé amb l'afegit que la major part del catalanisme polític, fos conservador o progressista, es posà al costat aliat, i sobretot de França, de la qual s'esperava que pogués recompensar aquesta ajuda amb un suport a les aspiracions nacionalistes catalanes, cosa que mai es produí⁴⁶⁵.

L'enorme difusió i dinamisme d'aquestes polèmiques no podrien ser enteses sense situar-hi al centre del fenomen – com feia Benda – l'intercanvi intel·lectual que es produí a través de la premsa dels diferents grups polítics i ideològics. En les seves planes despuntaran les signatures d'erudits que transcendeixen els acotats límits dels seus objectes d'estudi habituals per a integrar-se en l'àgora pública amb les seves opinions qualificades. D'una manera destacada, però, aquestes intervencions foren francament pro-aliades. Les raons d'aquest decantament, s'han de cercar d'alguna manera en la pròpia crisi de final de segle i el seu substrat, tal i com ho explica de forma ben incisiva Romero Salvadó: “Los intelectuales fueron los primeros defensores de la causa aliada en España. Eran los adversarios tradicionales de la Iglesia, compitiendo por obtener el control de la educación y de la cultura. [...] En cierto sentido, al apoyar a Gran Bretaña y a Francia, enemigas históricas de España, expresaban su preferencia por Europa en detrimento de España. Optaban por una futura España europeizada, moderna, secular y democrática, en lugar de

---

⁴⁶⁵ MARTÍNEZ FIOL, David: L'amistat impossible: França i Catalunya durant la Primera Guerra Mundial. *L'Avenç*, núm. 140, 1990, pp. 16-20.

aquella Espanya acosada per la tradició, clerical y oligàrquica que existia entones. Estos intelectuales fueron conocidos como ‘Generación de 1914’. Muchos de ellos, como Benito Pérez Galdós, Miguel de Unamuno, Ramón Pérez de Ayala y Ramón del Valle Inclán, habían sido miembros de la Generación del 98. En 1914 se les habían unido jóvenes poetas, académicos y escritores, siendo un ejemplo perfecto de esta generación el presidente del Ateneo de Madrid, Manuel Azaña⁴⁶⁶. Aquest grup, reunit al voltant de publicacions com *Iberia* (1915-1919) i *Espanya* (1915) o de grups com la *Liga Antigermanòfila* presidida per Pérez Galdós, també va anar reclutant altres joves com el publicista Luis Araquistáin o el filòsof José Ortega i Gasset.

En mig de l’ambient pro-aliat cal assenyalar també excepcions intel·lectuals com les de Pío Baroja i Jacinto Benavente, que abraçaren la causa germanòfila per raons ben excèntriques. El primer, perquè considerava que Alemanya era l’única potència que podia acabar amb el clericalisme a Europa; el segon, perquè creia en un món dotat d’un sistema socialista i estava convençut que Alemanya, cuna d’aquesta ideologia, era el país millor preparat per tal d’implantar-lo. En tot cas, però, aquestes consideracions no van trobar gaire ressó i no deixaren de ser absolutament residuals.

Pel que fa a Catalunya, es registra aquí de forma evident un canvi en el rol de l’intel·lectual a l’empara de la progressiva implantació del Noucentisme i el catalanisme: “L’any 1906, amb *La nacionalitat catalana* de Prat de la Riba culminarà un procés ideològic que dotarà el catalanisme polític dels elements bàsics per al seu desenvolupament posterior, definint-se respecte a elements històrics, lingüístics i culturals que haurien de conformar els trets bàsics de la nació catalana. També concretava la posició dels intel·lectuals interessats en la creació d’un nou espai públic, nacional i amb un major intervencionisme de les institucions en camps com l’economia o la problemàtica social. Aquest catalanisme, doncs, volia lligar la tradició catalana amb la modernitat de la societat de masses, seguint les pautes indicades per Prat (a *La nacionalitat catalana*⁴⁶⁷) i per d’Ors (al *Glosari*⁴⁶⁸)”⁴⁶⁹. En aquest sentit, “el Noucentisme proposava la potenciació de l’acció elitista dels intel·lectuals i de

---

⁴⁶⁶ ROMERO SALVADÓ, Francisco J.: *Espanya...* op. cit., p. 16.

⁴⁶⁷ PRAT DE LA RIBA, Enric: *La nacionalitat catalana*. Barcelona: Tip. L’Anuari de la Exportació, 1906.

⁴⁶⁸ D’ORS, Eugeni: *Glosari. 1906: ab les gloses a la conferència d’Algeciras y les gloses al viure de Paris*. Barcelona: Tallers Gràfics Montserrat, 1907.

⁴⁶⁹ GUIRAO, Antoni; ABELLÓ, Teresa; CATTINI, Giovanni; MIRRI, Teresa; PÉREZ NESPEREIRA, Manel: *Prensa, intel·lectuals i acció política al període 1869-1914*, dins de CASASSAS, Jordi (coord.): *Prensa cultural i intervenció política dels intel·lectuals a la Catalunya contemporània (1814-1975)*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2005, p. 76.

professionals capacitats per a dirigir i aplicar programes de modernització, equiparables als europeus occidentals”⁴⁷⁰. Seguint aquests paràmetres, doncs, l’emmirallament amb l’Europa mediterrània i força especialment amb França van esdevenir contundentment majoritaris, malgrat alguna certa insinuació de simpatia germanòfila que s’ha assenyalat en líders com Cambó.

La intel·lectualitat catalanista, a més, va dipositar les seves esperances autonomistes en una eventual intervenció de les potències aliades en favor de la especificitat nacional del principat. A fi i efecte de potenciar les opcions catalanes d’obtenir aquests beneficis, alguns sectors van impulsar campanyes com les dels voluntaris catalans que van accedir a la legió estrangera francesa, però al marge d’aquests posicionaments, també trobem grups intel·lectuals que volen romandre en contra de la guerra, o com a mínim, *au-dessus de la mêlée*. Entre aquests trobarem alguns sectors de l’església, el moviment obrer o alguns sectors heterodoxos del catalanisme. Tots aquests espècimens, dotats d’un cert exotisme enmig del *zeitgeist* descrit, revesteixen precisament un enorme interès pel que fa al propòsit d’aquesta recerca i seran els que ens permetin resseguir el fil del discurs pacifista al nostre país. Per aquesta raó els atorgarem una atenció individualitzada a continuació.

5.2. Torras i Bages i l’internacionalisme papal

L’Església catòlica arriba al llindar de la Gran Guerra en una cruïlla de camins. Encastada en unes tradicions milenàries, la seu de Sant Pere no semblava haver captat del tot la profunditat dels canvis que s’havien operat a les societats avançades del segle XIX. La rotunditat i la immensa grandària de les seves estructures havien actuat com una rêmora per tal d’adquirir la flexibilitat que li calia i l’havien privat d’empeltar amb el pols de la contemporaneïtat. D’aquesta manera, Roma comença el segle tot cercant de manera peremptòria una estratègia que la reconciliï amb els sectors populars de les societats europees occidentals.

Tal i com hem vist anteriorment, l’impulsor d’una primera – però tímida – actualització de la política catòlica a partir de 1878 fou el papa Lleó XIII (1810-1903). No en va Oskar Köhler sentència que “León XIII es el papa que introdujo a la Iglesia católica

---

⁴⁷⁰ BAYÓN, Emili; COLL, Joaquim; GHANIME, Albert; GUIRAO, Antoni; LLORENS, Jordi; PÉREZ, Manel; PICH, Josep: L’aparició del món contemporani (1860-1914), dins de CASASSAS, Jordi (coord.): *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya (1808-1975)*. Barcelona: Pòrtic, 1999, p. 224.

en el mundo surgido de la revolución y que con una disposición de ánimo que sólo cabe definir como ‘optimista’ emprendió la tentativa de conciliar con el espíritu moderno la tradición sin mengua de la Iglesia”⁴⁷¹. Seguint aquesta lògica, trobarem l’interès del papa per tal de rellançar el seu paper en la política internacional tot tractant de conciliar el seu discurs amb el de l’Europa de les nacions i solidificant la seva postura com a referent supranacional en documents com l’encíclica *Rerum novarum* (1891). En aquest sentit, Lleó XIII tampoc va ser aliè al vigor amb què es discutia en aquells anys el mètode de l’arbitratge i reivindicarà aprofitant aquests termes la figura del papa com a àrbitre internacional, de manera novedosa però alhora amb una certa ingenuïtat política si s’examina en el context de l’era de l’imperialisme.

El successor de Lleó al tron de Sant Pere l’any 1903 va ser Pius X (1835-1914), un home de talant molt més tradicional i conservador. Malgrat el talant clarament antidemocràtic de l’Església del XIX, alguns sectors de la jerarquia catòlica havia observat amb desconfiança el que interpretaven com a penetració d’un cert influx liberal dins de la cúria. Així, enfront de la idea continuista que representava el llavors Secretari d’Estat, cardenal Rampolla, es va formar un nucli de resistents que decantaria la balança cap al conservador cardenal Sarto, que s’havia distingit com a Patriarca de Venècia en el seu combat al programa dels joves democristians i en l’estigmatització dels catòlics liberals als quals qualificava com a “llops amb pell d’ovella”⁴⁷². En tot cas, l’actitud de Sarto, que va triar el nom de Pius X en una decisió que ja reivindicava un seguiment de la línia recalitrant de Pius IX, va ser la d’un home que desconfiava de la política.

Efectivament, mentre que Lleó XIII es movia delerosament entre les subtilitats de la diplomàcia, Pius X es presentava a si mateix com un simple pàrroc rural, que proclamava la seva major preocupació per les qüestions de moral quotidiana en detriment de l’especulació teològica o política. El resultat va ser un retrocés notable en la influència del papat en el concert internacional i la manifesta hostilitat d’alguns països europeus. En aquestes condicions, el paper referencial del papat en matèria internacional va decreïxer sensiblement i va agregar-se al tancament vers les novetats de la societat moderna, tot configurant el que el propi *pontifex maximus* jutjava com un “aïllament saludable”⁴⁷³. De

---

⁴⁷¹ KÖHLER, Oskar: *El plan mundial de León XIII: objetivos y métodos*, dins de JEDIN, Hubert (dir.): *Manual de Historia de la Iglesia*. Vol. VIII. Barcelona: Herder, 1978, p. 47.

⁴⁷² AUBERT, Roger: *Pio X, el papa de la reforma conservadora*, dins de JEDIN, Hubert (dir.): *Manual de Historia de la Iglesia*. Vol. VIII. Barcelona: Herder, 1978, p. 537.

⁴⁷³ *Ibidem*, p. 540.

forma paral·lela, es va iniciar en cadascun dels diferents països una creixent sinergia entre el patriotisme impulsat per part dels Estats i els interessos del clergat nacional, que combregava amb les passions populars tot encaminant-se a la composició dels fets de 1914.

En canvi, la simpatia pel pacifisme no resultava un sentiment desitjable. Com hem pogut observar en capítols anteriors, la jerarquia catòlica del segle XIX no veia amb bons ulls un moviment polític com el pacifisme, que s'havia procurat des de la seva gènesi l'amistat de sectors maçons, liberals, demòcrates, socialistes i anarquistes. Les inclinacions de Pius X no eren gaire diferents en aquesta matèria i així ho va demostrar quan el 1907 es va fundar per iniciativa de l'enginyer lionès Alfred Vanderpol⁴⁷⁴ la *Société Grartry pour le maintien de la paix entre les nations*, que dos anys després es va convertir en la *Ligue des catholiques français pour la paix*. Malgrat els seus inicis modestos, amb únicament uns 700 afiliats, Vanderpol va perseverar i tractà d'internacionalitzar la seva iniciativa creant l'any 1911 la *Ligue internationale des pacifistes catholiques*, amb la voluntat d'influir en l'opinió pública internacional i promoure l'arbitratge com a mesura pal·liativa abans de les solucions bèl·liques. Radicada a Brussel·les i amb un president i un secretari general belgues, aquesta lliga semblava avançar-se als esdeveniments quan l'any 1913, i amb el recolzament actiu del bisbe de Lieja, va intentar organitzar un congrés internacional per tal de franquejar una via d'entesa entre França i Alemanya. El resultat, però, fou modest i únicament quatre bisbes francesos es van mostrar disposats a enviar-ne un representant.

El papa, segons opina Roger Aubert, no va demostrar gaire entusiasme per la idea de Vanderpol: "Es significativo el hecho de que Pío X, si bien con una carta de 11 de junio de 1911 había notificado su asentimiento en principio a la fundación americana '*Carnegie Endowment for International Peace*', con ser ésta de origen protestante, sin embargo se había sustraído a una petición análoga que le había dirigido la '*Ligue Internationale*' de Vanderpol"⁴⁷⁵. Les raons d'aquest comportament, doncs, les hem de cerca en el tacticisme polític més que en el terreny del dogma, doncs Pius X s'havia manifestat en alguna ocasió partidari de l'arbitratge internacional. El problema que li plantejava Vanderpol era, en tot cas, el seu origen i influències intel·lectuals vinculats a la figura del pare Alphonse Gratry (1805-1872), teòleg, professor a la Sorbona i membre de l'Acadèmia francesa. Gratry

---

⁴⁷⁴ Alfred Vanderpol també va col·laborar a efectes teòrics en la causa del pacifisme catòlic amb la publicació de les obres *Droit de guerre d'après les théologiens et les canonistes du moyen âge* (1911), *La guerre devant le christianisme* (1912) i *La doctrine scolastique du droit de guerre* (1919).

⁴⁷⁵ AUBERT, Roger: El estallido de la Primera Guerra Mundial, dins de JEDIN, Hubert; REPGEN, Konrad (dir.): *Manual de Historia de la Iglesia*. Vol. IX. Barcelona: Herder, 1984, p. 721.

s'havia significat en favor del moviment pacifista internacional des de la seva adhesió a la LIPL l'any 1867, fet que li va comportar la seva exclusió de la *Congrégation de l'Oratoire*. Tres anys després, les relacions amb la Santa Seu van empitjorar encara més quan Gratry va pronunciar-se obertament en contra del concepte d'infal·libilitat pontifical, abans de sotmetre's a la decisió conciliar del seu cas. Tot i la seva defenestració, la seva influència va arribar als sectors més democràtics del catolicisme francès com va ser el cas d'un altre pacifista, Marc Sangnier (1846-1920), impulsor de l'experiència democratitzadora reunida al voltant de la revista mensual *Sillon* (1894-1910) que acabarà igualment condemnada pel papa.

Tot i no arribar a la radicalitat que haguessin propugnat Gratry i els seus deixebles, cal dir que a partir de 1914 amb Benet XV (1854-1922) l'actitud del Vaticà va canviar diametralment. Giacomo Della Chiesa havia desenvolupat la seva tasca principalment sota la protecció del cardenal Rampolla, del qual havia estat secretari durant el període en què aquest havia estat nunci a Madrid, i posteriorment subsecretari quan va esdevenir Secretari d'Estat de Lleó XIII. A la mort del papa i amb l'arribada de Pius X va mantenir el seu càrrec al costat del nou Secretari d'Estat Merry del Val (1865-1930), el qual valorava la seva enorme experiència en els afers diplomàtics. Però els viaranys seguits per la política internacional del nou papa va buidar de contingut la seva tasca i acabaria sent consagrat com a arquebisbe de Bolonya el 1907. Set anys després, el maig de 1914 seria nomenat cardenal i pocs mesos després, a començaments de setembre, ja esdevindria papa. Amb aquest fet, doncs, es retornava d'alguna manera a l'estela de Lleó XIII i suposava una victòria tardana dels partidaris del cardenal Rampolla i l'ala més progressista. En política internacional, comportava l'entronització a Roma d'un hàbil diplomàtic en plena Primera Guerra Mundial, que consagraria tots els seus esforços a enfrontar el repte d'un conflicte on es trobaven implicats de manera directa dos terços dels catòlics de tot el món. Així, des d'un primer instant Benet XV va establir una política inequívoca i sense vacil·lació: "Para el nuevo pontífice no fue nunca, indudablemente, el rumbo justo de la política exterior vaticana un problema para cuya solución hubiera posibles alternativas. Desde el primer momento su respuesta a los problemas causados por la guerra estuvo marcado por tres orientaciones básicas: neutralidad estricta, ayudas de caridad, llamamiento a la paz y a la reconciliación"⁴⁷⁶.

---

⁴⁷⁶ REPGEN, Konrad: *La política exterior vaticana en la época de las guerras mundiales*, dins de JEDIN, Hubert; REPGEN, Konrad (dir.): *Manual de Historia de la Iglesia*. Vol. IX. Barcelona: Herder, 1984, p. 77.

Aquest programa polític del nou papa va disposar, d'una banda, de motivacions polítiques evidents pel que fa a una eventual derrota i desmembrament de l'Imperi austro-hongarès – última gran monarquia catòlica que restava a Europa – i especialment a les conseqüències d'una hipotètica entrada d'Itàlia a la guerra, que podria desfermar la protesta de les esquerres que ambicionaven el poder, amb catastròfiques conseqüències per al Vaticà en cas que arribessin a ocupar el Quirinal. D'altra banda, el papa també va poder desplegar un ambiciós i novedós discurs polític-moral que mixturava el rebuig a la guerra, la valoració de la neutralitat en un conflicte entre catòlics i l'auxili pietós a les víctimes. Conformava, doncs, un argumentari de gran modernitat i que recollia una tradició de recerca per la pau que resultava molt propera al cristianisme des d'un punt de vista doctrinal, però que no s'havia practicat des del vessant pràctic d'ençà que la seu de Sant Pere havia acomodat els seus destins a la complicitat amb els successius imperis i Estats europeus.

El primer dels discursos on Benet XV analitza el problema de la guerra arribà el 8 de setembre de 1914, tot just començat el seu pontificat, amb la presentació del seu programa pastoral. En aquesta exhortació apostòlica, el papa s'adreça als catòlics de tot el món i mostra la seva preocupació pel que qualifica d'espectacle monstruós que devasta Europa i la tenyeix del vermell de la sang cristiana. Malgrat continuar amb la línia de desaprovació que havia mostrat breument Pius X, per alguns autors el to i la contundència del missatge resultaven ben diferents, no només respecte al seu predecessor sinó més enllà: “La façon dont Benoît aborde la question prouve, pour la première fois dans l'histoire du Saint-Siège, une volonté toute nouvelle d'ouvrer pour la paix. Il ne se soucie pas d'utiliser un langage diplomatique, les expressions sont fortes, la requête claire. Il demande un cessez-le-feu sans se préoccuper des conditions, sans aucune considération pour les raisons diplomatiques ou les motivations politiques”⁴⁷⁷.

Efectivament, la trajectòria del propi pontífex mostra que aquesta proclama no fou flor d'un dia. A la seva primera encíclica, *Ad Beatissimi apostolorum principis* (1 de novembre de 1914), reivindica l'avversió a la guerra no només des del punt de vista cristià sinó en el plànol universal i condemna la guerra sense estalviar-se un llenguatge profusament apocalíptic: “De tous côtés domine la triste image de la guerre, et il n'y a pour ainsi dire pas

---

⁴⁷⁷ RUSSO, Maurizio: *Benoît XV: le pape de la paix. Aux racines du pacifisme catholique*, dins de PETRICIOLI, Marta; CHERUBINI, Donatella: *Pour la paix en Europe. Institutions et société civile*. Bruxelles: Peter Lang, 2007, p. 292.

d'autre pensée, qui occupe les esprits. Des nations – les plus puissantes et les plus considérables – sont aux prises: faut-il s'étonner si, munis d'engins épouvantables, dus aux derniers progrès de l'art militaire, elles visent pour ainsi dire à s'entre-détruire avec des raffinements de barbarie? Plus de limites aux ruines et au carnage: chaque jour la terre, inondée par de nouveaux ruisseaux de sang, se couvre de morts et de blessés”⁴⁷⁸. A més, establirà indicacions concretes i pràctiques per a la construcció de la pau, consistents en la superació del nacionalisme i l'adopció de la negociació fraternal com a mètode de resolució pacífica dels conflictes: “Jamais peut-être, plus que maintenant, on n'a parlé de fraternité humaine: on n'hésite même pas à laisser de côté les enseignements de l'Évangile, l'œuvre de Jésus-Christ et de l'Église, et à prétendre, quand même, que ce zèle pour la fraternité est un des fruits les plus précieux de la civilisation moderne. Cependant, à dire vrai, jamais la fraternité n'a été moins pratiquée que de nos jours. Les haines de race sont portées au paroxysme; les peuples sont divisés par leurs rancunes encore plus que par leurs frontières; au sein d'une même nation et dans les murs d'une même cité, les différentes classes de citoyens se jaloussent mutuellement, et chez les individus tout est réglé par l'égoïsme devenu la loi suprême. / Vous voyez, vénérables Frères, combien il est nécessaire de faire tous les efforts possibles, afin que la charité de Jésus-Christ reprenne son empire sur les âmes”⁴⁷⁹. Es tracta, com es pot apreciar, d'una postura absolutament contrària, fora d'un *zeitgeist* on el racisme és moneda de curs habitual.

En aquesta lògica, l'Església destaca com a única institució que sobresortia com a referent moral, la qual cosa també pot ser interpretada i aplicada en termes polítics: “Le programme pastoral du nouveau Pontife est clair dès ces premiers discours. Il a compris que la Grande Guerre est le symptôme d'une époque nouvelle, dans laquelle se déchaînent des forces destructrices. Il est convaincu que les institutions qui représentent la réalité humaine sur le plan de la politique internationale ne peuvent plus fonctionner sans l'arbitrage d'une force morale *super partes*. Le système d'équilibres diplomatiques et d'alliances qui a garanti la paix en Europe durant les dernières décennies du XIXe siècle est désormais caduc. Les nations européennes ‘visent pour ainsi dire à s'entre-détruire avec des raffinements de barbarie’. Dans ce panorama, l'Église est la seule institution humaine qui peut endosser ce rôle d'autorité moral internationale”⁴⁸⁰.

---

⁴⁷⁸ BENET XV: *Ad beatissimi apostolorum principis*.

http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xv/encyclicals/documents/hf_ben-xv_enc_01111914_ad-beatissimi-apostolorum_fr.html [30 d'agost de 2015]

⁴⁷⁹ Ibidem.

⁴⁸⁰ RUSSO, Maurizio: *Benoît XV...* op.cit., p. 295.

Entre setembre de 1914 i agost de 1917, Benet XV va pronunciar tres exhortacions apostòliques – *Ubi Primum* (1914)⁴⁸¹; *Allorché fummo chiamati* (1915)⁴⁸²; *Dès le début* (1917)⁴⁸³ – on precisava el seu pensament respecte a la guerra. El seu contingut, al marge de les crides a la pau i a la responsabilitat dels governants davant Déu, destaca per la seva definició de la guerra com una “massacre inútil” i de la seva tasca com a “missió pacificadora”. A més, articularà un discurs a la recerca d’una pau justa i duradora que no havia de ser una simple abstracció sinó la concreció de tres punts bàsics: la recuperació de l’imperi del dret, el desarmament progressiu entre les nacions i l’acceptació de l’arbitratge internacional i de les sancions que se’n pogueren derivar per les parts en conflicte.

No cal imaginar gaire per comprendre que aquest programa era una autèntica utopia en mig de la refrega i que, a més, no va despertar gaire simpaties a les nacions en conflicte. Més aviat el contrari, l’efecte inicial fou l’isolament més absolut del papat, el qual s’agreujava en sumar-se el pobre substrat diplomàtic que havia llegat Pius X. Però el propi decurs de la contesa, amb les seves enormes conseqüències humanes i el progressiu decantament de l’opinió pública cap a sol·lucions no bèl·liques va acabar aportant uns clars beneficis a llarg termini. Així, el 22 de gener de 1922, dia de la sobtada mort de Benet XV, el prestigi de la política exterior de la Santa Seu era més que evident i s’expressava en xifres comprovant que des de 1914 el nombre de representants diplomàtics d’altres països al Vaticà s’havia més que doblat. Indubtablement l’estratègia i discurs pacifista del papa Della Chiesa havien estat un èxit.

Però aquest esforç pacificador no va ser únicament atès des de la diplomàcia o les opinions públiques internacionals. També dins de la jerarquia eclesiàstica les seves paraules van tenir els seus partidaris amb un resultat amplificador i enriquidor del propi discurs vaticà, com és el cas de l’obra del bisbe català Josep Torras i Bages (1846-1916), home preocupat sempre per la defensa de l’autoritat papal en l’esfera pública⁴⁸⁴. En tot cas, no

---

⁴⁸¹ BENET XV: *Ubi Primum*. http://w2.vatican.va/content/benedict-xv/it/apost_exhortations/documents/hf_ben-xv_exh_19140908_ubi-primum.html [30 d’agost de 2015]

⁴⁸² BENET XV: *Allorché fummo chiamati*. http://w2.vatican.va/content/benedict-xv/it/apost_exhortations/documents/hf_ben-xv_exh_19150728_fummo-chiamati.html [30 d’agost de 2015]

⁴⁸³ BENET XV: *Dès le début*. http://w2.vatican.va/content/benedict-xv/it/apost_exhortations/documents/hf_ben-xv_exh_19170801_des-le-debut.html [30 d’agost de 2015]

⁴⁸⁴ PÉREZ FRANCESCH, Joan Lluís: *Josep Torras i Bages: Introducció al seu pensament polític*, dins de MONTSERRAT MOLAS, Joseph; CASANOVAS, Pompeu: *Pensament i filosofia a Catalunya, vol. I: 1900-1923*. Barcelona: INEHCA-Societat Catalana de Filosofia, 2003. En aquest article s’anалitza l’evolució del

podem afirmar que la preocupació de Torras i Bages pel problema de la guerra i, més enllà encara per la violència, fos nou. Arran de la truculència dels esdeveniments de juliol de 1909, el bisbe de Vic ja publicava una carta pastoral amb el títol de *La glòria del martiri*, on analitzava aquell episodi des d'un punt de vista quasi exclusivament religiós. En aquest sentit, són escasses les referències al rerafons polític o a les seves implicacions socials i tracta d'inserir els fets en la naturalesa de l'ésser humà i la història de l'Església: “Els incendis i destrucció d'iglésies i convents, les sacrílegues profanacions de la santíssima Eucaristia i de les sagrades imatges que acaba de presenciar la cristiana ciutat de Manresa, del nostre bisbat, i la gran ciutat de Barcelona i altres poblacions, signifiquen una insurrecció contra Déu; i aquest espectacle diabòlic, eco de la rebel·lió primitiva dels àngels i dels homes contra son Criador i Senyor, Nos mou a dirigir-vos la nostra paraula evangèlica, per a cridar-vos a la reflexió, a fi que la tremenda ensenyança ens sia útil, i contribueixi a elevar el nostre esperit a la serena regió de les idees eternes, contra la qual no hi ha rebel·lió possible, perquè és immutable i superior a les contingències, revolucions i daltabaixos de la vida mundana”⁴⁸⁵. Per tant, tractarà d'eleva la reflexió cap al terreny d'allò teòric i no esmentarà en absolut res de conjuntural.

Els eixos que adoptarà en la seva disquisició seran els de la violència dins de la natura humana i el paper de l'Església en la lluita contra la violència i a favor del poble cristià. Torras accepta que “la manera d'ésser del món és la lluita i fins la violència. Aquells espectacles repugnants i inhumans d'incendis, d'assassinats, de destrucció i de profanacions de cadàvers, executats enmig de ciutats populoses, com cercant la contemplació d'un públic nombrós i amb un cert aparell escènic, prescindint dels executors immediats inconscients i enlluernats sens dubte en sa major part, revela en els actors principals, en sos projectes i propòsits, l'etern pla de guerra contra Déu; visible evidentment en la història humana, i que les nostres Sagrades Escriptures en formes reals i juntament simbòliques, ens expliquen que ha de contribuir a realitzar la destinació humana, essent el mal un medi per a la sublimació dels homes, que així arriben a una dignitat quasi divina. Ja Sant Pau formulà la llei: “Tot coopera al bé d'aquells que estimen a Déu”⁴⁸⁶. És per això, que des d'una perspectiva cristiana, Torras opina que la Setmana Tràgica fou una autèntica persecució religiosa, un martiri que confereix enorme dignitat a les seves víctimes: “¡Oh cristians perseguits! Alegreu-vos de la vostra dignitat, superior a la dels àngels. [...] Nós enviem la nostra

---

pensament de Torras i Bages tot mostrant la seva actitud papista que es reflecteix en pastorals com *Dios y el César* (1911), premiada pel papa Pius X amb una carta de reconeixement.

⁴⁸⁵ TORRAS I BAGES, Josep: *Obras completas*. Vol. V. Barcelona: Abadía de Montserrat, 1987, p. 486.

⁴⁸⁶ *Ibidem*, pp. 486-487.

enhorabona als qui en l'última persecució han sigut trets de ses cases, perseguits, insultats, calumniats, robats, amb ses iglésies i convents cremats i enrunats, i han hagut d'anar de porta en porta cercant acolliment, i d'ésser alimentats per la caritat d'altres cristians. Han participat d'una manera eminent del martiri per Jesucrist, i han donat un bon testimoni de la seva fe”⁴⁸⁷.

Més enllà d'això, però, Torras observa un cert tacticisme en l'elecció dels objectius de l'atac de les masses: “Evidentment l'incendi i la destrucció amb preferència s'ha dirigit amb intel·ligent habilitat contra les iglésies, convents i institucions d'ensenyança i de beneficència que existien en barris populars, i tenien per objecte fer bé als obrers. Volen esborrar el coneixement i amor de Jesucrist de l'ànima i del cor del poble; i la Iglésia ha d'exercir amb preferència la seva missió de salvar i santificar al pobre. Així ho féu Jesucrist, així ho han fet tots els sants de la Iglésia i així ho havem de fer nosaltres els ministres d'Aquell, qui volgué ésser pobre i va enviar els seus apòstols a evangelitzar els pobres”⁴⁸⁸. Sigui com sigui, el bisbe vigatà no anirà més enllà en les seves reflexions socio-polítiques.

Es podria afirmar, doncs, que cal esperar fins a la Primera Guerra Mundial per tal de veure un Torras i Bages immers en la diatriba política, seguint un esquema temporal paral·lel en les funcions de la intel·lectualitat. El primer text que assaja aquesta implicació va ser el volum que rebé el descriptiu títol de *El internacionalismo papal*⁴⁸⁹ (1914). En aquestes pàgines constatem com poc després que Benet XV reivindicés el paper del cristianisme catòlic com a element de pau, el bisbe vigatà ja recollia el missatge del pontífex i l'aplicava, de tal manera que va arribar a merèixer la felicitació expressa del papa, adjuntada en forma d'*addendum* en publicacions posteriors de l'obra. Torras i Bages es revelà, en definitiva, com un fidel intèrpret i extensor de la doctrina papal, tot publicant una pastoral que podem considerar com a obra destacada en l'estructuració i difusió d'un pacifisme religiós cristià a Catalunya.

Sobre el seu contingut, podem ressenyar la seva estructuració en set capítols que enuncien una mena de manaments que conformen la concepció del pacifisme que impulsarà l'Església catòlica front la Gran Guerra. El primer, “La paz universal, fin supremo de la civilización en este mundo”, reivindica el paper del papat com a motor

---

⁴⁸⁷ Ibidem, p. 489.

⁴⁸⁸ Ibidem, pp. 500-501.

⁴⁸⁹ TORRAS I BAGES, Josep: *El internacionalismo papal. Escolio a la exhortación apostólica de Benedicto XV a los pueblos beligerantes y a sus gobiernos*. Barcelona: Editorial Ibérica, 1916.

necessari en la vida internacional tot jugant un paper d'actor de pau i entesa: “el Papa, cumpliendo su ministerio de evangelizador de la paz, sin miras particulares, sin inclinarse más a un lado que a otro, movido solamente del amor al linaje humano, habla de la paz, se lamenta de las inmensas desgracias y ruinas de la guerra, llora, como los antiguos profetas, sobre las ruinas de los pueblos y la aniquilación de las jóvenes generaciones, recuerda que las cuestiones que surgen entre los Estados pueden componerse por medios más racionales y cristianos que la guerra, y, no obstante, su augusta voz no es atendida, y aun por algunos es escarnecida. / Y la voz del Papa llamando a la paz no es sino la expresión de la tendencia más noble de los pueblos modernos a la vida internacional, que corresponde al sentimiento de la naturaleza humana que Jesucristo interpretó y elevó a la categoría de dogma divino, dándole firmeza y consistencia”⁴⁹⁰.

En aquest sentit, Torras i Bages opina que els intents de formar una societat humana àmplia, basada en el dret internacional, en el dret de gents i també prevista per la doctrina catòlica, no han estat prou ben constituïts i la seva manca de solidesa ha provocat la seva destrucció amb motiu de la guerra. Aquesta estructura civilitzatòria que proposa serviria per atemperar les passions gràcies als beneficis intel·lectuals i morals de la mateixa religió catòlica, malgrat afirmar que la guerra “es un enigma invencible” i que “su extirpación radical es imposible, porque tiene sus raíces en pasiones humanas que durante la vida presente es imposible aniquilar”⁴⁹¹.

Com a part d'aquestes passions, al capítol II afirmarà que “La paz no puede fundarse en la economía política”. Així, Torras i Bages atribueix l'existència de la Gran Guerra als interessos econòmics i a la subordinació de la política a l'economia, considerant que aquesta política hauria d'estintolar-se en uns ideals superiors, els quals tinguin en compte valors espirituals i no només materials. En conseqüència, sentència que aquesta guerra “tiene por objeto final el predominio económico, luchando los principales Estados contendientes para asegurarse el monopolio industrial, y con él la posesión de la riqueza”⁴⁹² i que aquesta inclinació vers la gasiveria estatal, així com les desigualtats i les guerres que generen no cessaran fins el dia del judici final. Malgrat això, convé que l'ideal és tendir a la seva eradicació, tenint cura de l'economia quant a sustent de la vida, però regulant les relacions internacionals per tal de controlar eventuais temptacions megalòmenes. S'haurà

---

⁴⁹⁰ Ibidem, p. 13.

⁴⁹¹ Ibidem, p. 15.

⁴⁹² Ibidem, p. 17.

doncs, de posar en pràctica un dret de gentes superior als estats que mantingui a ratlla les ambicions estatals, però també s'haurà de comptar amb alguna institució independent dels propis Estats – però alhora que estigui en relació amb ells – i que es consagri a aquesta labor humanitària de cooperació. Aquesta institució havia de ser necessàriament el papat.

En la tercera part, “La paz universal no puede fundarse en el Estadismo ni en el Socialismo internacional”, defensa que el papat està capacitat per aquesta tasca supervisora ja que té una jurisdicció espiritual reconeguda per tots els pobles – tret probablement de França – i relacions diplomàtiques amb tots els Estats, així com molt adeptes a totes les nacions. Torras considera que això no ha de ser vist com una agressió a l'Estat, amb el qual l'Església sempre ha cooperat, però avala el fet que en la qüestió de la pau – com en d'altres – s'ha de fugir de l'estadisme: “El Estado se convierte, en este sistema, en un ídolo al cual se ofrecen víctimas humanas, como lo vemos en las guerras que tienen por objeto hacer prevalecer un Estado sobre otro: el Estado, en el estadismo, es el principio y el fin del hombre. Fuera del Estado no hay nada: ni patria, ni religión, ni derecho”⁴⁹³.

De la mateixa manera, també critica les solucions properes al moviment obrer: “El socialismo y el internacionalismo revolucionarios es indudable que son unas aberraciones, pero son aberraciones de instintos humanos. No son fenómenos despreciables, sino dignos de estudio, porque las herejías siempre han servido para hacer más manifiesta la verdad y para concretarla. [...] El socialismo y el internacionalismo revolucionario son demasiado estrechos para que en ellos quepa, y pueda vivir y desarrollarse, el linaje humano. / Las normas absolutas, en la relatividad de las condiciones mundanas, son viciosas y mezquinas para que puedan aplicarse de una manera incondicional a nuestra naturaleza, que es multiforme, como lo es la misma gracia divina. [...] El internacionalismo, lo mismo que el socialismo, son plantas silvestres que nacen de la fermentación natural de la sociedad, pero que rehusan el cultivo; y como toda planta silvestre son vegetaciones estériles, cuyos frutos no llegan a sazón y, de consiguiente, no son aprovechables”⁴⁹⁴.

De resultes d'aquesta desqualificació de l'Estat liberal i de l'internacionalisme obrer com a promotors de la pau, resultava òbvia l'afirmació amb què s'encapçala el capítol IV: “El Papa es el representante del verdadero Internacionalismo”. L'argument esgrimit és igualment contundent: “El Papa es, en el mundo, el único hombre internacional, y así

---

⁴⁹³ Ibidem, p. 25.

⁴⁹⁴ Ibidem, p. 25-28.

puede hablar a todas y a cada una de las naciones, como si cada una de ellas fuera su propia nación. En ninguna es extranjero. Para él no hay fronteras, ni diferencia de lenguas, ni distinción de razas, ni preferencia de clases ni de organizaciones políticas: su misión consiste en hacer respetar al hombre [...]. / Todo espíritu libre comprende la neutralidad del Papa en una guerra general de naciones como la presente, porque la guerra es una interrupción del derecho; y cuando el derecho está en suspenso, el representante de la justicia, en su más alto concepto, no debe mezclarse con la contienda, sino reservarse para procurar la paz y sostener el ritmo de la equidad humana cuando suene la hora en que las potestades políticas se propongan el arreglo de las cuestiones que excitaron la lucha. Porque el Papa es, en el mundo, no sólo el Pontífice máximo del pueblo cristiano, que es un pueblo internacional, el Sumo Sacerdote de una religión cosmopolita, sino que es el órgano más autorizado del derecho natural, de manera que su caracterización, en este último sentido, le pone en situación la más oportuna para intervenir en las cuestiones que se susciten entre las naciones”⁴⁹⁵.

És per aquesta raó que el capítol V s'intitula “El Papa es el órgano de la conciencia universal”, i en les seves pàgines diu el bisbe de Vic que malgrat la creació d'un Tribunal internacional que arbitrés entre nacions per tal de restablir l'harmonia jurídica, sempre seria imprescindible el Papa, doncs la solució no podria moure's únicament en terrenys legals, sinó reclamaria esmenes espirituals i morals, fonamentades en un dret natural inscrit en l'ànima dels mateixos homes i del qual només el Sant Pare podia ser-ne el primer intèrpret. De la mateixa manera, Torras i Bages es mostra convençut que aquest reconeixement fàctic ja s'ha començat a produir gràcies a les gestions humanitàries que ha dut a terme la institució romana i jutja amb gran entusiasme els efectes que aquesta mateixa intercessió ha pogut operar al moviment pacifista: “Benedicto XV ha dignificado el pacifismo, y se ha constituido su maestro, cargo que de derecho le toca según las enseñanzas del Evangelio. Es claro que el pacifismo, como todas las nobles aspiraciones de la naturaleza humana, requiere la norma del sentido común, y que sus tendencias han de confrontarse con las circunstancias en que vivan las naciones; pero la predicación de la paz ha de ser continua, y más vehemente cuando ella ha desaparecido del mundo, pues las guerras aniquilan las naciones y matan tantos millares de hombres, siendo así que, según la doctrina bíblica, la vida del hombre ha de ser respetada, porque el hombre es la imagen de Dios”⁴⁹⁶. Com es pot observar, el canvi d'actitud respecte al moviment contra la guerra contrasta amb el

---

⁴⁹⁵ Ibidem, p. 29-30.

⁴⁹⁶ Ibidem, p. 36.

propugnat per l'Església del segle XIX i ara podem llegir una clara declaració de pacifisme relatiu publicada sense rubor.

Les dues darreres seccions de la pastoral són “El Papa, representante de la ley natural y del Evangelio, es el moderador nato del Derecho Internacional” i “El Papa es el Consiliario natural de los Estados para la justicia, la equidad y la paz universal”. En aquestes es realitza una final vindicació de l'Església i el seu cap com a fre dels abusos estatals. L'argumentari emprat parteix de la divisió clàssica en Torras i Bages dels papers del Papa, representant del dret natural, i el Cèsar, que ho és al seu torn del poder civil. El cristianisme, que ha demostrat resistir millor que qualsevol altre internacionalisme – amb especial esment al socialista – l'embat de la guerra, seria l'encarregat d'evitar situacions com l'actual: “Es el Cristianismo una fuerza racional opuesta a la fuerza bruta, de manera que si se extinguiese, se acabaría la emancipación humana y reaparecería la tiranía del más fuerte”⁴⁹⁷. En definitiva, per a Torras i Bages, només Roma pot fer de mitjancera per evitar la pèrdua de justícia i d'espiritualitat d'un món cada cop més “globalitzat” on les relacions interestatals amenacen amb fer predominar el govern de la riquesa, la ciència i el sufragi universal per sobre de la pura distinció entre el bé i el mal.

La collita de textos pacifistes sorgits de la ploma de Torras i Bages no s'aturà amb l'inici de la guerra. Efectivament, arribada la quaresma de 1915, el bisbe de Vic publicarà una nova carta pastoral amb el títol *L'enigma de la guerra*. En aquesta, prossegueix amb una interpretació del pacifisme relatiu, a voltes amb una expressió força més pessimista de l'oferta en *El internacionalismo papal*, especialment en l'anàlisi estricte del fenomen guerra: “La lluita humana no tindrà fi sobre la terra, perquè la ciutat de la pau perfecta és solament la ciutat eterna. Començà principi del món en la lluita entre'ls dos germans Caín i Abel; i en la humanitat que és una família de germans, des de aleshores s'han anat continuant les lluites de germans amb germans, fins a la que avui dia, que començà entre pobles cristians d'Europa, s'ha estès després per quasi tot lo món, i vé a ésser com una baralla universal del llinatge humà, una guerra entre gran part de les nacions de la terra”⁴⁹⁸. Deixa per tant clara l'afirmació de la imperfectibilitat humana així com la naturalesa dialèctica del món terrenal i de les societats humanes, però especialment en les seves intencions traspua un evident interès per marcar distàncies amb altres tipus de pacifisme més radicals i antropològicament més optimistes, on podríem situar els de gran part de la tradició liberal-democràtica i

---

⁴⁹⁷ Ibidem, p. 29-30.

⁴⁹⁸ TORRAS I BAGES, Josep: *L'enigma de la guerra*. Vic: Impremta de Lluçia Anglada, 1915, p. 3.

sobretot obrerista. En aquesta lògica, advertirà sobre els perills d'aquells que prediquin la possibilitat d'eradicació absoluta de la guerra: “La lluita humana, tan en l'home en particular, com en la societat, mai s'acabarà; l'equilibri, l'ordre, l'harmonia és la perfecció, i a aquesta no s'hi arriba aquí a la terra; la pau verdadera sols arribarà després de la selecció humana, en la perfecta ciutat de Déu que és la eternitat. Aquí la cerquem, i mai l'acabem de assolir, la tenim davant dels ulls, la destigem sempre, i quan creiem haver-la trobada queda desvanescuda. Los tractats de pau després de les grans guerres duren lo que poden, i tota la prudència diplomàtica no pot arreglar la política dels pobles, sinó per molt poc temps. La excelsa visió de pau que'ns dóna la nostra Santa Religió és sempre per a després de la victòria que l'home deu obtenir en la lluita mondana. Los heretges antics i moderns s'han proposat donar la seva realització en aquest món; i la heretgia és, al contrari, la gran pertorbadora de la pau. No hi ha res pitjor que prometre lo que no's pot donar, perquè tals promeses produeixen la desesperació. Los curanderos socials sempre han existit, i la pintura que de ells fan los profetes d'Israel correspòn molt bé als nostres curanderos, i perteneixen a la mateixa casta. Fins los d'ara guanyen en la amplitud de les seves pretensions als antics, puig diuen que amb la seva recepta n'hi ha prou per a curar tots los mals de la humanitat, arribar a la perfecció i trobar la pau i la felicitat perpetua aquí a la terra. [...] / Sempre lo curandero promet més que no pas lo metge. Lo nostre metge celestial, Jesús Senyor nostre, la Iglesia catòlica, que continua sobre la terra l'ofici del seu diví Fundador de dirigir l'esperit dels homens pels camins de la pau, mai ha tingut la pretensió de fer desaparèixer totalment la guerra del món; i no obstant sempre ha predicat la pau”⁴⁹⁹.

Així, Torras, en la línia de la tradició catòlica propera a la doctrina de la guerra justa, reconeixerà que malgrat l'Església *abhorret a sanguine*, el propi enigma de la natura humana i el seu subproducte – la guerra – fan d'aquest fenomen quelcom d'extraordinàriament complex: “Es clar que pot haver-hi guerres santes i de consegüent justes i fins obligatòries; que'ls qui impugnen la guerra considerant-la un delicta, s'han rectificat a si mateixos en l'actual conflicte bèl·lic que interessa a tot lo món, prenent amb entusiasme les armes en defensa dels interessos de la seva patria, que ells creuen injustament amenaçats; que l'antic profeta, inspirat per Déu, parla de santificar la guerra; que'l mansíssim Jesús, Verb etern de Déu, en concepte dels pares de la Iglesia, reconegué que la guerra podia ésser justa al manifestar que era lícita la professió militar, mentres el soldat guardés en l'ús de les armes les regles de la justícia; que des de son principi lo cristianisme ha tingut fills il·lustres qui

---

⁴⁹⁹ Ibidem, pp. 7-8.

han professat la milícia, i que alguns d'ells la Iglesia los venera en los altars, com a exemplars de santedat heroica, i de consegüent com a insignes guardadors de la justícia: però originariament la guerra és filla del pecat, sens lo ferment que hi ha en la nostra naturalesa les guerres no existirien; i aquest ferment és lo que produeix la antinomia, la contrarietat, que presenta lo llinatge humà, i que Sant Agustí explicà admirablement, il·luminant l'enigma de que és víctima la humanitat, i que els homens no sabrà mai resoldre, perque deriva d'un ingredient que enclou la nostra naturalesa, i de la quals los homens per si sols mai podran expel·lir-lo, i que Jesús vingué al món per neutralitzar-lo, per a esterilitzar-lo, mediant l'auxili de la gràcia divina, que Ell nos meresqué amb la seva Redempció adorable⁵⁰⁰.

Conseqüentment, només l'endolciment de les passions humanes – allunyant-se del materialisme – facilitarà una via espiritual de millora cap al camí de la pau: “Lo gran principi cristià de la sotmissió de la carn a l'esperit és lo gèrmen de la pau; l'esperit vivifica i allà on ell falta ha de sobrevenir la mort. Allà on no hi ha esperit falta lo respecte a la vida humana, i de consegüent una matança d'homens no té importància mentres puga afavorir un interès, encara que sia solament material; perque la carn milita contra l'esperit, i en una època materialista no poden faltar guerres, com ho veiem avui dia: com en la carn desamparada de l'esperit, hi ha lluita fastigosa de cucs per a devorar-la. Un principi materialista, un principi econòmic, no és un principi unitiu, no pot ésser un aglutinant, un gèrmen de concòrdia social. Una montanya de carbó de pedra, una immensa quantitat de grà o de patates no produiràn sentiments de germanor, al revés desperten ambicions per a apoderar-se'n, enveges, i altres passions, quan hi falta un esperit moderador. / De manera que l'equilibri social, de classes i de nacions, no pot provenir de soles combinacions econòmiques, o polítiques, sinó d'un principi més alt que donga sana inspiració als encarregats d'arreglar les coses públiques, i a les relacions diplomàtiques d'unes nacions amb altres. Si segons Sant Agustí la discòrdia entre'ls homens és un vici de la naturalesa, i no una condició de la mateixa naturalesa, que és social, lo gran preservatiu de les guerres serà procurar la disminució d'aquest vici, que deriva de la violència de les concupiscències humanes. Lo cell i la terra no poden divorciar-se; i si la repressió de les concupiscències, si la seva recta direcció, és una necessitat per a la nostra salvació eterna, per a obtenir los homens la pau i repòs perfectes de la glòria; també ho és per a l'equilibri i la pau temporal de les nacions. Una política purament materialista ha de portar la guerra; una política

---

⁵⁰⁰ Ibidem, pp. 9-10.

cristiana, és a dir, la mira posada en Déu, autor de la pau i de la vida, la subordinació de la vida present a la vida futura, és indubtablement un foment eficaç de la pau dels pobles: és la realització d'aquella sentència bíblica, la justícia i la pau s'han abraçat⁵⁰¹.

L'exploració d'aquest antimaterialisme i de la recerca de valors espirituals també sorgirà en la pastoral en un sentit que sembla fins a cert punt contradictori de la doctrina abans oferta. En un passatge del text, Torras es mostra imbuït d'una visió idealitzada de l'esforç guerrer i de les seves propietats pedagògiques, sorprenentment properes a les postures més militaristes del moment. En aquest sentit, considerarà que "l'heroisme, com la santedat, encara que sempre los hèroes i els sants són pocs, és necessari, i les circumstancies de la pau no són prou favorables a l'heroisme; que així com les alsines i roures, i els altres arbres resistents, no's crien en los jardins ben regats i adobats, sinó entre les roques de les serres on los vents los combaten contínuament, i la neu sovint los esqueixa les branques, los homens en les circumstancies difícils, en los perills dels combats, en les privacions i sofriments de la lluita guerrera, amb l'espectacle de la mort, vivint dins d'un ambient d'horror i destrucció, creixen de valor, domen l'egoisme que és lo corc de la nostra naturalesa, i se transformen sovint en homens de abnegació i de sacrifici. Ja Sant Agustí ha escrit: sols la Divina providencia per medi de les guerres pot esmenar les corrompudes costums dels homes i destruir-les; i fins exercitar d'una manera justa i laudable la vida dels mortals amb tals afliccions. / [...] Una guerra dolorosa de vegades treu de la societat l'engrut dels vicis, i fa reparar amb tota sa resplandor les virtuts humanes i nacionals, ofegades amb les delícies d'una pau opulenta, lo qual veiem posat en evidencia en la lluita actual"⁵⁰². No obstant això, aclarirà que "això mai ha de servir per a glorificar la guerra, que sempre és una miseria humana; mai ha de desitjar-se la guerra, sols quan és necessaria és honesta; i encara que una guerra haja de portar una preponderancia nacional, un augment de riquesa pública, mai és lícit provocar-la, puig és doctrina constant de la Iglesia la que explica Sant Pau quan reproba als qui diuen: fem un mal per a que'n resulti un bé. La moralitat dels medis és imprescindible en totes les relacions humanes, i la política no pot desfer-se d'ella en les relacions internacionals; i l'oblit d'aquesta idea-mare en la societat portaria a l'estat salvatge, és a dir al predomini de la força, o, lo que és lo mateix, a la brutalitat humana, a la opressió dels petits i a la tirania dels poderosos, i a la extinció de la llibertat civil necessaria per a la dignitat dels pobles"⁵⁰³.

---

⁵⁰¹ Ibidem, pp. 16-17.

⁵⁰² Ibidem, pp. 18-19.

⁵⁰³ Ibidem, pp. 19-20.

Reprement la línia d'aversió a la guerra, i concretament a la Primera Guerra Mundial, el bisbe voldrà acabar de palesar inequívocament la seva dissensió als esdeveniments llavors presents: “Hi ha vegades repetim, que la guerra pot ésser justa, i fins santa, i els teòlegs estudien les condicions que han de concorre per a que sia lícita; però la guerra actual és indubtable que constitueix un gran escàndol, vergonyós per una civilització cristiana. És la manifestació del materialisme que'ns oprimeix, perquè és la aplicació de la ciència i de la indústria a la matança d'homens”⁵⁰⁴. De la mateixa manera, realitzarà una condemna plena del militarisme, present en gran part de les societats europees i que identifica com a un dels responsables dels fets: “El militarisme no pot ésser una forma social cristiana en una època de civilització, perquè significa la força arbitre de la independència i llibertat dels pobles, la opressió del poderós sobre del dèbil. És lo materialisme polític. Manifesta la absència d'un principi espiritual en la regularització de les relacions d'uns pobles amb altres. El militarisme no lliga amb lo Cristianisme. La aspiració del nostre diví Redemptor Jesús era la direcció pastoral dels pobles, no el règim de la espasa. Aquest principi afortunadament ha arribat a infiltrar-se tan en lo poble, com veiem en la lluita actual, que cap dels Estats que la sostenen vol tenir la culpa d'ella. La gloria guerrera ha baixat de categoria; i encara que és cert que en la història dels pobles sempre tindrà un lloc eminent, la gloria per la gloria mai serà un principi cristià, puig la guerra sols és lícita quan és necessària, i deü estalviar-se tan com se puga. Certament lo militar és respectable i mereixedor de les consideracions que tots los pobles li han tingut, i l'exèrcit és un organisme necessari a la vida social; però volguer convertir la societat en un immens exèrcit, com ara succeeix, és contrari a la civilització, significa males intencions, ha de produir a la curta o a la llarga decadència en los estudis, en les indústries, en la moralitat, i en la religió dels pobles”⁵⁰⁵.

Pel que fa al camí pràctic que dugui a esmenar el desastre actual, Torras redundarà en els criteris plantejats a *El internacionalismo papal*, mantenint que “Sols lo Papa, cap de la Iglesia catòlica, pot ésser lo principi espiritual directiu de la societat humana” i a ell li correspon, doncs, “la presidència de la civilització, de la societat universal, del conjunt dels pobles cristians que's regeixen per uns mateixos principis en la apreciació de les relacions humanes”⁵⁰⁶, cosa que el situa en una posició d'àrbitre universal necessari en els termes que ja hem analitzat anteriorment, ja que en definitiva “el pacifisme de pactes i contractes

---

⁵⁰⁴ Ibidem, p. 21.

⁵⁰⁵ Ibidem, pp. 31-32.

⁵⁰⁶ Ibidem, p. 26.

entre'ls pobles és una il·lusió generosa, però utòpica. La harmonia humana ha d'ésser sostinguda per un principi espiritual, i de consegüent per un Magistrat espiritual⁵⁰⁷. La novetat s'aportarà, però, quan Torras aprofiti l'avinentesa per lligar-hi una vindicació del poder temporal i el caràcter territorial del papat com a fet imprescindible per a revestir d'autoritat arbitral la pròpia figura pontifícia: "I com la ocasió de les guerres actuals posa més en evidència la necessitat de la independència territorial del Papa, per a que pugui guardar una noble i generosa neutralitat entre'ls Estats bel·ligerants; volem recordar en aquesta carta al poble fidel, la obligació de reivindicar la sobirania del Papa, qui no pot ésser súbdit de una nació, sens injuriar a les altres; de les quals la independència espiritual, queda compromesa, tenint al Cap i Pastor de la religió, súbdit d'una potestat política estrangera. / Un poder espiritual moderador és una necessitat de la civilització, puig de lo contrari les qüestions entre'ls Estats s'han de resoldre per la força, i a les hores el militarisme desenfrenat apareix amb tota la seva cruïssa. Lo contrapés del militarisme és l'humanisme, i aquest té la seva representació pròpia en lo vicari a la terra d'aquell qui volgué anomenar-se lo Fill de l'home. Un tribunal internacional per a dirimir les qüestions entre'ls Estats exigeix per a tenir resultat pràctic, la presència en ell d'un element espiritual, desinteressat, humanitari, independent d'influències particulars, i que representi l'interés general del llinatge humà, o qual solament se troba en el Papa"⁵⁰⁸.

La reflexió sorgida de *L'enigma de la guerra* serà confirmada amb un nou article, *Eficàcia pacificadora de la creu*, publicat al periòdic catòlic *Ausetània* (1901-19??) la Setmana Santa de 1915. Es tracta d'un article breu on introdueix la idea de la guerra com a conseqüència de la impietat d'Europa i la recerca de la pau com a retorn a Déu: "No hi ha res que humiliï tant a l'home com és la visió interior de les pròpies misèries i pecats, i aquesta humiliació íntima disposa a l'amor de Jesús crucificat per les nostres culpes. La supèrbia irrita a la Majestat divina, la humilitat l'aplaca. L'Europa ensuperbida es creia ésser més que Déu, i no l'adorava; estava plena d'immundícia, i s'encarava amb Déu, negant-li l'obediència, i el càstig ha vingut sobre ella. Implorèm la misericòrdia divina amb la contrició dels nostres pecats, i amb l'adoració a Jesús crucificat, qui vingué al món per a restaurar la imatge de Déu a la terra, que és l'home. La guerra és la destrucció d'aquesta imatge. [...] Avui, caríssims, la pau és la gran necessitat de la Iglésia i de tot el món, perquè avui una guerra mai vista amb una voracitat insaciable va devorant a una gran part del llinatge humà; i de consegüent, els cristians havem d'implorar la misericòrdia divina i

---

⁵⁰⁷ Ibidem, p. 30.

⁵⁰⁸ Ibidem, p. 31.

demanar al Senyor humilment el benefici de la pau. La fraternitat humana Jesús l'obtingué amb la seva Passió sacratíssima, ella ha agermanat a tots els pobles, a totes les races d'homes de tot el món, extingí els antics antagonismes en el gresol d'un amor infinit i universal, i fongué en ell a totes les nacions de la terra, formant de totes elles un sol poble. La Creu no ha perdut ni perdrà mai la seva eficàcia pacificadora, i per això ens havem d'acollir a la seva ombra protectora per a obtenir la pau"⁵⁰⁹.

La profunda convicció en la idoneïtat de la condemna catòlica de la Primera Guerra Mundial va acompanyar Torras i Bages fins als seus últims dies. Així ho demostra un últim document, la pastoral *La ciència del patir*, publicada el 27 de gener de 1916 i que seria completada amb un post-scriptum de dia 7 de febrer, dictat en el seu propi llit d'agonia. L'inici d'aquest document, sota l'epígraf "El gran flagell de la guerra com motiu de perfecció espiritual" conté una bellíssim colofó a la seva tasca internacionalista dels darrers anys: "Caríssims: / Les grans tribulacions que avui passa el món civilitzat, i fins podem dir tot el llinatge humà, han d'ésser objecte de reflexió per part dels cristians, qui sabem que el món és governat per Déu, sapientíssim, misericordiós i omnipotent; i hem de treure de la tribulació una utilitat espiritual. [...] / Els apologistes de la guerra la consideren com un gran bé, fent d'ella un ídol, ídol sanguinari que demana víctimes humanes amb un apetit insaciable, ídol que veneren voltat de raigs de glòria, i, com els homes de les tribus primitives, la consideren com la principal font de la dignitat i de la noblesa humana. És clar que és gloriosa quan ella és lícita i necessària: glorifica, com a Jesús Senyor nostre el glorificà la seva Passió dolorosíssima, amb la queal vencé el pecat i triomfà d'ell. La víctima invencible és la gloriosa, però els saions de la passió són abominables i mereixedors de reprovació. / En temps com els actuals, en què domina el furor bèl·lic en nostre llinatge, convé il·luminar l'enteniment i fortificar la voluntat amb els grans principis del cristianisme, amb la ciència divina de què n'és mestre Jesús crucificat, el capità diví qui morint resultà vencedor i amb la seva mort assegurarà la immortalitat. I la Quaresma és el temps oportú per a tals consideracions, puix tota ella, la pietat cristiana la dedica a aconseguir la victòria mitjançant la penitència, que és el vèncer-se a si mateix: el domini de les passions perquè regni en nosaltres la raó, que, il·luminada per la fe, ha d'ésser la senyora de la vida humana. / Els homes particulars qui conviuen dintre dels Estats polítics han de subjectar-se a les contingències d'aquests, han de seguir la fortuna de la seva nació; però sigui aquesta fortuna la que es vulgui, la summa sabiduria de la nostra santa Religió cristiana els ensenya la

---

⁵⁰⁹ TORRAS I BAGES, Josep: *Obres completes*. Vol. IV. Barcelona: Abadia de Montserrat, 1987, pp. 134-135.

manera d'aprofitar-se de les circumstàncies, i lo que és una gran desgràcia i una conseqüència de la culpa humana, ha de convertir-se en un impuls poderós envers l'ascensió a les més altes virtuts i a la perfecció de la vida. / Grosses són les calamitats que avui pesen sobre l'Europa: mils i mils homes morts, víctimes de les bombes i bales, altres engolits pel mar en l'enfonsament dels barcos, més mils encara esguerrats per tota la vida, cecs, sords, boigs, mancos, coixos, famílies que queden sense ningú dels qui els guanyava el pa, pares sense fills, fills sense pares, ciutats destruïdes, nacions que perden la nacionalitat, grans temples enrunats, biblioteques i museus cremats, la fam i misèries de tota mena regnant en països abans rics i de vida abundant i còmoda: aquest és l'espectacle que avui donen al món les nacions que es tenien per les més civilitzades, que semblaven l'exemplar que havien d'imitar totes les altres. / Les nostres oracions han d'ésser contínues demanant a Déu aquella pau que el món no pot donar, i en aquesta Quaresma, al contemplar la Passió de Jesucrist, hem de considerar que pateix altra vegada els dolors i amargures del Calvari, en la persona dels seus fills, qui, víctimes de la guerra, acaben la vida amb turments horribles. [...] / ¿No és un misteri la gran guerra actual? Dins d'una civilització esplèndida, després d'anys i anys de predicacions pacífiques, d'una difusió contínua d'idees en el sentit d'una germanor entre tots els pobles de la terra, de relacions amistoses entre les distintes nacions en què els sentiments humans s'imposaven a la societat universal, ha vingut la guerra més inhumana que han vist els segles, una guerra brutalment reflexiva, que usa refinaments científics per a la matança d'homes. ¿Serà també aquest misteri com el misteri del Calvari? ¿Serà aquesta dolorosa passió del llinatge humà que veiem executar al mig del món civilitzat, el compliment de la profecia de Simeó quan digué de Jesús Infant a l'ésser presentat al temple: Aquest Infant serà per a ruïna i resurrecció de molts? El curs del món no el podem endevinar els homes, està fora dels límits marcats a la nostra intel·ligència i havem de dir com el Psalmista: 'Una ciència tan meravellosa està per sobra de mi, és massa alta perquè jo la pugui atènyer' »⁵¹⁰.

5.3. El manteniment d'un discurs pacifista en l'anarcosindicalisme català: de la premsa al Congrés de la pau de Ferrol

El moviment obrer català i espanyol va rebre la notícia de la guerra reafirmant la seva voluntat internacionalista, i, per tant, aplaudint la neutralitat espanyola a la batalla europea. Malgrat això, entre els posicionaments de socialistes i anarquistes hi caben

---

⁵¹⁰ TORRAS I BAGES, Josep: *Obres completes*. Vol. VI. Barcelona: Abadia de Montserrat, 1987, pp. 396-399.

multitud de matisos que justificaran l'evolució diversa que experimentaran cadascun dels dos grups en el transcurs dels quatre anys posteriors.

El socialisme, representat per la UGT i el PSOE, partí d'una opció contemporitzadora a l'inici, malgrat que des del començament ja despuntaven les seves simpaties aliadòfiles. Serà a partir de la invasió alemanya de Bèlgica, el 4 d'agost de 1914, que els socialistes van mostrar les seves preferències sense complexos, recolzant-se en la violació de la neutralitat d'aquest país. D'alguna manera, el socialisme espanyol calcava el disseny evolutiu de la SFIO, que després de reafirmar el seu caràcter pacifista en el primer instant del conflicte, s'acabarà integrant en la *Union Sacrée* promoguda pel president Raymond Poincaré (1860-1934)⁵¹¹. Si per al socialisme francès van ser essencials alguns esdeveniments interns com la lluita entre faccions que culmina amb l'assassinat de Jean Jaurès per part d'un exaltat nacionalista, també en podem assenyalar altres externes. Fonamentalment, l'historiador Jean-Pierre Rioux assenyala la importància de les relacions amb els socialistes alemanys, els quals van ser percebuts com uns traïdors per la seva actitud col·laborativa amb el govern teutó⁵¹². D'una manera similar, els prejudicis contra els alemanys i les pressions pro-aliades van actuar al PSOE com a elements determinants, arribant al seu paroxisme el 1917, moment en què es demana la ruptura de les relacions amb Alemanya en plena campanya de desprestigi de la guerra submarina que havia enfonsat alguns mercants espanyols. Aquesta tria pro-aliada socialista va arribar a fer perillar l'apropament que la UGT realitzà durant els anys de la Primera Guerra Mundial amb l'altra gran central sindical: la CNT. Però malgrat que la CNT era inequívocament neutralista, les relacions no es van arribar a trencar, ja que era molt el que ambdues organitzacions havien apostat per aconseguir i perpetuar una unitat d'acció obrera, especialment davant la situació d'urgència econòmica que patí el proletariat durant aquests anys.

La Confederació Nacional del Treball, per la seva banda, representava un sindicalisme revolucionari que es trobava en creixement i formació des de la seva creació el 1910-1911. Eren els anys inicials de l'organització, quan encara encarnava un sindicalisme de base múltiple⁵¹³, que a més, havia hagut de passar per durs temps de clandestinitat, que van impedir la consolidació de l'estructura interna, malgrat que no va obstaculitzar un

---

⁵¹¹ Raymond Poincaré fou president de la República Francesa entre 1913 i 1920, i per tant responsable de la gestió del país durant la Gran Guerra.

⁵¹² RIOUX, Jean-Pierre: Jean Jaurès. Paris: Perrin, 2005, p. 14.

⁵¹³ CUADRAT, Xavier: *Socialismo y anarquismo en Cataluña (1899-1911): Los orígenes de la CNT*. Madrid: Ediciones de la Revista de Trabajo, 1976, p. 490.

creixement a la seva implantació, que es consolida durant els anys de la Primera Guerra Mundial fins a culminar en el determinant Congrés de Sants de 1918. En aquest es va produir una autèntica refundació de la CNT, on s'adopta més monolíticament l'anarcosindicalisme, s'estructura la Regional Catalana, i s'adopten els sindicats únics sota l'indiscutible influx de la Revolució russa d'octubre de 1917⁵¹⁴. Per fer-nos una idea d'aquesta evolució, podem esmentar com la xifra d'afiliats passa de 26.571 l'any 1911 a 30.000 el 1915, per després disparar-se fins als 50.000 en 1916 i 114.000 el 1918. Això mostra, d'altra banda, l'impacte que tindran les campanyes que farà la CNT en la població obrera catalana durant la Primera Guerra Mundial. En aquests anys, a més, es produeix un relleu generacional a la direcció de la CNT, en la que començaran a agafar les regnes militants com Salvador Seguí (1886-1923), Àngel Pestaña (1886-1937), Joan Peiró (1887-1942), etc. que seran protagonistes indiscutibles d'aquest enfortiment de l'anarcosindicalisme a Catalunya.

Respecte a la seva posició davant la guerra, resulta evident que aquesta estarà connectada amb la trajectòria pacifista de l'anarquisme del segle XIX i del mateix anarquisme internacional del moment. Però cal esmentar que dins dels cercles llibertaris del moment no hi hagué una unanimitat absoluta, sinó que hi hagué una importantíssima dissensió encapçalada per la figura de referència de Piotr Kropotkin (1842-1921) i pel polèmic document signat en febrer de 1916 per aquest i altres coneguts anarquistes, i conegut com a *Manifest dels Setze*⁵¹⁵. Aquest manifest, que segons els biògrafs de Kropotkin, George Woodcock i Ivan Avakumovic⁵¹⁶, fixa les seves arrels en un tradicional esperit antialemany del moviment obrer rus, trobà un cert públic entre els grups àcrates espanyols, i va ser defensada per Eleuterio Quintanilla⁵¹⁷, Federico Urales⁵¹⁸ i, molt especialment, per Ricardo Mella⁵¹⁹. La qüestió, en aquest cas, seria considerar per què es produeix també aquesta divisió en el món àcrata espanyol. Segons el filòsof Agustí Segarra, “la actitud

---

⁵¹⁴ TAVERA, Susanna; UCELAY DA CAL, Enric: *Un andamio en movimiento: Organigrama y territorio en la CNT*, dins OYÓN, José Luis; GALLARDO, Juan José: *El cinturón rojinegro. Radicalismo cenetista y obrerismo en la periferia de Barcelona, 1918-1939*. Barcelona: Ediciones Carena, 2004, pp. 377-430; TAVERA, Susanna: *El món de la Confederació Nacional del Treball (CNT) durant la República i la Guerra Civil*, dins CASASSAS, Jordi (ed.): *Lluís Companys i la seva època*. Barcelona: Pòrtic, 2002, pp. 81-83.

⁵¹⁵ Erròniament anomenat així, donat que els signants reals van ésser quinze, i es va prendre pel nom del setze firmant el que en realitat era el nom de la població on es va redactar.

⁵¹⁶ WOODCOCK, George; AVAKUMOVIC, Ivan: *El príncipe anarquista*. Madrid: Júcar, 1975, p. 333.

⁵¹⁷ Eleuterio Quintanilla (1886-1966), militant anarquista. S'especula sobre la seva participació al Congrés Internacional contra la guerra del Ferrol de 1915, malgrat que segons Iñiguez (2001) pot tractar-se d'una confusió amb el portugués Aurelio Quintanilla.

⁵¹⁸ Federico Urales (1864-1942), periodista i fundador de *La Revista Blanca*.

⁵¹⁹ Ricardo Mella (1861-1925), pensador i periodista vinculat a l'anarquisme, i, en especial, a les doctrines anarcocolectivistes.

belicista en este caso responde a la creencia de que una victoria sobre los llamados ‘imperios centroeuropeos’ (Alemania, Austria) era una victoria de la libertad y del progreso, representado por países más tradicionalmente democráticos (Francia, Inglaterra)⁵²⁰. Per la seva banda, el polític Antón Fernández Álvarez coincideix amb Segarra i rebla afirmant que només així s’entén que Mella abandonés la seva anterior oposició a tota violència irracional⁵²¹. Aquests raonaments semblen força versemblants si atenem al joc de forces generals entre aliadòfils i germanòfils a l’Espanya del moment, especialment pel que podia suposar l’acusació de simpatia o identificació amb una postura tèbia respecte al militarisme germànic. Així, trobarem alguns periòdics, com *Cultura y Acción* (1913-1915) de Saragossa, *El Porvenir Obrero* (1904 i 1915-1916) de Mahó, *Acción Libertaria* (1915-1916) de Gijón, que van entendre i interpretar aquesta tendència pro-aliada de l’anarquisme mundial, defensant a les seves pàgines la tasca del bàndol aliat com a preservador de valors democràtics i baluard d’una eventual emancipació futura del proletariat, que en tot cas havia de trobar el seu enemic principal a la reacció prussiana representada pels imperis centrals.

Així doncs, restaria considerar la que fou postura majoritària, és a dir, la que s’oposà a donar suport a cap bàndol i articula un discurs en la tradició del pacifisme obrer. En aquest sentit, si pels anarquistes proaliats el referent va ser el manifest de Kropotkin, cal destacar un esdeveniment simbòlic en l’actuació d’aquells anarquistes que volgueren posar fi a la Gran Guerra: el Congrés Internacional contra la guerra celebrat a la ciutat gallega de El Ferrol l’any 1915. Segons explica Manuel Buenacasa, “fue convocado en El Ferrol por los camaradas Vieytes y Bouzá y el Ateneo Sindicalista de la mencionada población gallega”⁵²², que era llavors un del baluards cenetistes a Galícia. El Congrés s’havia de desenvolupar entre el 30 d’abril i el 2 de maig de 1915 amb una important presència espanyola, acompanyada de diverses delegacions internacionals. Aquesta arribada d’elements foranis, però, es va veure limitada per les pròpies barreres que la guerra marcava a la circulació de persones. A més, la prohibició governamental arribada tot just dos dies abans d’iniciar-se acabarà portant a la celebració clandestina de les sessions i a l’expulsió d’alguns assistents estrangers com fou el cas de la delegació portuguesa, circumstància que motivà la protesta pública de la Comissió organitzadora⁵²³. Malgrat tot, hi assistiren per part

---

⁵²⁰ SEGARRA, Agustí: *Federico Urales y Ricardo Mella, teóricos del anarquismo español*. Barcelona: Anagrama, 1977, pp. 82-83.

⁵²¹ FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, Antón: *Ricardo Mella o el anarquismo humanista*. Barcelona: Anthropos, 1990, p. 83.

⁵²² BUENACASA, Manuel: *El movimiento obrero español, 1886-1926*. Madrid: Ediciones Júcar, 1977, p. 44.

⁵²³ Al mundo entero los representantes al Congreso de la Paz. *Solidaridad Obrera*, 6 de maig de 1915, p. 4.

de l'anarcosindicalisme català elements tant importants com Manuel Andreu⁵²⁴, Ángel Pestaña⁵²⁵, Francisco Miranda⁵²⁶, E. C. Carbó⁵²⁷ i Antonio Loredó⁵²⁸, els quals eren majoritàriament representants d'una nova generació d'activistes obrers i no pas vells internacionalistes, tal i com indica l'historiadora Teresa Abelló⁵²⁹.

Respecte al contingut de les sessions, cal dir que aquestes es van inaugurar finalment el 29 d'abril amb la lectura d'una proposta de tres punts que serà aprovada: "1°. Que se nombre un Comité Permanente del Congreso Internacional de la Paz. / 2°. Que este Comité, compuesto por cinco miembros, se haga cargo de los documentos del Congreso, que los archivará como datos para la historia proletaria. / 3°. Que este Comité escriba cada quince días una alocución revolucionaria escrita en los idiomas que se habla en las naciones beligerantes y las haga llegar por todos los medios a las trincheras y a los campos de batalla"⁵³⁰. A més, es van tractar diferents temes de coordinació del proletariat dels diversos països, proposant-se com a expressió definitiva la creació d'una Internacional Obrera, la qual es donaria per constituïda a l'acte. Finalment, la primera jornada es va cloure amb la protesta per l'actitud contrària al Congrés manifestada per part del Partit Socialista, així com la defensa de les motivacions sincerament pacifistes dels assistents davant l'acusació d'alguna premsa que suggeria que l'acte era obra de l'espionatge alemany.

La segona sessió, mediatitzada per la deportació dels delegats portuguesos, se centraria en la radicació del Comité Permanent. Aquest havia estat adjudicat el dia anterior a la ciutat de Lisboa, però sembla que l'absència dels representants lusos motivaria la necessitat de reobrir el debat. Finalment, i malgrat que la candidatura de Barcelona planarà tots dos dies sobre l'horitzó, es decidirà que aquest organisme es quedés finalment a El

---

⁵²⁴ Manuel Andreu fou un militant molt ben considerat, conegut per la seva intel·ligència i habilitat als mítings. Fou Secretari General del Comité Nacional de CNT entre novembre de 1915 i agost de 1916.

⁵²⁵ Ángel Pestaña, militant i dirigent destacat, molt actiu durant els anys de la Primera Guerra Mundial, especialment per la seva direcció de *Solidaridad Obrera* després de l'escàndol que aquesta visqué per l'acusació de germanofília.

⁵²⁶ Francisco Miranda fou un conegut militant i propagandista des de principis de segle XX. Als anys que ens ocupen va ser secretari de la CNT catalana el 1917 i entre 1917-1918 secretari general de la CNT.

⁵²⁷ E.C. Carbó, anarquista de cert prestigi especialment durant els anys de la Primera Guerra Mundial. Durant l'anada al Congrés del Ferrol va intervindre a diversos mítings a Galícia juntament amb Castiñeira i López Bouza.

⁵²⁸ Antonio Loredó, militant d'origen gallec que després d'una estança a Argentina arriba a Catalunya el 1909 per dirigir *Tierra y Libertad* i acabar sent una peça clau a la clandestinitat de la CNT els anys 1913-1914. En motiu del Congrés ferrolà de 1915 acompanya Carbó i Castiñeira a diversos mítings a la zona.

⁵²⁹ ABELLÓ i GÜELL, Teresa: *L'antimilitarisme anarquista davant la guerra de 1914*, a *Col·loqui internacional "Revolució i socialisme"*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 1989, p. 18.

⁵³⁰ El Proletariado ante la guerra.- Congreso Internacional del Ferrol. *Solidaridad Obrera*, 13 de maig de 1915, p. 1; Congreso Internacional de la Paz en el Ferrol. *Tierra y Libertad*, 12 de maig de 1915, p. 1.

Ferrol. També es discutiran, a proposta d'Àngel Pestaña, aspectes de gran calat com la reorganització de la CNT, la seva vinculació a la nova Internacional i la futura publicació a diari de *Solidaridad Obrera* (1907-1939).

Malgrat la bona voluntat del Congrés, gran part de les intencions que va indicar a les seves resolucions no van arribar a bon port, com fou el cas de la creació d'una nova Internacional de caràcter sindicalista⁵³¹. El que sí va aconseguir, però, va ser refermar el convenciment de l'anarcosindicalisme espanyol i català de que la via neutralista era la correcta. Així, l'historiador Antonio Bar incideix molt encertadament en que “hasta tal punto fue radical la posición pacifista de la CNT, que es en estos momentos cuando se va a producir la ruptura de las relaciones entre la CNT y la CGT francesa, la anteriormente admirada e imitada central sindicalista, debido a la posición ambigua de ésta ante el problema de la guerra. Ello a pesar de la actitud claramente contraria al conflicto que habían manifestado importantes dirigentes de la misma, como Merrheim, Pericat o Bourderon, los cuales se oponían a la política seguida por su secretario general Jouhaux, llegando a asistir a la famosa Conferencia pacifista internacional de Zimmerwald, y a firmar – Merrheim y Bourderon – el manifiesto antibélico que ésta elaboró”⁵³². No fou el Congrés de El Ferrol, però, l'única reunió que l'anarcosindicalisme espanyol va promoure sobre el tema de la guerra. Un altre exemple fou l'Assemblea Extraordinària de la CNT celebrada el 10 de maig de 1917 al Centre Obrer del carrer Mercaders de Barcelona, donat que la promotora havia estat la mateixa CRT catalana. En aquesta cimera, es reafirma la ortodòxia pacifista i s'acorda intensificar la campanya anti-intervencionista, fins a tal punt que s'encarrega fer gestions davant la UGT per tal d'exhortar-la a abandonar tota vel·leïtat proaliada.

Però més enllà de dos esdeveniments puntuals, el que pot donar la mesura real del compromís pacifista de l'anarcosindicalisme espanyol, i singularment el català, és l'anàlisi del discurs que es va articular a les pàgines dels seus portaveus. Aquest punt de vista va ser compartit per la majoria de la premsa àcrata del moment, tant en la difusió d'abast local català mitjançant publicacions com per exemple *Acción* (1914) i *Acción Fabril* (1915-1916) de Mataró, i *El Vidrio* (1915-1920) i *La Colmena Obrera* (1915-1919; 1931-1932 i 1976-1978) de Badalona, així com més extensament arreu del territori amb *Tierra y Libertad* (1904-1923) i la mateixa *Solidaridad Obrera* (1907-1939). Era precisament aquesta darrera la publicació més

---

⁵³¹ BAR, Antonio: *La C.N.T. en los años rojos*. Madrid: Akal, 1981, p. 314.

⁵³² *Ibidem*, p. 431.

representativa del món anarcosindicalista dels anys de la Primera Guerra Mundial, donat el seu caràcter de portaveu de la CNT i el seu prestigi com a guia i divulgadora de proclames sindicalistes. No es pot oblidar que *Solidaridad Obrera* (1907-1939) reuneix les plomes més brillants del moment i els dirigents més destacats i que, per tant, la seva posició respecte de la guerra havia de ser àmpliament difosa i atentament escoltada.

No obstant, existeixen diverses circumstàncies que fan que el discurs de *Solidaridad Obrera* (1907-1939) hagi de ser considerat a part i amb especials prevencions. La “*Soli*” va ser un fidel reflex de les tensions i circumstàncies del moment: expansió econòmica a Catalunya provocada per l’augment de la demanda dels propis països bel·ligerants, ràpida pujada dels preus mai equiparada amb la dels sous, increment de la mà d’obra en funció de les migracions que arriben de la resta de Catalunya i del Llevant espanyol fins a Barcelona, i, per extensió, augment de les accions reivindicatives. En aquest context, doncs, no ha de ser estrany que la “*Soli*” fóra sovint retallada per la censura del govern de torn. Aquesta pressió governamental es va sumar en aquests anys a un important dèficit en la financiació de la publicació, derivada de la debilitat i insuficiència en la organització del mateix sindicat, posant en algunes ocasions en perill la seva sostenibilitat. La situació, a més, es va agreujar notablement amb l’espectacular increment del preu del paper premsa durant la guerra, com a conseqüència de la seva escassetat.

Però per sobre de totes les dificultats, *Solidaridad Obrera* (1907-1939) continuà en aquests anys la defensa del discurs antimilitarista i pacifista. Perpetuant aquesta tradició, la seva redacció va reforçar la defensa del neutralisme davant la Gran guerra, malgrat que això coincidís amb la tàctica escollida pels germanòfils com a defensa dels seus interessos. Aquest fet provocà que molt aviat les sospites i les acusacions de germanofília comencessin a recaure en l’anarquisme i l’anarcosindicalisme espanyol. L’espionatge, el suborn a algunes de les “plomes” referents als papers, i fins i tot, la compra de periòdics per part d’aliats i germànics, van ser realitats del moment, que feien que la suspicàcia es trobés a l’ordre del dia. Els agents estrangers i les respectives ambaixades, coneixedores de les dificultats econòmiques que moltes publicacions arrossegaven com a efecte de la pujada del paper premsa, van cercar maneres per convèncer alguns sectors d’aquest món periodístic per tal de fer negoci amb la difusió de certes opinions. En aquest context, *Solidaridad Obrera* (1907-1939) va encarnar el 1917 un dels escàndols més impactants, ja que va descobrir la trama per la qual el seu director i redactor José Borobio, havia passat a trobar-se a sou de

l'ambaixada alemanya a canvi d'accentuar la campanya neutralista. Quan el cas Borobio esclatà, la redacció en ple va dimitir, prenent la direcció una comissió sindical que donà el relleu com a director a Ángel Pestaña⁵³³. Ell mateix explica la situació en què es trobà el periòdic: “Ya en funciones, nos dimos cuenta de que el mal era mucho más profundo de lo que visto de fuera parecía. La tirada estaba reducida a unos tres mil quinientos ejemplares y muchos de ellos no se contaban. ¿De qué vivía, pues, el diario? De los donativos de los Sindicatos, y de los anuncios, y de los ingresos inconfesables”⁵³⁴. En la seva administració, Pestaña intentarà establir econòmicament el diari i regenerar el diari en la seva imatge i prestigi. La forma d'explicitar aquest canvi fou la campanya que des del portaveu anarcosindicalista es va fer contra Manuel Brabo Portillo (?-1919), cap de la policia i executor visible de la repressió política i sindical barcelonina, al qual es denuncià tot demostrant els contactes que aquest mantenia amb l'espionatge alemany, que li comprava informació sobre els vaixells que partien del port de Barcelona.

La credibilitat de Solidaridad Obrera (1907-1939) es va recuperar en gran manera gràcies a aquesta nova imatge, però també com a resultat del manteniment de la línia pacifista, que venia a insistir en el discurs de condemna a la guerra. Malgrat tot, la presència d'aquesta indiscutible ombra és inevitable, per la qual cosa considerem més apropiat crear la recerca del discurs anarcosindicalista sobre la Gran Guerra amb les pàgines d'altres publicacions similars que no s'havien vist arrossegades per les conspiracions internacionals. De fet, si realitzem una anàlisi d'aquestes publicacions podem delimitar un discurs prototípic del pacifisme obrer anarquista, que en aquest cas s'amotlla a la realitat d'aquests anys. El seu punt de partença el constitueix, com era fins a cert punt lògic, l'experiència prèvia del moviment, és a dir, el record de la Setmana Tràgica (1909) i les guerres colonials espanyoles d'ençà el tombant de segle. En aquest sentit, no podem oblidar que únicament havien transcorregut cinc anys d'uns esdeveniments que havien marcat el país i molt singularment un moviment obrer que n'havia patit la repressió posterior. Això va fer que les vivències, tant individuals com col·lectives, encara restessin indelebles en la memòria d'uns catalans que ara es trobaven en el llinar d'una guerra europea de conseqüències imprevisibles.

---

⁵³³ TAVERA, Susanna: *Solidaridad obrera. El fer-se i el desfer-se d'un diari anarco-sindicalista (1915-1939)*. Barcelona: Col·legi de periodistes, 1992, p. 27.

⁵³⁴ PESTAÑA, Ángel: *Lo que aprendí en la vida. Vol 1*. Vizcaya: Zero, 1972, pp. 73-74.

Malgrat que les diferències entre ambdues conjuntures eren molt evidents, la por a l'entrada d'Espanya al conflicte va motivar una alerta inicial que va monopolitzar les reaccions primerenques. Aquesta situació, més que resultar del dolor real de la marxa dels fills, marits, etc., es va basar de forma molt probable en l'experiència d'unes guerres imperialistes que d'altra banda continuaven actives. Es tracta d'un efecte multiplicador que provoca que els portaveus llibertaris es manifestin remarcant la profunda aflicció acumulada i la percepció d'una clara insensibilitat per part dels responsables governamentals. Durant tota la Gran Guerra aquesta sensació va romandre latent i s'expressava amb absoluta rotunditat: "Por lo que se ve no basta con nuestra sangría de Marruecos, se quiere más, se quiere colocar al pueblo español en el trance de tenerse de confundir con los pueblos en lucha o perecer de inanición. / Mas nosotros ya lo hemos dicho infinidad de veces: en nuestra calidad de obreros somos antiguerreristas, vamos en contra de todas las guerras, las promueva quien las promueva. / Condenamos todas las guerras porque las conceptuamos bárbaras e inhumanas. Nosotros entendemos que los seres humanos deben de resolver todas sus diferencias en el terreno de la paz y la armonía, jamás se debiera de apelar a la estridencia ni menos a la fuerza por ser esta la negadora del derecho"⁵³⁵.

El convenciment amb què s'expressava aquesta oposició contrastava, però, amb els dubtes que generava la sinceritat del pronunciament neutralista per part del govern. Davant d'això, l'amenaça que s'esgrimia des de les files obreres era també taxativa: "Pero si el caso de arrastrarnos a la contienda europea llegara, nosotros, el proletariado militante, hablaremos para que no se reprisen las jornadas de 1909. Y haremos que las teas incendiarias del pueblo no vayan a purificar el ambiente de las Iglesias y conventos, sino que indicaremos la necesidad de quemar la lengua de los mercaderes y farsantes. / El camino está trazado: Los reos de alta traición, son desde Maura a Lerroux. / ¡Proletarios dignos! Entretanto gritemos con nuestros hermanos de Solidaridad Obrera: / ¡Antes que la guerra, la revolución! / ¡Abajo la guerra!"⁵³⁶

Aquesta recurrència a la Setmana Tràgica no és casual. Com hem vist abans, durant aquests anys es produeix un cert recanvi generacional al si de l'anarcosindicalisme català i cal pensar que molts dels nous dirigents d'aquest moviment havien trobat el seu baptisme de foc en aquelles jornades turbulentes. Podem esmentar casos com els de Joan Peiró i

---

⁵³⁵ Los grandes problemas. *La Colmena Obrera*, núm. 29, 23 de setembre de 1916, p. 3.

⁵³⁶ España y la guerra europea. *La Colmena Obrera*, núm. 29, 23 de setembre de 1916, p. 1.

Belis (1887-1942), que tingué un paper protagonista a les mobilitzacions de Badalona, fets que li suposaren el primer període d'empresonament de la seva vida i un breu exili al Rosselló⁵³⁷, o el de Salvador Seguí, del qual diu Huertas Clavería⁵³⁸ que es va acabar decantant per l'anarquisme arran de la protesta barcelonina.

Pel que fa a les raons concretes esgrimides per tal de justificar aquest posicionament front a la contesa europea, en podríem delimitar algunes de tradicionals en l'anarquisme. En aquest sentit, no manquen les reflexions sobre la naturalesa perversa de les guerres que s'expliciten en multitud de textos⁵³⁹, molts d'ells en la línia de la literatura costumista. Es tracta de narracions efectistes, on es detallen, per sobre de consideracions polítiques, les desgràcies i horrors que pateix el proletariat com a classe social que arrisca d'una forma indiscutible la vida al front. D'aquesta manera s'aconseguia, mitjançant l'encarnació del patiment abstracte, la connexió sentimental entre el lector i la ideologia que defensava, ja que, en termes específicament morals, aquesta visió de la guerra havia concitat força consens entre les classes populars. D'altra banda, aquests textos resulten força interessants ja que poden ser analitzats en clau de contrapès del que George L. Mosse ha descrit com a *Myth of the war experience*⁵⁴⁰.

Mosse assenyala com durant el segle XIX s'articula un significatiu canvi pel que fa a la visió del soldat, la guerra i l'esforç bèl·lic: "The wars of the French Revolution (1792-1799) and the German Wars of Liberation against Napoleon (1813-1814) saw the origins of the Myth of the War Experience, which fulfilled a need that had not existed in previous wars – wars which had been fought by mercenary armies with little stake in the cause for which they fought. The revolutionary wars were the first to be fought by citizen-armies, composed initially of a large number of volunteers who were committed to their cause and to their nation. Those who fell in these wars were comrades in arms, the sons or brothers

---

⁵³⁷ ALBADALEJO, Jordi; ZAMBRANA, Joan: *Inicis d'un sindicalista llibertari. Joan Peiró a Badalona, 1905-1920*. Badalona: Edicions fet a mà, 2005, p. 62.

⁵³⁸ HUERTAS CLAVERÍA, Josep Maria: *Salvador Seguí, "El noi del sucre". Materiales para una biografía*. Barcelona, Laia, 1976.

⁵³⁹ Alguns exemples els trobem a: ESPARTACO: Visión ..... o realidad? *Acción*, núm. 9, 19 de setembre de 1914, p. 2-3. ; De pluma agena. Pequeñas víctimas. *Acción*, núm. 9, 19 de setembre de 1914, p. 3. ; TORRENTS, S.: Triste espectáculo. *Acción fabril*, núm. 34, 20 de novembre de 1915, p. 1-2. ; VIERGOL, Antoni de: Diálogos de la guerra. Dos cadáveres hablan. *Acción fabril*, núm. 53, 15 d'abril de 1916, p. 3. ; La literatura y la guerra. Diálogo de los buitres. *Acción fabril*, núm. 61, 10 de juny de 1916, p. 2-3. ; RUEDA LÓPEZ, Rafael: Dolora. La guerra y las madres. *El Vidrio*, núm. 32, 30 d'agost de 1917, p. 4. ; TOLDERO: Rápida. *La Colmena Obrera*, núm. 31, 21 d'octubre de 1916, p. 3. ; PONCE DE LEÓN, P.: La barbarie guerrera. *La Colmena Obrera*, núm. 36, 30 de desembre de 1916, p. 3.

⁵⁴⁰ MOSSE, George L.: *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*. Oxford: Oxford University Press, 1990, pp. 7-11.

of someone one could have known; it was necessary to legitimize and justify their sacrifice. The volunteers played their role as mythmakers for the first time in these wars”⁵⁴¹. Així, segons Mosse, la crida de l’Assemblea Legislativa als ciutadans per lluitar contra els invasors va determinar l’ingrés de grups socials que abans no es trobaven igualment representats als exèrcits com els burgesos qualificats. Malgrat que el percentatge de soldats provinents de classes socials instruïdes no excel·lia el 12%, aquest fet, juntament amb el prestigi de servir a la causa patriòtica de la revolució, va provocar un canvi absolut de mentalitat: “Where in France there used to be signs at the entrance of the public places, ‘No dogs, prostitutes or soldiers’, now a Jacobin placard proclaimed that ‘the profession of arms used to be considered dishonorable, today it is an honored profession’”⁵⁴². En definitiva, el soldat ja no serà mai més un mercenari que lluita pel benestar d’una dinastia, sinó un soldat-ciudadà lleial a la pàtria. El rerefons cultural del XIX i principis del XX també van ser receptius a aquesta mutació. La consolidació del moviment romàntic acabarà de bastir una visió de la guerra i del servei militar on s’exalcen valors com la camaraderia, la recerca d’aventures, la coneixença de nous països, etc., a l’estil dels escrits de Byron sobre la independència de Grècia. Es fornirà a l’entorn del servei militar, doncs, la consideració de ritus iniciàtic que concreta la demostració de la masculinitat: el jove ha de mirar la mort als ulls i revelar la seva dignitat com a membre de la comunitat. I ja arribats a la vintena centúria, corrents com el futurisme i l’expressionisme alemany consideraven que la guerra era l’única oportunitat que tenia la seva generació per crear un home nou que modelés una societat nova i que acabés amb la seva monòtona i aburgesada existència.

Al marge d’aquest *background*, sovint s’ha subratllat el desconeixement de la guerra que tenien els joves d’inicis del noucents per tal d’explicar el seu entusiasme en esclatar la Gran Guerra. Si bé és cert que aquests no havien experimentat cap conflicte important llevat de la breu Guerra franco-prussiana (1870-1871), també convé argüir que les dimensions de les conseqüències de les campanyes militars no eren en absolut comparables amb el que desvetllaria el segle XX. En aquest sentit, Mosse justifica la rellevància que atorga a la Primera Guerra Mundial dins del seu propi estudi en base a aquesta mateixa raó: “The First World War is the focus of this book, for here the encounter with mass death took on a new dimension, the political consequences of which vitally affected the politics of the interwar years. More than twice as many men died in action or of their wounds in the First World War as were killed in all major wars between 1790 and 1914. Some figures will

---

⁵⁴¹ Ibidem, pp. 9-10

⁵⁴² Ibidem, p. 18.

help clarify the unprecedented extent of the encounter with mass death which dominated the memory of that war. Some thirteen million men died in the First World War, while Napoleon in the war against Russia, the bloodiest campaign before that time, lost 400.000 men – some 600.000 fewer than fell on all sides in the inconclusive battle of the Somme in the 1916. The greatest war in the nineteenth century, the Franco-Prussian War (1870-1871), saw 150.000 French dead, while 44.780 Prussians fell in battle. By the time of the First World War the memory of the great losses in the Napoleonic Wars was fading, and the losses in war in the nineteenth century could not compare with what was to come. The new dimension of death in war called for a much greater effort to mask and transcend death in war than had ever been made before”⁵⁴³. Per tant, aquest nou tipus de guerra i la seva experiència humana exigiran la multiplicació dels estímuls imprescindibles per mantenir el *Myth of the War Experience*, cosa que el farà més viu i present als discursos públics.

L’anarquisme era ben conscient d’aquestes campanyes justificatòries per part de l’Estat. Així, gran part dels esforços propagandístics en contra de les guerres d’aquest moviment s’orientaven històricament en la voluntat de socavar les guerres des de les seves bases, és a dir, desmobilitzant els seus elements imprescindibles: els soldats que provenien de les classes populars. Només cal esmentar els escrits polítics de Tolstoi o alguns discursos de les campanyes contra la Guerra del Marroc (1909) per palesar aquest recurs a la revolució interior i l’objecció a l’esforç guerrer. En bona lògica, doncs, els àcrates catalans dels anys de la Gran Guerra (1914-1918) dirigiran severes crítiques cap a les institucions estatals que, en la seva opinió, eren les que més s’encarregaven de difondre aquests valors. De totes elles, l’exèrcit ocupava el paper preeminent com a impulsor del militarisme. A més, la figura del soldat en el context d’un exèrcit nacional que combat a la guerra, esdevé un mitjà per tal de perpetuar la propietat d’una burgesia nacional que actua conjuntament per a expandir la influència dels seus negocis. L’articulista Salvador Torrents ho verbalitza a les pàgines d’*Acción*: “Para afirmar mi tesis es imprescindible hacer un poco de historia para concretar que el militarismo sea alemán, sea francés, sea chino, siempre ha sido el defensor de la propiedad, ya que para tal motivo ha sido creado. / Siempre que los banqueros de una nación han tenido necesidad de nuevos mercados, los buscan, si no pueden por la astucia, por la fuerza, siempre encuentran un cuento para engañar al pueblo para que vaya a derramar su sangre para llevar sus cajas de caudales. [...] / Por esto soy partidario de

---

⁵⁴³ Ibidem, pp. 3-4.

combatir la propiedad, origen de todas esas miserias, porque mientras exista la propiedad habrá cañones y fusiles para defenderla”⁵⁴⁴.

En un altre graó interpretatiu, trobarem també la crítica a una escola estatal i burgesa com a nucli de violència i d'inoculació del germen militarista. Aquesta escola era considerada com l'ens on l'Estat iniciava la seva tasca coercitiva, i per tant, com a primera estació on dur a terme una violència modeladora amb els nens, aplicant una disciplina irracional i religiosa que aplanava el terreny cap a l'obediència militar. Així, a la premsa anarcosindicalista sovintegen els articles on es critica aquesta tasca difusora de mites nacionals, de batalles honorables i d'amor a la jerarquització. A canvi, es reivindica la tasca de Ferrer i Guàrdia i de les escoles racionalistes com a peons imprescindibles en la reversió d'aquests elements: “En aquests dies que la barbàrie impera en la major part del continent europeu, puntejant en diversos llocs dels altres continents i menaçant amb extendres a tots arreu, esbocinant i fent runes la primera capa de civilització que'ns encubria, demostrant la corrupció interna cuberta per la barniçadora civilisadora que'ns havia dat tota mena d'intellectuals al servei de la burgesia, en aquests dies repeteixo, es quant es fa més necessari el recordar la tasca altament humana del últim fusellat a Montjuich. [...] / Ben segur que molts al sentir parlar de la guerra mourán sons llavis llençan un anatema contra la barbarie que ella representa; però a ben segur que la generalitat no s'ha preocupat de que als infants, sos propis fills, les generacions de demá, se'ls dongui una ensenyança despullada d'idolatries, que produeixen fanatismes, ja siguin aquestes de coses reals, abstractes o imaginaries. Si a les generacions actuals quant son pas per l'escola no'ls haguessin fet creurer, infiltrant-los l'idea en son cervell, que la delimitació humana, arbitraria i convencional d'una porció de terra anomenada nació, dintre de la qual naixeren, o sigui, *la seva patria*, era millor i superior a totes les altres, i per lo tant, més rica, més digne, més intel·ligent, més progressiva; no s'hauria pogut produir aquesta matança en la que'ls combatents joiosament donen sa vida per a salva *la seva patria*”⁵⁴⁵.

I és precisament aquest darrer concepte, el patriotisme, un altre dels protagonistes destacats dels escrits que estem esgrunant. Malgrat que el context de l'obrerisme europeu no era gaire afalagador per a la causa internacionalisme, l'anarcosindicalisme català no es va moure del seu antinacionalisme, recolzat al seu torn per un fort antiestatisme. Aquesta negació de la pàtria i del compromís de l'obrer amb ella es va formular a *La Colmena Obrera*

---

⁵⁴⁴ TORRENTS, Salvador: Mi opinión sobre la guerra. *Acción*, núm. 13, 7 de novembre de 1914, p. 2.

⁵⁴⁵ TEIXIDÓ, Joan: La guerra i l'escola. *Acción*, núm. 14, 21 de novembre de 1914, p. 1.

(1915-1919; 1931-1932 i 1976-1978) en aquests termes: “Constituimos los proletarios una clase internacional, no local o nacional, y nuestros intereses no pueden reconocer la división de nacionalidades, en buena lógica. Nos es completamente indiferente saber el lugar dónde nació el burgués que nos explota, porque sea cual fuere ese lugar, a él no le guía otro propósito que obtener el mayor beneficio posible de nuestro trabajo, pagándonos con el salario más ínfimo y haciéndonos trabajar durante jornadas larguísimas. Del mismo modo procederá el explotador que ha nacido aquí que el que vió la luz más allá de las fronteras. / Y si indiferente nos es la nacionalidad del capitalista que nos roba nuestra producción, indiferente nos debe ser también la nacionalidad de los hombres del Estado que nos roban la libertad. / Este criterio brevemente esbozado, nos coloca frente a una realidad más importante para la clase obrera, que la realidad de las nacionalidades: La división de clases, la división de ricos y pobres. Esta última genera la guerra social, la lucha de clases; aquélla es principalísimo factor de la guerra entre los pueblos, de igual modo que el capitalismo y todos los imperialismos”⁵⁴⁶. Així doncs, no seran estranyes les contínues reivindicacions i exhortacions que demanin la unitat obrera, la recuperació d’una antiga unitat d’acció que blasmen haver perdut: “Da pena oír las opiniones que se exponen sobre esa carnicería, por hombres que siempre han tenido la palabra internacionalismo en los labios haciendo votos para que *ganen* los que ellos creen ser los mejores”⁵⁴⁷.

Però al marge d’aquestes denúncies recurrents i de caràcter més abstracte, l’anarcosindicalisme català desenvoluparà altres raons de caràcter més contingent per tal de substanciar la seva neutralitat combativa respecte a la guerra mundial. La més important de totes elles destaca per no ser mai expressada, però resulta igualment plausible. Es tracta de la voluntat de guanyar prestigi en la competència amb el socialisme, que s’havia decantat cap a l’aliadofilia. Descartada completament la tria per la germanofilia per les evidents contradiccions ideològiques que suposava, la defensa a ultrança de la neutralitat esdevenia l’opció més lògica i profitosa per a l’anarcosindicalisme en termes de distanciament de la competència, més enllà de la coherència doctrinal amb el passat que podia representar. En efecte, podem deduir que per a la CNT la seva postura contra la guerra va resultar un element de fort prestigi social. Aquesta afirmació es pot sustentar, a més, amb l’anàlisi de les xifres d’afiliats a la pròpia central sindical. En aquesta conjuntura de campanya pacifista – sense menystenir altres protestes articulades durant aquests anys com la de les subsistències de 1917 –, la CNT passa de 30.000 afiliats el setembre de 1915 a 114.000 el

---

⁵⁴⁶ Contra el nacionalismo y contra la guerra. *La Colmena Obrera*, núm. 28, 9 de setembre de 1916, p. 1.

⁵⁴⁷ TORRENTS, Salvador: *Mi opinión...* op. cit., p. 2

novembre de 1918⁵⁴⁸. Aquesta importància del problema de la guerra és refrendada també per la pròpia existència del Congrés de Ferrol d'abril de 1915, durant el qual es decideix ni més ni menys que la reconstitució de la mateixa CNT – conduïda per la CRT catalana – després d'un període de baixa activitat com a conseqüència de les repressions sofertes en anys anteriors. Això demostra, per altra banda, la rellevància dels assistents a la cimera gallega per la pau, prou qualificats com per dirimir el futur del mateix sindicat, que acabarà establint les seves bases definitives en el renovador Congrés de Sants de juny i juliol de 1918.

Un segon argument de caràcter circumstancial pel qual l'anarcosindicalisme es va mostrar refractari a la guerra europea foren les conseqüències econòmiques que se'n derivaren per a Catalunya. Mentre alguns industrials havien fet negoci amb l'increment de les exportacions als països en litigi, la fugida d'aquests productes a l'exterior havien provocat l'augment desmesurat dels preus, fenomen especialment sagnant pel que fa als productes de primera necessitat: les subsistències. Aquesta inflació desmesurada va conduir a situacions extremes a les economies familiars, i, per tant, suposava un fort motiu de mobilització per als treballadors que calia rendibilitzar. Així, els sindicats van encetar tot un seguit de campanyes que reclamaven el control dels preus i un augment dels salaris que restituís el poder adquisitiu i la qualitat de vida dels obrers a data de 1913. L'empobriment de les classes populars va experimentar un *crescendo* que culmina entre l'hivern de 1917 i 1918, moment en què la crisi es desferma d'una manera més atroç. A més, l'epidèmia de grip espanyola d'aquell any acaba de despullar les insuficiències de l'alimentació d'unes classes populars que han patit una progressiva desnutrició que ara els aboca a estar més exposats al virus. La conseqüència foren grans mortaldats i l'augment exponencial del descontentament i la inestabilitat política. Fruit d'això, UGT i CNT recuperaran la unitat d'acció i caminaran de la mà, intentant enfrontar la situació de la manera més contundent possible.

Malgrat aquesta campanya conjunta pel problema de les subsistències, les postures respecte del conflicte europeu van continuar inamovibles. Aquesta acèrrima defensa de la neutralitat per part dels anarcosindicalistes va suposar per altra banda incòmodes – i en certes ocasions, com hem vist, reals – acusacions de germanofília. El cas més espectacular va ser l'esmentat suborn d'alguns membres del diari *Solidaridad Obrera* (1907-1939) per part

---

⁵⁴⁸ BAR, Antonio: *La C.N.T.* ... op. cit., pp. 338-341.

d'agents de l'ambaixada alemanya, però no seria l'únic. En van haver d'intents que van ser viscuts i narrats amb gran teatralitat, com el de Salvador Seguí, el qual ho explicava en els següents termes a *Solidaridad Obrera* el 5 de febrer de 1917: “Devien ser les onze de la nit de dissabte, quan un subjecte d'expressió vulgar i indefinida demanava per mi en el Centre obrer d'aquesta ciutat; ignoro el seu nom i no serveix de res en aquest cas. / El cert és que tal subjecte, aconseguí veure'm després d'algunes gestions, però sens dubte eren tan greus les coses que m'havia de dir, que només podia fer-ho en un lloc confidencial. / Finalment, picat per la curiositat, vaig accedir a una cita que em donà en un concorregut bar-restaurant d'aquesta ciutat. / Un cop allí, una mica apartat de la gentada i del soroll de tots els llocs concorreguts, en un racó que servia de recer de silenci, vaig descobrir que qui havia de parlar-me no era la dita “persona”, sinó una altra que allí s'estava esperant-me. (...) / La seva paraula és nerviosa, tallada: / Senyor Seguí, no sé com començar a manifestar-vos... Mireu... / Oh! Parleu, parleu... / Bé, amb el vostre permís, us diré francament l'objectiu de la meva cita. (...) Amb el vostre permís, doncs. Es tracta de la guerra; crec que estarem d'acord. Com a secretari de la Confederació Regional del Treball, vós podríeu fer alguna cosa i guanyar alguna pesseta... / Continueu, continueu. / Doncs sí; es tracta de guanyar alguna pesseta i de fer una “bona” obra. Convoqueu una reunió de tots els sindicats de la regió, per tal de tractar de la guerra i defensar la neutralitat. Això no és pas difícil... / Teniu raó. Això no es difícil”⁵⁴⁹. La narració continua amb el pagament per part del subornador de “quaranta duros”, que Seguí accepta sabent que al voltant hi havia companys del sindicat dels quals s'havia fet acompanyar discretament i que ho presenciaven tot. Seguí donà els diners al comitè de la CNT. Així, Seguí conclou l'article de forma altament contundent: “La protesta contra la guerra, contra els governants homicides d'Europa, cal que sigui protesta antipatriòtica, antimilitarista i anticapitalista. La nostra classe explotada no reconeix com a bons cap dels qui fan la guerra, i no volem tampoc fer la guerra estèrilment, vessant la nostra sang pels nostres enemics. / Nosaltres, solament nosaltres, units en la nostra obra, contra tots i contra tot allò que s'oposi al nostre benestar, hem de formar un sol bloc, una sola força i una sola ànima. / Uniu-vos, companys, uniu-vos; el perill us volta per totes bandes! Que el Sindicat sigui el nostre baluard, la nostra eina amb la qual treballem per l'emancipació”⁵⁵⁰.

Després de tot, però, cal afirmar que aquesta pràctica d'intent de compra de publicistes – d'altra banda no exclusiva dels alemanys ni dels anarcosindicalistes – no va

---

⁵⁴⁹SEGUI, Salvador: Una entrevista con el “diablo”. *Solidaridad Obrera*, 5 de febrer de 1917, p. 1.

⁵⁵⁰ Ibidem.

variar l'opinió dels àcrates respecte als esdeveniments. En tot cas, va servir per a prosseguir amb una línia editorial determinada aprofitant uns recursos econòmics de moralitat dubtosa però gens menyspreables en la conjuntura econòmica del moment i amb el considerable increment del preu del paper que ofegava multitud de publicacions. La prova es troba en la trajectòria històrica del moviment llibertari i en les opinions vertides a *Solidaridad Obrera* (1907-1939) en els temps posteriors amb Pestaña al capdavant.

Finalment, si hem examinat aquest discurs de l'anarcosindicalisme entre el 1914 i el 1918 no podem deixar d'esmentar la solució que proposen per tal d'acabar amb la guerra, i que és igualment tòpica: la vaga general revolucionària. Malgrat que alguns com el mateix Salvador Seguí insinuaven l'excés d'optimisme d'aquesta via⁵⁵¹, la corrent generalitzada manifestava que calia aprofitar el daltabaix amb l'objectiu de fer una autèntica revolució proletària que finiquitaria les causes de les guerres. Aquest fragment extret de *La Colmena Obrera* (1915-1919; 1931-1932 i 1976-1978) és prou eloqüent: “Nosotros que perseguimos por encima de toda aspiración la derrota del capitalismo y la constitución de una sociedad de productores libres, hemos de continuar ocupando nuestros puestos mirando nuestra realidad de esclavos dominados, engañados por apóstoles y tiranos. / Estamos contra la guerra y contra los sentimientos nacionalistas sin ninguna vacilación, y, si el trágico torbellino de la conflagración quisiera envolvernos, empezaremos por perseguir a nuestros enemigos de este lado de la frontera. La guerra entonces la transformaremos en revolución. / Pesaremos responsabilidades y en último término el rayo vengador caerá sobre los culpables. Pero no será esto necesario, la ola la formará el pueblo y no quedará piedra sobre piedra. / ¿Querrán tal suerte los gobernantes españoles? / ¡Abajo la guerra! / ¡Protestemos contra la guerra y los factores de la guerra! / ¡Antes que la guerra, la revolución!”⁵⁵²

Observant aquesta retòrica, doncs, no ens ha d'estranyar l'emmirallament de què s'imbuirà el moviment llibertari respecte de la revolució soviètica d'octubre de 1917. A la seva capacitat de seducció en qualitat de presa del poder per part dels proletaris també hem d'afegir la circumstància d'haver-se portat a terme amb el lema peremptori de la sortida revolucionària de la guerra per part de Rússia, que tenia el seu precedent a la Conferència de Zimmerwald⁵⁵³. Per aquesta raó no faltaran les reivindicacions de l'experiència soviètica, que es veuran matisades en els següents anys amb l'arribada de les notícies de la repressió

---

⁵⁵¹ CRUELLES, Manuel: *Salvador Seguí, el noi del sucre*. Barcelona: Ariel, 1974, p. 95.

⁵⁵² Contra el nacionalismo y contra la guerra. *La Colmena Obrera*, núm. 28, 9 de setembre de 1916, p. 1.

⁵⁵³ HUMBERT-DROZ, Jules: *L'origine de l'internationale communiste: de Zimmerwald à Moscou*. Neuchâtel: Édition de la Baconnière, 1968.

del moviment àcrata rus. El que no variarà en tot cas serà la totemització de la revolució com a panacea de tots els problemes proletaris, cosa que es perllongarà més enllà d'aquests anys com a propi també del pacifisme obrer català. Altres forces polítiques, però, adoptaran altres vessants del pacifisme i per tant altres solucions més moderades, com és el cas del catalanisme.

CAPÍTOL 6

La formació d'un grup d'intel·lectuals contra la guerra dins de la resignada neutralitat catalanista

El moviment catalanista arriba als anys de la Primera Guerra Mundial amb una gran implantació al país i amb la potència que li conferia una sòlida estructura que s'havia encarnat en la creació de la Mancomunitat el mateix any 1914. En opinió de l'historiador Jordi Casassas⁵⁵⁴, podem distingir tres fases en aquest camí cap a l'hegemonia i institucionalització del catalanisme. La primera s'inicia a començaments de segle amb el naixement de la Lliga Regionalista que suposarà l'endegament del projecte cultural i polític de Prat de la Riba que aprofitarà el context favorable de la Solidaritat Catalana i la voluntat regeneradora sorgida de la crisi finisecular. El 1909, però, marcarà un clar hiatus i donarà inici a una segona fase després de la brutal sacsejada que implicà la Setmana Tràgica. La Solidaritat Catalana ja s'havia dividit entre dretes i esquerres i la Lliga Regionalista havia d'apostar per una de les dues vies obertes al partit: la de Cambó, que implicava l'aliança amb Maura i la voluntat d'influir creixentment a Madrid, o la de Prat, inclinada a reforçar la societat civil catalana i dotar-la d'unes institucions que conferissin prou solidesa i implantació al projecte catalanista, que a posteriori i sobre aquesta base podria projectar aquest model en una Espanya descentralitzada. Aquest darrer model, a més, atorgava un paper essencial als intel·lectuals catalans com a creadors i transmissors d'una nova cultura nacional, que havia de col·locar-se a l'alçada de les europees. Finalment, seria aquesta via pratiana la que esdevindria dominant i els lligaires remuntarien els seus discrets resultats electorals a partir de finals de 1911, amb la victòria a les municipals de Barcelona, que van permetre presentar al govern Canalejas el projecte de les bases de la Mancomunitat amb un recolçament polític suficient com per desembocar el 6 d'abril de 1914 amb la creació de la mateixa, presidida per Prat.

Així, els anys de la Gran Guerra i la mort de Prat de la Riba l'any 1917 marcarien el final d'aquest segon període. És aquesta la conjuntura que ens ocupa, un moment en què la Lliga és indiscutiblement la força hegemònica del país, amb la direcció de la Mancomunitat i els principals ajuntaments catalans excepció feta de la ciutat comtal. A més, rebien el suport d'uns intel·lectuals noucentistes en un moment culminant de la seva acció i amb un

---

⁵⁵⁴ CASASSAS, Jordi: *La institucionalització de la cultura*, dins de DD.AA.: *El noucentisme. Cicle de conferències fet a la Institució cultural del CIC de Terrassa*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985, p. 53

líder com Eugeni d'Ors (1881-1954) que trobà en la direcció de l'Institut d'Estudis Catalans un instrument clau de la seva acció cultural.

Sobre el posicionament dels diversos grups polítics en relació a la Gran Guerra des d'una lògica esquerres-dretes i de la seva relació amb l'aliadofilia i la germanofilia respectivament ja n'hem parlat amb anterioritat. Cal confirmar, però, que aquest esquema també es reproduïx al si del catalanisme. Malgrat l'amplitud amb què es va abraçar la neutralitat en les primeres setmanes del conflicte, ben aviat es van començar a produir les naturals fissures entre partits. Les actituds aliadòfiles van florir ràpidament entre una esquerra desorientada després de l'experiència fallida del Pacte de Sant Gervasi (1914) amb el Partit Republicà Radical. D'una banda, la UFNR, debilitada per les escissions dels sectors nacionalistes que no havien vist amb bons ulls l'entesa amb el lerrouxisme, es caracteritzarà pel recolzament d'una neutralitat clarament aliadòfila, on la identificació de Catalunya amb l'esperit llatí que representava França era latent. D'altra banda, la recent nascuda Esquerra Catalanista de Rovira i Virgili (1882-1949) i la Unió Catalanista de Martí i Julià (1861-1917), també pensaven que Catalunya no devia entrar en guerra – ja que la seva situació present no li permetia – però sí que havia de fer inequívocament palesa la seva simpatia cap a una França que pogués assegurar-li d'alguna manera una esperança de democratització i reivindicació nacional.

Fou d'aquesta manera, doncs, que alguns d'aquests sectors es van mostrar creixentment partidaris que la postura catalana no fos en cap moment oblidada per part dels aliats. Així, sorgiren alguns aventures intel·lectuals com la publicació *Los Aliados* (1918), on es recolliran fugaçment firmes com les de Rovira i Virgili, Àngel Samblancat (1885-1963), Gabriel Alomar (1873-1941), Alejandro Lerroux (1864-1949) o Emiliano Iglesias (1878-1943)⁵⁵⁵, però també altres de més reeixides com *Iberia* (1915-1918), que va protagonitzar un paper central en l'impuls i mitificació de la iniciativa més cèlebre de totes les que van sorgir en aquest ambient catalanista favorable a França: el reclutament de tropes formades per voluntaris que havien de batallar al costat dels seus veïns gals en l'avinentesa que això demostraria el valor i solidaritat del poble català, i que aquest gest seria remerciat en la postguerra. La gènesi d'aquesta iniciativa cal cercar-la en un estat d'opinió favorable a desenvolupar formes de manifestació d'una personalitat pròpia catalana diferenciada de l'espanyola. Un punt culminant d'això es troba singularment en el discurs pronunciat per

---

⁵⁵⁵ MARTÍNEZ I FIOU, David: *Els "voluntaris catalans" a la Gran Guerra (1914-1918)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, p. 37.

Rovira i Virgili al CADCI el 15 d'octubre de 1914 amb l'il·lustratiu títol de *Necessitat de que tot nacionalisme tingui una política internacional*. En aquesta, el líder de l'Esquerra plasmà la seva convicció respecte al fet que “per a que triomfi un moviment nacional li calen dues condicions imprescindibles: li cal una gran força interna i li cal a més un prestigi i una simpatia exterior”, i per tant “que cal que tot nacionalisme tingui la seva diplomacia”⁵⁵⁶. En conseqüència, l'ús d'aquests voluntaris catalans que s'allistaven per lluitar en nom dels aliats i de la pàtria va esdevenir argument preferent per a fonamentar la política internacional d'aquest catalanisme d'esquerres. A més, la publicació dels catorze punts del president nord-americà Woodrow Wilson (1856-1924) va conferir nous brins d'energia a tal estratègia, malgrat que, com conclou l'historiador David Martínez Fiol, “els ‘voluntaris catalans’ foren un recurs propagandístic útil per al nacionalisme català aliadòfil, en general, però sense cap mena de ressò en l'opinió pública catalana” i encara més en les preocupacions polítiques de postguerra dels aliats. En aquest sentit, és possible que, com examinarem més endavant, l'ensulsiada d'aquesta via bèl·lica per a la internacionalització del conflicte català fos clau per al disseny de noves estratègies pacifistes lligades a la Societat de Nacions que predominaren durant els anys 20 en el si del catalanisme.

D'altra banda, trobem els sectors més conservadors del catalanisme que s'agrupen al voltant de la Lliga. Aquesta força política, però, no manté una postura tan monolítica com les Esquerra Catalanista i la Unió Catalanista, i mostra una certa heterogeneïtat tot i que amb un horitzó clar: “Entre los polos aliadófilo y germanófilo, la posición de la Lliga Regionalista frente al conflicto europeo se encuentra tan lejos de la homogeneidad como del abandono de la más estricta neutralidad. Las posiciones divergen entre los principales dirigentes del partido: Enric Prat de la Riba es un germanófilo prudente, Lluís Duran i Ventosa, Carles Rahola, Joaquim Garriga i Massó y Josep Carner, por su parte, son francófilos. [...] Pero a pesar de la falta de homogeneidad en los posicionamientos, la política del partido no pondría nunca en debate la neutralidad oficial frente a la guerra. La razón fundamental de su apoyo estricto a las tesis estatales se encontraba relacionada con la defensa de los intereses económicos de la burguesía industrial catalana, uno de sus apoyos esenciales”⁵⁵⁷. Així, els regionalistes adoptarien, a través de la cèlebre i pragmàtica sentència camboniana, el convenciment que: “Hem de ser neutrals en la guerra perquè no podem ser

---

⁵⁵⁶ ROVIRA I VIRGILI, Antoni: *Necessitat de que tot nacionalismo tingui una política internacional*. *Revista Anyal*, 1915, pp. 148-155, citat a MARTÍNEZ I FIOI, David: *Els “voluntaris catalans”...* op. cit., pp. 38-39.

⁵⁵⁷ FUENTES CODERA, Maximiliano: *El campo de fuerzas europeo en Cataluña. Eugeni d'Ors en los primeros años de la Gran Guerra*. Lleida: Pagès Editors – Universitat de Lleida, 2009, p. 85.

altra cosa”⁵⁵⁸. Cambó ho explica de manera més abundosa a les seves *Memòries*: “El Govern Dato declarà la neutralitat d’Espanya, actitud que va merèixer la general aprovació. Sols la censuraren els carlins que simpatitzaven amb Alemanya, i Lerroux, notòriament a sou de França. [...] / La nostra actitud fou molt clara: Espanya havia d’èsser neutral... perquè no podia ésser altra cosa. Ni posseïa exèrcit eficient, ni tenia un ideal internacional. Calia fer el possible per evitar els estralls polítics i econòmics de la guerra... i aprofitar-se’n si li era possible”⁵⁵⁹.

Existeix doncs, una sòlida i resignada unanimitat neutralista, que uneix conjunturalment partidaris dels aliats i de les potències centrals. La situació real del país desaconsellava prendre partida per un dels bàndols, però cap de les reserves plantejades per uns o altres contemplaven una condemna clara de la guerra. Es podria afirmar, fins i tot, que alguns sectors lamentaven obertament no poder participar en el conflicte bèl·lic per tal de demostrar la valerositat i l’esperit guerrer català. Aquest no fou el cas, però, d’un grup de noucentistes que acabarà encarnant les seves reserves contra la Gran Guerra en les pàgines d’una nova publicació: *Els Amics d’Europa* (1915-1919).

6.1. El Noucentisme i el rebuig al conflicte europeu

Per tal de comprendre l’extravagància del fenomen que suposà la proclamació del *Manifest del Comitè d’Amics de la Unitat Moral d’Europa* que agrupà les signatures d’intel·lectuals i professionals de la més diversa índole, provenença i ideologia, caldrà revisar i comprendre la implantació del Noucentisme com a moviment hegemònic de l’època.

Com hem esmentat anteriorment, el terme Noucentisme va ser encunyat per Eugeni d’Ors i servia per a designar una nova generació d’intel·lectuals catalans que han estat definits com a “joves eternament grans”⁵⁶⁰, que es troben entaforats entre el llarg decenni d’hegemonia modernista que va de 1892 a 1905 i la irrupció creixentment crítica de l’avantguardisme cultural que voldrà connectar amb el món d’entreguerres. La seva gènesi

---

⁵⁵⁸ CAMBÓ, Francesc: Espanya davant la Guerra Europea. Causes de la guerra. La neutralitat d’Espanya. *La Veu de Catalunya*, 20 d’agost de 1914 (edició vespertina), p. 1.

⁵⁵⁹ CAMBÓ, Francesc: *Memòries (1876-1936)*. Barcelona: Editorial Alpha, 1981, p. 227. Expressions complementàries d’aquesta estratègia són alguns dels seus discursos parlamentaris recollits a CAMBÓ, Francesc: *Discursos parlamentaris (1907-1935)*. Barcelona: Editorial Alpha, 1991, com els titulats: El govern, el conflicte econòmic i les zones neutrals (pp. 268-292) i Des del banc blau. L’economia nacional davant la guerra i altres intervencions curtes sobre tema econòmic (pp. 543-556)

⁵⁶⁰ CASASSAS, Jordi: *Els Benplantats: La responsabilitat civil i política*, dins de DD.AA.: *La joventut a Catalunya al segle XIX*. Barcelona: Diputació de Barcelona: 1987, p.75.

simbòlica sol situar-se l'any 1906, coincidint amb la publicació del Glossari de Xènius a La Veu de Catalunya, en el qual, tal i com explica Jordi Casassas, “s’intentava fixar els punts amb els que s’havia d’identificar el sector intel·lectual en la seva nova fase d’intervenció pública”⁵⁶¹. En el fons, no es tracta de res més que l’explicitació d’un recanvi generacional i d’actituds que s’està gestant des del final de segle i que fructifica en “l’agressivitat de joves intel·lectuals i professionals a la recerca d’un lloc en la nova societat urbana, i la d’uns polítics que incorporen amb naturalitat als seus programes ‘positius’ tot l’idealisme nacionalista d’aquells ‘quatre gats’ catalanistes del darrer terç de segle”⁵⁶². Aquest grup reeixiria en la seva voluntat d’intervenció pública que es palesava en un “èxit que serà presentat com el reflex d’una ‘alegria’ compartida pel viure civil, per crear escoles, per emular-se amb l’estranger, per a fonamentar l’aparició d’infraestructures modernes, etc., i que ens permet pensar fins i tot en una fase inicial eufòrica del moviment, amb clara vocació universalista i d’alcanç interclassista, per tant quasi ‘utòpica’ en el sentit vuicentista del mot”⁵⁶³.

A més d’aquesta connotació cultural, la seva introducció implicava un relleu generacional en la cultura del país i un cert trencament tant pel que fa a persones com a idees, fet que probablement tingué un pes determinant a l’hora de considerar la familiaritat que el discurs pacifista adquirí en molts dels representants del corrent, com acabarem palesant en successives planes. En un terreny polític més ampli, però, el moviment es va anar configurant en íntima relació amb el projecte nacionalitzador de Prat de la Riba, doncs no podem oblidar que el propi D’Ors afirmaria en una glossa sobre *La Nacionalitat catalana i la generació noucentista*, que aquesta obra del polític de Castellterçol era el llibre noucentista per excel·lència. Jordi Casassas assenyala com “en aquests anys que podem situar entre 1901 i 1907, la imatge del català del vuit-cents i la del dirigent regionalista dels darrers anys del canovisme es van fer massa unidimensionals, estretes i insuficients amb una rapidesa notable”⁵⁶⁴, mentre que el sorgiment del catalanisme noucentista generarà un “movimiento integrador de la más moderna inquietud intervencionista de los intelectuales”, atorgant-li allora “esta propensión tan acusada a la burocratización y a la institucionalización de la

---

⁵⁶¹ CASASSAS, Jordi: *Intel·lectuals, professionals i polítics a la Catalunya contemporània (1850-1920)*. Barcelona: Els llibres de la frontera, 1989, p. 137.

⁵⁶² Ibidem, p. 137.

⁵⁶³ Ibidem, p. 138.

⁵⁶⁴ CASASSAS, Jordi: *El catalanisme noucentista i la nova imatge de l’ “agitador nacional”*, dins de DD.AA.: *Miscel·lània d’homenatge a Josep Benet*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1991.

vida pública, siempre con este ánimo que se sitúa a medio camino entre el resistencialismo cultural-nacional y el afán substitutorio frente al Estado central”⁵⁶⁵.

En aquest camí van ser claus els esdeveniments de l'estiu de 1909. Els noucentistes van rebre amb marcat estupor els fets de la Setmana Tràgica i els va fer reflexionar de forma profunda sobre alguns dels seus puntals. El mateix Eugeni d'Ors afirmaria aquella mateixa tardor que “lo que se había hecho hasta entonces no había sido más que diletantismo, una acción desordenada, una improvisación. El Noucentisme que él pretendía liderar debía lanzarse de pleno a una tarea civil, de manera consciente, técnica, eficaz e indiscutiblemente elitista”⁵⁶⁶. Així, després de les derrotes electorals de 1909 i 1910, els regionalistes noucentistes es van fer amb el control de la Joventut Nacionalista de la Lliga Regionalista i ampliarien poc a poc els seus àmbits d'intervenció pública i política – a través de revistes com *La Catalunya* (1907-1912) – vers l'assoliment d'un primer pas cap a l'autonomia en la consecució de la Mancomunitat de Catalunya. El mateix Prat va ser l'encarregat d'anar introduint Xènius i els seus seguidors en la política cultural de la Mancomunitat, amb llocs de rellevància a l'IEC i altres organismes que els permetien una àmplia intervenció pública. La simbiosi, doncs, es consolidava i donava pas a una institucionalització del noucentisme.

Des del seu púlpit d'indiscutit pantarca de la cultura catalana, D'Ors va opinar decididament en la qüestió de la Primera Guerra Mundial. Ell mateix prendria la iniciativa amb una sèrie de glosses que posteriorment serien recollides en un volum intitulat *Lletres a Tina* i que es publicarien inicialment a *La Ven de Catalunya* (1899-1937) entre el 3 d'agost de 1914 i el 2 de gener de 1915. Es tractava d'una sèrie de cartes que l'autor enviava a una amiga prussiana de set anys i mig anomenada Tina, i al llarg de les quals va desenvolupar la seva idea força, és a dir que “la guerra entre França i Alemanya és una guerra civil”⁵⁶⁷ entre pobles europeus germans. Aquesta concepció no era únicament d'orsiana i el mateix Xènius va identificar pensaments similars en els textos d'altres intel·lectuals, com en *Neutralidad* del crític literari Manuel de Montoliu (1877-1961), signat amb l'alias Daimon al periòdic *El Diluvio* (1879-1939) el 12 d'agost de 1914. En aquest, Montoliu centrava la lluita en una contesa espiritual, cultural, on només podia perdre el principi civilitzatori europeu: “Pensemos, pensemos que son nuestros grandes maestros la mayoría de esos grandes

---

⁵⁶⁵ CASASSAS, *Entre la tertulia y la acción: Los intelectuales catalanes frente a la crisis de fines del siglo XIX*. Rassegna Iberística, núm. 50, 1996, p. 34.

⁵⁶⁶ FUENTES CODERA, Maximiliano: *El campo de fuerzas...* op. cit., p. 68.

⁵⁶⁷ D'ORS, Eugeni: *Lletres a Tina*. Barcelona: Quaderns Crema, 1993, p. 20.

pueblos que en una hora malhadada se abalanzan unos a otros, sedientos de destrucción; pensemos que es la Europa, la santa Europa, término de nuestros ideales de regeneración espiritual, la que está en juego en manos del destino y la que sufrirá quebranto mortal, sea cual sea el término de la lucha fratricida”⁵⁶⁸.

Així, al llarg de les seves glosses dedicades a la petita prussiana, D’Ors tindrà ocasió de desenvolupar aquesta idea particular d’Europa i del posicionament ètic al qual havia d’acomodar-se un bon europeu davant les circumstàncies. El corol·lari d’aquestes raons es trobaran en la glossa del 29 d’octubre, on D’Ors perfila un decàleg de caràcter marcadament polític i intel·lectual que ha de guiar l’actuació d’aquest ésser: “En aquest sentit, dèiem que: / Primer. L’Home Europeu i Lliure pensarà que la guerra present constitueix una ruptura de la unitat de l’Europa i, en aquest sentit, una guerra civil. / Segon. L’Home Europeu i Lliure desitjarà que de la guerra present en surti reforçada la unitat de l’Europa, prenent cos, si és possible, en una restauració, a la moderna, de l’imperi de Carlemany. / Tercer. L’Home Europeu i Lliure creurà que la millor traducció material d’aquest imperi fóra una unió, la més íntima, la més cordial que pogués ésser, entre França i Alemanya. / Quart. L’Home Europeu i Lliure deplorarà, com una manera de traïció, la intervenció en la guerra present d’elements bàrbars, extraeuropeus o contraeuropeus, i àdhuc l’aliança de qualsevulla de les parts amb elements ja europeus, però llunyans encara en la tradició central de l’imperi carlemàgic i hostils, amb més o menys franquesa, a la tradició de l’hegemonia d’ell. / Quint. L’Home Europeu i Lliure considerarà un bé que en la constitució interna del nou imperi intervingui predominantment amb dret de triomfador, el clàssic esperit d’Autoritat, dominant les tendències a l’Anarquia, que ha treballat darrerament la salut social d’alguns dels millors pobles d’Europa. / Sisè. L’Home Europeu i Lliure no temerà, per consegüent, l’avençar dels exèrcits germànics, però protestarà de tot allò que en ell assequi fonts de vida o destrueixi riqueses espirituals, que importa que entrin en la trama vivent de la civilització futura. / Setè. L’Home Europeu i Lliure considerarà que avui, amb la commoció que ha agitat les nacions cabdals de la nostra Europa, tot fi ideal pot ja considerar-se com assolit; i que, per tant, aviat arribarà un punt, si no és que ha arribat ja, en què la continuació de la guerra sia una crueltat inútil; pitjor, un risc terrible per als mateixos interessos superiors a què ella pot i deu servir. / Vuitau. L’Home Europeu i Lliure abominarà, per consegüent, amb totes les seves forces, de la intenció de perllongament indefinit de la guerra, que l’Anglaterra ha manifestat. / Novè. L’Home

---

⁵⁶⁸ DAIMON: Neutralidad. *El Diluvio*, 12 d’agost de 1914, citat a D’ORS, EUGENI: *Lletres...* op.cit., p. 41.

Europeu i Lliure entreveurà amb joia per l'endemà de la guerra una victòria dels esperits de socialització i de classicisme. / Dècim. L'Home Europeu i Lliure treballarà avui per la pau, dins una de les tres vastes forces que podran avui avençar-la: Església catòlica, representada pel seu Pontífex; - Organismes internacionals de caràcter jurídic i pacifista, que troben sa representació en la figura del President Wilson; - i Socialisme universal, que ha de tenir son instrument en alguna força o persona encara ignorada i obscura, però que, místicament, podríem designar sota aquest símbol: LA RESURRECCIÓ DE JEAN JAURÈS.”⁵⁶⁹

L'indiscutible to evangelitzador d'aquesta mena de manaments del bon europeu no amaguen una incipient influència del moviment pacifista, amarat d'un europeisme excoent que ja s'observava en els articles d'un Daimon que deplorava la possibilitat de que elements orientals – començant per Rússia – s'assentessin a Europa. El que és evident és que D'Ors situa en el desè punt que el camí de l'Europa futura passa per alguna de les tres tradicions pacifistes – liberal-democràtica, obrera o religiosa – que ja hem destriat en capítols anteriors, i que per a ell sembla perfectament identificables. A més, sembla no tancar-se portes a cap de les tres vies possibles, doncs, efectivament, per ell l'objectiu principal és aconseguir aquests Estats Units d'Europa – sota forma de nou Imperi Carolingi si calgués – fonamentats sota una regla moral i intel·lectual.

Aquesta postura d'orsiana, tal i com ha assenyalat l'historiador Maximiliano Fuentes Codera⁵⁷⁰, restava quasi isolada en el panorama català – només assimilable a la de Manuel de Montoliu – i europeu – Romain Rolland (1866-1944) – i apareixia en contra d'intel·lectuals que havien estat objecte de la seva admiració, com és el cas de Henri Bergson (1859-1941). Així doncs, en mig d'un ambient intel·lectual marcadament aliadòfil, ben aviat D'Ors començaria a ser titllat com a partidari de les potències centrals. L'etiqueta de germanofília es faria més insistent tan aviat com aparegué el 27 de novembre de 1914 el primer *Manifest del Comitè d'Amics de la Unitat Moral d'Europa*, esmentat també a la glossa del 15 de desembre⁵⁷¹. El text, redactat al despatx que Miquel dels Sants Oliver, llavors director de *La Vanguardia* (1881-...) i bibliotecari de l'Ateneu Barcelonès, tenia en aquesta darrera institució, va ser publicat en primícia pel rotatiu que dirigia amb data 1 de desembre de 1914⁵⁷².

---

⁵⁶⁹ D'ORS, EUGENI: *Lletres...* op.cit., pp. 159-161. S'han respectat les majúscules presents a l'original.

⁵⁷⁰ FUENTES CODERA, Maximiliano: *El campo de fuerzas...* op. cit., pp. 145-146.

⁵⁷¹ D'ORS, EUGENI: *Lletres...* op.cit., pp. 234-236.

⁵⁷² Amb posterioritat també va aparèixer a d'altres mitjans d'àmbit català i espanyol, entre els quals La Veu de Catalunya.

El seu contingut cercava des de la primera línia un posicionament alternatiu, una mena de tercera via intel·lectual front a les filies i fòbies predominants, així com als partidismes: “Tan lejano al internacionalismo amorfo como á cualquier estrecho localismo, se constituye en Barcelona un grupo de hombres de profesión espiritual para afirmar su *creencia irreductible en la unidad moral de Europa* para servir á tal creencia, dentro de lo que tolere la trágica angostura de las circunstancias actuales.”⁵⁷³. Aquest paràgraf dona sentit al que afirma Jordi Casassas respecte a la funció del propi grup: “El que feia era presentar un grup d’homes i de dones de ‘professió intel·lectual’, convençut de la irreductible unitat moral d’Europa”⁵⁷⁴. La reivindicació de la particularitat del *cler* en un sentit que recorda a la figura enyorada anys després per Julien Benda, és reafirmat en la recerca d’uns valors morals que havien de servir per a insuflar seny a uns líders europeus que han enfascat el continent en el que els signants del manifest consideren una guerra civil estèril i mancada d’ideals: “El principio de que partimos es que la terrible guerra que hoy desgarrá el cuerpo de nuestra Europa constituye, por definición, una guerra civil. / Una guerra civil no quiere decir precisamente una guerra injusta. Pero entonces hay que justificarla en un conflicto entre grandes intereses ideales. Y, al desear el triunfo de cualquiera de ellos, hay que desearlo para la totalidad de la república europea y en su general beneficio. No le ha de ser lícito, pues, á ninguna de las partes en pugna, trabajar por la destrucción completa del adversario. Menos legítimo es aún partir del nefando supuesto de que una cualquiera de las partes se encuentra ya de hecho excluída de la superior comunidad”⁵⁷⁵. El text es clourà amb la manifestació d’un ànim d’esperança en les veus anàlogues que van apareixent i fa una exhortació a premsa i ciutadans per tal de donar difusió a aquests ideals que reivindicuen “un poco de amor á las grandes tradiciones y á las ricas posibilidades de la Europa una”⁵⁷⁶.

Justament una setmana després de l’aparició d’aquest escrit, D’Ors va pronunciar a la Sociedad El Sitio de Bilbao una conferència que podríem qualificar com a complementària sobre el tema: *Defensa del Mediterráneo en la Guerra Grande*. En ella Xènius afirma sobre el moviment dels *Amics d’Europa* que aquesta no era pacifista donat que “si fos pacifista no podria estar ajuntat a nostra causa Romain Rolland [...] que avui per la seva

---

⁵⁷³ La unidad de Europa. *La Vanguardia*, 1 de desembre de 1914, p. 7. S’han respectat les cursives presents a l’original.

⁵⁷⁴ CASASSAS, Jordi: *Jaume Bofill i Mates (1878-1933)*. Barcelona: Curial, 1980, p. 169.

⁵⁷⁵ Ibidem.

⁵⁷⁶ Ibidem.

actitud en la guerra ha pujat a ser una de les veus més altes de la consciència moral de nostra època”⁵⁷⁷. Seguint aquesta afirmació, Fuentes Codera conclou, referint-se al conjunt format per les *Lletres a Tina*, el *Manifest del Comitè* i la conferència de Bilbao, que “es claro que en estos textos coexisten la simpatía por Francia y su cultura y la admiración por Alemania y su pujanza económica y social que da lugar a una contradicción sostenida a partir de un neutralismo que nada tenía que ver con una opción pacifista, diletante o prescindente. Por el contrario, sería este neutralismo ‘activo’ la única opción que permitiría a Xènius mantener una cierta coherencia con sus planteamientos previos a la guerra en relación al imperialismo sin salirse, al mismo tiempo, de los márgenes de la neutralidad formal establecidos por Prat de la Riba, Cambó y la Lliga Regionalista”⁵⁷⁸. Cal dir que, malgrat que suggerent, aquesta classificació de l’argumentari orsià com a neutralista actiu no ens sembla absolutament adient si tenim en compte la seva evolució posterior, que l’aproparia més aviat a un pacifisme liberal de caire relatiu. Les reticències del propi D’Ors pel vocable pacifisme l’any 1914 semblen absolutament lògiques i s’expliquen si tenim en compte el *background* més immediat d’aquest moviment a Catalunya, molt lligat a l’extrema esquerra i als successos de la Setmana Tràgica, així com al record de Ferrer i Guàrdia (1859-1909). En addició, podem convenir que l’evolució de Xènius durant els anys posteriors, atansant-se als principals dirigents i organitzacions pacifistes europees reforçaria la imatge d’un D’Ors que, com a mínim, caminava amb ritme accelerat cap a l’adopció de molts dels postulats d’aquest moviment, sense preocupar-li continuar amb l’ortodòxia lligaire de la qual també s’allunyava ostensiblement.

Precisament, si atenem als circuits de difusió del manifest trobarem la figura destacada de Romain Rolland (1866-1944), al qual Xènius ja feia al·lusió en el transcurs de la seva conferència de Bilbao. Rolland, escriptor francès de conviccions conservadores, s’havia significat com el més conegut transgressor de la Union Sacrée en abominar de la guerra europea. A més, ben aviat havia tingut notícia de l’escrit dels intel·lectuals catalans a través del periodista Julio Gómez de Fabián i va mostrar la seva satisfacció per les idees europeistes que contenia. De resultes d’aquesta coneixença s’inicià una relació entre Rolland i D’Ors que tindria com a primer capítol la pròpia publicació del manifest al *Le Journal de Genève* el dia 9 de gener de 1915. A més, també provocaria la posada en circulació a nivell europeu de les idees dels Amics d’Europa i la seva implicació en la “guerra intel·lectual europea” que es lliurava de manera paral·lela al só dels canons. En aquest

---

⁵⁷⁷ Citat a FUENTES CODERA, Maximiliano: *El campo de fuerzas...* op. cit., p. 171

⁵⁷⁸ Ibidem, p. 174

sentit, el manifest va rebre escasses mostres de recolçament i va compartir una certa solitud amb Rolland, amb el qual havia unit de facto els seus destins: “La publicación del manifiesto del Comité d’Amics de la Unitat Moral d’Europa en *Le Journal de Genève* [...] situarían a Eugeni d’Ors y su grupo en el centro de un campo de fuerzas intelectuales francesas y europeas. Como ya hemos insinuado, de un lado estarían los minoritarios neutralistas, europeístas y pacifistas más o menos cercanos a Romain Rolland; del otro, Alphonse Aulard, la Académie Française, Action Française, y la abrumadora mayoría de los intelectuales y académicos franceses. En la conformación de esta disputa, Marius André, escritor, traductor al francés de varias obras de Santiago Rusiñol y admirador de Charles Maurras, asumiría un papel clave”⁵⁷⁹. Per altra banda, D’Ors semblava tenir força interès per implicar-se en aquest circuit europeu a través de la figura del propi Rolland, tal i com trasllueix la carta⁵⁸⁰ que el català dirigí a l’escriptor gal per tal de remerciar-li la publicació del manifest en el diari ginebrí tot comentant-li l’aparició d’un manifest llançat pel publicista italià Arturo Farinelli per una Ligue des Amis de la Paix et de la Concorde de l’Europe, la qual segons Xènius havia de liderar i impulsar l’autor de *Jean-Christophe*.

En els temps successius, D’Ors començarà a rebre comunicacions d’altres iniciatives pacifistes i europeistes del continent com la britànica *Union of Democratic Control*, l’alemanya *Neues Vaterland* i, molt especialment, la *Nederlandsche Anti-Oorlog Raad*, secció holandesa de la LIPL⁵⁸¹. Tal i com explica Fuentes Codera, “el contacto con este grupo se extendería por algunos años, aunque la fluidez alcanzada en 1915 no volvería a alcanzarse posteriormente. Durante este año, D’Ors sería invitado a participar en el Consejo Internacional de la *Organisation Centrale pour une Paix Durable* con el objetivo de preparar una reunión internacional que debía realizarse en La Haya entre el 7 y el 10 de abril de 1915. La tarea de esta reunión era fundamentalmente redactar un manifiesto para intervenir en los debates políticos e intelectuales europeos. D’Ors finalmente no asistiría a la reunión – tampoco lo haría Rafael Altamira, otro representante español del grupo internacional – pero sí asumiría el Programa-Mínimo resultante de ella y lo difundiría en Cataluña y España. Las ideas presentadas en este programa giraban en torno a la defensa de las pequeñas nacionalidades, la paz internacional en la línea de las conferencias de La Haya previas a la guerra, la reducción del armamento y el control parlamentario de la política

---

⁵⁷⁹ Ibidem, p. 177-178.

⁵⁸⁰ Citat a FUENTES CODERA, Maximiliano: *El campo de fuerzas...* op. cit., p. 178.

⁵⁸¹ De totes aquestes en parla a les seves Glosses titulades “Ampli Debat” i publicades a *La Veu de Catalunya* l’any 1915.

extranjera”⁵⁸². Efectivament, Xènius va encarregar-se de la publicació d’aquestes informacions el mateix 27 d’abril de 1915 i fins i tot es va mostrar disposat a l’assumpció d’una delegació catalana d’un eventual Comitè Internacional: “Quant à la constitution d’un comité en Espagne, je crois qu’il serait peut être préférable, (étant donné la différence des langues et les questions nationalistes qui s’en suivent) d’en constituer deux, l’un pour l’Espagne, l’autre ici, en Catalogne. Mais je ne veux pas insister sur ce point. Dans le cas ou un comité spécial puisse se constituer en Catalogne je serais heureux d’adjoindre au mien les noms des messieurs Alfons Par, homme de lettres, et Ramón Rucabado, publiciste”⁵⁸³. En tot cas, la proposta fou anorreada per la presència d’Altamira i altres representants espanyols a l’esmentat Consell Internacional.

Ens sembla, doncs, que l’ideari dels Amics d’Europa es troba en una línia de denúncia pacifista liberal relativa, amarada d’europeisme i fonamentada en la consideració de la Primera Guerra Mundial com a guerra injusta en un sentit intel·lectual, on la manca de valors que la justifiquen és cabdal. Sigui com sigui, i tal com manifesta Fuentes Codera, “la novedad de este manifiesto no aparecía tanto en las ideas, todas ellas presentes en las Lletres a Tina, como en la lista heterogénea de sus firmantes”⁵⁸⁴. Sobre aquesta mateixa nòmina d’adherents, Jesús M. Rodés i Enric Ucelay da Cal han demostrat de forma ben fonamentada que “la composició del ‘Comitè d’Amics de la Unitat Moral d’Europa’ no permet sostenir, amb senderi, l’acusació de germanofilia, perquè els signants estaven calculadament equilibrats entre partidaris dels imperis centrals, partidaris dels aliats, i persones no significades en un sentit o l’altre. Es tracta d’una iniciativa que, per damunt de les simpaties individuals d’uns o altres dels que hi participen, planteja una altra qüestió: la de la il·legimitat de la guerra en si i la reivindicació d’una unitat que la guerra esberlà”⁵⁸⁵. En efecte, malgrat les identificacions monolítiques amb determinats sectors que van existir

---

⁵⁸² FUENTES CODERA, Maximiliano: *El campo de fuerzas...* op. cit., p. 187-188.

⁵⁸³ Biblioteca de Catalunya, ms. 4720. Carta de d’Ors al Secretario de la Nederlandsche Anti-Oorlog Raad. Barcelona, 19-5-1915. Citat a FUENTES CODERA, Maximiliano: *El campo de fuerzas...* op. cit., p. 188.

⁵⁸⁴ FUENTES CODERA, Maximiliano: *El campo de fuerzas...* op. cit., p. 165. Aquesta sentència seria també aplicable als suports que el manifest va rebre a nivell català, espanyol i europeu. La difusió del manifest i de les opinions dels Amics d’Europa – al marge de les pàgines del portaveu propi del grup – van arribar principalment des de La Veu de Catalunya i El Día Gráfico. A nivell particular, s’hi van sumar a la iniciativa Arturo Farinelli, Julio Gómez de Fabián, la junta directiva de “El Sitio” de Bilbao, J. Vidal y Tarragó, Valentí Farnés, Josep Alemany – de l’Ateneu Enciclopèdic Popular –, Santiago Vinardell – redactor en cap de El Día Gráfico –, Ortega y Gasset, Joan Salvat-Papasseit, Joan Estelrich, Alfons Maseras – que el defensaria públicament contra André des de França –, i el mateix Romain Rolland entre d’altres. A més, van registrar algunes baixes com les de Massó, que s’hi va deslligar per tal de recolzar de forma més oberta l’aliadofilia i, concretament, les iniciatives del catalanisme radical d’esquerres.

⁵⁸⁵ RODÉS, Jesús M.; UCELAY DA CAL, Enric: “Els amics d’Europa” i “Messidor”. Nacionalisme i internacionalisme. *L’Avenç*, núm. 69, febrer 1984, p. 64.

d'ençà la seva publicació – seguint per altra banda la lògica del moment –, l'anàlisi individual reforça el criteri d'heterogeneïtat en molts aspectes.

Des del punt de vista de les filies, Rodés i Ucelay aventuren una classificació entre francòfils i germanòfils que es concreta en el següent llistat⁵⁸⁶: com a francòfils, situen Miquel dels Sants Oliver (1864-1920), Roman Jorí (1877-1921), Eudald Durán Reynals (1891-1917), Josep Maria López Picó (1886-1959) i Ramon Rucabado (1884-1966); com a germanòfils, Manuel de Montoliu (1877-1961), Agustí Murúa (1874-1925), Esteve Terrades (1883-1950) i Jordi Rubió i Balaguer (1887-1982); i finalment, sense cap adscripció determinada, Aureli Ras, Telesforo de Aranzadi, Joan Palau (1875-1919), Pau Vila (1881-1980), Enric Jardí i Miquel (1880-1942), E. Messeguer, Carme Karr (1865-1943), Josep Zulueta (1858-1925), Rafael Campalans (1887-1933), Eugenio Cuello Calón (1879-1963), Manuel Reventós (1889-1942), J. Farran Mayoral (1883-1955) i Jaume Massó Torrents (1863-1943). Aquesta distribució, fonamentada en les dades que aquests autors extreuen de la revista *Iberia* (1915-1919) i la publicació *Amistad Hispano Germana*⁵⁸⁷, aporta llum aquesta qüestió específica, però alhora projecta grans ombres i preguntes sobre quin era el pal de paller que havia reunit tots aquells homes i dones, sense més vincle aparent que un manifest on es recullen un seguit d'idees força etèries.

La primera hipòtesi a descartar és la de la vinculació partidista. En efecte, un somer cop d'ull no fa sinó demostrar les procedències més diverses: des d'individus propers al conservadurisme lligaire (Eugeni d'Ors, Miquel dels Sants Oliver, Manuel Reventós...), passant per partidaris del Partido Reformista de Melquíades Álvarez (el diputat Josep Zulueta), fins arribar a sensibilitats obreristes (Pau Vila, Rafael Campalans...). I d'altra banda, tampoc existien altres plataformes formals que els agrupessin, menys encara en un sentit pacifista orgànic, doncs ja hem comprovat l'extrema debilitat d'aquestes agrupacions quan hi existiren. Així, haurem de cercar una lògica de grup en altres criteris, com seran els estrictament d'afinitat generacional – cronològica i cultural – i professional.

En aquest sentit, caldrà assenyalar la pertinença de tots ells a un mateix ambient intel·lectual, que en aquells instants gira al voltant del Noucentisme i d'organismes com l'Institut d'Estudis Catalans, l'Ateneu Barcelonès, etc. Rodés i Ucelay ho insinuen quan assenyalen que “Els Amics d'Europa és en algun sentit la continuació del ‘noucentisme’ de

---

⁵⁸⁶ Ibidem, p. 68.

⁵⁸⁷ *Amistad Hispano Germana*. Barcelona: Tip. Serra, Hnos. y Russel, 1916.

l'última dècada⁵⁸⁸, però no acaben de comprovar com el pacifisme serà un criteri compartit per molts membres d'aquesta generació, especialment durant i després de la Gran Guerra. Es tractava d'un grup que havia compartit l'esclat de la societat de masses a Catalunya, que havien transformat de manera efectiva el rol del propi intel·lectual i que havien participat de la creació d'una cultura institucional de caràcter nacional al voltant de la Mancomunitat, i ho havien fet sovint des de diverses sensibilitats polítiques, cercant la col·laboració intel·lectual més enllà del reduccionisme de partit. Un cop més, doncs, aquest esquema es reproduirà quan es retrobin en una iniciativa com Els Amics d'Europa, que vol situar d'alguna manera la cultura catalana en una línia europeïsta i amb veu pròpia en el concert internacional.

Pel que fa al criteri professional, aquest ens acabar d'aportar més claus encara per confirmar l'afirmació anterior. Si distribuïm els signants sota el prisma dels seus àmbits professionals, d'actuació personal i sociabilitat intel·lectual, podem trobar algunes de les influències que expliquen la seva presència en aquest comitè, més enllà de la seva vinculació a la Barcelona noucentista. Així, podem observar que existeixen un total de 23 signants del manifest inicial sense sumar els col·laboradors posteriors del portaveu del grup o altres adherents que no figuren en el llistat inicial com Andreu Nin (1892-1937), José Ortega y Gasset (1883-1955), Joan Salvat Papasseit (1894-1924), etc⁵⁸⁹. Entre aquests destaquen com a grup més nombrós el que manté una relació estable amb l'Institut d'Estudis Catalans: Eugeni d'Ors (Secretari General de l'IEC), Manuel de Montoliu (membre de l'IEC), Eudald Durán Reynals (bibliotecari de la Biblioteca de Catalunya), Jordi Rubió (director de la Biblioteca de Catalunya), Jaume Massó i Torrents (membre fundador de l'IEC) i Esteve Terrades (membre de l'IEC i del Consell de Pedagogia). Naturalment, aquest fet els vincula de manera personal i també com a part d'un projecte cultural que justifica les seves relacions i el coneixement del manifest, que també obtingué un indret privilegiat de difusió amb l'Ateneu Barcelonès. Com a centre de sociabilitat intel·lectual indiscutible de la Barcelona dels anys deu, l'Ateneu té entre els seus membres més reconeguts signants com Enric Jardí i Miquel, Josep Maria López Picó i Miquel dels Sants Oliver. A més, no cal oblidar que la seu social del propi Comitè serà situada en aquesta mateixa institució del carrer Canuda de la ciutat comtal.

---

⁵⁸⁸ RODÉS, Jesús M.; UCELAY DA CAL, Enric: "Els amics d'Europa" i "Messidor"..., op. cit., 62.

⁵⁸⁹ JARDÍ, Enric: *El meu pare i el seu món*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 52.

D'altra banda, existeix un altre grup també vinculat directament a la tasca de la Mancomunitat de Catalunya com és el de l'Escola del Treball. En aquest cal situar els seus professors Rafael Campalans (n'era també el Director), Josep Farran Mayoral, novament Esteve Terrades i anys després Pau Vila. Aquest grup ens condueix també a un subgrup molt més ampli que és el dels individus vinculats al món de la pedagogia. Destaca especialment que un total de cinc dels signants (Joan Palau, Pau Vila, Josep Farran Mayoral, Rafael Campalans i Esteve Terrades) es troben desenvolupant la major part de la seva tasca professional en escoles, i per tant, eren potencials coneixedors dels discursos de la pedagogia de finals del XIX i principis del XX, incloent els perfils pacifistes del krausisme i altres moviments de renovació que hem estudiat. Si afegíssim altres personatges com el krausista Miquel dels Sants Oliver, Carme Karr – que demostra una certa preocupació per aquestes temàtiques en relació a la dona – i altres subscriptors dels Amics d'Europa lligats a l'ensenyament universitari (Telesforo de Aranzadi, Eugenio Cuello Calón i Manuel Reventós i Bordoy), el nombre augmenta considerablement, i estariem parlant d'un 43,47% del total dels signants. Ens trobaríem doncs, davant una nova confirmació parcial de la importància del món pedagògic en la penetració i consolidació del pacifisme a Catalunya.

Com es pot observar per la seva presència en diversos dels àmbits descrits, s'intueix que en tot aquest entramat juga un paper central l'enginyer Esteve Terrades. La seva figura resplendeix d'alguna manera com a exemple d'intel·lectual professional noucentista que a més es troba en el centre de l'engranatge dels Amics d'Europa. La seva condició de membre destacadíssim de l'IEC i alhora ensenyant a la Universitat de Barcelona i l'Escola del Treball li confereix un lloc destacat, com ho va ser el seu compromís simultani amb la ciència i el pacifisme. Exemple d'això i de la petjada que el pacifisme deixà en aquest grup a llarg termini fou l'interès compartit sobre el tema amb Albert Einstein (1879-1955), la visita del qual organitzà personalment en col·laboració amb Rafael Campalans, tant abans com després de la seva arribada el febrer de 1923. Durant aquesta estada a Barcelona – posteriorment també visitaria Saragossa i Madrid – la vessant social i pacifista del científic alemany era molt present i denota que per als catalans Einstein representa quelcom més que la figura estel·lar de la ciència que ja era. Per a l'historiador Antoni Roca, un clar exemple d'això fou la recepció de l'alcalde accidental Enric Maynés (1883-1951), on el batlle “elogià no sólo la figura científica, sino también su compromiso ético y pacifista”

doncs “la idea de que la ciencia era una vía de superación de las luchas fratricidas era compartida por algunos sectores para los cuales Einstein era todo un símbolo”⁵⁹⁰.

Entre aquests sectors es trobaven els sindicalistes de la CNT, que durant la Primera Guerra Mundial s’havien destacat en contra del conflicte. Precisament el dimarts 27 de febrer, després d’una conferència a la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona, Einstein va assistir a una entrevista amb Ángel Pestaña, dirigent cenetista, a la seu del Sindicat de Distribució, al carrer Sant Pere Més Baix. En aquesta reunió, que segons Antoni Roca havia estat facilitada per Rafael Campalans, sembla que es va parlar de ciència però evidentment també de la duríssima situació social existent a Catalunya, davant la qual Einstein va mostrar la seva solidaritat i va animar els treballadors tot recomenant-los la lectura de Baruch Spinoza. Per tant, les informacions que han trascendit de les converses demostren la importància que la política tingué en aquesta reunió. En aquest sentit, resulta difícil de rastrejar un vincle polític amb els cenetistes que justificués l’interés existent entre els organitzadors de la visita malgrat la militància socialista de Campalans esgrimida per Roca i molt menys si es té en compte el conservadurisme de Terradas. Per part d’Einstein, fins i tot va haver de fer una declaració pública del seu anti-comunisme per apaivagar la polèmica que es va desfermar després de la reunió i que va permetre la recepció de les autoritats de l’Estat i del propi rei. Així doncs, l’element polític que podia reunir Einstein, Terradas, Campalans i la pròpia CNT era que nou anys abans s’havien destacat per la seva militància contra la Gran Guerra i que aquest vincle encara podia justificar una visita tan incòmoda pels tres primers.

De fet, molts anys després, Terradas demostrà no haver oblidat encara aquestes preocupacions ètiques respecte a la guerra en pronunciar el 30 d’abril de 1949 el discurs *Las Ciencias y las Armas* en la clausura dels actes de celebració del centenari de la Real Academia de Ciencias de Madrid⁵⁹¹. En aquesta al·locució, realitzada en un context històric força desfavorable per aquestes idees, Terradas reproduceix un cert volum de crítica a la guerra que en opinió d’Antoni Roca resulta enormement rellevant donada la presència de certes autoritats que podien coartar el lliure verb del científic, que demostra així un cert talant liberal⁵⁹².

---

⁵⁹⁰ ROCA ROSELL, Antoni: *Einstein en Barcelona*, dins de DD.AA.: *Einstein en España*. Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia, 2005, pp. 54-55.

⁵⁹¹ GÁMEZ PÉREZ, Carlos: *Terradas y la teoría cuántica en España*. Quark, núm. 31, gener-març 2004, pp. 54-55.

⁵⁹² ROCA ROSELL, Antoni: *Esteban Terradas*. Madrid: Fundación Banco Exterior, 1991, pp. 55-56.

6.2. Alguns satèl·lits de la iniciativa d'orsiana: les trajectòries de Karr, Campalans i Nin

Però Terrades no és l'únic dels signants que perllongà el seu interès pel pacifisme i el portà més enllà de l'estret àmbit dels Amics d'Europa. En aquest sentit, podem assenyalar per sobre de tots personatges com Carme Karr, Rafael Campalans, Andreu Nin i Ramon Rucabado. Sobre aquest darrer tindrem ocasió de resseguir la seva evolució en un capítol posterior on ens ocuparem de la publicació *Catalunya Social* (1921-1936), de la qual en fou ànima i director. Sobre els tres primers, però, sembla inexcusable fer-ne ara un apart, donada la riquesa i rellevància de les seves contribucions, específicament al llarg d'aquests anys deu.

Carme Karr excel·leix en aquest llistat per la seva militància feminista i el seu activisme contra la guerra. Podem afirmar que en certa manera algunes d'aquestes inquietuds no li resultaven alienes en termes d'herència cultural familiar, ja que era neboda de l'escriptor francès Alphonse Karr (1808-1890), el qual havia produït tota una sèrie d'escrits antimilitaristes que ja s'havien recollit al manual de l'Escola Normal intitulat *Cuaderno manuscrito. Recapitulación de pensamientos antimilitaristas*⁵⁹³. Carme, però, és filla d'Eugène Karr, un enginyer establert a Catalunya poc abans de l'Exposició Universal de 1888 i que es va casar i emparentar amb la benestant família De Lasarte. Així, Carme va integrar-se des de molt jove en el món cultural català i n'aprendrà la llengua. Formarà part del grup *Joventut* on es trobaven Joan Maragall (1860-1911), Víctor Català (1869-1966), Apel·les Mestres (1854-1936), etc., que formaven un grup integrat al país però molt receptiu a les noves idees procedents d'Europa⁵⁹⁴. Serà a partir d'aquests contactes que iniciarà la seva tasca de publicista sota els pseudònims “Una liceista”, “L. Escardot”, “Bolves” i “Clixés” a la revista *Joventut* (1900-1906) i amb les editorials *L'Avenç* i *Joventut*. Amb la desaparició d'aquesta última, però, Karr passà a col·laborar efímerament amb *El Poble Català* (1904-1918) i després inicià una nova aventura, aquesta molt més decisiva, amb Francesc Matheu (1851-1938), ànima de *Il·lustració Catalana* (1880-1917).

---

⁵⁹³ *Cuaderno manuscrito: recapitulación de pensamientos antimilitaristas*. Barcelona: Publicaciones de la Escuela Moderna, 1903.

⁵⁹⁴ Per a una informació més extensa de la trajectòria cultural i professional de Carme Karr, disposem de AINAUD DE LASARTE, Josep Maria: *Carme Karr*. Barcelona: Infesta, 2010.

Matheu va proposar Karr la publicació d'un suplement a *Il·lustració Catalana* (1880-1917) que s'adjuntaria un cop al mes i que rebria el nom de *Feminal*. Es tractava d'una publicació on es mostraria el món de la dona i s'hi introduiria un punt de vista feminista, a més de demostrar un tractament de vanguardia en l'estètica de la premsa, amb grans il·lustracions i una cuidada imatge. *Feminal* va aparèixer des de l'any 1907 fins al 1917, moment en què la crisi econòmica derivada de la Gran Guerra impossibilitarà la seva viabilitat econòmica. En aquest període, però, ens facilita l'anàlisi de l'evolució del pensament de Karr respecte a la guerra gràcies als seus articles, en ocasions signats com a "Joana Romeu", concentrats al voltant dels contextos de la guerra colonial al Marroc i la mateixa Guerra Gran.

Respecte a la Guerra del Marroc, no existeix en les pàgines de *Feminal* una postura extensament explicada en el moment dels fets. Tot i així, alguns textos traspuen una actitud absolutament hostil contra els esdeveniments i els que se'n van considerar com a promotors. En aquest sentit, Carme Karr exposa entre les línies d'un article majoritàriament dedicat a la situació de l'escola i la pedagogia – d'altra banda en boga per la imputació de Ferrer i Guàrdia – un paràgraf on qualifica la Setmana Tràgica com a "odiosos successos que'l Juliol derrer ompliren de dolor y de vergonya l'ànima de tots els qui estimem la nostra terra y la volem gran, forta, sana y gloriosa"⁵⁹⁵. S'explicita així una actitud de diametral desacord amb l'estratègia violenta, i de forma més difusa, amb el rebuig a la guerra. Aquesta sospita es confirma amb l'actitud que mostra la publicació respecte a la campanya impulsada sota el títol de "El Nadal del soldat català". Es tractà d'una iniciativa que pretenia la compilació de queviures i altres objectes que poguessin ser enviats als soldats destacats al Marroc per tal d'endolcir la seva estada en terres africanes durant el temps de Nadal del 1909. Per a dur a terme aquesta tasca es creà una "Junta de senyoretes barcelonines per a El Nadal del soldat català" presidida per Maria Lluïsa Guardiola, i on trobarem també Mercè Audouard (sots presidenta), Carme de Lasarte (secretària), Rosa Guardiola (secretària), Carme Amat (tresorera) i les vocals Angelina Fàbregas, Amelia Vernís, Rita Vernís, Marta Mauroner, Maria Avilés, Paulina de Lasarte, Pilar Puig Macià, Teresa Fontanet, Assumpció Mas Bagà, Mercè Mas Bagà, Maria Soler, Gloria Vergez, Consol Vergez, Maria Lluïsa Nieto i Conxa Moles. A més de la seva crida per a l'extensió dels esforços amb la creació de noves juntes arreu de Catalunya, el grup publicà les aportacions monetàries i en espècie que anaven rebent fins que, arribat el mes de desembre

---

⁵⁹⁵ KARR, Carme: Consideracions. *Feminal*, 28 de novembre de 1909, p. 2.

el seu propòsit finí gràcies al retorn de les tropes a Catalunya, fet que es consignà al número de 25 de desembre. En aquest, a més, es revela clarament la consideració positiva que es guarda en aquells instants des de Feminal de la tasca dels soldats i de la guerra: “A l’hora en que sortirà a la llum aquest número de FEMINAL, ja hauràn tornat a Catalunya’ls valents soldats qu’han defensat braument les glories espanyoles en la campanya rifenya. Ja haurà terminat per al pobre defensor de la patria el terrible romiatge de sanch, la greu temporada de fatigues y perills, y la Brigada de cassadors de Catalunya serà de nou sota’l nostre cel, y s’escalfarà ab els raigs de nostre bon sol d’hivern”. A més, consigna l’elogiosa rebuda que van dedicar les dones als retornats soldats: “Era Catalunya ab les seves mares, germanes, filles, esposes, aymades, qui sortia a rebre’l soldat conqueridor d’unes terres qu’han de portar honor y riqueses al regne d’Espanya”. Conseqüentment, *Feminal* (1907-1917) transmet una imatge heroica del soldat i honorable de la guerra, molt allunyada de la defensada pels revoltats en la Setmana Tràgica.

L’ajuda acumulada, finalment, va ser repartida en el decurs d’aquesta recepció duta a terme al port: “La Junta, al passar les tropes que’l Capità General feu desfilar en ordre perfecte devant de la tribuna, repartia a cada soldat un paquet y un brot de llorer. Cada oficial rebia una branca lligada ab llassos espanyols y catalans. Y no cal dir, l’expressió de sorpresa y d’alegria, devenint aviat emoció, que’s retratava en els rostres dels nostres heroychs soldats. / Les senyorettes de la Junta obsequiavan après als soldats ab un lunch exquisit, mercès a la generositat dels donants. Els brindis foren espressius, cortesos y agrahits. / [...] També les senyorettes de la Junta acudiren a obsequiar a bordo dels barcos aquells soldats y oficials qual servey els privava de desembarcar y’ls poch malalts qu’arribavan, essent rebudes ab mostres d’agrahiment y d’entusiasme”. Tot plegat, doncs, una visió força idíl·lica de les condicions i vivències dels soldats, així com una actitud clarament prototípica de la dona que rep alegre el soldat victoriós revestit amb els llorers. En xifres, Feminal especifica una subscripció en metàl·lic que assolí les 14.333,71 pessetes, de les quals es van gastar 11.985,60 i en quedà un remanent de 2.348’11 pessetes que foren lliurades al general Weyler⁵⁹⁶.

Com veiem, no existeix en aquesta actitud cap rastre de pacifisme o d’oposició a la guerra. Aquest fet podria imputar-se, d’una banda a l’acceptació conscient de la idea d’una guerra heroica o bé al desconeixement d’una visió alternativa com la que el pacifisme estava

---

⁵⁹⁶ El Nadal del soldat català. Liquidació. *Feminal*, 27 de març de 1910, p. 3. S’han respectat les majúscules presents a l’original.

tractant d'introduir a Catalunya. Pocs mesos després, concretament el 28 d'agost de 1910, Carme Karr ens ofereix la resposta a aquesta qüestió i alhora ens fa una clara manifestació de la debilitat del pacifisme entre les dones, tot confirmant la segona hipòtesi. A l'article "Les dones i la pau", s'exposa que "fa poques setmanes que la Directora de FEMINAL rebé d'Anglaterra una carta d'un conegudíssim periodista francès qui recorre actualment Europa recollint impressions y datos sobre'l moviment pacifista femení. Monsieur Jean Pélissier, demanava a la única revista d'interessos y cultura femenins que's publica a Espanya, una informació del actual moviment pacifista ensà dels Pirineus... / Y ab greu recansa, no ha pogut esser correspost el desitx del periodista francès, donchs si be ignorem que hi hagi entre les dònnes espanyoles cap moviment pacifista, sabèm, en cambi, que a Catalunya no's trobaria, tal vegada, un 50 per 100 de dònnes que sàpiguen lo qu'es el pacifisme"⁵⁹⁷. Aquesta doncs, és la imatge de debilitat que ens transmet *Feminal* (1907-1917) un any després dels fets de la Setmana Tràgica, amb un pacifisme ignorat per amplis sectors socials i obviat per molts altres, inclosa la pròpia publicació feminista. El fet que ho palesa de forma més descriptiva serà el silenci quasi absolut sobre aquesta temàtica fins ben arribada la Primera Guerra Mundial.

L'única excepció serà l'article "Entorn del pacifisme" de R. Lacosta, publicat el 30 de juliol de 1911, on es fa la glossa de la personalitat de Rosalia Gwiss Adami, pacifista italiana d'origen nordamericà pertanyent a l'Associació italiana per a la pau de Ernesto Teodoro Moneta (1833-1918) i impulsora d'una societat pacifista a Bèrgam de la qual es diu que compta amb una secció de joventut que aplega més de cinc mil adeptes en unes deu ciutats. Destaca aquest escrit per la lloa del pacifisme, del qual es torna a remarcar el desconeixement a casa nostra, raó per la qual s'aporta un assaig de definició teòrica: "Pacifisme no vol dir solament suprimir de cop y volta les guerres ni desarmar les nacions civilisades. Aquestes coses en nostres temps son encara utòpiques, cal confessarho, y per temensa de llessarse a un esfors infructuós fan nèxer la indiferencia dins del cor y'l pensament de molts, vers aquesta idea que's creu irrealisable. / La paraula Pau inclou quelcom de més gran, de més sublim. Es a poch a poch qu'ha d'imposarse, per preparació, comensant en la família – principi y fonament de tota societat ben constituïda – y anan irradiant, extenentse en l'escola, en les associacions de tota mena, en el poble en general,

---

⁵⁹⁷ Les dones y la pau. *Feminal*, 28 d'agost de 1910, p. 3. S'han respectat les majúscules presents a l'original.

com una llevor d'amor que mati tot sentiment de venjances y rancunies. ¿Y no sembla, per ventura, aquesta precisament una gran missió femenina?"⁵⁹⁸

Però en efecte, no existeix cap altre registre sobre la recerca de la pau des dels inicis de la dècada fins que es produeixi la defensa per part de Carme Karr del *Comitè dels Amics de la Unitat Moral d'Europa* a les pàgines de la publicació que dirigia. En qualsevol cas, sembla que les paraules de Lacosta no van caure completament en l'oblit, ja que el 30 de març de 1915 Karr assumirà la defensa de la pau com a "Missió femenina", revelant una actitud que es localitzava a les antípodes de la del Nadal del soldat català de 1909 però parafrasejant de forma ben curiosa el descriptiu article de 1911. El pretext que servirà per a posar negre sobre blanc aquesta actitud fou una carta publicada en un diari barceloní per Montserrat Valls, una jove de Vilafranca del Penedès, en resposta a un article anterior de l'escriptora esperantista francesa Germaine Rebours de Pujolà. En aquesta missiva, Valls afirma que "soch molt impulsiva en els meus sentiments, y odio ab tot el meu cor la guerra pels desastrosos efectes que produeix en la humanitat, car ella aparta a l'home del seu just camí, mata en flor tot sentiment d'humana fraternitat atiant en lluytes ferotges els uns en contra dels altres, fa renéixer l'instint de delvtagisme ancestral que hi hà en el fons de tot sér, e inutilisa l'obra y l'esforç de la civilització que vol extirparlo"⁵⁹⁹ i afegeix la seva simpatia per la causa dels aliats donades les iniquitats comeses pel bàndol de les potències centrals, acompanyant-la de crítiques als germanòfils, entre els quals, segons diu Karr, inclou el *Comité d'Amics de la Unitat Moral d'Europa*. En el rerefons d'aquesta situació es poden atisbar les tensions existents en el món polític i intel·lectual europeu. Karr va ser víctima de les pressions provinents d'alguns sectors d'*Action Française* canalitzats a través de l'escriptor provençal Màrius André (1868-1927)⁶⁰⁰, i que van implicar també Eugeni d'Ors i Romain Rolland. Al voltant de tots quatre es va articular una polèmica que tenia com a objectiu el desprestigi de les opcions neutralistes en favor d'un recolçament més ampli de França i els aliats. És segurament per aquesta raó que la directora de *Feminal* (1907-1917) decidí comunicar-se amb la jove Montserrat Valls amb l'objecte d'aclarir-li – privadament i després pública – la manca de veracitat existent en aquesta acusació de germanofilia i fent-li veure la comunió que existia pel que fa al rebuig de la Gran Guerra entre ambdues.

---

⁵⁹⁸ LACOSTA, R.: Entorn del pacifisme. *Feminal*, 30 de juliol de 1911, p. 17.

⁵⁹⁹ KARR, Carme: Missió femenina. *Feminal*, 30 de març de 1915, pp. 2.

⁶⁰⁰ Per a un anàlisi més pormenoritzat d'aquesta qüestió, veure: FUENTES CODERA, Maximiliano: *El campo de fuerzas...* op. cit., pp. 205-221 i MARCHESE, Maria: *Visca França, Visca Catalunya! La Catalogna durante la Prima Guerra Mondiale: una prospettiva di genere*. Tesi doctoral inèdita: pp. 273-287.

Aquest exercici explicatiu degué ser recídit si atenem a la resposta rebuda per Karr: “Ja sé que la finalitat a que va constituhirse el Comité es d’alta idealitat, però jo llegia continuament en periòdichs la indignació que a França produhia la conducta de molts del Comité per la propaganda germanòfila que aparentment feyen lo que motivà que’s separessin de dit Comité alguns senyors qui de cap manera podien tolerarho”⁶⁰¹. En conseqüència, Karr es mostrà comprensiva amb la jove Montserrat Valls, a la qual considerava víctima de la intoxicació de la propaganda: “Heusaquí una proba de que sense conèxer del Comité d’amichs de l’Unitat de Europa més que’l mal y les falsetats que se’n contava, una ploma femenina se llençava a maltractar-nos, y per aquest fet se podia crear uns enemichs ben gratuïts”⁶⁰². I de tot plegat, l’autora acabarà plantejant tota una declaració d’intencions personal i en relació al paper de la dona enfront de la present guerra: “La missió de la dóna ha d’ésser missió de pau y d’amor, ja que la tragedia es massa gran per que fins a les més remotes regions de l’Univers no pugui ésser concebuda la indiferència. / No atiem els odis. En aquelles nacions en guerra la dona y es feta per tots angel consolador y mà guaridora; en Catalunya fem que la nostra veu no s’alci per encendre més el foch entre germans. Abominèm dels crims comesos, però preguèm per els butxins y per llurs víctimes, y per que quan tornin a madurar els blats sobre lo que avuy són camps de batalla, de l’horrible tragedia d’ara no’n oblidin uns y altres les ensenyances crudels, mes ¡ay! – per alguns, – ¡tan necessaries!”⁶⁰³

Després d’aquesta manifestació, d’un caràcter més sentimental, Karr publicarà com a directora de *Feminal* (1907-1917) un article que sota el títol “Contra la guerra” desgranarà un novedós interès vers el coneixement del pacifisme orgànic: “En tots els païssos del món existeixen Comitès pacifistes qui no han vist decaure llur fè davant la terrible tragedia. / Aquests Comitès treballen ab un entusiasme sempre renovat; y a cada instant, rebem d’ells requeriments sobre les tasques dels dos únichs Comitès pacifistes que’n tenim conexença que exiteixen a Espanya. / El de Madrid, presidit per un eminent jurisconsulte, D. Ll. Mre de Labra, y del de Catalunya, del qual la presidenta fins a l’hora present no ha pogut, malgrat sos esforços, obtenir lo més petit resultat actiu. / Ara bé, en el Comité pacifista de Catalunya, no hi hà fins a l’hora present més qu’una figura femenina, la seva presidenta. / Aquesta, avuy, fa desde aquestes planes una nova crida a la dòna catalana y també a la dòna espanyola, sia qual sia la regió ahont vege’l dia; una crida a les dònes qui, bo y sentint les

---

⁶⁰¹ Ibidem, p. 4.

⁶⁰² Ibidem, p. 4.

⁶⁰³ Ibidem, p. 5.

simpaties que's vulga per qualsevolga dels païssos beligerants, protesten de tanta llàgrima y de sanch vessades, de tantes ruïnes y de tants crims consumats, de tantes vides trencades, de tantes ilusions destruïdes. / Es necessari que de Catalunya surti'l clam de la dona d'Espanya cridant contra la guerra, y encara que no trobi voluntats que de moment l'atenguin, per força haurà de trobar aquest clam ohís qu'il sentin fins malgrat ells. / Unimnos, donchs, les dònnes de bona voluntat, després de meditar sobre'l manifest qu'en les llengües holandesa, francesa, anglesa y alemanya, les dònnes de Holanda han publicat, escampantlo per tot el món. / FEMINAL, seguint sa tasca de cultura y d'amor, se fa un deber de publicarlo, traduït literalment al català, y, ab aquest motiu, renova la seva crida als sentiments pacifistes de les dònnes de la nostra terra. / Axís com l'ideal del Comitè d'Amichs de la Unitat moral d'Europa, nascut en Catalunya, ha trobat ressó en tots els païssos del món, dels que han partit grans elogis per els pensadors catalans, axís caldria que de Catalunya surtís una acció activa de les dònnes d'Espanya per la pau, car Espanya es l'únich país del món qui no ha enviat may una representació de ses dònnes en els Congressos de cultura estrangers, ni en els qu'interessen la civilització essent pacifistes”⁶⁰⁴.

Aquest article, donchs, aventura la gènesi d'una mena comitè pacifista on encara només hi figurava Karr. De fet, l'article és acompanyat de la reproducció del manifest neerlandès i signat per Carme Karr en qualitat de “Presidenta del Comitè pacifista de Catalunya”. S'intueix en tot el caràcter incipient d'aquesta organització, que sembla molt més fruit d'un pensament arrauxat de la directora de Feminal que no pas d'una pausada entesa entre un grup d'interessats. A aquesta impressió s'afegeix una nota inclosa al final de l'article on s'esmenta la iniciativa de darrera hora de l'artista Antonia Farreras (1873-1935) que, poc abans d'entrar la publicació en premsa, s'adreça a Karr per tal de proposar una encara indeterminada iniciativa pacifista, de la qual es promet donar notícia en pròxims números. I, efectivament, serà el 31 d'octubre de 1915 quan veurem la plasmació completa i asserenada d'aquestes inquietuds en la publicació del nou *Comité femení pacifista de Catalunya*, que tindrà algunes coincidències a nivell d'integrants amb el mateix que es preocupà pel Nadal del soldat català al Marroc. D'aquesta manera, trobarem la Presidenta honorària Dolors Monserdà de Macià, la Presidenta Carme Karr, la Vicepresidenta Julia Suñer, les Vocals Rosa Amar de Alier, Teresa Portolés de Amorós, Maria Condeminas de Rosich, la Comtesa del Castellà, Dolors de Sojo de Gual, Irene Prunera de Marsal, Mercè

---

⁶⁰⁴ KARR, Carme: Contra la guerra. *Feminal*, 27 de juny de 1915, p. 2. S'han respectat les majúscules presents a l'original.

Padrós de Jou, Lluïsa Vidal, Angela de Izaguirre, Antonia Quinquer, la Tresorera Maria Grau de Hausmann, la Secretària Antonia Ferreras i la Vicesecretària Carme de Lasarte.

En el transcurs del text es fa una descripció de les circumstàncies i convenciments ideològics que van portar a la gènesi del propi *Comité*: “Algunes d’aquelles persones qui són encara devotes del qu’avuy sembla’l més utòpich, el més irrealisable dels ideals, el de la Pau; aquells qui creuen en que cap força es may perduda en el món; aquells també qui tenen fè en la eficacia de les petites llavors sentimentals, s’acoblaren dies enrera en l’Ateneu Barceloní, ab motiu de la organisió del Comité Femení Pacifista de Catalunya, per escoltar la exposició d’una iniciativa que ja venia merexent l’aprovació de tots aquells a qui havia estat consultada. Les primeres Autoritats de Barcelona’s feren dignament representar, y en l’acte mateix de les reunions se reberen entusiastes adhesions d’altes personalitats y d’importants entitats barcelonines, plenes de simpatia per l’obra empresa per el Comité Femení Pacifista de Catalunya. / Cert es que, en mig de les simpaties generals, se feu remarcar la tristament incomprendible reserva dels grupus culturals ò entitats femenines de Barcelona, qui, a excepció de ‘La Llar’⁶⁰⁵, no enviaren llur representació, ò excusaren llur presencia sense donarne’l motiu, ni enviar un sol mot de simpatia per les tasques del primer Comité pacifista d’Espanya, evidenciant en axò una manca d’idealitat que desdiu molt de l’esperit en que semblen deber estar inspirades aquexes obres dites de cultura femenina. / La iniciativa, nascuda en el sí del Comité Femení Pacifista de Catalunya, se déu a la reputada pintora donya Antonia Ferreras, Secretaria de la entitat. A molts, aquexa iniciativa semblarà sens dubte una de tantes prèdiques en desert de que solen gustar els romàntichs, els idealistes, els desvagats; a altes semblarà una... cursileria entorn de la que sols se pot somriure de pietat... ‘Cosa de dònes havia d’esser el parlar de pau y ocupar-se d’ella, ara que tothom está per la guerra y sols per la guerra s’apassionen els neutrals’, diràn altres. / El Comité Femení Pacifista de Catalunya està preparat a sentir-se axò y coses menys amables encar, però sense pararhi esment, anirà, ajudant Deu, prosseguint la tasca cristiana, qu’encomana’l diví Sermó de la Montanya”⁶⁰⁶.

La debilitat de la iniciativa i la seva manca de suports són, per tant, admesos per les pròpies impulsores, però això no les desvia del seu propòsit, suportat sobre els pilars d’un substrat liberal i catòlic, però revestit amb la peremptòria necessitat de recollir els clams

---

⁶⁰⁵ Residència femenina d’estudiants dirigida per la pròpia Karr.

⁶⁰⁶ KARR, Carme: La dona y la pau. El Comité Femení Pacifista de Catalunya. *Feminal*: 31 d’octubre de 1915, p. 16.

més primaris i essencials contra les conseqüències de la guerra, especialment des d'una perspectiva de gènere: “El Comité Femení Pacifista de Catalunya, quant no altra cosa, s’ha proposat recullir un a un aquells sentiments qui sens dubte bateguen en el cor de les dònnes d’Espanya, sentiments de germanor per el dolor d’aquelles dònnes espartanes (voluntaries ò nó), qui veuen desertes y enrunades les llars familiars, morts ò matant, els esposos, els fills, els germans... / El Comitè Femení Pacifista de Catalunya no’s fa més ilusions que les rahunables respecte de ses tasques y de llur hipotètic èxit. Car es evident que fins a l’hora d’ara l’obra pacifista no ha portat els fruyts qu’era d’esperar – com tampoch els ha portats el socialisme. Això no significa’l fracàs del pacifisme, ni tan sols, al nostre entendre, el del socialisme; creyèm emperò qu’un cambi, sinó d’orientació, de procediments, se fa eminentment necessari, en el pacifisme, sobre tot. Mes com axò exigeix seriosos estudis que no són avuy de la seva incumbencia, l’obra del Comité Femení Pacifista de Catalunya se limitarà a una labor de pietat y d’amor, qu’unirà la veu de les dònnes d’Espanya a la d’aquelles mares qui desde’l fons de llurs entranyes clamen contra la ignominiosa rançó de la sanch, la qui llença a la mort en plena juvenesa els fills engendrats amorosament, donats a la llum ab greus dolors, pera que gosin de la Vida, d’aquella Vida que Deu ha feta plena de goigs per els sentits de l’home”.

Per últim, es manifesta que malgrat les dificultats es manté una esperança de poder fer quelcom per tal d’aplegar aquests sentiments contra la guerra i vehicular algun tipus d’oposició tot recordant la crida de Benet XV que també interpel·lava les dones de Catalunya. La primera de les propostes que mourà el *Comitè* per assolir aquest objectiu serà l’emissió, a proposició d’Antonia Ferreras, d’una Postal de la Pau que s’enviaria als Caps d’Estat i personalitats diverses dels països en litigi, il·lustrada amb un dibuix que servís de símbol de la pau i amb pensaments escrits i signats en aquest mateix sentit per part de “les més grans mentalitats d’Espanya”. Per aconseguir-ho, faran un concurs públic per escollir el millor dibuix per a la postal amb un premi de 500 pessetes.

Cal dir que aquesta mateixa línia pacifista serà secundada per posteriors articles publicats a Feminal, alguns d’ells signats per un membre del clergat, la qual cosa redunda en la influència dels postulats pacifistes catòlics en la premsa definitiva de posició del *Comitè* i en la seva importància en una eventual captació d’adeptes. Un d’aquests signataris serà el prevere Antoni Bach Puig, que tot lamentant-se de la feblesa i aïllament de les postures pacifistes – “¡Ni la veu del Papa ha sigut escoltada!” – fa una exhortació a la implicació de

la dona en la recerca de la pau: “Aquí teniu a la dona que la Societat necessita en els moments actuals. La dona de còs y ànima, la dona forta que sense cap temença penetri ab son amor convincent com espasa de dos talls en lo més íntim del cor humà y l’obligui a depositar aquexes malehides armes, axecades per ideals d’ambició desenfrenada qu’han convertit en llach de sanch la terra qu’abans era perfumat y delitós jardí. ¡Ay dels capdavanters d’aytal conflagració! La justícia de Déu y’l despreci dels homes serà la seva cullita”⁶⁰⁷. Mesos més tard, el propi Mossèn Bach farà una encesa exaltació del *Comitè* i de la seva tasca com a difusora de la cultura de la pau front a l’escepticisme amb què molts podien acollir els seus propòsits: “Benhaja, donchs, el Comité Femení Pacifista de Catalunya, no per que sien escoltades ses advertencies y sigui per sa mediació restablerta la pau universal, que prou sabem que no es aquest el seu propòsit, sinó per que ab sos amorosos desvels, sembrant llevors pacificadoros y generoses portarà idees de pau, d’amor y de benhaurança als cors dels homes de l’avenir y la esperança als del qui combaten”⁶⁰⁸.

Respecte al món laic, també el *Comitè* promogut per *Feminal* (1907-1917) va rebre recolzaments. Un de caràcter periodístic fou el de E. Montsalvat, qui va consagrar una interessantíssima reflexió sobre el paper de la premsa i dels neutrals en l’obra de la pau: “¿Per què la premsa en general no té de solidaritzar-se a l’obra de pacificació? ¿Qui millor que la premsa? ¡Oh, quin bloc més formidable per donar la veu d’alerta a les nacions beligerants! / Davant un desequilibri com el qu’estem presenciant, se fa precís protestar davant aquestes nacions folles; dirloshi qu’estem convençuts de sa civilitat, mes... dirloshi també, que no desitgem aquestes divilitats destructores”. I d’altra banda, va existir una contribució de caràcter més material com la recaptació del festival artístic dut a terme en les dependències del Foment del Treball Nacional i on van prendre part artistes com Mercè Plantada, Maria Cruz de Malibran, Ernestina Corma i el cor de la Cultura Musical Popular dirigit per Narcisa Freixas.

Finalment, no podem deixar de ressenyar alguna crítica vessada en contra del propi Comitè i que va constituir una important polèmica entre l’escriptor Miquel Poal i Aregall (1894-1935) i Karr. Poal, col·laborador de *Feminal* (1907-1917) i amic de la seva directora, havia pronunciat una conferència a l’Institut de Cultura i Biblioteca Popular per la Dona sota el títol *Les dones davant la guerra*, a propòsit del seu llibre homònim dins del qual sobresortia una tesi sobre “la immoralitat del pacifisme sistemàtic”. L’argument resava de

---

⁶⁰⁷ BACH, Antón: La dona en l’actualitat. *Feminal*, 30 de gener de 1916, p. 19.

⁶⁰⁸ BACH, Antón: Feminal y la pau. *Feminal*, 20 de juliol de 1916, p. 19.

la següent manera: “hi ha vegades que çò que’s discuteix en una guerra – y aquesta que presenciem, concretant – es aquest principi de llibertat dels pobles. La entranya viva d’aquesta guerra no es altra cosa. Y allavors, en aquestes circumstancies, demanar la pau, treballar per la pau, es cometre una immoralitat”⁶⁰⁹. D’aquí que Poal demostrí el seu disgust per la iniciativa del *Comitè de dones pacifistes*: “Aquests comitès femenins han començat per plàniers que la dona prengués part activa en la guerra, fabricant municions y aparells de destrucció, y han acabat censurant els nostres temps que havien dut a la feminitat a esser crudel y inhumana, y exortant a les dònnes de la nostra terra y a les de les altres nacions neutrals a que treballassin per la pau”⁶¹⁰. Aquesta postura desencadena l’absolut disgust de Poal que dubta fins i tot de les veritables intencions del grup pacifista: “Aquests comitès femenins, quina finalitat tenen? Es purament la de crear ambient aquí perquè no’s vagi a la guerra? Es que creuen que d’aquí estant y treballant no més que d’aquí estant, conseguiran que la pau vingui com un present de reys? Jo crech francament que si aquests comitès femenins creats a Catalunya – vull creure ab bons intents, – han arribat a creure que la llur veu serà escoltada per les dònnes de les altres nacions que són en guerra, han pecat d’esser massa ingènues. [...] / Però, si aquests comitès femenins són de caràcter internacional; si han sigut creats aquí per estendre les llurs ramificacions en les nacions que lluyten, y’s proposen remoure allí la opinió pública perquè demani que dexin les armes, llavors jo, el més gran amich de la pau, però no d’una pau imposada, afirmo ben alt y ben netament que’ls tals comitès són una immoralitat”⁶¹¹.

En dos articles posteriors, Karr mostrarà de forma radical la seva dissensió a la línia marcada per Poal en aquesta conferència. Les seves objeccions cercaran deixar palès el desconeixement de Poal de la tasca del *Comitè* i aprofitarà per ressenyar-ne les seves intencions i orígens: “el senyor Poal no haguera escrit ni dit respecte de nostre Comitè’ls errors qu’afectuosament li senyalem, car haguera sabut que la creació dels Comitès pacifistes a Espanya data de molt abans de la guerra y es d’origen internacional, si bé d’immediata formació francesa. Qu’aquests Comitès existint ja fa alguns anys fent obra latent de propaganda pacifista han donat senyal de vida vibrant, en resposta a les repetides sollicitacions dels Comitès pacifistes, especialment els femenins de l’extranger y especialment dels Comitès d’Holanda, Estats Units, Suïssa y Italia, qui en repetides ocasions desde la guerra han demanat a la dona espanyola siquiera que fes constar la seva

---

⁶⁰⁹ Feminisme. La immoralitat del pacifisme sistemàtic. *Feminal*, 30 de juliol de 1916, p. 2.

⁶¹⁰ *Ibidem*, p. 3.

⁶¹¹ *Ibidem*, p. 3.

reprovació, la seva protesta enfront de la tragedia espaventable que desola tantes nacions civilisades. / El senyor Poal sabia, donchs, qu'en lloch de pretendre esser escoltat en sos ideals per les dònnes d'altres terres – com ell diu –, el nostre Comité s'ha desvetllat al crit que les dònnes d'altres terres li adreçaven. / Sabria que si particularment alguna de nosaltres s'ha planyut de veure les dònnes de les nacions beligerants fer municions de guerra, el Comité Femení Pacifista de Catalunya per res ha donat encara la seva opinió sobre aquest punt. / Y sabia, sobre tot, el senyor Poal, que la Presidenta del Comité Femení Pacifista de Catalunya, no com a tal, sino en actuació del tot distinta, a l'ocuparse de Cultura femenina en una Conferencia pública, al senyalar la crudeltat, la inhumanitat que representa per la feminitat fer municions de guerra, no ho feu sinó per posar de relleu la força del sentiment del deber en l'ànima femenina com també la seva abnegació en altres sentits. / El senyor Poal sabia també que'l Comité Femení Pacifista de Catalunya no s'ha emprès may la tasca (!) de ficarse en afers de probable ò improbable intervencionisme. / El Comité Femení Pacifista de Catalunya podrà abominar del militarisme, però no s'ha imaginat may actuar ab profit directe en favor del desarmament universal, - que les seves utopies no arriben a... tant; - emperò que per molt joyós y satisfet se té propagant honrats y cristians ideals d'educació, com per exemple demanant, suplicant qu'a n'els infants no se'ls donguin joguines que sien parodia d'aquelles armes guerreres y destructores de vides y d'hisendes. El Comité Femení Pacifista de Catalunya ha parlat a les mares, als pares, als mestres que's supprimeixin, en tot, aquelles joguines infantils que són canons, fusells, fletxes, fones, pistoles, sabres, que no's donguin als petits per fomentar vanitats, uniformes militars, cuyraces, condecoracions, ni llances, ni cascos, ni fins les banderes”⁶¹².

Finalment, Miquel Poal contestarà amb un escrit d'octubre de 1916 a totes les esmenes practicades per Karr a la seva conferència. En general, Poal es reafirma en les seves postures i retorna l'acusació de desconeixement a la directora de *Feminal* (1907-1917) tot cominant-la a llegir més atentament el seu llibre on afirma que no diu res del pacifisme en temps de pau, però sí a mantenir-lo en la situació actual. En aquest sentit, es mostra especialment dur en etzibar l'afirmació que si el *Comitè Femení Pacifista de Catalunya* només s'interessava en l'eradicació de les joguines violentes, aquests ideals “de cap manera justifiquen la existencia d'una entitat, y menys el que ostenti aquesta el pompós títol de Comitè Femení Pacifista de Catalunya”. Malgrat tenir raó en insinuar el modest abast real de la iniciativa de Karr, Poal però oblidava que aquesta mena d'iniciatives no eren alienes a

---

⁶¹² Feminisme II. La immoralitat del pacifisme sistemàtic. *Feminal*, 27 d'agost de 1916, p. 2.

la trajectòria històrica del moviment, molt preocupat per l'educació dels infants, tal i com hem comprovat. D'altra banda, el que planteja aquesta polèmica, més enllà del propi moviment pacifista, és una visió diversa del patriotisme, tal i com assenyala l'historiadora Maria Marchese: “Si può argomentare che Carme Karr e Miquel Poal i Aregall hanno due visioni diverse della neutralità spagnola e catalana, traducibili in due rappresentazioni molto distinte dell'universo femminile, specie in rapporto al nazionalismo: per la pacifista, le donne sono custodi della propria terra, per missione divina e assimilazione con la natura; per il ‘mancato interventista’ devono essere fedeli collaboratrici degli uomini, disposte al sacrificio per il bene della patria quando la libertà è minacciata”⁶¹³.

Sigui com sigui, resulta evident que durant la Primera Guerra Mundial Karr va vincular en les pàgines de *Feminal* (1907-1917) la reivindicació feminista i la pacifista. Si bé el 1909 encara desconeixia la trajectòria i naturalesa del moviment per la pau i la seva potencialitat respecte a la reinterpretació del paper de la dona al llarg d'una història plena de violències, la Gran Guerra li va regirar els esquemes passant d'unes iniciatives merament assistencials i pal·liatives dels treballs dels guerrers a unes de reivindicatives i molt més modernes. Fins a tal punt Karr va ser conscient d'aquesta maduració que arribà a lligar l'obtenció dels drets polítics de la dona amb l'eclosió del paper pacifista femení en el seu article “El vot de la dona”. En aquest, es pregunta: “¿Serà aquesta la única conquesta veritable que treurà la humanitat d'aquesta guerra mundial en la que sembla s'empenyin tots els homes en aniquilarse? / ¡El vot a la dona! / ¡Per quins camins de sanch, de dol y de sacrificis haurèm conseguit aquest dret que se'ns devia desde la primera legislació que va ferse damunt la terra! / Per últim ¿s'hauràn convençut los homes de que la intervenció de la dona pot y ha d'esser la més sòlica base per edificar en el pervindre lo qu'avuy sembla encara a mólts una utopia, la pau universal, y assegurada per sigles y més sigles? / Per que ¿qui es capa de dubtar de que si la dona hagués estat consultada, nó ja parlamentariament, sinó en un plebiscit mundial, avuy Europa no tindria de lamentar tantes morts, tanta destrucció, tanta ruina?”⁶¹⁴ La potencialitat transformadora del món de feminisme i pacifisme, doncs, és reivindicada a les pàgines de *Feminal* per part de Karr, la qual adverteix una unió que encara avui en dia persisteix, ja que, juntament amb l'ecologisme, aquests dos moviments són els integrants del que la sociologia ha batejat amb el nom – parcialment falç – de nous moviments socials.

---

⁶¹³ MARCHESE, Maria: *Carme Karr: feminismo e pacifismo*. Cercles: Revista d'Història Cultural, núm. 12, 2009, p. 172.

⁶¹⁴ KARR, Carme: El vot de la dona. *Feminal*, 2 de setembre de 1917, p. 2.

En un altre plànol ideològic i socioeconòmic, caldria situar Rafael Campalans. Nascut a Barcelona, fill d'un sastre autodidacta, va poder estudiar gràcies a la prosperitat del negoci familiar arribant a titular-se com a enginyer industrial. A partir d'aquesta experiència s'inserí en els ambients culturals de la capital catalana, especialment a partir de 1904, quan entra a formar part del llavors setmanari *El poble català* (1904-1918) on coincidí amb intel·lectuals com Josep Pous i Pagès (1873-1952), Claudi Ametlla (1883-1968), Carles Soldevila (1892-1967), Gabriel Alomar (1873-1941), Eugeni Xammar (1888-1973), Prudenci Bertrana (1867-1941)... però especialment, entaulà una forta amistat amb Antoni Rovira i Virgili (1882-1949), Eugeni d'Ors (1881-1954) i Andreu Nin (1892-1937).

L'any 1911, després de llicenciar-se, Campalans obté una beca d'ampliació d'estudis a Europa que resultarà cabdal per a la seva trajectòria ideològica. A més de les estades més llargues a Lovaina i Charlottenburg, també va estar a França, on entrà en contacte amb un dels símbols del pacifisme europeu dels anys deu: "Campalans a París conegué a Jean Jaurès, a la redacció de 'L'Humanité', on també hi havia el socialista català Antoni Fabra Ribas, exiliat arran de la Setmana Tràgica. Amb en Fabra, gran admirador de Jaurès, ja discutien aleshores a París sobre el tema que els enfrontaria sempre: les relacions entre socialisme i catalanisme. Per a en Campalans, Jaurès ofería una alternativa socialista que, alliberada de determinismes econòmics catastrofistes, acceptava la independència del sindicalisme respecte al partit socialista, propiciava el diàleg entre tots dos i considerava internacionalisme i patriotisme no sols compatibles sinó interdependents. Era una posició flexible, realista i dialèctica, ben distinta de la posició rígida de Jules Guesde, que era el model inspirador de Pablo Iglesias, el definidor i el dirigent omnipresent del socialisme espanyol de l'època. / Gràcies a la influència de Jaurès i gràcies als seus contactes amb el món germànic a partir de la beca per ampliar estudis, a causa del seu interès per la tecnologia alemanya com a enginyer i per la socialdemocràcia d'Alemanya i Àustria, arquetipus de la Segona Internacional, Campalans esdevingué un dels pocs intel·lectuals d'esquerra de Catalunya – i d'Espanya – que conegué directament els debats sobre el tema de les nacionalitats i l'Estat plurinacional a l'Europa central de la pre-guerra, alliberant-se de la dependència total en què es trobava la major part de les esquerres del país respecte al

món francès, cosa que en part explicaria l'aliadofilia acrítica de la gran majoria dels republicans i socialistes espanyols i catalans”⁶¹⁵.

De retorn a Catalunya, Campalans s'integra com a tècnic d'obres públiques de la Mancomunitat i més tard serà secretari tècnico-administratiu del Consell de Pedagogia de la Diputació de Barcelona. Finalment, Josep Puig i Cadafalch (1867-1956) l'acabarà nomenant director de l'Escola del Treball, refermant el seu compromís amb una tasca nacional que, com a intel·lectual-professional noucentista que era, considerava d'alguna manera com a pròpia. A més, no cal recordar les relacions que mantingué amb Jaume Bofill i Mates (1878-1933) – circumscrites a la Junta d'Afirmació Catalana, embrió d'Acció Catalana –, i, especialment, amb Eugeni d'Ors, amb qui mantingué una important proximitat fins a la defenestració de Xènius, cosa que ha fet que l'historiador Albert Balcells afirmi que “per les seves relacions amb Eugeni d'Ors, en Campalans pot ser considerat en certa forma un orsià”⁶¹⁶. Aquesta coneixença i admiració explica la intensa presència del ja llavors militant del PSOE a les pàgines dels *Amics d'Europa*, cosa que no fou privativa del seu cas. En general, podríem convenir que molts dels integrants del *Comité* ho foren com a seguidors de D'Ors, fins i tot, a ulls clucs en la comprensió del que el Pantarca volia dir, si fem cas del que el propi Campalans afirmava en un article de *La Justícia Social* (1923-1926; 1931-1936) de 26 de setembre de 1932: “La part principal de l'èxit i el prestigi que va assolir Xènius entre nosaltres era deguda al fet que la majoria dels lectors no entenia un borrall d'allò que el nostre home s'empatollava”⁶¹⁷.

Pel que fa a l'adopció del pacifisme i l'internacionalisme dins del corpus ideològic de Campalans, aquest es pot rastrejar en diferents contextos i cronologies. Al marge de la seva participació als *Amics d'Europa* – de la qual donarem compte més endavant –, el dirigent socialista va pronunciar diversos discursos i publicar múltiples textos sobre la qüestió, on traslluïa fonamentalment la tensió entre la seva adhesió al catalanisme i la negació del nacionalisme per part d'amplis sectors del socialisme europeu que històricament havien mantingut com a dogma – tot i que no sempre com a pràctica – un internacionalisme reduccionista i exclouent del fenomen nacional. En aquest sentit, resulta fonamental l'evident vinculació de Campalans amb el pensament del federalisme pimirgallià, del qual ja hem mostrat la seva sensibilitat pacifista. El propi Campalans no se

---

⁶¹⁵ BALCELLS, Albert: *Rafael Campalans, socialisme català. Biografia i textos*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985, pp. 9-10.

⁶¹⁶ Ibidem, p. 24.

⁶¹⁷ Citat a BALCELLS, Albert: *Rafael Campalans...* op. cit., p. 26.

n'amagava, tal i com es pot comprovar en una enquesta publicada el 20 d'octubre de 1928 al setmanari *L'Opinió* (1928-1934), on davant la pregunta "Creieu que haurien de recobrar actualitat a casa nostra les idees polítiques de Pi i Margall?" respon taxativament que "No crec que, bàsicament, mai no l'hagin perdut, puix que considero el federalisme pacciatiu com destinat a constituir l'estructura internacional del futur. En aquest sentit, però, el federalisme (com el socialisme) ha d'ésser ja des d'ara internacionalista, oblidant tota mena de cantonalismes encongits"⁶¹⁸.

Abundant en aquests criteris, podem visitar altres textos doctrinals on el polític català s'assaja la interrelació dels eixos del seu pensament: socialisme, federalisme i catalanisme. Segons el seu parer, "socialisme i federalisme, més aviat que doctrines convergents, s'han de considerar com a doctrines complementàries, per tal que si la primera és normativa per a la vida individual de les nacionalitats dins els Estats complexos, la segona ens mostra el camí formal per anar-les agermanant dins d'Estats units d'amplitud més gran cada dia, fins que arribi a assolir el magne ideal d'aplegar la humanitat sencera en una gran i única família. Aquesta manera de sentir la doctrina del més alt polític català del segle darrer – del més alt pel seu cor i per la seva intel·ligència – és la que està d'acord amb el pensament democràtic modern"⁶¹⁹. I, fins i tot, de forma encara més rotunda afirmà que "l'ideal permanent i categòric es pot trobar només en la lliure federació de les repúbliques socials dels diferents pobles de la terra"⁶²⁰.

Aquesta darrera al·lusió als pobles de la terra no és simplement anecdòtica, sinó que condueix al paper que juga Catalunya – en el paper de nacionalitat de referència – en un engranatge federal internacionalista. És aquí on Campalans destaca per la seva sensibilitat amb les minories nacionals, enfrontant-se en la seva visió amb coreligionaris com Fabra i Ribas (1879-1958), amb el qual mantindrà una llarga polèmica al respecte. En el transcurs d'un d'aquests diàlegs, Campalans aclareix aquest punt de forma més extensa tot interpel·lant el seu company de debat: "¿Quiere nuestro amable interlocutor mayor claridad? / Repetimos, pues, que no podemos compartir, ciertamente, ni su estaticismo inconsútil ni su estática concepción de la organización política actual. Nunca hemos sido 'interestatistas'. Y si la nación fuera, como pretende nuestro amigo, una pura invención

---

⁶¹⁸ Dins de BALCELLS, Albert: *Rafael Campalans, socialisme català. Biografia i textos*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985, p. 336.

⁶¹⁹ *De Justicia Social*. 1 de desembre de 1923, dins de BALCELLS, Albert: *Rafael Campalans, socialisme català. Biografia i textos*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985, p. 315.

⁶²⁰ *Ibidem*, p. 316.

burguesa, habría de reconocer que la adjetivación de nuestro Partido, ‘internacionalista’, nos está poniendo a todos en ridículo”⁶²¹. De fet, aportarà, tot subscriuint-les, les paraules de Kropotkin (1842-1921) quan afirmava que “el progreso no estriba en modo alguno en que las pequeñas nacionalidades sean absorbidas por las grandes, sino en el desenvolvimiento libre y completo de cada nación, grande o pequeña, y tanto más si es pequeña y está en peligro de ser absorbida. Sólo cuando haya sido conquistada esta plena libertad de desenvolvimiento nos será dado llegar al verdadero progreso internacional, por la Federación de las unidades nacionales libres, de los Municipios libres y de las agrupaciones y de los individuos libres, en estos alveolos primarios de la verdadera colmena humana”⁶²². I, finalment, tot girant la vista cap als anys de la Gran Guerra, realitza un rel·ligat final de tots els conceptes: “Recapitulando: nuestra posición nacionalista se halla sintetizada en las siguientes palabras – con que haré punto por hoy – del manifiesto publicado en septiembre de 1914 por los socialistas revolucionarios de Italia: ‘Sostenemos que el internacionalismo sólo será posible cuando las naciones sean libres, porque mientras el odio divide irredentos y opresores, ningún problema político ni económico puede tener solución’ ”⁶²³.

Formulat d’una forma més acadèmica, podem citar l’article titulat *In dubiis libertas. Contribución a la filosofía del derecho de las nacionalidades* publicat amb data 8 de juny de 1932 a la Revista Política y Parlamentaria de Madrid i recollit també en la seva obra *Hacia la España de todos*⁶²⁴. En aquest, Campalans diu que “En el orden político, es probable que, destacándose por encima de otras acusadas modalidades peculiares, el historiador futuro vea la caracterización del pasado siglo en dos grandiosas creaciones simultáneas de contradictoria apariencia. Por una parte, con la iniciación de la democracia y la aparición del factor ‘opinión pública’ en el régimen de los pueblos, un movimiento centrípeto, traducido por el despertar de las viejas nacionalidades, y por otra parte, una irradiación centrífuga, manifestada – por primera vez en el mundo – en el advenimiento de una verdadera conciencia católica o internacional. Por eso, para Alfredo Oriani, la Historia Universal de la humanidad no se inicia hasta el siglo XIX. / La metafísica que, a comienzos del siglo, surge del idealismo kantiano, se acusa – como Ruggiero ha señalado agudamente – por la conciencia del propio carácter histórico y del concreto subjetivismo de su desarrollo, en

---

⁶²¹ El nacionalismo y el problema catalán. *El Socialista*, 9 de febrer de 1923, dins de BALCELLS, Albert: *Rafael Campalans, socialisme català. Biografia i textos*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1985, p. 238.

⁶²² Ibidem, p. 237.

⁶²³ Ibidem, p. 239.

⁶²⁴ CAMPALANS, Rafael: *Hacia la España de todos*. Barcelona: Llibreria Catalonia, 1932.

oposición al vacío universalismo y a la idealidad abstractamente humanitaria que caracterizaba la filosofía iluminística anterior. Las posiciones, por ejemplo, de Renan y de Renouvier, tesis y antítesis, ante el problema central de la filosofía – contradictorias y antagónicas desde el punto de vista estricto del individuo – se hermanan en una síntesis superior al bifurcar la mirada desde dos planos de visión distintos: humanidad e individuo. Alcanzamos así una visión estereoscópica, de tres dimensiones. Gracias a ella, universalidad e individualidad no son ya ideas antitéticas, sino una sola y única cosa en sí, contemplada desde dos puntos diferentes. Solamente en el proceso de la propia individualización – jamás fundiéndose el alma individual en el abismo insondable y caótico del alma multitudinaria – el espíritu se halla a sí mismo y alcanza su verdadero valor humano. La auténtica originalidad universal no comienza hasta que el hombre habla de sí mismo, en su propia lengua”⁶²⁵.

Per finalitzar, cal afegir a aquesta determinació internacionalista les profundes reticències que Campalans planteja a la violència, sigui a la de la Gran Guerra o al terrorisme social que va viure en el context del pistolisme. L’any 1923, reconeixia que “vivim encara dins la terrible crisi de valors morals provocada per la Gran Guerra; el tòpic pot repetir-se encara. L’aire està corromput al voltant nostre, però tots estem una mica emmalaltits per haver-lo respirat tant temps”⁶²⁶. Aquesta reflexió enllaça d’alguna manera les inquietuds que el van apropar als *Amics d’Europa* amb un cert pessimisme respecte del futur. La condemna a la guerra i als exèrcits, compartida amb el socialisme històric, no és menys present en aquest text: “Mentre hi hagi exèrcits permanents, la humanitat no podrà alliberar-se del flagell salvatge i primitiu de la guerra. Hi haurà guerres mentre hi hagi negocis de guerra, mentre hi hagi gent amb l’aparent missió d’evitar les guerres. ¿No veieu que si la guerra desaparegués, la seva missió fóra acabada i no podrien viure com viuen? I tothom sap com viuen; l’expedient Picasso ens n’ha acabat d’assabentar. / Amb el terrorisme passa el mateix. El terrorisme, com la guerra, és l’índex de l’estat d’endarreriment i d’abjecció en què es manté encara la societat d’avui”⁶²⁷. L’àcida crítica a la situació europea que supura d’aquestes línies es complementa amb uns finals paràgrafs apocalíptics, on a més adverteix del clima intel·lectual amb què s’està embolcallant imaginant en la violència unes propietats taumatúrgiques: “Jo no crec – com algú ha dit

---

⁶²⁵ CAMPALANS, Rafael: *In dubiis libertas. Contribución a la filosofía del derecho de las nacionalidades*, dins de CAMPALANS, Rafael: *Obra política*. Barcelona: Fundació Rafael Campalans, p. 145-146.

⁶²⁶ CAMPALANS, Rafael: *Per l’acabament de la tragedia*, dins de BALCELLS, Albert: *Rafael Campalans, socialisme català. Biografia i textos*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1985, p. 301.

⁶²⁷ *Ibidem*, p. 303.

monstruosament – que la sang sigui sempre fecunda. Ho és, només, a vegades. / És veritat: el sol, quan s'aixeca a trenc d'albada, és roig com la sang, i després de les tràgiques tintes del matinal crepuscle la blanca i daurada claror del dia ho sublima, ho beneeix i ho magnifica tot. / Però no sempre les rojors del cel anuncien el naixement d'un dia nou. El cel, quan se'n va a la posta, és també roig com la sang. I després ve la nit. Ve la nit plena de tenebres... / Amics meus, anem amb compte! / Perquè no hi ha res tan semblant a una albada com un capvespre”⁶²⁸.

El darrer d'aquests “satèl·lits” lligats a Els Amics d'Europa fou el vendrellenc Andreu Nin (1892-1937). El seu interès per l'internacionalisme i l'entesa entre els pobles ja es pot situar des de la seva juvenesa, durant la qual s'interessà per l'esperant i farà de professor d'aquesta llengua en el seu municipi natal, a més de fer-ne proselitisme a través del setmanari *Baix Penedès* (1906-1937)⁶²⁹. En aquesta etapa cal localitzar la seva protesta davant la guerra colonial i el seu recolzament a la Setmana Tràgica, que s'explicità en alguns articles i en la promoció del boicot de les festes locals mentre es produïa la revolució barcelonina, arribant a participar d'un intent de barrar el pas a un convoi ferroviari que duïa tropes de reforç a Barcelona i que es va saldar amb un mort i diversos ferits.

L'octubre de 1910, Nin arribarà a Barcelona i començarà a vincular-se alhora amb sectors del catalanisme i l'obrerisme. De fet, el 1911 s'integrarà a la recent nascuda Unió Federal Nacionalista Republicana i l'any següent serà professor de l'Escola Horaciana, dirigida pel també signant del *Manifest dels Amics d'Europa*, Pau Vila. Poc a poc, l'experiència de la lluita social a Barcelona i el seu progressiu desencís amb el partit republicà farà que s'atansi al socialisme i el 1913 ingressarà a la Federació Catalana del PSOE, en un moment en què aquest partit era pràcticament l'única força de caire obrer que podia operar lliurement a Catalunya donada la reclosió a la clandestinitat de la CNT. Per aquesta raó, també abandonarà la redacció de *El Poble Català* (1904-1918) i començarà a escriure a *La Pàtria* (1914) i *La Justícia Social* (1923-1926; 1931-1936). Serà sota aquesta adscripció que Nin viurà la crisi de la socialdemocràcia europea en arribar la Gran Guerra, demostrant la seva sensibilitat als debats propis dels temps. L'historiador Pelai Pagès situa el seu pensament previ al conflicte a partir d'un article publicat el 19 de juny de 1914 a *La Pàtria* (1914) amb el títol de *El proletariat i la guerra*, on Nin “va intentar demostrar el

---

⁶²⁸ Ibidem, p. 305.

⁶²⁹ Aquests articles han estat recopilats a NIN, Andreu: *El jove Andreu Nin. Textos periodístics*. Calafell: Llibres de matrícula, 2007.

comportament pacifista del proletariat europeu a través del seu comportament històric i de les diverses resolucions aprovades en els seus congressos. Per a Nin – com per a molts socialistes europeus – no existia cap dubte sobre quina seria l’actitud que adoptaria la classe obrera en cas de guerra: la seva oposició faria trontollar els respectius governs. Els governants, escriu, ‘en endavant, podran governar, com fins ara, sense el poble, però no contra el poble’⁶³⁰.

La realitat, però, no va ser aquesta i gran part del socialisme internacional va recolzar l’esforç guerrer dels seus respectius governs en detriment de la tradició pacifista del seu pensament polític. De fet, Nin no va ser aliè a aquestes tensions i va decantar-se en primera instància cap a una aliadofilia que va anar guanyant adeptes al PSOE fins a adoptar-se com a postura oficial en el seu X Congrés d’octubre de 1915. Això no va implicar que el socialisme s’instal·lés en una postura monolítica, i menys encara a Catalunya, on per exemple Josep Recasens (1883-1954), llavors director de *La Justicia Social* (1923-1926; 1931-1936) es va manifestar pacifista des del primer moment i fins i tot es negaria a publicar en aquesta publicació reusenca informacions contràries a aquest esperit⁶³¹. Nin arribaria a discutir aquesta opció de Recasens tot assenyalant la necessitat d’aprofitar la conjuntura pels interessos del socialisme, que trobava en la guerra mundial un dels darrers estadis del capitalisme. Aquest convenciment, però, va variar poc després segons relata l’historiador Pelai Pagès, que veu un canvi de posicionament al voltant de la seva relació amb els *Amics d’Europa* i la publicació del seu article *Europa una i múltiple*: “El juliol de 1915, però, quan havia deixat de col·laborar a *La Justicia Social* (1923-1926; 1931-1936), escriu un breu i concís article a *Els Amics d’Europa* (1915-1919), on sembla abominar de la seva actitud anterior. Ja no té clar que el mètode d’interpretació marxista sigui infal·lible ni que la guerra sigui la ‘conseqüència exclusiva del mode de producció capitalista’ ni que calgui buscar un únic responsable en el descabdellament de la guerra. La seva advocació a la necessària unitat moral d’Europa que mení a la constitució d’uns futurs Estats Units d’Europa on totes les nacions seran indispensables fa pensar en un retorn cap a actituds netament i clara pacifistes”⁶³².

Entre 1919 i 1921, Nin augmenta les seves discrepàncies amb un PSOE del qual no li agrada el seu reformisme i la manca de radicalitat vers la situació catalana i la revolució

---

⁶³⁰ PAGÈS, Pelai: *Andreu Nin: una vida al servei de la classe obrera*. Barcelona: Laertes, 2009, p. 51.

⁶³¹ Ibidem, p. 52.

⁶³² Ibidem, p. 53.

rusa, de manera que passarà a formar part de la CNT. Aquesta configurava un bon marc pel seu activisme, en clar creixement i amb obertes simpaties cap al bolxevisme. La seva tasca el durà a treballar com a delegat de la CNT a la Internacional Sindical Roja, de la qual arribarà a ser secretari general, tot establint-se a la URSS i evolucionant cap al trotskisme durant els anys vint, desvinculant-se del comunisme oficial el 1927 i retornant a Catalunya convençut d'aquest nou credo l'any 1930. Durant aquest periple, Nin va escriure una obra titulada *El perill de la guerra i el moviment obrer internacional* (1925), publicada en rus i sense traducció coneguda. El coneixement d'aquesta obra seria cabdal per tal d'entendre l'evolució del vendrellenc respecte a aquesta qüestió teòrica, malgrat que la pràctica històrica ens mostrarà un Nin que arribat la Guerra Civil a Espanya serà un ferm partidari de la guerra revolucionària i l'establiment de la Dictadura del proletariat a Catalunya contra el feixisme⁶³³.

6.3. La creació d'un òrgan escrit: *Els Amics d'Europa* (1915-1919)

Si retornem estrictament al *Comitè d'amics de la unitat moral d'Europa*, resulta fonamental per al propòsit del present estudi la dissecció en profunditat del seu òrgan, *Els Amics d'Europa*, que es publicà entre juliol de 1915 i febrer de 1919 amb una periodicitat força irregular. La seva existència demostra la voluntat d'adquirir una major transcendència posant les idees negra sobre blanc amb una certa estabilitat, però alhora també la consciència d'haver assolit una certa notorietat fins aquell moment. La distribució de *Els Amics d'Europa* es va dur a terme en forma de suplement, primer del periòdic *La Sembrada de Tarrassa* (1901-1915) i a partir de 1916 adjunt a *Vida Olotina* (1915-1919), publicació lligada a la Lliga Regionalista d'Olot, i per tant, d'alguna manera perifèrica. Com afirma l'historiador Maximiliano Fuentes Codera, “este hecho es en sí mismo llamativo si tenemos en cuenta que, simultáneamente, D'Ors, el líder de esta iniciativa, continuaba publicando sus textos diarios en *La Veu de Catalunya*. Es posible pensar, por tanto, que el diario regionalista, a pesar de no criticarla oficialmente, no consideraba esta iniciativa como parte de su política. Las polémicas generadas en Europa, España y Cataluña no debieron haber resultado especialmente simpáticas a los principales referentes de la Lliga Regionalista, si

---

⁶³³ En un míting del POUM realitzat el 6 de setembre de 1936, Nin valora la possibilitat de col·laborar en un govern de totes les forces obreres amb la CNT, doncs aquesta havia canviat el seu parer en algunes qüestions cabdals com la de la creació d'un exèrcit – al qual havia estat contrari i que ara acceptava en forma de milícies – o l'establiment de la dictadura del proletariat, que ara en la situació revolucionària de la guerra s'havia implantat a Catalunya de facto, en opinió de Nin. Citat a TOSSTORF, Reiner: *Nin com a líder del POUM*, dins de DD.AA.: *Andreu Nin i el socialisme*. Barcelona: Universitat de Barcelona – CEHI, 1998, p. 150.

tenemos en cuenta la postura prescindente que expresaba esta formación durante los primeros años del conflicto europeo”⁶³⁴.

Al marge d’aquesta distància palpable amb cap partit o grup establert, les pàgines d’aquesta publicació demostren clarament que l’eix que la sustenta és la relació personal amb el seu gran impulsor, Eugeni d’Ors, i al mateix temps, amb el moviment noucentista, d’unes característiques perfectament transversals com hem esmentat anteriorment. Es tractava d’una empresa pròpia d’un sector d’intel·lectuals i professionals que havien trobat la seva maduresa al voltant de la institucionalització de la cultura catalana realitzada al voltant de la Mancomunitat de Catalunya. Així, si Prat de la Riba (1870-1917) havia demostrat el seu convenciment en una tasca de país que cercava els millors més enllà de partidismes i adscripcions cavernàries, també Eugeni d’Ors va aplegar al seu voltant un nucli divers d’intel·lectuals de tot pelatge i condició. Això era el Noucentisme i això va ser també *Els Amics d’Europa*. Això no obsta, però, per situar com a punt de partença l’enginy orsià i la seva expressió al Glossari i a les *Lletres a Tina*, tal i com es reivindica a la introducció del recull de la primera sèrie de la publicació (juliol-setembre de 1915).

El primer número de *Els Amics d’Europa* (1915-1919) va incloure un *Segon Manifest* – signat pel *Comitè d’Amics de l’Unitat Moral d’Europa* l’1 de juny de 1915 – que pretenia contextualitzar la gènesi del grup i en certa manera, com veurem, posava al dia les seves idees, inserint-les en el context europeu. Es tracta d’un escrit força menys eteri que el *Manifest* inicial, que reflecteix la dialèctica sorgida arran d’aquell pronunciament primerenc i on se sent especialment la flaire de la influència rollandiana i del moviment pacifista europeu. Els membres del *Comitè* exposen, tot adoptant per moments un posat d’humilitat artificialosa, una certa sorpresa per la internacionalització de la seva idea: “Aquest Manifest havia de tenir segons el nostre propòsit un alcanç modest i tot local. Ens dirigíem únicament als nostres conciutadans i a la nostra premsa, per a invitar-la a posar fre als excessos del partidisme i a la violència de les idees i del llenguatge. Però aviat ens poguerem convencer que aquell document havia assolit una ressó molt més extensa. En tota Espanya, en varis països d’Europa, era aquell acullit i comentant. D’uns ens venien expressions d’entusiasme cordial; d’altres, agres censures i adhuc manifestacions de malfiança. Aquelles curtes i senzilles paraules havien ferit una fibra viva en els cors”⁶³⁵.

---

⁶³⁴ FUENTES CODERA, Maximiliano: *El campo de fuerzas...* op. cit., p. 273.

⁶³⁵ COMITÉ D’AMICS DE L’UNITAT MORAL D’EUROPA: Manifest dels Amics de la Unitat Moral d’Europa. *Els Amics d’Europa*, 24 de juliol de 1915, p. 10.

En el vessant més purament ideològic, el canvi es produeix en la reivindicació d'un pensament molt més agosarat que comença per la proclama de victòria d'un nou enfocament de solidaritat intereuropeu, doncs "les concepcions del vell liberalisme, del vell nacionalisme, de l'escola que sostenia la irresponsabilitat mutual entre els pobles, han perdut tot son credit. Cap poble d'Europa sent avui la seva sort deslligada de la dels altres. Tots ja, de fet, constitueixen una síntesi moral superior"⁶³⁶. La qüestió en discussió, segons el text, seria com es produeix aquesta confluència: "Els uns creuen que ella ha de venir pel fet d'una aixafanta victòria, i per consegüent pel domini d'una part del tot sobre les restants parts. Els altres esperen que sense brutal imposició, per acort i mutual respecte de drets, la mutual orgànica vingui a afirmar-se un día. Els uns la somnien com forçosa. Els altres com contractual i lliure. Els uns podriam dir volen, en l'Estat superior que per la suma d'actuals Estats es formi un regim que dongui el poder a un de sol, una organització monàrquica. Els altres, un regim que conservi el poder de tots, una organització de república. El Comitè d'Amics de l'Unitat Moral d'Europa vol altament afirmar que està amb aquests darrers. Deixant apart la qüestió de la forma de govern que sembla moral i destijable en una organització general de l'Europa es la forma federativa i republicana. / Per subratllar tal afirmació es que publiquem aquest segon manifest"⁶³⁷. Com podem observar, existeix en aquest discurs una retòrica inequívocament pacifista, fins al punt d'emprar un vocabulari que remet clarament a la tradició pacifista liberal, més concretament a la constitució republicana reivindicada pel pensament kantian. Aquesta influència no és estranya, doncs el mateix D'Ors havia reivindicat la figura del pensador de Königsberg en el seu *Glossari* a l'hora de justificar i contextualitzar l'acció del moviment refractari a la Gran Guerra existent al llarg de tot el continent⁶³⁸. Fins i tot, flirtejarà en una altra glossa amb un obert pensament federalista: "Les Nacions d'Europa totes voldran: primer, emancipar-se; de seguida, federar-se. O totes dues coses ensems. Les Nacions d'Europa instauraran els seus Estats Units"⁶³⁹. En tot cas, aquesta filiació pot servir de referència per tal de situar la iniciativa dels Amics d'Europa al voltant d'aquesta concepció del pacifisme.

Tot i així, la visió que ofereix *Els Amics d'Europa* és força multiforme i fluctuarà entre manifestacions molt més conservadores i d'altres més progressistes. Un clar exemple d'aquest fet es palesa pel que fa a la reproducció de manifestos o missatges externs.

---

⁶³⁶ Ibidem, p. 10.

⁶³⁷ Ibidem, p. 10.

⁶³⁸ Ampli Debat. La veu més allà de la mort. *La Veü de Catalunya*, 4 de març de 1915, p. 3.

⁶³⁹ Nacions d'Europa. *La Veü de Catalunya*, 18 de maig de 1915, p. 1.

Respecte dels més conservadors, caldria assenyalar el *Missatge adreçat per S.S. Benet XV als pobles beligerants*, introduït per un text laudatori ens uns termes que d'altra banda no es produeixen quan el text prové de sectors d'esquerrers: "Els Amics de l'Unitat Moral de Europa registren amb respecte i amb fruïció la veu augusta del únic Pontífex religiós que signi catòlic, çó es, no vinculat en una nació determinada. La amor supernacional la fá tant mes equanim i justa"⁶⁴⁰. Les simpaties cap al pacifisme religiós de Benet XV es veuran refrendades amb la publicació d'un text originalment aparegut el 24 d'agost de 1917 a *La Veu de Catalunya* on Xènius glossa les paraules del primat: "Roma ha parlat. / El paragraf primer del missatge del Papa als Governos bel ligerants, admirable per més d'un concepte, conté una referència a l'actitut del Pontificat, que bé podria estendre's a norma ètica de extensió amplíssima. Res més canònic en el sentit estricte de la paraula; res més regulador i exemplar. / Ens havèm proposat tres coses principalment, refereix el Romà Pontífex. La imparcialitat superior, damunt els interessos en pugna; l'aminorament dels mals de la guerra i l'aplicació del bé possible a tots sense diferència de nacionalitat ni de religió; la pràctica finalment, de tot allò que sia possible a fi de contribuir a l'acabament d'aquesta gran calamitat 'tractant d'atraure els pobles i sos governants a les solucions més moderades, a les deliberacions serenes sobre una pau justa i duradora'. / ... Jo sostinc que – dins l'esfera propia de cadascú, i en la mida de les forces de cadascú – aquest triple objecte hauria d'haver definit la norma de conducta de tot aquell que sense ésser revestit de magistratura política (és a dir sense servir específicament un interés nacional) hagi exercit magistratura espiritual (és a dir el servei específic dels ideals superiors). / Sostinc també que en aquest cas l'abandó de qualsevulla dels tres principis ha significat una deserció i potser una traïció. / Sostinc, en fi, - tot recollint en el Glosari la profunda palpitació del temps continguda en el missatge del Papa – que aquella part d'ell que ha soptat alguns, aquella en que s'aconsellen les línies generals de la pau possible, concreta i autoritza una convicció i un principi ja apareguts dins algunes conciències esperançades en la desaparició del crim de la guerra entre els homes. Aquesta convicció, aquest principi: 'L'última gran guerra serà una gran guerra en và' "⁶⁴¹.

En sentit contrari, i amb un contingut molt més programàtic, es reproduïx el *Manifest dels socialistes italians*, en una línia clarament proletària: "el nostre Partit ha seguit de peu davant el poble per a senyalar-li la diferència entre la política internacional del

⁶⁴⁰ BENET XV: Missatge adreçat per S.S. Benet XV als pobles beligerants. *Els Amics d'Europa*, 21 d'agost de 1915, p. 27-28.

⁶⁴¹ XÈNIUS: La crida de Benet XV en favor de la pau. *Els Amics d'Europa*, 1a quinzena d'octubre, 1917, pp. 2-3.

proletariat, partidaria de la fraternitat i la sol·lidaritat entre els pobles, i la de les classes directores de tots els països conspirant per a perpetuar entre els homens la ira i els odis de nacionalitat”⁶⁴². I, des d’una perspectiva més nostrada però igualment progressista, també s’inclou a continuació d’una reproducció del primer *Manifest del Comitè la Declaració de la Joventut Nacionalista Republicana de Barcelona*, on es proclama que “Ha arribat l’hora de la destrucció del Moloc del patrioterisme. / No hi ha més causa possible d’aïllament o concreció nacional que la que’s deriva d’un conjunt de circumstancies naturals i homgenies que formen un tipu de producció concorrent al mercat mundial. / Pero de moment, el vell esperit de rancunia de raça per una banda, i per altra, un vergonyant sentiment bèl·lic, que’ns pensavem que havia mort per sempre, se’n endú la humanitat cap als seus primitius estadis de la barbarie. / [...] A banda i banda del camp de batalla s’hi està trocejant l’ànima aquesta Europa, que era per a nosaltres, com ha dit un culte escriptor ‘la normalitat de viure, la plenitud de la cultura, i les gracies de la polidesa i de la tolerancia’. / I si’s mor tot això, el triomf militar i la supremacia econòmica que obingui el vencedor, sigui qui sigui, no li servirán per res. / Quan són la confraternitat universal i l’esperit resplendent de la nostra Europa ço que perilla, tot el mon ha d’estar interessat en salvar-ho. / [...] Per aixó creiem que s’ha de llençar el primer crit contra la guerra i tenim l’esperança de que se’ns respongui com cal als anhels pacifistes que a tots ens animen”⁶⁴³.

Més enllà de les preses de posició realitzades per individus o col·lectius externs, també trobarem una disjuntiva o enfocaments diversos semblants en el que té a veure amb els col·laboradors directes de *Els Amics d’Europa*. Des d’una perspectiva conservadora, ressalten pel seu interès els articles del filòleg Anfós Par (1879-1936), que manifesta un punt de vista de clara sensibilitat catòlica en la qual s’adverteix la influència del pensament torràsià, especialment pel que fa al paper arbitral de la religió, però fins i tot també en les seves paradoxes sobre l’heroisme de la guerra i la seva inevitabilitat. Un bon exemple fou l’article *Pax in terra hominibus bonae voluntatis*, on Par escriu: “Ver es que la pau no es d’aquest mon. L’orde absolut sols l’haurem en la eternitat; nostre natura actual se nodreix de lo contingent: lo absolut nos occeix. Mes la fam per a lo absolut, lo daler per a l’orde felix es aital, qu’occint-nos sobrem la mort i conquerim la serenitat eternal. La pau no es d’aquest mon; mes ací on nos la hem de fer nostra. Conseqüencia d’açó, que nos cal capir bé, si no volém que nostres esforços restin tan xorcs com los deis socialistes i pacifistes, es que *la guerra nos es connatural*, i que en l’esdevenir, doncs, sovintejará tant com en lo passat. No es la

⁶⁴² Manifest dels socialistes italians. *Els Amics d’Europa*, 14 d’agost de 1915, p. 23.

⁶⁴³ Antecedents. *Els Amics d’Europa*, 24 de juliol de 1915, pp. 11-12.

guerra un flagell de la humanitat: n'es certes, una malaltia: mes una malaltia tan humana qu'es socialment saniosa i necessaria, talment com les tempestes en l'orde físic, i les dolors i passions de l'home, en l'orde espiritual. / Es gemegant sots la infirmitat corporal, mes servant l'esperit seré i ferm; es decandint-se sots lo combat intern, la dolor, la passió agrillonadora, mes oposant-s'hi i sobran-los ab la serenor i eqüanimitat anímiques, que devenim nosaltres mateixos, çó es, més homens, heroes. Lo martre no es lo qui pateix molt, ans qui venç lo patiment. L'heroe no es qui encontra grans adversitats, ans qui les domina⁶⁴⁴.

En opinió de Par, doncs, l'acceptació de la guerra no implica l'abandonament de tota referència moral, sinó tot el contrari, ja que només una estricta direcció espiritual i ètica pot justificar d'alguna manera el conflicte. La pregunta, doncs, serà si l'actual guerra és justa o no: “Mercés al sacrifici acceptat, qu'hom guerregi ab la pau al cor. Heusací la vera lluita, la feconda, la que mellora la faç del mon; l'altra sols es assassinar. / Menada aixís, res no hi ha més sant que la guerra, com sigui sa fi la correcció d'un tort col·lectiu, i sigui sa conseqüència, la florida de les mes excelses virtuts humanes, abnegació, paciència, caritat. Mes aixís com l'acte mes humá de l'home, la procreació, pot devenir lo mes bestial i jussá, aixís també la guerra qui no coneix manera es covadora de tot vici. Ja digué Titus Livi: ‘bestia ferotge es i no home, qui's cregui que la guerra no te ses regles i mesures com la pau’. / Les ha habudes l'actual conflicte? Malhauradament per a Europa i sos amics, cal contestar que no⁶⁴⁵. L'autor cercarà de la mateixa manera les raons que expliquin l'absència de moralitat o “heroisme” en la Gran Guerra per tal de mostrar el rerefons aristocratizant i antidemocràtic del seu pensament: “Potser es una altra manifestació de la manca d'heroes, qui en altra orde d'activitats nos ha donada la fretura de relleu i personalisme en les arts belles. Potser totes aquestes infamants provenen de que la guerra també s'es democratitzada. Sigui com se vulgui, de capitá verament genial, d'heroe, hom no'n veu pas cap⁶⁴⁶.”

Aquest esperit conservador es manifestà, com hem vist abans, en la crítica d'un pacifisme més progressista – tal i com ho féu també Torras i Bages – i per tant en l'aportació d'unes receptes i solucions pròpies del pacifisme religiós relatiu. En un altre article, Par rebutja de forma taxativa tota aportació possible d'una pau mitjançant la llei o

---

⁶⁴⁴ PAR, Anfós: Pax in terra hominibus bonae voluntatis. *Els Amics d'Europa*, 7 d'agost de 1915, pp. 17-19.

⁶⁴⁵ Ibidem, pp. 17-19.

⁶⁴⁶ Ibidem, pp. 17-19.

qualsevol altre proposta materialista o positiva: “Totes les limitacions que, a fi de cultura, han prescrites a la guerra los pactes de La Haya i’ls còdics internacionals, per ço que tany a la part tècnica, i’ls filòsops absolutament o parcial pacifistes, (Tolstoy, Emerson, etc.) per ço que tany a la part espiritual, topen amb una gran dificultat indisoluble: la sanció⁶⁴⁷. ¿Quins pactes poden ésser imposats als qui, pel fet d’entrar en guerra, trenquen tot pacte? ¿Quines restriccions observarà una nació en favor de la qui assaja d’anorrear-la? I si és a Europa i, com ara, se dona el cas criminal de que les mellors nacions siguin en la lluita ¿aon cercarem el tribunal? ¿Qui curará de la sanció?”⁶⁴⁸ D’aquesta reflexió en resultarà una conseqüència de caràcter espiritual amb un matís premonitori que ja havia avançat en el primer article abans esmentat: “Per haver pau, es necessari ésser en pau. Per trobar la llum es necessari portar-ne dintre. Si’ls sengles sentiments nacionals no son en pau mútua, la pau entre les nacions será falsa, obtenible tant sols per l’aixafament material d’un combatent, i en conseqüència de curta durada. No trigarem gaire llavors a veure la segona guerra europea”⁶⁴⁹.

Cal doncs, localitzar una moral que il·lumini les consciències i a la qual puguin tèmner individus i nacions, més enllà de les sancions terrenals. Aquesta és la religió i vindrà determinada, com ja havien establert Benet XV i el bisbe Torras, des del tron de Sant Pere: “Si doncs, la conciencia individual de cada combatent, des el soldat ras fins al rei, dona fe d’una norma guerrera, ja tenim la constitució essencial de la llei col·lectiva de la guerra. / Jo prou que sé qu’hom me contestará que aital llei és exclusivament espiritual, i que la reprobació a sos mancaments haurà lloc en el món dels esperits, quan aquests se manifestin espontaniament i lliure, en altres mots, en la vida infinida qui enclou la present material. Ni més, ni menys: ¿és qu’aquells qui per a donar la mort són prests igualment a rebre-la poden tèmner reprobació material alguna? Si una nació combatent per sa independència o expansió està conforme en arriscar-ho tot en la lluita (vida de sos homes, riquesa ciutadana, tresor de l’Estat) i mercés an aquest risc acceptat coratjosament se llencen a destroçar alres terres, trencant tota llei, calcigant tot dret, ¿qui haurá mitjà algú de fer-la ajustar a les normes justes de la guerra? ¿Quina eixida restaria a tota potencia neutral quimèricament elegida per a fer servir la justícia guerrera estatuida segons un conveni internacional, sinó declarar-li a son torn la guerra, mes sens fer-li redressar ses injustícies, ans al contrari, esperonant-l’hi al augmentar el nombre de sos enemics? ¿I si la potencia-jutge perdia? No: qui estigui decidit

---

⁶⁴⁷ Nota de l’autor: En tot aquest article esmersem aquest mot no en lo sentit primitiu, ans lo derivat equivalent a “reprobació i puniment”.

⁶⁴⁸ PAR, Anfós: Raonaments sobre la guerra. *Els Amics d’Europa*, 8 de gener de 1916, p. 1.

⁶⁴⁹ PAR, Anfós: Pax in terra... op.cit., pp. 17-19.

a morir pot cometre tot tort sense esguard a cap tribunal de la terra. Qui's juga la vida és invulnerable als homes. Ensús la mort, la llei és la eternitat. / Es per açò, que la llei de la guerra té sa *única* sanció en la vida futura, ço que fermament crec, ço que desig renovar en la consciència de tothom. Es al món espiritual al qui nos hem d'adresar. I essent sa contemplació pràctica la religió, és an aquesta a qui hem d'emblar les normes pràctiques guerrereres⁶⁵⁰.

En aquesta corrent catòlica podríem trobar també l'opinió del pedagog gironí Narcís Masó i Valentí (1890-1953). De família catòlica, regionalista i conservadora, arribarà a ser militant d'Unió Democràtica de Catalunya, seguint un tarannà similar al del substrat familiar⁶⁵¹. Aquesta base també es percep en el seu escrit *La pau*, de 21 d'agost de 1915, del qual es podria dir que és un claríssim exemple d'una visió "europeista", en la línia d'una unió continental que assequi les fonts dels conflictes fratricides: "Segueixen els pobles europeus en la seva desenfrenada lluita, i quan després d'un any de guerra sembla que seria ja necessari un desig de pau per part dels combatents, aquets no's posen altre paraula als llavis que la de continuar la guerra fins a la final victòria que tots pensen assolir, i lo que es pitjor encare, tots trevallen per arrastrar a les nacions germanes que avui dia encare's mantenen mes o menys neutrals. / La pau de la guerra es lluny encare, pero mes lluny es la pau que nosaltres desitjem: la pau de la Europa una i múltiple. La guerra finirà però tardará encare a venir aquell agermanament entre les nacions avui en lluita que nosaltres voldríem. La pau será en els terrers pero no en els cors. / Els enemics llurs volen la final victòria, i aixó no es pas la pau. La victòria es la supremacia del vencedor sobre el vençut. L'odi entre'ls antics combatents que han fet la pau per humiliació d'un dels dos bandols; no per amor dels uns als altres. / La pau que nosaltres voldríem es la del dia en que les nacions d'Europa, es mirarán les unes a les altres com a germanes d'una mateixa casa; com a famílies diverses de una sola ciutat; que cada hu farà lo que vulga a casa seva, pero totes trevellarán per al embelliment i la grandesa de la seva ciutat única, de la seva casa Europa; que les unes visitarán a les altres com a amoroses veïnes que les hi ensenyarán la casa llur, i un desig d'emulació voldrá portar-nos a tenir nostra patria, nostre casal com els de mes enllá que tant ens estimen. Veus-aquí un ideal de pau. / Pero la pau del món es com la pau del esperit. L'home assoleix la verdadera pau quan ha dominat totes aquelles passions, aquelles envejes, aquells odis que'l contorben; quan mira als seus semblants com a germans

---

⁶⁵⁰ PAR, Anfós: Raonaments sobre la guerra. *Els Amics d'Europa*, 15 de gener de 1916, p. 6.

⁶⁵¹ MARQUÈS SUREDA, Salomé: *Sobre Narcís Masó i la seva obra: l'Escola de S'Agaró*. Estudi General, Revista de la Facultat de Lletres de la Univesitat de Girona, núm. 1-2, 1981, pp. 151-158.

caríssims. Les nacions també la tindran el dia que borren la lluita d'odis que entre elles s'ha congriat. / Nosaltres no'ns descoratjem. Si la pau ve per el cansanci i l'anorreament, quan tots seran fatigats, aixecarem la nostra veu plena de forca, desplegarèm les nostres activitats, sense dubtar de que en el mon trovarem seguidors que voldran imitar amb nosaltres les belles paraules de Jesucrist: 'Estimeu-vos els uns als altres com jo os estimo a tots' »⁶⁵².

Aquesta síntesi de conservadurisme catòlic, catalanisme i europeisme, enormement moderna pels anys de la Primera Guerra Mundial, acompanyarà Narcís Masó en la posterioritat, i fins i tot amarrarà les seves preocupacions pedagògiques, tal i com ho demostra el document inèdit trobat entre la seva documentació privada anterior a 1936, i que publica l'historiador Salomó Marquès Sureda en la seva biografia sobre Masó amb el descriptiu títol de *Com fomentar l'universalisme tot fomentant el patriotisme*. Aquest resa així: "Per contestar aquesta pregunta cal començar per l'anterior. Si a l'escola fomentem el sentiment de solidaritat o de comunitat no ens serà gens difícil de fomentar-hi a la vegada el patriotisme i l'universalisme. Són dos sentiments que corren paral·lelament o són proporcionals als dos sentiments naturals del jo individual: el triomf de la pròpia personalitat i l'adaptació al medi ambient. / El patriotisme és un jo col·lectiu al triomf del qual ens lliguen més els sentiments afectius que la raó. Per defensar-lo fem més ús dels judicis de valor que dels judicis de raó. Un patriotisme mal enfocat excessivament autàrquic pot comparar-se amb l'egoisme desenfrenat dels individus. Hi ha també un simulacre d'adaptació a l'universalisme però sempre a condició de treure'n un profit per al propi estat. / L'universalisme és el sentiment de comunitat política i econòmica imprescindible per a la pau social i l'avenç de la humanitat envers el seu camí ascendent. Fomentant aquesta interdependència dels estats basada en les necessitats econòmiques, fomentant aquesta impossibilitat d'isolar-nos perquè necessitem que ens forneixin del que ens fa falta i ens adquireixin el que produïm, fomentant aquest sentiment de germanor, de solidaritat, d'altruisme i de cooperació, fomentarem un sà universalisme, i si volem que dins d'aquest conglomerat social del món hom sàpiga que hi existim, que hi servim per quelcom, que els nostres homes i els nostres productes i la nostra terra són dignes d'estima i de consideració i n'enlairem les virtuts i els mèrits, i ens esforcem a posar-nos al nivell dels millors, fomentarem un sà patriotisme que no estarà per res en contradicció amb el més encès universalisme"⁶⁵³.

---

⁶⁵² MASÓ, Narcís: La pau. *Els Amics d'Europa*, 21 d'agost de 1915, p. 28.

⁶⁵³ MARQUÈS SUREDA, Salomó: *Narcís Masó, pedagog de l'escola activa*. Girona: Diputació de Girona, 1990, pp. 93-94.

Seguint la línia europeïsta, cal valorar una visió eclèctica com la de mossèn Joan Avinyó, que tracta de conjugar els valors morals del catalanisme amb el que considera un socialisme i un nacionalisme ben entesos per arribar a una síntesi consistent en uns Estats Units d'Europa. Aquest complicats malabars s'expressen de la següent manera en la seva disquisició intitulada *La unitat moral d'Europa*: “Amb motiu de la titànica lluita de l'hora actual i de la fonda crisi que sotscava els fonaments de la vella Europa, s'ha llençat la idea de la *unitat moral*, com a reactiu i preservatiu demà de una altra guerra. I s'es establerta ja una lliga *d'Amics d'Europa*, entre petits nuclis selectes, que dins cada país, treballant en la supressió de les fatalitats bèl·liques, preparin l'elaboració d'un estat de consciència col·lectiva prou ferma per a la formació d'uns *Estats Units d'Europa*. / Estém presenciant un de aquells grans cataclismes que trasvalsen el món polític-social. La guerra obra en la Història com un revulsiu que disol i anihila les composicions artificials i purifica'ls elements. Al liquidar-se, doncs, l'absolutisme de les oligarquies modernes i'l centralisme burocràtic, per sobre les runes del cos social sols surarán les úniques idees que avui ja senyorejen els cervells: el socialisme i el nacionalisme. / Per obrir el cor a l'esperança i arribar an aqueixa *unitat moral* que'ls intel·lectuals de tots els països han escrit en llur bandera, es precis que's sostingui en pern més fermes que la cultura i civilitat; i el socialisme i el nacionalisme basant-se en l'amor universal, que nosaltres anomeném caritat cristiana, no sembla pas que contradiguin aquella *unitat*, sinó que al contrari la fortifiquen i enforceixen. / Sobre aquests dos puntals té de descansar la futura pau, servint ells de base a la *unitat moral* d'Europa, car, a la fi no son altre cosa que la reivindicació dels drets de l'home falsejats per les modernes democracies: la realització pràctica del nacionalisme assegura'ls nostres drets polítics-socials i el socialisme els drets socials-econòmics del obrer. Tots els estatistes asseguran que'l socialisme esdevindrà amb les seves grans justícies i amb les seves grans aberracions l'eix de la política interior dels Estats que l'actual lluita construeix evaporant tot lo utòpic, abstracte i convencional. No creiem nosaltres amb el socialisme d'Estat, qui, apoderant-se de tots els mitjans de producció, sols canviaria la classe obrera de patró, i llurs aspiracions quedarien ofegades altre volta per la malla burocràtica governamental. Sols quan es pugui regular d'un modo equitatiu els beneficis patronals, quan fos trovada la fórmula per a la qual els obrers intervinguessin en el govern de les indústries, aleshores desapareixeria'l desequilibri econòmic, esmortuint les competencies; i, aquestes, enteném serán les energies eficaces que'ns deixarà la guerra de la

forta empenta socialista. / Pero, pels catalans l'aspecte més interessant del conflicte europeu, deixant la part econòmica-industrial pels tècnics, ha d'esser l'actuació nacional⁶⁵⁴.

Aquesta darrera afirmació destaca de manera similar per avançar una línia de reivindicació catalanista que d'una manera més sostinguda veurem a *Messidor* (1918-1921), i és la de la inclusió de l'autonomia de la nacionalitat catalana en una mena de confederació supranacional europea. La formulació que en fa Avinyó és també molt clara: “L'ideal de nostra societat es base en el particularisme científic: lliures pero units tots per els suas llaços de la germanor i de l'afecte; aixís les agregacions d'individuus i de famílies formant regions; les regions, estats confederats; els estats confederats, lligues i aquestes entrelaçades pels principis del dret internacional, treballant activament i lluitant totes pel progrés i la cultura, pero contingudes per l'interès comú dins dels límits de la competència, ens donarien feta la *unitat moral* que avui sols com una utopia propaguen arreu els vidents de cada nació. / Lloyd George, un dels àrbitres de la guerra actual, en un dels seus discursos ha dit que esperava i volia que la futura pau fos a base d'una rectificació de confins geogràfics, segons el principi de nacionalitat i la voluntat dels pobles respectius, pero també que les potències firmants s'empenyessen a castigar la nació que pretingués trencar la neutralitat garantida. / Nosaltres encare que neutrals, deuriem tenir intervenció en la conferència de la pau i allí fer pressió perque, si no fos possible arrencar Gibraltar dels anglesos, al menys se'ns tornés el Rosselló i la Cerdanya, territori catalá sotmés a França. La política de odís i discordies afebleix la moralitat pública i perçó solament la consciència catalana sent l'amputació que inicuament se li feu de son territori; els castellans amb prou feines han pensat en Gibraltar. Ens separa un abim entre uns i altres; i aixís es necessita fer un gran esforç d'imaginació per a persuadir-nos de que Andalúcia o les Castelles formin una sola patria amb Catalunya, perque l'estat es una agrupació artificial que no's veu ni es toca. Puix aquest sentiment de patria, com tots els sentiments humans, es mou dins d'un cercle, qual centre es l'individu que l'experimenta, i va perdent en força lo que guanya en extensió. Fins diintre de les grans aglomeracions de un Estat, cada ú estima mes a sa família que al poble, que a la comarca, que a la nació; i molt moltíssim mes a la nació que al Estat. A la família l'estima perque es sa propia sang; al poble perque hi te els parents, les amistats, les coneixenses; a la comarca perque la veu i la toca i está en relació constant amb molts dels qui allá viuen; a la nació perque a tots els seus individus els uneix uns mateixos ussos i costums, un mateix llenguatge, una mateixa historia. La família, el poble, la nació son agrupaments naturals amb

---

⁶⁵⁴ AVINYÓ, Joan: La unitat moral d'Europa. *Els Amics d'Europa*, 4 de setembre de 1915, pp. 33-35.

interessos reals i efectius comuns. / Doncs, per arriuar a una semblant cohesió espiritual entre pobles heterogenis, es servant quiscún sa fesomia propia i a llur llibertat en vasta mesura autònoma i dintre'ls grans Estats. Heus-aquí com podria acceptar-se el concepte dels Estats Units d'Europa, i una pau durable font de nou progrés i nova civilització⁶⁵⁵.

A la banda dels *Amics d'Europa* més progressistes podem destacar un vell conegut com Rafael Campalans, que aporta un brillant article publicat el 17 de juliol de 1915, on critica el pessimisme i la confusió conceptual existent a l'hora d'enfrontar la qüestió de la guerra i la pau: “ L'anorreament de la guerra és una utopia. Subsistirà mentres subsisteixi l'home, car és una necessitat biològica. I com voleu que la guerra mori, si ha existit sempre? Heusaquí com parla ara la gent sensata. / D'una faisó semblanta devia raonar ara fa dinou segles, quan els deixebles de Jesús prometien l'alliberament dels esclaus. I tant enamorada va quedar del seu raonament que l'any seixanta i cinc gosava repetir-lo encara. / La gent sensata d'aleshores confonia *esclavatge* i *categoria*; la d'ara confón la *guerra* amb la *lluita*. I veieu: si volguessim, la guerra clàssica, la guerra d'Estats, de conflicte diplomàtic, de ambicions internacionals – la guerra militar, en fi, com a autonomia de guerra civil – moriria ara per sempre, al lindar de la nova època que senyalarán les hores tràgiques que vivim avui⁶⁵⁶. Es tracta d'un paràgraf que distingeix de manera clara la clàssica diferenciació entre violència entre Estats i violència social pròpia del pacifisme de tradició obrera i que ha justificat fenòmens com la revolució violenta alhora que condemnava una guerra. Es tracta d'una justificació coetània, malgrat que provinent del socialisme, d'allò que hem vist enunciat en els òrgans anarcosindicalistes. La diferència, però, rau en la clarividència conceptual d'un intel·lectual àmpliament format com Campalans front a l'intuïció voluntarista de, per exemple, un Joan Peiró (1887-1942).

Precisament aquesta doble condició d'un Campalans obrerista i intel·lectual farà que en el mateix article convisquin les preocupacions pel convenciment de les masses populars i d'altra banda la qüestió de la traïció dels intel·lectuals. En la segona part de l'escrit, Campalans blasmarà contra la “tràgica tasca la d'aquests intel·lectuals que en les hores d'ara prostituteixen llur raó a llurs passions, i se rabegen, se diria amb sádica voluptat, en l'inacabable racontar de truculentes reals i fantàstiques! Quina enorme responsabilitat no contreuen en aquest moment sense parella els homes d'esperit per comptes de consagrar-se a la única tasca digna – senyalada per Gerald Gould: on some constructive step towards

---

⁶⁵⁵ Ibidem, pp. 33-35.

⁶⁵⁶ CAMPALANS, Rafael: Responsabilitat. *Els Amics d'Europa*, 17 de juliol de 1915, p. 7.

peace with honour – amb els ulls plens d'ira i en els llabris solament la paraula violenta, no paren d'afuar i esperonar les furies ancestrals i els instints atàvics d'aquests pobres germans nostres afrosament, sacrílegament abraonats!”⁶⁵⁷

L'altre personatge que ens interessa destacar en relació amb una certa visió progressista del pacifisme – malgrat el seu creixent atansament durant la guerra als sectors lligaires – és Alfons Maseras (1884-1939). Malgrat que tindrem ocasió de conèixer la seva figura amb major profusió en un capítol posterior quan parlem de *Messidor* (1918-1921), no podem obviar la seva col·laboració a *Els Amics d'Europa* que se sustenta en el text *Civilització i unitat moral*. En aquest introdueix un matis de caràcter civilitzatori o racista, que com hem vist no era aliè a gran part del pacifisme de començaments de segle XX, on es consideraven els drets dels occidentals en un altre plànol que els d'altres civilitzacions. En aquest sentit, Maseras es mostrarà en la mateixa línia de D'Ors pel que fa a la consideració de la Gran Guerra com a guerra civil: “Civilització: paraula-miratge, paraula tòpic, paraula vaga, les distintes interpretacions de la qual serveixen d'arma – arma enganyadora pels mateixos que l'esgrimen – als adversos bel·ligerants qui s'esforcen en dur al terreny de les idees la lluita cruenta dels camps de batalla. / No pot haver-hi diverses civilitzacions. A més forta raó, no pot haver-hi dugues civilitzacions contràries, dugues civilitzacions enemigues. En el curs de la història llur, les nacions ascendeixen o descendeixen en l'escala de la civilització; arriben a tipus més o menys elevats, però en aquest procés ascendent i descendent no més hi ha una sola escala. I sempre que han sorgit conflictes entre nacions que s'han trobat en graus equivalents de civilització, la lluita ha prè el caràcter de guerra civil. / Bon punt esclatà la catàstrofe actual, Eugeni d'Ors la definí donant-li aqueix caràcter”⁶⁵⁸. La recepta que guarirà aquest mal fraternal serà la mateixa que la del Pantarca: “la Unitat moral dintre de la qual ha de florir, com a suprema eclosió de la cultura humana, aqueix estat superior de la societat al que vagament ara donem el nom de Civilització”⁶⁵⁹.

Finalment, caldria consignar algunes influències i contactes de caràcter exterior que ens semblen rellevants. Un és el del professor de llatí a la Universitat de Yale, Charles Upson Clark (1875-1960). Coneixedor de la cultura catalana i de la realitat europea, Clark farà un laudatori esment de la tasca dels *Amics d'Europa* que cristalitzà en la composició

---

⁶⁵⁷ Ibidem, p. 7.

⁶⁵⁸ MASERAS, Alfons: *Civilització i unitat moral. Els Amics d'Europa*. 1a quinzena d'octubre de 1917, p. 2.

⁶⁵⁹ Ibidem, p. 2.

d'un poema dedicat al seu crit de pau i que es va publicar al diari *The Republican* de Springfield, Massachussets i que també recull *Els Amics d'Europa*:

“TO THE CATALAN MEN OF LETTERS AND ARTISTS WHO PLEAD FOR THE
UNICITY OF EUROPE (IN REPLY TO THEIR APPEAL THAT NATIONAL HATE,
QUICKENED BY THE WAR, BE COUNTERACTED BY JOINT ACTION OF MEN
OF LETTERS EVERYWHERE)

Brothers of Barcelona, spokesmen of ancient Spain,
Throbbing, across the Pyrenees, with Europe's throes of pain,
We too, over the ocean, eagerly join in your cries—
Oh, that this criminat butchery cease, and a new community rise.

Scholars who know no boundaries save those which God has set;
Artists worshipping Beauty, wheresoever it be met;
Poets whose peaceful verses a world-wide audience seek;
Orators pleading in every tongue for justice to the weak—

Thanks to you Catalonians, by your sunning rippling sea;
Thanks for the noble sentiments of your impassioned plea;
They are trilling and inspiring some whose faith was talking flight,
Some who feared our mother Europe was descending into night.

And we few who know your city, your proud city by the strand,
Who have reveled in the prospect that your famous hills command,
We rejoice that you, whose shore has seen millenniums of strife,
That your voice our aspirations – may they quickly take on life!”⁶⁶⁰

A més d'aquest recolzament més líric, també cal subratllar la polèmica establerta amb l'intel·lectual espanyol Miguel de Unamuno, reconegut aliadòfil⁶⁶¹ que havia criticat la iniciativa dels Amics d'Europa tot titllant el grup com a “aristocràtiques andròmines”. La resposta no va ser menys contundent i també entrava en la desqualificació personal i directa: “no és estrany que aquell qui es consideri devers el príncep marroquí com un germà

---

⁶⁶⁰ El Dr Charles Upson Clark. Amic d'Europa. *Els amics d'Europa*, 4 de setembre de 1915, pp. 39-40. S'han respectat les majúscules presents a l'original.

⁶⁶¹ ORTIZ-DE-URBINA, Paloma: *La Primera Guerra Mundial y sus consecuencias: la imagen de Alemania en España a partir de 1914*. Revista de Filología Alemana, vol. 15, 2007, pp. 198.

d'adopció, vingui a sentir el mateix piadós menyspreu quan entén parlar de la superació de la guerra, de l'imperturbable unitat de la cultura, de la ciutat de Déu, de la Societat de Nacions, de la república universal de les idees i d'altres coses delicades, de les quals no és possible guanyar una batalla campal ni solament unes petites eleccions”⁶⁶².

Finalment, simplement ressenyar la presència de referència i col·laboracions amb contactes que ja hem esmentat, com el *Nederlandsche Anti-Oorlog Raad*, del qual es promociona la revista: “Els pacifistes hol·landesos publiquen la revista ‘De Toekomstige Vrede’ organ del ‘Nederlandsche Anti-Oorlog Raad’, comitè fundat el 8 d’octubre de 1914, en el qual s’agruparen homes polítics, escriptors i professors de totes opinions”⁶⁶³. I també, com no, del propi Romain Rolland, en textos com la ressenya que farà Eugeni d’Ors del seu recull d’articles pacifistes *Au dessus de la mêlée*⁶⁶⁴.

A tall de conclusió, podem afirmar que, malgrat la diversitat ideològica dels participants en aquesta aventura, es pot resseguir una clara radicalització del discurs pacifista al llarg dels anys. Es podria considerar que el propi D’Ors parteix d’un coneixement molt parcial del que significa el pacifisme i de la seva trajectòria per anar ampliant amb el temps el seu interès gràcies en gran part a la projecció internacional que li brindava el lligam amb el pacifisme europeu. A més d’aquesta motivació de caràcter personal, l’inici d’una abominació cada cop més generalitzada de la guerra que suposarà un floriment del pacifisme a l’Europa d’entreguerres i la creació de la Societat de Nacions sembla que acabi de convèncer l’instint polític del grup europeista català i del seu principal incitador. El clímax d’aquesta abraonament pacifista apassionat dels darrers anys de conflicte es pot constatar en alguna editorial de la pròpia publicació, que ens servirà d’instantània d’aquest moment final: “Una orientació única prenen totes les reflexions serenes sobre la guerra europea les quals duen a una conclusió també única. / L’orientació és que sigui aquesta de avui la guerra europea última. La conclusió és que, per això, caldria una federació de les nacions. / Es diria que l’accentuació del nacionalisme és allò que empitjora la guerra. I també que per aqueixa accentuació ha de ser ja cosa impossible una guerra nova. / Sempre s’havia distingit en Dret Internacional – diu T. J. Lawrence – dins d’Estats bel·ligerants, entre ciutadans combatents i no-combatents. Combatents eren aquells que prenen part activa a la guerra, pertanyent a les forces armades dels Estats. I la

---

⁶⁶² Les aristocràtiques andròmines dels Amics d’Europa. *Els Amics d’Europa*, 1a quincena de desembre de 1917, p. 18.

⁶⁶³ *Els Amics d’Europa*, 8 de gener de 1916, p. 8.

⁶⁶⁴ D’ORS, Eugeni: Au dessus de la mêlée. *Els Amics d’Europa*, 15 de gener de 1916, pp. 7-8.

massa dels no-combatents era la població civil que romania a sa casa continuant la labor pacífica de cada dia. / L'article 3 del *Reglament* de la Haya declarà que 'les forces armades dels partits bel·ligerants poden ser combatents i no-combatents'. Però forces armades no-combatents, volia dir d'aquelles que servien una armada en ses operacions de guerra però en serveis no bèl·lics, com, per exemple, en serveis de telegrafia, etc. Així es mantenia la distinció entre l'element militar i l'element civil. L'exèrcit devia respectar l'element civil enemic, i l'element civil no devia mai prendre armes contra l'exèrcit enemic. / Però avui aquestes distincions són inútils. Ja no és d'Estat a Estat la guerra, sinó de Nació a Nació. Les nacions bel·ligerants se són dedicades, senceres, a labors bèl·liques. Ningú se'n pot dir exclòs: el treball de tots serveix l'exèrcit; fins els infants s'utilitzen per aguantar la situació bèl·lica i col·laborar a la victòria. / L'abolició dels privilegis, l'igualtat de tothom davant la llei, aqueixa reconeixença de la valor de l'individu, fa impossible una revolució individualista anàrquica. El nacionalisme ha dut a una guerra monstruosa, però la igualtat de les nacions davant d'una llei supranacional ha de fer impossible una nova guerra. 'Només calia un pacte – diu Coppola d'Anna, en un article publicat a la revista *Nuova Antologia* – i Europa podia evitar la conflagració: organitzant-se federativament sobre la base del respecte més ampli i de l'autonomia més amplia entre les nacions diverses'⁶⁶⁵.

---

⁶⁶⁵ Orientació i conclusió. *Els Amics d'Europa*, 1a quinzena de desembre de 1917, p. 20.

TERCERA PART

CAPÍTOL 7

L'esperança pacifista en una Catalunya amenaçada pels pistolers (1919-1923)

Després de la brutal sacsejada que va suposar la Gran Guerra, la política i la cultura europees no podien romandre immutables. El període d'entreguerres va ser un temps enormement convuls ple de canvis en els discursos polítics i intel·lectuals. La fe en el progrés i la civilització, per exemple, va quedar enormement malmesa després de quatre anys d'aplicació sistemàtica del coneixement científic per a contribuir a la mort d'éssers humans. En la darrera pàgina de *Civilisation* (1918), l'escriptor i acadèmic francès George Duhamel (1884-1966) escrivia: “La civilización no se halla en toda esta quincalla del terror; y si no se halla en el corazón del hombre, pues no se halla entonces en ninguna parte”⁶⁶⁶. I poc després, en *La Crise de l'esprit* (1919), el poeta i assagista francès Paul Valéry (1871-1945) sentenciava de manera taxativa: “Nosotros, las civilizaciones, sabemos ahora que somos mortales”⁶⁶⁷. Aquests són dos clars exemples del canvi de paradigma que s'articulava en una intel·lectualitat europea que havia copsat de manera salvatge la capacitat destructiva – o potser hauríem de dir fins i tot autodestructiva – de la civilització europea.

Aparellada a aquesta reflexió també es produí la modificació dels valors que bastien l'estructura moral del vell continent. Les ensenyances que van extreure els diferents grups intel·lectuals van ser molt diverses i poden registrar diferències a nivell territorial i nacional, però el que és indubtable és que el pacifisme va guanyar molts adeptes i va ocupar un lloc preeminent en el discurs polític, dins del terreny privilegiat reservat a les qüestions diplomàtiques. Com afirmen els historiadors Pascal Ory i Jean François Sirinelli per al cas francès⁶⁶⁸, “el pacifismo, entendido aquí no como una reacción instintiva contra la guerra sino como el núcleo central de una visión del mundo, impregnará en lo sucesivo, efectivamente, una amplia parte de la intelectualidad. Sin embargo, para evaluar su recepción, es necesario distinguir entre lo que ocurrió a corto plazo en la guerra y a medio

---

⁶⁶⁶ Citat a ORY, Pascal; SIRINERLLI, Jean-François: *Los intelectuales en Francia...* op.cit., p. 96

⁶⁶⁷ Ibidem, p. 96

⁶⁶⁸ L'exemple francès resulta d'una rellevància especial en l'àmbit català per la influència destacadíssima que hi exercia sobre la intel·lectualitat del país.

plazo en el decenio posterior. / Contrariamente a la imagen que presentarán después algunos panfletos, la actitud de la intelectualidad francesa entre 1914 y 1918 es difícilmente reducible a un dilema entre la Unión Sagrada o un salto para situarse ‘por encima de la refriega’, que apenas tuvo relevancia estadística. La izquierda intelectual, globalmente, se movilizó en nombre de la ‘guerra por el derecho’. [...] / Sin embargo, y esto no contradice lo anterior, aunque solo algunos intelectuales clamaron su horror por la masacre, con iniciativas aisladas en un medio intelectual unido al esfuerzo bélico, la conmoción y la sangría que acarreó finalmente la Gran Guerra a la sociedad francesa tuvieron tal magnitud que un pacifismo nacido en el trasfondo de una nación desangrada se impuso en el curso del siguiente decenio como sentimiento consensuado. Aunque el ‘jeso no!’ de los pacifistas había encontrado, al menos públicamente – pues quizá no ocurrió lo mismo en lo secreto de las conciencias –, poco eco mientras duró el conflicto, su mensaje se amalgamó con el ‘jesto nunca más!’ general, que desde entonces prevalecería”⁶⁶⁹.

En aquest sentit, Sirinelli també tractarà de posar aquest fenomen en perspectiva i el qualificarà, de forma enormement eloqüent, com un moviment consolidat, com una tendència: “le pacifisme peut être analysé selon plusieurs temporalités: replacé dans le moyen terme de deux décennies, il constitue bien une tendance lourde, ce que les économistes appellent – pour des périodes, il est vrai, plus longues – un *trend*. En son sein, il faut toutefois distinguer des phases avec notamment, nous le verrons, un tournant en 1938. / La tendance lourde est avérée et toutes les recherches récentes vont dans le même sens: la prégnance du sentiment pacifiste dans la France de l’après-première guerre mondiale. / Pour expliquer cette prégnance, le choc de la première guerre mondiale est, bien sûr, essentiel. Les travaux d’Antoine Prost⁶⁷⁰ ont montré la précocité et l’ampleur de l’acculturation de ce sentiment dans le milieu ancien combattant, c’est-à-dire, en fait, dans une large partie de la population adulte, mâle, active et électrice. Ces travaux, nous le verrons, ont également mis en lumière toute une sociabilité, commémorative et nourrie d’une sorte de piété laïque, contribuant à entretenir ce sentiment. / A ce pacifisme affectif, et qui fait masse, vient s’ajouter un pacifisme des intellectuels, sécrété par une double mauvaise conscience, vis-à-vis de la guerre elle-même et vis-à-vis des ‘pouvoirs’. D’une

---

⁶⁶⁹ Ibidem, p. 97

⁶⁷⁰ Antoine Prost és un historiador francès que ha treballat especialment el paper dels antics combatents en la societat francesa d’entreguerres. Veure: PROST, Antoine: *Les Anciens Combattants, 1914-1940*. Paris: Gallimard-Julliard, 1977.

part, en effet, la participation de ces intellectuels à l'effort de guerre apparaîtra après coup comme une complicité au grand massacre des peuples européens et rationnel⁶⁷¹.

Aquesta tendència de la qual parla Sirinelli no és pas exclusivament francesa sinó també patrimoni d'altres països europeus. Segons l'historiador Martin Ceadel els anys posteriors a la Gran Guerra són temps de gran simpatia pacifista a Gran Bretanya, malgrat que sempre amb una major tendència a postures internacionalistes i moderades, amb una important confiança en la Societat de Nacions i un creixement important d'iniciatives religioses com la *Fellowship of Reconciliation*⁶⁷². A Alemanya, per la seva banda, s'han d'establir més matisos. Així, l'historiador Karl Holl assenyala que mentre l'establiment de la República de Weimar afavoreix inicialment el creixement del pacifisme arribant la *Deutsche Friedensgesellschaft* a assolir la notable xifra d'uns 30.000 membres, aquest entusiasme es va degradar molt ràpidament durant els anys 20 sota els atacs de la dreta nacionalista⁶⁷³. I, finalment si ens apropem a l'àmbit mediterrani, l'historiador Gianni Oliva explica com a Itàlia l'aixecament de la censura i del clima de mobilització general provocarà que a partir de la primavera de 1919 la protesta contra la guerra adquireixi una dimensió destacable⁶⁷⁴. Tot plegat ens fa pensar que a Catalunya també hauria d'existir un debat sobre la qüestió que donés continuïtat a les iniciatives encetades durant la contesa mundial, cosa que efectivament es va produir, especialment en relació a l'establiment d'una nova diplomàcia a l'estil wilsonià.

7.1. El ressò entusiasta del wilsonisme entre el republicanisme democràtic

A més de *Els Amics d'Europa* (1915-1919), existeix una altra publicació lligada a l'entorn al pacifisme i al catalanisme: *Messidor* (1918-1921). De fet, va existir entre totes dues algun petit lligam, com és el cas de la col·laboració de Maseras en les pàgines de la publicació d'orsiana o la participació d'aquesta en una enquesta portada a terme per *Messidor*, que reprendrem posteriorment. Tal i com afirmen els historiadors Rodés i

---

⁶⁷¹ SIRINELLI, Jean-François: *La France de l'entre-deux-guerres: un "trend" pacifiste*, dins de VAÏSSE, Maurice (dir.): *Le pacifisme en Europe des années 1920 aux années 1950*. Bruxelles: Bruylant, 1993.

⁶⁷² CEADEL, Martin: *Pacifism in Britain, 1914-1945. The Defining of a Faith*. Oxford: Clarendon Press, 1980. Veure també: WALLIS, Jill: *Valiant for Peace. A History of the Fellowship of Reconciliation, 1914 to 1989*. London: Fellowship of Reconciliation, 1991; ALDOBRANDINI, Giovanni: *The Wishful Thinking. Storia del pacifismo inglese nell'ottocento*. Roma: LUISS University Press, 2009.

⁶⁷³ HOLL, Karl: *Les pacifistes allemands des années 20 et 30: l'expérience de l'internationalisme démocrate, l'expérience de l'exil*, dins de VAÏSSE, Maurice (dir.): *Le pacifisme en Europe des années 1920 aux années 1950*. Bruxelles: Bruylant, 1993.

⁶⁷⁴ OLIVA, Gianni: *Pacifisme et antimilitarisme en Italie 1918-1922: Le débat sur la guerre*, dins de VAÏSSE, Maurice (dir.): *Le pacifisme en Europe des années 1920 aux années 1950*. Bruxelles: Bruylant, 1993.

Ucelay, “Els Amics d’Europa i Messidor foren dues formes diferents, però ben properes i relacionades, d’idealisme internacionalista per a la intelligentsia catalana”⁶⁷⁵. Però malgrat això, podem afirmar que els fonaments o punts de partença d’ambdues publicacions són ben diversos. Si bé *Els Amics d’Europa* (1915-1919) es correspon amb una posició heterodoxa dins del seu medi, tot i que justificada per les fortes arrels del Noucentisme, a *Messidor* (1918-1921) només se la pot classificar com una *rara avis*, de caràcter un xic extravagant, fins i tot pel caràcter del seu propi impulsor, Pau Maria Turull i Fournols (1878-1972), però que acabarà fent que el seu discurs pugui considerar-se com a exitós.

Sobre la definició ideològica de *Messidor* (1918-1921), Rodés i Ucelay han palesat la dificultat que la historiografia ha manifestat per tal d’encabir-la en un recinte massa delimitat. D’una banda, aquests mateixos autors assenyalen que el propi nom amb què fou batejat “a part de les ressonàncies del 1793, era el nom de la vila que, a Lausanne, hostatjava la ‘Union des Nationalités’. Al mateix temps, però, representava – sense massa exactitud històrica – un no al jacobinisme i un sí al girondisme de la ‘fédération’ ”⁶⁷⁶. Així, és evident que el federalisme és un dels moviments inspiradors de les seves pàgines, tot i que no l’únic. Ans al contrari, les influències són molt diverses, de manera que cal cercar una etiqueta vàlida en algun recipient prou ampli, cosa que han assajat diversos autors: “Aquest eclecticisme ha portat Glòria Solé a afirmar que ‘los ideales masónicos impregnan todo el programa del grupo promotor’⁶⁷⁷; és simplement una manera bèstia de dir que Messidor recull els anhels de l’ala progressista de la petita burgesia catalana, des dels republicans catalans fins al mateix regionalisme”. D’altra banda, també han existit etiquetes com la d’aliadofilia – indiscutiblement certa, però reduccionista – i la de wilsonians, massa conjuntural i també criticada per Rodés i Ucelay⁶⁷⁸. Torrent i Tasis també expressen aquesta aporia tot basant el seu anàlisi en les capçaleres de la pròpia publicació: “Sobretot, perquè les capçaleres canvien amb certa freqüència: des del número 7 passa a dir-se ‘revista mensual. Regionalisme. Solidaritat internacional. Iberisme’. A partir del número 16 posa, en castellà: ‘Política social. Educación cívica. Autonomía federativa, Internacionalismo, etc.’. I

---

⁶⁷⁵ RODÉS, Jesús M.; UCELAY DA CAL, Enric: “Els amics d’Europa” i “Messidor”... op. cit., p. 72.

⁶⁷⁶ Ibidem.

⁶⁷⁷ SOLÉ, Glòria: La incorporación de España a la Sociedad de Naciones. Hispania, XXXVI, núm. 132, gener-abril 1976, p. 167. Citat a: RODÉS, Jesús M.; UCELAY DA CAL, Enric: “Els amics d’Europa” i “Messidor”... op. cit., p. 67.

⁶⁷⁸ RODÉS, Jesús M.; UCELAY DA CAL, Enric: “Els amics d’Europa” i “Messidor”... op. cit., 67.

Concretament, afirmen que “Messidor no és, doncs, tampoc solament el ‘grup wilsonià de Turull’, al qual alguns l’han volgut reduir” en referència a VINYES, Ricard: *Josep M. Castellet de l’equivoc històric a l’idealisme cultural*. El Món, 14 d’octubre 1983, p. 24.

a partir del número 24 es presenta com a ‘revista de intercambio internacional y de educación moral y política’⁶⁷⁹.

En termes generals, podríem adjectivar *Messidor* (1918-1921) amb tota una corrua de termes que la definirien com una publicació pacifista, internacionalista, federalista i iberista que no amaga la seva clara adscripció a l’aliadofilia. I d’una manera més general, podríem parlar d’un periòdic que resulta de l’impacte del wilsonisme en els sectors del republicanisme democràtic federal català, doncs “l’any 1917 i al llarg del 1918 l’esquerra catalana trià Wilson i no Lenin, mentre els obrers i els obreristes de Catalunya van fer el contrari”⁶⁸⁰. Aquesta complexitat segurament deriva en primer terme de la pròpia definició que el seu inspirador, Pau M. Turull li va insuflar. Per constatar-ho, només cal fer una ullada a la declaració programàtica que realitza a la primera pàgina del seu primer número: “L’idealisme seré de Plató, al ·liat serà a l’intent de realització de Tolstoi. El realisme, el positivisme de Proudhon i d’August Comte, al ·liat de l’espiritualisme de les doctrines de Crist. Col·laboradors ensemps que llegidors serém tots; serém soldats en la lluita eterna de l’home conscient i cult amb si mateix, amb les propies passions i les propies preocupacions. Mes nosaltres menarém sovint l’esguard vers un programa. La depuració i la lliure evolució de la personalitat catalana, com la de tots els pobles que sentin plenament la llur personalitat propia; la realització de l’ideal federatiu de l’Iberisme que inspirá al poeta Maragall, i en fi, l’obtenció de la major harmonització possible amb els pobles més afins, i amb l’Humanitat tota, germana nostra, laborant així per l’adveniment de la veritable civilització que serà fonamentada en el codic de la Societat de Nacions, llas d’unió entre tots els pobles de la Terra”⁶⁸¹.

En tot cas, el que queda clar és que parlar de *Messidor* (1918-1921) és parlar d’una iniciativa enormement personal de Pau M. Turull, qualificat per Pompeu Casanovas com “el primer i més entusiasta propagandista de la Societat de Nacions a Espanya”⁶⁸². Pau Maria Turull i Fournols (1878-1972) era el segon fill de Joan Turull i Comadran, hereu i fill al seu torn de Pere Turull Sallent, fundador de la Caixa de Sabadell i un dels creadors de la

---

⁶⁷⁹ TORRENT I MARTÍNEZ, J.; TESIS, R.: Història de la premsa catalana. Barcelona: Bruguera, 1966, p. 539.

⁶⁸⁰ RODÉS, Jesús M.; UCELAY DA CAL, Enric: “Els amics d’Europa” i “Messidor”... op. cit., p. 72. L’expressió ens remet també a un article anterior del propi autor: UCELAY DA CAL, Enric: *Wilson i no Lenin*. L’Avenç, núm. 9, 1978.

⁶⁸¹ T.: Orientació. *Messidor*, núm. 1, 1 de gener de 1918, p. 1.

⁶⁸² CASANOVAS, Pompeu: *Pau Maria Turull Fournols i la Societat de Nacions*, dins de MONTSERRAT MOLAS, Josep; CASANOVAS, Pompeu: *Pensament i filosofia a Catalunya. Vol. II: 1929-1939*. Barcelona: INEHCA-Societat Catalana de Filosofia, 2003, p. 49.

indústria tèxtil catalana. La vida familiar de Turull serà enormement important per a la seva trajectòria i fixacions personals, com fou el cas del dret i la justícia en tots els àmbits, sigui l'internacional com els plets que mantingué amb els seus germans per l'herència paterna. Aquesta obsessió arribà a ser malaltissa, donat que Turull patia des de jove alguna mena de lleugera malaltia nerviosa, que acabà però derivant en una esquizofrènia que el dugué a passar els seus darrers dies tancat en un sanatori i incapacitat.

El filòsof Pompeu Casanovas traça un retrat brillant sobre la seva personalitat procliu al dandisme i a l'hedonisme intel·lectualoide que ens serà utilíssim per comprendre indirectament la pròpia *Messidor* (1918-1921): “Pel que fa a Pau Maria, el tret de mesclar vida personal i conceptual és molt acusat, perquè una de les característiques del dandi és la necessitat de construir-se una identitat acceptable als seus propis ulls, digna de la seva posició i categoria social i intel·lectual. Així, l'homegeneïtat interior depèn de la contínua diferenciació exterior, i d'ella s'alimenta. És un camí que duu també a diferents ports. Tant a l'obertura com a la intolerància moral cap a si mateix i cap als altres. Una altra paradoxa és la necessitat de construir-se ficcions doloroses que, no obstant això, produeixen efectes de llibertat inesperats i il·luminadors. / En el seu cas, l'actitud egòtica arribava al paroxisme. Així anotava en els diaris fins la més lleugera variació del seu cos, dibuixant una mena de mapa de relacions físiques on feia balanç minucios – en el sentit més numèric – de les seves relacions íntimes. / Quan té trenta anys, Turull viu entre la torre familiar de Sabadell, un pis a Barcelona i les freqüents temporades a París. Els seus diaris ens mostren el recorregut normal d'un home jove amb diners, que busca ‘una noia de la seva condició’ per casar-se, fascinat per l'aristocràcia, contínuament temptat per les artistes franceses de les quals obté favors i en guarda còpia – Poline, Lanteline des Épinettes, Regina... – i orgullós dels joves de classe superior que l'accepten com a amic: Susanne de Vigny, Paul de la Fressage. A Barcelona, va de la Maison Dorée al Liceu, del Liceu al Círcol Eqüestre, del Círcol a la Maison Dorée. Es diverteix, es baralla i es reconcilia amb els companys de sopars i de teatre. Els seus diaris són plens de foteses. / Quan té quaranta anys, ha desenvolupat un donjoanisme molt marcat i en guarda una gelosa memòria al detall (tal com testimonien els nombrosos bitllets i cartes del seu arxiu personal). Tanmateix, té una forta vocació literària i poètica, i llegeix tant com pot”⁶⁸³.

---

⁶⁸³ Ibidem, pp. 50-51.

Casanovas considera complicat poder situar l'inici de l'interès de Turull pel projecte de Societat de Nacions, però el relaciona amb algunes de les seves relacions personals a la capital francesa, com fou el cas de la delegada romanesa, la poetessa Hélène Vacaresco (1764-1947). En qualsevol cas, el seguiment d'aquesta temàtica fou sostinguda al llarg del temps i no només compta amb les pàgines de *Messidor* (1918-1921), sinó amb diferents volums com *La Societat de les Nacions, la Moral Internacionalista i Catalunya* (1917)⁶⁸⁴ i *La Nueva Revolución* (1919)⁶⁸⁵, reculls d'articles i petits escrits on desenvolupa el seu pensament sobre el tema, seguint la línia marcada per polítics i pensador com el francès Léon Bourgeois (1851-1925) – premi Nobel de la pau de 1920 per la seva tasca en la creació de la SDN – i Paul Otlet (1868-1924) – secretari general de la *Lliga per una Societat de Nacions* – integrants del pacifisme liberal i partidaris de l'arbitratge i la pau pel dret. Com veurem en capítols posteriors, durant la II República Turull demostrarà que no ha bandejat la difusió del pacifisme i tornarà a la càrrega amb noves publicacions que difondran aquest pensament).

A més de Turull, el qual és ànima indiscutible del projecte de *Messidor* (1918-1921), essent-ne fundador, director i sufragant-la amb la seva fortuna personal, cal també reconèixer el paper que hi jugà en ella el seu amic Alfons Maseras (1884-1939). Fill d'una família petit burgesa barcelonina, Maseras coincidia amb Turull en el gust per la literatura i els seus vincles amb la cultura francesa. Entre 1905 i 1909 va col·laborar amb *El Poble Català* (1904-1918), atansant-se a una ideologia nacionalista i liberal que simpatitzava amb el Centre Nacionalista Republicà. En aquest context, va viure ben intensament els fets de la Setmana Tràgica, ja que la campanya que havia fet *El Poble Català* (1904-1918) al respecte i l'eclosió de la violència revolucionària posterior el marcà fins i tot a nivell domèstic, tal i com explica la seva biògrafa Montserrat Corretger: “Maseras, deixeble i col·lega d'aquests intel·lectuals, escriptor catalanista amb veïtats esquerranes, simpatitzant i col·laborador des de molt jove del CNR i d'El Poble Català, que hagué de sostenir una violència continguda amb la seva família per les seves conviccions polítiques, degué sortir ben destrossat moralment de l'episodi de la Setmana Tràgica, i més encara si tenim en compte la seva sensibilitat eminentment pacifista i antibel·licista que hauria de manifestar – com veurem més endavant – en moltes publicacions i intervencions personals durant la Gran Guerra i immediatament després en la constitució de la Societat de Nacions”⁶⁸⁶. Aquests

---

⁶⁸⁴ TURULL, Pau Maria: *La Societat de les Nacions, la moral internacionalista i Catalunya*. Barcelona: Llibreria Verdager, 1917.

⁶⁸⁵ TURULL, Pau Maria: *La Nueva Revolución*. Barcelona: Imprenta de Henrich y C^a, 1919.

⁶⁸⁶ CORRETER, Montserrat: *Alfons Maseras: intel·lectual d'acció i literat*. Barcelona: Curial – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, p. 57.

fets, juntament amb el que sentia com a un menysteniment de la seva tasca literària el va portar a marxar a París a finals del propi 1909, romanent allà fins els anys de la Gran Guerra, durant els quals oscil·là entre les simpaties aliadòfiles pròpies del progressisme catalanista i la seva participació en el Comitè d'Amics de la Unitat Moral d'Europa: "Maseras, en aquests primers mesos de la guerra, es trobava ideològicament al costat dels criteris exposats pel seu antic mestre i company de periodisme a *El Poble Català*, Rovira i Virgili, sobretot quant a l'aliadofilia i a la resolució del plet català a partir de la reordenació nacional europea. Tanmateix, a partir de la tasca realitzada al Comitè d'Amics de la Unitat Moral d'Europa, s'anà acostant a les posicions dels neutralistes en el que respecta al pacifisme i a la convivència harmònica de les nacionalitats, sense oblidar mai la seva francofilia visceral. Els seus dos ideals constants foren l'amistat amb França i el reconeixement oficial de la nació catalana en el mapa europeu"⁶⁸⁷. Així doncs, arribada la postguerra, Maseras centrà la seva línia ideològica i la seva tasca periodística en "el triomf dels nacionalismes dintre l'universalisme, i en especial el respecte als drets de la nació catalana", els quals inserirà en un interès obvi per la incipient Societat de Nacions que l'atansarà a *Messidor* (1918-1921) i a la defensa de Catalunya en els nous organismes internacional, tal i com tindrem ocasió de veure en pàgines posteriors.

Però més enllà de personalismes, pel que fa al discurs desenvolupat a les pàgines de *Messidor* (1918-1921), caldria partir de la constatació del wilsonisme i la seva proposta de creació d'una Societat de Nacions com a un dels principals elements inspiradors. En el segon número de la publicació, ja es fan esment de les paraules del president nord-americà Woodrow Wilson (1856-1924) i del primer ministre britànic Lloyd George (1863-1945) respecte de la necessitat de crear una Societat de Nacions com a part de les condicions de pau, especialment debatudes després de l'acord ruso-alemany de Brest Litovsk⁶⁸⁸. La nova institució supranacional estava cridada a respectar la independència política i la integritat territorial dels seus membres, fos quina fos la seva rellevància en l'equilibri de forces internacional. La finalitat havia de ser mantenir tots els governs units en la pau que sorgiria després d'eliminar els vicis que havien portat a la guerra com "el peso aplastante de los armamentos, el desarrollo del servicio militar obligatorio, el enorme despilfarro de riquezas y esfuerzos que comporta la preparación de la guerra"⁶⁸⁹, etc. La introducció d'aquestes paraules estaven acompanyades de comentaris laudatoris i demostraven una simpatia

---

⁶⁸⁷ Ibidem, p. 84.

⁶⁸⁸ Dues declaracions notables. *Messidor*, núm. 2, 15 de gener de 1918, pp. 24-26.

⁶⁸⁹ Ibidem, p. 24.

evident cap als dos líders tot qualificant els seus discursos com a documents essencials de la història contemporània. Però l'evolució dels mesos i la finalització de la guerra va dur a un autèntic i desmesurat culte wilsonià professat per un Turull entusiasmat, no només pel president nord-americà, sinó per tota una cultura política anglosaxona on cercava una moralitat que enyorava a la vella Europa continental. Les paraules de Turull, curulles d'idolatria desaforada, ressonaven així a l'octubre de 1918: “Nosotros creemos que en los momentos actuales Wilson es un símbolo. Wilson representa hoy la aspiración de todos los espíritus nobles y generosos hacia una superación, hacia la Justicia, hacia la Bondad, hacia la Verdad. Y como la Verdad, pese a escépticos y malvados, existe como existe el bien, y no es yankee, ni inglesa, ni alemana, sino universal; por eso vemos en Wilson un símbolo universal, símbolo de la filosofía de las democracias ‘basadas en la máxima cultura del mayor número posible de ciudadanos’. / Hoy Wilson habla y todo el mundo escucha; él es el Fénix de alas de fuego que tiene en sus manos el globo terráqueo. ¡Qué hermoso poema hubiese compuesto Rubén Darío sobre ese Pontífice Máximo de la Democracia organizada!”⁶⁹⁰

Així, si Wilson era el messies que havia revelat el nou evangeli, calia dir que el nou poble escollit era sense cap mena de dubtes l'anglosaxó, que havia de ser acollit amb similar entusiasme: “Vengan esas almas jóvenes a infiltrar en la vieja Europa su ingenuidad y su noble grandeza, abramosles las puertas de nuestra inteligencia y de nuestros corazones y busquemos no sólo su alma, sino la cooperación honrada de sus actividades y de sus iniciativas por la asociación, por la co-operación, por el intercambio intelectual, social y económico. / De esas razas que, con sus hermanas las anglo-sajonas de Europa, poseen una cultura basada en el respeto a la ley moral, en el respeto a la libertad individual supeditada a la disciplina social, asimilemos por libre discernimiento ese espíritu progresivo y evolutivo que ha de completar las brillantes cualidades de nuestras razas neo-latinas, geniales a veces, pero indolentes e inconstantes, que viven agitándose estérilmente siglo tras siglo en la indisciplina y en el desorden”⁶⁹¹. Era necessari per Turull, doncs, acollir l'acció redemptòria d'aquest poble per tal de superar els pecats continentals, cosa que vindria facilitada pel bateig i conversió dels països en una nova institució supranacional: la Societat de Nacions.

---

⁶⁹⁰ TURULL, Paul M.: Wilson, símbolo. *Messidor*, núm. 13, 29 d'octubre de 1918, p. 203.

⁶⁹¹ *Ibidem*, p. 203.

La concepció, creació i desenvolupament de la Societat de Nacions (SDN) fou el gran tema que donà vida i justificà *Messidor* (1918-1921). En aquest sentit, mesos abans de la finalització de la pròpia guerra, *Messidor* (1918-1921) ja s'interessa per la feina duta a terme per algunes organitzacions europees que treballen en pro de la creació d'aquesta institució. Sobre algunes d'aquestes trobarem notícia recurrent a la secció "Crònica internacional" des del primer número, on s'esmenten *L'Union pour la Verité*, *L'Assotiation de la Paix par le Droit*, la *Union of Democratic Control*, la *Fabian Society*, la *Carnegie Endowment of International Peace* i, molt especialment, la *Union des Assotiations Internationales*. Amb aquesta darrera, i especialment amb el seu cap visible, Paul Otlet, *Messidor* (1918-1921) mantindrà una relació estable que es palesarà en la publicació de diversos dels seus documents i activitats. Precisament en aquest mateix número, s'inclouen alguns passatges d'un article del propi Otlet titulat *Arbitrage, Loi Internationale Constituante et Société des Nations*, on s'expressa de forma radical el rebuig a la guerra: "Nous voulons d'abord que soit considérée la guerre comme un crime international"⁶⁹². Aquesta declaració requeria lògicament d'un marc jurídic que la tipifiqués com a tal i d'una institució que vetllés pel compliment de la llei, i és aquí on la Societat de Nacions havia d'ésser concebuda i creada mitjançant un procés constituent que donés cos jurídic i institucional a la vida internacional tal i com les constitucions nacionals ho havien fet amb la convivència interior dels països.

En el número dos, *Messidor* (1918-1921) torna a obrir les seves pàgines a la influència exterior. Serà l'arquitecte Cebrià Montoliu (1873-1923) qui signi dos textos publicats originàriament a *Institucions de Cultura Social* i *Estudio* respectivament: d'una banda, una ressenya sobre els orígens de la *Union pour la verité* que es remunta a la seva creació arran de l'affaire Dreyfus, i d'altra, una nova glossa de la figura d'Otlet i la institució que dirigeix en relació a la difusió que Turull fa del seu pensament a Catalunya. I, finalment, una tercera al·lusió exterior, aquesta de major rellevància i que aporta un element de coherència amb els posicionaments d'Otlet, és la *Declaració del dret dels pobles*⁶⁹³ que signa Henri Lepert, Secretari de la *Ligue pour la Société des Nations*. Redactada en forma d'un articulat de 30 entrades, aquesta declaració desenvolupa els principis enunciats per Otlet i situa la sobirania internacional en el si de la Societat de Nacions, creada per estrènyer els lligams entre les nacions i demostrar que "tous les peuples sont frères sans distinction de race". A més, confereix un poder supranacional, legislatiu i arbitral a la SDN de tal manera que pugui

---

⁶⁹² OTLET, Paul: Arbitrage, Loi Internationale Constituante et Société des Nations. *Messidor*, núm. 1, 1 de gener de 1918, p. 13.

⁶⁹³ LEPERT, Henri: Declaració del dret dels pobles. *Messidor*, núm. 2, 15 de gener de 1918, pp. 32-34.

vigilar el respecte als principis de la nova vida internacional per part de totes les nacions, que d'altra banda mantenen la seva autonomia i totes les seves atribucions a nivell interior.

Totes aquestes evidències ens posen en la línia del que Michael Clinton ha denominat “*Wilsonians before Wilson*”⁶⁹⁴, és a dir, l'heterogeni grup de pacifistes francesos – tot i que podríem dir més aviat europeus – que compartien amb el president nord-americà la idea que la Gran Guerra oferiria i alhora obligava a un canvi en les regles del joc internacional que s'havien d'explicitar en una nova institució: la Societat de Nacions. En l'enfortiment d'aquesta idea jugà un paper fonamental l'estadista francès Léon Bourgeois, que rebé el Premi Nobel de la Pau de 1920 en reconeixement a aquesta tasca, un any després de que també l'assolís Woodrow Wilson. Efectivament, en el número 16 de *Messidor* (1918-1921) trobem un article de Turull que analitza el paper del tàndem format pel polític i diplomàtic Léon Bourgeois (1851-1925) i el llavors primer ministre francès Georges Clémenceau (1841-1929) tot afirmant aquesta mateixa lògica: “Léon Bourgeois representa hoy en Francia el grupo de elementos que, afines al Gobierno, laboran para hacer efectiva la organización de la Sociedad de las Naciones. / Clemenceau, el censor de la corrompida política francesa de antes de la guerra, es el cerebro sano y robusto, el hombre de sentido práctico y conservador que necesitaba Francia para asegurar su reorganización, para consolidar la reforma ética y de disciplina social que marcará tal vez una nueva fase en la historia de la nación francesa. / Bourgeois ha sido el hombre idealista que procura obtener el máximo de ideal posible dentro de la necesidad de realismo, de positivismo, de egoísmo casi, que es necesario a Francia de momento para rehacerse de las duras pruebas a que ha estado sujeta, y sentar así la nueva evolución sobre sólidas bases. / [...] Por tanto, Clemenceau como Bourgeois hacen hoy por hoy lo que deben y lo que pueden. Léon Bourgeois está sentando los cimientos sobre los cuales se levantará el futuro ‘Parlamento Internacional’ y el monumento formidable de la Sociedad de las Naciones”⁶⁹⁵.

Una bona mostra de quins eren els personatges amb els quals *Messidor* (1918-1921) mantenia una certa relació d'afinitat són aquells que van respondre l'enquesta que es

---

⁶⁹⁴ CLINTON, Michael: *Wilsonians before Wilson: The French Peace Movement and the Société des Nations*.

http://gwyneddmercy.academia.edu/MichaelClinton/Papers/498205/Wilsonians_before_Wilson_The_French_Peace_Movement_and_the_Societe_des_Nations [30 d'agost de 2015]

⁶⁹⁵ TURULL, Pablo M.: Bourgeois.-Clémenceau. *Messidor*, núm. 16, gener-febrer 1919, p. 262.

publicà en el seu número 7 i que envià a diverses personalitats⁶⁹⁶. La concreció d'aquest text ens aproxima al mateix temps a les inquietuds i opinions de la pròpia publicació, que després tindrem ocasió de sistematitzar. L'enquesta es va concretar en el següent qüestionari: “1er. La Societat de les Nacions ¿és possible? – Medis eficients per a realitzar-la. / 2on. Medis pedagògics i socials per a fer arrelar en l'esperit de l'home el culte de la 'llealtat', de la 'paraula donada', de la 'equitat'. / 3er. Medis i procediments educatius i de distribució de les hores de treball que permetin a cada individu, sia home o dona, de desenrotllar íntegrament les pròpies activitats i dedicar-se en bé propi i de la Societat a l'ocupació preferida o a diverses ocupacions i activitats a son grat. / 4t. ¿Es convenient l'adopció d'una llengua universal per a relacions comercials o científiques, o bé és preferible adoptar-ne una de les nacionals ja conegudes? Medis per a perfeccionar les llengües regionals o de nacionalitats anexionades a altra més poderosa. Importància i aplicació que deu ser-les-hi donada”⁶⁹⁷. S'evidencia, per extensió, que la Societat de Nacions i temes adjacents – pau, llengua internacional... –, les qüestions socials i pedagògiques, així com l'encaix de les minories són preocupacions prioritàries per a Turull i el seu grup.

Pel que fa a les respostes, podem consignar un total de dotze respostes, publicades entre maig i setembre de 1918 – amb l'afegit d'Alfons Maseras el juny de 1919 – i provinents majoritàriament del món cultural i polític català, però amb una important presència de francesos i una aportació arribada des de Madrid. Aquest llistat ens suggereix la impressió que la selecció de personatges respon molt més a l'abast de les pròpies relacions personals de Turull que no pas a d'altres consideracions. En tot cas, és interessant examinar la nòmina completa dels individus que van remetre la resposta a *Messidor*:

---

⁶⁹⁶ La crida de *Messidor* va ser també publicada a *Els Amics d'Europa* en el seu número de la 1a quinzena de maig de 1918. Tot i reproduir el contingut de les preguntes, no figura cap resposta ni en aquesta pròpia publicació ni a *Messidor*.

⁶⁹⁷ Una enquesta de “*Messidor*”. *Messidor*, núm. 7, abril de 1918.

Núm. 8, maig de 1918	Joan Garriga i Massó (1871-1956) , senador
Núm. 9, juny de 1918	Manuel Folguera i Durán (1867-1951) , enginyer i ex President de l'Unió Catalanista Léon Bourgeois (1851-1925) , del Conseil des Ministres Français Henri Leperte , Secrétaire de la Ligue pour une Société des Nations
Núm. 10, juliol de 1918	Frederic Rahola (1858-1919) , senador Salvador Albert (1868-1944) , diputat a Corts per La Bisbal Paul Otlet (1868-1944) , Secrétaire général de l'Union des associations internationales de Bruxelles, publiciste cèlebre, apòtre de l'internationalisme (continua al núm. 11) Joseph Rivière , directeur de "Soi-Même"
Núm. 11, agost de 1918	Ramon Turró (1854-1926) , director del Laboratorio Bacteriológico Municipal de Barcelona
Núm. 12, setembre de 1918	Carles Grandó (1889-1975) , director de la "Revue Catalane" de Perpinyà
Núm. 13, octubre de 1918	Adolfo Bonilla y San Martín (1875-1926) , Catedrático de Historia de la Filosofía de la Universidad de Madrid
Núm. 19, juny-juliol de 1919	Alfons Maseras (1884-1939) , de la Secció d'Instrucció Pública de la Mancomunitat

En relació al contingut de les respostes, cal afirmar que aquest va ser desigual i s'observen grans contrastos quant a l'exhaustivitat – no totes les preguntes són respostes o bé es respon en un sol text de caràcter general – i l'extensió – des d'un breu paràgraf fins a diverses planes –. En aquest sentit, és indubtable que la qüestió que desperta més interès entre els enquestats és la relativa a la Societat de Nacions, única que sí rep una resposta clara per part de tots, denotant l'actualitat de l'afer. No cal dir que la gran majoria mostra una certa esperança cap a la constitució d'aquesta nova institució, no sense alguna excepció

crítica com la de Folguera i Durán, que considera que “la Societat de Nacions és impossible aconseguir-la amb la deguda perfecció, perquè les nacions estan compostes i dirigides per homes i són, per tant, tarades de les passions i diferències en ells característiques”⁶⁹⁸, malgrat veure alguna aspiració si es produeix la victòria dels aliats, i especialment la del Dr. Ramon Turró, força explícit en el seu escepticisme. Turró es mostra analític i molt crític amb la Societat de Nacions i en general amb el moviment pacifista: “¿Qué obligó a los pueblos a mancomunar su acción para la guerra? Fué, indudablemente, el ideal de una raza al dominio universal. [...] / Acabe como acabe la guerra, mientras ese ideal subsista, los pueblos, aleccionados por la experiencia, no esperarán el zarpazo de una nueva agresión en la carne viva para formar una Sociedad de Naciones: esa sociedad ya quedará formada y ella subsistirá mientras ese ideal perdure. Obedeciendo a una necesidad apremiante, los pueblos se concertarán unos con otros para proseguir en formas incruentas la guerra durante la paz, defendiendo su manera de ser afectiva, intelectual, sus medios de vivir, en suma, su patrimonio integral. La Sociedad de Naciones o será una obra de defensa contra un peligro común o no será más que una disertación teórica. Se dice por los devotos del ideal pacifista, tan en boga antes de la guerra, que ella ha de crearse con el objeto de solventar desavenencias, dirimir contiendas, evitar colisiones sangrientas, hacer imposible para siempre jamás una nueva guerra... Esas concepciones idealistas el tiempo se las lleva; son como el aroma de las flores cuando el viento pasa. Los pueblos, como los individuos, son como son y no como la fantasía concibe que debieran ser. Y a eso hay que atenerse si no se quiere de nuevo montar castillos en el aire como los que hogaño montaron las ligas pacifistas. La bestia que llevamos dentro es exigente; no nos olvidemos que hay razones que la razón desconoce, como dijo Pascal, y éstas han sido, son y serán muy imperiosas para llevar a la guerra hasta a los más acendrados pacifistas cuando la ocasión se presente”⁶⁹⁹.

Sobre els elements constitutius de la SDN, s’esgrimeixen generalment una major unió espiritual dels pobles, l’extensió d’un esperit federatiu i especialment el respecte i creació d’unes lleis internacionals efectives, amb tots els elements imprescindibles per aplicar-les. Les formulacions es troben, doncs, dins d’uns paràmetres molt similars. Únicament destacaríem per la significació de les seves personalitats, les respostes de Léon Bourgeois, Henri Lepert i Paul Otlet. Sobre el primer, cal dir que es limita a enviar a Turull un exemplar del seu llibre *La Société des Nations*, i el commina a reproduir el passatge que

---

⁶⁹⁸ Respostes a l’enquesta de “Messidor”. *Messidor*, núm. 9, juny de 1918, p. 134.

⁶⁹⁹ Respostes a l’enquesta de “Messidor”. *Messidor*, núm. 11, agost de 1918, p. 170.

consideri més idoni per donar resposta a les seves preguntes. Així, *Messidor* (1918-1921) triarà un paràgraf en que es desenvolupa la idea d'un nou ordre legal internacional sustentat sobre aquesta afirmació: “En face de la *diplomatie de la force* s'affirme, et s'affirmera de plus en plus la *diplomatie du droit*”⁷⁰⁰. Per la seva banda, Lepert triarà com a idea força la de la federació de pobles culminada per aquesta Societat: “Il me semble même, qu'il est bien plus facile de fédérer et de maintenir en état de fédération, les cinquante-deux nations du monde, que d'associer et de maintenir en état d'association étroite, des millions d'individus, et de familles”⁷⁰¹.

Capítol apart mereix la resposta d'Otlet, dividida en dues tongades que es van publicar entre els números 10 i 11, ocupant quasi tres planes a dues columnes i amb una tipografia de grandària més reduïda. El text, dividit en les quatre parts corresponents al nombre de preguntes formulades per *Messidor* (1918-1921), analitza de manera intensiva cadascun dels ítems. Respecte a la SDN, Otlet convé que es tractaria de dotar la societat internacional d'una morfologia homologable a l'existent a l'interior dels països. La seva definició concreta seria “une organisation des rapports entre peuples différents (entre leurs Etats, leurs Associations et leurs individus) – sur la double base de l'exclusion de toute violence (Paix) et du développement de la coopération (Civilisation), – qui proclame à cette fin un ensemble de droits fondamentaux reposant sur les principes de liberté, égalité et solidarité, et qui institue les organes communs nécessaires à l'existence de ces droits, organes législatifs (Parlement international), judiciaire (Cour international de justice), exécutifs (Administration et force de sanctions internationales)”⁷⁰². En opinió d'Otlet, una SDN així concebuda és factible doncs respon a la línia de la pròpia evolució social i política humana, que s'ha anat encaminant cada cop més cap a la vida internacional i federativa, especialment en àmbits aliens als polítics com l'economia, la ciència i la col·laboració intel·lectual.

Un altre aspecte destacable en l'escrit d'Otlet és la reflexió sobre la necessitat d'una llengua universal. L'autor francès considera que “Une langue universelle est nécessaire, car on ne saurait imposer la connaissance de la douzaine des grandes langues parlées en Europe, seule, auxquelles s'ajoutent celles de l'Asie et de l'Afrique. [...] L'adoption d'une langue universelle artificielle, telle que l'Esperanto, place tous les peuples sur un pied

---

⁷⁰⁰ Respostes a l'enquesta de “Messidor”. *Messidor*, núm. 9, juny de 1918, p. 135.

⁷⁰¹ Respostes a l'enquesta de “Messidor”. *Messidor*, núm. 9, juny de 1918, p. 136.

⁷⁰² Respostes a l'enquesta de “Messidor”. *Messidor*, núm. 10, juliol de 1918, p. 150.

d'égalité. [...] Mais les langues nationales en tant que langues maternelles doivent être cultivées parallèlement à la langue auxiliaire universelle. Elles sont de puissants instruments de culture et indispensables au développement démocratique⁷⁰³. No serà Otlet l'únic que es pronuncia en aquest sentit, doncs també Folguera i Durán, Henri Leperte, Salvador Albert i Carles Grandó van mostrar-se favorables a alguna opció de llenguatge internacional.

Com és evident, les mateixes preocupacions que expressaven *Messidor* (1918-1921) i els seus opinadors a través de l'enquesta seran les que trobarem com a temes favorits en el discurs propi de la revista. La pedra angular, per tant, fou la creació de la Societat de Nacions. Més encara, com afirmàvem abans, la Societat de Nacions era una religió. En un article d'abril de 1918, Pau Maria Turull plantejava la viabilitat d'aquest projecte tot rememorant alguns dels recolzaments que havia rebut darrerament – Wilson i diversos governs afins, figures com Rafael Altamira i Eugeni d'Ors a Espanya... – i assenyalant les reticències d'alguns individus i col·lectius que consideren aquesta una idea difícil de realitzar donada la naturalesa imperfecta de l'ésser. Malgrat això, afirma que “es evidente que hay que dejar un margen de expansión a las pasiones y no se puede esperar que todos los seres humanos lleguen a un grado de equilibrio máximo entre las pasiones y su intelecto, pero puede lograrse que un mayor número de ellos se aproxime a ese máximo equilibrio. Es tan cruel, tan monstruosa esta guerra, tan dura la lección, que necio será el hombre si no sabe aprovecharla⁷⁰⁴. En opinió de Turull, per tal d'aprofitar el context i convèncer el major nombre de persones calia seguir l'estratègia proposada pel sociòleg francès Gustave Le Bon (1841-1931), el qual parafraseja afirmant que “para que un ideal penetre en las masas, es preciso que presente un fundamento místico-sentimental”, i esmenta també les paraules de l'escriptor francès Émile Pignot al diari *La Société des Nations* de Paris el qual embolcalla certament d'un sentit religiós aquest pensament alhora que excita les masses: “Allez, parcourez les chemins de nos campagnes et les routes de nos villes. Dites à tous les souffrants que la Société des Nations est le terme de leurs souffrances, à toutes les mères qu'elle est la tranquillité des berceaux; à toutes les fiancées, à toutes les femmes, qu'elle est la sécurité des foyers; à toutes les intelligences, qu'elle est la lumière; à tous les desabusés, qu'elle est la certitude; à tous les hommes, qu'elle est la Vie et la Vérité. / Allez, soyez des apôtres, que vos lèvres soient de feu quand vous prononcerez les mots sacrés. Parlez de la Société des Nations, gravement, religieusement, comme le

---

⁷⁰³ Respostes a l'enquesta de “Messidor”. *Messidor*, núm. 11, agost de 1918, p. 170.

⁷⁰⁴ P.M.T. [Pau Maria Turull]: La sociedad de las naciones, ¿será posible? *Messidor*, núm. 7, abril de 1918, p. 94.

prêtre qui distribue l'eucharistie. / Sans le peuple vous ne pourrez rien. Et pour avoir le peuple conquérez son âme. Et pour conquérir son âme, nourrissez-la de la foi, de la nouvelle foi humaine dans la divinité de l'Humanité⁷⁰⁵.

El to i la crida quasi pastoral denota un grau de militància en relació a la creació de la SDN d'una intensitat força alta. Aquest sentiment d'autèntica devoció espiritual serà també recollit per Turull quan sentència en el mateix article: “Y cuando todas esas ideas penetren en el pueblo por la prensa, por el libro, por la voz de hombres nobles, entonces se iniciará un despertar de la Humanidad hacia un grado mayor de elevación y de progreso. [...] / Las escuelas internacionistas enseñarán a poner en práctica el ideal de perfeccionamiento o máximo equilibrio físico, moral, intelectual y las leyes guiarán al ciudadano desde su alimentación y cultura física, hasta su educación moral e intelectual, enseñando que los grandes principios universales son antes que los fines positivistas del interés personal directo, y los hombres que inviertan esos términos, como hoy ocurre a cada paso, serán despreciados⁷⁰⁶”.

Turull doncs, va ser un d'aquests apòstols de la SDN i li era reconegut fins i tot internacionalment. Paul Otlet publica a *La Société des Nations* el 5 de maig de 1918 un article on destaca com a “intéressant mouvement pour la Société des Nations” el nucli nascut al voltant de Messidor, Turull i els seus amics⁷⁰⁷. Otlet demostra, a més, la voluntat de diferenciar aquest interès de Turull per l'esdevenir de la guerra i la creació de la Societat de Nacions amb la d'altres estratègies catalanes, doncs apercep els seus lectors que no es tracta d'un grup separatista sinó federalista: “Longtemps on a pu croire que les leaders catalans seraient amenés a préconiser une sécession et à poursuivre un programme séparatiste. La guerre, avec les leçons qu'elle donne a dissipé de telles croyances. Barcelone est 'ibérique' si elle n'est pas espagnole; elle proclame l'unité de toutes les Espagnes, mais elle est convaincue de la nécessité d'une refonte de l'organisation de l'État dans le sens de la Fédération. C'est dire que les idées y doivent être favorables à la conclusion logique du principe fédératif, à savoir une Fédération des Peuples, la Société des Nations⁷⁰⁸”. Aquesta agosarada afirmació, difícilment demostrable pel que fa al context barceloní, podria ser més plausible si fos exclusivament aplicada als desigs de Turull i, en tot cas, a l'estat d'opinió

---

⁷⁰⁵ P.M.T. [Pau Maria Turull]: La Religión de la Sociedad de las Naciones. *Messidor*, núm. 11, agost de 1918, p. 166.

⁷⁰⁶ Ibidem, p. 166.

⁷⁰⁷ OTLET, Paul: La Société des Nations en Espagne. *Messidor*, núm. 8, maig de 1918, p. 119.

⁷⁰⁸ Ibidem, p. 119.

reunit al voltant de *Messidor* (1918-1921), on sí és demostrable una palpable inclinació cap als principis del federalisme i de l'iberisme.

El primer indicatiu inequívoc d'aquesta vocació apareix al número 5 on s'obre un espai, anunciat per aquell número i el següent, per tal d'introduir la temàtica de l'iberisme, tot inserint "algunas opiniones de pensadores portugueses, gallegos y catalanes, sobre el ideal federativo del Iberismo, ideal armonizador, compatible con el de la Sociedad de las Naciones"⁷⁰⁹. Una mostra fou el text del polític i escriptor portugués Teophilo Braga (1843-1924) titulat amb un descriptiu *Què és l'iberisme?* on aquest autor construeix un assaig històric per tal de demostrar que "l'unitat ibèrica és un producte inorgànic, imposada a Hispània per dominadors estrangers i subsegüentment per egoïsmes dinàstics"⁷¹⁰. La conclusió serà afirmar l'ideal federalista, però no fonamentat en una lògica massa disgregadora, sinó cercant "el just equilibri en que asseuran els Estats autònoms peninsulars en les seves tres nacionalitats orgàniques: a ponent la Galèico-portuguesa, al centre la Castellana, i a llevant la Catalana"⁷¹¹. Seguint aquesta lògica, en la portada del número 6 es recollirà la mateixa temàtica amb l'article *Iberismo atlántico*⁷¹², una elegia a la cultura i el regionalisme gallec, rematat per un article de Turull on comenta el pensament federalista de l'advocat i escriptor portugués Sebastiao Magalhaes Lima (1850-1928), que propugna la idea d'una Unió Occidental, és a dir, de les nacions de l'occident europeu, com a primer pas cap a la Societat de Nacions en el convuls context de la guerra: "Comment aller vers cette Société des Nations dont Woodrow Wilson montre au monde l'organisation comme le devoir et le droit de la démocratie triomphante? Il n'y a pas à hésiter, c'est l'unité occidentale qui doit être le premier pas vers l'unité humaine. / D'aucuns mettent en parallèle l'Union de l'Occident et les Etats-Unis d'Europe. Lui, en homme dont l'ardeur imaginative ne se cache pas les difficultés effectives, s'est posé ces deux questions: 'Quelle est la solution la plus rapide? Quelle est la plus facile?' Et la réponse que son bon sens lui a donnée a été celle-ci: 'Peut-on créer les Etats-Unis d'Europe en ce moment où l'Europe est divisée en deux camps férocelement en lutte l'un contre l'autre? Évidemment non. Est-il possible de créer l'Union Occidentale en ce moment où de toutes les Nations d'Occident aucune n'est en guerre contre une autre? Evidemment oui. [...] / Créer l'Union Occidentale et la faire

---

⁷⁰⁹ D'iberisme. *Messidor*, núm. 5, 1 de març de 1918, p. 64.

⁷¹⁰ BRAGA, Teophilo: *Què és l'iberisme?* *Messidor*, núm. 5, 1 de març de 1918, p. 64.

⁷¹¹ *Ibidem*, p. 65.

⁷¹² *Iberismo atlántico*. *Messidor*, núm. 6, 2ª quincena de març de 1918, p. 77.

créer par des Intellectuels, voilà ce qu'a trouvé Magalhaes Lima, ce qu'il enseigne, ce qu'il projette"⁷¹³.

Aquestes darreres paraules que pretenen interpretar el pensament de Magalhaes Lima denoten l'evident preocupació de Turull per cercar allò possible dins de l'idealisme del propi pensament. A *Messidor* (1918-1921) trobarem, doncs, diverses reflexions sobre els mitjans pràctics necessaris per assolir l'establiment d'una federació mundial. En aquest sentit, la llengua serà una preocupació més que apareixerà resolta amb el recolzament de l'esperanto en alguns articles: "Quand les hommes auront posé les armes et que deviendra nécessaire sinon indispensable, la 'Société des Nations' où chaque classe de la Société devra défendre ses intérêts propres, il faudra pour les Travailleurs une langue auxiliaire avec laquelle ils soient capables d'échanger leurs vues malgré leur manque d'érudition. / Or, l'ESPÉRANTO, 'le Latin des Démocraties', est là ayant non seulement fait ses preuves, mais là avec des centaines de milliers d'adeptes de tous les partis et de toutes les classes"⁷¹⁴.

Però al marge de raons lingüístico-burocràtiques, les dificultats eren evidents i s'havien de cercar tant en la vida diplomàtica i en la pròpia naturalesa humana. En un article signat per Francisco Sala Rovira al ludeix precisament "que uno de los mayores obstáculos para que pueda conseguirse la formación de la pretendida Sociedad en toda su perfección cuando menos, radica en la propia naturaleza humana, maleada por las pasiones y concupiscencias en ella características"⁷¹⁵, i que l'autor centra en la tensió entre llibertat i utilitarisme. Així, afirma que "toda la cuestión de nuestra misérrima parvedad moral puede reducirse a estos términos: aspiración da máxima libertad en nuestras acciones cercenando hasta el infinito las del prójimo, un utilitarismo quintaesenciado hasta la aberración, culto exagerado a la egolatría y completa falta de respeto al desenvolvimiento de las personalidades ajenas; esto es utilitarismo absurdo y exagerada libertad individual"⁷¹⁶. Per extensió, Sala Rovira considerarà que aquest desconeixement de les llibertats alienes, juntament amb l'exagerat utilitarisme, "pueden ser algún día un obstáculo serio para la realización perfecta de una Sociedad de Naciones"⁷¹⁷.

---

⁷¹³ TURULL, P.M.: Magalhães Lima et l'Union occidentale. *Messidor*, núm. 6, 2ª quincena de març de 1918, p. 79.

⁷¹⁴ Pour la langue internationale. *Messidor*, núm. 11, agost de 1918, p. 173.

⁷¹⁵ SALA ROVIRA, Francisco: Libertad y utilitarismo. *Messidor*, núm. 13, 29 d'octubre de 1918, p. 206.

⁷¹⁶ Ibidem, p. 207.

⁷¹⁷ Ibidem, p. 207.

Tant el propi article de Sala Rovira com tot *Messidor* (1918-1921) traspuia clarament una voluntat d'elitisme intel·lectual, que venia a manifestar la necessitat de trobar una cèl·lula que escampés teoria i praxis entre unes poblacions no del tot conscienciables. Probablement aquesta serà la raó de ser del *Comité de Estudio y de Acción Internacionista* creat el 6 de novembre de 1918. En la seva presentació, el Comité remarca el seu caràcter de grup d'estudi amb vocació de transformació de la realitat davant la dolorosa tragèdia de la guerra europea. Sobre els seus objectius, n'enumera tres: "1º. Una orientación espiritualista que tienda a superar (sin pretender aniquilar) las propias pasiones, a fin de obtener un perfeccionamiento, en todos los órdenes posibles, del individuo: desde la alimentación y cultura física, hasta el ejercicio de todas las actividades y la formación del espíritu de ciudadanía con todos los deberes y derechos correspondientes. Un cambio de régimen social sería ilusorio y estéril, si no trajera en sí este mejoramiento de la conciencia individual. / 2º. El estudio, definición y reconocimiento de los derechos consubstantivos que corresponden a la personalidad nacional de Cataluña, en todos sus múltiples aspectos, y dentro de los ideales del respeto mutuo, de la armonización con los pueblos más afines, dentro de la Federación Ibérica y la solidaridad universal. Por consiguiente, tomar parte, favorecer todo cuanto contribuya a depurar las costumbres y las instituciones catalanas, extirpando de ellas los defectos y asimilándoles las virtudes de otros pueblos para así contemplar nuestra personalidad y nuestro valor. / 3º. Estaremos en relación con todas las asociaciones que laboren para la organización de la Sociedad de las Naciones basada en un Código Internacional y en tribunales de arbitraje, institución estudiada por Léon Bourgeois, August Bernaert, Paul Otlet, Asquith, Lord E. Grey, Lord Cecil, Wilson y otros pensadores. Colaboraremos para la realización de esa idea, considerando que lleva en sí no sólo una transformación política, sí que intrínsecamente presupone una transformación en todos los órdenes: ético, social, económico, hacia una mayor equidad y justicia"⁷¹⁸.

Entre els signants com a iniciadors i adherits, al marge del propi Turull, figuren August Pi i Suñer (1879-1965), Antoni Rovira i Virgili (1882-1949), Manuel Folguera i Durán (1867-1951), Rafael Gay de Montellà (1882-1969), Magin P. Sandiumenje (1884-1930), Alfons Maseras (1884-1939), Gabriel Alomar (1873-1941), Carles Rahola (1881-1939), Pere Rahola (1887-1956), Santiago Valentí Camp (1875-1934) i Josep M. De Sucre (1886-1969), personatges la majoria d'ells lligats als móns del federalisme i el catalanisme.

---

⁷¹⁸ Comité de Estudio y de Acción internacionista (Para Sociedad de Naciones). *Messidor*, núm. 14, 30 de novembre de 1918, p. 223.

El manifest, a més, vindrà acompanyat de l'article *Espanya i la Societat de Nacions* de Carles Rahola, on profetitza que la Societat de Nacions serà la gran conquesta de la Gran Guerra i que tant Espanya com Catalunya no en restaran al marge d'una nova comunitat que garantirà especialment el dret a la vida dels pobles petits⁷¹⁹.

Turull devia veure aquest grup, doncs, com la plasmació de gran part del seu ideari, polític i exhibit a les pàgines de *Messidor* (1918-1921). De les pàgines anteriors es pot despendre que, malgrat que de forma informal i segurament insuficient, Turull pretenia bastir una teoria sobre la guerra i la pau que relacionava amb el seu obsessiu internacionalisme i que era completat amb altres textos programàtics de certs col·laboradors que eren publicats entusiàsticament a *Messidor* (1918-1921). Tal fou el cas d'un article del doctor Francisco Sala Rovira. Les seves idees força, d'alguna forma, ja han anat aflorant al llarg de les pàgines anteriors en aspectes com la recerca de l'harmonia federal: "Es necesaria la mayor armonía posible entre todos los pueblos de la humanidad entera, y esta armonía es sólo posible cuando los pueblos pueden moverse y obrar según su libre albedrío y propia libertad dentro de un principio universal de libertad y moralidad – aditamento, este último, que se halla ciertamente en la conocida fórmula kantiana. / El ideal federativo del Iberismo que inspirara al poeta Maragall es una bella fórmula, necesaria para llegar a ulteriores consecuencias"⁷²⁰. Fruit d'això el conflicte violent entre Estats resultaria innecessari: "Por eso la guerra debe ser abolida, anatemizada, abominada. El amor es algo positivo, mas en la guerra todo es negativo; - negación de las puras normas de la moral cristiana, negación del progreso, negación de la civilización, negación de la Santidad del Derecho y de la Justicia, negación de la dignidad humana, en una palabra. / La guerra sólo es lícita en el caso de defensa de la integridad del territorio nacional, y aun así, sólo a falta de otro medio más factible para conjurar el peligro. Es el ejemplo conocidísimo de la legítima defensa en el derecho individual. / En todos los demás casos sin excepción, la guerra es repugnante y amoral, y quienes la procuran, declaran o mantienen, deben ser puestos en la picota como enemigos de la humanidad. / Para los que claman contra la guerra, alentándola privadamente por así convenirles a sus agios, negocios y ambiciones – venta a mohatra que realizan con las vidas del prójimo, vendiendo, teniendo prevenido quien compra a menos precio – ningún castigo imaginable es suficiente. / El respeto al individuo tiene que ser reconocido ante todo, sin sensiblerías ni exageraciones, pero también sin atropellos ni violencias. / La vida de un hombre es más sagrada que todos los

---

⁷¹⁹ RAHOLA, Carles: Espanya i la Societat de Nacions. *Messidor*, núm. 14, 30 de novembre de 1918, p. 224.

⁷²⁰ Crónica regional. *Messidor*, núm. 7, abril de 1918, p. 101.

derechos de un monarca a reinar sobre su pueblo. / La libertad de un pueblo, más que todas las conveniencias, razones y secretos de Estado”⁷²¹.

En la mateixa línia es mourà Turull en una sèrie d'articles que apareixeran sota l'epígraf *La nueva revolución*, títol que coincidirà amb el del volum que publicarà el 1919 tot recollint una sèrie de textos fonamentalment apareguts a *Messidor* i que volen donar un segell de compilació i conclusió final al pensament produït en aquests anys⁷²². El fonament d'aquest anunciat canvi copernicà gira, evidentment, al voltant de la tasca de “la voz apostólica de esos hombres estudiosos llamados Léon Bourgeois, Paul Otlet, Cimbali, Wilson, Edgard Milhaud, H.G. Wells, Tchéou-Wei, etc., etc.; veremos que con la organización de los tribunales de arbitraje internacionales va involucrada la creación de organismos adecuados para todos los órdenes de la actividad en la nueva era mundial”⁷²³. I dins d'aquesta nova modernitat mundial, evidentment jugava un paper fonamental la inclusió de les ambicions nacionalistes en un món internacionalitzat: “La organización de la Sociedad de las Naciones lleva en sí esas transformaciones saludables y muchas más, será revolución y reforma política, social y religiosa. La Sociedad de las Naciones con sus tribunales de arbitraje internacional, libertará a todos los pueblos que lo merezcan y lo justifiquen. Las rebeldías nacionalistas serán apaciguadas, pues la suprema justicia internacional dará a cada cual lo que le corresponda. Las lenguas serán respetadas y enseñadas en cada pueblo donde sean espontáneamente habladas. El Esperanto u otra lengua internacional será el verbo de la humana comprensión universal”⁷²⁴.

Un altre habitual de les pàgines de *Messidor* (1918-1921) com Maseras reblarà aquest clau en un significatiu article que portà com a títol un descriptiu *La superació de la guerra* i que manifestà que: “la guerra serà superada malgrat les passions que solleva, i la major manera de contribuir a la seva superació – que serà en definitiva l'alliberació de la guerra – és contribuir ja des d'ara a l'escatiment del què dins eixa futura Societat pot ésser just i injust, i tendir a l'harmonització d'aquest dualisme fins ara considerat incompatible: el triomf dels nacionalismes dintre l'universalisme. Així tindran plena solució i acabada reivindicació tots els problemes nacionals, únics promotors de les guerres actuals; així serà possible, si no la desaparició de les guerres – qui sap el que l'avenir reserva a la societat humana? – al menys

---

⁷²¹ Ibidem, p. 101.

⁷²² TURULL, P.M.: *La Nueva Revolución*. Barcelona: Imprenta de Henrich y C^a, 1919.

⁷²³ TURULL, P.M.: *La Nueva Revolución. Messidor*, núm. 12, setembre de 1918, p. 182.

⁷²⁴ Ibidem, p. 183.

l'ajornament indefinit de una altra guerra com la d'ara, que prou el necessitava el món per a arrodonir l'obra de civilització que s'ha emprès"⁷²⁵.

Aquesta mena de quadratura del cercle assajat per Turull i Maseras pel que fa al problema del nacionalisme – potser hauríem de dir catalanisme, doncs és evident la seva presència entre línies – rebé en alguna de les pàgines de *Messidor* l'apel·latiu de “nacionalismo internacional” i inseria en el seu discurs una perspectiva domèstica. Alguns historiadors com Rodés i Ucelay han assenyalat el que consideraven com a excessiu idealisme d'aquest pensament: “Els somnis neutralistes, la federació de les nacions civilitzades i tota la resta no foren més que propaganda – tristament creguda pels que la oferien. Justament després del 1920-1921, la nova línia del nacionalisme català estaria dominada, fins a la nova situació de la Dictadura de Primo de Rivera, per la crida de ‘Catalunya endins’ de Bofill i Mates (home amb fama de germanòfil). Era una manera relativa de despertar de la il·lusió”⁷²⁶.

En aquest sentit, assentim en el reconeixement d'aquesta via d'extrem idealisme. Aquesta característica no es difuminà en absolut amb la finalització de la guerra sinó que encara es mantenia el 1921, moment en què apareix un número especial de *Messidor* (1918-1921)⁷²⁷ en ocasió de la celebració d'una conferència sobre comunicacions auspiciada per la SDN. En el seu editorial titulat “Salve!” es mantindrà aquesta línia d'absolut entusiasme, tal i com podem copsar: “Después de algunos meses de interrupción, y a pesar de numerosas dificultades, MESSIDOR reaparece, aprovechando la circunstancia de la celebración de la Conferencia general de Comunicaciones y de Tránsito, organizada bajo los auspicios de la Sociedad de las Naciones. / Algunas personas antes escépticas, desconfiadas, sentirán nacer en su conciencia la esperanza, la fe tal vez; es que comprenderán que el ideal de la Sociedad de las Naciones, aun imperfecto o incompletamente realizado, es una puerta abierta a todas las reformas progresivas, a todas las posibilidades de mejoramiento a las cuales el hombre puede y debe aspirar; comprenderán que contiene en el mismo algunos detalles de la Verdad eterna, de esa ley de amor y de humanidad que ha palpitado en las palabras de Cristo, en la voz inspirada del Dante y de los grandes espíritus universales. / Otros, rehusarán todavía a colaborar en la medida de sus fuerzas para favorecer el intercambio y la

---

⁷²⁵ MASERAS, Alfons: La superació de la guerra. *Messidor*, núm. 12, setembre de 1918, p. 185.

⁷²⁶ RODÉS, Jesús M.; UCELAY DA CAL, Enric: “Els amics d'Europa” i “*Messidor*”... op. cit., p. 72.

⁷²⁷ Es produeix un canvi en la capçalera de la publicació. Ara és “*Messidor*. Revista de Intercambio Internacional y de Educación moral y política” i afegeix a sota “Número publicado en ocasión de la Conferencia general de Comunicaciones y de Tránsito”.

aproximación entre todos los países, y sin embargo, ¿quién osará negar la utilidad de estos Congresos? La organización de la Sociedad de las Naciones puede ser considerada no como un fin, sino como un medio para llegar a fórmulas de cooperación, de colaboración, bajo todos puntos de vista educativo, económico, político. / Aquellos que con nosotros crean en el Ideal, y desean darle una forma eficaz, necesitan del poderoso concurso de todos los hombres bien intencionados para formar una atmósfera favorable a las reformas y para que en los organismos de la Sociedad de Naciones pueda predominar un espíritu verdaderamente democrático, a la vez realista e idealista. / Barcelona, Cataluña, España entera acogen con cordial simpatía a los delegados de los países vecinos y cercanos, y les rinde homenaje, en ocasión de su visita y permanencia en esta capital.”⁷²⁸

Al marge d'aquesta línia triomfalista i que potser podria ratllar l'autoengany en el sentit afirmat per Rodés i Ucelay, també hem d'assenyalar, però, l'existència durant els anys vint d'una altra vessant del catalanisme que proposarà una “Catalunya enfora i pacifista” que bandejava la reflexió d'aquests dos historiadors. Aquesta corrent abraçarà la Societat de Nacions, no en un sentit extremament idealista, sinó més aviat en un sentit tàctic com a taulell de joc per als seus objectius, tal i com desenvoluparem en properes planes. Pel que fa a la “Catalunya endins”, veurem però, que les dificultats per assumir un discurs pacifista van ser superiors.

7.2. El pistolisme, topall del pacifisme liberal i obrer: el gàngster barceloní oculta el soldat colonial

La cronologia compresa entre la crisi de la Restauració de 1917 i els inicis de la Dictadura de Primo de Rivera constitueix un període de gran complexitat pel que fa a la interpretació del discurs pacifista a Catalunya. La raó d'aquesta aporia rau en un doble eix que s'articula al voltant de dos fenòmens de diversa categorització dins del camp de la violència i que es troben en un moment d'enorme intensitat pel que fa a la cronologia que ens hem proposat en el present estudi: la violència social i la violència militar.

Pel que fa a la primera, la historiadora Maria Amàlia Pradas Baena afirma que “el període de 1917 a 1923 fou, sens dubte, el més conflictiu de la Restauració”⁷²⁹. L'origen

---

⁷²⁸ T.: ¡Salve! *Messidor*, núm. 25, abril 1921, pp. 1-2. S'han respectat les majúscules presents a l'original.

⁷²⁹ PRADAS BAENA, Maria Amàlia: *L'anarquisme i les lluites socials a Barcelona 1918-1923: la repressió obrera i la violència*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, p. 13.

d'aquesta violència ha de cercar-se en una complexa combinació d'elements que es relacionen singularment a Barcelona. Com a primera particularitat podem trobar les profundes transformacions urbanes que s'estan produint en una ciutat en creixement – tant demogràfic com material – generant una sensació de canvi accelerat i caòtic que esdevenia un bon cultiu per a certes classes de delinqüència relacionades amb xarxes de poder alternatives, que Pradas Baena compara amb les existents al Xicago dels anys 20: “aquests dirigents de la cara obscura de les grans ciutats van saber aprofitar-se de la protecció d'entitats legalment estructurades (sindicats, grups patronals, partits polítics, corporacions municipals, exèrcit, policia, etc.), a canvi de protegir els seus interessos bàsics. D'aquesta manera, mitjançant pactes implícits amb les autoritats i els poders fàctics (com Bravo Portillo i Koenig amb la patronal catalana i Capitanía General de Catalunya, o la impunitat de les grans organitzacions mafioses nord-americanes), o a través de la conquesta i el control dels sindicats (com ho van aconseguir els delegats dels ‘grups d'acció’ integrats en la CNT o els *boss* del Sindicat del crim), els delinqüents impulsaren una absoluta corrupció dels comportaments col·lectius en el seu benefici personal”⁷³⁰. En el cas particular de la ciutat comtal, el terror va incidir fonamentalment en l'establiment de les relacions laborals i fou “el mètode de lluita de què se serviren els dos grans corrents sindicals del moment – primer la CNT, després els Sindicats Lliures – per a assolir l'hegemonia en un àmbit social reduït, multiforme i en mutació constant”⁷³¹, o expressat d'una altra manera, “el pistolisme no era la protesta desesperada o la guerra d'anorreament, sinó la guerra bruta de posicions entre rivals que recorrien a la violència com a substitutiu aberrant d'unes relacions laborals cada cop més bloquejades”⁷³².

En aquest sentit, Pradas Baena suggereix la imatge del bandoler – “polític” – com a explicació de la figura del pistolier, una interpretació que ens remet de manera òbvia als *rebels primitius* de l'historiador marxista britànic Eric Hobsbawm⁷³³, que també englobava experiències relacionades amb l'anarquisme andalús o la mateixa Mafiosa siciliana. Potser, seguint el paral·lelisme del crim organitzat nord-americà encetat per Pradas Baena i que constitueix l'adaptació urbana del mateix fenomen nascut a la Sicília rural, podríem parlar de la creació d'una mena d'estructura pseudo-mafiosa a Barcelona, en el sentit més acadèmic i menys cinematogràfic possible. Cal pensar que, etimològicament, la paraula

---

⁷³⁰ Ibidem, pp. 26-27.

⁷³¹ Ibidem, p. 27.

⁷³² Ibidem, p. 28.

⁷³³ HOBSBAWM, Eric: *Rebeldes primitivos. Estudio sobre las formas arcaicas de los movimientos sociales en los siglos XIX y XX*. Barcelona: Ariel, 1983.

màfia procedeix de l'àrab *maha fat*, que significa “protecció, immunitat o exempció”⁷³⁴ i que la seva gènesi com a organització en un sentit contemporani està lligada als dèficits del jove i dèbil Estat italià de mitjans i final del XIX en la seva implantació a territoris com els del sud d'Itàlia, i molt singularment a Sicília. En aquest sentit, la màfia no és res més que l'establiment d'una xarxa clientelar que venia a assegurar les necessitats dels seus “associats” alhora que promovia un determinat ordre social. Això coincideix amb la declaració feta pel duc Gabriele Colonna de Cesarò davant una comissió d'investigació parlamentària realitzada el 1875 per discutir sobre aquest fenomen. En aquesta, el duc revelava quina era la veritable naturalesa del fet: “Creo que la mafia es una herencia del liberalismo siciliano, porque cuando cayó el feudalismo o, mejor dicho, cuando el feudalismo renunció a su poder (en 1812), los Borbones quebrantaron la palabra dada a Sicilia y desde entonces comenzó una lucha continua, implacable, entre Sicilia y los Borbones. Y digo Sicilia porque todas las clases sicilianas estaban de acuerdo en esta lucha, es más, la aristocracia siciliana hace gala de haber estado siempre de acuerdo con el pueblo. Así es como la aristocracia siciliana siempre ha tenido la pronta y eficaz cooperación del pueblo en todo aquello que se refería a la lucha contra los reyes de Nápoles, como por otra parte el pueblo siempre ha tenido la ayuda, la cooperación y la dirección de la aristocracia. [...] *Todos los barones, todos los propietarios tanto de las ciudades como del interior siempre han tenido una fuerza que estaba a su alrededor y de la cual se han servido para hacerse justicia sin recurrir al gobierno, y de cuya fuerza se han servido siempre que se ha dado la señal de la revolución* [...]. Era entonces natural que cuando se debía hacer una revolución no se hilara tan fino en la persecución de aquellos a los que se recurría [...]; para cualquier asunto en el que en otras circunstancias se habría debido recurrir a las autoridades se recurría a aquella gente, y aquí está, para mí, el origen de la mafia”⁷³⁵.

Sense afirmar, ni molt menys, que s'havia establert una transferència del fenomen pròpiament mafiós a Catalunya a l'estil del que havia propiciat la immigració italiana als Estats Units, hom pot constatar elements de coincidència entre les dues realitats. D'una banda, tant la italiana com la catalana són dues societats mediterrànies amb problemàtiques similars i que viuen dins d'Estats que han patit greus problemes en el desenvolupament dels seus respectius Estats liberals durant el segle XIX i que arriben al primer terç del segle XX en mans d'una monarquia parlamentària que promou un règim pseudo-democràtic on el caciquisme juga un paper preponderant. A més, la Restauració es trobava en una

---

⁷³⁴ MARINO, Giuseppe Carlo: *Historia de la mafia. Un poder en las sombras*. Barcelona: Ediciones B, 2002, p. 24.

⁷³⁵ Citat a MARINO, Giuseppe Carlo: *Historia de la mafia. Un poder en las sombras*. Barcelona: Ediciones B, 2002, p. 49. Cursiva de l'autor.

conjuntura d'especial debilitat on es palesava una progressiva desintegració de les seves bases, concedint així una certa laxitud en els estrets lligams de poder que l'havien sustentat en altres temps.

Una de les expressions fonamentals d'aquesta realitat és la dificultat que l'Estat espanyol tenia per imposar el seu monopoli de la violència i l'imperi de la llei, també en l'àmbit de les relacions laborals. La conseqüència serà – amb la concurrència de molts altres factors, naturalment – un increment de la conflictivitat que Romero Maura descriu immillorablement: “sube el diapason, aumentan las disfuncionalidades del sistema, la vibración va acercándose al punto institucionalmente insostenible; pero seguimos en el mundo de antes. Los revolucionarios sindicalistas se multiplican, y ganan eficacia además de crecer en número. Brotan, en su seno y en derredor suyo, núcleos que insisten en la oportunidad de usar armas de fuego – en general cortas – en su panoplia instrumental. Cuando no se trata de suscitar mero desorden sin consecuencias, organizan atentados de represalia. A eso, responden a su vez las autoridades, con dificultad y a veces muy mal. Patronos catalanes, cada vez más militantes y aguerridos, recurren a pistoleros privados. Una novedad en el siglo; algunos gobiernos amparan, aunque a veces sólo sea dejando hacer, la represión ultra vires, incluida la ley de fugas, por parte de gobernadores y policía.”⁷³⁶

La formació de les primeres bandes armades que responen al fenomen conegut com a pistolisme es troben al voltant de l'octubre de 1917, moment en què es produeix l'assassinat de l'empresari Joan Tapias, en un context marcat per un cert desànim i desorientació per part del moviment obrer després del fracàs revolucionari de l'agost. S'inicia així una guerra bruta en una Barcelona tensionada per la crisi de subsistències i la defensa extrema dels respectius interessos de patrons i obrers al voltant de l'onada vaguística de 1918. Serà a finals d'aquest mateix any quan el nombre d'atemptats començaran a adquirir un volum considerable, alhora que la patronal donarà un pas al front en la dialèctica de la violència social: “els primers atemptats dels ‘grups d'acció’ incitaren la nova burgesia enriquida per la guerra – especialment la catalana –, representada per la Federació Patronal de Barcelona, a defensar els seus interessos de manera encara més intransigent que la resistència oposada per la burgesia tradicional en èpoques anteriors, per més que l'actitud d'inflexibilitat destinada a frenar el moviment obrer revolucionari hagués

---

⁷³⁶ ROMERO MAURA, Joaquín: *La Romana del Diablo. Ensayos sobre la violencia política en España*. Madrid: Marcial Pons, 2000, pp. 185-186.

estat la dominant des d'anys enrere. Sembla clar, doncs, que les classes propietàries actualitzaren també els recursos coactius, incrementant la cobertura dels mitjans de repressió estatal (legislació, justícia, policia), refusant canals de conciliació laboral amb la utilització sistemàtica del locaut, i intervenint directament en la repressió paraestatal d'unes reivindicacions obreres manifestades cada vegada de manera més expeditiva. Davant la creixent pressió dels sindicats i la ineficiència governamental per a conjurar aquesta marea reivindicativa, els mètodes dels sectors més intransigents es van anar radicalitzant, fins a donar el salt de la violència oficial al pistolerisme oficiós i al terrorisme vinculat amb les trames parapolicials⁷³⁷.

Sembla clara, doncs, la sensació generalitzada que l'Estat espanyol no podia assegurar el manteniment de l'ordre social, fent que el seu monopoli de la violència s'esquerdés dramàticament. D'aquí que obrers i patrons no trobessin cap mena de seguretat ni solucions per a la preservació d'un marc laboral exempt de violència – física, econòmica... – i cerquessin alternatives lluny de l'Estat i el seu imperi de la llei, més encara quan en depenien les pròpies vides. Les bandes de pistolers oferien a ambdues parts unes garanties fonamentades en pràctiques mafioses que substituïen o complementaven – amb l'aquiescència i participació de col·laboradors i funcionaris de l'Estat – les prestacions que un Estat potent i assentat hauria d'oferir en condicions normals. Un exemple d'aquesta impotència és el recurs a institucions pre-liberals i de caràcter excepcional, com és el cas de l'organització del Sometent, que transcendí l'àmbit rural que li era propi per tal d'arribar als carrers de la convulsa Barcelona. Així, en aquells anys “el Sometent passà de ser un mètode excepcional de defensa territorial a convertir-se en una institució de caràcter paramilitar, estretament sotmesa a la institució militar”⁷³⁸ ja que actuava a les ordres del capità general i tenia el suport explícit de la patronal i dirigents de la Lliga com el llavors ministre de Foment, Francesc Cambó, el qual va manifestar que “jo també vaig agafar un fusell i vaig passejar pels carrers de Barcelona”⁷³⁹. En definitiva, “la burgesia barcelonina sortí al carrer armada amb carrabines, i posaria resistència per tornar a casa mentre el govern no els garantís plenament la conservació de l'ordre públic”⁷⁴⁰.

Sobre l'evolució i intensitat d'aquesta violència social que es retroalimentava entre obrers i patrons, resulta de gran rellevància l'anàlisi de les xifres que descriuen aquest

---

⁷³⁷ PRADAS BAENA, Maria Amàlia: *L'anarquisme...* op. cit., pp. 42-43.

⁷³⁸ *Ibidem*, p. 49.

⁷³⁹ *Ibidem*, p. 52.

⁷⁴⁰ *Ibidem*, p. 52.

fenomen, i que han estat estudiades per diversos autors. Pel que fa a les víctimes mortals, Pradas Baena⁷⁴¹ situa l'impacte en 424 assassinats entre 1917 i 1923, amb una especial incidència en el sector dels sindicalistes i anarquistes, col·lectiu que consideraria com el més perjudicat. Pel que fa al grau d'intensitat temporal del propi fenomen, cal dir que segon les xifres de l'historiadora catalana l'any 1920 i especialment el 1921 van ser els més dolorosos, arribant-ne a sumar 98 i 140 morts respectivament. No podem oblidar, però, altres menes de violència de més baixa intensitat però d'una gravetat indubtable. Entre aquestes, i al marge dels assetjaments, sabotatges, atracaments, etc. de més difícil quantificació, podem obtenir un bon complement amb els guarismes relacionats amb els ferits que ha sistematitzat Albert Balcells⁷⁴². Segons aquestes dades, en el període situat entre 1918 i 1923 es registren 558 ferits amb una recurrència superior en 1920 i 1921, tot i que en aquesta ocasió amb una incidència superior al primer dels anys.

Un cop sumades les víctimes mortals i els ferits, podem observar que tant de l'expressió de nombres absoluts com relatius es dedueix clarament una tendència a destacar 1920 i 1921 com els moments de major accentuació de la violència social, amb 293 i 310 víctimes respectivament (un 29,84% i un 31,57% de les víctimes totals del conflicte). Aquest bienni coincideix amb la tasca de terrorisme d'Estat promoguda pel governador civil de Barcelona, el general Severiano Martínez Anido (1862-1938), que ocupa el càrrec fins el 1922. Martínez Anido va atorgar un decidit suport als Sindicats Lliures i els seus pistolers, fet que impulsà la confrontació violenta amb els cenetistes fins a la màxima expressió.

A l'inici d'aquest subcapítol, però, parlàvem d'un segon eix que justifica els anys compresos entre 1917 i 1923 com un període d'intensificació de la violència: l'element militar. En aquest sentit, podríem continuar situant la participació de l'exèrcit i el militarisme com un dels pilars de la repressió tal i com exemplifica el cas del propi Martínez Anido, però en aquest cas voldríem assenyalar la persistència d'un conflicte internacional que ja havia aflorat amb força anys abans: la Guerra del Marroc. Després dels anys de pausa obligada per la Primera Guerra Mundial, el 1919 Espanya reactiva la seva campanya militar al Marroc amb l'objectiu d'estendre els territoris controlats de forma efectiva dins del protectorat que li havia estat atorgat. Per tal d'aconseguir-ho, Espanya comptava amb un

---

⁷⁴¹ Ibidem, p. 268.

⁷⁴² BALCELLS, Albert: *Violència y terrorismo en la lucha de clases*. Estudios de Historia Social, núm. 42-43, 1987, pp. 37-79; BALCELLS, Albert: *El pistolero. Barcelona (1917-1923)*. Barcelona: Pòrtic, 2009.

exèrcit poc preparat per una tasca colonial, amb un nombre sobredimensionat d'oficials i una tropa gens preparada i motivada. Un exemple d'això és l'elevat percentatge d'evasions que es produïren a les lleves a partir de l'aprovació del servei militar obligatori l'any 1912: “surgieron cientos de agencias denominadas ‘agencias de deserción’ para ayudar a los jóvenes a evadir la llamada al Ejército, y lo hacían sobre todo emigrando durante una temporada a Hispanoamérica. Otro método de eludir el servicio era comprar un certificado médico que garantizara la exención, o, en caso de familias que no pudieran pagarse semejante truco, se recurría a la automutilación o a no comer. En 1912 el 27 por 100 de los reclutas potenciales quedó exento del servicio por razones médicas, y en 1914 desertó el 22 por 100”⁷⁴³. És força evident, doncs, l'escassa popularitat del servei militar entre la joventut espanyola, fet que coincideix amb el descrèdit de la visió del soldat que hem consignat en pàgines anteriors i que era reforçada per les condicions de pura misèria que suportaven els propis soldats destacats a territori africà. Les seves experiències han estat plasmades en multitud de relats autobiogràfics i literaris, però potser adquireixen encara un valor més contundent quan són reconegudes per l'encarregat d'encapçalar la campanya, el general Berenguer (1873-1953). Aquest narrava amb amargura la situació en una carta que glossa l'historiador Sebastian Balfour en els següents termes: “en cuanto a las condiciones de la soldadesca en el campo de batalla, muchas veces tenía que alimentarse con raciones frías y galletas, en vez de pan, y tenía que dormir a la intemperie. Para el invierno sólo contaban con un poncho con que resguardarse del frío, incluso en medio de la nieve. Por calzado no tenían más que alpargatas, que en invierno se quedaban pegadas al barro, y solían desmontarse, de modo que el soldado tenía que continuar con los pies descalzos”⁷⁴⁴.

A totes aquestes deficiències, calia afegir l'escassa inversió en formació de l'exèrcit colonial i l'endarreriment de la maquinària de guerra, que no col·locava l'exèrcit espanyol en la millor de les disposicions per enfrontar una llarga campanya al Marroc, tal i com semblava apropar-se. Ni tan sols els recursos esmerçats en la tasca “civilitzatòria” que podien convèncer a través de projectes civils la població marroquina de les bondats de la companyia espanyola al territori eren suficients. Així doncs, no eren poques les tribus i els habitants que estaven disposats a resistir els plans peninsulars. Com a resultat d'aquesta combinació de factors, l'exèrcit colonial espanyol anirà trobant cada cop més dificultats en la seva tasca, arribant a la data del 22 de juliol de 1921 i els següents 18 dies, en què la

---

⁷⁴³ BALFOUR, Sebastián: *Abrazo mortal. De la guerra colonial a la Guerra Civil en España y Marruecos (1909-1939)*. Barcelona: Península, 2002, p. 115

⁷⁴⁴ *Ibidem*, p. 119.

impotència espanyola adquiriria la categoria de tragèdia nacional, tant a nivell polític com humà: “La cuantía de bajas en un período tan corto de tiempo fue enorme (los cálculos varían entre 8.000 y 12.000 muertos). La opinión pública estaba mayoritariamente en contra de la guerra y, por tanto, las pérdidas en vidas humanas acrecentaron la ya aguda protesta social contra los llamamientos a filas”⁷⁴⁵.

Balfour fa esment de la impopularitat de la Guerra del Marroc en la societat espanyola. Aquesta situació ha estat consignada a nivell historiogràfic per altres autors com l'historiador Víctor Morales Lezcano, que arriba a qualificar aquest conflicte com “el otro noventa y ocho”⁷⁴⁶ i situant al voltant del desastre d'Annual un “clima antiintervencionista en Marruecos que había caracterizado la corriente pacifista de algunos liberales, al antimilitarismo de la CNT, en la calle, el de Prieto y Besteiro en el parlamento, y al rechazo popular a la intervención en los asuntos de África entre 1909-23”⁷⁴⁷. Efectivament, l'historiadora María Rosa de Madariaga ampliarà aquesta asseveració a través de l'estudi de la premsa socialista produïda a Madrid: “cuando después de la I Guerra Mundial se reactivaron las operaciones militares en Marruecos, el partido socialista, fiel a su tradición antimilitarista, inició una campaña contra la guerra, que se intensificó en 1921. En la manifestación del Primero de Mayo de ese año en Madrid, una de sus reivindicaciones fundamentales fue la de exigir el fin de la guerra. [...] Los socialistas se alzaban contra los argumentos del Gobierno de que España cumplía una ‘misión civilizadora’ en Marruecos. Consideraban que, teniendo en cuenta la miseria del país, el abandono de las tierras, el bajo nivel cultural del pueblo español, la afirmación de que España cumplía ‘una misión civilizadora’ resultaba ‘un sarcasmo’. Los socialistas atacaban, por otra parte, a los jefes que mandaban el ejército de África, de los que se decía que estaban escribiendo páginas de gloria en la historia de las conquistas españolas, cuando lo que en realidad hacían era pillar los aduarez, destruir las aldeas y arrojar toneladas de dinamita de los aviones sobre los cabileños”⁷⁴⁸. A mode de resum, Madariaga conclourà que “la lectura de la prensa socialista de esos años muestra que los argumentos a favor del abandono de Marruecos, centrados fundamentalmente en el carácter inmoral e injusto de la guerra, el despilfarro de dinero, los miles de víctimas, se repiten más o menos, con variantes y matices, por supuesto, pero

---

⁷⁴⁵ Ibidem, p. 146.

⁷⁴⁶ MORALES LEZCANO, Víctor: *Marruecos, el otro noventa y ocho*, dins de FERRER BENIMELI, José Antonio (coord.): *La masonería española y la crisis colonial del 98*. Zaragoza: Universidad de Zaragoza, 1999, p. 719.

⁷⁴⁷ Ibidem, 726.

⁷⁴⁸ DE MADARIAGA, María Rosa: *En el barranco del lobo... Las guerras de Marruecos*. Madrid: Alianza Editorial, 2005, pp. 175-176.

girando siempre en torno a determinados principios y consideraciones de orden sobre todo moral. Aunque los socialistas sostenían el ‘derecho a la independencia de Marruecos’ [...], la oposición a la guerra estaba esencialmente motivada por las penalidades y sufrimientos que ésta ocasionaba al pueblo español y la esterilidad de una acción que llevaba a la ruina y sangría del país”⁷⁴⁹.

En tot cas, Maria Rosa de Madariaga observa matisos segons els criteris defensats pels participants en aquesta campanya socialista: “Parece como si en el partido socialista coexistieran dos tendencias en relación con el problema marroquí. La del grupo de Iglesias y los viejos dirigentes obreros, cuya posición, bastante coherente con la visión del socialismo pacifista, en el caso de España aplicado a Marruecos – en contra de la guerra, la conquista militar, y por abandono del Protectorado –, defendieron en discursos, mítines, conferencias y en la prensa. Paralelamente, otra posición, que podríamos calificar de más ‘pragmática’, sería la representada sobre todo por Prieto, más próxima a la de los republicanos o aun a los de la izquierda liberal”⁷⁵⁰. Les intervencions d’Indalecio Prieto (1883-1962) han estat recollides en volums com *Con el rey o contra el rey*⁷⁵¹, on es veu la seva enorme combativitat respecte a la qüestió, malgrat com deia Madariaga s’observen uns matisos que l’allunyen de la clàssica radicalitat socialista en aquestes qüestions⁷⁵². En aquest sentit, podem trobar altres figures que se signifiquen contra la guerra del Marroc amb un criteri molt més tradicional, com és el cas de Julián Besteiro (1870-1940) o, en una perspectiva més intel·lectual, el salmantí Miguel de Unamuno (1864-1936). En el seu estudi sobre la recepció de les campanyes del Marroc a través de la premsa per part de l’opinió pública a Salamanca, l’historiadora Maria Gajate Bajo qualifica Unamuno com a “líder anticolonialista”⁷⁵³, recordant la seva trajectòria des del 1898: “con motivo del conflicto cubano, muchos de los artículos del filósofo para *La Lucha de Clases* habían sido juicios contra el discurso nacionalista que glorificaba el embarque de los jóvenes quintos. Estaba convencido de que había que abandonar Cuba y le asqueaba la reivindicación de los derechos históricos. Le hartaba igualmente el culto al héroe y rechazaba el ‘militarismo

---

⁷⁴⁹ Ibidem, pp. 178-179.

⁷⁵⁰ Ibidem, p. 180.

⁷⁵¹ PRIETO, Indalecio: *Con el rey o contra el rey*. México: Ediciones Oasis, 1972.

⁷⁵² Cal dir que Indalecio Prieto va col·laborar amb la periodista lliurepensadora Carme de Burgos, coneguda amb el pseudònim de *Colombine*, en l'àmbit d'un mítin de caràcter pacifista celebrat al teatre de la Comedia de Madrid el 30 de juliol de 1922.

⁷⁵³ GAJATE BAJO, María: *Las campañas de Marruecos y la opinión pública. El ejemplo de Salamanca y su prensa (1906-1927)*. Madrid: Instituto Universitario General Gutiérrez Mellado – UNED, 2012, p. 405.

militante', pero más si cabía 'el estúpido militarismo de los paisanos' ”⁷⁵⁴. Més tard, l'any 1909 rebrà amb gran certa repugnància els fets de la Setmana Tràgica, segurament motivat per la seva antipatia per Ferrer i Guàrdia, la qual acabaria matisant amb els anys fins a reconèixer el 1917 la seva probable innocència. En aquest sentit, el retorn als seus orígens s'accentuarà amb l'evolució de la guerra del Marroc: “el desastre de Annual reactivó sobremanera el antimilitarismo de Unamuno, aletargado en la campaña de 1909 [...]. / Además, también la barbarie de 1921 hizo reverdecen su anticolonialismo – ahora sí se encuentra repugnancia hacia la posibilidad de que un pueblo, sin importar cuál, ‘civilice’ a otro – y su antibelicismo”⁷⁵⁵.

En aquest punt, valdria la pena traslladar-nos a un episodi molt més concret d'aquesta cronologia i examinar específicament els elements que rodegen el desastre d'Annual (1921) i que el fan enormement rellevant en el transcurs del nostre estudi. En primer lloc, perquè es tracta d'un dels episodis més rellevants d'una Guerra del Marroc que havia provocat dotze anys abans un aixecament popular brutal; en segon lloc, perquè arriba després de la conjuntura de la Primera Guerra Mundial, la qual havia fet avançar decididament la presència de discursos pacifistes en diferents grups polítics i intel·lectuals catalans; i finalment, perquè genera una quantitat de víctimes que podria fer presagiar una reacció similar a la de la pròpia Setmana Tràgica (1909) en un moment de crisi econòmica, política i social. En canvi, la reacció que es registra a Catalunya no és pas la que es prodria preveure. Fins i tot a nivell espanyol, on ja acabem de parlar d'un cert discurs de protesta, els cercles comunistes observaven una certa apatia: “en un artículo de El Socialista, titulado ‘Marruecos, sepultura de España’, del 11 de junio de 1921, pocos días después del desastre de Abarrán, Manuel Cordero se quejaba de la actitud de indiferencia y de resignación de las clases populares, recordando con nostalgia las violentas campañas contra la guerra en 1909 [...]. Pese a la magnitud de la catástrofe, el pueblo no reaccionó después de Annual con la violencia que cabía esperar. Parecía aletargado, como si lo sucedido fuese obra de la fatalidad. Fue a partir de 1922 cuando la prensa socialista empezó a felicitarse de un cambio de actitud en la opinión pública”⁷⁵⁶, tot i que aquesta tampoc arribaria a adquirir una magnitud suficient i s'estroncava amb l'arribada de la dictadura militar.

---

⁷⁵⁴ Ibidem, p. 408.

⁷⁵⁵ Ibidem, pp. 407-408.

⁷⁵⁶ DE MADARIAGA, María Rosa: *En el barranco...* op. cit., pp. 176-177.

Al marge del possible argument de l'apatia i el desànim per l'esterilitat de protestes anteriors, sembla evident que s'han d'aportar altres claus interpretatives per comprendre aquesta certa abúlia. La concurrència dels dos fenòmens violents que hem desenvolupat anteriorment – pistolerisme i Guerra del Marroc – hauria de ser, seguint la lògica d'anys anteriors, un camp adobat per a la recreació de discursos que, analitzant la situació – especialment la crisi marroquina – arribessin a la denúncia dels fets, d'una manera similar a l'esdevingut l'any 1909 o durant la Gran Guerra (1914-1918). La realitat, però, és que aquesta maduració del discurs pacifista no evoluciona en aquests termes si atenem a la bibliografia que analitza el període. L'anàlisi de les fonts i biografies dels personatges destacats en el món de l'incipient pacifisme català ens confirma aquesta asseveració, però ens dibuixa, evidentment, un paisatge molt més complex. Correspondrà, doncs, analitzar en quin moment es produeix la distorsió, destrucció o continuïtat del discurs a través dels tres tipus de discursos pacifistes que hem constatat a través de l'experiència de la Primera Guerra Mundial (1914-1918), i que són coincidents amb les tradicions pròpies del moviment des del segle XIX, és a dir, la liberal, l'obrera i la religiosa.

Començarem per la corrent que aparentment tindria més arguments per rebel·lar-se d'una forma més descarnada, és a dir, l'obrera. El cas del pacifisme obrer és el d'un gran silenci. Aquesta incompareixença està motivada per l'especial conjuntura que travessen les forces polítiques que els representen. En el cas de l'anarquisme, força majoritària al territori català, podríem afirmar de manera planera que els llibertaris no estaven en aquells moments per aquestes coses, tal i com hem examinat. Pels àcrates, es tractava d'un moment d'acció i no de reflexió. Immersos en la lluita al carrer, la violència social no deixava lloc en absolut a la subtilesa de les paradoxes del discurs pacifista. Així doncs, podem imaginar sense gaires dificultats la complexitat de convèncer el nafrat i exaltat obrer barceloní que el revòlver que empunyava era útil en ocasions i condemnable en d'altres. Clarament, la prioritat era una altra i calia atendre una “guerra” que s'havia de guanyar per sobreviure al propi llinyar de casa. A més, la transmissió i debat d'idees tampoc es veié gens beneficiada per la repressió dels òrgans escrits del moviment. De forma destacada cal ressaltar el cas del diari *Solidaridad Obrera* (1907-1939), sepultat entre 1919 i 1923 sota la supressió de les garanties constitucionals, just en el període crític de la guerra africana i de la violència social. Per tant, privats dels discursos escrits, l'anàlisi de les actituds i fets dels anarquistes ens mostren que en aquelles circumstàncies l'oposició a la guerra colonial no fou una prioritat.

El cas dels socialistes serà el d'una feblesa manifesta. El líder i intel·lectual socialista català més destacat era un Rafel Campalans (1887-1933) que s'havia significat a favor del pacifisme durant la Gran Guerra, però que entre la seva afiliació al PSOE l'any 1918 i l'inici de la dictadura el 1923 es va limitar, segons l'historiador Albert Balcells, a prodigar-se "sobretot en el terreny tècnic propi d'un funcionari de la Mancomunitat, lluny dels debats il·lustrats dels partits"⁷⁵⁷. Així, amb una acció pública de perfil baix, no trobarem en Campalans el líder del pacifisme socialisme que trobem en el context espanyol amb la significació d'Indalecio Prieto (1883-1962) al respecte. Sigui com sigui, és remarcable el fet que Campalans emergís d'aquesta letargia l'any 1923, justament per impulsar un *Comitè d'Actuació Civil* en contra del terrorisme en col·laboració amb dirigents de la CNT com Ángel Pestaña (1886-1937) i Joan Peiró (1887-1942), que lluitaven per eradicar aquestes pràctiques dins de la seva organització. El resultat fou que Campalans passarà a engruixir la llista negra del Sindicat Lliure, fet que acabarà amb un atemptat que li deixarà al líder socialista una cama ferida. De forma paral·lela a aquesta arriscada actuació pública, també en 1923 es produirà la creació de la Unió Socialista de Catalunya (USC), de la qual Campalans passarà a ser-ne president, però que es veurà condemnada a una vida esllanguida i emmanillada pel cop d'Estat primoriverista del setembre del mateix any. De tot plegat, doncs, n'extraïem un període poc fructífer per a la reflexió pacifista per part del socialisme català.

Finalment, per cloure aquesta visió del potencial pacifisme obrer podríem situar en les seves fronteres també l'actuació d'un jove advocat català que es mou a cavall del republicanisme catalanista i les simpaties obreres. Es tracta de Lluís Companys i Jover (1882-1940), el qual va ser protagonista d'un estudi editat el 2014 per l'historiador Josep Maria Figueres sota el suggerent títol *Lluís Companys: contra la guerra*⁷⁵⁸. En aquest llibre, Figueres defensa que, malgrat la presència de crítiques contra la guerra del Marroc no existeix una veritable postura contra la guerra a Catalunya: "aquella societat dels anys vint no creia en la negativitat de la guerra; la blasmava pel resultat advers, no pas per ella mateixa com a font d'injustícies"⁷⁵⁹. Posteriorment, valora també les crítiques presents a la premsa considerant que "pràcticament tota la premsa catalana avançada criticarà l'aventura colonial", tot matisant que "no podem pensar, però, que hi hagi una posició genèrica contra la guerra ni contra el colonialisme. [...] La premsa no s'oposa a la presència

---

⁷⁵⁷ BALCELLS, Albert: *Rafael Campalans, socialisme català*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985, p. 77.

⁷⁵⁸ FIGUERES, Josep Maria: *Lluís Companys: contra la guerra*. Barcelona: ICIP-Angle Editorial, 2014.

⁷⁵⁹ *Ibidem*, p. 21.

espanyola al nord d'Àfrica, a l'ocupació, s'enfronta a la guerra, però per raó de les baixes, dels costos i dels mals resultats. No hi ha una formulació ètica ni moral contra la guerra com a tal i més si és en un país aliè⁷⁶⁰. D'això podem inferir que Figueras no percep el que en el marc terminològic del present treball considerariem un discurs de pacifisme absolut, però sí tota una sèrie de crítiques fonamentades en la naturalesa d'aquella guerra concreta.

D'altra banda, cal dir que en el treball introductori als textos de Companys – que constitueixen el veritable fonament del llibre – hi ha una certa confusió pel que fa a la catalogació del seu discurs, ja que en ocasions l'autor practicarà l'ús del mot pacifisme i en altres es mostrarà més tebi en les seves asseveracions, més en la línia del que atribueix a la resta de la societat catalana. D'aquí se'n derivarà una postura dubitativa de Figueras, que en parlar concretament de Companys afirma alhora que prepara una passa enrera: “Com a periodista que sempre es considerarà, redactà articles on va fer palesa la seva posició pacifista no exempta de complicitats amb el moment històric que li tocà de viure. En altres paraules, no podia expressar amb la nitidesa actual el rebuig a la guerra absolut, i la seva posició crítica és sovint matisada⁷⁶¹. Fins i tot, en algun passatge Figueras tracta d'interpretar, més enllà dels fets i paraules de Companys, les seves intencionalitat i conviccions ètiques: “Les accions de Companys, com pot veure's en els materials de caràcter parlamentari i en els articles i conferències que fa, són d'una notable agitació. Tenen el mèrit de la claredat i la valentia. Demana la sortida del Marroc en nom de l'eficàcia, de les vides, dels diners, de les polítiques, no, com potser hauria preferit, de criteris morals o ideològics⁷⁶². Tots aquests passatges suggereixen clarament una voluntat de voler veure en Companys una sort de pacifista reprimat per les circumstàncies, avançat al seu temps i en la línia d'un pacifisme entès a la manera present. En aquest sentit, caldrà examinar els textos del propi polític català per tal d'emetre un diagnòstic de convergència o divergència amb aquest parer.

Si atenem els textos compilats per Figueras, cal assenyalar que se circumscriuen al període entre 1921 i 1923, moment ideal per a la prospecció que efectuem en aquest capítol i que parteixen de l'anomenat desastre d'Annual fins arribar al cop d'Estat de Primo de Rivera. Tal i com contextualitza Figueras, en aquests anys Companys gestiona les seves intervencions públiques al voltant de dos eixos coherents amb la seva militància al Partit

---

⁷⁶⁰ Ibidem, pp. 22-23.

⁷⁶¹ Ibidem, p. 29.

⁷⁶² Ibidem, p. 35.

Republicà Català: el problema rabassaire i la Guerra del Marroc. De fet, segons el propi historiador català, aquesta darrera qüestió li proporcionà una certa notorietat: “És indubtable que el discurs contra la guerra del Marroc contribuirà a popularitzar i afermar la seva figura com a dirigent de la Unió de Rabassaires”⁷⁶³. La línia d’aquest reeixit discurs és ben clara: oposició a la guerra colonial al Marroc i plantejament de les responsabilitats del règim monàrquic.

En les línies publicades per Companys a les pàgines de *El Diluvio* (1858-1939) i *L’Avenir: setmanari d’esquerres* (1920-1925), l’inici de les seves denúncies parteixen de la constatació del patiment del poble com a boc expiatori de les campanyes colonials, la qual cosa constitueix un argument recurrent i característic de les corrents obreres del pacifisme. Així, el polític català denuncia als diaris que “a les terres del Marroc han quedat milers de cadàvers que cal venjar a Àfrica i... A Espanya!”⁷⁶⁴, però també a discursos que són reproduïts pels mateixos portaveus i que mostren un Companys que declama que “aquest és el turment; que això no té fi. Ara podran retornar uns soldats, però allí n’hi quedaran, i d’aquí un any o dos vindrà un altre desastre i tornarem a recomençar la tragèdia. El senyor Companys va referir-se i va glossar el que digué al Congrés contra la sagnant guerra del Marroc que ens costa rius de sang i muntanyes de diners”⁷⁶⁵.

Pel que fa a les raons de la guerra, Companys argüeix raons econòmiques i polítiques lligades directament amb els grans vicis que atribueix a la Restauració, cosa que lliga amb èxit amb la seva voluntat d’oposició a les oligarquies encarnades pel torn de governs: “Aquests desastres són el punt d’una tasca continuada d’immoralitats, desencerts i lleugereses. És tota l’obra del règim. És un aspecte de l’Estat espanyol. Paisans i militars, autoritats civils i autoritats militars, han fet allà el que fan aquí, amb més disbauxa encara, perquè podien tiranitzar i lucrar-se impunement encara. El desastre d’Annual arrossega molts robatoris, disbarats i covardies. El responsable és el règim. És l’obra dels homes dirigents de la monarquia”⁷⁶⁶. O, afirmat d’una altra manera, el manteniment de la guerra és alhora el producte de l’acció de l’oligarquia i de la inacció de la majoria del poble: “L’única solució de patriotisme i conveniència per a Espanya és abandonar el Marroc, encara que aquesta teoria la rebin com a cosa d’ignorants o de derrotistes aquests grans homes

---

⁷⁶³ Ibidem, p. 36.

⁷⁶⁴ COMPANYS, Lluís: Madrid Barcelona. Una informació sensacional. (Para El Diluvio) Madrid, 24. *El Diluvio*, 26 d’octubre de 1921, p. 17.

⁷⁶⁵ El míting de Ripollet. Paraules d’en Companys. *El Diluvio*, 3 de maig de 1922, p. 13.

⁷⁶⁶ COMPANYS, Lluís: Desde el Congreso. Las responsabilidades. *El Diluvio*, 28 de novembre de 1922, p. 14.

encimbellats, que aconseguen personalitat no pel que valen sinó per com saben administrar, de bé, la seva posa i retocar la seva figura. Afortunadament, aquesta opinió es va estenent en l'ànim del país i s'ha apoderat del pensament d'alguns homes de fama. / El Marroc, com a negoci, és un mal negoci (oh, si féssim números!), i tampoc no ens servirà per a la defensa nacional, ni ens destaca més en el concert de les nacions, sinó que descobreix les nostres xacres. / La persistència a la guerra del Marroc és la prolongació indefinida dels vicis, relaxacions, desencerts que ens porten cada any a un nou desastre i que van provocant l'esgotament lent, però inevitable i segur de la vida d'Espanya”⁷⁶⁷.

En aquest sentit, Companys realitzarà contínues apel·lacions a la conscienciació del poble vers els problemes del país, tractant de mobilitzar-los a partir de diversos arguments. Un d'ells és el que assenyalava les dades suposadament més objectives que ell mateix havia viscut o havien aportat altres sobre el tema: “ ‘En el meu viatge al Marroc’, va afegir, ‘em vaig adonar de quanta era la profunda veritat de Marcel·lí Domingo en aquells articles que *La Lucha* va publicar sota l'epígraf de ‘Marruecos, sangría y robo’. Com s'ha confirmat tot el que es va dir a *La Lucha*! Com en són de certes totes les nostres acusacions! Les ha confirmades el general Picasso en el seu famós expedient, les ha confirmades el Parlament, les ha confirmades el món’ ”⁷⁶⁸. Un cop realitzada aquesta constatació, la sentència és clara: “Els responsables de l'assumpte de l'Àfrica són tots. Només el poble pot exigir responsabilitats”⁷⁶⁹.

Les següents passes de Companys aniran en el sentit de despertar el poble a partir d'arguments que remoguin no tant la seva vessant més racional sinó els seus sentiments i orgull. Així, afirmarà que “mentre Catalunya hi envii els seus fills; mentre Catalunya contribueixi amb els seus diners a mantenir la guerra marroquina; mentre al gran cementiri africà els ossos dels soldats catalans es confonguin amb els dels soldats de tot Espanya, nosaltres, Catalunya, ens hem d'ocupar del problema del Marroc per demanar el seu abandonament, per exigir-ne l'abandonament”⁷⁷⁰. I respecte a la praxis concreta, es decantarà per un discurs contundent, en la línia del republicanisme i el regeneracionisme de les darreres èpoques: “¿Què s'ha de fer?... Emprar honradament a Espanya els diners que

---

⁷⁶⁷ COMPANYS, Lluís: Berenguer-Burguete. Debemos abandonar Marruecos. *El Diluvio*, 21 de juliol de 1923, p. 13.

⁷⁶⁸ COMPANYS, Lluís: En el Centre Autonomista de Dependents. Las izquierdas nacionalistas celebran un mitin. Companys dice que Marruecos es una sangría y un robo. *El Diluvio*, 3 de febrer de 1923, p. 21.

⁷⁶⁹ Ibidem.

⁷⁷⁰ Ibidem.

llencem a l'Àfrica, diem nosaltres. / Conservar la vida de la joventut, que allà és vida perduda i aquí és font de producció i de riquesa. / Hem d'abandonar l'Àfrica i retornar els ulls a la terra espanyola, als seus camps erms i a la seva indústria desemparada! / [...] Han fet malament els meus companys en suspendre el míting de Tarragona perquè ja no anem a Alhucemes. Tant se val. D'anar-hi es perdrien moltes vides en pocs dies. No anant-hi se'n perdran més en un any. Els mítings s'han de fer mentre hi hagi allà un soldat espanyol que sofreixi i aquí una mare que plori. Però s'han de fer amb violència, exaltant la gent. / Certament que el poble sembla haver perdut la sensibilitat. Però l'hem de sacsejar, l'hem de maleir, l'hem d'inspeccionar, el poble. El que no pot fer-se és quedar-se amb els braços encreuats o afegir un discurs més, molt ordenat i ben dit, però ineficaç, a l'història de la nostra campanya. / Si no es fa així més val no dir res⁷⁷¹.

Tot i així, l'eco obtingut per aquesta estratègia va ser escàs i provocarà que en ocasions Companys s'expressi amb una certa amargor sobre la feina que els seus companys republicans i ell mateix duïen a terme al Parlament: “No confio massa [...] en la feina que pugui fer la comissió parlamentària de les responsabilitats. [...] Per aquest camí anem a la declaració d'un vot de censura o un altre petit correctiu a dos o tres ministres als quals, després, en premi del seu sacrifici, se'ls recompensarà amb delegacions o comissions a l'estranger o d'altra manera semblant. En canvi, d'això, els monàrquics en faran una gran faramalla, dient que ja està vist que a Espanya, dins de la monarquia, se fa justícia. De manera que es reforçarà el règim. [...] ¿Per a què fer més discursos? Si ja s'ha dit tot! El 1909, el 1917, el 1921... Cada vegada que hi ha un desastre petit o gros es fan eloqüentíssims discursos al Congrés, acusacions, propòsits d'esmena, es parla molt del protectorat civil, etcètera. Però només es desborda literatura. Ja s'ha dit tot. Cal, tan sols, llegir el Diario de las Sesiones. Per tant jo crec que s'ha d'anar al Parlament a dir allà el que es diu al carrer, a la tertúlia, a l'Ateneu... I això és lo que jo és el que jo he fet⁷⁷².”

Per últim, trobem un Companys a mig camí entre la provocació i la frustració que maleeix la passivitat del poble i l'escassa reacció davant els fets del Marroc: “Els pobles sensibles i dignes, davant del vergonyós naufragi de la seva dignitat de raça, es revolucionen. Els països embrutits demanen responsabilitats i ho esperen tot d'un debat parlamentari, o no n'esperen res però criden, gesticulen i maleeixen si no poden fer més. I les dones d'aquests homes que no es revolucionen, ploren, mentre els seus fills són

---

⁷⁷¹ COMPANYS, Lluís: La tragedia del Marroc. *L'Avenir*, 151, 25 d'agost de 1923, p. 1.

⁷⁷² COMPANYS, Lluís: Una conversa amb en Lluís Companys. *L'Avenir*, 146, 21 de juliol de 1923, p. 1.

assassinats... Davant d'una catàstrofe que té el procés originari d'Annual, i en el moment de rebre la punyent i angoixant notícia, la gent d'una nació sana s'hauria llançat al carrer per fer efectiva, en una hora de dolor i coratge, la responsabilitat de l'hecatombe⁷⁷³.

Tot plegat ens porta a pensar que en el pensament de Companys hi ha una influència dels discursos de la vessant del pacifisme obrer de les primeres dècades del segle XX, malgrat que no sembla que arribi a expressar-se amb la coherència i insistència d'altres autors i conjuntures. El que sí podem extreure dels seus passatges, així com de les seves frustracions i silencis per part d'anarquistes i de socialistes és que, més enllà de l'actuació de la censura, el discurs del pacifisme obrer no resultava prou mobilitzador ni tenia un impacte tan gran en aquesta frontissa dels anys 20 com anteriorment, afirmació que haurem d'acabar de valorar en un conjunt més ampli quan veiem què se'n fa del discurs de les altres tradicions pacifistes.

Pel que fa al pacifisme de tipus liberal, en pàgines anteriors havíem comprovat com el Noucentisme havia desenvolupat un discurs pacifista entorn a la Primera Guerra Mundial (1914-1918) que es podria homologar a aquesta mena de pacifisme. Aquest apropament no es va anar extingint amb el propi conflicte europeu, sinó que hom pot constatar que hi ha una continuïtat durant els últims anys de la dècada dels 10, en paral·lel a l'actuació de *Messidor* (1915-1919). Un exemple clar d'aquest fet són les pàgines de *La Revista* (1915-1936), una publicació sorgida el 15 de maig de 1915 com a hereva de *La Catalunya* (1907-1912), la qual havia estat "òrgan oficiós de la Joventut de la Lliga i a la vegada l'àmbit específic d'expressió dels militants més joves de totes les branques del noucentisme"⁷⁷⁴. *La Revista* (1915-1936) era impulsada pel poeta Josep Maria López-Picó (1886-1959) – tot i que la idea original va partir del poeta Josep Carner (1884-1970) i l'escriptor Eudald Duran i Reynals (1891-1917) – amb el recolzament del grup d'intel·lectuals que es reunien al cafè Continental de la Rambla de Barcelona, on figuraven els escriptors i poetes Joaquim Folguera (1893-1919), J.V. Foix (1893-1987), Carles Riba (1893-1959), Clementina Arderiu (1879-1976), Josep Millàs-Raurell (1896-1971), Ramon Rucabado (1884-1966), Agustí Esclasans (1895-1967), Tomàs Garcés (1901-1993), Antoni Closas (1899-?) i Joan Crexells (1896-1926), així com els artistes Josep Obiols (1894-1967),

---

⁷⁷³ COMPANYS, Lluís: Desde el Congreso. Las responsabilidades. *El Diluvio*, 28 de novembre de 1922, p. 14.

⁷⁷⁴ TAVERA, Susanna; COSTA, Òscar; IZQUIERDO, Santiago: *Els portavens culturals, 1914-1939: un quart de segle de transformacions convulses*, dins CASASSAS, Jordi (coord.): *Prensa cultural i intervenció política dels intel·lectuals a la Catalunya contemporània (1814-1975)*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2005, p. 87.

Xavier Noguès (1873-1941) i Rafael Benet (1889-1979). La seva publicació va ser quinzenal fins 1926, passant a ser semestral des d'aquesta data fins el juny de 1936. Hi col·laboraren també figures del món intel·lectual barceloní com Josep Carner (1884-1970), Josep Farran i Mayoral (1883-1955) i Joan Salvat-Papasseit (1894-1924), esdevenint així un “vehicle de connexió amb els corrents estètics i intel·lectuals estrangers”⁷⁷⁵ tal i com veurem en pàgines posteriors.

Des del primer número de *La Revista (1915-1936)* es pot observar un interès per la Gran Guerra (1914-1918) que és expressat principalment per una enquesta que serà enviada a una gran quantitat de figures de la cultura i la política catalanes. El qüestionari es plasmarà en quatre preguntes concretes que seran desenvolupades al llarg de les pàgines de diversos números de la publicació i que resen de la següent manera:

“I. Creu que els principis nacionalistes, que són el fonament doctrinal del catalanisme, tenen una participació essencial en la lluita? /II. Pensa que el desenllaç de la guerra influirà en el moviment nacionalista de Catalunya i en les possibilitats del seu triomf? / III. Quina posició opina que ha d'adoptar Catalunya davant la guerra europea? / IV. Quines lliçons considera que ha de treure Catalunya dels esdeveniments actuals?”⁷⁷⁶

Les respostes rebudes sumaran un total de 22 i es traslladen a la següent nòmina:

NÚMERO	AUTORS DE LES RESPOSTES
1	D. Martí i Julià, Marquès de Camps, F. Layret, Frederic Rahola, Romà Jorí.
2	Manuel Folguera i Durán, Jaume Bofill i Mates, Josep M. Pi i Suñer, Isidre Lloret.
3	A. Rovira i Virgili, M. Reventós, Andreu Nin, Lluís Bertran i Pijoan.
6	M. Alcántara i Gusart, F. Cubí i Verdaguer, Miquel Vidal i Guardiola,
12	Antoni Suñol, Josep Carner, Joan Ventosa Calvell, Josep Maria Trias.
18	Ramón Coll i Rodés, Claudi Ametlla.

Donat el plantejament concebut a través del propi qüestionari, podríem considerar que la tercera pregunta és la que tindria un major interès per nosaltres, ja que inquiriria de manera indirecta per la postura personal davant la guerra. Pel que fa al contingut dels

⁷⁷⁵ Ibidem, p. 88.

⁷⁷⁶ Catalunya davant la guerra europea. *La Revista*, núm. 1, 15 de maig de 1915, p. 7.

escrits relatius a aquest interrogant, cal dir que es registra un predomini força evident de l'aliadofilia que era predominant en els ambients catalanistes. De fet, podem consignar alguna excepció que ja havíem registrat en pàgines anteriors com la d'Andreu Nin (1892-1937), el qual respon: "l'ideal de Catalunya no el representa cap dels pobles en guerra ni ha adquirit el moviment nacionalista prou intensitat perquè pugui ésser tingut en compte quan es plantegi la pau. Percatada, per altra part, que fóra una aventura més, sense cap eficiència l'intervenció de l'Estat al qual pertany en el conflicte, Catalunya ha de declarar-se en favor del manteniment de la neutralitat (d'una neutralitat espiritualment activa que de res s'assembla a la neutralitat mansueta del govern), promovent i propulsant solucions dels problemes econòmics que la conflagració ha plantejat, galvanitzant el cos social espanyol i obrint ampla via a la discussió serena i desapassionada de les inquietuts que a les consciències ha suggerit la guerra"⁷⁷⁷.

A partir d'aquest inici, veurem que gradualment aniran apareixent alguns articles que aportaran visions més properes al pacifisme. És el cas de l'interès per la figura de Romain Rolland (1866-1944), segurament induïda pel mestratge d'Eugeni d'Ors (1881-1954), i que inspirarà un article de l'economista Manuel Reventós⁷⁷⁸ i la traducció d'algun dels textos de l'intel·lectual francès⁷⁷⁹. Però també trobarem comentaris a la crida per la pau de Benet XV (1854-1922) i reproduccions d'escrits d'altres intel·lectuals com Georges Brandes⁷⁸⁰ (1842-1927) o H.G. Wells (1866-1946), el qual analitzarà l'arribada d'una futura Societat de Nacions⁷⁸¹, la qual serà observada amb gran interès per part de determinats grups nacionalistes catalans, tal i com veurem en pàgines posteriors d'aquest treball. Aquesta línia no serà abandonada en anys posteriors a la Gran Guerra amb la reproducció de textos del filòsof britànic Bertrand Russell⁷⁸² (1872-1970), l'escriptor francès Lucien Souchon⁷⁸³ o l'elogi després de la seva mort de l'economista i polític alemany Walter Rathenau⁷⁸⁴ (1867-1922), tot i que l'aparició d'aquesta mena de continguts és irregular i resulta evident que en aquest context de finals de la dècada dels 10 i principis del 20 la

---

⁷⁷⁷ Catalunya davant la guerra europea. *La Revista*, núm. 3, 10 de juliol de 1915, p. 11.

⁷⁷⁸ REVENTÓS, Manuel: Les consciències nacionals i la Gran Guerra. "Au-dessus de la mêlée" de Romain Rolland. *La Revista*, núm. 7, 15 de gener de 1916, pp. 5-6.

⁷⁷⁹ Per damunt de la baralla. *La Revista*, núm. 15, pp. 3-7; A l'eterna Antígona. *La Revista*, núm. 48, 16 de setembre de 1917, p. 343.

⁷⁸⁰ Crida per la pau. *La Revista*, núm. 48, 16 de setembre de 1917, pp. 343-345.

⁷⁸¹ Les consciències nacionals i la Gran Guerra. La Societat de Nacions "Lliures". *La Revista*, núm. 61, 1 d'abril de 1918, pp. 102-105.

⁷⁸² Aportacions. Bertrand Russell. *La Revista*, núm. 110, 16 d'abril de 1920, pp. 88-94.

⁷⁸³ Aportacions. (Del llibre *Le Pacifisme*, de Lucien Souchon). *La Revista*, núm. 111, 1 de maig de 1920, pp. 116-118.

⁷⁸⁴ Aportacions. Walter Rathenau. *La Revista*, núm. 115, 1 de juliol de 1920, p. 175-178.

difusió del pacifisme no és la prioritat de la publicació, malgrat no ser-li en absolut una idea aliena.

Aquest fet és demostrat per la publicació d'un manifest redactat per Romain Rolland sota el títol de *Declaració d'independència de l'esperit*⁷⁸⁵, la qual reivindicava el retorn a una entesa internacional entre els intel·lectuals per sobre de les batalles i les guerres, que s'havia d'articular en una mena d'associació internacional. El text ve acompanyat d'un ampli llistat de subscriptors de la iniciativa, entre ells intel·lectuals destacadíssims – també en el món pacifista – com Albert Einstein (1879-1955), Georges Duhamel (1884-1966), Benedetto Croce (1866-1952), Henri Barbusse (1873-1935), Georg Friedrich Nicolai (1874-1964), Bertrand Russell (1872-1970), etc. En aquesta nòmina figura també el nom de dues personalitats catalanes: Eugeni d'Ors – fàcilment connectable a aquest moviment europeu a través de l'experiència de la Gran Guerra i *Els Amics d'Europa* – i el director de *La Revista* (1915-1936) Josep Maria López-Picó. Precisament, aquest últim obrirà l'edició de *La Revista* (1915-1936) dos mesos després de la publicació de la *Declaració* amb un article on s'adheria personalment – i quasi nacionalment – a la seves idees tot manifestant la necessitat de crear un nou pont entre els intel·lectuals després de la destrucció de l'antic durant conflagració europea: “Després de la contenció de la guerra, tots els homes en la consciència dels quals era viu el sentiment de la responsabilitat, han volgut explicar llur silenci. / [...] Veus franceses han dit al món, superant totes les limitacions i tots els interessos, la voluntat alliberadora d'afirmar la independència de l'esperit. / [...] El partit de la intel·ligència serà, doncs, el de *tots els que volen fer*, millor que el d'una banderia amb programes d'utilitat immediata i d'èxits amb interès d'usura. / [...] La guerra ofegava el clam dels millors. Però de seguida que els marxants i els acaparadors i la bona grassa burgesia de la guerra emmudien, el clam es deixà escoltar. [...] / Joia per als catalans d'haver dit ells també el mot de fidelitat a la intel·ligència”⁷⁸⁶.

La publicació d'aquest projecte arribarà al març de l'any següent amb la convocatòria per part de Rolland, Barbusse i Duhamel a la trobada en un congrés fundacional d'una suposada *Internacional dels Intel·lectuals*: “Abans de la guerra mundial, els savis, els escriptors, els artistes de tots els països havien adoptat un règim de treball en comú i d'intercanvis intel·lectuals, basat en un acord tàcit. La Internacional de la Intel·ligència existia en principi i funcionava per necessitat, sense haver fet l'objecte de cap

⁷⁸⁵ *La Revista*, núm. 92, 16 de juliol de 1919, p. 203

⁷⁸⁶ LÒPEZ-PICÓ, J.M.: El partit de la intel·ligència. *La Revista*, núm. 96, 16 de setembre de 1919, p. 273.

convenció formal. / La guerra no ha deixat subsistir res d'aquest bosqueig. Aquesta Internacional virtual no havia previst els conflictes internacionals; era precària durant la pau; cessà d'actuar des de la primera canonada. / [...] El Congrés Internacional dels Intel·lectuals va a reunir-se a Berna durant el primer semestre de 1920. / Els organitzadors del Congrés fan una crida a tots els homes de pensament, savis, artistes, filòsofs, escriptors que, penetrats del caràcter abans que tot humà, és a dir, internacional de llur missió, s'avinguin a reprovar la funció que la guerra acaba d'imposar a l'esperit i demanin la constitució d'una Lliga Internacional dels Intel·lectuals. / [...] Aspirem a la cooperació de tots els pensaments lliures de l'univers. / [...] En el caos del món, germans, unim-nos!"⁷⁸⁷

Després d'aquesta crida no es torna a registrar una exhortació de tal eloqüència a les pàgines de *La Revista (1915-1936)* per continuar amb aquest moviment europeu, però aquestes pàgines ja descrites ens desvetllen sense cap mena de dubtes les simpaties dels impulsors d'aquesta publicació per alguns dels moviments del pacifisme liberal europeu d'entreguerres.

La idea d'una *Internacional dels Intel·lectuals* no és una iniciativa estranya en el context de l'època, ja que es pot rastrejar en altres iniciatives com la de l'escriptor i filòsof romanès Eugen Relgis (1895-1987), que tractà durant els anys 20 i 30 de donar vida a aquesta idea, sempre sense èxit⁷⁸⁸. Dins de l'esperit d'aquestes propostes es trobava sempre la crítica a la guerra com a destructora de la independència dels intel·lectuals i s'hi intuïa un evident pacifisme i internacionalisme, però malgrat concitar un cert acord entre molts científics i literats, la plasmació real del projecte no va arribar mai. On sí van trobar cabuda els intel·lectuals que, com Relgis, volien fer del pacifisme la seva bandera fou en algunes organitzacions esperantistes o pacifistes que florien al vell continent i que seguien amb la tradició orgànica del segle XIX. *La Revista* no arribarà a vincular-se a aquests corrents com sí ho fan alguns dels intel·lectuals europeus pels quals mostren certa reverència fins al 1920. En aquest procés d'abandonament segurament hi influïa – al marge d'altres consideracions sobre les que reflexionarem al final d'aquest apartat – la pèrdua de confiança en el far que havia guiat i induït durant la Gran Guerra (1914-1918) aquestes connexions. La defenestració de Xènius, ja certificada el 1921 amb l'abandonament de tots els seus càrrecs a la Mancomunitat i l'Institut d'Estudis Catalans, així com la seva definitiva caiguda en

---

⁷⁸⁷ ROLLAND, Romain; BARBUSSE, Henri; DUHAMEL, Georges: Primer Congrés de la Internacional de la Intel·ligència. *La Revista*, núm. 107, 1 de març de 1920, pp. 44-45.

⁷⁸⁸ Tal i com veurem en capítols posteriors, les idees de Relgis arribaran a la península sent publicades durant la Segona República, tal i com ho mostra l'aparició de la seva obra: RELGIS, Eugen: *La Internacional pacifista: con una carta y un mensaje de Romain Rolland*. Valencia: Biblioteca de Estudios, 1932.

desgràcia amb el seu pas als rengles dels enemics espanyols seran recollits també a *La Revista (1915-1936)* com un cert final d'època l'any 1923, cosa que vindrà a coincidir pràcticament amb l'arribada de la dictadura⁷⁸⁹. Tot plegat, suposa un argument força rellevant per entendre que es produís un trencament entre la intel·lectualitat noucentista i aquest pacifisme europeu que caurà en un cert desús a les pàgines de *La Revista (1915-1936)*.

Al marge de la influència dels autors i experiències estrangeres, no es pot obviar que sí existeixen algunes plomes destacades de la cultura catalana que plasmaven les seves inquietuds sobre els temes de la guerra, la pau i la postguerra mundial en publicacions com *La Revista (1915-1936)* o d'altres vinculades a iniciatives noucentistes – aquesta amb l'escriptor Joan Estelrich i Artigues (1896-1958) al capdavant – com és la revista sobre pedagogia impulsada per l'Institut d'Estudis Catalans *Quaderns d'Estudi* (1915-1924). En l'alineació d'aquests autors, caldria situar per les seves aportacions – en alguns casos més modestes que altres, però mai negligibles en el context d'aquest treball – els noms de Pau Vila (1881-1980), Rafael Gay de Montellà (1882-1969), Manuel Reventós (1889-1942) i Ramon Rucabado (1884-1966). Sobre el primer, cal ressenyar la publicació a *Quaderns d'Estudi* d'una memòria llegida pel pedagog català en el tercer Congrés Internacional d'Educació Moral de Ginebra, celebrada entre el 28 de juliol i el 2 d'agost de 1922. Aquesta, titulada *L'internacionalisme i el nacionalisme en l'ensenyament de la Història*, ens remet novament al vincle indestriable entre l'avenç de les idees pacifistes i les corrents de renovació pedagògiques de l'època. En el text, Vila proposa un ensenyament de la Història superador de les idees nacionalistes imperialistes, assenyalant que “essent, com són, les nacionalitats naturals no reconegudes promotores de diferències entre les nacions i dins les nacions, per treballar per la pau universal caldrà desvetllar les adormides, ajudar a les conscients de si mateixes en llur lliberació i predicar arreu el dret que tenen els pobles naturals a governar-se a si mateixos. / És aquest un deure moral si es vol treballar per l'amor entre els homes; puix no hi haurà pau possible per damunt de les fronteres mentre aquestes sien cledes que empresonin, contra el seu voler, als pobles. / Els ideals de l'internacionalisme, per ésser positius, han de basar-se, doncs, en el reconeixement dels ideals nacionalistes. / El nacionalisme és la base d'un internacionalisme realista i moral, car la llibertat de les nacions és el fonament indispensable per la germanor dels pobles. 'Nacionalisme i internacionalitat' ha d'ésser el lema de tots els homes de bona voluntat que

---

⁷⁸⁹ ESCLASANS, A.: Xènius o la moral dels immorals. *La Revista*, núm. 179-180, 1-16 de març de 1923, pp. 59-61.

vulguin treballar per la fraternitat humana”⁷⁹⁰. Conseqüentment, Vila creu essencial que “a l’Escola el mestre desfaci els conceptes partidistes dels dominadors i que hi oposi la veritat històrica objectiva, favorable, per raó natural, al poble dominat [...] Hom posarà de relleu els mòbils egoistes dels estats centralistes i imperialistes d’avui i el mal que fan al desenrotllament de les iniciatives humanes, i com el seu afany de domini és causa de les guerres que han trasbalsat el món en aquest temps i el trasbalsen encara. / I, en conclusió, hom ensenyarà el respecte a totes les agrupacions nacionals, lliurement constituïdes en estats, i el reconeixement de les seves característiques i de les seves llibertats, i fomentarà l’esperit de solidaritat vers tots els pobles irredents. / Això serà ja l’inici d’un ver internacionalisme, d’un internacionalisme realista i moral”⁷⁹¹. Finalment, Vila rematarà el document amb un *Esbós de programa d’Història en una nacionalitat dominada*, dins del contingut del qual figurarien com a temes “La federació de nacionalitats alliberades: assaigs actuals” i “El Cristianisme i la seva acció internacional”, de les quals es deriven un interès per l’expansió de l’ideal federalista i dels avenços d’assaigs com la Societat de Nacions o l’actitud del papat després de la Primera Guerra Mundial.

Una altra firma rellevant és la de l’advocat de Rafael Gay de Montellà, el qual exercia sovint d’analista polític i econòmic a les pàgines de *La Revista (1915-1936)*, amb una perspectiva propera al nacionalisme català conservador. Malgrat la seva visió del concert internacional evolucionarà ràpidament cap a postures menys entusiastes, cal situar-lo com a partícip d’un cert ambient d’interès per la Societat de Nacions durant la seva gènesi: “Si per consideració a l’unitat de pensament i respecte extern que l’Estat espanyol havia de merèixer a l’estranger durant la guerra i adoptada la posició neutral, la veu de Catalunya clamant per la consecució de la desitjada autonomia, no s’ha deixat oïr fora fronteres de l’Estat espanyol, en els moments històrics que hom vesllumbra l’aua de la pau, amb el gros trasbals del reconeixement dels fets nacionalístics, Catalunya té el deure de fer-la sentir aquella veu, no solament dintre de l’Estat en el qual hi vol conviure, sinó davant de les nacions que es constituïran en àrbitres jutjadors dels plets que plantegen les races i les agrupacions vives que anomenem *nacionalitats*. Es, doncs, aquest plantejament, un problema inajornable. / Pensem que ha terminat l’isolament dels Estats, i que la fórmula de la Societat de Nacions, porta el gèrmen de la creació de coaligacions d’Estats més fortes que qualsevol Estat i que davant de la voluntat d’aquestes coaligacions, de res no han de valer

---

⁷⁹⁰ VILA, Pau: L’internacionalisme i el nacionalisme en l’ensenyament de la Història. *Quaderns d’Estudi*. Vol. XIV, 1922, pp. 234-236.

⁷⁹¹ Ibidem, pp. 237-238.

les negatives entossudides, dels Estats que es neguen sistemàticament a reconèixer l'existència de les nacionalitats que coexisteixen dintre de llurs fronteres⁷⁹². Aquestes paraules no tindrien més rellevància si no constituïssin també un cert precedent d'una estratègia d'internacionalització de la qüestió catalana que duran a terme alguns cercles polítics i intel·lectuals procedents del Noucentisme que analitzarem en apartats posteriors.

En tercer lloc, caldria ressenyar la figura ja esmentada en capítols anteriors de Manuel Reventós i Bordoy, el qual participarà d'aquest corrent introduint a *La Revista (1915-1936)* alguns dels textos d'autors europeus i també servint en alguna ocasió d'esperonador de les idees expressades sobre l'obra d'Henri Barbusse per part de Ramon Rucabado⁷⁹³. Sobre aquest altre membre del tàndem en la disputa, n'haurem d'escriure més extensament en el proper apartat, doncs Rucabado serà el màxim exponent de la postura catòlica sobre el pacifisme en aquests anys 20. El fet destacat sobre Rucabado serà que esdevindrà una veu quasi en el desert, és a dir, l'única firma que s'atreveix a parlar desacomplexadament de pacifisme després del tombant que implica el final de la dècada dels 10.

D'aquesta darrera asseveració podem extreure el fet que al voltant del canvi de dècada es detecta la immersió de molts dels cercles que promovien discursos pacifistes en un eloqüent silenci. A mesura que discorrien els jorns dels anys 20, els textos relacionats amb la guerra i els seus aspectes negatius van anar remetent paulatinament, espaïant-se de forma progressiva fins a desaparèixer virtualment. La pregunta òbvia és: què ens diu aquest mutisme? Quines són les raons que expliquen el canvi de tendència?

Si atenem als grups protagonistes d'aquests discursos en els últims anys analitzats obtindrem una hipòtesi que sembla prou plausible. Tal i com hem constatat en aquestes mateixes pàgines, els anys finals dels 10 i els inicials del 20 constitueixen els d'implantació als carrers de Barcelona d'una certa dictadura de la violència: és l'època del pistolisme. Aquest fenomen ja serà percebut l'any 1918 pels observadors de la pròpia *La Revista (1915-1936)* com una mena de "guerra social", tot preguntant-se: "¿per què aquestes castes, per què aquests exclusivismes, per què aquesta guerra i aquest homo homini lupus? [...] Va

---

⁷⁹² GAY DE MONTELLÀ, Rafael: *Catalunya i l'actual moment històric*. *La Revista*, núm. 76, 16 de novembre de 1918, pp. 390-391.

⁷⁹³ REVENTÓS, Manuel: La guerra i el parlar. *La Revista*, núm. 76, 16 de novembre de 1918, pp. 389-390.

destruint vides i consciències el foc de la lluita de classes”⁷⁹⁴. Aquesta “guerra”, o més correctament, aquest episodi de violència social sembla que actuà en el discurs pacifista català com ho va fer la Primera Guerra Mundial en el pacifisme europeu, és a dir, dissolent gran part de les estratègies anteriors. Així, si durant els anys previs al pistolisme existien grups d’adscripció social burgesa i obrera que enarboraven les banderes del pacifisme – liberal i obrer respectivament – ara tots dos grups eviten l’ús d’aquest discurs, probablement considerant que els receptors dels seus articles no els considerarien compatibles amb el context social. Dit d’una altra manera, un lector burgès d’una publicació lligada al catalanisme conservador hagués percebut com a incoherent defensar el pacifisme alhora que al carrer defensaven els seus interessos amb el revòlver fumejant a la mà; de la mateixa manera, l’obrer que s’informava a través dels canals habituals de la premsa proletària, no estava en les condicions de serenitat necessàries per valorar la fina línia que separa a nivell intel·lectual els conceptes de guerra entre Estats i de violència social, mentre al seu carrer encara es netejaven els darrers bassals de sang. Tot plegat, farà que progressivament els mitjans escrits es vagin inhibint a l’hora de difondre missatges pacifistes, ja que en un context de tanta tensió resultaria estèril tractar de diferenciar les implicacions del pistolisme de les d’una veritable guerra com la del Marroc: pels implicats en el combat urbà, la violència era violència, i la seva desautorització en l’àmbit que fos podria ser interpretada com a hipocresia, traïció, o més encara com a debilitat i por. Els matisos no eren la prioritat; l’anhel era sobreviure i vèncer en aquella cruel lluita de classes que espetarregava just darrera del llindar de casa. Annual quedava massa lluny... com parlar del Rif amb les sabates tacades de sang?

A aquest clima enormement advers pel conreu del pacifisme, cal afegir un últim acte que semblarà rematar la seva agonia: el cop d’estat de Miguel Primo de Rivera. Aquest esdeveniment tindrà un doble impacte pels discursos contraris a la guerra. En primera instància, perquè l’establiment de la subsegüent dictadura atacà directament els fonaments de la llibertat d’expressió, tal i com recorda l’historiadora María Gajate Bajo: “la dictadura significó el golpe de gracia para los moribundos periódicos políticos. Terminaron ahogándose cuando se suprimió su tubo de respiración: los partidos. Particularmente dura fue la dictadura con la prensa anarquista, la imberbe comunista y la nacionalista”⁷⁹⁵. Així, a Catalunya la censura va impactar clarament: “Al primer moment la censura va afectar tota la premsa. Com passava arreu, l’embranzida anticatalanista es va deixar sentir ben aviat.

---

⁷⁹⁴ RUCABADO, Ramón: Más enllà de la guerra social. *La Revista*, núm. 73, 1 d’octubre de 1918, p. 337.

⁷⁹⁵ GAJATE BAJO, María: *Las campañas de Marruecos...* op. cit., p. 93.

Així, les institucions del sector comencen a ser desintegrades i desnaturalitzades [...]. Es van tancar publicacions obreres i també nacionalistes, moltes de comarques i altres [...] de caire cultural. [...] / Un altre mena de repressió fou la que van patir publicacions de molt prestigi ('La Veu de Catalunya', 'La Vanguardia', 'La Publicitat', 'La Nau', 'El Matí', etc.), que el règim va controlar mitjançant suspensions temporals, multes, censura de continguts, empresonament de periodistes (Ferran Egara, Lluís Companys, Joaquin Ventalló, etc.), desterraments (Miquel Puigbò, d' 'El Dia')⁷⁹⁶. I en segon lloc, per la naturalesa militar de la pròpia dictadura, que lògicament no admetria crítiques a la institució armada i el seu paper en la política exterior espanyola. Recordem com el propi expedient Picasso va actuar com a catalitzador d'aquests cercles i donà forma al propi cop d'Estat. És lògic, doncs, pensar que la censura – i l'autocensura, sovint encara més punyent – actuarien com a garbell implacable dels discursos pacifistes.

Arribats a aquest punt, hom podria pensar que la dictadura primoriverista fou un punt i final per l'ús polític del pacifisme. Això, però, no fou així. La idea de l'oposició a la guerra seguia tenint unes grans potencialitats i, malgrat el parèntesi del pistolisme, un gran predicament social. Per tant, només calia trobar qui podia prendre el testimoni i tractar d'hegemonitzar aquest discurs tot emprant-lo pel seu benefici. En aquest cas, dues iniciatives van saber superar les dificultats que plantejava la situació interna i rebre en herència el patrimoni amassat fins llavors. Una d'aquestes fou la de l'oposició primoriverista que optarà per explorar posicionaments diplomàtics contraris als de la Dictadura per tal d'internacionalitzar les seves inquietuds – el cas de l'estratègia de la Catalunya enfora o internacionalització del problema identitari català – i de marcar distàncies amb el militarisme de la monarquia, camins que analitzarem en un proper capítol. Però abans d'això, dedicarem un apartat a la darrera tradició de les tres que abans esmentàvem, i que és la única que trobarà el camí més expedit a la continuació de l'estratègia pacifista d'una forma pública. Es tracta, evidentment, d'un pacifisme catòlic que podia articular un discurs molt més lliure donada la tolerància del règim vers les seves publicacions. Les motivacions comunes i clares connivències entre Església i dictadura permetran el desenvolupament d'un projecte polític i social on el pacifisme tindrà un paper fonamental, tal i com veurem en les properes pàgines.

---

⁷⁹⁶ CASASSAS, Jordi (coord.): *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya (1808-1975)*. Barcelona: Pòrtic, 1999, pp. 264-265.

7.3. *El pacifisme catòlic com a alternativa a la violència obrera*

La preocupació de l'Església catòlica espanyola per la qüestió del pacifisme s'ha de contextualitzar en base a dues vessants. La primera l'hem pogut observar com a part d'una estratègia internacional durant la Primera Guerra Mundial (1914-1918), interpretada a nivell català per mitjà del bisbe Torras i Bages (1846-1916). La segona – en absolut excloent amb la primera, ans el contrari – té a veure amb l'*aggiornamento* d'una Església catòlica que veu com les classes treballadores s'han anat allunyant progressivament de la seva doctrina. En el rerafons d'aquesta situació es troba la dificultat de l'Església catòlica per adaptar-se als nous temps que van representar l'eclosió del liberalisme i del moviment obrer durant el segle XIX, els quals discutien el seu paper com a institució que hegemonitzava el discurs ètic en les societats pròpies de l'Antic Règim.

En aquest sentit, cal tornar a remarcar que les inquietuds socials de les jerarquies catòliques tenen com a punt de referència l'aparició de l'encíclica *Rerum Novarum* (1891) on el papa Lleó XIII (1810-1903) assenyala el canvi substancial que s'ha operat en les relacions socials durant la centúria que llavors estava propera a finir: “disueltos en el pasado siglo los antiguos gremios de artesanos, sin ningún apoyo que viniera a llenar su vacío, desatendiéndose las instituciones públicas y las leyes de la religión de nuestros antepasados, el tiempo fue insensiblemente entregando a los obreros, aislados e indefensos, a la inhumanidad de los empresarios y a la desenfrenada codicia de los competidores”⁷⁹⁷. En aquest sentit, considera que l'Església catòlica té un paper fonamental en el traçat d'unes línies ètiques que han de marcar el comportament d'obrers i patrons, lluny de les violències mútues. Així, pel que fa als obrers, considera que els seus deures són “cumplir íntegra y fielmente lo que por propia libertad y con arreglo a justicia se haya estipulado sobre el trabajo; no dañar en modo algun al capital; no ofender a la persona de los patronos; abstenerse de toda violencia al defender sus derechos y no promover sediciones; no mezclarse con hombres depravados, que alientan pretensiones inmoderadas”⁷⁹⁸. Al seu torn, rics i patrons hauran de “no considerar a los obreros como esclavos; respetar en ellos, como es justo, la dignidad de la persona [...]; disponer que el obrero tenga un espacio de tiempo idóneo para atender a la piedad, no exponer al hombre a los halagos de la corrupción y a las ocasiones de pecar y no apartarlo en modo alguno de sus atenciones domésticas y de la afición al ahorro. Tampoco debe imponérseles más trabajo del que

---

⁷⁹⁷ LLEÓ XIII: *Rerum novarum*. http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/es/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_15051891_rerum-novarum.html [31 de març de 2015].

⁷⁹⁸ *Ibidem*.

puedan soportar sus fuerzas, ni de una clase que no esté conforme con su edad y su sexo. Pero entre los primordiales deberes de los patronos se destaca el de dar a cada uno lo que sea justo”⁷⁹⁹. Tots aquests deures, però, no serien fructífers i dignes de respecte si no anaven acompanyats d’uns valors espirituals catòlics, fet que situava l’Església en el bell mig de les relacions socials amb un paper arbitral i reconciliador que resultava fonamental.

L’encíclica *Rerum Novarum* (1891) tindrà una gran ressonància que portarà a la progressiva formació d’un corrent doctrinal que volia anar més enllà de la tradicional reacció contrarevolucionària que havia caracteritzat la postura de la jerarquia catòlica durant el segle XIX. Aquesta iniciativa, que rebrà el nom de catolicisme social, pretindrà “configurar un nou model de societat cristiana que suposés, teòricament, una alternativa al model socialista i liberal”⁸⁰⁰. La voluntat del catolicisme social serà la superació de la lluita de classes – concepte que, com hem vist, l’Església catòlica no accepta com a vàlid – i la creació, a través d’una transformació moral, d’una societat corporativista basada en l’harmonia entre classes.

Per tal d’assolir aquests objectius a Catalunya, es van impulsar diverses associacions gremialistes on es va fomentar la reconciliació entre patrons i treballadors, així com els seus òrgans d’expressió entre els que sobresurt la *Revista Social* (1902-1907). Poc a poc, però, es va explicitar que la convivència d’aquests dos grups podia dissuadir molts dels seus possibles membres a l’hora d’ingressar-hi, de forma que s’anirà imposant lentament un canvi d’estratègia a la recerca d’una major efectivitat. Aquesta arribarà l’any 1907 amb la creació d’Acció Social Popular (ASP), la qual prendrà com a portaveu la pròpia *Revista Social*, que ara afegirà al seu nom l’adjectiu de *Hispano Americana*⁸⁰¹. La iniciativa d’aquest viratge va recaure en el jesuïta Gabriel Palau (1863-1939), personatge de gran rellevància en aquesta conjuntura, el qual va tractar de transportar el seu coneixement del catolicisme social europeu a l’àmbit peninsular. Des de la ciutat comtal, i en mig d’un ambient cada cop més radicalitzat, Palau també assumirà la direcció del projecte de creació d’unes Unions Professionals que s’unien en la Federació Obrera Social Catalana, totes elles expressions sindicals catòliques que arribarien a la seva màxima popularitat el 1915 amb 27.532

---

⁷⁹⁹ Ibidem.

⁸⁰⁰ BENGOCHEA, Soledad: *El catolicisme social a Catalunya (finals del segle XIX-1919)*. Butlletí de la Societat Catalana d’Estudis Històrics, 1998, p. 130.
<http://www.raco.cat/index.php/ButlletiSCEH/article/view/149190> [30 d’agost de 2015]

⁸⁰¹ La *Revista Social Hispano Americana* es publicarà sota aquesta capçalera entre 1907 i 1922, moment en què *Catalunya Social* ja havia pres el testimoni del catolicisme social català.

afiliats⁸⁰², però que malgrat tot mai reeixiran i que finiran el 1916 amb la dimissió del propi pare Palau i el seu trasllat a Buenos Aires. Aquest abrupte tall ha estat interpretat de manera diversa segons la historiografia. Els historiadors José Andrés-Gallego i Antón M. Pazos posen l'accent en el tarannà del propi Palau, assenyalant que “algunos superiores de Palau recelaban de su actuación; consideraban su labor artificiosa e inflada, veían al jesuita implicarse más de lo debido en cuestiones de administración económica, incluso en detrimento de sus deberes como religioso, y sabían que el carácter difícil de Palau venía suscitando roces con otros dirigentes socialcristianos”⁸⁰³. Bengoechea, d'altra banda, es mostra més comprensiva amb ell i remarca que “a Palau no se li perdonava i se l'imputava – sobretot la jerarquia eclesiàstica – que pretengués dirigir des de Barcelona l'acció social catòlica de tot Espanya, sota la pretensió de sostenir una obra nacional”⁸⁰⁴. Sigui com sigui, en tot cas el que s'evidencia és la incomprensió per part d'alguns sectors de les jerarquies catòliques espanyoles de l'aposta de Palau. El seu bandejament de l'interclassisme va ser corregit en els anys següents amb el retorn a uns esquemes més tradicionals on primava la tasca assistencial per sobre de la sindical. És en aquest context on veuran la llum Acció Popular i la publicació *Catalunya Social* (1921-1936).

Acció Popular fou una associació creada l'any 1916 sota la protecció d'Enric Reig, antic bisbe de Barcelona i recent arquebisbe de València, a partir de les cendres d'Acció Social Popular. Les diferenciava el caràcter contemporitzador i ben llunyà de les vel·leïtats obreristes amb què flirtejava el pare Palau. Així, tot i que existeix un matís de continuïtat entre les dues organitzacions, era evident que Acció Popular resultava molt més complaent amb els projectes de la jerarquia catòlica, tant pels seus plantejaments com per les persones que es trobaven al capdavant de les seves iniciatives. En aquest sentit, la creació d'una publicació que transmetés els seus punt de vista, va esdevenir un puntal essencial de l'Acció Popular. Aquest va ser el paper que jugà *Catalunya Social* (1921-1936), un setmanari dirigit per Ramon Rucabado i que es publicarà des de la seva fundació el 30 d'abril de 1921 fins al 17 de juliol de 1936.

Ramon Rucabado i Comerma (1884-1966) va ser un escriptor i publicista identificat amb la defensa del catalanisme i del catolicisme social. Des del 1906 el trobem vinculat a

---

⁸⁰² CUENCA TORIBIO, José Manuel: *Catolicismo social y político en la España contemporánea (1870-2000)*. Madrid: Unión Editorial, 2003, p. 267.

⁸⁰³ ANDRÉS-GALLEGO, José; PAZOS, Antón M.: *Cien años (y algo más) de catolicismo social en España*, dins de PAZOS, Antón M. (coord.): *Un siglo de catolicismo social en Europa, 1891-1991*. Pamplona: EUNSA, 1993, p. 61.

⁸⁰⁴ BENGOCHEA, : *El catolicismo social...* op. cit., p. 145.

diversos projectes d'inspiració noucentista com l'organització del primer Congrés Català d'Economia de 1908, la vicepresidència d'educació del CADCI i les tasques de la Societat d'Estudis Econòmics. El 1914 s'incorporarà a la comissió d'Educació General de la Mancomunitat de Catalunya, sota la direcció d'Eugeni d'Ors (1881-1954), al qual continuarà molt vinculat en l'experiència dels Amics de la Unitat Moral d'Europa. Aquesta primera manifestació d'aversion al fenomen bèl·lic, molt vinculat al guiatge de *Xènius*, s'anirà, però, desenvolupant en els següents anys en col·laboracions amb altres publicacions, com serà *La Revista*. En aquesta publicació, a més, Rucabado començarà a plantejar un discurs que mixturarà el rebuig a tots tipus de violència, el qual s'articularà com a resposta de la creixent conflictivitat social catalana. En aquest sentit, Rucabado assenyala la contradicció entre aquells que havien denunciat la violència internacional però, paradoxalment, no tenien cap complex a l'hora de mostrar-se comprensius amb la violència social: “¿Per què aquestes castes, per què aquests exclusivismes, per què aquesta guerra i aquest *homo homini lupus*? Obrers som tots davant de Déu, i bones obres el nostre únic cabal. / [...] Va destruint vides i consciències el foc de la lluita de classes”⁸⁰⁵.

Aquesta interpretació anirà sent cada cop més explícita a mesura que ens endinsem en els anys més durs del pistolisme. El paral·lelisme entre la guerra europea i la guerra barcelonina és ben evident en l'article *El profund civisme* de maig de 1919: “ ‘Aquesta guerra és guerra civil’ digueren els amics de la unitat moral d'Europa en agost de 1914. Es guerra dins una ciutat. També ara farem nosaltres en aquests moments, a casa nostra, igual clam: ‘Aquesta guerra és guerra civil’. / Topen coses insolubles, eternes. L'Autoritat del Treball, L'Execució del Treball. I nosaltres, que tenim el cor al Treball, és a dir, a tot arreu, voldríem aixecar les mans també ‘au-dessus de la melée’. La ciutat nostra és la ciutat de la gent de bona voluntat de banda i banda. Ciutat, paraula que és un compromís de convivència i un veto a tot egoisme. / Ciutat, terme que enclou respectes sacres: nosaltres hem treballat per sa unitat moral. I ara que la veiem tan trencada, constatem que el trenc ja és rovellat, de tan vell. / Es que tots hi érem a trencar-la. Els uns oblidant els altres i vivint només per a si mateixos, els altres vivint només contra els uns, i en si mateixos no pensant gens; aquells, febles davant l'amenaça; aquests, indiferents davant la violència, i tots plegats dissociant-se i vivint vides divergents, i tots plegats entronitzant la pura força. / I la ciutat dels esperits gemega de tots costats, perquè fuig d'ella tothom. I sense l'esperit, qui no fracassarà? [...] / La matèria és poca i temporal: l'esperit, immens i etern: n'hi ha abundor

---

⁸⁰⁵ RUCABADO, Ramón: Más enllà de la guerra social. *La Revista*, núm. 73, 1 d'octubre de 1918, p. 337.

per a tothom. Sols en ell pot fonamentar-se la pau civil⁸⁰⁶. L'article, que salvant les distàncies – temporals i de protagonistes –, podria tenir unes certes similituds en la seva terminologia i esperit de reconciliació del llavors encara inèdit *La ciutat del perdó* (1909) de Joan Maragall (1860-1911), demostra el mateix esperit catòlic d'entesa i assumpció de les respectives culpes tot cercant una síntesi espiritual.

El més interessant de l'ús del llenguatge que fa Rucabado és la identificació de la Ciutat com a univers de convivència, fet que li permet anar d'allò universal a l'àmbit local amb extrema naturalitat, conduint-lo al seu torn a la igualació dels països contendents amb les classes en lluita. Un cop realitzada aquesta transposició, l'adaptació del binomi guerra-pau a tots dos entorns resulta evident, i Rucabado se situa clarament al costat dels que desitgen la pau. És evident, doncs, que el que reivindica en aquests instants és el que es considera en el present treball com un pacifisme absolut, amb uns matisos que com tindrem ocasió de veure el situen dins de la tradició religiosa catòlica. La defensa d'aquesta postura li permetrà combatre i denunciar qualsevol tipus de violència, especialment aquella derivada de l'àmbit sindical en el context del pistolerisme. D'aquesta manera, Rucabado entra en la disputa política pel control dels obrers assenyalant el que ell considerava una profunda contradicció.

En el seu llibre *Socialisme espiritual* (1919), la relació entre tots aquests elements és claríssima: “La oposició i la lluita són naturals als homes, donada la limitació de les facultats de cadascú, que fan que mai puguí ningú assolir tota la veritat de les coses, i donada la diversitat d'elles, perquè mai cap home pot percebre les mateixes coses sota els mateixos aspectes que cap altre. Mes, la lluita és també una contradicció de la naturalesa humana perquè l'home tendeix a la pau i a l'harmonia i considera que l'acord és un bé i el desacord un mal. La lluita és un dolor, una càrrega que pesa damunt els homes, que els hi és pròpia i contradictòria: un mal natural. Ja que la lluita és inevitable, doncs, sembla que els homes haurien de tendir a aliviar-la, a disminuir aquesta contradicció, a abreviar aquest dolor, fent-lo el més lleu i passador possible. / Desgraciadament, no així passa. [...] S'arriba fins a fer oblidar les tendències naturals de l'home, i a capgirar-li els sentits fent-li creure que la guerra és un bé i la pau un mal: que l'acord és un mal i el desacord un bé; i que són la oposició implacable i l'odi les veritables finalitats de l'home a la terra. / [...] S'ha inventat un mot que és tot un programa, i el seu enunciat enclou un sentit profundament inhumà:

---

⁸⁰⁶ RUCABADO, Ramón: El profund civisme. *La Revista*, núm. 85, 1 de maig de 1919, pp. 101-102.

guerra de classes, lluita de classes. [...] / És significatiu com el mot d'ordre guerra de classes és posat com una revenja de la guerra de races, de la guerra de pobles. Els partidaris de la lluita de classes, els que amb més fúria encenen la guerra intersocial són pacifistes, són els que més abomenen de la guerra internacional, empleant per a condemnar-la un humanitarisme que obliden de seguida a l'acceptar la lluita civil amb totes les seves devastacions, amb la seva refinada barbàrie»⁸⁰⁷.

Aquest text té un doble interès per a l'anàlisi. El primer és l'evidència del que ja havíem definit com una escaleta que Rucabado identifica com a un element que pot desgastar l'obrerisme revolucionari, és a dir, la conflictiva relació entre el pacifisme relatiu que estaven defensant aquestes organitzacions i una visió més absoluta que podien mantenir algunes de les seves bases. El catolicisme social trobarà allà un punt de desgast per als seus competidors i Rucabado incidirà en aquesta estratègia. El segon element d'interès, d'altra banda, l'hem de situar en el fet que Rucabado – de manera ben explícita tot i que potser irreflexiva atesa la seva estratègia dialèctica – atorga categoria de pacifistes a tots aquells que s'oposaven a la guerra internacional, acceptant la diferència conceptual entre violència internacional i social. Aquest fet, però, consolida la idea que l'ús del terme pacifista era utilitzat en aquells anys com un concepte lligat principalment a la guerra entre Estats, deixant la seva crítica circumscrita en la discussió sobre la moralitat de la violència social. És per això que, uns paràgrafs després dels abans reproduïts, Rucabado abundarà en aquesta consideració: “entre guerra i guerra internacionals àdhuc consideran-les inevitables, hi ha llargues èpoques de pau, que tothom s'ha d'esforçar a fer indefinides. En la guerra social com que els antagonistes estan movilitzats i actuen sempre, per causa de la vida social mateixa, la lluita, imperant el principi de la guerra de classes, no pot tenir treva ni acabament. / Per això tots els que creguin que l'home ha nascut per a la pau, que sols en la pau hi pot haver justícia, treball, llibertat i benestar, que sols en pau pot subsistir l'humanitat organitzada, en aquests moments en que la guerra social s'aixeca com un fantasma que vol cobrir el món amb la seva ombra, convé que aixequin la veu i recordin al poble que l'amor és el sentiment més excel·lent de l'home”⁸⁰⁸.

En els següents temps, Rucabado deixarà alguns testimonis de la seva adscripció al pacifisme en les pàgines de *Catalunya Social*, setmanari que com hem explicat defensa els punts de vista del catolicisme social a Catalunya. Així, veurem com al llarg de la dècada dels

---

⁸⁰⁷ RUCABADO, Ramón: *Socialisme espiritual*. Barcelona: Llibreria Verdaguier, 1919, pp. 7-12.

⁸⁰⁸ Ibidem.

20, Rucabado impulsa – sovint a través d'aquesta publicació – l'adaptació de la idea arbitral de Torras i Bages i assenyala la necessitat d'introduir un clar matís d'espiritualitat catòlica en els esforços del pacifisme internacional. Un bon exemple d'aquesta acotació és l'editorial *El pacifisme de Harding. Adherint-nos; però...*, on s'analitza l'estat del pacifisme: “de pocs anys an aquesta banda ha entrat el furor de les organitzacions pacifistes. / La pobra humanitat, cada vegada mes adolorida, cerca canviar continuament de posició; però no aconsegueix mes que canviar de dolor. / Tots els treballs pacifistes amb aquelles conferències de la pau de La Haya, amb el palau aixecat en terres holandeses, amb les noveles anti-guerreres de la Comtessa Berta de Suttner, acabaren en l'immensa conflagració europea. / I després d'aquella tragedia, que va desgarrar les entranyes d'Europa, que fou la viva plasmació del dolor humà enmitj de la civilització materialment mes refinada, tornà el somni del pacifisme a excitar les imaginacions mes vives, i fou en Woodson Wilson, el qui ens regalà la Lliga o Societat de les Nacions, nascuda amb el ferment de l'odi. [...] / No; la guerra, com la malaltia, com la fam, no desapareixerà mai del mon. Podem atenuar els seus efectes; no destruirles. / I l'atenuació no pot venir més que per un camí: el del domini de l'esperit, i, en termes pràctics, el de la cristianització de la Societat”⁸⁰⁹. Malgrat que es plantegin en aquest article certs dubtes sobre la ruta seguida per la diplomàcia internacional – especialment respecte al nou president nord-americà Warren G. Harding (1865-1923) – cal dir que s'intueix una clara simpatia pel que havia representat el wilsonisme per l'evolució del pacifisme, tal i com es veurà en l'editorial que anys després es dedicarà a la mort de l'ex-president: “es veritat que l'obra del pacifisme està encara lluny de la realitat internacional, per dissort. I en aquest sentit semblaran visionaris els que a ella es consagrin. Però, com negar la simpatia que en tot esperit equilibrat desperten els intents de les Conferències de La Haya, i el Museu Juan de Bloch ginebrí, i l'intent d'agermanar les nacions en una lliga o societat?”⁸¹⁰

Uns mesos més tard, *Catalunya Social* (1921-1936) tornarà a fer un exercici de reflexió retrospectiva sobre els anys de la Gran Guerra i les mesures pacifistes preses amb posterioritat i mantindrà un discurs en la mateixa línia, tot i que força més explícit en la denúncia del materialisme que havia portat a la conflagració mundial: “Poques coses restaren en peu integument. Quan hom hi pensa s'esgarrifa. Solament l'Església de Crist pot vantar-se d'haver sortit incòlume de la mundial catàstrofe. Incòlume i rejuvenida. / Aquesta és la primera lliçó que cal treure de la Guerra Gran. / La segona lliçó és tan

⁸⁰⁹ El pacifisme de Harding. Adherint-nos; però... *Catalunya Social*, núm. 30, 19 de novembre de 1921, p. 1.

⁸¹⁰ Woodrow Wilson. *Catalunya Social*, núm. 145, 9 de febrer de 1924, p. 1.

important i exemplar com la primera. Vet-la aquí: el crac de la civilització moderna. Els homes, inflats pels avenços materials en tots els ordres de la vida, havien prescindit de Déu. [...] / Fa sis anys de l'armistici que posà fi a la monstruosa hecatombe sens parió en la història del llinatge humà, i encara està per fer la pau. / L'home, és a dir, l'home portat per la supèrbia, no escarmenta mai. / Sis anys fa que estudien com forjar la pau els homes que tanta responsabilitat tingueren en la guerra, i la pau no acaba de fer-se. És que volen prescindir del Príncep de la Pau, que és Crist, per a plasmar-la i, naturalment, no la poden fer reeixir. / I d'un Congrés de la Pau a un altre Congrés pacifista; d'un Tractat de pau a un Tractat d'aliances; d'una Conferència d'ambaixadors a una altra de caps de govern... i tot com si res. / Es constitueix la Societat de les Nacions per tal d'assegurar la pau als guanyadors de la guerra, però cap d'ells no queda tranquil. Ara maquinen nous atuellers per a endegar aqueixa simulació de pau de què gaudim a falta de cosa millor, però no troben els mitjans. Volen prescindir de la llum i la influència de l'Església, i allí els teniu, a Ginebra, fent el paper més ridícul que han fet mai en els curs de la història dels Poders públics. I aquesta és una altra lliçó tan important com les tres primeres”⁸¹¹.

La denúncia de la inoperància de la Societat de Nacions és, doncs, evident malgrat que dolorosa per ser un projecte que ha estat manifestament simpàtic a la línia discursiva de *Catalunya Social* (1921-1936). Així i tot, el sentiment d'exclusió de l'Església és manifest en la publicació i això també els porta a la seva vindicació, suggerint novament de manera implícita que l'autèntic pacifisme que necessita el món és el d'inspiració catòlica: “Feren fallida les democràcies. Feren fallida les aristocràcies. Feren fallida les monarquies absolutes i les constitucionals. Feren fallida tots els homes d'Estat. Feren fallida el socialisme i el pacifisme. / Solament l'Església – quin bo fa de repetir-ho! – es mantingué en son lloc de sempre i segons el seu esperit diví: Una, justa, equànime, magnànima, compassiva, exemplar i pacificadora”⁸¹². Inferim amb facilitat, però, que aquest fracàs del pacifisme s'identifica amb altres corrents i interpretacions del pacifisme que no eren les de l'internacionalisme de Benet XV (1854-1922). Es tracta, per tant, de marcar distàncies amb els fracassos d'una Societat de Nacions massa liberal en el seu pacifisme i amb un moviment obrer català desfermat a les demandes materials per la via violenta.

Per tal de confirmar que aquestes distincions conceptuals eren també pròpies del catolicisme social de l'època tenim el testimoni d'un destacat article que, sota el títol *La*

---

⁸¹¹ Després de deu anys. *Catalunya Social*, núm. 178, 27 de setembre de 1924, p. 2.

⁸¹² *Ibidem*, p. 3.

propaganda social catòlica i l'internacionalisme pot resultar molt més esclaridor. Es tracta d'un article que recull el contingut d'una conferència dictada per Joan Bastons en el marc d'un cicle concertat per la Joventut Social, organització de caràcter catòlic davant la qual l'orador afirma el seu desig que "els propagandistes catòlics donessin als estudis del pacifisme més importància de la que, desgraciadament, se n'hi ha vingut donant fins ara"⁸¹³. Per tal d'assolir aquest objectiu, el conferenciant va instruir els assistents amb una dissecció del que ell considerava que conformava el pacifisme. Segons la crònica, la introducció fou una dissecció de caràcter conceptual, indicant que "un estudi complet del pacifisme hauria de comprendre dues grans branques: pacifisme social i pacifisme internacional; l'un treballa contra la guerra entre classes, i l'altre contra la guerra entre nacions. Així ho entengueren els homes del Tractat de Versalles al crear, al costat de la Lliga de Nacions, una Organització internacional del Treball"⁸¹⁴. Cal dir, però, que malgrat aquesta divisió, en cap moment de la resta del text es tornarà a fer esment del pacifisme contra la guerra de classes, fet que pot ser interpretat com la demostració del caràcter oportunista de la divisió donat el context polític i social en què parlava Bastons, o bé per l'escassa trajectòria històrica que aquest tipus de pacifisme podria tenir. Així, tot i podent ser certa la segona hipòtesi, semblaria més versemblant que es tractés d'un recurs interessat per part del ponent amb la intenció de marcar distàncies amb el pacifisme relatiu de grups que sí sustentaven en aquells moments la violència social.

Centrant-se en el pacifisme internacional, Bastons afegirà que aquest compta amb una "immensa bibliografia", per la qual cosa jutja "precís fer tries i classificacions"⁸¹⁵. En aquest sentit, observarà que "visiblement, es destaquen tres períodes de literatura pacifista. Dels temps clàssics fins al segle XIX; segle XIX i XX fins a 1919; i des de la fundació de la Lliga de Nacions, en 1919, fins ara". Una primera consideració ja ens indica que la consciència que el pacifisme contemporani ha significat un veritable salt qualitatiu en el seu grau reivindicatiu i la seva incidència social, fet que s'intensifica amb la Gran Guerra. Ho corroborarà en línies posteriors considerant que "en el primer període hi abunden palpitations rudimentàries d'esperit pacifista, però no hi ha cap obra acabada, ni cap doctrina sistemàtica. Són manifestacions fragmentàries i esporàdiques que broten a la bona de Déu al mig d'obres literàries"⁸¹⁶. Per contra, "en el segle XIX neix el veritable pacifisme antiguerrier com a doctrina filosòfica i política. Deuen estudiar-se organitzacions, homes i

---

⁸¹³ La propaganda social catòlica i l'internacionalisme. *Catalunya Social*, núm. 140 bis, 5 de gener de 1924, p. 8.

⁸¹⁴ Ibidem.

⁸¹⁵ Ibidem.

⁸¹⁶ Ibidem.

escoles i doctrines pacifistes. [...] / Les doctrines pacifistes poden reduir-se a quatre escoles: la mística tolstoiana, la socialista, la patronitzadora de l'arbitratge i la catòlica”⁸¹⁷. En aquest punt, resulta significatiu veure com aquesta divisió en escoles coincideix en gran manera amb les línies fonamentals proposades al present treball – entenent l'arbitratge com un element bàsic de la tradició liberal –, malgrat que s'afegeix la tolstoiana com un element separat de la vinculada al moviment obrer.

Bastons, seguint el relat de la crònica, dedicarà els seus esforços a refutar les tres primeres escoles per finalment ressaltar la pròpia del catolicisme. Seguint els apunts de *Catalunya Social* (1921-1936), veiem que l'autor argumentà d'aquesta manera: “La tolstoiana, si bé es funda en màximes evangèliques, esdevé utòpica al prescindir del pecat original i no comprendre la naturalesa humana. La socialista és insincera i falsa. La seva literatura és violenta i agressiva. Les solucions de la tercera es ressenten de la falta de justícia en els tribunals internacionals i de la falta de ganes de complir per part de demandants i de demandats”⁸¹⁸. Finalment, sentenciarà que l'escola cristiana catòlica és “l'única que es fonamenta sobre bases sòlides, en quines apoia la seva doctrina de fraternitat universal; única que té per fundador el Déu de l'amor sense límits i del perdó sense reserves mentals”⁸¹⁹. En aquesta línia de pensament situarà l'obra d'Ambròs de Milà (337-397), Francesc d'Assís (1182-1226), Francisco de Vitoria (1483-1546) i Francisco Suárez (1548-1617). A més, afegirà que aquesta escola és també l'única que “té un representant internacional, el Papa, al qual dóna el suprem poder de fallar plets entre pobles amb desinterès i esperit de justícia”⁸²⁰. És evident, doncs, la coherència amb la línia oberta per la càtedra de Sant Pere durant la Primera Guerra Mundial (1914-1918), cosa que serà també recollida en emparentar aquest moviment a nivell català amb el seu màxim intèrpret, analitzat ja en pàgines anteriors: “a Catalunya, l'internacionalisme papal ha sigut glossat notablement pel plorat bisbe Torras i Bages, en una pastoral alabada pels articulistes estrangers i recomanada pel Papa Benet XV”⁸²¹.

A partir del coneixement d'aquesta postura, podrem entendre que una gran part dels articles que parlin de pacifisme publicats a *Catalunya Social* (1921-1936) des dels seus inicis ho facin per criticar les altres tradicions o postures vers la violència que es presenten

---

⁸¹⁷ Ibidem.

⁸¹⁸ Ibidem, pp. 8-9.

⁸¹⁹ Ibidem, p. 9.

⁸²⁰ Ibidem.

⁸²¹ Ibidem.

per part de Bastons. En aquests escrits, a més, ja podrem començar a intuir la creixent radicalització de la política espanyola i europea, avançant de manera prematura l'auge dels totalitarismes que serà evident als anys 30. Si atenem a l'extrema esquerra, aquestes actituds ja s'inicien amb l'eclosió del pistolisme. En aquest sentit, Rucabado denunciarà la violència que s'associarà al sindicalisme, tot assenyalant la seva deriva a pràctiques purament criminals. L'acusació serà clara i evident: introduir als joves en la dialèctica de la violència, allunyant-se de les recomanacions de pau pròpies de l'Església catòlica. Així, afirmarà: “els Sindicats han estat l'escola on centenars, milers de joves, de bons xicots i nois d'ànima verge, han sigut escalfats de cap i armats amb la browning i llençats a... actuar! I un cop s'ha passat el Rubicó, un cop s'ha perdut el respecte al vessar sang humana, el mateix es mata un home per a executar els decrets del Sindicat, que per a pendre-li la saca de diners que porta a coll. / I aquest crim d'haver fet de cents i mils de bons minyons, uns pistolers assassins i uns bandolers de pel·lícula, jamai, jamai podrem perdonar-lo al Sindicalisme”⁸²². Aquesta especial sensibilitat cap a l'apropament dels joves – i infants – a la violència també es pot resseguir en altres textos de Rucabado on denuncia la seva banalització a través de la seva transformació en joguina: “En vigílies dels Reis és l'hora d'advertir als pares de família, als mestres i a tots aquells de qui depengui la tria de presents per als nens, sobre un objecte que ja fa temps que es veu en mans de criatures, i que moltes botigues ofereixen en els presents dies: les petites brownings de joguina. / La visió d'aquesta arma – eina de mort, oculta i de traïdor – ha d'evocar en tothom el record dels atemptats i assassinats que es venen cometent ja fa més de tres anys [...]. / Cal meditar sobre el que representa, per a un infant, tenir una browning per joguina. Cal haver vist pels carrers noiets jugant amb brownings, ni que siguin de llauna o de cartró. Quin gest! Quines actituds! Quin exercici, el de treure's de la butxaca la pistola automàtica i fingir que es dispara sobre el company de joc. [...] Criatures entrenant-se a imitar el gest de l'assassí, el gest que omple de sang els nostres carrers, i de cadàvers els cementiris i de vergonya la ciutat i sa justícia. / Jugar a assassins! Jugar a fer atemptats personals! No hi haurà qui protesti d'aquest esgarriós costum infantil, introduït per fabricants sense consciència i per pares de família que saben contemplar tranquilament com els seus fills aprenen la pose i l'art d'assassinar?”⁸²³ S'ha de dir, però, que Rucabado estableix una diferència entre la dignitat del browning i la del fusell, donant una cobertura diferent a l'activitat de l'exèrcit pel seu caràcter de defensa nacional: “Perquè les armes de guerra tenen una noblesa. Espases, fusells, canons, parlen de quelcom que és, al cap d'avall, tan humà com la defensa

---

⁸²² RUCABADO, R.: De pistolera a bandolera. *Catalunya Social*, núm. 75, 30 de setembre de 1922, p. 8.

⁸²³ RUCABADO, Ramon: *Angoixes socials*. Barcelona: Editorial Políglota, 1923, pp. 88-90.

civil i patriòtica – de quelcom que ni els mateixos pacifistes de Rússia, els bolxevics, amos del poder, han pogut suprimir, creadors que són ells, del militarisme roig. – De manera que les armes d'exèrcit, si bé evoquen les desgràcies de la guerra, també fan pensar en la propugnació armada del país, i, si tant voleu, els ideals, àdhuc revolucionaris, quan aquests ideals són prou eficients per a llançar la gent al carrer, a vèncer o a morir⁸²⁴. En definitiva, resulta molt òbvia la repulsió que es troba en Rucabado respecte del pistolerisme, molt pitjor a nivell ètic que la dels exèrcits, sense convertir-se el publicista catòlic ni molt menys en un propugnador de la guerra, com veurem posteriorment.

La denúncia de la deriva cap a la violència de l'esquerra és un fenomen que utilitzarà *Catalunya Social* (1921-1936), com és lògic, per assenyalar el caràcter no absolut del pacifisme de tradició obrera. Per demostrar-ho només calia conèixer el dia a dia barceloní a principis de la dècada dels 20, però més endavant aquest fet també serà reproduït en l'àmbit internacional. Les notícies arribades des de Rússia, immersa en una vasta guerra civil, també deixà molts exemples del caràcter bel·licós del bolxevisme. Aquesta qüestió no només va ocupar línies del setmanari, sinó que també s'explicità de forma gràfica en llocs destacats. Valgui com a exemple la portada del dia 13 de juny de 1925⁸²⁵, on es mostra un comunisme consolidat al poder i amb una certa trajectòria al poder repleta d'experiències violentes, tant en el context de la Guerra Civil Russa (1917-1923) com en la persecució de l'enemic ideològic:

---

⁸²⁴ Ibidem.

⁸²⁵ Els comunistes a l'oposició. Els comunistes quan governen. *Catalunya Social*, núm. 214, 13 de juny de 1925.

Els comunistes a l'oposició

Nosaltres no som partidaris, ni de lluites, ni de violències. Volem que es respecti a tots els homes. Tots som germans.

Els comunistes quan governen

—Voleu dir, company, que no en fem un gra massa? I aquell pacifisme que predicàvem quan érem a l'oposició?

—No siguis il·lús. Ara governem i els que governen fan allò que els convé.

L'URSS queda retratada en la vinyeta com un Estat on el militarisme i la repressió contrasten amb les promeses de pau realitzades durant la Primera Guerra Mundial (1914-1918). Les sagnants i desacomplexades actuacions de l'Exèrcit Roig havien posat en crisi la consideració de la Revolució soviètica com una manifestació de pacifisme, doncs aquest s'havia abandonat en favor de la consolidació del poder. En aquest sentit, però, la imatge no només denuncia la deriva del comunisme, sinó que assenyala una característica pròpia

de la política moderna, caracteritzada per la diferència maquiavèlica entre el que es “predica a l’oposició” i el que es “fa al govern”. La manca d’unes bases morals sòlides en el pacifisme de tradició obrera són les que novament s’estan condemnant. Per tant, s’indica que es un pacifisme fals, circumstancial, interessat, en la línia de les opinions consignades en boca de Joan Bastons durant la seva conferència de 1924.

Rucabado consolidarà aquesta opinió tres setmanes després en resposta a un article titulat *La guerra, la pau i els dependents de Comerç* publicat per Ràfols i Camí⁸²⁶ a *La Lluita. Publicació mensual de la Federació de Dependents de Catalunya* (1923-193?). En aquest, Ràfols afirma que la Internacional obrera és la genuïna representant de la pau i la que resoldrà els conflictes entre els pobles, cosa que no compartirà Rucabado. La resposta, encapçalada per una cita de *L’enigma de la guerra* (1915) de Torras i Bages (1846-1916), titlla de “curanderos” aquells que prometen la panacea en aquest terreny, més encara quan la seva fórmula és antiga i plena de fracassos: “caldria fer avinent als qui han embarcat amb aquest reclam els nostres dependents en la nau de la internacional sindicalista que el cartell de l’abolició de la guerra per una acció solidària del proletariat, és tan vell com coronat amb el més ressonant dels fracassos tantes vegades com l’assaig s’és fet”⁸²⁷. Seguidament, Rucabado enunciarà una nòmina d’aquests fracassos que s’acumulen des de mitjans del segle XIX, tenint com a pecat original la Guerra franco-prussiana (1870-1871): “la Internacional primera, que negava la pàtria [...] tenia escrita també al seu programa la lluita contra la guerra, perquè segons els marxistes la guerra és un afer de burgesos, del capitalisme, i els obrers que en són les principals víctimes no hi han de prendre part, sinó al contrari oposar-s’hi, fent-la impossible per la negativa concertada a batre’s. Quan va esclatar la guerra entre França i Prússia l’any 1870, els internacionalistes mogueren ja alguns actes de protesta, absolutament inútils, i això que la primera Associació Internacional de Treballadors, fundada en 1864, tenia llavors tota la puixança, la primera empenta de la seva virginitat. Però els seus adeptes, que no pogueren minvar ni en una llàgrima ni en una víctima els horrors de la guerra franco-alemanya de 1870-71, foren, sí, capaços i aptes per a afegir-hi moltíssimes més víctimes, llàgrimes i ruïnes, desfermant la revolta terrible de la Commune de Paris”⁸²⁸

Seguint amb els retrets, Rucabado seguirà exprimint el camí de la violència revolucionària: “cal sens dubte carregar en el compte dels internacionalistes [...] les

---

⁸²⁶ Cooperativista de simpaties socialistes. Després del fracàs de la UFNR el 1914, donarà suport a la Unió Catalanista de Doménech Martí i Julià.

⁸²⁷ RUCABADO, R.: La internacional i el pacifisme. *Catalunya Social*, núm. 217, 4 de juliol de 1925, p. 4.

⁸²⁸ *Ibidem*.

violències comeses per la branca més esquerrana del moviment, pels qui seguint a Bakunin es separen de Marx dividint la Internacional primera, fundant l'Aliança, etc., pels revolucionaris que inventaren la teoria, i la pràctica!, de la 'propaganda pel fet' [...], amb la història paorosa de l'anarquisme a casa nostra, tot el qual omple la fulla dels serveis prestats a la causa de la pau i de la humanitat, pels adeptes més actius de la doctrina enemiga de la pàtria i abolidora de la guerra"⁸²⁹. I pel camí del rastre de sang impregnat a terres catalanes, arribarà Rucabado a la Setmana Tràgica: "Segurament cridarà l'atenció saber – potser més que a ningú al mateix company Ràfols – que la Internacional mateixa d'Amsterdam⁸³⁰ en la seva època de constitució, l'any 1909, acordà, segons llegeixo a l'*Annuaire du Travail* (1923, pàg. 56), felicitar els obrers espanyols que respongueren a una ordre de mobilització amb una vaga general. Es refereix això al moviment revolucionari de juliol d'aquell any, que no tingué per resultat l'impedir l'embarc de soldats per al Marroc ni estalvià als d'allí baix un mort ni un ferit, però que tingué la virtut de desfogar-se en els incendis, saqueigs i assassinats de la Setmana Tràgica, afegint a les víctimes de Melilla les de Catalunya i als horrors d'allí baix la destrucció aquí de cinquanta esglésies i institucions socials només que a Barcelona, i moltíssimes d'altres en diverses ciutats de la nostra terra"⁸³¹.

Finalment, en aquesta relació de desastres, Rucabado consigna l'actitud de diverses organitzacions davant l'esclat de la Gran Guerra (1914-1918): "tots els lectors que tenien fa onze anys ús de raó diran si evitaren la guerra europea les organitzacions ni els partits obrers de les nacions en lluita. Cedeixo la paraula a l'*Annuaire du Travail* que en diferents indrets explica el fracàs enorme de les Internacionals, tan sorollós com la guerra mateixa. 'En realitat la Internacional sindical ha estat dissolta per la guerra perquè els líders sindicals de quasi tots els països beligerants es desentengueren (firent bon marché) de la solidaritat internacional de la classe obrera i s'arreglaren completament al costat de la burgesia'. / [...] 'La guerra portà la fallida de la II Internacional i la fórmula: 'Proletaris de tots els països, uniu-vos!' no va ésser més que una frase buida de sentit. [...] Va ésser allò l'enderroc de la Internacional Segona'."⁸³²

Un cop mostrades les experiències del passat, Rucabado abundarà en els nous moviments associats a l'obrerisme, i concretament al discurs que impulsen els simpatitzants

---

⁸²⁹ Ibidem.

⁸³⁰ Es refereix a la Federació Sindical Internacional (FSI), creada l'any 1901 com agrupació de diverses centrals sindicals europees.

⁸³¹ RUCABADO, R.: La internacional... op. cit. p. 5.

⁸³² Ibidem, p. 5.

de la Unió Soviètica pel que fa a la guerra i la pau. Per fer-ho, el publicista catòlic utilitzarà la mateixa font que en les crítiques històriques anteriors, tot i que introduint els seus seriosos dubtes respecte a la seva intencionalitat i coherència: “l’*Annuaire du Travail*, publicació comunista, que ataca fort a les Internacionals d’Amsterdam i Segona per l’oportunitisme, xovinisme, covardia i traïció dels seus cabdills en el moment crític de la gran guerra, canta l’apologia de la Internacional Tercera, és a dir, de la creada pels bolxevistes, els quals tres anys abans de triomfar a Rússia, i des del primer moment d’esclatar el conflicte europeu mostraren llur intransigència amb capitalistes i amb ‘social-traïdors’ i anunciaren l’aparició de la Internacional nova que no fallaria com l’antiga. Però sabeu quina bandera aixecaren els *pacifistes intransigents* que volien abolir la guerra entre les nacions? La bandera de la *guerra civil*. Lenin escrivia pel novembre de 1914: ‘La tasca de la III Internacional serà preparar el proletariat a la lluita revolucionària contra els governs capitalistes, a la guerra civil contra la burgesia de tots els països’. I Zinoviev escrivia poques setmanes més tard: ‘Hem d’aixecar l’estendard de la guerra civil’, i els mateixos *pacifistes* declaraven en 1915 que les vagues econòmiques s’havien de transformar en vagues polítiques, i formulaven el lema ‘*Guerra civil i no pau social!*’ (pàgs. 18 i 19). Aquests homes, els maximalistes tristament famosos, conqueriren el poder per fi, a Rússia, l’any 1917, i el resultat ja el sabeu: els pacifistes *enragés* han creat un exèrcit formidable, un sistema militarista basat en una inexorable disciplina, ostentant la potència de l’exèrcit i la marina roigs amb un cinisme ben pitjo que els germanòfils i els adoradors del Kaiser. Voldria tenir temps i espai per a reproduir, i dedicar-los al company Ràfols, fragments de l’article (suculent tot ell) que Trotsky escriu a l’*Annuaire du Travail*, sota el títol *L’Armée Rouge*, [...] on el capitost bolxevista parla amb menyspreu de la *fraseologia humanitària i pacifista*, i excita a la *violència* i al *terrorisme revolucionari* els obrers de tots els països”⁸³³.

La conclusió de Rucabado serà evident i li etzibarà a Ràfols com a arma llancívola: “ai, camarada Ràfols, si voleu que ‘la violència mai més torni a immiscuir-se en els nostres plets’, com dieu en la vostra peroració, quina feina se us gira! Us caldrà enderrocar tot aquest cos de doctrina que s’anomena precisament filosofia de la violència obrera [...]. Us caldrà convèncer tots els seus partidaris d’aquí, que bo i saturats de solidaritat obrera, d’internacionalisme i de pacifisme distribuïen entre els nostres obrers a milers les pistoles automàtiques i els ensenyaven a tirar contra els camarades per a aplicar-los aquelles lleis que es formulen amb frases no pas d’un lèxic pacifista, sinó més aviat casernari: ‘pena del

---

⁸³³ Ibidem.

desertor’, ‘servei sindical obligatori’...’⁸³⁴ L’argument és expressat, doncs, de manera ben contundent. El discurs de Rucabado assenyalava els evidents fracassos del pacifisme de tradició obrera des de la seva constitució, així com les seves manifestes contradiccions en l’experiència soviètica i les dificultats d’encaix de la violència internacional amb la violència social, sent com és l’autor catòlic partidari de treballar per un pacifisme absolut.

Queda clar, doncs, que Rucabado rebutja totes aquelles filosofies que promouen la violència com un element constitutiu del seu corpus ideològic. La mateixa inconformitat mostrarà *Catalunya Social* (1921-1936), canviant radicalment de camp polític, amb el feixisme que començava a prendre forma a Itàlia i que ho es posicionava atacant el Partit Popular de Luigi Sturzo, de clara inspiració catòlica. Així, entre el juliol i l’agost de 1925, es publicaran dos articles signats per Giovanni di Roma on s’assenyalava que “la posició en què s’ha col·locat el partit de Mussolini enfront del partit de Don Sturzo ha estat francament hostil” i que “després del Congrés de Torí, la lluita contra els populars esclatà en tot el front feixista amb violència tan aferrissada, que molts varen creure impossible que el Partit Popular pogués resistir la seva escomesa”⁸³⁵. Sobre les raons argüïdes pels feixistes per explicar aquesta animositat, Di Roma en delimita quatre: l’acusació de tebior en la lluita contra el socialisme; l’acusació d’oportunisme polític recolzant diversos governs contraris al seu ideari; la infravaloració dels serveis prestats pel feixisme a favor del catolicisme; i, finalment, seguint les paraules de l’autor pel seu “internacionalisme i pacifisme, negant així els valors nacionals, empetitint el concepte de pàtria”⁸³⁶. Resulta força interessant aquesta acusació, doncs es mostra un reconeixement del rebuig de la violència que també hem pogut trobar en les opinions del catolicisme social català. Pel que fa a la resposta que això mereix per part de Di Roma, veurem com es manté una postura de manteniment de distàncies amb el pacifisme obrer, alhora que no es nega el rebuig a la violència: “no val la pena de prendre en consideració l’acusació de pacifisme internacional. Ningú no pot sostenir que els populars hagin negat mai la pàtria, perquè fora de les seves fites, a l’altra banda de la frontera, volen allargar una mà fraternal a les altres nacions. El seu internacionalisme és més aviat una lloança i una glòria, per ésser una afirmació de l’esperit cristià, a l’ensems que una prudent i fecunda política exterior”⁸³⁷.

---

⁸³⁴ Ibidem.

⁸³⁵ DI ROMA, Giovanni: El partit popular i el feixisme. *Catalunya Social*, núm. 220, 25 de juliol de 1925, p. 4.

⁸³⁶ Ibidem.

⁸³⁷ Ibidem, p. 5.

Dies després, en una segona part de l'article, Di Roma acabarà de marcar les diferències entre feixisme i catolicisme social, que jutja irreconciliables: “el feixista deïfica la nació; el popular subordina la nació a un principi superior, a l'únic absolut: a Déu; el primer exalta la violència; l'altre condemna tota violència, qualsevol que sigui el seu objecte, baldament sigui nacional; el primer resol o es pensa resoldre la qüestió social amb el paternalisme de l'Estat; l'altre, amb el lliure joc de la llibertat civil i de la inserció en ella d'una mínima intervenció de l'Estat, com suggereix en la seva Encíclica Lleó XIII”⁸³⁸. Amb aquesta comparativa, reproduïda a *Catalunya Social* (1921-1936), queda mostrada que la denúncia de la violència no només es limita a la competència amb les forces obreres, però sí que serveix en aquest context per marcar un perfil polític. En el cas italià, això es mostra en la dialèctica contra el naixent feixisme; a l'Espanya de la dictadura de Primo de Rivera encara no s'ha produït aquesta situació de forma tan descarnada i per tant la incomoditat no és manifesta.

En el darrer lustre de la dècada, la temàtica de la violència social anirà decaient i la reflexió entorn al pacifisme tornarà a situar-se fonamentalment al voltant de la seva evolució internacional. La visió que es donarà d'aquest pacifisme serà de recolzament però alhora de decepció pels seus resultats i algunes de les seves orientacions. Un representant d'aquesta línia és Jaume Marxuach (1906-1966)⁸³⁹, el qual assenyala en un article de 1925 que malgrat ser un tema de moda, el pacifisme no sembla assolir els objectius plantejats: “cert que diàriament es celebren conferències internacionals que tracten de desarmament, de garanties de pau i de reducció d'exèrcits; no menys certa és l'existència, efectiva o no, d'una Societat de les Nacions, creada per un home de bona fe, cal reconèixer-ho, la qual és suprem tribunal d'arbitratge internacional; però tot això, lluny d'ésser el senyal de la pacificació del món, és la burla descarada que se'n fa, és purament la fórmula de paper per enganyar i deixar contents els idealistes, mentre que, amb més o menys publicitat, es construeixen cuirassats el tonellatge dels quals mai no havia estat igualat, màquines de guerra amb una potència destructora que deixarà petites les tristes gestes de la gran guerra”⁸⁴⁰. Després d'una breu referència a la lluita de classes, Marxuach arribarà a la conclusió, coherent amb les reflexions pròpies de *Catalunya Social* (1921-1936), que mancava un fons moral en tots aquests esforços: “no es pot buscar la pau imposant-la perquè sí, ha de tenir una base moral, ha d'estar garantida per una humanitat la rectitud de

---

⁸³⁸ DI ROMA, Giovanni: El partit popular i el feixisme. *Catalunya Social*, núm. 221, 1 d'agost de 1925, p. 5.

⁸³⁹ Jaume Marxuach (1906-1966) fou un advocat i escriptor vinculat a l'entorn del catalanisme conservador.

⁸⁴⁰ MARXUACH, Jaume: La pau del món. *Catalunya Social*, núm. 232, 17 d'octubre de 1925, p. 7.

la qual sigui indubitable, per homes d'un fons (jo no trobo més que una paraula per qualificar-lo), d'un fons cristià⁸⁴¹. Dos anys després, Marxuach reblarà aquestes opinions en un altre article titulat *La crisi de la civilització*, que tindrà un caràcter tristament premonitori: “Aquesta és l'educació i exemple que els Estats més importants donen als homes civilitzats de pertot. Així és com vetllen pels interessos dels seus súbdits, exposant-los perquè sí, al sofriment, a la mort, a la ruïna [...]. / Això sí, vindran hores de sacrifici, vindran hores d'angoixa i a canvi d'aquesta educació iniqua, voldrà l'Estat que els seus ciutadans siguin abnegats, els exigirà virtuts cíviques, els glorificarà fins i tot un cop morts, dramàticament, en la tomba d'un soldat desconegut...”⁸⁴²

Una darrera temàtica que es farà recurrent a partir de 1928 serà la preparació i conseqüències del pacte Briand-Kellog, el qual perseguia il·legalitzar la guerra com a forma de resoldre els conflictes entre Estats. La visió que s'oferirà d'aquest fet, sovint en la secció *Fets de la Setmana*, serà força escèptica: “Tothom està convençut que el pacte declarant il·lícita la guerra és pura comèdia ianqui en què prenen part, de grat o forçats, els Estats que temen o esperen dels ianquis; i tothom fa chor al ‘gran esdeveniment’ a punt de tenir lloc a París aquests dies en mig de recepcions i àpats, en lluernadores i epulònics, respectivament. / A què ve tot aquest esclat de pacifisme parençós, mentre als Estats Units prossegueixen, el mateix que a França i a Itàlia, els armaments cada dia més intensos i més extensos a la vegada, i a Londres es fan les proves pràctiques, costosíssimes i esfereïdores, del bombardeig aeri i la consegüent destrucció amb poques hores de la immensa metròpoli?”⁸⁴³ Un mes després, ja es consignen les crítiques a Alemanya i el caràcter inútil del pacte: “A Alemanya tots els diaris sense excepció obriren el foc contra el fal·laç pacifisme francès, mentre tota la premsa francesa aplaudia frenèticament l'arrogant gest del seu ministre de Negocis Estrangers i Kellog rebregava entre les seves mans nervioses el Pacte de la Pau firmat pocs dies abans amb tant de solemnitat i tantes afalagadores protestes pacifistes”⁸⁴⁴. La culminació del ninguneig d'aquesta iniciativa arribarà quan afirmaran que està “destinat a ésser un tros de paper més en els estants dels arxius diplomàtics”⁸⁴⁵ o en la sentència “i el pacte Kellogg, entretant, tan intacte i tan... inútil!”⁸⁴⁶

---

⁸⁴¹ Ibidem.

⁸⁴² MARXUACH, Jaume: *La crisi de la civilització*. *Catalunya Social*, núm. 306, 2 d'abril de 1927, p. 218.

⁸⁴³ J.: *Fets de la Setmana*. *Catalunya Social*, núm. 338, 25 d'agost de 1928, p. 573.

⁸⁴⁴ J.: *Fets de la Setmana*. *Catalunya Social*, núm. 382, 22 de setembre de 1928, p. 637.

⁸⁴⁵ J.: *Fets de la Setmana*. *Catalunya Social*, núm. 386, 20 d'octubre de 1928, p. 701.

⁸⁴⁶ J.: *Fets de la Setmana*. *Catalunya Social*, núm. 436, 19 d'octubre de 1929, p. 830.

Aquesta crítica, però, no ha de ser vista com la reculada del pacifisme demostrat en anys anteriors. Podem constatar-ho en l'editorial publicada el 30 de novembre de 1929 sota el títol *Les fites de la post-guerra*. En ella es fa una visió retrospectiva de com va canviar el terreny del pacifisme després de la Primera Guerra Mundial: “Tots els pobles serveixen encara la impressió de la sang a rius, de la joventut mutilada, dels cors de mare trossets, dels camps plens de creus, de les viles enrunades, de les finances aixafades per anys i anys. I davant d'un espectacle així la humanitat hauria d'ésser definitivament inconscient per a no dedicar un petit esforç a cercar-hi remeis. / I així vingué la Societat de les Nacions. I així han vingut aquest seguit de problemes sobre el desarmament, sobre la reducció de les flotes marítimes, sobre els arbitratges i declaracions d'il·licitud de la guerra, etc. Tot un conjunt de problemes que resten damunt la taula discutint-se, estudiant-se. Amb bona voluntat o hipòcritament? ¿Amb esperit d'humanitat o amb un nacionalisme esfereïdor i mai prou escarmentat? / [...] És cert que es troben resistències, forces contràries, direccions oposades a la pau universal. Però és també cert que cap Estat s'atreveix a proclamar-les com a orientació col·lectiva, que cada país procura dissimular-les amb arguments la sola existència dels quals és ja la més gran justificació del corrent universal de pacifisme”⁸⁴⁷. Per tant, veiem una visió desenganyada però alhora un balanç positiu de l'evolució de la postguerra.

Això, però, no impedeix per si sol que el catolicisme social i, més concretament *Catalunya Social* (1921-1936), pugui continuar sent catalogada com una publicació amb simpaties pacifistes. Ens trauran definitivament de dubtes els dos paràgrafs finals: “Nosaltres, els catòlics, tenim el deure de mostrar-nos estimuladors d'aquest pacifisme. És la doctrina de Crist la que el proclama, és el nostre Credo el qui l'ha de nodrir. Tot quant es faci en aquest terreny ha de contribuir a reforçar la nostra posició espiritual; tot quant s'obtingui en aquesta direcció ens pertany espiritualment. / Per això quan es tracta de la Societat de les Nacions (amb tot i els seus defectes), quan es tracta del Pacte Kellog (amb tot i les seves ineficàcies), quan es tracta del desarmament (amb tot i el nostre escepticisme momentani), n'hem de parlar com de cosa nostra, filla de la nostra ideologia, derivada del nostre pensament de pau. Les imperfeccions de tot això poden desaparèixer; els ideals poden arribar a assolir-se un dia o altre. Perquè si és cert que hi haurà sempre guerres, baralles, dissorts, entre nosaltres, també és cert que Déu ha fet els pobles sanables i els

---

⁸⁴⁷ Les fites de la post-guerra. *Catalunya Social*, núm. 442, 30 de novembre de 1929, p. 1.

homes perfectibles; i és aquesta la banda per on ha de néixer el nostre optimisme i per on l'hem de difondre en els altres homes”⁸⁴⁸.

En definitiva, la importància d'aquests textos rau en la demostració que el pacifisme encara era un discurs vàlid i que podia resultar un actiu polític per alguns grups catòlics. L'Església catòlica, que gaudia d'un més ampli marge de maniobra respecte a la seva capacitat d'expressió pública, serà doncs un fil de continuïtat del discurs pacifista durant la Dictadura de Primo de Rivera. Malgrat tot, com es pot veure, els textos que parlen del tema no sovintegen i no es pot afirmar ni molt menys que sigui un tema principal de la publicació. Aquesta marginalitat s'explica, especialment, per qüestions de política interna espanyola, ja que les circumstàncies eren poc propícies pel conreu d'una temàtica que era més recurrent a Europa. En aquest sentit, hem vist que les referències a la Guerra del Marroc són quasi bé inexistent, un fet comprensible per la simpatia existent entre l'Església catòlica i el règim primoriverista i, en el mig termini, pel record funest del que havia suposat durant el 1909 una crítica a la guerra colonial. Arribats al cas de parlar sobre pacifisme, doncs, *Catalunya Social* (1921-1936) s'ha de moure bàsicament en el terreny de les idees per no resultar incòmodes a un règim que havia trobat el seu veritable taló d'Aquiles en l'experiència nord-africana, però també al seu propi públic, que encara recordaria horroritzat la Setmana Tràgica de 1909. Així les coses, i per aquesta multiplicitat de raons, la reivindicació del pacifisme Catalunya endins trobarà força obstacles en el seu desenvolupament. Cosa diferent – tot i que tampoc senzilla – passarà amb el seu ús més enllà de les fronteres espanyoles.

---

⁸⁴⁸ Ibidem.

QUARTA PART

CAPÍTOL 8

D'on vindrà la pau? El discurs pacifista català entre Ginebra i Chicago (1924-1931)

L'adveniment de la Dictadura de Primo de Rivera va implicar l'inici d'un període de certa depressió en l'activitat del pacifisme català. D'una banda, com hem vist, el pistolisme va ser un repte ben difícil de superar per a qualsevol que volgués articular un discurs crític amb la violència, fos aquesta social o internacional. A més, el recurs per part d'Alfons XIII a un govern autoritari tutelat per l'exèrcit no resultà un canvi de conjuntura gens afavoridor. El caràcter militarista del règim va acabar de dificultar la circulació d'un discurs crític amb la guerra i, conseqüentment, portarà a la recerca d'una taula de salvació fora d'aquella Espanya aspra. Aquest nou gir, doncs, delimita la cronologia del present capítol obrint un període de nova acumulació d'idees i camins pacifistes que cristalitzaran en les línies polítiques de l'oposició antimonàrquica.

Quant a la caracterització d'aquesta nova etapa, seria fonamental enunciar els elements que l'adjectiven, els quals desenvoluparem amb més deteniment en pàgines posteriors. Així, en el límit superior d'aquest temps trobaríem el bienni format per 1924-25, marcat per una sèrie d'esdeveniments que es conjuguen entre l'àmbit interior i exterior. D'una banda, 1924 és l'any en què alguns sectors del catalanisme s'interessen per la política de minories de la SDN com a plataforma per tal d'internacionalitzar les seves reivindicacions, arribant a una col·laboració activa en la creació del Congrés de Nacionalitats Europees (CNE) el 1925. L'octubre d'aquest mateix any es produïa també la signatura dels Tractats de Locarno (1925), que suposaven un reforç de la política d'arbitratge tot vinculant a aquesta iniciativa països com Alemanya, França, Bèlgica, Polònia i Txecoslovàquia. Tot plegat semblava reafirmar el creixement del pacifisme a Europa, fet que es reconeixia amb la concessió del Premi Nobel de la Pau de 1926 a Gustav Stresemann (1878-1929) i Aristide Briand (1862-1932), ministres d'exterior alemany i francès respectivament, i principals impulsors dels acords.

Pel que fa al límit inferior, hauríem de parlar d'una certa cocció entre els anys 1928 i 1931. L'any 1928 novament trobem el paper de Briand com a conductor d'una nova iniciativa pacifista, el Pacte Briand-Kellogg (1928), que fou l'expressió pràctica del moviment de deslegalització de la guerra encetat per l'advocat Salmon O. Levinson (1865-1941) als Estats Units feia ja una dècada. Aquest episodi marcarà un altre referent per a la diplomàcia pacifista de l'època i ens portarà a un any clau per a la present recerca, com és el 1931. Fou llavors quan aquelles fórmules i declaracions d'intencions més o menys vaporoses repetides per l'intel·lectualitat espanyola i catalana es van condensar definitivament en la proclamació de la Segona República i, com a expressió del seu programa, en el seu corpus legal encapçalat per la Constitució de 1931 i l'Estatut d'autonomia de Catalunya de 1932.

En aquesta “revolució republicana” trobarem un substrat pacifista ben explícit que ens permetrà entendre que, malgrat tot, el pacifisme s'havia estat recalculant sota el règim dictatorial. Aquesta reconfiguració va suposar, en definitiva, el qüestionament sobre les estratègies a seguir i també la valoració d'aquests dos eixos pacifistes, que proposaven visions diverses: Ginebra o Chicago? Reforçar i apostar per la Societat de Nacions, o bé tendir cap a la visió encara més radical de la deslegalització de la guerra? Ambdues vies, des d'una interpretació col·laborativa i no excloent, tingueren una important repercusió en el discurs pacifista català d'aquests anys.

8.1. El catalanisme sota la dictadura militar de Primo de Rivera: la reivindicació nacional a través del pacifisme i el camí a la Paneuropa de les minories

El catalanisme polític havia acumulat ja als anys 20 una llarga trajectòria reivindicativa que havia explorat les més diverses estratègies, sovint tractant d'interpretar al seu favor els contextos espanyols i internacionals. Els anys vint, marcats per l'àmplia reconfiguració del sistema diplomàtic internacional, era un marc que el catalanisme necessàriament havia d'explorar i confrontar amb les línies mestres del seu projecte polític. En aquest sentit, entre el magma que havia calcinat l'Europa prebèlica van surar dos elements de gran interès per a l'anàlisi nacionalista: el dret d'autodeterminació de les nacionalitats i l'internacionalisme pacifista.

Ambdós són – malgrat els seus sòlids precedents teòrics – fenòmens força nous en la seva implantació, fills directes de la Gran Guerra i cosins del wilsonisme que ja hem pogut analitzar anteriorment. Pel que fa al dret d'autodeterminació, s'ha de considerar que neix com a fruit de les necessitats dels contendents a la guerra per tal de justificar algunes de les seves accions. Es tractava, per tant, d'un lema mobilitzador i un arma propagandística molt eficient per aglutinar certs sectors de l'opinió pública i de retruc debilitar l'enemic, especialment aquelles potències centrals de caràcter multinacional. Més tard, Wilson li donarà la necessària patent i serà aplicat per explicar el nou disseny del mapa polític europeu. Aquest fet era fins a cert punt sorprenent, ja que, com afirma l'historiador Xosé Manuel Nuñez Seixas, “pocs eren els estadistes europeus o nord-americans que, abans de novembre de 1918, estaven disposats a permetre la disgregació d'aquells mateixos imperis multiètnics contra els quals lluitaven, tant per la major complexitat que adquiria el mapa geopolític d'Europa com, des d'octubre de 1917, per la por que la fragmentació dels Estats multinacionals oferís un camp adobat a l'expansió de la revolució soviètica, que no per casualitat havia fet bandera de l'autodeterminació de les nacionalitats”⁸⁴⁹. Però la necessitat de ser coherents amb les promeses realitzades va empènyer el vell continent a uns fets consumats que eren observats amb enorme interès per part dels catalanistes i, consegüentment, amb un recel extrem del govern de Madrid.

D'altra banda, l'internacionalisme també fou un discurs que passaria a ser sorprenentment hegemònic. Tal i com assenyala la historiadora Sara Lorenzini, “after the war, the rules for international relations changed. Internationalism now inspired trust. The idea that international cooperation and mutual understanding were a means to avoid war, until then a minority view, became eventually common sense”⁸⁵⁰. La percepció d'aquesta situació unia governs de procedències ben diferents, des dels més conservadors fins als més progressistes, fet que contribuïa a reforçar la transversalitat necessària per al seu èxit. A més, la popularitat que coneix el pacifisme entre l'opinió pública europea conferirà una sensació de permanència i robustesa inusitades a totes les noves iniciatives lligades a aquest pensament, malgrat que en el mig termini es demostrés que no ho eren tant.

En tot cas, si existeix una institució que encarni com cap altre la conjunció d'aquests dos elements, aquesta és la Societat de Nacions (SDN). Nascuda l'any 1919 a

---

⁸⁴⁹ NÚÑEZ SEIXAS, Xosé Manuel: *Internacionalitzant el nacionalisme. El catalanisme polític i la qüestió de les minories nacionals a Europa (1914-1936)*. Catarroja-València: Afers, 2010, p. 32.

⁸⁵⁰ LORENZINI, Sara: *The White International and Peace in Europe, 1925-1932*, dins de PETRICIOLI, Marta; CHERUBINI, Donatella (eds.): *Pour la paix...* op. cit., p. 367.

partir de la pròpia iniciativa de la Conferència de Pau de Paris, va ser concebuda durant la guerra des de diferents instàncies. Walters⁸⁵¹ la situa com una idea d'alguns membres del Foreign Office britànic com Herbert H. Asquith⁸⁵², secundada ràpidament des dels Estats Units per part de figures com l'expresident William Taft⁸⁵³ i més tard per l'administració del president nord-americà Wilson, el qual ja l'havia anunciat com a objectiu el gener de 1918 dins dels seus 14 punts. També, quasi al mateix temps, el primer ministre britànic Lloyd George⁸⁵⁴ va sentenciar sobre la necessitat de “la creació de alguna organització internacional, de limitar la carga de armamentos y disminuir el peligro de guerra”⁸⁵⁵.

La idea, desenvolupada *in extenso* entre el desembre de 1918 i el maig de 1919, va comptar amb un protagonisme especial de Wilson, el qual considerà la Societat de Nacions com un compromís de caràcter personal destinat a ser la seva obra més important. La pressió que exercí el president nord-americà va fer que s'impulsés la seva creació alhora que es discernien les pròpies qüestions de reordenació territorial, de manera que el 25 de gener de 1919 va ser aprovada pels membres de la Conferència de Pau una resolució per la qual es crea un Comitè encarregat de desenvolupar la nova Societat de Nacions. Pocs dies després, el 3 de febrer, aquest organisme inicia les seves reunions sota la presidència del propi Wilson, però també amb la presència de primers ministres com l'italià Vittorio Emanuele Orlando⁸⁵⁶ i figures reconegudes de l'internacionalisme com el francès Léon Bourgeois. El resultat fou la redacció – no sense significatives dificultats – d'un Pacte que seria presentat i aprovat en la seva forma definitiva per la sessió plenària de la Conferència de Pau el 28 d'abril. Malgrat tot, la Societat de Nacions no començaria a funcionar de manera formal fins el 10 de gener de 1920 ja que, sent una part integrant del Tractat de Versalles, havia d'esperar a la seva entrada en vigor. Aquests mesos foren també un temps d'intens debat per donar a entendre les bondats d'aquest nou model diplomàtic, especialment a països poc proclius a involucrar-se en la política europea, com és el cas dels Estats Units, on el president Wilson va batejar aquest període de campanya propagandística interna a favor de la SDN com “The League Fight”⁸⁵⁷.

---

⁸⁵¹ WALTERS, F.P.: *Historia de la Sociedad de Naciones*. Madrid: Tecnos, 1971, p. 36.

⁸⁵² Herbert Henry Asquith (1852-1928) fou un polític liberal, Primer Ministre del Regne Unit entre 1908 i 1916.

⁸⁵³ William Howard Taft (1857-1930) va ser un polític republicà i President dels Estats Units entre 1909 i 1913.

⁸⁵⁴ David Lloyd George (1863-1945) fou un polític liberal, Primer Ministre del Regne Unit entre 1916 i 1922.

⁸⁵⁵ WALTERS, F.P.: *Historia...* op.cit., p. 37.

⁸⁵⁶ Vittorio Emanuele Orlando (1860-1952) va ser un polític liberal i Primer Ministre italià entre 1917 i 1919.

⁸⁵⁷ Wilson havia desenvolupat alguna de les idees que plasmarà en el seu programa internacionalista dels seus *Catorze punts* influït per diverses associacions pacifistes nord-americanes com la progressista *Woman's Peace*

Pel que fa als objectius que encara aquesta institució supranacional, cal fer especial esment de l'articulat de l'esmentat Pacte de la SDN, on s'explicita com a objectiu principal el manteniment de la pau i com a mitjans per assolir-la la reglamentació dels conflictes internacionals i la limitació dels armaments. Per tant, es tracta d'una institució que es trobaria en la línia d'un pacifisme liberal relatiu, que en cert sentit legitima a través de la seva normativa algunes tipologies de conflicte armat, tal i com assenyala la historiadora Enrica Costa Bona: "l'article 16 du Pacte (qui prévoyait des sanctions, soit économiques soit militaires, pour tout membre qui aurait recours aux armes) rendait au fond la guerre possible et tout à fait légitime, même si la SDN lui fixait des bornes précises et l'envisageait seulement dans des cas prédéterminés. Par conséquent, la SDN, qui avait été créé expressément pour éliminer la guerre, en permettait l'existence dans ses statuts mêmes"⁸⁵⁸. Aquest fet, juntament a la força que els Estats conserven en la seva política, va fer que el moviment pacifista internacional rebés la SDN amb disparitat d'opinions: "donc si la SDN, à certains égards, atteint tout à fait quelques objectifs fixés par les mouvements pacifistes avant le début de la guerre, à d'autres égards, elle apparut décevante, voire accusée de trahison car on estimait qu'elle ne mettait pas complètement en oeuvre les idéaux pacifistes. On ne pensait pas seulement que certains principes n'étaient pas observés, mais on jugeait qu'ils étaient déformés. On assista alors à une division interne du mouvement pacifiste entre ceux qui considéraient la SDN comme un moyen pour parvenir à la paix et ceux qui, au contraire, voyaient en elle un obstacle sur la route de la paix universelle"⁸⁵⁹.

Una altra qüestió molt diferent és com es va rebre a Espanya la creació d'un organisme d'aquesta naturalesa. La Societat de Nacions era un repte per a la política internacional de Madrid, situada més o menys còmodament en l'aïllacionisme suposadament neutral dels darrers anys, combinats amb la política del mínim esforç en l'aspecte colonial. Ara però, Espanya no podia obviar el nou ordre postbèl·lic i havia d'acoblar-se al nou organisme si no volia veure's massa allunyada dels cercles de decisió internacionals. La clau era el complex equilibri entre el manteniment de la neutralitat i la

---

Party i la conservadora *League to Enforce Peace*. La proposta federativa de la Societat de Nacions, però, no va agradar als cercles conservadors i passarà a ser combatuda pel Partit Republicà i pels pacifistes conservadors que guardaven simpaties amb aquest partit. Veure: KNOCK, Thomas J.: *To end all wars. Woodrow Wilson and the Quest for a New World Order*. Princeton-New Jersey: Princeton University Press, 1992; COOPER, John Milton: *Breaking the heart of the world. Woodrow Wilson and the Fight for the League of Nations*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

⁸⁵⁸ COSTA BONA, Enrica: *Le Bureau international de la paix et la SDN*, dins de PETRICIOLI, Marta; CHERUBINI, Donatella (eds.): *Pour la paix...* op. cit., p. 20.

⁸⁵⁹ *Ibidem*, p. 21.

preservació de l'*status quo*. Així doncs, com es pot preveure, es produeix una enorme varietat de matisos que trobem sintetitzats en relació a l'espectre polític de l'època per part de José Luis Neila Hernández: “a pesar de la buena acogida general a la adhesión de España a la Sociedad de Naciones, las posiciones de las distintas fuerzas político-ideológicas presentaban una mayor riqueza de matices. Desde las posturas más maximalistas de los socialistas, republicanos y liberales de signo progresista, entre los que se pronunciaron un buen número de intelectuales de la generación del 14, se asoció el ingreso en la Sociedad de Naciones con la paz y la necesaria homologación de las estructuras internas con aquellos principios liberales y democráticos. En el centro del arco político, el Partido Liberal, no sin diferencias de matiz en su seno, apoyó firmemente la adhesión de España pero sin deducir la necesidad de cambios en el régimen político. Las reticencias harían acto de presencia en el seno del Partido Conservador, cuyos líderes Eduardo Dato y Antonio Maura acogieron la adhesión de España, pero ensalzando la neutralidad española y la defensa de la soberanía nacional. Las fuerzas más reaccionarias, por su lado, como el Partido Carlista o la mayor parte del Ejército, manifestaron sus reservas hacia la viabilidad de aquel proyecto internacional”⁸⁶⁰.

Pel que fa a l'actuació dels cercles intel·lectuals espanyols, la SDN va suposar una revisitació d'algunes de les figures històriques de la filosofia política hispana, concretament des d'una perspectiva iusnaturalista cristiana⁸⁶¹. Aquest context va servir, per tant, per reivindicar “la tradición jurídica española, que se remontaría más allá de Grocio hasta los teólogos juristas del siglo XVI, especialmente la obra de Francisco de Vitoria. Los puntos de contacto con algunos de los conceptos evocados en el Pacto de la Sociedad de Naciones, como el arbitraje o la ‘guerra justa’, impulsaron no sólo la reivindicación de la figura y de la obra de Vitoria, amén de otros como F. Suárez, A. Soto o Gabriel Vázquez, sino también ‘revivir en un ambiente moderno’ aquellas doctrinas”⁸⁶². Més enllà d'aquest exercici de recuperació, també apareixeran figures rellevants que es vincularan a la reflexió o fins i tot a la praxis activa de la SDN, com per exemple Rafael Altamira (1866-1951) i Salvador de Madariaga (1886-1978). El primer, reconegut per la seva proximitat al krausisme i al pacifisme, fou membre del Comitè de Juristes de la SDN, on va preparar el projecte de Tribunal Permanent de Justícia Internacional, on ell mateix va actuar com a

---

⁸⁶⁰ NEILA HERNÁNDEZ, José Luis: *España y la Sociedad de Naciones. Un tránsito historiográfico inacabado*. Cuadernos de Historia Contemporánea, núm. extraordinario 2003, p. 53.

⁸⁶¹ NEILA HERNÁNDEZ, José Luis: *España y el modelo de integración de la Sociedad de las Naciones (1919-1939): una aproximación historiográfica*. Hispania, núm. 176, 1990, p. 1378.

⁸⁶² NEILA HERNÁNDEZ, José Luis: *España y la Sociedad...* op. cit., p. 54.

jutge⁸⁶³; el segon, funcionari de la Secretaria General de la SDN i cap de la representació espanyola entre 1931 i 1936⁸⁶⁴.

Pel que fa a la implicació dels catalans nacionalistes, cal dir que aquesta serà igualment activa, tot i que per raons ben diferents a l'espanyola. Les causes d'aquest interès cal cercar-les en la pròpia guerra europea, on part del catalanisme va apostar pel bàndol aliat en la seva esperança d'aconseguir recolzaments pel seu projecte autonomista. Podem rastrejar aquesta actitud en alguns integrants de la Lliga Regionalista com l'economista Frederic Rahola (1858-1919) o el poeta Josep Carner (1884-1970), però això va ser especialment evident en formacions procedents del republicanisme nacionalista com la decadent UFNR o en la seva escissió Esquerra Catalanista, capitanejada pel periodista i historiador Antoni Rovira i Virgili (1882-1949). Aquest últim havia arribat a la conclusió l'any 1914, observant la pròpia evolució recent dels moviments nacionalistes europeus, que “cal que tot nacionalisme tingui la seva diplomàcia”⁸⁶⁵. I de fet, podríem dir que aquesta màxima és la que d'alguna manera inspiraria una part del catalanisme, que es convenceria que qualsevol estratègia – autonomista o més ambiciosa – necessitava de la complicitat europea.

La possibilitat de catalitzar aquest ànim va arribar quan l'abril de 1915 els antics seguidors de l'Esquerra Catalanista i l'Unió Catalanista del doctor Domènec Martí i Julià (1861-1917) van publicar la revista *Iberia* (1915-1918), gràcies a l'ajut financer d'un industrial francès resident a Barcelona. Amb un consell de redacció encapçalat per figures com els periodistes Eugeni Xammar (1888-1973) i Claudi Ametlla (1883-1968), la nova revista va militar activament en la propaganda proaliada i cercarà arrossegar l'opinió pública amb campanyes d'alt simbolisme patriòtic com la dels voluntaris catalans. A tal efecte formarà un Comitè de Germanor on es trobaran membres de diversos partits polítics tractant d'assolir una amplitud i transversalitat que es revelarà estèril per les indecisions internes i per la manca de recolzament exterior. Pel que fa a les indecisions, tindrà un paper determinant el fet que la Lliga decidirà col·laborar amb el govern espanyol en la repressió de les vagues del 1917 – la qual afectarà també a l'esquerra republicana catalanista –.

---

⁸⁶³ RAMOS, Vicente: *Rafael Altamira*. Madrid: Alfaguara, 1968, p. 286; NEILA HERNÁNDEZ, José Luis: *España y el modelo de integración...* op. cit., p. 1380.

⁸⁶⁴ NEILA HERNÁNDEZ, José Luis: *España y el modelo de integración...* op. cit., p. 1380; DE MADARIAGA, Salvador: *Memorias (1921-1936). Amanecer sin mediodía*. Madrid: Espasa-Calpe, 1974.

⁸⁶⁵ ROVIRA I VIRGILI, Antoni: *Necessitat de que tot nacionalisme tingui una política internacional*. Revista Anyal, 1915, pp. 148-155.

Respecte a l'abandonament exterior s'explica perquè França no podia enemistar-se amb una Espanya que volia atreure pels seus interessos. Així doncs, segons Martínez Fiol⁸⁶⁶, la incidència d'aquests voluntaris catalanistes va ser força limitada – també en nombre – i el resultat de la campanya fou, en paraules de Núñez Seixas, “un gran bluf propagandístic”⁸⁶⁷.

Un cop frustrada aquesta via guerrera cap a la internacionalització del conflicte català, els nacionalistes trobaran una nova idea a la qual aferrar-se en la publicació dels *Catorze punts* de Wilson. Concretament, a Catalunya els sectors independentistes consideraven el dret a l'autodeterminació com la justificació jurídica de les seves aspiracions, mentre que els republicans veien en les formulacions wilsonianes uns principis profundament democràtics i respectuosos amb les nacionalitats. La victòria de l'Entesa, així com la disgregació dels imperis multinacionals austrohongarès i otomà van acabar d'insuflar ànims a aquests sectors polítics que veien ara com inevitable un efecte dominó pel qual el catalanisme entraria en una nova dimensió. En mig d'aquest ambient apareixerà definitivament la Societat de Nacions, cosa que els va empènyer definitivament cap a un optimisme desfermat que avançava com una mena d'onada que preocupava els seus adversaris: “el clima emocional, una mena de *Zeitgeist*, semblava impregnar no sols tot Catalunya, sinó que fins i tot feia témer al govern espanyol que els aliats duguessen a terme una reordenació general del mapa europeu d'acord amb el principi de les nacionalitats”⁸⁶⁸.

En mig d'aquest ambient, la Lliga va impulsar les campanyes pro-autonomia alhora que pressionava el govern central. L'autonomisme era presentant a Madrid com l'alternativa moderada davant el radicalisme de les esquerres republicanes, però tot i així els seus arguments tingueren una escassa repercussió. Fins i tot es va parlar d'unes suposades gestions de Cambó davant Clemenceau per tal que aquest hi intercedís que acabarien amb un probablement apòcrif “Pas d'histoires, Messieurs!”. En tot cas, la campanya es perdria en l'oblit davant la vaga de La Canadenc de 1919, que faria que els conservadors donessin prioritat al manteniment de l'ordre.

El mateix destí atziac van tenir les aproximacions realitzades a l'exterior, amb la creació o participació en òrgans ben diversos. Un exemple fou el Comitè Nacional Català de París, que es va arrogar la potestat de pressionar els aliats durant les conferències de pau,

---

⁸⁶⁶ MARTÍNEZ FIOL, David: *Els “voluntaris catalans” a la Gran Guerra: 1914-1918*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991.

⁸⁶⁷ NÚÑEZ SEIXAS, Xosé Manoel: *Internacionalitzant...* op. cit., p. 44.

⁸⁶⁸ *Ibidem*, p. 53.

malgrat l'extrema humilitat dels seus recursos. Altres contactes de major calat van ser la integració en la *Union des Nationalités* i el seu òrgan escrit, *Annales des Nationalités* (1912-1918), on van participar firmes com Carner, Bofill i Mates, Cambó, etc. A més, comptaven amb la presència d'Alfons Maseras a Paris, el qual va ser protagonista a les pròpies pàgines dels *Annales* en una agra polèmica arran de l'acusació de germanofilia al *Comité d'Amis de la Unitat Moral d'Europa* per la relació entre Eugeni d'Ors i Romain Rolland. La resposta final fou la publicació d'un manifest de cent trenta-cinc intel·lectuals i polítics lligats al catalanisme republicà que van voler preservar així la imatge d'una Catalunya amiga dels aliats. Tot i així, el catalanisme no trobarà mai una via efectiva per promoure els seus interessos al voltant de les Conferències de Pau. La següent passa no va ser, però, el defalliment, sinó que es van tractar de buscar noves fórmules explorant els nous senders que obria la SDN, i serà en aquesta recerca que s'interessaran definitivament per la seva política en relació a les minories nacionals.

La protecció de les minories per part de l'organisme internacional és un assumpte que aquest assumeix pràcticament des de la seva gènesi. Wilson, Lloyd George i Clemenceau estaven d'acord en el fet que els esforços de la diplomàcia per protegir els drets d'aquests pobles fins llavors havien estat insuficients i havien acabat en un rotund fracàs. A més, ben aviat els representants de diverses minories, entre les quals destacaven la jueva i altres de l'est d'Europa que havien patit i temien els futurs comportaments de potències com Alemanya i Rússia, van comparèixer a les converses de pau amb una legió de representants que pressionaven pel seu reconeixement. Serà així com finalment s'establirà una Secció de minories dins de la SDN, dissenyada pel diplomàtic noruec Erik Andreas Colban (1876-1956) que ocuparia també el lloc de director de la mateixa. Els treballs d'aquesta es durien a terme entre 1920 i 1939, tot i que ja des de 1935 es registrà una clara situació de colapso⁸⁶⁹ – fonamentalment arrel de la vella però revifada persecució dels jueus en els Estats feixistes – que presagiava la pròpia crisi internacional i l'esfondrament de la SDN. En tot cas, la prematura marxa dels Estats Units de l'organització havia provocat que des de l'inici els nous capitosts – França i Gran Bretanya – fixessin uns límits estrictes a les reclamacions que es podien vehicular a través d'aquesta secció i que la seva incidència fos modesta, especialment per la por a la generació d'un irredentisme que arrossegues el continent a un nou conflicte.

---

⁸⁶⁹ FINK, Carole: *The League of Nations System of Minority Protection, 1920-1939*, dins de PETRICIOLI, Marta; CHERUBINI, Donatella (eds.): *Pour la paix...* op. cit., p. 52.

Així, la SDN acabarà respectant l'estructura internacional basada en l'Estat-nació prevalent fins llavors, davant la decepció d'algunes minories europees. La compensació que aquestes reberen va ser l'obligació de signar tractats on els països que les contenien assumien la protecció de les seves particularitats, extrem que seria confirmat per una SDN que es transformava en una instància vigilant a la qual es podien fer arribar peticions o queixes per part de les respectives minories si aquestes consideraven que no s'havien respectat els termes subscrits. El problema, però, és que les minories no tenien cap mena de veu dins de la SDN i la petició s'havia de presentar amb la intermediació d'un Estat membre, cosa que exigia d'una complexa xarxa de relacions diplomàtiques on sovint s'entreteixien altres interessos que feia que no tots els Estats es trobessin en la mateixa situació.

El cas d'Espanya no fou ni tan sols aquest, ja que tot i les seves temences, mai va haver de signar un document d'aquestes característiques. Per la seva banda, el catalanisme tampoc va confirmar les seves enormes esperances inicials de trobar un ampli ressò. Tot plegat es va traduir en una relativa decepció per part d'ambdós costats, caient en una realitat ben paradoxal, la naturalesa de la qual ha estat descrita per Núñez Seixas en els següents termes: "La paradoxa era doble. Ni l'Estat espanyol considerava oficialment que al seu territori existissin minories nacionals – o de 'raça, llengua i religió', segons la denominació canònica dels tractats de minories – ni el catalanisme polític (com el galleguisme o el nacionalisme basc) era de l'opinió que Catalunya fos una minoria nacional la màxima aspiració de la qual consistís a veure respectats els seus drets individuals a la diversitat cultural dels seus habitants. Ans el contrari, el catalanisme partia de la convicció que Catalunya era una nació europea, i per tant amb ple dret a l'autodeterminació, cosa que el dret internacional de minories negava. / Tot i això, ambdós actors utilitzaren el sistema de protecció de minories de l'SDN amb objectius estratègics. Els uns ho feren per a impedir que en un futur el secretariat de la Societat de Nacions hagués de dirimir protestes per discriminació lingüística de ciutadans catalans, gallecs, rifenys o bascos. I els altres ho feren per donar audibilitat externa a les reivindicacions nacionalistes catalanes mitjançant una política de presència internacional activa, a fi d'assolir aliats externs i un ampli ressò mediàtic per als seus plantejaments, tant a les cancelleries europees com davant l'opinió pública internacional"⁸⁷⁰.

---

⁸⁷⁰ NÚÑEZ SEIXAS, Xosé Manoel: *Internacionalitzant...* op. cit., p. 96-97.

Després del cop d'Estat del general Miguel Primo de Rivera el setembre de 1923, podríem dir que l'interès del catalanisme per la SDN es va instensificar. La raó fou l'agressivitat amb què el nou règim es va aplicar en el reforç de la seva autoritat, tant a nivell interior com internacional. Dins de les fronteres espanyoles això es va traduir en la implantació d'un nacionalisme espanyol a ultrança que barrava el pas a qualsevol iniciativa catalanista. En aquest context, la idea de reforçar la presència de la qüestió catalana a nivell internacional va tornar a aflorar amb la SDN com a camp de batalla més propici, doncs en aquesta es podia trobar l'altaveu que mancava en plena dictadura militar. Així doncs, des de principis de 1924 els catalanistes es van reorganitzar i van acordar les mesures a prendre per tal de presentar un plet català davant la secció de minories de la SDN. El projecte fou ideat en una reunió clandestina a Tolosa on assistiren representants de diversos partits a partir de la iniciativa d'alguns elements d'Acció Catalana com Lluís Nicolau d'Olwer (1888-1961), Manuel Massó i Llorenç (1876-1952) i Antoni Rovira i Virgili. El resultat de la trobada fou que tant la Lliga com Acció Catalana iniciarien un període d'acció a Ginebra i d'agitació publicitària a París i altres capitals europees. Es tractava doncs, d'un rumb definit i alternatiu, ajustat a les necessitats del moment i que altres partits com Estat Català – en la persona de Francesc Macià – també explorarien en la mateixa cronologia a través de contactes amb els nacionalistes irlandesos, els liberals francesos i fins i tot la Unió Soviètica.

Pel que fa a l'acció petitòria que encapçalava Acció Catalana, aquesta fou realitzada quasi en soledat per part d'aquesta formació davant la manca de consens amb la Lliga i els catalanistes republicans. Finalment, i malgrat l'opinió contrària manifestada per diversos nuclis d'exiliats catalanistes d'Amèrica que esperaven la formació d'un front únic⁸⁷¹, el memoràndum es va dipositar a la SDN el 4 d'abril de 1924 signat per una sola persona, Manuel Massó i Llorenç. En aquest es feia referència a la postergació de l'idioma dels àmbits oficials i pedagògics, així com a l'eliminació de la Mancomunitat com a elements principals per provar la repressió que patia Catalunya. Es buscava així fugir d'un to separatista i presentar-se com un plet just que havia de ser atès per l'organització internacional, malgrat saber que no podria desembocar mai en una acció real per part de la SDN ja que Espanya no hi tenia en aquell moment cap obligació subscripta. El que buscava en tot cas Acció Catalana era, evidentment, un moviment publicitari que obrís vies en l'opinió pública i en les cancelleries de tota Europa.

---

⁸⁷¹ Ibidem, p. 122.

Un cop comprovat que l'organisme ginebrí no donaria més veu que la ja oferta a les necessitats catalanes, els nacionalistes catalans van començar a cercar altres fòrums més acords a les seves possibilitats d'influència. Així, ben aviat van començar a moure's a l'entorn del moviment internacional pro Societat de Nacions, començant per integrar-se en la preexistent *Union Internationale des Associations pour la Société des Nations* (UIA) el 1924 i continuant per col·laborar en la fundació del Congrés de Nacionalitats Europees (CNE) el 1925. Aquestes foren uns succedanis del que realment haurien anhelat els catalanistes, que era un reconeixement explícit per part de la SDN. Tot i així la via secundària va ser efectiva i practicable, ajudant a fornir un discurs que ens resulta de gran interès, i posant en contacte els catalans amb altres minories europees que també van adoptar aquesta mateixa estratègia en veure's bandejades.

Pel que fa a la participació en la *Union Internationale des Associations pour la Société des Nations* (UIA), aquesta va quedar ràpidament contrarestada per la diplomàcia espanyola, que hàbilment va tallar les opcions catalanistes. Una mica diferent fou la incidència del Congrés de Nacionalitats Europees (CNE), malgrat que els resultats foren també modestos. Es podria dir que el més notori de totes dues intervencions va ser la visibilització de les friccions entre representants espanyols i catalans, en ocasions a l'entorn de la voluntat de Madrid d'esdevenir potència permanent a la SDN. Aquest extrem no es va arribar a produir mai i, en certa manera, es podria dir que la propaganda catalanista va contribuir al fracàs de la Dictadura, que decidiria sortir de la SDN de 1926 fins el 1928.

En mig d'aquest joc diplomàtic en què el catalanisme es disposava a endinsar-se, sobresortirà la figura del lligaire Joan Estelrich i Artigues (1896-1958). L'intel·lectual de Felanitx desenvolupava en aquells moments la tasca – entre moltes d'altres⁸⁷² – de representació dels interessos de Francesc Cambó en qualitat de secretari i estret col·laborador. Gràcies als recursos del polític català, Estelrich viatjaria a París on començaria a cultivar certs contactes que haurien de permetre enfortir la situació de Catalunya i de la Lliga a través de les vies pacífiques del dret. En aquesta empresa, trobarà la col·laboració d'un vell conegut com era Alfons Maseras, del qual ja hem parlat

---

⁸⁷² Des de la seva arribada a Barcelona l'octubre de 1917, Estelrich realitza una tasca cultural titànica al voltant de l'òrbita lligaire i vinculada a personatges de gran pes en la cultura i la política que el prenen sota la seva protecció, com foren primer Eugeni d'Ors i posteriorment el propi Cambó. Per una descripció més minuciosa, veure GRAÑA, Isabel: *Itinerari intel·lectual en el pensament de Joan Estelrich*, dins de MONTSERRAT MOLAS, Joseph; CASANOVAS, Pompeu: *Pensament i filosofia a Catalunya. Vol. II: 1924-1939*. Barcelona: INEHCA – Societat Catalana de Filosofia, 2003.

prèviament, i que en aquells moments feia de corresponsal de *La Veu* a la capital francesa⁸⁷³. Sobre la relació entre ambdós durant aquests anys, la filòloga Montserrat Corretger ha afirmat que “el polític a l’ombra del qual Maseras treballà més intensament com a intel·lectual de confiança, i ben relacionat amb gairebé tothom, fou sens dubte Joan Estelrich. Ja havia col·laborat amb ell en tasques de la Fundació Bernat Metge, com a escriptor acostumat a tota mena d’encàrrecs editorials. [...] També havien convergit amb Estelrich a *Quaderns d’estudi* (1918-24), revista on ambdós intel·lectuals col·laboren intensament entre 1918 i 1922, i a l’Editorial Catalana, dirigida per Estelrich a partir de 1922, any en què Maseras hi publica *Setze contes*. Així mateix, freqüentaren l’àmbit constant de relació que constituïa *La Veu de Catalunya*, on tots dos escrivien. Maseras, a més, secundà, amb diversos treballs i articles, la preocupació per les minories nacionals, la cooperació intel·lectual, la pacificació europea i per la funció de la Societat de Nacions manifestada per Estelrich en diverses publicacions i en la seva actuació a la seu d’aquesta Societat a Ginebra. Com es desprèn d’aquestes activitats, l’escriptor tenia una gran dependència ideològica i professional d’Estelrich, de qui passà a ser el secretari i l’home de confiança, mentre fou a París, de la mateixa manera que Estelrich ho fou de Cambó”⁸⁷⁴. Però també hi figuraran al voltant d’ells altres intel·lectuals i polítics catalans com Eugeni Xammar⁸⁷⁵, Josep Plà (1897-1981), Francesc Maspons i Anglès (1872-1966) o l’incansable Lluís Nicolau d’Olwer, que en diversos moments faran tasques en delegació o col·laboració amb el mallorquí. Amb el lideratge d’Estelrich, aquest grup ordinarà un discurs que enllaçarà amb els corrents federalistes i regionalistes europeus – francesos en un inici, però molt especialment alemanys – i que tractarà de vincular el problema català amb el destí de la SDN i amb la unió del propi continent. En definitiva, es tractava de vincular el catalanisme amb el problema de les minories nacionals i el manteniment de la pau, tant en boga a l’Europa del moment. A més, al contrari del que podríem haver vist uns anys abans amb un Turull que remava pràcticament sol en la immensitat de l’oceà, en aquesta ocasió l’interès

---

⁸⁷³ CORRETGER, Montserrat: *Alfons Maseras...* op. cit., p. 138.

⁸⁷⁴ CORRETGER, Montserrat: *Alfons Maseras...* op. cit., p. 134-135. Corretger també reproduïx en aquestes pàgines el fragment d’una carta on l’escriptor català Domènec de Bellmunt testimonia a la propera historiadora que “Maseras era el corresponsal de La Veu i rebia instruccions de Cambó per mitjà de Joan Estelrich, l’home de confiança del líder de la Lliga”.

⁸⁷⁵ Xammar havia acumulat una experiència al voltant de la SDN en haver estat responsable de la Secció d’Informació de la institució ginebrina. La seva tasca, però, acaba en mig de la polèmica pels deutes que acumulava en algun hotel com el Ritz de Barcelona o l’Hotel Prado de Madrid i que acabaven sent requerits a la SDN. Finalment, aquest organisme decidirà acomiadar-lo tot considerant que “el Sr. Xammar ha fet un treball correcte... però malauradament és una mica bohemi en la seva manera de pensar i en la seva manera de viure”. En les seves memòries, *Seixanta anys d’anar pel món*, Xammar simplement afirma que marxa perquè no encaixava enmig d’aquella institució. En tot cas, els seus contactes en el món diplomàtic ginebrí eren prou sòlids per col·laborar amb el projecte d’Estelrich. Una descripció més exhaustiva es troba a: TORRA, Quim: *Periodisme? Permetin! La vida i els articles d’Eugeni Xammar*. Barcelona: Símbol Editors, 2008, pp. 108-112.

per tot el que envoltava la SDN era una estratègia acceptada per autèntics cercles de poder catalanistes, que ho recolzarien decididament.

En ocasions, aquest suport arribarà dels centres catalanistes americans, com ho demostra l'estudi realitzat per Oscar Soto a la 9a reunió de la Sociedad Cubana de Derecho Internacional i que va ser pagat pel Comité de Acción Política del Centre Català de la Habana. El discurs, publicat en forma de llibret⁸⁷⁶, és una dissertació sobre la realitat del problema català i el qüestionament de si és una problemàtica que ha de ser tractada en la SDN. Soto apel·la a l'article 11 del Pacte de la SDN per justificar la necessitat d'ingerència d'aquest organisme: “El artículo 11 dice: / Se declara expresamente que toda guerra o amenaza de guerra, ya afecte o no directamente a algunos de los miembros de la Liga, interesa a toda la Liga, y que ésta deberá adoptar las medidas que sean propias a asegurar eficazmente la paz de las Naciones. En ese caso el Secretario general convocará inmediatamente al Consejo a petición de cualquier miembro de la Liga. / Se declara, además, que todo miembro de la Liga tiene el derecho a título de amigable, de llamar la atención de la Asamblea o del Consejo hacia cualquier circunstancia propia a afectar las relaciones internacionales y que amenace por sus consecuencias alterar la paz o la buena inteligencia entre naciones de las que dependa la paz. / La obligación de la Sociedad de las Naciones ha de ser, por consiguiente, – para que produzca el mayor bienestar de la humanidad, que es la única aspiración que sin dudas justifica su existencia –, no solamente hacer justicia completa a quien de ella la demande, sino salirles al encuentro, para resolverlos, a todos los problemas que signifiquen entre los pueblos asociados conflictos capaces de producir la guerra”⁸⁷⁷.

A partir d'aquesta constatació, s'identificarà l'actitud hostil d'Espanya cap al fenomen nacionalista català com l'element que pot amagar un conflicte armat larvat i que per tant l'organització ginebrina ha de combatre, més encara quan existeixen precedents històrics: “la España de hoy, la misma de ayer, la de los políticos burócratas de los partidos antaño turnantes en el poder, la del clero intolerante y utilitario, la del militarismo indolente y violento, la de la corte monárquica intransigente y frívola, la que perdió en su intransigencia torpe las colonias de América, la que amenazó a los cubanos con gastar la última peseta y sacrificar el último hombre antes de darles un poco de libertad y de derechos, y se rindió débil, cuando debía estar fuerte, ante las armas de los norteamericanos

---

⁸⁷⁶ SOTO, Oscar: *Los Derechos de Cataluña ante la Sociedad de Naciones*. La Habana: Imp. Salud, 1926.

⁸⁷⁷ Ibidem, pp. 5-6.

y cruel y despiadadamente los obligó a la intervención en Cuba; la que malgasta energías que necesita para su reconstrucción y grandeza, en el torpe negocio de Marruecos; la que pone trabas al progreso industrial con los privilegios y monopolios; la que se entrega a la pueril tarea de destruir la lengua catalana. / Esa es la España de hoy, que si continúa provocando la violencia de Cataluña, llevará a la guerra civil, a la más terrible e inhumana de las guerras [...]. / Y no será solo la España grande la arrastrada a esa terrible guerra que provoca la España de hoy, que es la misma de ayer, sino que también puede ser arrastrado el pueblo francés, su vecino, que sabe cambiar rápidamente sus orientaciones políticas y sus gobiernos, desde el propio Jefe del Estado, y que siente profunda simpatía por el pueblo catalán y repugnancia manifiesta hacia los tiranos de los pueblos, simpatía que demostró, aunque débilmente, cuando la revolución llamada ‘Guerra de los Segadores’, en 1640 y que, impulsado por su amor a la libertad, puede llevar a su nación al conflicto sin que logren entonces impedirlo las medidas que para ello tome la Sociedad de las Naciones, ya que, cambiando sus gobernantes con la rapidez que ha demostrado saber hacerlo, destruiría el nexo que lo une a la Sociedad y daría a la conflagración caracteres inesperados, tan inesperados como los que siguieron al hecho de vulgar delincuencia política de Sarajevo”⁸⁷⁸.

Per tot això realitza finalment una declaració on subratlla el problema existent amb la denominada minoria catalana a l'Estat espanyol i emet com a veredictes que “la Sociedad de Naciones tiene la obligación de advertir a la nación española el deber en que está, como miembro de la Sociedad, a resolver tal problema con fórmulas reparadoras suficientes a destruir la amenaza que su permanencia significa para la paz de algunos miembros de la Sociedad y para el sosiego público de otros, al mismo tiempo que para la justicia universal”⁸⁷⁹.

Però més enllà dels esforços que es realitzessin al continent americà, estava clar que el rovell de l'ou de l'estratègia catalanista se centrava a Europa. I serà en el continent on Estelrich tindrà un paper ben protagonista en la seva col·laboració amb l'estonià d'origen alemany Ewald Ammende (1892-1936), que seria secretari general del CNE. L'entesa entre tots dos era força àmplia i Ammende sempre valorarà l'aportació dels catalans defensant-la i fins i tot publicitant la qüestió catalana en el món germànic. Les aportacions catalanes seran més que intel·lectuals, ja que la contundència de l'aposta realitzada es veu també en el fet que des del principat arribava el 15% del pressupost total de l'organització entre 1926 i

---

⁸⁷⁸ Ibidem, pp. 12-14.

⁸⁷⁹ Ibidem, p. 15.

1931⁸⁸⁰, xifra que podria haver estat avançada inicialment per Francesc Cambó i que administrà de manera habitual el mateix Estelrich, fet que prova com arribava a ser l'home clau de l'entramat⁸⁸¹. De fet, la projecció de l'intel·lectual mallorquí en aquests cercles nacionalistes europeus i en el moviment pro SDN va anar guanyant pes progressivament arribant a la seva culminació entre 1928 i 1929. En aquest primer any destacà la seva campanya per esdevenir director de la Secció de minories de la SDN, en detriment de l'exigència espanyola de col·locar el diplomàtic Manuel Aguirre de Cárcer en aquest lloc com a contraprestació al seu retorn com a membre de la institució supraestatal. Es tractava de frenar l'estratègia espanyola d'aturar la paradiplomàcia catalana a Ginebra, fet que finalment es va consolidar amb el nomenament de l'espanyol. Aquesta fou, en certa manera, una explicitació simultània de la importància dels contactes d'Estelrich, però alhora de la seva escassa capacitat d'influència real en la SDN. L'episodi acabarà sent, en definitiva, una gran il·lusió però també un gran fracàs.

Fruit d'aquests anys, però, ens queda un discurs del nacionalisme català que justifica les seves actuacions en l'àmbit internacional de les minories. Aquest aprofitarà també les aportacions del món intel·lectual i polític germànic, que tindrà molt interès en la promoció de la qüestió de les minories en haver quedat la seva població vaporitzada en diferents Estats després del Tractat de Versalles. Al marge de les pressions polítiques de les minories europees – que arribaren al seu punt àlgid l'any 1929⁸⁸² de la mà del ministre d'extersiors alemany Gustav Stresemann (1878-1929)⁸⁸³ – el catalanisme també farà una lectura interessada de la publicació l'any 1923 del manifest Pan-Europa de l'aristòcrata austríac Richard Nikolaus Graf von Coudenhove-Kalergi (1894-1972), el qual farà una crida generacional a la regeneració europea: “la juventud europea está llamada a levantar una nueva Europa sobre las ruinas de la antigua: a sustituir la Europa anárquica por una Europa organizada”⁸⁸⁴. Així, i partint de les diverses evolucions tècniques i de les comunicacions pròpies de la Segona Revolució Industrial, Coudenhove-Kalergi considera que Europa ha de realitzar un *aggiornamento* també pel que fa a la tècnica política, evolucionant cap a una

---

⁸⁸⁰ NÚÑEZ SEIXAS, Xosé Manoel: *Internacionalitzant...* op. cit., pp. 168.

⁸⁸¹ *Ibidem*, pp. 147-149.

⁸⁸² Per aquesta raó, Xosé Manuel Núñez Seixas el 1929 és qualificat com “l'any de les minories”: NÚÑEZ SEIXAS, Xosé Manoel: *Internacionalitzant...* op. cit., pp. 179. En tot cas, la desaparició de Stresemann aquell mateix any serà un cert punt d'inflexió negatiu tant per la qüestió de les minories com de la pròpia promoció del pacifisme, ja que trencava el fructífer tàndem format pel francès Briand i el propi Stresemann.

⁸⁸³ Per aquesta raó el 1929 és qualificat com “l'any de les minories” a NÚÑEZ SEIXAS, Xosé Manoel: *Internacionalitzant...* op. cit., pp. 179.

⁸⁸⁴ COUDENHOVE-KALERGI, Richard: *Pan-Europa*. [1923] Madrid: Encuentro, 2010, p. 11.

nova organització d'Estats que superi “la anarquía internacional que reina en Europa”⁸⁸⁵, ja que “si no, correrá el peligro de lanzarse, a ciegas, a una nueva guerra y de morir ahogada en un mar de bombas tóxicas”⁸⁸⁶. De forma quasi adivinatòria, afirmarà que “la situación en que se encuentra hoy Europa es similar a la de vientosiséis personas de un nivel intelectual y moral dudoso que están conviviendo juntas en un espacio muy reducido y armadas hasta los dientes con venenos tóxicos, bombas, armas de fuego y puñales. Todas venidas a menos, están buscando la oportunidad de enriquecerse a costa de las otras. Comidas por el odio y los celos, el deseo de venganza y la envidia, se dedican a conspirar, aguzando sus armas, entrenándose con ellas, insultándose unas a otras, en público y en privado, de la forma más ofensiva.”⁸⁸⁷.

Sumida Europa en aquest estat de coses, Coudenhove-Kalergi conclou que “no hay más que una forma de evitar esta catástrofe: como estas veintiséis personas están condenadas a vivir juntas por un tiempo todavía imprevisible, tienen que decidirse por hacer su vida en común todo lo soportable posible. Y para esto, tienen que sustituir necesariamente la anarquía por la organización”⁸⁸⁸, és a dir, que “la cuestión europea no se resolverá más que a través de la unión de los pueblos de Europa”⁸⁸⁹ en uns Estats Units d'Europa o Federació Paneuropea, que hauria de comprendre tota l'Europa Occidental i Central – des de Portugal fins a Polònia – excloent-ne conscientment Rússia i Gran Bretanya per considerar-les pertanyents a blocs polítics i/o culturals aliens, malgrat que alhora incorporaria totes les colònies extraeuropees dels països integrants. En relació al caràcter de la nova organització, assevera que “su estructura sería democrática, por tanto contra toda hegemonía, y su meta, pacifista”⁸⁹⁰.

Els objectius de la nova unió es podrien agrupar en dos conjunts: econòmics i militars. Pel que fa a la cooperació econòmica, això implicaria l'adopció d'un lliurecanvisme continental o unió duanera que fomentaria el progressiu debilitament de les fronteres intraeuropees i propiciaria una major efectivitat en la competència amb el mercat anglosaxó i uns futures potenciades economies russes i xineses. Respecte als aspectes militars, la pròpia cooperació econòmica tindria un efecte de dissolució fronteres, buidant-les de sentit

---

⁸⁸⁵ Ibidem, p. 109.

⁸⁸⁶ Ibidem, p. 22.

⁸⁸⁷ Ibidem, pp. 109-110.

⁸⁸⁸ Ibidem, p. 110.

⁸⁸⁹ Ibidem, p. 27.

⁸⁹⁰ Ibidem, p. 53.

fins que malgrat la seva existència ningú en fes gaire cas. Això conduiria Pan-Europa al desarmament intern, assegurat també per la col·laboració en el desarmament mundial, que es coordinaria amb les altres potències regionals i continentals – les quals també s’organitzarien en blocs – a través de tractats d’arbitratge, tribunals internacionals i la pròpia SDN, que superaria així moltes de les seves dificultats i deficiències. Gràcies a això “o se podría introducir el sistema general de milicias o la supresión total del servicio militar obligatorio. Los avances, tanto morales como económicos, que se lograrían con esto serían incalculables. Una nueva era, una era mejor, podría comenzar”⁸⁹¹. En aquest nou món, fins i tot Rússia, que era conceptuat sovint com una amenaça a nivell polític, demogràfic i militar, constataria la inutilitat de mantenir una hostilitat guerrera amb Pan-Europa i la seguretat seria absoluta.

Finalment, Coudenhove-Kalergi atindrà l’existència d’un darrer perill de caràcter intern com és la qüestió de les minories. En aquest sentit, opina que “en Europa occidental no se presta suficiente atención a este peligro. No hay más que un medio para conjurar este peligro: una auténtica protección de las minorías a través de la promulgación general, por parte de las naciones, de un Edicto de tolerancia, que constituiría la Carta Magna de todas las naciones europeas. / Este Edicto de tolerancia debe permitir a toda persona sin reserva alguna (en la medida en que esto sea técnicamente posible), utilizar su idioma materno ante los tribunales y frente a la Administración, sin que esto le suponga perjuicio alguno, y educar a sus hijos en su comunidad cultural”⁸⁹². A més, en la futura Constitució paneuropea, l’autor pensa que “debe reinar el principio de la igualdad de derechos de todas las lenguas nacionales”⁸⁹³ i en definitiva “las minorías nacionales tendrían en todos los Estados una ventaja inmediata, ya que no tendrían que temer ni persecución, ni opresión, ni pérdida de nacionalidad. En Pan-Europa, patria suprema común, volverían a encontrar, de forma pacífica y sin derramamiento de sangre, el camino que los lleva hacia sus compatriotas, camino que de otra forma solamente encontrarían a través de la devastación de sus hogares por la guerra y las masacres”⁸⁹⁴.

Observant aquest programa, no serà estrany que els catalanistes que treballaven a Ginebra al voltant de la SDN abraressin de forma més o menys explícita aquest programa, i més encara quan aquest s’estenguí a través de la revista *PanEuropa* (1924-1928) i de diversos

---

⁸⁹¹ Ibidem, p. 75.

⁸⁹² Ibidem, p. 165.

⁸⁹³ Ibidem, p. 175.

⁸⁹⁴ Ibidem, p. 177.

congressos que s'inauguren l'octubre de 1926 amb una concurrència de 2.000 persones provinents de 24 nacions⁸⁹⁵. Però si existeix una via per la qual el moviment paneuropeu comença a calar políticament serà a través del compromís i la tasca del polític francès Aristide Briand (1862-1932), el qual serà nomenat President Honorari de la Unió Paneuropea Internacional el 1927. El primer ministre francès s'havia implicat en la tasca de cooperació internacional i tindria una transcendència especial a través de la signatura de diversos acords d'arbitratge recollits sota el nom de Pactes de Locarno (1925), els quals li suposaren el premi Nobel de la pau de 1926 juntament amb Stresemann. Més tard, el seu convenciment pacifista el portarà a impulsar i signar amb els Estats Units el conegut com a pacte Briand-Kellog (1928), del qual parlarem posteriorment. Finalment, el setembre de 1929, Briand pronunciarà un discurs a la seu de la SDN proposant la creació d'una unió europea que plasmaria per escrit a petició de Ginebra en el *Memoràndum sobre la organització d'un sistema d'Unió Federal Europea* (1930), tancant així un cicle que acabava d'adobar un *zeitgeist*, uns anys de la concòrdia on aquesta mena de discursos eren rebuts amb gran interès i generositat.

Algunes d'aquestes qüestions són recollides especialment per tres dels intel·lectuals catalans que hem esmentat anteriorment: Maspons i Anglasell, Nicolau d'Olwer i Estelrich. Pel que fa al primer, publicarà l'any 1927 un volum sota el títol *Els drets de ciutadania i la Societat de Nacions*. Aquest es caracteritza per la seva visió entusiasta respecte de la situació internacional quant als problemes europeus al voltant de la pau i les minories, considerant que s'apropa el triomf de les idees de Coudenhove-Kalergi en una reinterpretació pròpia de caire català i catòlic: “En una sola desena del passat agost, coincidiren a Ginebra, una de les reunions del Congrés de la Pau, el meeting central de les Lligues internacionals femenines per la Pau, una reunió general del Rotary Club, les conferències de les Associacions per la Societat de Nacions i el Congrés de nacionalitats minoritàries. / Totes aquestes iniciatives deslligades entre sí, amb orígens i espadiment diversos, són expressió del mateix esperit i tenen essencialment els mateixos procediments i finalitat que el Congrés de la Pan-Europa, que es celebrà al cap de poc de temps a Viena, i de les reunions periòdiques de l'Assemblea interparlamentària. La finalitat consisteix en assegurar una pau estable, per medi de la pacificació dels esperits, i els procediments d'actuació, en no aparèixer en públic sense retre un explícit homenatge de respecte al que caracteritza les diferenciacions, i fer remarcable la

---

⁸⁹⁵ BAIER, Stephan: *The History of Panurope*.
http://www.epaneurope.eu/tl_files/epaneurope2011/downloads/documents/Paneuropa%20History.pdf [30 d'agost de 2015]

companyonia dels què ahir eren separats pels antagonismes dels odis nacionals, diferències de llengua, de religió o d'ambicions de predomini. / [...] L'Europa que ve, ennoblida pel sofriment, està saturada de respecte als furs de la dignitat humana, i al primer i cabdal d'ells, la llibertat d'esperit, sense la qual li es impossible la reconstitució, perquè sense ella no hi ha estímul. El to d'aquesta Europa el donava ahir Anglaterra quan, per a consolidar la seva hegemonia, ha afranquit els Dominis i derogat les velles restriccions que cohibien l'exercici del catolicisme en el seu territori. / Es una Europa que, repetint unes paraules de Nintxix, no s'amaga d'averkonyir-se públicament d'haver confiat en la força, i que s'afanya en assolir la que ha estat perennal essència de l'espiritualitat catalana; aquella que als segles deu i onze, ja conseguia l'unitat del territori català per tractes jurídics, capítols matrimonials i successions, en lloc de confiar-la a la força; la que, amb Ramon Llull, predicava una croada de predicadors, en lloc d'exèrcits; la que preferí un Compromís de Casp a una guerra de dinastia; la que en plena setzena centúria supeditava les prerrogatives dels legisladors a la supremacia del costum contra-llai; la que matava els abstraccionismes de les Corts de Càdiz, impedit l'unificació civil contra les diversitats de la vida real, i en els dies presents ha fet oració predilecta seva aquella que recorda que Montserrat és montanya voltada d'oliveres, signe de pau. / Sembla que estigui arribant l'hora en què l'esperit pairal és cridat a presidir les directrius dels pobles: i per això, no en dupteu, senyors, en aquesta Europa que s'atança, Catalunya s'hi trobarà bé⁸⁹⁶.

Dos anys després, Maspons i Anglaseu es mostrarà igual de convençut en la seva observació de bons auguris pacifistes escrita al seu volum *Tornant de Ginebra: impressions sobre la crisi de les llibertats nacionals*. Concretament, Maspons parlarà d'un canvi en les organitzacions dels exèrcits. Si bé afirma que no poden existir Estats sense exèrcit ja que suposaria la seva eliminació futura, creu que a Europa s'està produint una mutació vers organitzacions militars menys abundants i llunyanes al militarisme prussià. Això, però, no seria equivalent a una visió completament antimilitar, sinó una evolució cap a un concepte de defensa més proper a l'esperit històric català: "Erraria completament qui entengués que tots aquests fets exterioritzen un esperit anti-militar, perquè són tot el contrari: són exteriorització d'un esperit anti-militarista. La distinció entre els dos, la posa de manifest la darrera llei d'organització militar francesa, el país que en lloc de demostrar la inutilitat del seu exèrcit encarregant-li negocis civils, ha demostrat l'estimació que en té, posant-li al davant ministres civils. França quan s'ha volgut enfortir fins al grau màxim davant el ràpid

---

⁸⁹⁶ MASPONS I ANGLASEU, Francesc: *Els drets de ciutadania i la Societat de Nacions*. Reus: Gràfics Navas, 1927, pp. 26-27.

enfortiment d'Alemanya no ha augmentat el seu contingent militar, sinó que simplement ha organitzat la Nació per al cas de guerra; és a dir, s'ha decantat pel sistema militar català. Catalunya mai no va tenir un exèrcit organitzat a l'estil kaiserlià, i va repel·lir invasions, i guanyar batalles de Montjuic; l'exèrcit català era el sometent; sortir un cos d'exèrcit en peu de guerra, era sortir el sometent: és a dir, l'exèrcit català era el poble de Catalunya. [...] / La diferència que hi ha entre les dues menes d'organització, que a cop d'ull poden semblar idèntiques, és fonamental. En primer lloc, l'organització militar de la Nació, li dona una gran potència defensiva, però una nul·la agressivitat; i l'organització militarista d'un exèrcit, li dona la potència material que mostraren els imperials en la passada guerra, i en canvi una gran agressivitat; quan no la pot esbravar d'altra manera, s'abassega sobre el propi país, li envaeix els òrgans, i el sotmet a un règim de desigualtat; la Nació armada és una garantia de pau, perquè per al poble la guerra és la catàstrofe, i l'exèrcit a l'estil kaiserlià és una garantia de guerra, perquè viu per a la guerra i per la guerra es justifica. / [...] L'evolució actual és una florida d'aquestes llavors: els Estats, en el moment de reflexió que els va portar la convalescència de la guerra, han reconegut que no és el país que ha de servir l'exèrcit, sinó l'exèrcit que ha de servir el país; que no és l'Estat que ha d'utilitzar l'exèrcit per a portar el poble a la guerra, sinó que és la Nació que ha d'utilitzar els serveis de l'exèrcit per a defensar-se de la guerra, i més o menys forçadament, o espontàniament, caminen en aquest sentit»⁸⁹⁷.

La conclusió que Maspons i Anglasesell extreurà serà que s'apropen definitivament moments culminants per al moviment nacionalista català, reforçats per la conjuntura favorable a la pau i les minories: “Quan la Unió Catalanista celebrà l'Assemblea en la qual va aprovar les Bases de Manresa, Mañé i Flaquer, des del Brusi, glossant les seves orientacions, va dir que perquè algun dia poguéssin predominar, era necessari que abans fos alliberada la vida pública de les influències del Renaixement i de la Revolució Francesa, i Prat de la Riba, li contestà, que estava en el cert, però que Catalunya en podia esperar, confiadament, l'anul·lació, perquè no era possible que es perpetués una ideologia, que contradeïa la base cristiana de la seva esperança. / Amb pocs anys més que hagués viscut, hauria vist confirmada la seva esperança. / [...] Aquesta és l'hora actual, que obre, no pas exclusivament a Catalunya, sinó a tants pobles com senten l'escalf d'Europa, una nova època històrica; a alguns, els que plasmaren la seva ànima nacional amb els llevats de les grans monarquies absolutes, i no se n'han sabut alliberar encara, els representa la dolorosa

---

⁸⁹⁷ MASPONS I ANGLASELL, Francesc: *Tornant de Ginebra: impressions sobre la crisi de les llibertats nacionals*. Barcelona: Llibreria Catalònia, 1929, pp. 114-117.

alternativa de renovar-se totalment, o d'esllaugir-se en una progressiva esterilitat; als que se'n salvaren a temps, o tothora han estat rebels a sotmetre-s'hi, els ofereix un demà de grandesa. / Cadascú sap entre quins es troba el de la seva espiritual ciutadania”⁸⁹⁸.

Lluís Nicolau d'Olwer es trobarà en una línia similar d'interès pel pensament de Coudenhove-Kalergi i els seus derivats, però tanmateix hi plantejarà els seus dubtes i reticències personals. En un llibret titulat *Idees i fets entorn de Paneuropa*, el polític republicà traça un comentari crític d'aquest manifest, mostrant el seu acord de fons i aprofitant per esbossar també la seva interpretació del moment polític internacional, en el qual ja albira la futura contradicció entre feixisme i pacifisme: “Dos moviments contradictoris, però que l'un explica l'altre, agiten avui la consciència política del món. L'internacionalisme, que tendeix a universalitzar totes les organitzacions i aspira a convertir la humanitat en subjecte de dret públic, i el feixisme, exacerbació nacionalista, que no admet ni dins ni fora de l'Estat cap altre subjecte de dret públic que l'Estat mateix. / L'internacionalisme té a favor seu la realitat de la mútua dependència dels pobles, de la standardització de la vida moderna, efecte del maquinisme, i de l'escurçament de les distàncies, produït per la rapidesa de les comunicacions. Per això la darrera guerra fou gairebé mundial, i també n'és l'organització de la pau – vull dir la Societat de les Nacions”⁸⁹⁹.

A rengló seguit, Nicolau d'Olwer glossa el propi contingut de *Paneuropa*, fent especial esment dels seus punts forts: “El mèrit de Coudenhove-Kalergi és d'haver posat en relleu els problemes específicament europeus i d'haver suggerit un mètode per resoldre'ls. / Apart dels problemes generals del món, en els quals participa d'una manera encara preponderant, Europa té tres problemes seus, particularíssimament seus: el de la pau, l'econòmic i el de les minories. Tres problemes que se sintetitzen en un: el de les fronteres. / La tercera part dels Estats europeus – i seguim fidelment l'exposició de Coudenhove-Kalergi – està malcontenta de les seves fronteres i en desitja la seva modificació. Aquest fet constitueix l'amenaça més greu contra la pau europea”⁹⁰⁰. Podríem dir, doncs, que Nicolau d'Olwer comparteix el diagnòstic del comte austríac, tot i que farà una anàlisi molt més detallada de tot el contingut del pamflet que el portarà finalment a realitzar la següent conclusió general: “L'organització del món en ‘continents polítics’, la formació d'un bloc polític europeu, el foment d'una ideologia europea, l'exclusió d'Anglaterra: tot això ens

---

⁸⁹⁸ Ibidem, pp. 124-125.

⁸⁹⁹ NICOLAU D'OLWER, Lluís: *Idees i fets entorn de Paneuropa*. Barcelona: s/e, 1928, p. 3.

⁹⁰⁰ Ibidem, p. 10.

sembla o impossible, o absurd, o perillós – i ja n’hem dit els motius – i per tant ho rebutgem. En canvi, la síntesi dels tres grans problemes europeus en un de sol: el de les fronteres; la solució que hi proposa, de no canviar-les, sinó de fer-les invisibles, de manera que no entrebanquin el tràfec econòmic i d’intercanvi cultural, fent que els pobles d’una banda i altra de la frontera se sentin igualment feliços; i la conclusió lògica, que és l’existència d’un poder super-estatal, garantia darrera del ciutadà i dels grups nacionals contra l’opressió: tot això, en canvi, ho acceptem i ho aplaudim amb entusiasme”. Per tant, Nicolau d’Olwer aplaudeix en general el pensament de Coudenhove-Kalergi, tot i que demostra una confiança superior en conceptes com l’arbitratge i la superació de les fronteres estatals sense que necessàriament impliqui la formació d’un bloc continental estricte.

Aquestes línies de pensament seguiran vigents pel polític barceloní dos anys després, tal i com constatem en un article seu aparegut a *La Publicitat* (1922-1939) i titulat *Les minories i la Unió Europea*. Al caliu de la presentació del *Memoràndum* d’Aristide Briand, Nicolau d’Olwer opina que “el problema de la unió europea a ningú interessa tant com a les minories. Escampades, per regla general, a cavall de les fronteres serien les primeres víctimes d’un conflicte armat, veurien llurs camps i llurs poblacions arrasades, germans de llengua i de nació haurien de combatre’s sota les banderes d’Estats enemics. ¿Cal dir en aquestes condicions, com les minories nacionals s’adhereixen amb entusiasme a la idea de la unió europea?”⁹⁰¹ I continuaria afirmant: “la greu qüestió del desarmament, sense el qual la pau serà sempre precària, depèn de la seguretat; aquesta, del que, amb paraula gràfica, n’han dit ‘el desarmament moral’, i aquest és inseparable de la solució liberal dels problemes minoritaris i connexos. Si alguns d’aquests problemes escapen a la Societat de les Nacions i d’altres a la Unió Europea, sembla evident que no seran pas mai resolts. És un sol organisme qui la d’haver-ne cura. La Societat! La Unió!”⁹⁰²

No només per Lluís Nicolau d’Olwer ambdues idees – la de la SDN i la de Paneuropa – seran indestriables. També Joan Estelrich tendirà a relacionar-les sovint, especialment a mesura que s’anà endinsant en elles tot esdevenint-ne un autèntic entusiasta d’aquest pacifisme liberal. En les seves obres publicades a finals dels anys 20 i principis dels 30, l’intel·lectual de Felanitx reflexiona sobre el propi fet de la guerra i l’evolució de les societats – i d’Europa – cap a la seva superació: “La lluita entre les societats humanes és un

---

⁹⁰¹ NICOLAU D’OLWER, Lluís: Les minories i la Unió Europea. *La Publicitat*, 2 de setembre de 1930, p. 1.

⁹⁰² *Ibidem*, p. 1.

fet biològic fatal. El progrés consisteix en la substitució de les formes violents per les formes d'intel·ligència, la força per la justícia, l'opressió per la llibertat. Entre els drets o llibertats necessàries a l'home hi ha el de guardar les seves característiques personals o col·lectives: llengua, religió, cultura. L'assimilació forçosa, és a dir, la supressió per la violència, l'amenaça, el temor, etc., d'aquestes característiques a favor d'unes altres, és el procediment de lluita emprat per l'Estat majoritari imperialista contra les minories nacionals. Aquests són els termes reals del problema; i l'opció, per a una consciència que aspira a la llibertat, no és gens dubtosa⁹⁰³. De fet, Estelrich tenia molt clara la solució a aquesta qüestió, que era en el fons l'europea: "Hi ha a Europa aquest gran problema de justícia a satisfer. Mentre no sigui resolt, no s'esvairà una de les més evidents causes possibles de guerra: aquest problema delicat, divers, múltiple i extens de les 'minories nacionals'. / Desnacionalitzar per procediments violents i coercitius és contrari a l'ordre de la natura. Aquests procediments són injustos, i per tant, immorals. Tendeixen a degradar els homes. Els tractats, el moviment pacifista, les diverses agrupacions internacionals que es preocupen del problema, tracten d'evitar que aquesta degradació sigui possible a Europa"⁹⁰⁴.

En aquest sentit, Estelrich tenia ben isolat el que en el seu parer era el gran problema a resoldre, però el seu estat ànim no acabava de decantar-se i es movia entre l'optimisme i el pessimisme. Si bé admetia que "el sentit jurídic del principi nacional ha anat fent via, filtrant-se en el dret internacional positiu"⁹⁰⁵ i que "la teoria de les 'minories' ha estat, així, senzillament, un cas d'aplicació del principi de nacionalitats a les necessitats de pacificació i consolidació de l'Europa de la post-guerra"⁹⁰⁶, quan parlava del cas català no es mostrava tan taxatiu. En la seva obra *La qüestió de les minories nacionals i les vies del dret*, després de reproduir el text de la requesta catalana presentada el 1924 per Massó i Llorens davant la SDN, reconeix que la seva presentació no va tenir cap efecte real – cosa que ja sabien prèviament els seus impulsors – i es preguntava, en una mixtura de derrotisme i indignació, què hauria de passar per aconseguir que l'organisme supranacional fes alguna cosa: "Motiu d'intervenció podria ésser l'esclat d'esdeveniments tals, a Catalunya, que posessin en perill la pau internacional. / De fet, per dolorós que sigui confessar-ho, l'organització actual no ofereix cap camí de solució pacífica als pobles, com Catalunya, que no tenen cap garantia

---

⁹⁰³ ESTELRICH, Joan: *La qüestió de les minories nacionals i les vies del dret*. Barcelona: Llibreria Catalònia, 1929, p. 12.

⁹⁰⁴ Ibidem, p. 11.

⁹⁰⁵ Ibidem, p. 14.

⁹⁰⁶ Ibidem, p. 14.

de protecció inserida en els tractats. El moment d'obtenir aquesta garantia era durant la tramitació del tractat de pau de Versalles. Cal reconèixer, però, que les dificultats eren, ja llavors, immenses. / Els pobles no garantits pels tractats, són induïts així, a la violència, per la mateixa S. de N. Si un d'aquests pobles es mostra pacífic, la S. de N. – és a dir, els seus principals funcionaris i els personatges polítics que la condueixen – adverteix, davant les reclamacions, que tot fa creure que la població està satisfeta, puix que es mostra tranquil·la. / La situació és realment desesperant. Perquè si, per altre cantó, aquell poble es mostra – com els macedonis, per exemple – violent, llavors la S. de N., rebent com a bona l'acusació de deslleial a l'Estat, de pertorbador, bel·liger i foll, en treu pretext per a desinteressar-se'n, a menys que alguna puixança de primera categoria no en prengué la defensa”⁹⁰⁷.

Un any després, en un volum centrat en qüestions domèstiques que apareix amb el nom de *Catalunya endins*, Estelrich continua amb una postura de pacifista militant tot i que un punt desesperançat: “constatació terrible per al pacifista: no hi ha cap progrés en el dret, si no hi ha violència. El dret de les minories podrà progressar mentre hi hagi violències. Aquestes mantenen l'atenció dels juristes i disposen les potències a cercar solucions. L'apel·lació al sentiment és inútil; cal l'apel·lació a l'interès”⁹⁰⁸. Tot i així, no abandona la seva combativitat, especialment en la controvèrsia Espanya-Catalunya, qüestió que el mena a la crítica de l'acció que porten a terme les institucions espanyoles als organismes de pau internacionals, la qual titlla d'hipòcrita: “Ara els reaccionaris espanyols s'omplen la boca i els diaris dels noms de Las Casas, Francisco de Vitoria i altres precursors hispànics del dret modern de gents: els principis del wilsonisme, nacionalitats, igualitarisme jurídic, respecte a les races, llengües, religió, mandats colonials. ¿Però l'acció espanyola no fou justament oposada a tals principis? La gent que no escoltà mai aquells homes egregis, no té dret a reclamar-se d'ells, com tampoc els que fan un ‘chantage’ internacional no poden prendre com a patró Vitoria, que col·locava la guerra fora de la llei. Ridiculeda d'aquests ultra-realistes, agres i ferotges, que s'enorgulleixen de pertànyer a la raça de Don Quixot – el qual representa precisament la negació de tota raça, la superació de tot egoisme i tot orgull, la reacció contra l'ambient que el voltava”⁹⁰⁹.

Més endavant, Estelrich s'endinsarà en la situació interna del país i del catalanisme i verbalitzarà el que pensava que havia de ser el camí a recórrer per Catalunya i el seu

---

⁹⁰⁷ Ibidem, pp. 92-93.

⁹⁰⁸ ESTELRICH, Joan: *Catalunya endins: un examen de consciència col·lectiva en temps tèrbols: llibre per a tots i contra ningú*. Barcelona: Llibreria Catalònia, 1930, p. 43.

⁹⁰⁹ Ibidem, p. 83.

moviment nacionalista. La seva anàlisi és d'enorme interès ja que, no només està realitzant una foto fixa del que considera han de ser les forces polítiques estàndard d'un país, sinó que materialitza i adjectiva el seu projecte per al catalanisme cambonià. En un primer moment, farà una descripció del que hauria de ser el seu sistema de partits ideal per al futur immediat de Catalunya: "Els partits – no el moviment patriòtic – a Catalunya, han nascut sobretot dels personalismes, i més encara de les fòbies contra les persones. Hi ha hagut una dreta, un partit conservador. No han reeixit mai el liberal ni l'obrerista. Aquests tres haurien d'ésser els únics partits legítims del catalanisme: partit conservador, partit liberal, partit obrer. Base comuna a tots: solució federal, identitat de política exterior, comunitat en l'atac, unió en la lluita per la cultura i en la catalanització de les terres catalanes. / Divergències: / Conservadors: catòlics, ruralia, fabricants, imperialistes, proteccionistes. / Liberals: catòlics i lliurepensadors, ciutadania, intel·lectuals, pacifistes, lliurecanvistes. / Obrers: socialistes, sindicalistes, etc. / Denominació general del moviment: 'catalanisme' (el mot nacionalisme el bandejaríem); partit conservador català, etc., etc. Cadascun lluitant pel predomini a dintre Catalunya; tots ells units en la lluita autonòmica davant Espanya, contra centralisme i contra reacció. / Tota altra cosa és anarquia i balcanisme"⁹¹⁰.

L'aposta evident de l'intel·lectual mallorquí dins d'aquest sistema és, de forma evident, la de la corrent liberal-conservadora que personificaria Francesc Cambó. En aquest sentit, podem trobar algunes línies força descriptives on despunta una indissimulable voluntat hagiogràfica i on traça la missió semi-messiànica del seu cap: "Totes les circumstàncies porten Cambó a exercir la seva potencialitat com a governant espanyol. Per a molts espanyols és el primer polític, del tremp liberal i modern, i d'actitud conservadora; per als millors, és ell l'únic polític europeu de la Península. El seu destí és tenir un paper preponderant a Espanya, a dins d'Espanya, de cara a Catalunya. Davant aquest fet, ¿què ha de fer Catalunya? Catalunya pot estar segura del patriotisme català, fervent, sentimental, apassionat de Cambó. Catalunya pot estar segura també que Cambó aprofitarà la seva influència, el seu prestigi, la seva força, a obtenir, sense capgiraments de violència, directament o utilitzant els propis adversaris, les garanties que Catalunya necessita per al desplegament de la pròpia personalitat. Ara bé; Cambó només podrà ésser eficaç per a Catalunya si aconsegueix inspirar a Espanya el màxim de confiança; i no tindrà mai aquesta confiança plena mentre actui només com a capdavanter d'un moviment de reivindicacions particularistes. Els catalanistes, en canvi, han de capacitar-se per al govern interior de

---

⁹¹⁰ Ibidem, p. 199.

Catalunya en tots els seus aspectes; un pacte tàcit ha d'establir-se que els permeti: a) a ells, d'endegar els afers interiors, comptant amb la protecció d'un estat d'opinió, representat per un govern amic; b) a Cambó, de governar sense pertorbacions catalanistes. Em sembla molt difícil que una situació així pugui ésser llarga; però em sembla també l'única que permeti la utilització d'En Cambó per a assolir l'autonomia, més o menys ampla o limitada, de Catalunya. Avui, a Espanya, només Cambó fa un cert respecte; si Cambó no hi fos, el catalanisme seria esguardat pels governs espanyols amb un cert menyspreu; els camins que llavors se'ns oferirien serien molt més arduos. / Cambó ja hauria fet el màxim que un home pot fer per Catalunya, si aconseguís dotar Catalunya d'un organisme autònom que permetés intensificar la catalanització del país, i si, internacionalment, actuant a Ginebra, fes adherir Espanya, oferint el propi exemple interior, als pactes internacionals que respecten els drets dels pobles, i cooperés a la política de desarmament, llicenciant tres quartes parts de l'exèrcit. Autonomia de Catalunya, política pacifista a Ginebra, solució del militarisme intern: realitzant ja aquestes tres coses – i moltes més pot fer-ne, en la seva especialitat de financer, de constructor en gran, de restaurador – ja hauria acomplit a bastament la seva missió”⁹¹¹.

Ras i curt, Estelrich somia un Cambó estadista liberal espanyol, intèrpret de l'esperit català a Madrid i del pacifisme a Ginebra... un gran repte que es projecta cap al període post-dictatorial, però que no trobaria els suports adequats després del 14 d'abril de 1931. En un nou llibre, *De la Dictadura a la República*, Estelrich tractarà de reforçar el seu projecte polític amb una justificació de l'actuació feta en el passat, en contraposició a d'altres personatges i forces que havien recorregut a la violència i que en canvia tenien un paper políticament més protagonista al nou règim: “Nosaltres, durant la Dictadura de Primo de Rivera, esmerçarem tota la nostra activitat política – que era la major part de la nostra activitat – a combatre aquell estat de coses. Treballarem, aquí i fora d'aquí, i ens exposarem com els que treballessin i s'exposessin més. En un punt divergiem, amb altres persones que no són precisament del nostre camp, dels altres elements que combatien també la Dictadura: la nostra acció, intensa i extensa en el camp de la propaganda i de l'acció damunt l'opinió pública interna i estrangera, s'aturava decididament davant les portes de la violència. Estàvem disposats a sofrir, i sofrírem de fet, la violència dictatorial contra les nostres persones i les nostres empreses, però no estàvem disposats, almenys mentre hi hagués esperances d'altres solucions – i aquestes hi eren – a recórrer als extrems de la

---

⁹¹¹ Ibidem, pp. 132-133.

violència. Menys estàvem disposats encara a simular, com altres una existent disposició a la violència, jugant a conspiracions i alçaments, que no donaren mai cap resultat. Sentíem la imperiosa necessitat moral i política de la caiguda de la Dictadura; creïem, per escriure, que, més o menys aviat, aquesta caiguda era fatal per la pressió de l'opinió pública damunt els qui sostenien el dictador; i no volíem contribuir a cap moviment, ni que fos popular, ni que pogués conferir a poc preu l'aurèola o la categoria heroica, si implicava conxorxa amb elements sindicalistes o amb militars insurrectes. Per força, al nostre entendre, aquests elements havien de deformar la finalitat del moviment antidictatorial, portant-lo a servir ideals de classe i ambicions personals, igualment perilloses per al país”⁹¹².

Sembla, doncs, una clara invectiva contra Macià i el seu passat militar i revolucionari, així com un torpede dirigit a la línia de flotació d'alguns sectors d'Esquerra Republicana de Catalunya. Alhora, i segurament a parts iguals, era una defensa contra les eventuals acusacions d'inacció i de simpatia monàrquica per part de Cambó, els quals llastrarien la seva acció política. Tot i anar-li mal dades, Estelrich no bascularà cap a un major radicalisme i combatrà tot esperit revolucionari i militarista: “La revolució burgesa democràtica no és gaire possible. La revolució militar és indesitjable. La revolució proletària és catastròfica. La unió de les tres revolucions, que hom acaba d'assajar, en una provatura tràgico-còmica, és un monstre apocalíptic. És la negació, també, del sentit liberal, de la convicció democràtica, i de la fe patriòtica. El liberal i el demòcrata renuncien, per definició, a la violència sagnant. No cal que renunciïn a la pressió, però sí a la imposició violenta d'una minoria sobre la majoria o sobre les altres minories. Si són pacifistes en el camp internacional, amb major motiu renuncien a l'ús de les armes dins el clos interior. Si no es revolten per un imperatiu nacionalista, menys es revolten, armats, contra una forma. Les armes del liberal, del demòcrata, del patriota, són la persuasió, la conquesta de l'opinió pública, l'organització de la consciència col·lectiva, l'obtenció del govern per una ascensió de l'ideal a la seva realització. Circula, en concepte d'axioma, l'opinió que tot poble, per a progressar, ha d'haver passat per la revolució. Aquest concepte és fals. La revolució d'un poble, per a ésser útil als altres pobles, no cal que es reproduïxi. Els països escandinaus han arribat a la línia superior de civilització, sense revolucions de cap mena: ni nacionals, ni democràtiques, ni proletàries. En aquests països antirevolucionaris, anticatastròfics, el

---

⁹¹² ESTELRICH, Joan: *De la Dictadura a la República*. Barcelona: Llibreria Catalònia, 1931, pp. 9-10.

socialisme governa. Als països de ferment revolucionari, governa el feixisme, o amenaça governar”⁹¹³.

Estelrich sap que el pacifisme és també un estat d’opinió que pot arrossegar simpaties a Catalunya i juga aquesta carta en el debat polític intern. L’ajuda en aquesta estratègia el seu convenciment que l’any 1930 havia estat, pel que fa a la conjuntura política mundial, “l’any de la Paneuropa”⁹¹⁴, però alhora és ben conscient que “la perfecta concordança entre el pacifisme verbal i el bel·licisme pràctic és un fenomen observat en tots els temps i en totes les civilitzacions”⁹¹⁵. D’aquí també la referència a un feixisme militarista de creixent implantació a Europa i que veu com una amenaça a la tasca que ha dut a terme en els darrers anys. Pel que fa a Espanya, però, l’establiment de la Segona República semblarà augurar-li en un principi bones notícies a la via pacifista i del dret, en una línia que també satisfaria el propi Nicolau d’Oliver i tots aquells que havien apostat per les solucions antiguerres. Tot i així, les influències pacifistes del nou règim no provindran exclusivament de Ginebra, sinó que la seva inspiració s’haurà de rastrejar en altres projectes que enceten certs grups pacifistes nord-americans que manifesten el seu escepticisme i decepció amb la SDN.

8.2. La consolidació jurídica i política: la Constitució de 1931 i l’esperit republicà

Malgrat que, com hem vist, la Societat de Nacions va formar una part essencial de l’estratègia dels pacifistes catalans – i d’arreu del món – durant els anys 20, cal dir que aquesta aposta no fou exclusiva. De fet, tal i com assenyala l’historiador nord-americà Robert H. Ferrell, l’entusiasme per aquesta institució no era del tot universal: “Briefly, peace organizations in Europe, while usually much smaller and less influential than those in the United States, were in general agreement as to their objectives. The leading societies all supported the League of Nations. Whatever seemed to bolster the League and the cause of peace – Washington Conference, for example, on the Locarno treaties – they likewise supported. In the United States, however, [...] there was much less unanimity”⁹¹⁶. Al marge d’aquesta hipòtesi que interpreta un major dinamisme del pacifisme nord-americà, el que sí que és cert és que fou des d’aquell país que aparegué una empresa paral·lela a la

---

⁹¹³ Ibidem, pp. 170-171.

⁹¹⁴ Ibidem, p. 197.

⁹¹⁵ Ibidem, p. 197.

⁹¹⁶ FERRELL, Robert H.: *Peace in their time. The Origins of the Kellogg-Briand Pact*. Hamden: Archon Books, 1968, p. 15.

Societat de Nacions, la qual marcaria una nova fita en el pacifisme del moment tenint una enorme influència a Espanya a mig termini: el moviment per la deslegalització de la guerra.

Aquesta iniciativa nasqué de la mà de l'advocat nord-americà Salmon O. Levinson (1865-1941), un home acostumat a les empreses difícils. De fet, Levinson havia fet fortuna fins el 1914 dedicant-se a rellotar empreses i inversions ruïnoses per després treure'n profit, i d'alguna manera sembla que també voldria donar un nou llustre a la diplomàcia internacional després del seu col·lapse. El seu punt de partença fou l'econòmic ja que, tal i com assenyala Ferrell⁹¹⁷, el seu interès pels afers internacionals havia estat nul fins que va veure com la Gran Guerra afectava el món dels negocis. A partir d'aquí, començarà a bastir un pensament propi en la línia del pacifisme liberal-democràtic, especialment per la vessant de la reformulació del dret internacional. L'expressió pública d'aquesta opinió arribarà vuit mesos abans que acabés la Primera Guerra Mundial, amb la publicació el 9 de març de 1918 del seu article *The Legal Status of War* a la revista *The New Republic* (1914-...). En aquest text, Levinson assenyalava algunes de les que ell considerava immoralitats i contradiccions del dret internacional: “Supongamos que el mundo está en paz. Supongamos que de repente Alemania declara la guerra a Francia e invade sus territorios sin tan siquiera disimular los deseos de anexionarlos o de reducir a sus vecinos a la dependencia política. ¿Qué sucede legalmente? ¿Qué sucede según el Derecho Internacional? [...] La situación legal resultante no deja entonces lugar a dudas. Inmediatamente, se declara la guerra bajo la autorización del Derecho Internacional. Se convierte para lo sucesivo en una ‘guerra legal’. Otras naciones se ven obligadas a permanecer neutrales y a observar las reglas establecidas por el Derecho Internacional, tal como se haría si la guerra fuera una empresa loable. [...] / Este hecho es el que ata de manos a quienes desean una mejora permanente de las relaciones internacionales. Si es legal hacer algo, ¿por qué lamentarse de que se haya hecho? Si la guerra es legal, ¿por qué oponerse al militarismo, que es un efecto necesario de la legalidad de la guerra más que, como se supone popularmente, la causa de la guerra? Si la guerra es legítima, entonces se sigue inevitablemente que todos los amplios e inveterados preparativos para la guerra que constituyen el militarismo sean tan manifiestos como legalmente justificados”⁹¹⁸.

---

⁹¹⁷ Ibidem, p. 31.

⁹¹⁸ LEVINSON, Salmon O.: *La situación legal de la guerra*. [1918], reproduït per CATALÁN, Míguel: *Proceso a la guerra. El programa de la deslegalización de la guerra (1918-1927)*. València: Edicions Alfons el Magnànim, 1997, pp. 18-19.

A més d'aquesta denúncia, Levinson proposa la seva solució, que passa per una reforma radical: “en tanto el Derecho Internacional continúe legalizando la guerra, todas las naciones se encontrarán moralmente vinculadas al hecho del ‘asesinato colectivo’. Por el contrario, al deslegalizar la guerra el militarismo se queda sin trabajo”⁹¹⁹. D'altra banda, Levinson té molt en compte les propostes wilsonianes, però les jutja insuficients: “podría argüirse que, pese a que todas estas afirmaciones eran válidas en el pasado, no lo serán en el futuro si se crea una Sociedad para hacer cumplir la paz. Pero por radical que el plan para la formación de una Sociedad semejante haya podido parecer antes de la guerra, un defecto fundamental del mismo resulta ahora evidente. El proyecto no propone declarar ilegal la guerra; propone simplemente aumentar aquellas regulaciones bajo las cuales la guerra es legal”⁹²⁰. En aquest sentit, resulten força premonitòries algunes de les seves objeccions sobre aquesta futura Societat – i altres institucions que cercaven la pau – i manté que només una assumpció de la seva fórmula li podria procurar l'èxit: “la deslegalización de la guerra es claramente la primera condición bajo la cual una Sociedad para imponer la paz puede resultar eficaz. Si la guerra sigue siendo legal, su antecedente, la preparación militar, es legítima y necesaria; si la guerra se torna una actividad criminal, se precisa una fuerza internacional para la prevención y el castigo. La capacidad para imponer cualquier ley debe ser siempre la suficiente. Un simple juicio ante un tribunal internacional no puede ser la alternativa a la guerra; ha de constituirse una opción alternativa substancial y completa de la misma. No debemos aceptar el absurdo de comprometernos a nosotros mismos con la propuesta de que podemos hacer uso de la fuerza para obligar a una nación a someter su causa a arbitraje, pero no a usar la fuerza para ejecutar la decisión del tribunal internacional en tal arbitraje. / Aunque se convirtiera en ilegal, la guerra podría declararse, pero quedaría estigmatizada como delito, y las fuerzas del mundo se organizarían para habérselas con el criminal. Sin estas salvaguardias, la reducción de armamentos sería con demasiadas probabilidades un expediente temporal durante la convalencia económica, y pasaría más tarde a eludirse bajo cualquier pretexto cuando alguna nación pensara que podría defender mejor sus intereses entrando en guerra”⁹²¹. No cal insistir en la lucidesa d'aquestes afirmacions, que podrem apreciar també en el desenvolupament de les següents pàgines i en el proper capítol.

---

⁹¹⁹ Ibidem, p. 19.

⁹²⁰ Ibidem.

⁹²¹ Ibidem, pp. 22-23.

Levinson no va estar sol en la defensa d'aquests postulats i aviat va enrolar a la seva causa personatges prominents com el filòsof utilitarista nord-americà John Dewey (1859-1952), el pastor novaiorquès John Haynes Holmes (1879-1964), l'editor de la revista *Christian Century* Charles Clayton Morrison (1874-1966), etc. L'acció col·lectiva s'acabaria concretant amb el naixement de l'*American Committee for the Outlawry of War*, fundat a Chicago el 1921. Pel camí, aquest grup aconseguí atreure l'atenció d'alguns polítics del partit republicà i dels sectors més conservadors del pacifisme nord-americà, que necessitaven una alternativa a aquella Societat de Nacions lligada inevitablement als demòcrates. Així, l'any 1919 el senador republicà Philander C. Knox (1853-1921) es reunirà amb el propi Levinson i escriuran l'anomenat *Esborrany Knox*, un document de 10 punts on s'enunciava la deslegalització de la "guerra agressiva" que seria equiparada al delictes d'assassinat, s'afirmava el "desarme general hasta un punto compatible con la seguridad interior" i el compromís universal amb les fórmules d'arbitratge i la SDN⁹²². Aquest esborrany no servirà més que de base d'alguns discursos de Knox davant el Senat, però mai serà presentat per al seu debat formal. En canvi, un altre senador republicà, William Borah (1865-1940), sí presentarà el 14 de febrer de 1923 una resolució que va ser coneguda amb el nom de la *Carta Magna del moviment de deslegalització*. En aquesta s'afirma que "el Senado de EE.UU. considera que la guerra entre naciones debería deslegalizarse como institución o como medio para dirimir controversias internacionales, convirtiéndola así en un delito público ante el Derecho de las naciones [...]. / Resuelve además que debería crearse y adoptarse un código de derecho internacional de paz basado en la deslegalización de la guerra y en el principio de igualdad y justicia entre todas las naciones, ampliado, extendido, adaptado y acualizado. / Segundo. Que, una vez deslegalizada la guerra, debería crearse (o, si existiera en parte, adaptarse y corregirse) un sustitutivo judicial de la guerra con la forma o la esencia de un Tribunal internacional, bajo el modelo de nuestro Tribunal Supremo con su jurisdicción sobre las controversias entre nuestros Estados soberanos"⁹²³.

Tot plegat es trobava imbricat en un viu debat sobre el paper dels Estats Units en relació a la SDN, de la qual s'havia desmarcat des d'un inici malgrat haver ajudat decisivament a la seva concepció. Les discrepàncies partidistes i la por d'una part de la societat nord-americana per la pèrdua de sobirania que suposaria lligar la seva seguretat a la dels assumptes europeus va frustrar en gran part els plans de Wilson, que va haver d'assumir l'allunyament del seu país respecte del seu propi projecte. Les presidències de

---

⁹²² Ibidem, p. 34.

⁹²³ Ibidem, p. 40

Harding (1921-1923) i de Coolidge (1923-1929) van tendir a l'aïllacionisme, només trencat per l'augment de la popularització de les idees de Levinson. Fins i tot, també en sectors més progressistes va començar a considerar-se com a afortunada aquesta proposta, tal i com es pot apreciar en la tasca efectuada per Murray Butler (1862-1947) i James Shotwell (1874-1965), dos professors de la Universitat de Columbia que van tractar d'unificar partidaris de la SDN i de la deslegalització en un mateix grup a través del seu *Harmony Plan* de 1925. Aquesta idea, fonamentada en el criteri que la SDN podria assumir com a seu el programa de deslegalització, va ser rebutjada pel grup conservador en considerar que es tractava d'una mena de cavall de Troia dels pro-ginebrins. El resultat portà a Levinson a continuar la seva via pròpia tot publicant un any després la idea de convocar una conferència internacional per aprovar un *Tractat de Deslegalització de la guerra*, l'esborrany del qual publicà a *Christian Century* el 23 de desembre de 1926.

De l'altra banda, Shotwell va seguir la seva tasca de proselitisme arribant aquesta al vell continent a través de l'auspici de l'associació pacifista *Carnegie Endowment for International Peace*. El març de 1927 pronunciava un discurs a Berlín en el marc d'un curs de relacions internacionals a la *Hochschule für Politick* sota el provocador títol de "*Are We at a Turning Point in the History of the World?*". Segons Ferrell, la intervenció va tenir una importància extraordinària: "The address received the highest official attention. The German chancellor and his cabinet attended. The chief justice of Germany presided. Also present were members of the War Office staff, appearing – so someone told Professor Shotwell – for the first time after the war in a public assembly with all their wartime decorations. The main thesis of the inaugural address was that, in the complex and interrelated modern world, war no longer profited a nation: consequently the time arrived when nations should abolish war as a means of policy"⁹²⁴. Després d'aquest èxit, Shotwell va aconseguir a través de les gestions d'Albert Thomas (1878-1932), director a Ginebra de l'*International Labor Organization*, una entrevista amb el ministre d'extersiors francès, Aristide Briand (1862-1932). Briand, que segons el filòsof Miguel Catalán "había estado recibiendo material de propaganda escrita del movimiento de Levinson desde 1925", va indicar el seu interès per un apropament als Estats Units i, aconsellat per Shotwell, decidirà enviar una carta al poble americà que hauria d'aparèixer el 6 d'abril de 1927, justament en el desè aniversari de l'entrada nord-americana a la guerra. En aquesta missiva, Briand proposaria un acord mutu dels dos països per deslegalitzar la guerra.

---

⁹²⁴ FERRELL, Robert H.: *Peace in their time...* op.cit., p. 67.

Inicialment el missatge passà desapercebut per la opinió pública nord-americana, sent publicat a la pàgina 5 del *New York Times* (1851-...) i la 12 del *Herald Tribune* (1887-...), però adquirirà una major popularitat quan Murray Butler envii una carta al director incidint sobre la importància d'aquesta proposta. Aquest fet portarà al Secretari d'Estat Frank B. Kellogg (1856-1937) a haver d'enfrontar una situació incòmoda. D'una banda, Briand havia tingut una gran habilitat recollint les propostes de Levinson i de Shotwell, que havien esdevingut força populars, i les havia utilitzat en benefici de la diplomàcia francesa; d'altra banda, col·locava Kellogg en un enorme compromís, tal i com assenyala la politòloga Donatella Bolech Cecchi: "the words of friendship and peace adressed to the American people, bypassing their government, hinted at France's wish to involve the United States in its safety system, thus procuring US neutrality in the case of a future war, especially between France and Germany, and at the same time increasing French prestige thanks to the agreement. To reject the French proposal would appear as a lack of interest in world peace, thus a policy of silence was adopted in the hope that the American people would soon forget Briands's *démarché*"⁹²⁵. Els pacifistes nord-americans, però, no van permetre que es perdés l'ocasió. El propi senador Borah va suggerir transformar la proposta de Briand en un tractat internacional, un guant que Briand va recollir tot notificant oficialment la proposta a l'ambaixador nord-americà. Després d'uns mesos de silencis i de recerca de fórmules alternatives, Kellogg trobarà la solució a l'atzucac transformant la proposta bilateral en una de multilateral: "Kellogg thus managed to reverse positions and avoid entering the French security system, while putting Briand in a difficult position. Instead of ensuring American neutrality with a bilateral treaty, France would now have to renounce war as an instrument of national policy, invalidating its alliance system"⁹²⁶. Malgrat tot, Briand ja no es podia fer enrere i pocs mesos després el tractat multilateral era una realitat, en mig de l'optimisme dels pacifistes i de l'escepticisme dels cossos diplomàtics dels propis països signants (Estats Units, França, Bèlgica, Txecoslovàquia, Gran Bretanya, Alemanya, Itàlia, Japó i Polònia).

El text del tractat era d'una extrema brevetat, introduït per un pròleg on les potències adherents es declaraven "persuadidos de que ha llegado el momento de hacer una renuncia sincera a la guerra como un instrumento de política nacional para que se

---

⁹²⁵ BOLECH CECCHI, Donatella: *The Outlawry of War and the Kellogg-Briand Pact*, dins de PETRICIOLI, Marta; CHERUBINI, Donatella: *Pour la paix...* op. cit., pp. 146-147.

⁹²⁶ Ibidem, p. 150.

perpetúen las actuales relaciones pacíficas y amistosas entre sus pueblos”⁹²⁷. En el que respecta al seu articulat, el tractat constava simplement de dos paràgrafs: “Artículo I. Las Altas Partes Contratantes declaran solemnemente en nombre de sus respectivos pueblos que condenan el recurso a la guerra para la resolución de los conflictos internacionales y que renuncian a ella como instrumento de su política nacional en sus relaciones con las otras naciones. / Artículo II. Las Altas Partes Contratantes acuerdan que la conciliación o solución de todas las disputas o controversias de cualquier naturaleza y de cualquier origen que puedan surgir entre ellas nunca serán resueltas por otros medios que los pacíficos”⁹²⁸. Naturalment, els partidaris del pacifisme liberal-democràtic van acollir amb satisfacció aquesta signatura i des de la pròpia SDN es va considerar que es tractava d’un pas més en la direcció correcta, un aprofundiment en el dret internacional contra la guerra plenament compatible amb l’esperit del tractat de constitució de l’organisme ginebrí.

Però, com hem vist anteriorment, no totes les forces polítiques observaven la qüestió de la pau des d’una mateixa perspectiva, ni tan sols dins dels propis pacifistes. Pel que fa al món del pacifisme catòlic, l’historiadora Sara Lorenzini⁹²⁹ ha estudiat la postura del *Sécretariat International des Partis Démocratiques d’Inspiration Chrétienne* (SIPDIC) respecte a les qüestions de la pau durant aquests anys. El SIPDIC, també conegut com la Internacional Blanca, mostra l’evolució cap a una major simpatia per la SDN al llarg dels anys 20, malgrat la no presència del Vaticà en la mateixa. En aquest sentit, el pacte Briand-Kellogg va reforçar aquesta tendència a la confiança en aquestes iniciatives internacionalistes: “the main achievements of international cooperation in the second half of the 1920s, and specially the Treaty of Locarno (signed in 1925), the Briand-Kellogg Agreement (1928), and the Briand plan for a European union (1929), convinced many people the League of Nations could be effective in promoting peace. The members of the Secretariat were no exception. Most of them shared the view that there was a link between world peace, European union, and disarmament. Even the journal *La civiltà cattolica* changed in attitude in the very same period, moving from hostility to willingness to co-operate with the League of Nations”⁹³⁰. A aquesta situació se li afegien les opinions d’autors de gran prestigi com el propi polític catòlic italià Luigi Sturzo (1871-1959) que en obres com *The*

---

⁹²⁷ *Tratado de renuncia a la guerra* [1928], reproduït per CATALÁN, Miguel: *Proceso a la guerra...* op.cit., p. 108.

⁹²⁸ *Ibidem*, p. 109.

⁹²⁹ LORENZINI, Sara: *The White International and Peace in Europe, 1925-1932*, dins de PETRICIOLI, Marta; CHERUBINI, Donatella: *Pour la paix...* op. cit., pp. 367-385.

⁹³⁰ *Ibidem*, p. 375.

International Community and the Law of War (1929) es manifesta atret per idees com la deslegalització de la guerra o la Pan-Europa de Coudenhove-Kalergi.

Pel que fa a les forces polítiques identificades amb el proletariat, aquestes es trobaven dividides a Europa. La socialdemocràcia, com hem vist, col·laborava sovint en plenitud amb aquestes iniciatives. La gran discrepància la representaven la Unió Soviètica i els partits bolxevics. Stalin va demostrar sempre la seva desconfiança per aquests moviments de la diplomàcia d'entreguerres on hi veia amagat un suposat pacte antisoviètic, cosa que es feia comprensible també en el context de la seva lluita per consolidar el seu poder dins de la pròpia URSS. En opinió de l'historiador Stéphane Courtois, “Staline a choisi cette analyse pour une double raison. La dramatisation – imaginaire – de la position de l'URSS lui permet de faire taire toute critique à l'égard de sa politique au nom de l'unité indispensable face au danger capitaliste; il peut ainsi liquider son opposition – d'abord trotskiste, puis boukharinienne – et accélérer la bolchevisation de toutes les sections de l'IC [Internationale communiste]. Ce renforcement de son pouvoir va lui permettre dès 1929 d'engager le système communiste dans la révolution stalinienne proprement dite: collectivisation et mise au pas de la classe ouvrière en URSS, stalinisation de tous les partis communistes. / Le triomphe progressif de Staline implique une conception nouvelle de la lutte pour la paix: la défense inconditionnelle de l'URSS commande toute prise de position sur la paix, y compris dans l'IC. Plus encore: la défense de la position de Staline au sein de la direction soviétique est assimilée à la défense de l'URSS”⁹³¹.

Aquesta estratègia es pot observar ja clarament en les resolucions del VI Congrés mundial de la Internacional Comunista (1928), on es fa esment explícit al *Tractat de renúncia a la guerra*: “Diez años después de la guerra mundial, las grandes potencias imperialistas firman el pacto Kellog sobre la ilegalidad de la guerra, hablan del desarme, intentan, apoyadas por los jefes de la socialdemocracia mundial, hacer creer a los trabajadores que la dominación del capital monopolista garantiza la paz en el mundo entero. / El VI Congreso mundial de la Internacional Comunista estigmatiza todas estas maniobras, como el engaño más abominable de las masas trabajadoras, recuerda al proletariado mundial, a los trabajadores y a los pueblos oprimidos del mundo entero, las experiencias de los últimos años, las incesantes pequeñas guerras de latrocinio de las potencias imperialistas contra los

---

⁹³¹ COURTOIS, Stéphane: *Le système communiste international et la lutte pour la paix*. Relations internationales, núm. 53, printemps 1988, p.8.

pueblos de las colonias”⁹³². En aquest sentit, la Internacional Comunista lliga la guerra al capitalisme i afirma que només ells representen l'autèntica persecució de la guerra, és a dir, la que no deixa de costat la lluita revolucionària: “La lucha de los comunistas contra la guerra imperialista se diferencia radicalmente de la ‘lucha contra la guerra’ de los pacifistas de todos los colores. Los comunistas no separan la lucha contra la guerra de la lucha de clases, considerándola parte de la lucha de clase del proletariado dirigida contra el derrocamiento de la burguesía. Saben que mientras gobierna la burguesía las guerras imperialistas son inevitables”⁹³³.

A continuació, la Internacional comunista assenyalarà que el pacifisme no deixa de ser una enganyifa burgesa, una mena d'estratègia anticomunista davant la qual imposa el següent anàlisi: “El primer deber de los comunistas en su lucha con la guerra imperialista es arrancar la cortina tras de la cual la burguesía hace sus preparativos para la guerra y mostrar a las masas el verdadero estado de cosas. Esto requiere ante todo la lucha política y de propaganda más intensa contra el pacifismo. / Al mismo tiempo los comunistas deben considerar con la mayor atención todos los matices del pacifismo, siendo los más importantes los siguientes: / a) El pacifismo oficial, con el que los gobiernos capitalistas enmascaran sus maniobras con respecto a sí mismos y con respecto a la Unión Soviética (Liga de las Naciones, Locarno, Conferencia del Desarme, ‘ilegalidad de la guerra’, etc.) / b) El pacifismo de la II Internacional (Hilferding, Paul-Boncour, Mac Donald), que es tan solo una manifestación del pacifismo oficial del gobierno, pero condimentado con argumentos socialistas y hasta con frases marxistas. / c) El pacifismo ‘radical’ o ‘revolucionario’ de algunos socialistas ‘de izquierda’ que reconocen el peligro de guerra, pero que oponen tan solo frases sin sentido. / Estos pacifistas exageran a menudo el peligro de las armas más modernas para demostrar, ya sea la imposibilidad de una guerra prolongada, ya la imposibilidad de convertirla en guerra civil. / d) El pacifismo semireligioso cuya base es el movimiento clerical. / En esta lucha contra el pacifismo, los comunistas deben distinguir claramente la diferencia entre pacifismo burgués y los errores de las masas populares, que están contra la guerra, que están dispuestas a luchar contra ella, pero que todavía no ven el único camino revolucionario y por esto se convierten en víctimas de los impostores, de los representantes de las diversas corrientes pacifistas. / Los comunistas, al mismo tiempo que deben aclarar a las masas sus errores y llamarlas a

---

⁹³² INTERNACIONAL COMUNISTA: *La lucha contra la guerra imperialista y las tareas de los comunistas. Tesis adoptadas por el VI Congreso mundial de la Internacional Comunista*. Anderlecht-Bruselas: Ediciones de ¡Adelante!, 1928, p. 3.

⁹³³ *Ibidem*, p. 12.

constituir un frente revolucionario único para luchar contra la guerra, deben llevar una lucha implacable contra los engaños pacifistas, desenmascarándolos sin compasión. / e) Un papel particular desempeña el llamado ‘pacifismo cooperativo’, cuya base es la Alianza Cooperativa Internacional y el Gremio Cooperativo Internacional de mujeres, en Londres. / Aquí también entran una serie de organizaciones pequeño-burguesas, como por ejemplo la Liga Internacional Femenina de la Paz y de la Libertad^{934,935}.

El contraatac dels anticomunistes propers a la Societat de Nacions com Théodore Aubert (1878-1963), president de la Entente Internationale contre le III Internationale, serà denunciar el caràcter guerrer i violent d’aquesta iniciativa, com es veu en el seu pamflet *El pacifismo bolchevique*, on es remarca que “la III Internacional, teniendo por base de operaciones a la U.R.S.S., y contando con la ayuda declarada del Gobierno Soviético, hace la guerra a todos los demás Estados, bajo una forma hasta ahora desconocida, fomentando en ellos la guerra civil y la rebelión de sus colonias”⁹³⁶. Es tracta novament, doncs, d’un fals pacifisme.

El que estava clar, però, era que el pacifisme – en la modalitat que fos – continuava guardant un prestigi molt important que permetia convèncer les masses dels diferents països i que, sigui per causa o per conseqüència d’aquest fet, existien molts sectors polítics i intel·lectuals que flirtejaven amb aquestes idees. D’igual manera, els serveis diplomàtics de molts països havien d’articular-ne un discurs al respecte. El cas d’Espanya, però, guardava algunes particularitats, ja que estava immersa en una dictadura que no contemplava amb massa interès aquestes iniciatives. De fet, els darrers anys de la monarquia d’Alfons XIII van mostrar ben a les clares algunes de les característiques més negatives de la diplomàcia espanyola de les últimes dècades. Un exemple d’aquests trets eren la manca d’una planificació realista de la projecció internacional espanyola. En aquest sentit, l’actuació exterior de la monarquia havia fluctuat entre un cert aïllacionisme i la inexactitud en el càlcul de les pròpies forces. Dit d’una altra manera, l’Espanya monàrquica no havia acabat de comprendre el seu descens de categoria en el ranking internacional certificat amb la pèrdua de les colònies d’ultramar l’any 1898. Un clar error de previsió d’aquesta naturalesa el podem situar en el comportament de l’Espanya primoriverista a la SDN, la qual derivarà

---

⁹³⁴ Es refereix a la Women’s International League for Peace and Freedom (WILPF), organització pacifista internacional de caràcter feminista fundada l’any 1915.

⁹³⁵ Ibidem, pp. 13-14.

⁹³⁶ ENTENTE INTERNATIONALE CONTRE LA III INTERNATIONALE: *El Pacifismo Bolchevique*. Madrid: Asociación Anticomunista Internacional. Sección Española, 1928, p. 10.

en una relació que podem qualificar com a incòmoda. Espanya ambicionava a través de la col·laboració amb l'organisme ginebrí alguna mena de contraprestació que reconegués el seu suposat *status* de potència – al menys així ho consideraven els seus representants – com podria ser el reconeixement del seu paper al nord d'Àfrica o, des del punt de vista més institucional, l'obtenció d'un lloc de privilegi a la pròpia SDN. Expressió d'aquesta manca de realisme o de planificació prèvia en les relacions diplomàtiques va ser la negativa obtinguda a la petició d'un lloc permanent en el seu Consell l'any 1926. Aquest fracàs provocà que Espanya es retirés de la Societat com a forma de protesta, allargant-se la seva absència fins el 1928. El seu retorn fou també un exercici d'escenificació de la pròpia debilitat, ja que l'Estat espanyol hi decidí reingressar “antes de que venciera el plazo de dos años que cualquier Estado tenía para reconsiderar la retirada”⁹³⁷.

Els sectors opositors a la dictadura observaven amb desaprovació aquest rumb, donat que molts d'ells, com hem vist anteriorment, s'havien manifestat de manera entusiasta a favor de la nova diplomàcia pacifista encarnada per la SDN. Això no obsta perquè la seva postura es fes més realista i matisada durant els anys, però sí que conservaria un to general de simpatia malgrat el reconeixement de les limitacions de l'internacionalisme ginebrí. Un cap excepcional dins d'aquest espectre és el de Niceto Alcalá-Zamora (1877-1949), darrer Ministre de la Guerra abans del cop d'Estat (1922-1923) i representant d'Espanya davant la SDN en aquest període. Malgrat la seva moderació, anirà prenent distància del règim de Primo de Rivera i dels nous camins empresos per la corona espanyola, de tal manera que s'atansarà a cercles republicans sense abandonar algunes de les seves postures conservadores. En el marc d'unes conferències dictades a la Real Academia de Ciencias Morales y Políticas al febrer i març de 1925, Alcalá-Zamora mostrarà una visió d'adhesió crítica a la SDN que s'expressa en el propi títol del volum que recull les seves paraules: *Los intentos del pacifismo contemporáneo*⁹³⁸. En les seves pàgines, el polític andalús analitza l'organisme pacifista amb certa duresa, lamentant la seva manca d'energies i recursos, la limitació geogràfica en què exerceix la seva jurisdicció, les resistències dels diversos països a perdre o compartir alguns aspectes de la seva sobirania, i altres defectes que considera que han de portar a una reforma important. Però malgrat tot, Alcalá-Zamora, home profundament legalista i de formació jurídica, hi veu una via possible en el desenvolupament del paper de l'arbitratge i en l'aplicació del Dret internacional en cas que

---

⁹³⁷ ALGUACIL CUENCA, Pedro: *España: De la Sociedad de Naciones a Naciones Unidas*. Anales de Derecho, núm 24, 2006, p. 307.

⁹³⁸ ALCALÁ-ZAMORA, Niceto: *Los intentos del pacifismo contemporáneo*. Madrid: Imprenta viuda e hijos de Jaime Ratés Martín, 1925.

se'l doti dels mecanismes necessaris per poder imposar-lo. En definitiva, malgrat la severitat que traspuja el text, Alcalá-Zamora acabarà mostrant-se en certa mesura indulgent, considerant que malgrat les imperfeccions val la pena enfrontar el camí de perfeccionament: “cuando se mira hacia la realidad presente en el mundo de los hechos, los intereses, las pasiones y las ideas, compréndese distancia tan enorme y obstáculos tan gigantescos a admitir casi todas las iniciativas, sostén de una paz durable, que el ánimo más optimista desecha la ilusión. Sin embargo, la reflexión, que comienza por explicarse las contradicciones reales del ideal, y sigue admitiendo la parsimonia en la marcha gradual de éste sin llegar a esperanzas quiméricas, cree hacer o intentar el bien, y librarse del pesimismo, cuando señala y pondera la magnitud misma de las dificultades, que habrá de dominar el anhelo de paz, que parece sentir el mundo en nuestros días”⁹³⁹. Aquestes paraules d'Alcalá-Zamora, que semblen aproximar-se amb recança a la simpatia per una recerca de la pau internacional per la via jurídica, podrien ser interpretades com una mena de pacifisme a desgana.

Alcalá-Zamora representa, sens dubte, alguns dels sectors més moderats de l'oposició a Primo de Rivera que acabaran confluint a l'agost de 1930 en el Pacte de Sant Sebastià (1930), a més de ser el president d'aquesta mena de comitè revolucionari⁹⁴⁰. Aquesta unió de sectors dispars de l'oposició a la monarquia demostrarà amb fets que aquesta adhesió als mecanismes del pacifisme liberal-democràtic que acabem de glossar no era merament anecdòtica, sinó un camí que es transitaria amb solidesa per esdevenir emblema de la nova etapa que volien obrir, tant pel que fa al recolzament de la SDN com respecte la deslegalització de la guerra. Aquesta postura estarà motivada per una doble raó: d'una banda, per la trajectòria pacifista de part dels seus integrants; de l'altra, per la voluntat inequívoca de marcar distàncies amb la política exterior de la monarquia. El rei representava la guerra i l'imperialisme; els republicans, la pau i la concòrdia. En aquest sentit, després de la victòria estratègica dels contraris a la monarquia en les eleccions del 12 d'abril de 1931 i la proclamació dos dies després de la Segona República a Espanya, tots els discursos i interpretacions dels fets convergiran en ressaltar les intencions pacífiques i pacifistes del nou règim. Sense anar més lluny, el propi Alcalá-Zamora ha explicat en diversos relats autobiogràfics aquest relleu de poders com un esdeveniment d'extremada placidesa: “La capitulación de la corona en casa de Marañón fue ofrecida por aquélla, sin darnos tiempo a exigirla cual ya habíamos decidido. [...] Romanones acudió a casa de

---

⁹³⁹ Ibidem, p. 62.

⁹⁴⁰ THOMAS, Hugh: *La Guerra Civil Española: 1936-1939*. Barcelona: Grijalbo, 1985.

Marañón dominado visiblemente por las hondas preocupaciones de la dramática hora. [...] Le dije que para asegurar el orden y responder de éste necesitaba que se nos entregase el poder antes de la puesta del sol, previsión fundada, no exigencia impaciente, que hubo de admitir. Nada más había que tratar entre la representación de un poder que ya no luchaba y la de otro que no se instauraba con venganzas ni siquiera con violencias”⁹⁴¹. En el mateix sentit, però des de la dimensió pública també apuntà: “La revolución había triunfado sin disparar un tiro ni atropellar a nadie. Por la calle, sin más traba ni inquietud que el empuje formidable de la masa, circulaban alegres y tranquilos niños, mujeres, ancianos”⁹⁴².

Fins i tot la premsa catalanista s’admirava de la placidesa dels fets, tal i com es pot observar en la crònica publicada per *La Publicitat* (1922-1939) el 26 d’abril de 1931: “La revolució que ha fet caure la monarquia espanyola ha estat un esdeveniment tan extraordinari que no és exagerat de dir que ha produït un veritable estupor internacional. Una revolució sense víctimes, sense resistència, sense desordres és un fet que realment no té precedents en la història política de cap poble. Precisament perquè és una novetat insospitada ha suscitat recels i desconfiances. Un capgirament total com el que acabem de presenciar no havia pres mai un caràcter pacífic igual; això va contra totes les previsions, i la gent d’Europa que segueix amb atenció la política internacional no sap avenir-se que hagi pogut donar-se aquest prodigi de civilitat en un país d’un prestigi polític i cultural tan mediocre com el nostre”⁹⁴³. Efectivament, semblava que Espanya encunyava un nou tipus de revolució, la *revolució pacífica*.

Aquesta interpretació ha tingut una clara ressonància en la pròpia historiografia espanyola, fins i tot en obres clàssiques d’hispanistes com Hugh Thomas, que parla de “luna de miel”⁹⁴⁴ o Gabriel Jackson, el qual d’altra banda també assenyalava que “surgieron muchas situaciones peligrosas y sólo una serie de afortunadas coincidencias logró que la transmisión fuera pacífica”⁹⁴⁵. Més recentment, l’historiador Rafael Cruz, especialista en la història de les violències col·lectives a Europa durant el segle XX, titulava el seu estudi sobre la proclamació de la Segona República amb el suggerent qualificatiu de “una revolución elegante”⁹⁴⁶. En les seves pàgines s’adhereix a les sensacions d’Alcalá-Zamora:

---

⁹⁴¹ ALCALÁ ZAMORA, Niceto: *Memorias*. Barcelona: Planeta, 1998, p. 192.

⁹⁴² ALCALÁ-ZAMORA, Niceto: *La victoria republicana, 1930-1931. El derrumbe de la monarquía y el triunfo de una revolución pacífica*. Madrid: La esfera de los libros, 2012, p. 227.

⁹⁴³ L’esperit democràtic. *La Publicitat*, 26 d’abril de 1931, p. 1.

⁹⁴⁴ THOMAS, Hugh: *La Guerra Civil...* op. cit., p. 67.

⁹⁴⁵ JACKSON, Gabriel: *La República española y la guerra civil, 1931-1939*. Barcelona: Crítica, 1976, p. 43.

⁹⁴⁶ CRUZ, Rafael: *Una revolución elegante*. España, 1931. Madrid: Alianza Editorial, 2014.

“la del 14 de abril [...] fue como se afirmaba una revolución con las tiendas abiertas y regulada por los guardias de tráfico con toda normalidad que, por esa facilidad y carácter pacífico, infundió recelo entre algunos republicanos intransigentes: ‘parto sin sangre, muerte de la parida’. El choque violento o el acto de fuerza militar no se habían producido; de ahí que un periódico señalara meses más tarde que no hubo una verdadera revolución, sino otra legal. Fue más común afirmar, sin embargo, que había sido la actuación del pueblo, bien en las elecciones o en la calle, la responsable de la proclamación de la República y, lo que sobre todo conceptuaba como revolución era el carácter de ruptura con el orden anterior. Por eso, sin sangre, la española había sido la revolución más inteligente que registraba la historia; se reconocía de una belleza y de una elevación insuperables, una magnífica obra de arte, tan elegante como maravillosa”⁹⁴⁷. El propi Cruz assenyala que el qualificatiu d’elegant és un manlleu d’una nota escrita pel novel·lista francès Francis de Miomandre (1880-1959) a *Les Nouvelles Litteraires* i que apareix traduïda el 15 de maig de 1931 al diari madrileny *El Sol* (1917-1939). Si bé és estimulant la consideració de l’elegància dels fets, encara ho és més examinar per què Miomandre la conceptua d’aquesta manera: “me regocijo al ver que esta revolución (tan rápida, tan neta, tan elegante) ha llevado al primer plano a hombres que ayer aun pasaban por no tener ningún linaje de autoridad moral: a los intelectuales. Se les ha convertido inmediatamente en ministros o en embajadores. Y todo el mundo encuentra el hecho muy natural. Porque las verdaderas razones que los pueblos tienen hoy para comprenderse y acercarse, y evitar las estúpidas ocasiones de guerra, son razones intelectuales. Los auténticos agentes del apaciguamiento internacional son casi exclusivamente los escritores y los artistas”⁹⁴⁸. La revolució republicana és elegant perquè és acompanyada pels intel·lectuals... i els intel·lectuals són la pau; per tant, la revolució republicana és pacífica i pacifista.

Aquesta visió del nou règim de 1931 com a *república dels intel·lectuals* tampoc és estranya a la interpretació historiogràfica. Exemples d’aquest fet són els historiadors Paul Aubert⁹⁴⁹, Juan Pablo Fusi⁹⁵⁰ i Julio Gil Pecharromán⁹⁵¹, els quals utilitzen en les seves obres aquesta expressió tot fent-se ressò de l’article *La República es de los intelectuales* que Azorín publica a *Crisol* (1931-1932) el 4 de juny de 1931 i que es preguntà: “¿Quién ha traído la

---

⁹⁴⁷ Ibidem, pp. 94-95.

⁹⁴⁸ FRANCIS DE MIOMANDRE: Elogios de calidad a la República. *El Sol*, 15 de maig de 1931, p. 1.

⁹⁴⁹ AUBERT, Paul: *Los intelectuales en el poder (1931-1933): Del constitucionalismo a la Constitución*, dins GARCÍA DELGADO, José Luis (ed.): *La Segunda República española: el primer bienio*. Madrid: Siglo XXI, 1987, p. 174.

⁹⁵⁰ FUSI, Juan Pablo: *Un siglo de España: La cultura*. Madrid: Marcial Pons, 1999, p. 69.

⁹⁵¹ GIL PECHARROMÁN, Julio: *La Segunda República*. Madrid: Historia 16, 1997, p. 43.

República? ¿La habéis traído vosotros, los que ahora usufructuáis el poder? ¿Ha venido por los que estabais dispuestos a realizar el hecho de fuerza necesario para el cambio de régimen? El cambio del régimen se ha producido por un cambio del espíritu público. [...] Y esa transmutación, ¿la habéis hecho vosotros, los que estáis ahora en el poder? No; el cambio de la sensibilidad pública, en los sentimientos de todo un pueblo, lo ha ido lentamente operando una legión de trabajadores intelectuales, a lo largo del tiempo. [...] / La República la han hecho posible los intelectuales. Vosotros, los que ocupáis el poder, habéis sido los parteros de la República; pero permitidnos que os digamos que quienes la han engendrado hemos sido nosotros. Nosotros, unos humildes y otros ilustres, los que a lo largo de treinta años hemos hecho poco a poco, con trabajo, con perseverancia, que el cambio de la sensibilidad nacional se efectúe”⁹⁵². Aubert accepta en aquest sentit una creixent confluència del món intel·lectual durant els anys 20 que es concreta en els alhors de la República: “En la década anterior a la República, varias circunstancias (cambio de las estructuras económicas y sociales, malestar de las clases medias, ansias del proletariado agrícola y urbano) explican que estos intelectuales, perseguidos por el Dictador, hayan podido llegar a cristalizar, en el año 30, las esperanzas de cambio de la sociedad española”⁹⁵³.

El que ja no és comú en la historiografia és la visió d'aquesta república elegant, intel·lectual i pacífica com una república també pacifista, així com el profund lligam entre tots aquests termes. En aquest sentit, cal esmentar com els principals dirigents del govern provisional ben aviat utilitzaran com una de les cartes de presentació del règim el seu caràcter pacífic i pacifista, tan a la política interior com a l'exterior. Com a mostra podem assenyalar el llenguatge que emprà el mateix president del govern provisional, Alcalá-Zamora, en el Decret de Convocatòria de Corts Constituents, on sustenta la pròpia legitimitat en “la voluntad soberana irresistible y pacífica del pueblo”⁹⁵⁴ i fonamenta l'obra revolucionària que es du a terme sobre “la base del pacífico, justiciero y fecundo resurgimiento de España”⁹⁵⁵. De la mateixa manera, els diversos partits i dirigents polítics que inflüen en aquesta acció de govern remarcaven aquest mateix esperit: per exemple, Acción Republicana es definia com un “partido de izquierda, que apoya a una república parlamentaria y democrática, que es pacifista”⁹⁵⁶ i el socialista Julián Besteiro (1870-1940)

---

⁹⁵² AZORÍN: La República es de los intelectuales. *Crisol*, 4 de juny de 1931, p. 3.

⁹⁵³ AUBERT, Paul: *Los intelectuales en el poder...* op. cit., p. 172.

⁹⁵⁴ El Decret de Convocatòria de Corts Constituents. *La Publicitat*, 4 de juny de 1931.

⁹⁵⁵ *Ibidem*.

⁹⁵⁶ La Acción Republicana. *La Vanguardia*, 30 de maig de 1931, p. 24.

“expresa su deseo de que la política española, en el orden internacional, sea plenamente pacifista, y pide que se cree el mecanismo internacional capaz de hacer abortar toda guerra incipiente”⁹⁵⁷.

Però allà on més clarament es pot manifestar el caràcter pacifista de la Segona República és en el seu marc legal, i més concretament, en la seva Carta Magna. La Constitució serà inicialment encarregada a una comissió de juristes presidida pel demòcrata-cristià Ossorio y Gallardo (1873-1946), però la seva tasca serà desestimada el 6 de juliol de 1931 per no generar el quòrum necessari, ja que era jutjada com a massa conservadora pels grups d'esquerra i massa centralista per altres com els catalanistes⁹⁵⁸. Així doncs, es decidirà que la Constitució sigui redactada per una nova comissió nomenada a l'efecte el 28 de juliol de 1931 i que tingué com a president el socialista Luis Jiménez de Asúa (1889-1970)⁹⁵⁹. La seva composició era molt més progressista que l'anterior, dominant els representants socialistes, radicals i nacionalistes catalans, gallecs i vascos. Malgrat això, prengueren com a punt de partença de la redacció el treball de l'anterior comissió tot reformulant en vint dies aquells aspectes més polèmics. El 27 d'agost Jiménez de Asúa va presentar el projecte de Constitució a les Corts. Malgrat que la crònica de l'acte mostra que la qüestió de la pau no ocupa un lloc massa extens en el seu discurs, sembla que Jiménez de Asúa donés aquest aspecte per descomptat, ja que com ell mateix afirmava durant la seva defensa del títol primer, “hoy tanto el federalismo como el militarismo están de crisis en todas partes”⁹⁶⁰. L'actitud dels parlamentaris semblaria donar-li la raó, doncs des de la primera intervenció en contra, efectuada pel sacerdot Ramón Molina Nieto en representació d'Acción Nacional s'elogia “algunos artículos del proyecto de Constitución especialmente aquellos en que se proscribe la guerra”⁹⁶¹.

Aquests articles que esmenta Molina Nieto són, fonamentalment, els articles 6 i 77, que en els seus redactats definitius van quedar així: “Artículo 6º. España renuncia a la guerra como instrumento de política nacional”; “Artículo 77. El Presidente de la República no podrá firmar declaración alguna de guerra sino en las condiciones prescritas en el Pacto

---

⁹⁵⁷ Manifestaciones del señor Besteiro sobre el socialismo español. *La Vanguardia*, 4 de juny de 1931.

⁹⁵⁸ FERNÁNDEZ-RÚA, José Luis: 1931. *La Segunda República*. Madrid: Tebas, 1977, p. 469. Sobre el debat suscitat al voltant d'aquest avantprojecte, també veure GARCÍA VOLTÁ, Gabriel: *España en la encrucijada. ¿La Constitución de 1931, fórmula de convivencia?* Barcelona: PPU, 1987, pp. 165-173.

⁹⁵⁹ JIMÉNEZ DE ASÚA, L.: *Proceso histórico de la Constitución de la República española*. Madrid: Ed. Reus, 1932, pp. 34-40.

⁹⁶⁰ Presentación de la ley fundamental. *La Vanguardia*, 28 d'agost de 1931, p. 14.

⁹⁶¹ *Ibidem*, p. 15.

de la Sociedad de las Naciones, y sólo una vez agotados aquellos medios defensivos que no tengan carácter bélico y los procedimientos judiciales o de conciliación y arbitraje establecidos en los convenios internacionales de que España fuere parte, registrados en la Sociedad de Naciones. / Cuando la Nación estuviera ligada a otros países por Tratados particulares de conciliación y arbitraje, se aplicarán éstos en todo lo que no contradigan los Convenios generales. / Cumplidos los anteriores requisitos, el Presidente de la República habrá de estar autorizado por una ley para firmar la declaración de guerra”⁹⁶². És evident la influència en tots dos del moviment de deslegalització de la guerra i del projecte pacifista i arbitral encarnat en la Societat de Nacions. La presència d’aquests compromisos s’explica, com hem fet en pàgines anteriors, per la idea de passar pàgina respecte a la diplomàcia monàrquica, però també per les influències intel·lectuals dels redactors de la Constitució i del propi parlament que l’aprovarà. Entre ells es trobaran en bona quantitat simpatitzants de la maçoneria – Ferrer Benimeli i De Paz recalquen que “fue, precisamente, durante la II República cuando el movimiento masónico pacifista español alcanzó su máximo apogeo”⁹⁶³ –, la Institución Libre de Enseñanza – Hugh Thomas qualifica els membres del primer govern republicà com “hombres cuya actitud intelectual se había formado, directa o indirectamente en la Institución Libre de Enseñanza”⁹⁶⁴ – i de moviments pacifistes – Clara Campoamor, una de les redactores, va ajudar a fundar a principis de 1930 de la Liga Española por la Paz que s’integrà al seu torn en el moviment pro Societat de Nacions i en la Liga Internacional pro Paz y Libertad⁹⁶⁵ –.

Així, malgrat que el debat constitucional s’estendrà llargament durant mesos demostrant que en la tasca de la comissió s’havien deixat força serrells polèmics per tancar, en el que respecta als articles esmentats la discussió va ser molt més senzilla. Serà el 18 de setembre quan es parli de l’article 6è de la Constitució a partir d’una esmena presentada per Antonio Royo Villanova (1869-1958), diputat conservador del Partido Agrario, el qual “pide en ella la supresión del artículo, advirtiendo que no podemos dejar a la nación sin el medio de defenderse que necesita y por lo tanto no es posible renunciar a la guerra como

---

⁹⁶² *Constitución de 1931*. http://www.congreso.es/constitucion/ficheros/historicas/cons_1931.pdf [30 d’agost de 2015]

⁹⁶³ FERRER BENIMELI, José Antonio; DE PAZ SÁNCHEZ, Manuel A.: *Masonería y pacifismo...* op. cit., p. 155.

⁹⁶⁴ THOMAS, Hugh: *La Guerra civil...* op. cit., p. 56.

⁹⁶⁵ Veure l’estudi introductori de Neus Samblancat a CAMPOAMOR, Clara: *La revolución española vista por una republicana*. Bellaterra: UAB, 2002, p. 27; i també FAGOAGA, Concha; SAAVEDRA, Paloma: *Clara Campoamor. La sufragista española*. Madrid: Instituto de la mujer, 2007, pp. 128-129.

política nacional”⁹⁶⁶. La resposta a aquesta petició arribarà per part del radical Justo Villanueva, membre de la comissió redactora, el qual s’oposa a l’esmena i “dice que en todas las Constituciones de post guerra está consignado el precepto de este artículo sexto. Con él se reconoce el principio pacifista al que se han adherido gran número de naciones”⁹⁶⁷. Malgrat això, s’avindrà a suprimir l’adverbi “solemnemente” que inicialment figurava en la redacció de l’article, cosa que Royo Villanova agrairà i que motivarà la seva conformitat, ja que a continuació retirarà l’esmena. D’altra banda, Ossorio y Gallardo qüestionarà sobre l’efecte que aquesta llei pugui tenir sobre l’acció espanyola al Marroc, dubte que Jiménez de Asúa aclarirà assenyalant que no obstant en cap cas, doncs “las operaciones allí son de policía”⁹⁶⁸ i per tant allunyades del concepte de guerra. Així doncs, després d’aquestes dues acotacions, l’article serà aprovat sense major debat.

Pel que fa a l’article 77, aquest serà discutit juntament amb l’anterior i posteriors, donat que aquests desenvolupaven les facultats del President de la República relacionats amb la guerra i la pau i la Societat de Nacions. El debat sobre la qüestió de la guerra serà, però, novament breu i es limitarà a un diàleg entre Alcalá Zamora, Campoamor i Salvador Madariaga, diplomàtic experimentadíssim a la SDN i diputat per la Federació Republicana Gallega. L’intercanvi s’inicià quan Alcalá-Zamora “dice que este artículo significa la renuncia a la guerra ofensiva, pero no nos coloca en renunciación de repeler cualquier agresión de que pudiéramos ser objeto. / La señorita CAMPOAMOR manifiesta que así es. / El señor MADARIAGA (don Salvador) interviene y explica la interpretación del pacto de la Sociedad de Naciones, especialmente en su artículo 14, que impone obligaciones que estamos en el caso de cumplir y que nos llevan a aportar a su seno las cuestiones de relación internacional con la debida anticipación”⁹⁶⁹.

Abans d’observar quins efectes pràctics van tenir aquests articles constitucionals en la diplomàcia espanyola, resulta interessant observar fins a quin punt es poden establir paral·lelismes entre el procés pacífic i pacifista que es produeix a Madrid i el de Barcelona. En aquest sentit, podríem afirmar que la calma i la implicació dels intel·lectuals és plenament homologable, i el mateix diríem respecte a l’elegància de la revolució si fem cas a les paraules del socialista Rafel Campalans: “Ya conocéis la elegante manera como fué proclamada la República en Barcelona. (*C’est une revolution très chic*, me ha dicho una

---

⁹⁶⁶ El debate del proyecto de Constitución. *La Vanguardia*, 19 de setembre de 1931, p. 17.

⁹⁶⁷ Ibidem.

⁹⁶⁸ Ibidem.

⁹⁶⁹ La sesión de las Cortes Constituyentes. *La Vanguardia*, 4 de novembre de 1931, p. 19.

distinguida dama parisiense)⁹⁷⁰. Però el més substancial ens arriba novament en el terreny de la legislació, doncs cal dir que aquest esperit pacifista també tingué un paral·lel català en el desenvolupament de la seva llei suprema, l'Estatut. Concretament, trobarem una manifestació d'un pacifisme inconfusible en el projecte d'Estatut realitzat a Núria entre el 9 i el 20 juny de 1931, és a dir, fins i tot abans de la presentació de l'avantprojecte de Constitució comandat per Ossorio y Gallardo. De fet, el text del projecte estatutari inclourà en el seu preàmbul una declaració d'un major èmfasi pacifista encara, malgrat que no podria formar part de l'articulat en no ser la política exterior ni de defensa competència del govern de la Generalitat. La redacció concreta ho expressava de la següent forma: “La voluntat de Catalunya no resulta expressada del tot en els articles de l'Estatut, i les seves reserves obligades vénen d'anhels fervorosament manifestats per l'opinió pública, pel que toca a l'estructuració general de l'Estat a l'escola primària, a l'exèrcit i a la defensa de la pau. / [...] els anhels de Catalunya pertocants a l'exèrcit i a la pau si ara no els exposàvem aquí, essent atribuïts a la competència del poder de la República, restarien ofegats en el cor i en el pensament. / El poble de Catalunya, no com a una aspiració exclusiva, sinó com a una redempció de tots els pobles d'Espanya, voldria que la joventut fos alliberada de l'esclavatge del servei militar. No és aquest el lloc a propòsit per a articular la realització tècnica d'aquest sentiment, però és notori que entre els pobles més lliures del món, cada dia augmenten els que han sabut conjuminar la defensa de la pàtria per tots llurs fills, en temps de guerra, amb l'organització d'un exèrcit voluntari que no sigui fàcil instrument de tirania en temps de pau. / Els pobles d'Espanya, que són els més nous en la comunió de les nacions lliures, on entraren per una revolució sense altra empenta que la viril i irresistible reivindicació de la pròpia sobirania en les urnes electorals, voldríem els catalans que fessin en la Constitució de la República la declaració més humana en favor d'aqueixa aspiració universal que és la pau entre les nacions. Ni el nostre cor ni el nostre pensament estan embrollats per cap aspiració imperialista, ni estem sota l'amenaça de cap enemic secular. Prohibim, doncs, i condemnem, en la nostra Constitució, les guerres ofensives, i, com a fórmula la més eficaç per a la consagració d'aquest principi, declarem que cap ciutadà no podrà ésser compel·lit a prestar el servei militar part d'allà de les fronteres de la pàtria⁹⁷¹. No cal assenyalar la radicalitat extraordinària de les paraules aquí expressades, malgrat no estiguessin ni tan sols destinades a tenir rang de llei. En aquest sentit, situarien les

---

⁹⁷⁰ CAMPALANS, Rafael: *Cataluña al servicio de la República: Conferencia de Rafael Campalans en el Ateneo de Madrid el día 14 de mayo de 1931*. Madrid: Casa de Cataluña de Madrid, 1931, p. 2.

⁹⁷¹ *Projecte de l'Estatut de Catalunya de 1931 (Estatut de Núria)*.

http://www.gencat.cat/eapc/revistes/RCDP/Documents_interes/RCDP_41/7_Projecte_Estatut_1931_Nuria.pdf [30 d'agost de 2015]

intencions de Catalunya en el mateix plànol que altres països europeus que havien renunciat a un exèrcit professional com Dinamarca, o d'altres amb un moviment d'objecció al servei militar força desenvolupat com Gran Bretanya.

De la mateixa manera que fèiem anteriorment justificant l'aparició de preceptes pacifistes en la Constitució, també per l'Estatut haurem d'assenyalar la influència intel·lectual d'aquestes idees en els seus redactors. En aquest cas, la comissió redactora estava encapçalada per Jaume Carner (1867-1934) com a president, Antoni Xirau com a representant d'Esquerra Republicana, Rafael Campalans (1887-1933) d'Unió Socialista de Catalunya, Martí Esteve (1895-1977) del Partit Català Republicà i Pere Coromines (1870-1939) com a independent. Aquests estaven també integrats en una Ponència de l'Estatut on figuraven el president de la Generalitat Francesc Macià (1859-1933) i altres diputats il·lustres com Lluís Companys (1882-1940) o Jaume Bofill i Mates (1878-1933). Tots ells formaven un grup de marcat perfil catalanista i d'esquerres, alguns amb una trajectòria explícita en el recolzament del pacifisme que hem pogut consignar en pàgines anteriors – com Campalans – o en campanyes diverses en contra d'alguna guerra – com Companys –. Fins i tot, altres com Jaume Bofill i Mates havien publicat recentment el seu llibre *L'altra concòrdia* (1930) on propugnava un federalisme que s'integrés en la Societat de Nacions i en uns futurs Estats Units d'Europa, considerades aquestes institucions com a referents democràtics i de pau. La seva visió pot ser considerada un precedent directe de les intencions del propi Estatut quan aventura la següent proposta: “Les possibilitats de depuració d'Espanya són pràcticament inigualables. No és un punt neuràlgic del món caduc, no té un imperi colonial immens, dispers o remot, per a servir, no li podrien plantejar reivindicacions d'irredemptisme... Tot li permetria d'imitar la iniciativa de Dinamarca i de procedir, gradualment, sense lesionar cap interès legítim, a la supressió del servei militar obligatori i a l'establiment d'unes forces de policia i d'una instrucció general ciutadana que fos preparació suficient del poble per a un cas de legítima defensa contra agressions exteriors. D'aquesta manera Catalunya, en altre temps alliberada de quintes, no veuria truncada la carrera ni deformada l'educació pairal del seu jovent. Un Estat Major sense esperit bèl·lic i amb una gran cultura tècnica i d'humanitats seria la més segura manera de preservar l'Estat espanyol de la vergonya tradicional dels 'pronunciamientos' i d'altres formes d'immixió militar en el govern del poble”⁹⁷².

---

⁹⁷² BOFILL I MATES, Jaume: *L'altra concòrdia*. Barcelona: Revista de Catalunya, 1930, p. 60.

Malgrat tot, cal assenyalar que aquest projecte d'Estatut encara havia de passar pel sedàs de la nova Constitució i de la posterior aprovació a Madrid del text, la qual es durà a terme a partir entre maig i setembre de 1932. El resultat fou una modificació i escapçament notable del text, especialment en aquelles qüestions que podien tenir a veure amb vel·leïtats federalistes o qüestions on entressin en joc atribucions que es consideraven exclusives de l'Estat. Dins d'aquesta lògica, no resulta estrany el fet que en el text definitivament aprovat⁹⁷³ el preàmbul fos completament eliminat, ja que podia entrar en col·lisió amb la Constitució, i precisament cal reconèixer que en els aspectes relacionats amb el servei militar i l'organització de la guerra i la pau anava, efectivament, considerablement més enllà. Malgrat tot, l'Estatut quedarà inscrit dins d'un corpus legislatiu estatal que havia fet un evident pas endavant en la senda pacifista.

En un altre ordre de coses, és precís explicitar que aquest desplegament jurídic, com no podia ser d'altra manera, també tingué conseqüències efectives en el posicionament de la nova república al món. L'historiador especialitzat en relacions internacionals Francisco Quintana Navarro assevera que la tendència internacional de la jove Segona República era la recerca de la pau, sent aquesta alhora una expressió de l'ideal com del més pur interès: “El compromiso por la paz se convirtió en el gran objetivo de la política exterior republicana, y no sólo por deseo o por un ejercicio de filantropía internacional, sino también – y sobre todo – por necesidad, por ‘interés nacional’”⁹⁷⁴. En aquest sentit, Espanya esperava que “con su contribución decidida a la estabilización de la paz, lograría que fuera más respetada en el extranjero, porque se valoraría su esfuerzo y su cooperación”⁹⁷⁵. Quintana Navarro opina que també actuava a favor d'aquesta actitud “la dinámica de la política internacional del momento. La adopción del principio de seguridad colectiva y el intento de construir una sociedad internacional organizada bajo la égida de la Sociedad de Naciones habían puesto en marcha un proceso de construcción de la paz europea radicalmente diferente a los que habían tenido lugar en el pasado. Con tales tendencias renovadoras abriéndose paso en la historia, la ‘actitud post-imperial’ de España había cobrado ‘una formidable potencia de actuación’, dando un mayor grado de oportunidad y de operatividad a la política pacifista. Al coincidir la llegada de la República

---

⁹⁷³ *Estatut de Catalunya de 1932.*

http://www.gencat.cat/eapc/revistes/RCDP/Documents_interes/RCDP_41/9_Estatut_1932.pdf [30 d'agost de 2015]

⁹⁷⁴ QUINTANA NAVARRO, Francisco: *España en Europa, 1931-1936. Del compromiso por la paz a la huida de la guerra.* Madrid: Nerea, 1993, p. 20.

⁹⁷⁵ *Ibidem*, p. 21.

con la existencia de ‘un germen de República universal’ que posibilitaba la gobernación democrática del mundo al margen de directorios, diplomacias secretas y pentarquías, por primera vez en la historia de España marchaban en paralelo la ‘vocación nacional’ con la ‘circunstancia internacional’, de tal modo que no se podía desperdiciar aquella oportunidad”⁹⁷⁶.

En el desplegament d’aquesta política jugà un paper essencial el diplomàtic gallec Salvador de Madariaga, el qual havia començat la seva carrera precisament en la Conferència del Trànsit de la SDN celebrada a Barcelona l’any 1921. Des d’aquell moment desenvoluparia una trajectòria com a diplomàtic molt lligada a l’institució ginebrina, i en especial a les qüestions de desarmament. Malgrat la seva experiència, el desembre de 1927 tancaria aquest periple esdevenint professor a la Universitat d’Oxford, de forma que la proclamació de la Segona República li arribà precisament en l’exercici d’aquesta tasca acadèmica. Aviat, però, tornarà a ser requerit per al món de la diplomàcia, i després d’una breu estada com a ambaixador a Washington i diputat a Madrid, el setembre de 1931 serà nomenat delegat permanent d’Espanya a la SDN. Així doncs, Madariaga pot ser considerat com un dels màxims aplicadors de la política pacifista espanyola en l’àmbit internacional, avalat per una clara experiència prèvia que el fan perfectament coneixedor dels ressorts ginebrins. Els seus discursos seran sempre coherents amb aquesta línia, i el seu bagatge serà de gran utilitzat pels diversos ministres als que serví. El primer d’aquests ministres serà Alejandro Lerroux, el qual s’encarregarà de la presentació formal de la nova República Espanyola en el marc de la XII Assemblea General de la SDN de setembre de 1931, donant lectura a un escrit que havia estat preparat pel propi Madariaga⁹⁷⁷. Les seves paraules estaven en clara sintonia amb l’esperit de la institució: “Hay una profunda armonía entre los principios de la España republicana y de la Sociedad de Naciones – afirma el representante de la política exterior de nuestro país –. Por eso no queremos vivir aislados, aunque nos sería más fácil que a otros, si así lo deseáramos, pues a pesar de haber sembrado la actividad por todos los ámbitos de la tierra y mezclado su sangre con todas las razas del mundo, España se siente profundamente europea. Por eso aceptamos la idea de los Estados Unidos de Europa, supeditados a un organismo más amplio de carácter universal, la Sociedad de Naciones. España no puede olvidar el espíritu universalista, y si lo

---

⁹⁷⁶ Ibidem, p. 22.

⁹⁷⁷ DE MADARIAGA, Salvador: *Memorias (1921-1936). Amanecer sin mediodía*. Madrid: Espasa-Calpe, 1974, p. 274.

olvidara, ahí está para recordarlo el Nuevo continente dado al mundo y veinte pueblos nacidos de su seno”⁹⁷⁸

A més d'aquest discurs pronunciat pel ministre, el missatge espanyol va ser reblat per una intervenció del propi Madariaga que tenia com a objectiu, segons confessa a les seves memòries, aclarir alguns punts que l'exercici de lectura de Lerroux havia fet que passessin desapercebuts⁹⁷⁹. Aquesta presència va ser molt ben acollida, fins i tot amb l'assistència del propi Aristide Briand, fet que demostra el prestigi que atresorava llavors Madariaga. Sobre les seves paraules⁹⁸⁰, simplement cal dir que van versar fonamentalment sobre la necessitat de valorar el camí realitzat sobre les qüestions de desarmament durant tota la trajectòria de la Societat de Nacions i l'interès de continuar aprofundint en les mateixes. Cal subratllar que el propi Lerroux havia remarcat en el seu discurs el paper del nou govern espanyol, el qual estava procedint a reduir la despesa en aquest capítol. Amb aquestes paraules, Espanya marcava perfil de cara a la Conferència de Desarmament que marcaria la vida de la SDN a partir de 1932 i que condicionarà també les discussions parlamentàries sobre els pressupostos de defensa⁹⁸¹, en els quals s'al·ludiria sovint al propi caràcter pacifista de la Carta Magna. A aquest efecte, fins i tot es van encunyar fórmules explicatives com la del respecte a “nuestro pacifismo constitucional”⁹⁸² que expressava el ministre de Marina José Giral (1879-1962).

Tot plegat demostra com el canvi de règim havia propulsat un *zeitgeist* pacifista que es correspon en gran manera a la popularitat d'aquest moviment a Europa. El discurs polític mostra l'assumpció que la Segona República ha nascut pacífica i pacifista... i el que és més important, té voluntat d'exercir-hi. La lectura de la premsa mostra una evident interiorització d'aquesta realitat, la qual cosa conforma una clara novetat en el desenvolupament i identitat del pacifisme català i espanyol. Si bé fins ara havíem concebut el pacifisme com un argument plenament antiestatista i que, per tant, resultava sovint atractiu a les forces polítiques que fonamentaven el seu discurs en l'oposició a l'Estat espanyol, a partir d'ara la interpretació serà sensiblement diferent, si no diametralment contrària. Com veurem més endavant, el pacifisme – o la lectura que fan del pacifisme –

---

⁹⁷⁸ El discurso del ministro de Estado español. *La Vanguardia*, 11 de setembre de 1931, p. 20.

⁹⁷⁹ DE MADARIAGA, Salvador: *Memorias...* op. cit., p. 274.

⁹⁸⁰ Discurso del señor Madariaga. *La Vanguardia*, 12 de setembre de 1931, p. 21.

⁹⁸¹ Veure RAMÍREZ JIMÉNEZ, Manuel: *Los grupos de presión en la Segunda República*. Madrid: Tecnos, 1969; i del mateix autor RAMÍREZ JIMÉNEZ, Manuel: *Las Reformas de la II República*. Madrid: Editorial Tucur, 1977.

⁹⁸² La sesión de las Cortes Constituyentes. *La Vanguardia*, 16 de març de 1932, p. 20.

d'alguns grups polítics, socials i religiosos estarà completament mediatitzada per les seves relacions amb el poder representat per la Segona República. Sigui com sigui, el reconeixement institucional del pacifisme serà quelcom que l'ajudarà de manera indubtable, donant pas a un període de manifesta consolidació, com tractarem d'esbossar a continuació.

CAPÍTOL 9

La victòria efímera: institucionalització i desfeta del pacifisme en cinc convulsos anys (1931-1936)

Els paràmetres pacifistes situats a nivell legal per part de la Segona República auguraven bons vents per a les naus adverses a la guerra sempre i quan el nou règim gaudís de la necessària estabilitat. Per primer cop, el pacifisme podia prescindir de l'etiqueta que suposava el seu antiestatisme i jugava amb una certa complicitat de les institucions i normes de l'Estat. Tot i així, no ens podem cenyir exclusivament a constatar, com hem fet en pàgines anteriors, l'existència d'una legislació pacifista. Al llarg de tota la present recerca hem pogut comprovar com l'impuls de la societat civil havia estat sempre fonamental en l'extensió del discurs pacifista. En aquest sentit, el missatge que havia enviat el nou règim polític era immillorable i semblava animar la germinació d'iniciatives relacionades amb l'aversion a la guerra. Aquesta atmòsfera favorable va ser ensumada fins i tot des de fora de les fronteres catalanes per personatges com el pacifista francès Henri Oger (1885-1936?), que es va presentar a Barcelona proposant la idea de transformar-la en la Ciutat mundial de la pau, tot cercant la complicitat de les autoritats i arrogant-se unes condicions personals que es podrien qualificar, com a mínim, de molt ambicioses i favorables per a la seva pròpia persona, tal i com insinuen clarament alguns mitjans: "A la Generalitat, a l'Ajuntament, al Govern Civil, a les redaccions de tots els periòdics, han vist aparèixer aquestes darreres setmanes la silueta blanca, alta i retallada de Monsieur Henri Oger, campió de la Pau. [...] / [...] M. Henri Oger [...] va considerar, de París estant, que Barcelona era la ciutat més indicada per a instal·lar-hi el gran organisme dels Combatents de la Pau. La seva tradició democràtica i acollidora, la seva història gloriosa, la feien particularment apta per a ésser la seu del pacifisme. [...] / El projecte, malgrat la seva vastitud, és simplíssim: la Generalitat cedeix a l'organisme de la Pau els hotels de la Plaça d'Espanya i els edificis de Montjuïc. Hom fa una crida a tots els intel·lectuals, periodistes i homes de bona voluntat que vulguin anar a viure de franc en els hotels, amb la condició que treballin una hora al dia per l'obra de la pau. Ja tenim, així, un cos de funcionaris gratuït. Les construccions de l'Exposició serveixen per a instal·lar-hi les oficines, les biblioteques, els museus, sales de conferències, la gran impremta, etc. Es forma el gran consell rector de l'organisme: president, Macià; vicepresident, Companys. Secretari perpetu, M. Henri Oger ('Il faut avoir le culte de la stabilité, diu aquest.) S'organitza per començar, un gran plebiscit mundial entre els

parlamentaris de tots els països perquè es pronunciïn en pro o en contra de l'obra pacifista. El plebiscit, naturalment, és favorable. Els que votin en contra, pitjor per a ells. Aleshores es va de pret a implantar l'esperit jurídic del pacte Briand-Kellog. [...] / Mentrestant, una allau d'or s'aboca a Barcelona. La gran filantropia internacional dona milions i milions per a l'obra de la Pau. Es llença el timbre pacifista a tot el món, el qual també reporta, no cal dir-ho, una quantitat de milions que fa feredat⁹⁸³... Tot plegat, un muntatge força estrambòtic i interessat que, com es pot imaginar, no arribà a res.

Al marge de les propostes més o menys realistes que arribaven de l'exterior, hem de reconèixer que els anys de la Segona República seran realment uns anys de creixement pacifista en tots els sentits, el qual era ben perceptible tant a l'exterior – cas d'Henri Oger, que hi veu l'oportunitat, també financera – com a l'interior. En aquest sentit, i si no fos per la feblesa relativa que encara experimentava, podríem dir que el pacifisme català viu en aquests anys la seva millor època, una mena d'edat d'or que aprofitava gran part del llarg bagatge previ. Cal pensar que mai fins llavors s'havien creat tantes organitzacions pacifistes ni el discurs contra la guerra havia assolit una centralitat política similar. El pacifisme semblava abandonar els marges per tal d'instal·lar-se en una posició òptima per continuar creixent, cosa que no havia pogut fer fins llavors a causa de les discontinuïtats i batzegades polítiques que l'havien assolat. Però justament quan la conjuntura es mostrava aparentment més favorable, l'ascens imparable del feixisme a Europa va suposar una barrera impossible de superar. En el cas català, precisament, l'esclat de la Guerra Civil Espanyola portarà a una desfeta pacifista que no ens ha de portar, d'altra banda, a infravalorar el seu previ enlairament. És doncs aquest procés breu i intens el que donarà sentit al darrer capítol de la recerca.

9.1. La reafirmació de la Catalunya pacifista: el creixement del pacifisme orgànic durant la Segona República

Un dels majors dèficits que hem pogut consignar en la trajectòria i desenvolupament del pacifisme a Catalunya des dels inicis del segle XX ha estat la seva dificultat per transformar la idea i el discurs en organitzacions estables que representin els seus interessos. Hem vist anteriorment, això sí, algunes associacions de caràcter puntual, efímer i sovint força distanciades cronològicament i ideològica. Algunes d'aquestes

---

⁹⁸³ PLANES, Josep Maria: M. Henri Oger vol fer de Barcelona la Ciutat de la Pau. *La Publicitat*, 12 d'agost de 1931, p. 1.

premisses, però, canviaran amb l'arribada de la Segona República. Així, si bé no trobarem un gran organisme aglutinador que aplegui els pacifistes catalans, sí localitzarem tota una sèrie d'iniciatives disperses, fet que d'altra banda resulta més coherent amb la pròpia heterogeneïtat del discurs pacifista a casa nostra. Aquests grups, malgrat que novament demostraran una certa modèstia quant a recursos i longevitat, representen per la seva relativa abundància i per l'ambició de les seves propostes, un salt qualitatiu important en la consolidació del pacifisme a Catalunya.

La primera d'aquestes organitzacions és l'Asociación de Idealistas Prácticos (AIP), un grup orientat a la difusió dels ideals de la teosofia entre la joventut, que estengué la seva activitat entre 1927 i 1938. Segons l'historiador Vicente Penalva Mora⁹⁸⁴, es tractava d'una organització d'implantació internacional sorgida l'any 1920 de l'impuls d'un grup d'estudiants holandesos de la Universitat de Leiden, entre els quals destacava el teòsof Johannes J. Van der Leeuw (1893-1934). A l'entorn de 1927 ja comptava amb sucursals a Anglaterra, Alemanya, Àustria, Bèlgica, Estats Units, la Índia i Espanya. En aquest país tenia dos centres principals, com eren Barcelona i Madrid, tot i que també es podran documentar posteriorment alguns de menors a Badalona, Caldes de Montbui, Castelló, Ibi, Manresa, Palma de Mallorca, Pontevedra, Santander i Zaragoza⁹⁸⁵. Respecte a l'AIP de la ciutat comtal, aquesta va ser impulsada per Attilio Bruschetti Mariotti (1859-1932) i Federico Climent Terrer (1860-1949?), dos veterans teòsofs que van apadrinar finalment el que seria veritable aglutinador de l'associació, Cristóbal Loppe. La seva constitució definitiva data de 19 de gener de 1930 i serà legalitzada al Govern Civil de Barcelona el 14 de juny de 1930⁹⁸⁶. Segons xifres d'afiliació aportades per Penalva Mora, es tractava d'una agrupació modesta que comptava amb 59 membres a finals de 1930 i 84 a finals de 1931. En aquestes dates també es produeix un canvi d'adreça de la seva seu, inicialment situada al gracienc Carrer de Jesús número 10, 2n 1a⁹⁸⁷, per desplaçar-se el maig de 1931 a un més cèntric Carrer Provença, principal 2a⁹⁸⁸. Aquesta mudança podria ser indicativa del creixement notable registrat durant aquell any, un fet que potser es va repetir en un posterior desplaçament l'any 1934 al Carrer Santa Anna número 28⁹⁸⁹. En aquest sentit,

---

⁹⁸⁴ PENALVA MORA, Vicente: *El orientalismo en la cultura española en el primer tercio del s. XX. La Sociedad Teosófica Española (1888-1940)*. Tesis doctoral inèdita. Bellaterra: 2013.

<http://tdx.cat/bitstream/handle/10803/284456/vpm1de1.pdf?sequence=1> [30 d'agost de 2015]

⁹⁸⁵ Asociación de Idealistas Prácticos. *Prometheus*, núm. 14, novembre de 1931, p. 8.

⁹⁸⁶ PENALVA MORA, Vicente: *El orientalismo...* op. cit., p. 205.

⁹⁸⁷ Vida de la asociación. *Prometheus*, núm. 3, setembre de 1930, p. 8.

⁹⁸⁸ *Prometheus*, núm. 9, maig de 1931, p. 8.

⁹⁸⁹ PENALVA MORA, Vicente: *El orientalismo...* op. cit., p. 204.

també cal afegir que s'ha assenyalat a nivell historiogràfic la compartició d'espais amb l'Ateneu Enciclopèdic Popular de Barcelona durant diversos períodes de la seva existència⁹⁹⁰.

L'ideari de l'AIP estava definit per un discurs progressista en la línia del seu autoproclamat apoliticisme i eclecticisme⁹⁹¹, els quals permetien que les activitats que patrocinaven abracessin una ingent quantitat d'interessos ben dispars com l'espiritualitat, l'evolucionisme, l'eugenèsia, el feminisme, el vegetarianisme, el nudisme, etc. Maltrat això, diversos autors⁹⁹² han assenyalat el pes substancial que va tenir en les seves activitats i publicacions la difusió d'una cultura pacifista. De totes les entitats catalanes tenim sobretot un registre més extens de les activitats impulsades des de la capital catalana gràcies a les dues publicacions que inspirà: *Prometheus. Órgano de la Asociación de Idealistas Prácticos. Portavoz de las aspiraciones de la juventud moderna* (1930-1933) i el *Butlletí de l'Associació d'Idealistes Pràctics* (1932-1937). Així, podem comprovar que efectivament existeix un discurs contrari a la guerra que serà impulsat des de l'AIP, per exemple, amb escrits sorgits de la mà del propi Cristóbal Loppe, els quals seran força representatius de les intencions i enfocaments que l'AIP imprimí al tema de la guerra i la pau: “En todos los países poco a poco se van uniendo los hombres de buena voluntad anhelosos de ver desaparecer las guerras y dispuestos a hacer cuando puedan para lograrlo. / A ellos se juntan los idealistas comprendiendo que es deber de la juventud renovadora luchar contra este azote de la humanidad, realizando a la vez obra constructiva, enseñando nuevas normas para que las relaciones entre los distintos pueblos se basen en la benevolencia, en la fraternidad, en el amor. / [...] Cuantos aspiramos a un estado social más humano, más caritativo, unámonos y trabajemos sin cesar en la obra magna de educar nuestros hijos en el horror a la guerra, al militarismo, a la fuerza armada. Demos a conocer por todos los medios a nuestro alcance el resultado negativo y degradante de las guerras; el falso concepto del patriotismo que debe ya trascender todas las fronteras para convertirse en mundialismo si queréis”⁹⁹³.

---

⁹⁹⁰ Veure: SOLÀ, Pere: *Els ateneus obrers i la cultura popular a Catalunya (1900-1939)*. L'Ateneu Enciclopèdic Popular. Barcelona: Edicions de La Magrana, 1978; AISA, Ferran: *L'Ateneu Enciclopèdic Popular (1902-1992)*. Barcelona: Ateneu Enciclopèdic Popular, 1992.

⁹⁹¹ Naturismo. *Prometheus*, núm. 19, abril-maig de 1932, p. 5.

⁹⁹² Veure: AGIRRE ARANBURU, Xabier: *Los insumisos del 36: El movimiento antimilitarista y la Guerra Civil Española*, dins DD.AA.: *En legítima desobediencia: Tres décadas de objeción, insumisión y antimilitarismo*. Madrid: Traficantes de sueños, 2002, p. 35; PENALVA MORA, Vicente: *El orientalismo...* op. cit., p. 208/p. 210-211; PRAT CARVAJAL, Enric: *Moviéndose por la paz*. Barcelona: Editorial Hacer, 2006, p. 21.

⁹⁹³ LOPPE, Cristóbal: La guerra. *Prometheus*, núm. 7, març de 1931, pp. 3-4.

Aquest concepte internacionalista, vocació ja evident des de la seva creació, portarà l'AIP a simpatitzar amb part del moviment pacifista internacional. Concretament, s'adherirà a la *World Resisters' International* (WRI), una entitat pacifista creada a Bilthoven (Països Baixos) el 1921 i que aviat establirà la seva base a Londres, estenent la seva influència per tot el món anglosaxó i europeu. Cristóbal Loppe en farà pública expressió l'octubre de 1931 en un article on partirà de la ressenya del llibre *La patria humana* (1931) de l'escriptor i ex-militar francès Victor Margueritte (1866-1942). Així, dirà: “La juventud idealista, que se propone trabajar para el establecimiento de la fraternidad universal, responde con entusiasmo a la llamada de dicho escritor y de cuantos abogan por la abolición de las luchas entre hijos de una misma tierra, y emprende su campaña en favor de un pacifismo sincero y efectivo. / [...] Es hora ya de que los jóvenes que pretenden basar su conducta en los dictados de su conciencia, se apresten a no ser más el juguete de unos cuantos ilusos y fanáticos, de unos cuantos exploradores y de las masas indiferentes. / Nadie puede obligarnos a hacer aquello que es contrario a nuestras ideas. Si capitulamos es porque somos cobardes, ni más ni menos. La glorificación de las guerras corresponde a una mentalidad atrasada, lastre de barbarie que pesa sobre nosotros, como, por ejemplo, lo es también el que nos tengamos de alimentarnos todavía a base de cadáveres de animales, para dar satisfacción a los instintos antropófagos que nos quedan. / Jóvenes, abrid los ojos, ved lo horrendo de las guerras, daos cuenta de que el odio no conduce ni conducirá nunca a la paz porque cada cosa sólo engendra a su semejante. Para nosotros la patria ya no puede limitarse a unos cuantos kilómetros cuadrados, nuestro amor al prójimo no puede ni debe limitarse. Nuestra patria es la tierra, nuestros hermanos son todos los seres humanos, que al igual que nosotros sufren de la ignorancia acumulada durante siglos y siglos. No queremos más historias de guerras que sólo hacen revivir lo bestial en el hombre, no queremos que se nos eduque para la guerra mientras los supuestos pacifistas charlan en Ginebra, exigimos que se nos eduque para la paz, para el servicio civil y social, no queremos religiones que pactan con los ejércitos y sirven para sembrar el odio contra los hermanos de otras creencias, no queremos banderas inútiles, ni músicas bélicas. Nuestra voluntad, nuestro deseo es la paz. / [...] Jóvenes, unámonos para centralizar nuestras voluntades, para ayudarnos a perseverar en este loable propósito, hasta que logremos en cada país que se suprima el servicio y la instrucción militar, que se suprima el ejército y la fabricación de armas, que desaparezcan las fronteras, que la historia de los crímenes pasados no figure en la enseñanza, reemplazándola por una cátedra de la paz en la que se enseñará la solidaridad de todos los seres y el deber que tienen de amarse unos a otros. / Adheriéndonos a la

Internacional de Resistentes a la Guerra, proclamemos bien alto su declaración: / ‘La guerra es un crimen contra la Humanidad. Por esto hemos tomado la firme determinación de no apoyar ninguna clase de guerra y de luchar para la abolición de todas sus causas’⁹⁹⁴. Aquestes paraules aniran acompanyades d’un petit paràgraf on es farà una crida a tothom que vulgui recolzar aquesta campanya pacifista perquè ho comuniquin per escrit.

Cal dir, però, que aquestes paraules de Loppe registraran algunes possibles contradiccions que s’expliquen dins de l’eclecticisme de l’AIP. Així, alhora que els idealistes pràctics s’integren en la World Resisters’ International (WRI) i critiquen la Societat de Nacions com a massa tèbia, a les pàgines de Prometheus també trobem expressions de recolzament a la Conferència del Desarmament de 1932⁹⁹⁵ i crides de Romain Rolland per l’adhesió al filocomunista Congrés Mundial contra la Guerra del mateix any⁹⁹⁶. L’explicació més plausible a aquesta diversitat podria ser la voluntat d’expressar simpaties per qualsevol iniciativa que caminés en un sentit pacifista, sempre i quan vingués de sectors que es consideressin mínimament progressistes, descartant altres matisos ideològics. No obstant això, autors com l’historiador Xabier Agirre Aranburu no dubten en situar-los exclusivament en l’òrbita de la WRI, al costat de l’andalusa Orden del Olivo, de la qual tindrem ocasió de parlar amb posterioritat.

Per acabar d’examinar el posicionament pacifista de l’AIP, seria convenient insistir en el fet que no només serà Loppe el que ens mostri les seves idees pacifistes, ja que també guardem testimonis d’altres il·lustres idealistes pràctics com Enrique Gabas i Enrique Fusalba. El primer d’aquests opinava que “toda guerra, pues, es siempre una cosa injusta. Se trata siempre del afán de dominio de un hombre, de una casta o de una institución sobre el vecino. Se trata de satisfacer los caprichos de un hombre o de un gobierno. Y por ello se recurre a los soldados, a los habitantes de un país, a los que se ha enardecido con cuatro carteles y con unas cuantas frases vibrantes y engañosas en las que la palabra patria y las de bandera, dignidad, honor y valentía se han empleado como cebo para encender la pasión y el entusiasmo guerrero que duerme aún en el fondo de los hombres. / [...] Es hora ya de que los hombres, los hombres de las clases explotadas de todos los países, se acuerden de que son hombres también y que por ello no deben prestarse a ser juguetes de los caprichos de los explotadores que necesitan un nuevo mercado o que quieren sencillamente aliviar

---

⁹⁹⁴ LOPPE, Cristóbal: La patria humana. *Prometheus*, núm. 13, octubre de 1931, pp. 3-4.

⁹⁹⁵ ¿Paz? *Prometheus*, núm. 16, gener de 1932, pp. 6-7.

⁹⁹⁶ Un llamamiento mundial contra la guerra. *Prometheus*, núm. 21, juliol-agost de 1932, pp. 9-10.

por algún tiempo el problema pavoroso del paro forzoso. / [...] Es necesario, además, y esto por encima de todo, que los obreros del mundo se nieguen a satisfacer los deseos criminales de quien intenta sacrificarlos a montones; que se nieguen a ser víctimas de esos manejos y que se opongan todos, a ir a la guerra imperialista, a la destrucción consciente de unos cuantos millones de hombres, para satisfacer los caprichos de unos pocos ambiciosos o soberbios. / La humanidad sólo puede salvarse por la decidida y constante resistencia a la guerra. / Este es nuestro lema”⁹⁹⁷. Per la seva banda, Enrique Fusalba també insisteix en la invocació a l’esperit resistent, lligant-lo amb el fracàs del vell pacifisme i enunciant una nova mena d’oposició a la guerra més propera a les concepcions gandhianes: “¿Cuál es la posición más práctica que debe adoptar el verdadero idealista ante el porvenir preñado de amenazas que se cierne sobre el mundo? / Pocos años ha las asociaciones pro-paz eran numerosísimas. Hoy, desaparecidas casi por completo aquellas, han surgido otras de resistencia a la guerra. Fracasado el pacifismo como ideal redentor, no hay otro dilema que recurrir a la acción en la inacción, a la resistencia pasiva hasta el final, cualquiera que éste sea. / Todos los hombres, sea la que sea su ideología, su raza, sus creencias, mientras vibren en su alma los ideales sublimes de la fraternidad humana y del amor, deben juntar sus pensamientos y aunar sus acciones, llevando a los espíritus pusilánimes y atontados de las masas la fe invencible de la resistencia a colaborar en cualquier conflicto armado. / Si la guerra llega, si la humanidad alocada se deja cegar por la sangre, que no se diga que el hombre idealista, verdaderamente idealista, no ha hecho todo lo que estaba de su parte poder hacer”⁹⁹⁸.

Una nova organització, completament diferent a l’anterior, però que tindrà també el pacifisme com a premissa és la Lliga Femenina Catalana per la Pau i la Llibertat (LFCPL), creada en el mes de febrer de 1931. Es tractava d’una associació creada per Montserrat Graner i Pons de Bertran (Presidenta-fundadora), completant-se la seva Junta amb Rafaela Ferro (Vice-presidenta), Antonia Quinquer (Secretària)⁹⁹⁹, Maria Teresa Gibert, (Vocal), Amanda Llebot (Vocal) i Regina Opiso (Vocal)¹⁰⁰⁰. Josep Rafart, biògraf de l’escriptora

---

⁹⁹⁷ GABAS, Enrique: La guerra. *Prometheus*, núm. 23, octubre-novembre de 1932, pp. 1-3.

⁹⁹⁸ FUSALBA, Enrique: El retorno a las cavernas. *Prometheus*, núm. 23, octubre-novembre de 1932, pp. 3-5.

⁹⁹⁹ Cal remarcar la presència d’Antonia Quinquer, doncs és la única coincidència i per tant el pont existent amb la nòmina del *Comité femení pacifista de Catalunya* creat per Carme Karr l’any 1915. Sobre la seva biografia, sabem que és filla d’un comerciant o petit industrial de Barcelona i que va assistir a l’Escola d’Institutrius entre els anys 1908 i 1910. Veure BOSCH I PARERA, Anna: *Antònia Quinquer. Una veu de dona des de la Barcelona de principis de segle*. Duoda. Revista d’Estudis Feministes, núm. 12, 1997. <http://www.raco.cat/index.php/duoda/article/viewFile/62046/90552>

¹⁰⁰⁰ *Lliga Femenina Catalana per la Pau i la Llibertat*. Archivo General de la Delegación del Gobierno en Barcelona. Folio 205, Número 15358.

Aurora Bertrana (1892-1974), l'afegirà també com a partícip d'aquesta iniciativa¹⁰⁰¹, mentre que la filòloga Neus Real Mercadal suma a la nòmina d'integrats de la Lliga els noms de Maria Luz Morales, Antònia Ferreras, Llorença Garcia de Riu, Josefina Garcia de Riu, Irene Prunera, Sara Gui, Berta Fisac, Concha Ponce de León, Victòria Van der Maelen i Maria Lluïsa de Cañellas¹⁰⁰². Aquesta relació de protagonistes ens indica que la LFCPL és un grup vinculat a l'entorn del catalanisme d'esquerres i del feminisme, amb afinitats palpables respecte Esquerra Republicana de Catalunya (ERC) i el Lyceum Club de Barcelona¹⁰⁰³, entitats fundades quasi contemporàniament i amb les que compartia en algun cas integrants¹⁰⁰⁴. L'estretor d'aquests contactes polítics es demostren també en el fet que un grup de representants de la LFCPL fos rebuda pel nou alcalde republicà de Barcelona, Jaume Aiguader (1882-1943), pocs dies després de la seva elecció “amb l'objecte d'exposar-li la labor realitzada per nosaltres en bé de la Pau”¹⁰⁰⁵, o la publicació d'alguna nota de recolzament en la creació de les Joventuts d'ERC¹⁰⁰⁶.

Pel que fa als objectius del grup ens hem de remetre als seus Estatuts, dipositats al Govern Civil de Barcelona el 27 de juny de 1931, els quals estan formats per cinc pàgines mecanografiades organitzades en tres capítols i un total de 24 articles. Al marge de les qüestions més purament organitzatives, ens interessa destacar els dos articles que conformen el seu capítol primer, on es realitza l'exposició d'intencions de la LFCPL: “Article 1er.- Amb el nom de Lliga Femenina Catalana per la Pau i la Llibertat es designarà aquesta associació que, sense fi lucratiu, es constitueix a Barcelona, amb el fi de laborar per l'execució de les resolucions votades al Congrés Internacional de Dones a la Haia en 1915 i a Zurick en 1919, per l'aplicació dels principis incorporats en el pacte de la Societat de Nacions i apoiar tota moció en favor de la Pau Futura, de l'internacionalisme i de la llibertat de les dones, tan en els drets individuals, com civils i polítics que li corresponen com individus de la societat. / Article 2.- Els fins de l'Associació continguts suscintament en el seu títol seràn: Laborar per la Pau permanent dintre la llibertat internacional de cada poble per a regir els seus propis destins i l'agrupació a la Lliga Femenina per la Pau i la Llibertat,

---

¹⁰⁰¹ RAFART, Josep: *Aurora Bertrana, una dona del segle XX*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001, p. 33.

¹⁰⁰² REAL MERCADAL, Neus: *Dona i literatura a la Catalunya de guerra*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006, p. 235.

¹⁰⁰³ *Ibidem*, pp. 234-238.

¹⁰⁰⁴ La pròpia presidenta de la LFCPL serà fundadora del Lyceum Club de Barcelona, segons figura en el seu manifest fundacional publicat al portaveu de la Lliga. Veure: Manifest a les dones. *Evolució*, núm. 10, 11 de juliol de 1931, pp. 3-4.

¹⁰⁰⁵ La dona i la pau. *Evolució*, núm. 5, 25 d'abril de 1931, p. 6.

¹⁰⁰⁶ A les dones de Catalunya. *Evolució*, núm. 6, 9 de maig de 1931, p. 2.

de totes les dones que sentin aquests ideals; 2- L'actuació nacional en els diversos aspectes socials, científics, jurídics i literaris, per a fer estimar i desitjar la Pau i conèixer els seus beneficis”¹⁰⁰⁷. A fi i efecte d'emprendre les seves activitats, la LFCPL va adoptar una estructura en Seccions o Comitès que també ens donen idea de les seves preocupacions i els seus àmbits d'actuació. Així, hem de parlar de 7 seccions que rebien els títols de “1.- Deports / 2.- Arts i Literatura / 3.- Economia. Ordre Interior. / 4.- Educació primària, secundària i superior / 5.- Dret de la dona. Dret de l'infant / 6.- Feminisme. Sufragi. / 7.- Espectacles. Premsa i propaganda”¹⁰⁰⁸.

Malgrat que no es preveu en els Estatuts, la LFCPL disposava d'un portaveu a través del qual promourà les seves opinions. Aquesta publicació era la revista *Evolució* (1931), dirigida per la mateixa Montserrat Graner amb un ideari que ha estat catalogat per la historiadora Montserrat Duch Plana com a pacifista i feminista¹⁰⁰⁹. De fet, en la seva pàgina inaugural, Montserrat Graner donarà per fundades simultàniament la LFCPL i la pròpia revista tenint ambdues com a fi “arribar a una unió mundial de dones que sigui una vertadera potència per vèncer les serioses dificultats amb què aquí topem sempre per arribar a imposar la nostra justa i legítima vindicació, acabant d'una vegada per sempre amb la guerra i fent que els nostres drets i les nostres llibertats siguin reconeguts i respectats sense discussió ni escamoteig”¹⁰¹⁰. Més tard, acabarà també detallant que el principal punt del seu programa era “treballar intensament per la incorporació dels principis continguts (encar que amb algunes modificacions) en el Pacte de la Societat de les Nacions, a la política del nostre poble, i fer que se'ns reconegui d'una vegada i per sempre el dret al vot, essent electores elegibles”¹⁰¹¹.

Aquest primer número també contindrà altres proclames pacifistes, destacant la de la Vice-presidenta de la Lliga Rafaela Ferro, que iniciarà la seva carta oberta amb una mena de professió de fe: “En tenir coneixement de la noble iniciativa d'emprendre una campanya pacifista i fundar un periòdic en el qual s'han de compilar idees que tendeixin a destruir el gèrmèn de la guerra i fomentar l'amor a la Humanitat, vaig sentir un goig infinit i profund,

---

¹⁰⁰⁷ *Lliga Femenina Catalana per la Pau i la Llibertat. Estatuts*. Archivo General de la Delegación del Gobierno en Barcelona. Folio 205, Número 15358.

¹⁰⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁰⁹ DUCH PLANA, Montserrat: *Les relacions socials de gènere en la trajectòria del catalanisme polític*, dins DUCH PLANA, Montserrat (ed.): *El gènere de la polis. La trajectòria de les dones en el catalanisme polític*. Tarragona: Arola, 2013.

¹⁰¹⁰ *Evolució*, núm. 1, 22 de febrer de 1931, p. 1. Reproduït a SEGURA SORIANO, Isabel: *Dones de Gràcia. Itineraris històrics*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2011, p. 31.

¹⁰¹¹ *Ibidem*.

ensems que un orgull per haver estat requerida la meva humil col·laboració en tan magnífica obra. / En efecte, sóc pacifista; comparteixo les seves mateixes idees, no per simpatia ni per postura, sinó per arrelada vocació”¹⁰¹² La motivació d’aquesta convicció, segons desvetlla Ferro, arrela en la seva infantesa on el record del reclutament d’homes per a la Guerra de Cuba la marcà per la por a perdre els seus éssers estimats en un lloc, la guerra, que encara no arribava a comprendre: “*En el món hi ha una cosa que anomenen guerra; i allí han d’anar tots els homes, i molts els maten! / I per què? Qui els hi envia?*”¹⁰¹³

A l’hora d’assenyalar les prioritats en l’activitat pacifista de la LCFPL expressades a *Evolució* (1931), caldria remarcar-ne dues. La primera, ja expressada com hem vist en els seus Estatuts, és la voluntat d’establir ponts amb altres organitzacions internacionals. Concretament, la LCFPL formarà part de la *Women’s International League for Peace and Freedom* (WILPF)¹⁰¹⁴, de la qual sembla molt probable que n’adoptés el nom. La plasmació externa d’aquest lligam va ser la visita d’Anna T. Nilsson (1865-1947)¹⁰¹⁵, de la qual es donà una important cobertura. Nilsson va ser presentada per Rafaela Ferro en una sessió on la Junta de la LCFPL la rebé en ple, dedicant-li un missatge on se li manifestava que “la dona catalana, que sempre, i més encara recentment, ha donat proves de tenir el seu esperit obert a tots els corrents de generositat, de progrés i de cultura, no pot deixar de mirar amb simpatia, afinada com està la seva sensibilitat per les circumstàncies especials en què la col·loca el problema de la seva terra, tot moviment encaminat a evitar que la glòria d’una nació s’elevi sobre muntanyes de cadàvers dels seus fills i la seva grandesa es busqui en l’opressió d’altres pobles; que l’heroisme es produeixi del crim legalitzat, que el progrés es mideixi per l’alcanç dels canons; que els països germans, en fi, es destrueixin per associar odís personals i ambicions particulars; i encaminat també a assolir que la civilització es basi exclusivament en el treball, en unir els seus esforços al de les seves germanes pacifistes, convençuda que el conqueriment de tan preciós ideal sols pot derivar-se del desig comú d’obtenir-lo i de l’esforç de tots per a exigir-lo, si és precís”¹⁰¹⁶. Així, fruit d’aquest convenciment i de la confiança mutua, la Junta de la LCFPL li transmet a Nilsson el seu

---

¹⁰¹² FERRO, Rafaelita: Carta oberta. A donya Montserrat Graner de Bertrán. *Evolució*, núm. 1, 22 de febrer de 1931, p. 2.

¹⁰¹³ *Ibidem*.

¹⁰¹⁴ Organització nascuda l’any 1915 després del Congrés Internacional de Dones de La Haia amb el propòsit de protestar contra la guerra, amb una orientació liberal-democràtica. Algunes de les seves propostes serviran de base a la creació de la Societat de Nacions. La seva influència i popularitat era manifesta en el moment de la creació de la LCFPL, cosa que es pot comprovar amb la concessió aquell mateix any 1931 del Premi Nobel de la Pau a la seva presidenta Jane Addams.

¹⁰¹⁵ Professora, escriptora i activista per la pau d’origen suec, vinculada a WILPF. És autora del llibre *ABC of the Peace Movement, Dates and Facts* (1932).

¹⁰¹⁶ Hostessa il·lustre. *Evolució*, núm. 4, 11 d’abril de 1931, p. 4.

desig de veure representats els seus ideals per ella en la propera reunió de WILPF a Ginebra i de poder celebrar una propera Conferència del Desarmament a Barcelona acompanyada d'algun acte o assemblea femenina pacifista. Tot plegat, sotasignat per Montserrat Graner de Bertran, Rafaela Ferro, Maria Luz Morales, Regina Opisso, Maria Teresa Gibert, Antònia Ferreras, Lorenza i Josefina Garcia i de Riu, Irene Prunera, Sara Guí, Berta Fisac, Concha Ponce de León, Victòria Van der Maelen i Maria L. de Cañellas.

Cal dir, però, que malgrat aquesta certa delegació en Anna T. Nilsson, les relacions entre la LCFPL i WILPF van arribar a concretar-se en l'assistència de Montserrat Graner a la reunió que tingué l'organització internacional a Ginebra el setembre d'aquell any, i de la qual ens dona notícia ella mateixa a *Evolució* (1931): “Cridades a Ginebra per a formar part a l'Executiu de la ‘Lliga Internacional Femenina per la Pau i la Llibertat’, convivim aquests dies amb dames de tots els països del món, assistim amb elles a les sessions públiques i privades de totes les seccions femenines que treballen amb fè i entusiasme i sense repòs per totes les reivindicacions, i dic totes, perquè en treballar per les reivindicacions nostres, ho fem també per les de tota l'humanitat”¹⁰¹⁷. Sobre les evolucions de les tasques dutes a terme concretarà que: “Es a través d'aquest caos que un mon nou, el mon femení s'esforça per trepar en un sentit més profund i més viu de l'interés comú que regirà la vida humana. / I és a través d'aquest desordre, d'aquesta confusió desoladora, d'aquesta desorientació mundial, que les dones hem decidit intervenir obertament en la formació de noves Lleis. / La nostra missió iniciativa a l'Executiu de Ginebra ha estat la proposició a les germanes nostres de tots els països de redactar (cada grup segons les característiques del seu poble) un projecte de lleis per a sometre'l a l'aprovació de la Societat de Nacions). (Projectes que units, més tard, han de formar les lleis universals). L'idèa ha estat acollida amb èxit sorollós i aprovada per unanimitat”¹⁰¹⁸. I finalitzarà per destacar el que significava la seva presència – juntament amb la de Clara Campoamor, que es trobava a Ginebra en ocasió de la XII Assemblea General de la SDN – per a la dona catalana i espanyola: “ho diem, perquè aquesta és la primera vegada que Espanya i Catalunya es veuen representades a Ginebra on fa més de quinze anys que aquestes dames de totes les nacionalitats es reuneixen aquí per a treballar en bé de l'humanitat. / (No cal repetir com enalteix Clara Campoamor la dona i

---

¹⁰¹⁷ GRANER DE BERTRÁN, Montserrat: El que les dones hem decidit. *Evolució*, núm. 15, 26 de setembre de 1931, pp. 1-2.

¹⁰¹⁸ *Ibidem*.

Espanya. Ja n'hem parlat anteriorment i no voldriem ferir la seva exquisida modèstia). / Estem aprop d'una prodigiosa transformació de la que és difícil veure'n el progrés”¹⁰¹⁹.

Aquesta manifestació d'entusiasme pels avenços del pacifisme feminista a Espanya ens permet també d'enllaçar amb la segona gran vocació de la LCFPL, que donà de fet sentit a la seva activitat interior: la propaganda a favor del desarmament. Aquesta es posa de relleu des del primer número on s'inclou una breu nota per la qual es comunica que “ens han estat transmesa de Ginebra una DECLARACIÓ INTERNACIONAL SOBRE EL DESARMAMENT MUNDIAL per a recollir firmes de totes les persones que desitgin la Pau. / A les poques hores de rebuda dita Declaració ja havíem obtingut més de sis centes firmes espontànies que s'han convertit a hores d'ara en prop de dos mil”¹⁰²⁰. En aquest sentit, cal dir que la campanya aquí esmentada no fou un simple recurs retòric, sinó que tingué una vessant pràctica que demostra la impressió d'uns fulls especialment editats per la Lliga en llengua catalana i que servien per transmetre la crida de WILPF i recollir les signatures en els espais habilitats a continuació. El text de la crida era el següent: “LLIGA INTERNACIONAL DE DONES PER A LA PAU I LA LLIBERTAT / COMISSIÓ DE LA GUERRA CIENTÍFICA / CRIDA / Les revelacions dels tècnics i dels homes més intel·ligents de tots els països han donat aquestes conclusions: / Que els mètodes moderns de guerra han fet il·lusòria la defensa nacional i la protecció de la població civil; / Que una nova guerra tindria per conseqüència l'exterminació d'una gran part de les poblacions per mitjà del foc, les metzines i els microbis. / Des d'ara els pobles tots estan en perill! / ¿Ja sabeu ço que seria una nova guerra amb els mitjans de destrucció que la ciència perfecciona cada dia? / ¿Ja sabeu que, d'ara en avant, la guerra no seria profitosa per a ningú, puix que no sols els centres de proveïment d'armes, municions i queviures serien atacats en primer lloc, sinó també tots els centres industrials importants, la qual cosa portaria la ruïna dels caps d'indústria? / ¿Ja sabeu que els bombardeigs per avió podrien destruir simultàniament ciutats com Londres, París, Berlin? / ¿Ja sabeu que els gasos destrueixen no solament l'organisme humà – de cop i volta o després de llargues i espantoses sofrències – sinó que penetren en les profunditats del sòl i emmetzinen per llarg temps la terra i l'aigua? / ¿Ja sabeu que les bombes incendiàries poden, per reaccions químiques, provocar temperatures de 3.000 graus centígrades, que anorrearien tot el que s'hagués salvat de la destrucció pels gasos tòxics? / Malgrat de les prometes oficials pacifistes, mai com ara no han existit en tot el món més greus i múltiples perills de guerra. / ¿Permetran els pobles que els governs

---

¹⁰¹⁹ Ibidem.

¹⁰²⁰ Notícies. *Evolució*, núm. 1, 22 de febrer de 1931, p. 2. S'han respectat les majúscules presents a l'original.

preparin llur destrucció? / Que s'uneixin tots i demostrin llur desig de pau exigint / el desarmament universal / - LA GUERRA ÉS FORA DE LLEI... EXIGIM QUE ELS MITJANS DE GUERRA SIGUIN POSATS FORA DE LLEI. /- LA GUERRE EST MISE HORS LA LOI... EXIGEONS LA MISE HORS LA LOI DES MOYENS DE GUERRE. / - WAR IS RENOUNCET: LET US RENOUNCE ARMAMENTS. / DECLARACIÓ INTERNACIONAL / Els sotasignants, homes i dones de tots els partits i fora dels partits, / Convençuts: / Que el camí de la política actual dels armaments condueix, ensems, tots els Estats a la rutina sense resoldre llur seguretat; / Que aquesta política fa inevitable un nou conflicte; / Que tota guerra serà des d'ara una guerra d'extermini; / Que les declaracions dels governs a favor de la Pau crearan escèptics, mentre aquells ajornin les mesures conduents a assegurar la realització del desarmament, el qual hauria d'ésser la primera conseqüència del pacte de renunciació a la guerra. / Reclamen: / EL DESARMAMENT TOTAL I UNIVERSAL / i demanen a llur Govern que doni als seus delegats a la propera Conferència del Desarmament instruccions precises amb mires a l'examen i discussió immediata de les proposicions de desarmament fetes o per fer – siguin quin siguin llur origen, i l'adopció de mesures pràctiques per tal d'assegurar la realització ràpida del desarmament¹⁰²¹. Malauradament, però, no disposem més que d'un document en blanc mancat de les dades dels signants – se'ls hi demanava nom i cognom, professió, adreça i cotització facultativa – les quals ens haguessin proporcionat la mida de l'impacte quantitatiu i qualitatiu de la campanya. En tot cas, però, sí se'ns evidencia el discurs directe, sentimental i sensacionalista emprat per aconseguir l'èxit de la campanya.

En paral·lel a la petició directa de signatures, si examinem els arguments aportats per *Evolució* a l'hora de sustentar la petició de desarmament internacional, podem destacar especialment l'argument econòmic. El número 7 de 23 de maig de 1931 ens aporta un parell d'articles al respecte. El primer d'aquests informa sobre l'estudi estadístic d'un matemàtic alemany que enumera algunes de les xifres resultants de la Gran Guerra, començant per les de víctimes i acabant per les purament econòmiques, d'entre les quals es ressalta que amb el cost de la guerra s'hagués pogut “fer un regal a cada família dels Estats Units, del Canadà, d'Austràlia, de Gran Bretanya, de França, de Bèlgica, d'Alemanya, i de Rússia, d'una casa de 500 lliures esterlines sobre un terreny de 5 àrees i contenint 250 lliures esterlines de mobiliari. Ultra això, es podria proveir cada grup de 20.000 famílies d'un

---

¹⁰²¹ LLIGA INTERNACIONAL DE DONES PER A LA PAU I LA LLIBERTAT. COMISSIÓ DE LA GUERRA CIENTÍFICA: *Crida*. [Barcelona], [193-]. Inventaris de la Col·lecció Figueras, Arxiu del Pavelló de la República (Universitat de Barcelona). S'han respectat les majúscules presents a l'original.

hospital, d'una universitat i escoles comprès el sou dels metges, les infermeres, i els professors”¹⁰²². Al costat mateix d'aquestes línies, un segon text lliga amb la delicada situació econòmica del moment i la lliga amb la lògica del desarmament i la demanda de pau: “El que caracteritza la situació actual del món, és una depreció econòmica i un seguit de turbulències socials, polítiques i espirituals. Els enormes preparatius de guerra – que costen en l'actualitat almenys 1 miliard – mil milions – no són solament els símptomes, sinó també les causes de la deplorable crisi predominant; són un obstacle a l'harmonia i col·laboració internacional, mediatitzen les forces espirituals i materials, augmenten els contrastos econòmics, polítics i socials, i enclouen amenaces greus contra la pau. / Una de les condicions més necessàries per a la bona relació entre els pobles i l'exclusió del perill de la guerra imminent, és la de començar de seguida una disminució enèrgica dels actuals armaments militars de tot el món, com a prova de la ferma voluntat dels pobles i dels governs de mantenir les seves promeses fetes en els tractats de pau i a la Lliga de les Nacions i complir els compromisos concrets en la convenció Briand-Kellog ‘de renunciar a la guerra com a instrument per a la política nacional’. Aquest principi és reconegut i admès per molts homes d'Estat, i de més a més, compta amb l'adhesió absoluta dels pobles. / La Lliga de les Nacions té de redimir en 1932 una Conferència del desarmament, en la qual cosa van compreses totes les nacions. Els homes i les dones que seran citats a aquesta conferència com a delegats dels governs, tindran la missió més important que pugi ésser encomanada a una Conferència. Hom exigirà d'ells, en grau superlatiu, coratge, prodència i bona voluntat. La base principal per a accomplir llur tasca és d'estar persuadits del vehement anhel de pau i de reconciliació, latent i sovint encara contingut, que la Lliga Internacional Femenina per a la Pau i la Llibertat, ha volgut deslliurar i posar de manifest tot invitant Catalunya a sotasignar una crida a la Conferència. Aquest treball ha començat per tot el món. La veu del nostre poble, doncs, no ha de mancar-hi. Nosaltres invitem cada dona i cada home majors de 17 anys a ajuntar-se amb nosaltres per tal que la veu de Catalunya soni plena i sonora”¹⁰²³.

Com veiem al final d'aquestes línies, la recollida de signatures va ser un esforç mantingut i resseguible en el temps fins arribar a l'inici de la Conferència de Desarmament l'any 1932¹⁰²⁴. En la seva tasca de proselitisme, però, no estaran soles i comptaran per exemple amb col·laboracions com la de Clara Campoamor, la qual realitzarà una

---

¹⁰²² El cost de la guerra. *Evolució*, núm. 7, 23 de maig de 1931, p. 5.

¹⁰²³ *Ibidem*, p. 5.

¹⁰²⁴ Un altre exemple va ser l'article La campanya del desarmament. *Evolució*, núm. 8, 13 de juny de 1931, pp. 5-6.

conferència organitzada per la LFCPL al Círculo Republicano el gener de 1932. En aquesta, Campoamor recolzarà les idees pacifistes de l'organització, glossant la importància de la Conferència del Desarmament impulsada per la SDN i analitzant el paper de la dona en el pacifisme. Així, conclourà que malgrat “el desarrollo del feminismo fué impulsado por la guerra en el aspecto político y social [...], la mujer no quiere otra guerra, aunque de ella se deriven beneficios para su interés”¹⁰²⁵. Per conseqüent, proposarà que les dones lluitin contra la guerra especialment en els seus àmbits més immediats, com per exemple evitant que els nens s'eduquin amb joguines guerrerres. D'altra banda, també serà interessant la proposta que farà per sol·licitar al govern la transformació de les indústries armamentístiques, limitant la seva producció només a l'ús en la seguretat pública. En aquest sentit, cal dir que la translació directa fou l'organització d'una recollida de signatures pro-desarmament a Barcelona el següent dia 31 de gener de 1932, mesos després de l'aparició del darrer exemplar d'*Evolució* (número 19 de 28 de novembre de 1931), la qual cosa ens indica que la vida de la LFCPL no es va aturar amb la del seu portaveu.

Un any després de la fundació de la LFCPL hi afegirem el naixement d'una nova associació, el Comitè Català contra la Guerra (CCG). Aquesta organització pertany també a l'òrbita de la pròpia ERC, ja que el seu fundador serà l'advocat Josep Maria Bertran de Quintana (1884-1960)¹⁰²⁶. Persona molt propera a Lluís Companys (1882-1940), fins al punt que se'l va arribar a qualificar com el seu “secretari polític”¹⁰²⁷, Bertran de Quintana participaria en les primeres passes d'ERC i seria escollit regidor pel districte II de la ciutat de Barcelona en els comicis municipals del 12 d'abril de 1931. Durant els dos següents anys, dedicarà una intensa activitat a la seva tasca com a regidor i com a propagandista de l'ideari del partit, amb xerrades i conferències arreu del país. En mig d'aquest període, Bertran de Quintana esmerçarà part del seu temps i esforços a configurar el Comitè Català contra la Guerra, un organisme que actuarà com a sucursal del Comitè Mundial contre la guerre imperialiste¹⁰²⁸.

---

¹⁰²⁵ Conferència de la señorita Campoamor. *La Vanguardia*, 20 de gener de 1932, p. 6.

¹⁰²⁶ En relació a la seva biografia, cal destacar els treballs dels historiadors Oriol Dueñas i Queralt Solé: DUEÑAS, Oriol; SOLÉ, Queralt: *El jutge dels cementiris clandestins: Josep M. Bertran de Quintana, 1884-1960*. Maçanet de la Selva: Gregal, 2012; DUEÑAS, Oriol; SOLÉ, Queralt: *El juez Josep Maria Bertran de Quintana (1884-1960): compromiso y cementerios clandestinos*. Hispania, Vol. LXXIV, núm. 246, gener-abril 2014, pp. 151-176.

¹⁰²⁷ DUEÑAS, Oriol; SOLÉ, Queralt: *El jutge...* op. cit., p. 29.

¹⁰²⁸ El *Comité Mondial contre la guerre imperialiste* va ser creat i presidit per Henri Barbusse amb la col·laboració d'intel·lectuals com Romain Rolland. Sorgit a partir del moviment Àmsterdam-Pleyel de 1932, defensarà un tipus de pacifisme obrer amb simpaties evidents pels posicionaments de la Unió Soviètica i la III Internacional.

El CCG serà concebut a mitjans de 1932, apareixent ja notícia del mateix a *La Humanitat* (1931-1939) el 30 d'agost. El diari, dirigit pel seu amic Lluís Companys, li dedica una entrevista on és presentat com a “delegat a Espanya del Comitè Internacional contra la Guerra” i com a “indiscutible autoritat en la matèria”¹⁰²⁹. En aquesta s'alinea clarament amb un discurs filocomunista i rollandià parafrasejant el novel·lista francès en afirmar que “la propera guerra serà la del capitalisme contra el comunisme”¹⁰³⁰. La seva argumentació gira al voltant de la identificació dels interessos capitalistes com a causants de la major part de les guerres i identificant les democràcies socials com a factors de pau, ja que “la possessió de res” i l'absència de patriotismes elimina les temptacions imperialistes. Tot i així, obre els braços a la integració en la seva organització a tothom, sigui quina sigui la seva ideologia, malgrat considerar que el pacifisme és més aviat patrimoni de l'esquerra: “en el nostre moviment caben totes les tendències. Val a dir, però, que a Espanya no és precisament entusiasta l'acollida que les dretes fan als ideals antibèl·lics. Això no impedeix, però, que nosaltres insistim a declarar una i altra vegada que ningú no és refusat als nostres rengles. Per a ésser enemic de la guerra n'hi ha prou amb tenir sentiments humanitaris i sentir la solidaritat universal”¹⁰³¹.

El 3 de desembre tornarem a tenir notícies del CCG a les pàgines del setmanari badaloní *Lluita* (1931-1933) en forma de manifest: “El clam espaventable de la guerra no s'ha extingit encara totalment a Europa. Milions de germans nostres conserven a les carns l'afrosa empremta i els esperits nacionals resten sotraquejats de la barbara estravada. Epopèia sense honor ni glòria, la guerra ha destruït les parts més vitals dels pobles, anorreant valors morals, colpint principis humanitaris, estroncant fonts de riquesa i empal·lidint la llum guiadora que ratllava els horitzonts més prometedors i assequibles. / I com si el calvari no hagués de tenir fi, com si la humanitat fos irreparablement condemnada a sobrehumans martiris, l'espectre de la guerra redreça de bell nou la seva carcassa immunda i els xacals i els corbs de la follia guerrera esmolen els repugnants estres de presa. / Venturosament no tots els auguris són malestrucs i enfront de l'esfereïdora imatge bèl·lica s'alcen les flames d'un ideal pacífic... I els esgarips fatídics són apaivagats i somorts per la serena veu d'altres homes que senten tot el ressó, tota la digna i noble jerarquia de llur pregonia humanitat. / Contra els nacionalismes absorvents i abassegadors, contra els desficiis imperialistes, contra els afanys de domini i de sobirania de pobles i de

---

¹⁰²⁹ Croada internacional contra la guerra. *La Humanitat*, 30 d'agost de 1932, p. 6.

¹⁰³⁰ *Ibidem*.

¹⁰³¹ *Ibidem*.

organitzacions que esperen enfortir-se i triomfar amb la guerra, altres homes, més de trenta milions, s'arreglaren i estrenyen les mans arreu del món amb el ferm voler d'evitar la guerra, de fer-la impossible, de refusar-li llur concurs, de encendre en tots els cors humans l'odi a la guerra, l'activa oposició, com un deure sagrat, a totes les causes que les promouen. / Cal que la nostra Catalunya s'uneixi a aqueixa Croada contra la guerra que impulsen figures de mundial prestigi com Einstein i Barbusse i Màxim Gorki i Romain Rolland. Catalunya deu ascendir a la suprema categoria dels màxims valors internacionals per tots els camins de la civilització i la democràcia Internacional contra la guerra li assenyala una de les rutes més dretureres i lluminoses. / El Comitè Català contra la guerra, que acaba de constituïr-se obra a tots els que a Catalunya viuen i laboren els seus braços i el seu cor germanívol. Als nostres rengles atapaïts, immensos a través del món, hi cap tothom sense distinció d'ideari polític ni confessional. Per anar contra la guerra n'hi ha prou amb sentir que tots els homes som germans per damunt de tot diferencial accident i que és un deure lluitar fins anihilar-la, contra tota força enemiga de la gran fraternitat humana. / Catalans! fem honor a la tradició pacifista de les nostres lleis i del nostre sentiment racial. Catalunya, que perdé les seves llibertats en una guerra i les ha reconquerit pacíficament pot i ha d'alçar la veu més pura i fer el gest més generós contra la guerra. / Per la llibertat de tots els pobles, per la germanor de tots els homes contra totes les opressions. / ¡Abaix la guerra! / Catalans, i tots els que viviu a Catalunya! veniu a enfortir la nostra organització, sumeu-vos al moviment internacional contra la guerra: Envieu la vostra adhesió al Comitè Català: Via Laietana, 56¹⁰³². El manifest està signat per una Comissió Organitzadora formada, a més del propi Bertran de Quintana, per Martí Barrera, Francesc Cañadas, Albert Carsi, Josep Comas i Solà, Miquel Font Felió, Vicents Fortuny, Joan A. de Güell i López, Àngel Pestaña, Antoni Puch, Josep Lluís Sert i López i Josep Maria de Sucre. El grup, com es pot veure és força heterogeni políticament i inclou conservadors com Güell, anarcosindicalistes com Àngel Pestaña o sindicalistes d'Esquerra Republicana de Catalunya com Martí Barrera. El to del grup, però, el tendirà a marcar el caràcter del seu president i un discurs de to democràtic i d'esquerres, amb una col·laboració marcada amb el món intel·lectual.

L'any 1933 serà temps de mudances pel CCG. D'una banda, el Comitè traslladarà la seva seu des del domicili de Bertran de Quintana fins a l'Ateneu Enciclopèdic Popular, al carrer del Carme núm. 30¹⁰³³. A més, el mes de juny el CCG publicarà una revista pròpia – d'efímera duració doncs només apareix un número – amb un nom de velles ressonàncies

---

¹⁰³² Contra la guerra. Un manifest. *Lluita*, núm. 85, 3 de desembre de 1932, p. 3.

¹⁰³³ DUEÑAS, Oriol; SOLÉ, Queralt: *El jutge...* op. cit., p. 47.

pacifistes: *Guerra a la Guerra! Òrgan oficial del Comitè Català contra la guerra (Delegació nacional del "Comité Mondial contre la guerre imperialiste")*. En la seva pàgina inicial, obrirà amb una declaració d'intencions on afirma el seu desig de lluitar contra tots els imperialismes tot denunciant el perill feixista: "Surt aquesta revista a la palestra per a lluitar aferrissadament contra tots els imperialismes i unir les voluntats que malden per a evitar els malestrucs efectes de les pugnes entre pobles. La nostra actuació, essencialment apolítica, s'inspira en els més purs principis de democràcia que hom troba en el fonament de la civilització contemporània; per a defensar aquests principis, per a sostenir el ritme del progrés i l'afermament dels valors morals, lluny de tot confusionisme, i refusant enterbolides solucions eclèctiques, ens redrecem contra la guerra. / Per la noblesa de la vida humana, pels drets de l'home, i la llibertat de tots els pobles, denunciem el feixisme com un dels ferments de guerra més greus i perillosos. El feixisme, en tots els seus aspectes, no és més que el procediment de la força, l'imperi de les castes opressores, l'explotació iníqua i la megalomania, que són els factors que ara i sempre han desfermat les guerres. / Les democràcies no les volen pas les guerres! Són les autocràcies les que cerquen en els conflictes armats la fermesa de llurs privilegis, l'obtenció de beneficis i, en llur follia, no solament invoquen doctrines jurídiques de domini i imperi, ja desacreditades, ans també menyspreen el dret de gentes i les normes de l'ètica internacional, que és ànima del món contemporani... Res no els fa angúnia, si es tracta d'enriquir-se, i ho sacrifiquen tot àdhuc vides i hisendes... dels altres. La pàtria arruïnada i copferida s'haurà salvat amb la guerra. / El balanç?... alguns milions de morts i uns quants milionaris més. / La nostra línia de conducta serà dreturera... Anem contra la guerra, aspirem a fer-les impossibles i no ens apartarem gens d'aquest camí per costerut que sigui; no recularem tampoc una passa... / La nostra revista serà un clar reflex de la nostra conducta, de la nostra pública actuació. A tots els confreres demanem ajut, en retre-los avui la nostra salutació germanívola; a tots ells, puix que suposem que tots ells simpatitzen amb la nostra doctrina, els preguem que vulguin demostrar l'amor al nostre poble, cooperant amb nosaltres dintre Catalunya, al moviment internacional contra la guerra"¹⁰³⁴. Aquesta declaració programàtica estarà completada per la reproducció del manifest fundacional que hem referenciat anteriorment¹⁰³⁵.

En aquest número apareixeran articles de diversos integrants del CCG i traduccions d'autors pacifistes de referència com Henri Barbusse (1873-1935), Romain Rolland (1866-1944), Albert Einstein (1879-1955)... D'entre tots els descrits destacarem els de Josep

---

¹⁰³⁴ Preludi. *Guerra a la guerra!*, núm. 1, juny de 1933, p. 1.

¹⁰³⁵ Un manifest del Comitè Català contra la Guerra. *Guerra a la guerra!*, núm. 1, juny de 1933, p. 6.

Bertran de Quintana, l'astrònom Josep Comas i Solà (1868-1937), l'escriptor Francesc Canyades (1889-1948), l'obrer i publicista sindicalista Àngel Pestaña (1886-1937) i el pintor Josep Maria de Sucre (1886-1969). Tots ells conformen una visió força polièdrica dels temes que preocupaven al pacifisme del seu temps, des de l'educació fins a la indústria de l'armament. Començarem pel líder del CCG, el qual aportarà un text on introdueix les perspectives de futur i els esforços que està duent a terme el grup amb una visió força optimista: “Són ja moltes les adhesions que va rebent el Comitè Català contra la Guerra; van afluint cada dia, amb ritme accelerat, les noves inscripcions i les lletres d'encoratjament a la nostra Secretaria. No estem, però, encara satisfets de la nostra tasca, malgrat els magnífics resultats que anem assolint. No són cinc ni cinquanta mil els adeptes que cerquem. És tot el poble de Catalunya el que cal que s'alci en peu contra el crim de les guerres. És per això que un dia i altre insistim i més insistirem encara, perquè no considerem la nostra tasca en període de maduresa, mentre no hi hagi tota Catalunya entorn a la nostra senyera. Únicament així, quan siguem tots els que no la volgüem la guerra, s'allunyarà definitivament l'espectre repugnant de la lluita entre els pobles. Estem formant un exèrcit contra la guerra, i cal que cada català senti com un compromís d'honor l'anhel de formar part d'aquest exèrcit de la pau, de resistència a la guerra. / A les conferències que vénen donant els nostres companys de Comitè i altres persones adherides a la nostra croada, sumem ara l'acció de la paraula radiada. Els periòdics de Barcelona i els comarcals, publiquen sovint articles i notes coincidents amb la nostra ideologia i ben aviat la nostra campanya s'intensificarà, tota vegada que estem organitzant delegacions a la majoria de pobles de Catalunya, que seran nuclis i focus actius d'irradiació i de fecundes iniciatives. Quan aquesta organització estigui enllestida, i això serà ben tost, la campanya s'intensificarà extraordinàriament i no quedarà un vilaret de la nostra terra que no rebi la influència de la nostra doctrina”¹⁰³⁶.

A més, hi afegirà unes paraules cridant l'atenció sobre els perills de la futura guerra, en una línia alarmista i un punt sensacionalista que trobarem en altres publicacions pacifistes de l'època: “La guerra! Aquesta pau en què vivim, pau armada i plena d'alarmes, és el dintell d'una nova guerra, i la guerra és un repte al bon sentit, a la justícia divina, com a la humana, a la moral laica com a l'ètica cristiana. La guerra! La guerra és un crim que apropa l'home a la bèstia ferotge, li desvetlla els instints primitius, com són l'ímpetu destructor, l'afany de matar i veure fluir la sang d'altres homes. / La guerra! Es una

---

¹⁰³⁶ BERTRÁN DE QUINTANA, Josep: Vers la victòria. *Guerra a la guerra!*, núm. 1, juny de 1933, p. 2.

vergonya per a civilització. [...] / Guerra per qüestions d'honor nacional? Quantes vegades ha deixat de servir l'honor nacional com un pretext per a formar un pedestal grandios a un home o a un grup d'homes? / [...] La guerra passada va costar al món més de 50 milions de víctimes entre morts, ferits, mutilats, òrfans, vellets, etc., i un milió de milions, o sigui un bilió de pessetes or, i encara sense tenir en compte les pèrdues degudes a la destrucció de la propietat [...]. / La nova guerra fóra una cosa més, molt més afrosa encara, incomparablement més cruel, inhumana i salvatge. La propera guerra, principalment, serà química i bacteriològica, i no hi haurà ningú que estigui segur de salvar-se dels seus efectes destructors, ruïnosos i mortífers. Milions i milions de projectils, de microbis, com genets invisibles, empastifaran l'atmosfera, emmetzinaran les aigües i, en breus instants reduiran al no-res les ciutats més populoses, sense respectar res ni ningú. La mort i totes les malvestats s'estendran ràpidament, bàrbarament, més enllà de les trinxeres, i en aquesta tragèdia inoïda serem tots bel ligerants i possibles víctimes, vells, dones i criatures, sense exclusions de cap mena¹⁰³⁷.

Un segon article rellevant és el de l'astrònom i divulgador científic Josep Comas i Solà, el qual partirà d'una reflexió sobre els orígens biològics i evolutius dels instints violents en l'ésser humà per acabar promovent la seva superació a través de l'educació: “Abominem de totes les guerres, oprobi de la humanitat; de les guerres entre nacions, de les guerres civils, de les lluites socials enverinades pels agitadors i pels egoistes. / Hi ha una justícia immanent que mai no es podrà destruir perquè és una llei fatal i per tant inexorable, que ens diu que així com la Naturalesa resol tots els problemes per la lògica, també tots els litigis entre els homes tenen sempre una solució justa i cordial. Fem els homes bons i raonables, i les guerres s'acabaran. Voler resoldre les qüestions per la força és equivalent, no solament a no resoldre-les, sinó a complicar-les. / Per a obtenir aquest millorament universal de les col·lectivitats i dels seus dirigents, millorament que forçosament serà lent, però indefectible, cal per a educar espiritualment als infants, i aquesta missió correspon als pares i molt especialment als mestres. Aquest treball, que ha de començar en els primers anys de la vida i que de continuar-se en les generacions adultes, portarà sense cap classe de dubte, una altra visió de la vida a la col·lectivitat humana amb la consegüent maledicció de la guerra en tots els seus aspectes; i els dirigents dels pobles, alligonsats pels seus conciutadans i per impuls propi, procuraran desenrotllar llurs energies en pro de la

---

¹⁰³⁷ Ibidem.

fraternitat universal, arribant així a la supressió completa dels instruments de destrucció”¹⁰³⁸.

L'escriptor Francesc Canyades s'ocuparà per la seva banda de la denúncia de la guerra a través d'una visió de la indústria de l'armament. Així, condemnarà el comerç internacional dels instruments de la mort: “Aquest intercanvi odiós, criminal, per damunt de tota ponderació, fa que un país vingui a un altre instruments mortífers que es tornaran contra la vida dels seus propis fills. / I aqueixa és la moral de les nacions guerrerres. Trobeu gaire diferència, a fe que no n'hi ha gens, si no és a favor del personatge victorhuguesc, entre la moral d'aquests homes, es diguin com es diuen Scoda, Wieckers, Krupp, Schneider, Creusot, i la de Sparafucile que enfonsa la seva espasa al pit d'una donzella desconeguda per tal de fer-se amb un grapat de monedes? / Doncs aquesta és la trista, la tràgica realitat dels esdeveniments mundials. Uns homes, diplomàtics, caps de govern o de partits, aventurers de les finances, monopolitzadors de matèries primes, que juguen cínicament amb la pau dels pobles i la dignitat dels ciutadans. Els negocis honestos no donen avui el fruit d'altres temps de negrers i de pirates i cal per a enriquir-se escandalosament apel·lar a mitjans que no tenen res a veure amb els escrúpols”¹⁰³⁹.

Ángel Pestaña, militant i publicista anarcosindicalista de llarga trajectòria, hi afegirà una reivindicació de l'orientació popular del CCG, una idea de la construcció de la pau de baix a dalt, partint de la conscienciació del poble: “Desde que se fundó el Comité Catalán contra la guerra, no hemos cesado un instante de dirigirnos a todos los habitantes de la región para que se adhieran a nuestra obra, para que cooperen a ella. [...] / Por eso, el Comité Catalán contra la guerra, antes que dirigirse a los Gobiernos pidiendo garantías para que la guerra no se haga, se dirige a cada ciudadano, hombre o mujer, y le pide la garantía de su repugnancia hacia la guerra; por eso, antes de dirigirse a los que gobiernan, invitándoles a la reflexión, se dirige a los gobernados invitándoles a largo, severo e íntimo examen de conciencia [...]. / Es muy cómodo eso de decir: ‘Maté porque me mandaron. No soy, pues, responsable. No me remuerde la conciencia’. Es cómodo, cierto; pero no es humano, no es digno, no es ni siquiera misericordioso”¹⁰⁴⁰. En aquestes línies ressonen clarament les paraules de Tolstoi apel·lant a la responsabilitat individual, a la reflexió íntima

---

¹⁰³⁸ COMAS I SOLÀ, Josep: Contra la guerra. *Guerra a la guerra!*, núm. 1, juny de 1933, p. 3.

¹⁰³⁹ CANYADES, Francesc: Els moderns Sparafuciles. *Guerra a la guerra!*, núm. 1, juny de 1933, p. 5.

¹⁰⁴⁰ PESTAÑA, Ángel: Reflexionemos serenamente. *Guerra a la guerra!*, núm. 1, juny de 1933, p. 7.

i espiritual per acabar amb una vaga de braços caiguts durant les armes, un clàssic de la tradició pacifista obrera i força utilitzada en mitjans de simpaties anarquistes.

Finalment, una altra temàtica clàssica que trobarem a la contraportada és la de l'heroisme, que serà desenvolupat pel pintor i escriptor Josep Maria de Sucre en un text que voreja el tractament literari a partir de l'ús de l'anàfora: “La guerra és odiosa. Excita les baixes passions de l'home; desfigura la vida. / La guerra és criminal. Afavoreix el fratricidi, eixala el pensament, esmortueix la generositat, traeix l'heroisme. / No té res a veure l'heroisme amb la guerra. Es heroic l'esforç per incorporar noves perspectives de la Ciència al món inexhaurible de les descobertes humanes. / Heroi és l'investigador que bo i fent experiències sobre el seu organisme, hi deixa la pell. / Mai no seran prou recordats els que per tal d'amorosir els estralls de la tuberculosi i del cranc, s'han sacrificat voluntàriament. / Heroi és el treballador que, penetrant en les entranyes de la terra, hi sap trobar el mineral que pot contribuir a fer menys dura la misèria. / Herois són el paleta, el manyà, el forjador, el químic, el biòleg, que viuen intensament la joia pura del perfecte edifici aixecat, de l'experiència recixida, de la bona troballa, controlada i segura en benefici de la salut, condició essencial de la vida”¹⁰⁴¹ ... i així seguirà l'autor fins a llistar fins a setze tipus d'herois més per concloure: “Cap d'aquests herois res no tenen a veure amb la guerra. / La guerra és vil. Pretén anul·lar la raó de la vida que ha estat creada per a ésser perpètuament renovada. / La vida està per damunt de les malifetes. / El qui la traeixi ha de sentir el just càstig de trobar-se abandonat com en un desert o en les tenebres de la dissort. / Les noves generacions ho comprenen prou. / [...] Assistim a una transfiguració essencial de la societat que necessita i vol viure. Les veus més clares, les consciències més rectes criden: ‘Odiem la guerra’. / Dia vindrà que els infants rebutjaran ells mateixos els estris de matar si ja des d'ara ni fins per jugar posem al seu abast armes de fira”¹⁰⁴².

Una última qüestió a destacar de la publicació és que a la seva darrera pàgina, *Guerra a la guerra!* anuncia per al següent número la publicació d'articles de les “senyores Montserrat Graner, Llúcia Canyà, Armonia Palma i senyoreta Rosa Riera, de la Secció Femenina del Comitè Català contra la Guerra”, la qual cosa indicaria una col·laboració estreta amb la LFCPL¹⁰⁴³, un extrem que no seria gens estrany si considerem diverses variables. Una d'elles és que ambdues organitzacions es trobaven en el radi d'acció i

---

¹⁰⁴¹ DE SUCRE, Josep Maria: De l'heroisme. *Guerra a la guerra!*, núm. 1, juny de 1933, p. 8.

¹⁰⁴² Ibidem.

¹⁰⁴³ *Evolució* també publicà un article d'Albert Carsi el setembre de 1931: CARSI, Albert: A la dona. Lo que serà la propera guerra. *Evolució*, núm. 14, 12 de setembre de 1931, p. 4.

simpaties d'ERC, tot i que també trobem la presència d'integrants de la Lliga com la pròpia Canyà que afegeixen una certa transversalitat. La segona hipòtesi és la de la relació personal entre els respectius presidents dels dos grups, cosa que es podria inferir a través del fet que la presidenta de la LFCPL, Montserrat Graner i Pons, signés els seus Estatuts¹⁰⁴⁴ amb el nom de Montserrat Graner i Pons de Bertran i publicqués habitualment els seus escrits amb el nom de Montserrat Graner de Bertran. S'ha de dir, però, que no existia una relació matrimonial entre tots dos, ja que Josep Bertran de Quintana s'havia casat el 10 de maig de 1923 amb Valentina España de Digoine du Palais, filla de Josep España i d'Orfeu i d'Amicie de Digoine du Palais i Talade du Grail, d'origen aristòcrata francès. S'ha de dir que aquest matrimoni fou prou rendible per Bertran de Quintana, ja que segons els historiadors Oriol Dueñas i Queralt Solé aquest “es va fer càrrec de l'important patrimoni de la família de la seva dona, fet que, juntament amb els guanys que havia aconseguit dels seus negocis mexicans, li va permetre gaudir de solvència econòmica per entrar en la política activa durant els anys trenta”¹⁰⁴⁵.

El matrimoni, però, encara que fóra força convenient, podria tenir un pes simplement relatiu per a Bertran i Graner, més encara si atenem a les opinions expressades per aquesta última a *Evolució*, on publica el 13 de juny de 1931 un text titulat *Camí de l'amor lliure* on es narren tres històries sobre les relacions de parella que podrien contenir elements biogràfics amagats. La primera és una conversa en un hipòdrom on es parla del cas d'una jove mare soltera, Mademoiselle X abandonada pel pare i repudiada per la seva família, que treballarà nit i dia per criar el seu fill fins que un conegut i respectat enginyer, Mr. de B. “es casa amb ella i reconegué el fill que no era seu”. Malgrat això, una senyora de certa edat s'obstina en considerar-la com una “jove perduda” i a ressaltar la immoralitat de tot plegat. La segona història és la d'una altra jove culta i ben educada, casada en teoria feliçment. Dues persones dialoguen sobre la seva vida i assenyalen la infidelitat del seu marit, que té una amant. Davant d'això parlen de la hipocresia i manca de garanties de la institució del matrimoni, així com de la doble moral que implica l'exigència de la castedat de la dona quan l'home no la té. Finalment, la tercera història narra les peripècies d'una jove que s'escapa de casa amb la complicitat de la mare per reunir-se amb el seu estimat, ja que el pare la vol casar amb un altre home perquè té diners. Després de narrar les tres històries, es pontifica amb unes línies a mig camí entre la moralina i la reflexió privada en veu alta sobre

---

¹⁰⁴⁴ *Lliga Femenina Catalana per la Pau i la Llibertat*. Archivo General de la Delegación del Gobierno en Barcelona. Folio 205, Número 15358.

¹⁰⁴⁵ DUEÑAS, Oriol; SOLÉ, Queralt: *El jutge...* op. cit., p. 29.

la necessitat de caminar cap a una nova moral propera a un amor lliure.¹⁰⁴⁶ Els paral·lelismes que hom pot establir amb les dades biogràfiques que hem exposat abans podrien ser evidents o fruits de la casualitat, però creiem que permeten mantenir com una hipòtesi a no descartar la relació íntima entre els dos presidents pacifistes.

Abandonant el terreny personal per tornar al públic, cal dir que el novembre de 1933 la relació entre ERC i Bertran de Quintana col·lapsarà definitivament per diverses discrepàncies internes sobre l'administració de l'Ajuntament de Barcelona i les crítiques que l'activista pacifista dedicà a les vel·leïtats paramilitars i feixistes que en la seva opinió estaven adoptant les Joventut d'ERC¹⁰⁴⁷. Això motivarà que definitivament Bertran de Quintana es pugui centrar en l'organització de la propaganda pacifista del Comitè, que ja va ser molt intensa i que es va allargar fins el 1935, tal i com es pot observar en la relació d'activitats que van anar sent publicades en premsa i que relacionem a continuació:

- Conferència d'Albert Carsi amb el títol "La guerra és un negoci criminal" al Casal d'Esquerra l'Avançada¹⁰⁴⁸.
- Conferència de Bertran de Quintana amb el títol "El deure de les democràcies enfront les internacionals guerreres" a l'Agrupación Cultural Atenea de Figueres¹⁰⁴⁹.
- Conferència contra la guerra d'Albert Carsi al local del cor La Llàntia d'Igualada¹⁰⁵⁰.
- Mítting pacifista de Bertran de Quintana promogut per l'Ajuntament d'Arenys de Munt¹⁰⁵¹.
- Mítting contra la guerra d'Àngela Graupera, Albert Carsi, Àngel Pestaña i Josep Bertran de Quintana al Grup Cultural de Mollet¹⁰⁵².
- Conferència de Bertran de Quintana amb el títol "La nova economia a l'escola i el pacifisme"¹⁰⁵³.
- Mítting d'afirmació pacifista amb la intervenció de Josep Bertran de Quintana, Àngela Graupera, Albert Casí i Pedro Geli al Centre Republicà de Palamós¹⁰⁵⁴.
- Constitució d'una delegació del CCG a Calella per part d'Albert Carsi¹⁰⁵⁵.

---

¹⁰⁴⁶ GRANER DE BERTRÁN, Montserrat: Camí de l'amor lliure. *Evolució*, núm. 8, 13 de juny de 1931, pp. 1-2.

¹⁰⁴⁷ CULLA I CLARÀ, Joan B.: *El catalanisme d'esquerra (1928-1936)*. Barcelona: Curial, 1977, p. 206; DUEÑAS, Oriol; SOLÉ, Queral: *El jutge...* op. cit., p. 54-58.

¹⁰⁴⁸ Gacetillas. *La Vanguardia*, 14 de febrer de 1933, p. 13.

¹⁰⁴⁹ La campanya contra la guerra. *La Vanguardia*, 2 d'abril de 1933, p. 10.

¹⁰⁵⁰ Notas regionales. Igualada. *La Vanguardia*, 2 d'abril de 1933, p. 32.

¹⁰⁵¹ Notas regionales. Arenys de Munt. *La Vanguardia*, 6 de maig de 1933, p. 16.

¹⁰⁵² Notas regionales. Mollet. *La Vanguardia*, 21 de maig de 1933, p. 20.

¹⁰⁵³ L'ensenyament. *La Publicitat*, 17 de juny de 1933, p. 9.

¹⁰⁵⁴ Notas comarcales. Palamós. *La Vanguardia*, 6 de juliol de 1933, p. 13.

- Convocatòria per “celebrar una manifestació pacifista” el dia 13 d’octubre de 1935 a Barcelona, la qual finalment no va ser admesa per les autoritats¹⁰⁵⁶.

Haurem d’esperar dos anys més per veure la creació d’una nova associació pacifista que rebrà el nom de Organització per la Pau (OP). Així com el CCG es relaciona preferentment amb la tasca de Josep Bertran de Quintana, l’OP apareix vinculada completament a la figura del seu president, el Dr. Tomàs Madurell Marcet (1883-1964). Metge de professió, Madurell va destacar també en la recerca mèdica havent inventat i patentat un “sistema de recipientes elàsticos para jeringas”¹⁰⁵⁷. A nivell polític, va afiliar-se a Esquerra Republicana de Catalunya, tot i que el gener de 1934 acabarà per constituir un partit, Sobirania Popular Directa. Aquesta formació, que “tenia per objectiu que l’home arribi a aconseguir la plena categoria de lliure ciutadà” va ser presidida pel propi Madurell i tingué com a vice-presidents Antoni Trias Freixas i Carles Riera Trullàs¹⁰⁵⁸. Sigui com sigui, la seva militància va provocar que, un cop finalitzada la Guerra Civil, Madurell acabés processat i sancionat pel franquisme¹⁰⁵⁹. El coneixement de la seva proposta pacifista ens arriba a través de la publicació que li serví de portaveu, que tingué com a nom *El Quixot: Setmanari independent, pacifista i defensor dels drets de l’home*, del qual sabem que es van arribar a publicar 4 números durant el mes de setembre de 1935, tot i només haver pogut consultar el 2, corresponent al dia 11 de setembre i el 4 de 29 de setembre.

Pel que fa al número 2, la seva portada ja ens situa en la línia ideològica de la publicació, ja que en ella es reproduïx un homenatge a la figura històrica del polític català Rafael de Casanova (1660-1743). Malgrat això, el leit motiv real de l’OP se’ns desvetlla just al costat d’aquesta reivindicació en un text en grans lletres: “¡Per la pau del món! Una cosa és fer propaganda contra la guerra i una altra cosa és organitzar la pau. La raó bàsica de la sortida de El Quixot és la de propagar a Espanya i arreu del món, l’únic mitjà per assolir una Pau efectiva: Que la guerra sigui plebiscitada pel Poble. Cal que tothom ho compregui i ens ajudi. Es precis que demostrem que som diferents de les bèsties porque tenim cervell i cor. ¡Ciudadà! Si no ens ajudes et mereixes la guerra. Donem un exemple al món”¹⁰⁶⁰. Efectivament, aviat es descobreix que la proposta estrella de l’OP és la reivindicació del

---

¹⁰⁵⁵ Una conferència pacifista. *La Vanguardia*, 9 de desembre de 1933, p. 17.

¹⁰⁵⁶ Notícies soltes. *La Publicitat*, 11 d’octubre de 1935, p. 9

¹⁰⁵⁷ Industria e invenciones. *Revista Semanal Ilustrada*, núm. 8, 22 d’agost de 1914, p. 80.

¹⁰⁵⁸ MOLAS, Isidre (ed.): *Diccionari dels Partits Polítics de Catalunya, segle XX*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2000, p. 311.

¹⁰⁵⁹ Mestres Catalans a l’Exili. <http://www.metgesalexili.cat/exili-interior.html> [30 d’agost de 2015]

¹⁰⁶⁰ Per la pau del món! *El Quixot*, núm. 2, 11 de setembre de 1935, p. 1.

dret del poble a plebiscitar la guerra, la qual cosa estaria en la línia de l'aprofundiment del pacifisme-liberal, portant encara més enllà les línies ja marcades pel pacifisme constitucional de la Segona República.

En pàgines interiors es reproduïx una entrevista amb el propi Tomàs Madurell que ens aportarà més detalls de la iniciativa. En ella, el president de l'OP explica que es troba a l'espera que la situació política que dificulta la publicitat de l'organització canviï i permeti la convocatòria d'una Assemblea on es formi un Consell Directiu i un reglament per a l'OP. El seu objectiu immediat serà “reunir en un sol bloc a tots els ciutadans de Catalunya, utilitzant com a única força de cohesió la voluntat coincident de tots ells en defensar el seu dret a plebiscitar la guerra”¹⁰⁶¹, sense renunciar a estendre el seu radi d'acció a tota Espanya i fins i tot a tot el món. Respecte al mecanisme pel qual s'ha de portar a terme el plebiscit, Madurell concreta: “és indispensable que tots els ciutadans, homes i dones, sense altra excepció que els professionals de l'exèrcit, tinguin reconegut el dret de plebiscitar la guerra: els majors de vint anys directament i els menors representats per les seves mares. / Que per acceptar la guerra, precisin el 65 per cent dels sufragis emesos. / Que es creï un carnet de identitat perfecte i absolutament gratuït. / Que es garanteixi la lliure propaganda a favor i en contra de la guerra. / Que no existeixin llistes prèvies de votants: les llistes les faran les seccions plebiscitàries a mida que els ciutadans vagin votant, tot acreditant el seu dret a fer-ho mitjançant la presentació del carnet. / Les taules plebiscitàries certificaran el vot lliurat per cada ciutadà en el respectiu carnet i immediatament d'acabat el plebiscit, exposaran al públic les llistes de votants especificant el vot de cada un. / A més d'altres coses d'interès”¹⁰⁶². Madurell també serà qüestionat sobre la dificultat de transformar aquest plebiscit en quelcom funcional si només s'adopta a Espanya, fet pel qual el president de l'OP expressarà el seu convenciment que aquest dret acabarà universalitzant-se per efecte d'imitació, començant pels estats d'Europa.

Cal dir que l'ambició i originalitat de la proposta contrastarà amb la modèstia de la factura del propi setmanari, que es completarà amb informacions sobre esports i un llistat dels suports econòmics rebuts per l'OP a la pàgina 2. Especialment reveladora és la *Llista de comerciants i industrials que subvencionen El Quixot*¹⁰⁶³, que relacionarà una sèrie de noms i

---

¹⁰⁶¹ F.P.: Organització per la Pau. Una interessantíssima interviu amb el President de l'Organització per la Pau. *El Quixot*, núm. 2, 11 de setembre de 1935, p. 2.

¹⁰⁶² *Ibidem*.

¹⁰⁶³ Llista de comerciants i industrials que subvencionen El Quixot. *El Quixot*, núm. 2, 11 de setembre de 1935, p. 4.

professions, aquest cop sense quantitats aportades, però que mostren – igual que al llistat previ – tota una sèrie de ciutadans perfectament anònims, que representen petits comerços fonamentalment relacionats amb la medicina. Aquest fet insinuaria fins a quin punt *El Quixot* (1935) semblaria el fruit del compromís pacifista d'un sol home i el seu entorn.

Respecte al número 4, continuarà amb la mateixa estructura de quatre pàgines, dues d'elles dedicades a esports, teatre i espectacles. Sobre les dues primeres, continua desenvolupant la temàtica pacifista a partir d'una il·lustració on apareix un soldat caigut, acompanyat d'un article titulat *¡Guerra...!*¹⁰⁶⁴, on figuraran alguns passatges esborrats per la censura. En les seves línies es fa una advertència de les tensions internacionals que sembla que estan conduint progressivament a una nova guerra i assenyalarà una clara responsabilitat: “I qui és el culpable? Les ambicions dels grans capitalistes. Per poder tenir ells més diners i més joies i més dones que els atorguin llurs carícies, comprades a pes d'or! Per a aquests fins mesquins, vils i baixos es llencen uns homes-feres contra uns altres homes feres”¹⁰⁶⁵. Tant el to més agressiu del discurs com la proliferació de zones censurades mostren que els redactors de *El Quixot* (1935) van apostar per una radicalització de les seves proclames per tal de reforçar el seu moviment, cosa que semblaria no acabaria tenint major èxit per quedar definitivament enfosquida la veu de l'OP després d'aquest número.

Seguint la lògica cronològica, hem de parlar d'una associació més que podríem situar de manera aproximada entre l'any 1934 i 1935 i de la qual guardem pocs registres. Es tracta del grup Pro-paz Cultura Moderna en Europa, el qual semblaria tenir una seu a Barcelona vinculada al moviment rotari, ja implantat a la capital catalana l'any 1922 amb la creació del Rotary Club. També sabem que els rotaris havien portat a terme una tasca de difusió del pacifisme a Espanya gràcies a discursos publicats com *El Rotarismo para la paz del mundo* de Ramón Muntadas¹⁰⁶⁶. Però és el llibre *Pro-paz. Cultura moderna en Europa* de Greta Schuarcz¹⁰⁶⁷ el que ens donarà més claus sobre la seva implantació a Catalunya. En aquest volum l'autora s'autonomena Directora del grup Pro-paz Cultura Moderna en Europa amb seu a Barcelona¹⁰⁶⁸ i explica que han portat a terme un viatge per tota Espanya per

---

¹⁰⁶⁴ ¡Guerra...! *El Quixot*, núm. 4, 29 de setembre de 1935, p. 1.

¹⁰⁶⁵ Ibidem.

¹⁰⁶⁶ MUNTADAS, Ramón: *El Rotarismo para la paz del mundo*. Málaga: Rotary Club, 1933.

¹⁰⁶⁷ SCHUARZ, Greta: *Pro-paz. Cultura moderna en Europa*. Barcelona: Sobs. de López Robert, 1935.

¹⁰⁶⁸ La iniciativa dóna sensació de gran provisionalitat com es demostra, per exemple, en lús d'un apartat de correus com a referència postal de l'Administració del grup.

comprovar a través d'una enquesta les simpaties del poble pels pressupostos pacifistes, fet que s'ha culminat segons Schuarcz amb un èxit apabullant, de manera que d'aquí conclourà entusiàsticament que “¡ES DE ESPAÑA QUE DEBE PARTIR LA PROPAGANDA PACIFISTA, LA PROPAGANDA CONTRA TODA GUERRA FRATRICIDA POR ANTONOMASIA, Y EN PRO DE UNA NUEVA HUMANIDAD!”¹⁰⁶⁹

Sobre els mitjans emprats per assolir els seus objectius, l'autora assenyalarà la publicació del propi llibre, fet que segons manifesta s'havia endarrerit per la consecució dels escrits i fons necessaris – recaptats en la pròpia *tournée* pacifista – i l'aparició d'una publicació que serveixi de portaveu, la qual presenta en els següents termes: “El grupo editor de la presente obra, ‘Cultura Moderna en Europa’, quiere contribuir por su parte en todo lo posible al fomento de esta grandiosa labor pedagógica. A continuación de esta obra, pronto aparecerá una nueva revista ‘PRO PAZ’ que, a la vez que contenga interesantísimos trabajos de la pluma de las mejores firmas de Europa, y una nutridísima documentación de todo el movimiento pacifista del mundo entero, abrirá sus páginas a los maestros y a los educadores, y a toda persona de buena voluntad, que pueda contribuir con sus luces a la gran tarea a la cual nos queremos consagrar”¹⁰⁷⁰.

Pel que fa al contingut del llibre, es tracta d'un volum de gran heterogeneïtat interna. D'una banda, inclou textos d'autors ben diversos en què es combina la traducció d'alguns – Einstein, Freud, Coudenhove-Kalergi, Pius IX, Gustav Stresemann, Aristide Briand... – amb altres espanyols – Eugeni d'Ors, Joan Estelrich, Salvador de Madariaga, Pau Maria Turull... – que podrien haver estat demanats *ex-professo*. Aquest és, com a mínim, el cas de Pere Bosch Gimpera (1891-1974), del qual hem trobat la nota d'agraïment mecanografiada que rebé de Schuarcz per la seva col·laboració en l'exemplar del llibre – suposem que donació del propi Bosch Gimpera – que hem consultat a la Biblioteca del Pavelló de la República de la Universitat de Barcelona. Cal dir que l'aportació del Rector de la llavors Universitat Autònoma de Barcelona es trobava en un sector perfectament identificable amb el pacifisme absolut, tal i com s'observa per aquestes línies: “No hemos sabido nunca comprender el supuesto papel civilizador de la guerra y creemos que en la paz la cultura ha podido florecer mejor en todo el tiempo. Como tampoco creemos que, en un estado de civilización, nadie pueda creer en el derecho a la violencia como medio de propaganda de las ideas y mucho menos sostener su eficacia. / El hombre ha superado la

---

¹⁰⁶⁹ SCHUARZ, Greta: *Pro-paz...* op. cit., p. 10. S'han respectat les majúscules presents a l'original.

¹⁰⁷⁰ Ibidem, p. 25.

etapa primitiva en que, para las relaciones con los demás hombres, debía acudir a la violencia y en que el arma se hallaba siempre a su lado para la defensa o para el ataque. Hoy creemos punible que el individuo acuda a la violencia y la coacción la reservamos para el Estado en defensa de la ley, garantía del orden jurídico. [...] / En la vida internacional no se ha llegado todavía a este grado de civilización. Herencia de una ancestral barbarie, pesa sobre nosotros y ha marcado los pueblos más cultos con el estigma de una tara hereditaria, que nada ha podido todavía borrar, la creencia de que la guerra es indispensable y hasta se ha llegado a proclamarla factor de progreso. [...] / A pesar de las corrientes pacifistas, a pesar de la Sociedad de Naciones, no es posible desarmar y el sofisma hipócrita 'Si vis pacem para bellum' sigue siendo el lema de cuantos consciente o inconscientemente preparan una nueva tragedia. / Idealistas fervorosos, creemos, sin embargo, en la paz y la esperamos de las generaciones venideras. [...] / Acaso será preciso rehacer la historia y reeducar a los hombres. Los maestros y los educadores todos deberán enseñar que no ha sido lo más duradero la gloria militar»¹⁰⁷¹.

Aquesta no fou, però, l'única informació aportada per Schuarcz, ja que com havia promès, mostra al llarg de quasi 40 pàgines algunes de les respostes obtingudes en la seva enquesta pacifista. Molts dels individus que aporten els seus pensaments són consignats com a membres del Rotary Club i altres són personatges de cert relleu públic. En el cas de Barcelona, per exemple, es reproduïen les paraules a favor de la pau del Governador General de Catalunya Manuel Portela Valladares (1867-1952), l'Alcalde Joan Pich i Pon (1878-1937), el President del CCG Josep Bertran de Quintana i l'escriptor i periodista Carles Soldevila (1892-1967). Malgrat l'accés a aquestes opinions, que denoten uns certs recursos a l'hora de portar a terme els objectius plantejats per Schuarcz, la realitat és que no conservem més registres de l'activitat d'aquesta organització Pro-paz i que la seva existència se'ns dibuixa com d'escàs recorregut.

Un cas contrari a la Pro-Paz serà la del Comitè Femení per la Pau (CFP), del qual guardem constància de la seva creació l'any 1936, però no de la seva activitat. Segons l'expedient conservat a l'Arxiu General de la Delegació del Govern a Catalunya, el CFP va ser registrat per Maria Navarro Vial, una dona de 26 anys, casada i resident a Sabadell. Els Estatuts del CFP, datats en 7 de gener de 1936, estan també signats per la mateixa Navarro en condició de Presidenta de la Comissió organitzadora i té una extensió de pàgina i mitja,

---

¹⁰⁷¹ Ibidem, pp. 327-329.

cosa que mostra una escassa exhaustivitat normativa. L'apartat més rellevant dels Estatuts és la referent al seu objecte i caràcter, on es declara que “será el único objeto de esta Asociación suprimir las guerras. Para conseguir este ideal se valdrá de todos los medios lícitos que estén a su alcance, hasta desarraigar del alma humana los elementos que hacen todavía posible el hecho de la guerra. / En caso de presentarse cualquier conflicto de esta especie, intervendrá humanitariamente en sentido de pacificación, y en el interin, en sentido de dulcificación y consuelo moral y material, acerca de todas las partes litigantes, siempre por igual. / Esta entidad, puramente altruista, humanitaria, cultural y pacifista, estará siempre al margen de toda política, de toda sociología, de toda religión y de todo interés personal”¹⁰⁷².

Juntament als Estatuts, hi figura també l'Acta de la reunió de constitució de la Junta del Comitè, celebrada a Sabadell el 30 de març de 1936. Segons el document, es produeix amb l'assistència de 20 associades, les quals procediran a aprovar els Estatuts i a escollir per unanimitat la Junta formada per Maria Navarro Vial, Aurora Farràs Pagès, Carme Borrell Ximenes, Remei Gregori Plana, Pilar Llandric Trebè, Dolors Castellví Gassol i Carme Fabregat Ginestà. El document també desvetlla les adreces de les integrants de la Junta i està signada per Maria Navarro i Carme Borrell, les quals actuen com a Presidenta i Secretària respectivament, sense figurar cap altre càrrec.

Per últim, voldríem consignar breument la creació d'una sucursal de la World Resisters' International (WRI) a Barcelona, al marge de l'existència de l'Associació d'Idealistes Pràctics. Aquesta rebria el nom de Liga Española de Refractarios a la Guerra (LERG) i hauria aparegut dels esforços del pedagog i activista pacifista andalús José Brocca Ramón (1891-1950), el qual ja havia fundat l'any 1932 a Almería la Orden del Olivo, una associació pacifista que s'adherirà des del primer moment a la WRI. Temps després, Brocca començarà a col·laborar amb la doctora anarquista i feminista Amparo Poch y Gascón (1902-1968) en la difusió del pacifisme a Espanya, cosa que inclouria tasques de propaganda a Catalunya. Tot i així, no serà fins que les tensions pre-bèl·liques a Espanya arribessin al seu cim que aquesta iniciativa cristal·litzarà, veient-se els futurs membres de la LERG pressionats entre l'amenaça feixista i la possibilitat d'una dictadura pro-soviètica: “En esta atmósfera tormentosa se ha formado la ‘Liga Española de Refractarios a la Guerra’ como afiliada de la Internacional de Resistentes a la Guerra. En el momento presente este movimiento no representa más que un grupo de convencidos entusiastas.

---

¹⁰⁷² *Estatutos del Comité Femení per la Pau*. Archivo General de la Delegación del Gobierno en Barcelona. Folio 19, Número 17535.

Una intensa campanya de propaganda per los principis y tácticas de la resistencia a la guerra se está llevant a cabo y encontrando la más favorable acogida entre organizaciones anarquistas y en la CNT, que es muy importante en España. Hasta que la fiebre de guerra, que en el momento actual es rampante, remita, no se puede anticipar ninguna extensión o crecimiento rápido, pero se ha dado un comienzo”¹⁰⁷³. Cal dir que aquest grup tindrà com a Presidenta a Amparo Poch y Gacon, com a Secretari a Fernando Oca del Valle i com a Representant en el Consell de la WRI a José Brocca, a més de sengles representants destacats a les ciutats de Madrid, València i Barcelona, on hi trobem el maor Juan Grediaga¹⁰⁷⁴. Sobre l’activitat la LERG, tot i que escassa, s’ha d’assenyalar el míting internacional que s’havia convocat a la Plaça Monumental de Barcelona el dia 18 de juliol de 1936 organitzat per les Joventuts Llibertàries i amb les intervencions de “Fidel Miró, por las Juventudes Libertarias / Max Muller, por las Jdes. Anarcosindicalistas suecas / Profesor Brocca, por la Internacional War-Resisters / Dra. Amparo Poch, por la Inter. War-Resisters Sec. Fem. / Hem Day, por el Cte. Internacional Defensa Anarquista / Felix Martí Ibanez, por los Idealistas Prácticos / Manuel Pérez, por los anarquistas de Barcelona / Agustín Souchy, por el Bureau Inter. Antimilitarista / Federica Montseny, por la C.N.T. / Se leeran cuartillas de D.A. de Santillán, Georges Pioch y Bartolomé de Ligt / Presidirà por las Jdes. Libertarias Delso de Miguel”¹⁰⁷⁵.

Amb el coneixement d’aquest míting podem observar que l’activitat pacifista arriba fins al dia mateix de l’esclat de la Guerra Civil Espanyola. Però al marge de les organitzacions que tenien com a principal raó de ser l’oposició a la guerra, també podem observar en parallel, des dels inicis de la Segona República, un discurs pacifista que sera aplicat i utilitzats per diferents grups polítics i intellectuals.

9.2. “Hi ha més heroisme a servir la causa de la pau”: l’exaltació del pacifisme a la premsa republicana i el seu abandonament al llindar de la Guerra Civil

En anteriors capítols hem atorgat un paper protagonista a l’anàlisi de la premsa escrita com una important difusora del pacifisme. En aquest sentit, la premsa publicada

---

¹⁰⁷³ Citat a AGIRRE ARANBURU, Xabier: *Los insumisos del 36...* op.cit., pp. 37-38.

¹⁰⁷⁴ La seva adscripció a la maçoneria esta documentada a FERRER BENIMELI, José Antonio (coord.): *La masonería en la España del siglo XX*. Vol. 2. Toledo: Universidad de Castilla-La Mancha, 1996, pp. 940, 944 i 1117.

¹⁰⁷⁵ *Grandioso Mitın Internacional contra la guerra*. Anunci reproduït a ROMEU ALFARO, Fernanda: *Memoria en sombra. Los pacifistas en la Guerra Civil Española*. El Viejo Topo, núm. 287, desembre de 2011, p. 49. S’han respectat les abreviatures presents a l’original.

durant la Segona República a Catalunya també jugarà un paper determinant malgrat la major presència d'organitzacions que realitzen activitats contra la guerra. Així, serà important constatar que en aquest període veurem una àmplia presència de les idees pacifistes a les pàgines dels mitjans de comunicació des de diferents formes: d'una banda, apareixeran publicacions que confessen el seu objectiu de proselitisme antiguerres, malgrat no ser portaveus de cap associació com les observades anteriorment; d'altra banda, assenyalarem la tasca de diversos publicistes i intel·lectuals que utilitzaran les planes de diferents diaris generalistes per amplificar el resó del pacifisme a un públic més general.

En relació a les primeres, començarem per esmentar la resurrecció d'una vella coneguda: *Messidor* (1918-1921). Aquesta, però, compta amb algunes novetats. Per començar, la capçalera varia lleugerament, anomenant-se ara *Revista Messidor. Educación cívica. Cooperación internacional. Iberismo* (1931), i a més passarà a publicar-se a Madrid. La continuïtat estarà sobretot marcada pel fet que mantingui com a impulsor el mateix Pau M. Turull Fournols, tot i que apareixerà signant algun article amb el pseudònim Pro-Me-Theus, circumstància especialment cridanera per la coincidència que s'estableix amb el títol de l'òrgan de l'Associació d'Idealistes Pràctics. En aquest sentit, cal dir que l'historiador Vicente Penalva Mora esmenta breument en la seva tesi doctoral el nom de Turull com un dels personatges de l'ambient cultural amb què l'Ateneu Teosòfic de Madrid mantindrà una "amistad duradera"¹⁰⁷⁶. Sigui com sigui, la justificació de l'interès per aquesta publicació rau en la voluntat de continuació explícita amb l'anterior *Messidor*, aportant-se la següent explicació – en castellà, català i francès – sobre el parèntesi existent entre les dues èpoques: "La Revista MESSIDOR apareció en Barcelona en 1º de enero de 1918, cesando de publicarse a primeros de 1920, apareciendo un número extraordinario en abril de 1921, en ocasión de la Conferencia de Comunicaciones y de Tránsito de la Sociedad de Naciones, celebrada en Barcelona en dicha fecha. Aparecieron un libro y varios folletos bajo el título *Publicaciones Messidor*. / NOTA.- La Dirección de Publicaciones Messidor saluda a sus antiguos suscriptores, colaboradores y lectores de Barcelona y de otras poblaciones"¹⁰⁷⁷.

En les pàgines del primer número de *Revista Messidor*, corresponents al mes d'agost de 1931, es pot copsar l'evolució en els interessos i ideologia de Turull, el qual se significa per la seva defensa dels valors democràtics de la nova República i manté el seu recolzament al federalisme iberista. Sobre les seves activitats principals, s'aporten diferents

---

¹⁰⁷⁶ PENALVA MORA, Vicente: *El orientalismo...* op.cit., pp. 217-218.

¹⁰⁷⁷ La *Revista Messidor*. *Revista Messidor*, núm. 1, agost 1931, p. 9.

retalls de premsa francesa relacionats amb ell on se li atribueixen càrrecs com el de Corresponsal de la Prensa Catalano-balear, Membre de la Lliga dels Drets de l'Home de Paris i Corresponsal de la Union Douanière Européene¹⁰⁷⁸. A més d'això, Turull vol deixar clara la seva nova adhesió política publicant pàgines després una lloa a un partit concret: “el joven Partido Republicano Radical Socialista, por su sentido dinámico, plasmará la España futura, con la cooperación de elementos sanos radicales, socialistas y de extrema izquierda”¹⁰⁷⁹.

En el número 2, que al capdavall serà el darrer d'aquesta capçalera, s'abundarà en l'interès de Turull per la idea de la unió duanera. Aquesta especial sensibilitat s'expressà en primer lloc amb una lloança a la idea d'unió europea de Briand: “La idea de la Unión aduanera europea, preconizada por M. Artístides Briand y otros políticos y economistas, va haciendo su camino. Alemania y Austria han debido renunciar a su proyectada Unión aduanera por oponerse a los tratados de paz entre Austria y los aliados; pero ello no obsta para que se realice una Unión aduanera más amplia, en la cual entrarían Francia y otros países con Austria y Alemania. / Nosotros creemos que para llegar a ello deben crearse comités en diversos países que apoyarían la constitución de entidades o personas jurídicas, empresas de transporte, industriales, comerciales, constituídas con la cooperación metódica de elementos de capital, técnicos, mano de obra, pertenecientes a diversos países. Así se irían atenuando las diferencias entre los pueblos, nacidas de las rivalidades económicas que responden a una necesidad, pero que pueden ser suprimidas por el estudio y realización de la cooperación proporcional”¹⁰⁸⁰. Aquesta expressió de pacifisme fonamentat en l'interès econòmic i la col·laboració dels pobles és proposada també en l'àmbit hispano-americà, ahora que es fa professió de fe d'un internacionalisme que recorda en la seva expressió a les idees de perfeccionament universal constant típicament proclamades per l'Associació d'Idealistes Pràctics: “Amor y sacrificio / Es deber de humanidad sacrificar algo del amor propio regional y las tradiciones nacionalistas, a menudo anacrónicas, en aras de un ideal más amplio de *cooperación*, de comprensión y de perfeccionamiento universal”¹⁰⁸¹.

Un any i tres mesos després del darrer número de *Revista Messidor*, Turull tornarà a la càrrega amb una nova publicació: *Revista Nuevo Estado y Nuevo Humanismo (antes Messidor)* (1933). Aquesta capçalera estarà acompanyada a la seva esquerra per un escut ovalat que

---

¹⁰⁷⁸ Cooperación internacional. *Messidor*, núm. 1, agost de 1931, pp. 3-6.

¹⁰⁷⁹ La Revista Messidor. *Revista Messidor*, núm. 1, agost 1931, p. 9.

¹⁰⁸⁰ Cooperación internacional. *Revista Messidor*, núm. 2, setembre-octubre de 1931, pp. 4-5.

¹⁰⁸¹ *Ibidem*.

integra entrecruades una falç, una ploma i una roda dentada. Al capdavant d'elles s'imposarà una torxa encesa i en un marge el lema escrit "Nunca muere" en una clara referència al mite de Prometeu. Tot plegat, doncs, queda més que mai clara l'adscripció de Turull al moviment teosòfic i per tant, aquesta nova publicació haurà de ser entesa vinculada a aquesta sensibilitat, que podria haver tingut com a expressió la creació d'una agrupació amb el nom de Nou Humanisme, de la que arribaria a publicar el seu reglament a Barcelona¹⁰⁸². Per si calgués un aclariment suplementari sobre la inspiració de la revista, aquesta se'ns aporta a partir de la primera pàgina: "Publicación periódica destinada a propagar y tratar de realizar los principios y orientaciones que expresan: / 1º. La Reconstrucción Económica de España, por regiones y por cuencas hidráulicas. / 2º. El perfeccionamiento 'integral', individual y social y defensa de los Derechos del hombre. / 3º. La Cooperación internacional y la Paz. / *Nuevo Estado y Nuevo Humanismo* (antes Messidor), se propone desarrollar una orientación doctrinal, para contribuir mediante un plan quinquenal o progresivo, a estructurar un *Estado* económicamente fuerte, dentro del cual cabrá la socialización oportunamente planteada de determinados servicios o instituciones, pero garantizando a la vez, el desenvolvimiento de la industria, del comercio y de todas las actividades del *individuo*, para favorecer su evolución progresiva, y el disfrute, hasta un cierto límite, de bienes en propiedad privada, bajo el amparo y protección del Estado, 'emanación real de la colectividad'; para lograr en fin, el mayor grado de 'perfeccionamiento' y bienestar individual y de Justicia social para el mayor número posible de ciudadanos. / Será instrumento de lucha en favor de los Derechos del Hombre, bajo el lema: 'Los *Derechos del Hombre*, ¿han sido proclamados? sí ¿son aplicados? no. / Proclamará los 'derechos intelectuales y culturales' para todos los hombres"¹⁰⁸³. Després de desenvolupar algunes d'aquestes idees, tornarà novament a desenvolupar la qüestió de la pau en un sentit coherent amb l'expressat a *Revista Messidor* (1931). "En último término citamos *La Cooperación Internacional y la Paz*, que han de ser una consecuencia natural de la aplicación de los principios de Cooperación metódica, proporcional, equitativa, que preconizamos, y en el mismo sentido de evolución dinámica, que hemos señalado en el orden individual y nacional"¹⁰⁸⁴.

Pel que fa al contingut de la publicació, cal destacar la publicació de dues cartes de Turull – la primera d'elles no signada, tot i que la seva autoria sembla clara – en resposta a

¹⁰⁸² TURULL, P.M.: *Ideari de Nou Humanisme*. Barcelona: s/ed., 1934.

¹⁰⁸³ *Nuevo Estado y Nuevo Humanismo (antes Messidor)*. Núm. 1, gener-febrer de 1933, pp. 1-3.

¹⁰⁸⁴ *Ibidem*.

qüestions sobre cooperació internacional i que estan dins de l'àmbit de preocupacions del pacifisme. La primera està dirigida a la Asociación Española de Derecho Internacional i a la Federación de Asociaciones de Estudios Internacionales i consta d'una breu anàlisi històrica del dret internacional per acabar fent una exaltació de l'arbitratge internacional, malgrat mantenir-hi una consciència crítica: “la fórmula preconizada como la más avanzada y de mayores garantías, es la del Arbitrage obligatorio, pero ya vemos como después de los tratados de Versalles, de los Convenios de Locarno y del Pacto Briand Kellog, ha sido tal solución burlada por países miembros de la Sociedad de Naciones, tales como el Japón, Bolivia y Paraguay; y amenaza serlo por Colombia y Perú”¹⁰⁸⁵. La segona s'adreça al Comité francés de Unión Aduanera Europea de París, al qual escriu Turull com a membre de la Academia de Jurisprudencia de Madrid. En la missiva s'opta per defensar “la organización de Empresas económicas, de carácter internacional, con la ‘cooperación metódica y proporcional de elementos técnicos, mano de obra, capitales’ de diversos países, con estatutos y organismos de compensación especiales, creo son necesarios para realizar una labor eficaz. Así una política de contingentes y de intercambio proporcional con un ideal de verdadera cooperación y no de deseo de supeditación económica de un país a otro, lo que es el movíl que domina en algunos de marcado nacionalismo económico. / No se trataría pues de privilegio de unos países sobre otros ni de un nuevo ‘Ius geutiun’ sino de cortesía, comprensión, equidad y justicia entre los habitantes de todos los países, empezando por los de Europa y América”¹⁰⁸⁶.

Al marge de les iniciatives teosòfiques de Pau M. Turull, hem de parlar d'una nova i efímera publicació pacifista que apareix amb l'inequívoc nom de *¿Abajo la guerra! Semanario de combate pacifista* (1933). Es tracta d'una iniciativa de caràcter independent, deslligada aparentment de tota filiació política, fet que es remarca amb la presència a la seva capçalera del següent advertiment: “Este periodico esta redactado, orientado y financado por un grupo de escritores libres”¹⁰⁸⁷. Sobre els objectius de la publicació, resulta especialment representatiu el text signat pel grup redactor amb el títol de “¿Acordaos!”, on es fa una exhortació a preservar el món d'una nova guerra com la de 1914: “Y ahora, ¿hemos olvidado lo que nos costó la guerra? ¿Podrán arrastrarnos a otra trágica aventura esos

---

¹⁰⁸⁵ Cooperación Internacional. A la Asociación Española de Derecho Internacional. A la Federación de Asociaciones de Estudios Internacionales. *Nuevo Estado y Nuevo Humanismo (antes Messidor)*, núm. 1, gener-febrer 1933, p. 3

¹⁰⁸⁶ Al Comité de Unión Aduanera Europea de París. Contestación de D. Pablo M. Turull Fournols, de la Academia de Jurisprudencia de Madrid. *Nuevo Estado y Nuevo Humanismo (antes Messidor)*, núm. 1, gener-febrer 1933, pp. 3-4.

¹⁰⁸⁷ *¿Abajo la guerra!*, núm. 1, 29 de juny de 1933, p. 1.

miserables y esos generales que mueren en la cama? ¿Vamos a entregar nuestra carne y nuestra vida a la prueba horrorosa de los gases asfixiantes que la roerán partícula por partícula y harán sangrar nuestros pulmones gota a gota? ¿Hemos de ver, cruzados de brazos, neutrales o beligerantes, los campos ubérrimos hollados por las botas de la soldadesca? ¿Ha de contraer la juventud de 1934 la gran responsabilidad histórica de la de 1914, con toda su infernal teoría de asesinatos de ancianos, de destrucción de hogares, de honra mancilladas, de víctimas inocentes? / ¡No! / Y esa es nuestra consigna: fortaleced con pruebas, con acusaciones, con alegatos gráficos el no categórico y simplista que oponemos los hombres libres de la nueva generación a la burda y complicada trama de la diplomacia. / La paz no se simboliza en la blanca paloma con el ramo de olivo que preside las plácidas sesiones de esas Conferencias internacionales, juegos más o menos peligrosos de un oculto imperialismo. / La paz, la verdadera y única paz sólo puede establecerla el pueblo llano y con él estamos, y por él lucharemos.”¹⁰⁸⁸ Com es veu doncs, es tracta d'un pacifisme més proper a la tradició obrera que a la liberal-democràtica, ja que inclou una clara desconfiança respecte de la tasca dels organismes internacionals – als quals s'acusa de reunir-se a la Conferència del Desarmament únicament per abaratir la guerra i no per eliminar-la¹⁰⁸⁹ – que contrasta amb la voluntat d'establir una filiació amb les capes més modestes de la societat.

Pel que fa a la resta de les seves planes, trobem referències contínues a les conseqüències de la Primera Guerra Mundial a través de fotografies, dibuixos, textos autobiogràfics de soldats o d'altres literaris com la reproducció d'un passatge del novel·lista pacifista alemany Erich M. Remarque (1898-1970). Al costat d'aquestes aportacions, n'hi ha d'altres que miren al present dels perills de guerra, sigui per les seves causes com en el text copiat del llibre *La locura de la guerra en Amèrica*¹⁰⁹⁰ de l'àcrata i pacifista doctor Juan Lazarte (1891-1963) sobre els interessos econòmics que amaga, sigui per les seves conseqüències com en les diverses advertències apocalíptiques de l'ús del gas i la química en futures conteses. De tots els articles en destacarem dos que sorgeixen de forma genuïna, és a dir, de la mà de dos impulsors locals de l'empresa. El primer és del publicista anarquitxant i republicà Ángel Samblancat i Salanova (1885-1963), que incidirà de manera ben vehement en l'obligació de persistir en la desmitificació de l'heroi guerrer: “La receta pacifista del viejo Hugo ‘Deshonrad la guerra’, hemos de sustituirla por la más práctica y saludable de

---

¹⁰⁸⁸ ¡Acordaos! (El grupo editor). *¡Abajo la guerra!*, núm. 1, 29 de juny de 1933, p. 8.

¹⁰⁸⁹ Abaratando la guerra. *¡Abajo la guerra!*, núm. 1, 29 de juny de 1933, p. 7.

¹⁰⁹⁰ LAZARTE, Juan: *La locura de la guerra en América*. Buenos Aires: Ediciones Nervio, 1932.

deshonrar al héroe. / No se puede sacar de donde no hay. ¿Qué honra les vais a quitar a los por todos los frentes perforados pendones guerreros? Nada queda a tales pingüinos que perder. / A quién hay que descalificar es al héroe. El héroe de hoy es el tirano de mañana. / No conozco un héroe que no sea un bellaco o un idiota, un matarife o un robacristos sin pudor, el capitán de una gavilla de malhechores presidiables. / Al héroe lo crea nuestra imbecilidad, la inmensa cobardía y nulidad del borregato anónimo, la larga fila de ceros a la izquierda que integran la piara nacional. / Escupamos al héroe en la jeta inmundada, y es ello hacerle demasiado honor. Toda superioridad real o ficticia ultraja a la igualdad y amenaza a la libertad y no digo que guillotina a la fraternidad, porque a esta buena dama no la hemos conocido nunca, o le hemos dado hace tiempo garrote, y no podemos ocultar en la mirada que somos prole de Caín y que cada uno de nosotros sumamos o atesoramos la ferocidad y los carniceros instintos de una manada entera de lobos. / Al héroe hay que darle con una porra o con una matraca en la nuca, con la bíblica quijada de burro en el testuz. Si conociéramos a las madres que los paren, habríamos de sembrarles el vientre de sal. / El héroe es un bastardo de la especie. Es el torero de la moral, el peliculero de las letras y de los periódicos, el titiritero político, el comicastro de todas las farsas de la vida, el Moloch sanguinario de las batallas y las hecatombes.. Es el jinete bajo cuya horcajada gime la humanidad cabalgada y sodomizada. / El grito emancipador de todo el que no es un pelele, es: ¡Abajo el héroe! ¡Me caso en los héroes!”¹⁰⁹¹.

El segon text que inferim com a aportació del nucli d'escriptors responsables de *¡Abajo la guerra!* és del periodista llibertari José Albajes (?-1965). Aquest tindrà la particularitat de desenvolupar un tema de caràcter local, la qual cosa augmenta la seva rellevància per a comprendre la filiació de la publicació. I, efectivament, veiem com Albajes es refereix als fets de la Setmana Tràgica, reivindicant la memòria dels repressaliats per la seva oposició a la guerra: “Finalizaban los días de julio de 1909. [...] El odiado y repugnante gabinete de Maura iba a hacer cumplir el tetrico Pacto de Algeciras que nos enmarañaba en la aventura marroquí. / Ordenóse, como en todas las guerras, la movilización de la primera reserva. / [...] Pero Cataluña, la invicta y rebelde Cataluña, no miraba tolerante semejante tragedia, y Barcelona se levantó en vilo. En armas, tirando el martillo y la paleta para empuñar el signo de la justicia. Durante seis días consecutivos batiéronse aquellos valientes en las calles por el prestigio de los Derechos del Hombre, mancillados. Las mujeres secundaron con fervor aquella protesta, tildada por el nefasto

---

¹⁰⁹¹ SAMBLANCAT, Àngel: Deshonrar al héroe. *¡Abajo la guerra!*, núm. 1, 29 de juny de 1933, p. 8.

gabinete de separatista, y agarradas a las bridas de los caballos, invitaban a los soldados, a sus hijos, para que no escucharan otra voz que la de la sangre. Pero los soldados desoyeron los lamentos y los sollozos de sus propias madres, de sus hermanas, de sus novias, y partieron rumbo hacia la muerte, soñando con ser héroes. Y allí, la mayoría de ellos hallaron el sudario de la muerte, no la gloria prometida... / Unos meses después, centenares de rebeldes se veían precisados, para escapar de las garras de la justicia militar, de traspasar la frontera. Otros marcharon silenciosos a pudrirse en el fondo de la celda de un presidio, y cuatro hombres, símbolo del movimiento, caían fusilados en los fosos tétricos del castillo de Montjuich. Estos hombres que dieron su sangre por el pueblo; estos hombres que se jugaron la vida para protestar de un crimen colectivo, se llamaban Baró, Malet, Clemente García y Francisco Ferrer Guardia, y en sus últimos momentos gritaron fuertemente para que todos los hombres de buena voluntad los oyeran: ¡ABAJO LA GUERRA!»¹⁰⁹².

Cal dir que aquest va ser l'únic número aparegut *stricto sensu* de *¡Abajo la guerra!*, però no el darrer d'aquesta iniciativa editorial, ja que un mes després apareixerà un nou setmanari batejat com *¡Escándalo! Semanario moderno de reportajes sensacionales y lucha pacifista* (1933) que confessarà la seva herència directa: ““No somos desconocidos para ti, lector. Desde las columnas del Semanario ¡ABAJO LA GUERRA! que, caso raro en la prensa española, cuando mayor era su éxito desapareció para dar lugar a la salida de ¡Escándalo!, ya habíamos establecido un estrecho y fraternal contacto con todos los hombres de buena voluntad. / Nuestra transformación, nuestra evolución, mejor dicho, no es más que una lógica consecuencia de nuestro contacto con las realidades y necesidades del momento actual. / Conservando nuestra esencia pacifista, hemos visto que las causas productoras de un futuro caos bélico, que no sería otra cosa que la muerte de la Humanidad, se esconden en los más diversos sectores del mundo. Descubrir, fiscalizar, acusar, gritarle al mundo su ignorancia, sus torpezas o sus vicios, no siempre se ajustaría al tema pacifista. Y para recobrar la más amplia libertad acusadora, para alcanzar los gérmenes apocalípticos allí donde se encuentren, hemos dado a nuestro Semanario un nuevo nombre, conservando el mismo formato, orientación, colaboración, etc., cuyo beneplácito ya nos ha venido otorgando el público”¹⁰⁹³

---

¹⁰⁹² ALBAJES, José: Cuatro descargas cerradas. *¡Abajo la guerra!*, núm. 1, 29 de juny de 1933, p. 8. S'han respectat les majúscules presents a l'original.

¹⁰⁹³ Razón de ser. *¡Escándalo!*, núm. 1, 28 d'agost de 1933, p. 2. S'han respectat les majúscules presents a l'original.

Llegint entre línies i veient el caire que pren *¡Escándalo!*, entenem que el seu grup impulsor ha volgut donar-li un caràcter més sensacionalista – recordem com la seva propia capçalera insisteix en el concepte de “reportajes sensacionales – desitjant que aquest gir el faci més atractiu a un públic que probablement es podia veure més incentivat per aquest tipus d’impactes que per la pura reflexió intel·lectual. En aquest sentit, les seves pàgines estaran plens de continguts absolutament aliens al pacifisme com l’anàlisi de la visió que té la premsa estrangera de l’anomenat “barrio chino” de Barcelona, la narració descarnada dels crims i l’horror de les pressions soviètiques o el qüestionament de si el ministre del III Reich alemany Goering era morfinòman. Així, l’únic article que es pot filiar a l’oposició a la guerra és “Pacifismo integral” del periodista anarquista Felipe Alaiz de Pablo (1887-1959). A través de les seves línies constatem que l’autor adverteix la presència palpable del pacifisme en l’agenda política i intel·lectual de l’època: “El pacifismo tiene hoy boga general y su propaganda ha entrado en un período activo. Se habla de la paz en los Parlamentos, en Ginebra y en los consejos de ministros. Se escriben arengas pacifistas en todas las publicaciones del mundo. Las religiones, los gobiernos, las sociedades de templanza, los organismos proletarios, hasta los excombatientes forman ligas pacifistas. En todos los idiomas se exalta la paz y se proscriben la guerra. Por el pacto Briand-Kellog se puso fuera de la ley. Los tratados de no agresión están a la orden del día. En Bélgica, Hen Day, Dion interponen la objeción de conciencia para no ser soldados. Se publican centenares de obras pacifistas patentizando los horrores de la guerra. Masones y rotarios, cómicos y danzantes, constructores de cañones y militares hablan constantemente de paz”¹⁰⁹⁴. Per Alaiz, però, no tots els pacifismes són iguals i en aquest sentit rebrotarà de la seva mà la crítica ja present a *¡Abajo la guerra!* (1933) vers el pacifisme liberal-democràtic, en aquesta ocasió a més amb una molt subtil referència al pacifisme constitucional de la Segona República: “Confiar en el término de la era de las guerras creyendo que un Estado ha de proscribirla de sus costumbres es una ingenuidad. Atribuir el fin de la guerra a la negativa de los pueblos que renuncian a hacerla es el único camino pacifista práctico. [...] / Suponer que hay un Estado justo, bueno y pacifista y que ese Estado justo, bueno y pacifista vive en una región celeste en situación de reserva, esperando intervenir cuando lo crea necesario para apaciguar las querellas de los hombres, equivale a propagar una mentira”¹⁰⁹⁵.

Alaiz prosseguirà la seva exposició amb la seva adscripció a un pacifisme radical, contrari a participar en qualsevol mena de conflicte: “El verdadero pacifista es el que gana

---

¹⁰⁹⁴ ALAIZ, Felipe: Pacifismo integral. *¡Escándalo!*, núm. 1, 28 d’agost de 1933, p. 3.

¹⁰⁹⁵ *Ibidem*.

la guerra porque no la hace. El que la hace pierde siempre. Si gana la guerra el Estado, el combatiente no gana nada; si la pierde tampoco gana nada, suponiendo en ambos casos que el combatiente vuelva ileso a su hogar”¹⁰⁹⁶. En aquest sentit, desconfia del pacifisme dels ex-combatents per considerar-los simplement pacifistes ocasionals i proposa la negació a combatre – un argument ben identificable en la seva arrel tolstoiana – com la solució definitiva: “En todo momento pueden dos ejércitos imponer la paz dejando de hacer la guerra; en todo momento pueden desobedecer las órdenes de los generales. Sus ejércitos, si tienen un momento de reflexión, han de renunciar a la guerra [...]. / Seamos consecuentes con el pacifismo. La paz no necesita pedantes comensales de congreso ni saltimbanquis parlamentarios o diplomáticos. La paz necesita a los que se niegan a hacer la guerra; necesita, sobre todo, hombres, como la guerra autómatas y asesinos”¹⁰⁹⁷. Aquestes línies, per tant, acaben de confirmar que *¡Abajo la guerra!* (1933) i *¡Escándalo!* (1933) ofereixen un criteri pacifista de caràcter obrerista i anarquitzant que es desmarca de les visions pacifistes liberal-democràtiques preponderants a la Catalunya del moment com a representants d’un cert criteri governamental i oficialista.

Però, com hem avançat a l’inici d’aquest apartat, no només la premsa que es reclama a sí mateixa com a pacifista és protagonista del discurs contra la guerra. Ben al contrari, la premsa catalana no expressament pacifista, molt més estable i duradora en la seva aparició, serà la que realment ens permetrà traçar unes línies generals i definitives dels ritmes i preocupacions dels autors que combaten els conflictes bèl·lics internacionals. Conseqüentment, ens proposem relligar aquests fils – sense exclusió, ni molt menys, de les idees apuntades anteriorment – a través de l’examen de les publicacions que ens han semblat més representatives i útils al respecte. D’una banda, entre la premsa en espanyol publicada a Barcelona destaca *La Vanguardia* (1881-...) amb un tiratge que ha estat quantificat l’any 1935 en 250.000 exemplars¹⁰⁹⁸, esdevenint amb escreix el mitjà escrit de més difusió a Catalunya. En aquests anys, *La Vanguardia* era dirigida pel periodista Agustí Calvet i Pascual, *Gaziel* (1887-1964), mantenint una línia editorial notòriament més sensible a la realitat i preocupacions intel·lectuals catalanes, cosa que reforça la nostra tria. Del costat de la premsa redactada en català, dedicarem la nostra atenció als dos diaris de més tirada que s’identificaven amb un criteri progressista del catalanisme, que fou el políticament hegemònic en aquesta Segona República. Es tracta de *La Humanitat* (1931-

---

¹⁰⁹⁶ Ibidem.

¹⁰⁹⁷ Ibidem.

¹⁰⁹⁸ RISQUES, Manel (dir.); DUARTE, Àngel; DE RIQUER, Borja; ROIG ROSICH, Josep: *Història de la Catalunya Contemporània*. Barcelona: Pòrtic, 1999, p. 314

1939), diari creat per Lluís Companys i que passaria a ser òrgan oficial d'ERC el 9 de juliol de 1933, i de *La Publicitat* (1922-1939), diari considerat com el principal òrgan del catalanisme intel·lectual i que representaria els interessos del Partit Catalanista Republicà, rebatejat el 1933 amb el nom d'Acció Catalana Republicana. Cal pensar, a més, que tots dos es trobaven en l'òrbita de simpaties d'algunes organitzacions pacifistes com la LCFPL i el CCG. Pel que fa a arguments més purament quantitius, haurem de considerar també que la suma de les seves tirades representen més de la meitat dels exemplars de diaris publicats en català l'any 1935 (30.000 i 40.000 respectivament), raó que sustentaria la seva representativitat en l'anàlisi de les seves opinions pacifistes.

Tornant al discurs, cal dir que aquestes fonts ens mostren que el període entre 1931 i 1933 es caracteritzarà per ser un moment d'especial interès en la política pacifista. Malgrat aquesta tendència general, però, hom pot esbossar algunes fases o modulacions. La primera d'aquestes seria la corresponent als instants inicials, des de la proclamació de la Segona República, fins a finals de 1931, uns mesos d'optimisme i fins i tot d'una certa eufòria en els sectors més predisposats a aquestes idees. Alguns autors com el periodista i director de *La Publicitat* Carles Capdevila i Recasens (1879-1937) exaltarà el binomi pacífic-pacifista que veu representada en la nova República: "La proclamació de la República no ha costat ni una gota de sang, no caigué ni una víctima: han calgut algunes vides per preparar-ne l'adveniment, és cert, però quan ha arribat l'hora, la República s'ha elevat damunt l'horitzó de la història d'Espanya amb la resplendor rosada d'una aurora de pau. I aquesta és la novetat més venturosa de l'esdeveniment, i és també la que ha comunicat al país la força i la contenció per a resistir les altres novetats sense esberlar-se. / El nou règim avui encara viu del rèdit d'aquell prodigi de civisme del 14 d'abril: l'encís d'aquella gesta no es trencarà fins i tant que la violència d'algun insensat no es girarà en pro o en contra de la República"¹⁰⁹⁹. El propi Capdevila ja havia expressat la seva creença en el potencial transformador del nou règim aplaudint l'incipient reforma de l'exèrcit com a principi d'una remodelació de les prioritats polítiques i socials de la nova Espanya: "La reducció de l'exèrcit facilitarà l'augment de les escoles; la milícia cedeix lloc al magisteri; cada caserna abandonada farà augurar una aula nova: la hipertròfia militar desapareix en benefici de la robustesa de la instrucció general. Aquesta saludable transfusió d'energies espirituals pot ésser la base de la veritable revolució espanyola"¹¹⁰⁰.

---

¹⁰⁹⁹ CAPDEVILA, Carles: Intermezzo. *La Publicitat*, 20 d'octubre de 1931, p. 1.

¹¹⁰⁰ CAPDEVILA, Carles: Milícia i magisteri. *La Publicitat*, 17 de juny de 1931, p. 1.

Sobre aquesta conveniència d'abandonar els instints guerrers parla també el periodista mataroní Santiago Vinardell (1884-1936) a *La Vanguardia*. El seu plantejament és més biològic-evolutiu, però resulta evident que no escapa al seu context polític i social: “El hombre que no haya conseguido vencerse a sí mismo y borrar de su ánimo las huellas del cavernícola troglodítico que todos tenemos agazapado en un rincón tenebroso de nuestra morada interior, molestará siempre, en toda sociedad civilizada, con sus arcaicas intemperancias de inadaptado. / [...] El hombre arcaico no ha conseguido adaptarse a la normalidad civilizada del ciudadano que se circunscribe a las vías del derecho y acepta las decisiones de la democracia. Y, sin contacto con la colectividad humana, regida por principios liberales, se cree con derecho a imponer su fanático criterio individualista apelando a la violencia. Así no es de extrañar que la existencia del cavernícola sea considerada una plaga social y que se trate de poner coto a sus audacias y desmanes. / Mientras el hombre civilizado – auténticamente civilizado – rechaza la guerra como instrumento de política nacional y fía a las instituciones democráticas la evolución de la sociedad dentro de las conquistas legales por medio del sufragio y con el horror de las disciplinas férreas – Rusia por ejemplo – que son la negación absoluta de toda libertad individual, el cavernícola tiende a una política de asalto. [...] / Fuera de los estratos de egoísmo donde la guerra entre naciones es considerada una posibilidad de negocios, es evidente que la humanidad tiende al pacifismo. Y si lo mejor y más numeroso de la masa humana muestra una repugnancia unánime hacia la guerra internacional, ¿cómo ha de tolerar los intentos de guerra social o de guerra civil? / [...] Es conveniente desarmar las mentes si queremos desarmar las manos. Una vez que hayamos conseguido hacer callar a los eternos ángeles exterminadores, que nos hablan constantemente de imponer castigos ejemplares, habrá que ir resueltamente hacia el desarme del cavernícola. [...] / Fuera de la selva, ¿para qué quiere un ciudadano las armas? / Hay que evitar las expansiones del cavernícola. Y taponarle la boca a ese animal sedentario que tiene de las luchas civiles un concepto cinegético sólo aplicable, en el monte, a la caza mayor”¹¹⁰¹.

Tornant a les pàgines de *La Publicitat* però enllaçant amb l'esperit de superació de les guerres, trobarem una altra exaltació dels nous temps – més enllà de l'àmbit domèstic espanyol, però tenint en compte que s'hi troba inserit – de la mà del fisiòleg i polític August Pi i Sunyer (1879-1965), amb un article dividit en dos dies titulat “Progrés i pobresa”. En ell, Pi i Sunyer jutja d'una manera grandiloqüent la força del context en què es trobava: “El

---

¹¹⁰¹ VINARDELL, Santiago: Los cavernícolas. *La Vanguardia*, 16 de juny de 1931, p. 9.

període actual – tan difícil de comprendre en tota la seva complexitat – és comparable al de la caiguda de l'Imperi romà, al del Renaixement, a les grans Revolucions anglesa i francesa. Però és incomparablement més intens i sobretot més extens i pot durar molt, podria abraçar la vida de diverses generacions. Afecta tot el món i marcarà una època decisiva en la història. Constitueix potser el tombant de dues maneres diferents de concebre la vida”¹¹⁰². La justificació d'aquesta asseveració s'oferirà més tard a través d'una pregunta: “¿Què és el que ha fet que la crisi actual esclatés amb tanta intensitat i tant extensió? Tres grans sistemes de forces hi ha contribuït. / La primera conseqüència de la destrucció sens igual durant la guerra [...]. / La segona de les causes de la crisi és el progrés científic [...]. / La tercera causa de les presents pertorbacions és d'ordre polític, la universal difusió de les idees que venen operant damunt el món, especialment des de fa doscents anys”¹¹⁰³. I més tard de la definició de les causes del gran tombant, l'autor insinuarà quin és aquest nou món cap al qual es camina: “Aquests moments podrien definir-se com els de la crisi definitiva del nacionalisme. [...] / De ésser internacionalitzada la humanitat, superant psicologies ancestrals; és necessària una nova distribució i circulació de la riquesa i trobar formes polítiques renovades en relació amb les multituds que s'han de coordinar”¹¹⁰⁴.

Un dia després, Pi i Sunyer completarà el seu article on destacarà que en aquests temps de mudança “una particular obligació escau als intel·lectuals, als homes de ciència, de lletres, als filòsofs, als periodistes. Són els intel·lectuals, que contempen els més dilatats panorames espirituals, els qui han de dirigir avui el món. Els intel·lectuals, que formen la veritable internacional, que arreu es coneixen i s'estimen sense diferències de nacions, de races, ni de castes, que són desinteressats i generosos. Es d'ells, abans que de ningú més, que cal esperar la cooperació universal per sobre dels interessos estrictament nacionals i la nova política que exigeixen les hores perilloses dels dies presents”¹¹⁰⁵. Precisament, Pi i Sunyer no abandonarà la importància de l'internacionalisme i el vincularà a la tasca de la Societat de Nacions: “Sobre les organitzacions polítiques nacionals s'haurien d'establir definitivament i amb plena sobirania les de control internacional en un sistema de confederació universal, que coordinés els interessos sovint oposats dels nuclis locals en una integració superior. En una paraula, donar tota l'eficàcia al somni wilsonià de la Societat de Nacions, que els fets ens vénen a provar si és necessari ampliar, consolidar i jerarquitzar per a la sort del món! / Quan això s'hagi pogut aconseguir, molts que avui dia semblen

---

¹¹⁰² PI SUNYER, A.: Progrés i pobresa. *La Publicitat*, 8 d'agost de 1931, p. 1.

¹¹⁰³ Ibidem.

¹¹⁰⁴ Ibidem.

¹¹⁰⁵ PI SUNYER, A.: Progrés i pobresa. *La Publicitat*, 9 d'agost de 1931, p. 1.

problemes difícils es resoldran planerament. [...] La humanitat, arribada a un més alt nivell evolutiu, haurà eixamplat els conceptes morals i, així, la nova ètica serà l'esperit animador de la societat futura. [...] / Ara és imprescindible que aquells que poden fer-ho, que tenen avui en les seves mans els destins de tots, s'imposin un programa immediat, desarmament, assegurar un mínim de deu anys de pau, cooperació i ajuda a les nacions malaltes, recerca de l'equilibri. Quan no ens anguniïn els problemes del minut, caldrà estudiar la nova organització que donarem a la societat civilitzada”¹¹⁰⁶.

La referència a la Societat de Nacions i a Wilson no serà la única referència als successos de dècades passades. En aquests primers anys de la Segona República trobarem com una de les col·laboracions de referència a *La Publicitat* la signatura del poeta Josep Vicenç Foix i Mas (1893-1987)¹¹⁰⁷, el qual ja havia col·laborat amb publicacions interessades pel pacifisme com *La Revista* (1915-1936). En un article d'agost de 1931, Foix clamarà: “Mentre els amics d'Europa¹¹⁰⁸, entre joia i fatiga, prodiguen llurs esforços per la causa de la Unitat cobejada heus ací a Itàlia, a França, a Alemanya els enemics de l'ordre que prodiguen llurs activitats per la causa de la guerra. [...] / ¿No vindrà un dia en el qual els diaris de tot el món s'afanyaran a reportar les virtuts de les nacions i no llurs inclinacions a la guerra, exagerades per un equívoc amor de la Pàtria?”¹¹⁰⁹ Com si oferís resposta a la seva pròpia pregunta, Foix serà un habitual del discurs internacionalista i pacifista durant aquests anys, el qual passava per una clara concepció federalista de l'estat: “L'hora d'avui és universal i federalista. Cal oposar decididament a la República nacional la República federal; a la Nació espanyola, les pàtries vives. La bona organització, la “racionalització” (perdoneu la pedanteria) no és, com pretén el *Mercure* de França, unitària, sinó federal. I, encara que sembli una novetat perillosa, la disciplina política, sindical – no és avui unitària, ni unitarista, sinó federal i federalista –”¹¹¹⁰.

Foix no serà l'únic intel·lectual catalanista en reivindicar les possibilitats del federalisme, un tipus d'organització política que en aquest moment significava a Catalunya

---

¹¹⁰⁶ Ibidem, pp. 1-2.

¹¹⁰⁷ El filòleg Pere Gómez i Inglada ha estudiat en profunditat aquest període professional del poeta a: GÓMEZ I INGLADA, Pere: *Quinze anys de periodisme: Les col·laboracions de J.V. Foix a La Publicitat (1922-1936)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2010. Cal remarcar que Gómez i Inglada hi destaca com a temes recurrents d'aquests articles de Foix la pau i l'europeisme.

¹¹⁰⁸ Jaime Ferrán destaca a la seva biografia de Foix el profund impacte que les idees europeistes d'Eugeni d'Ors tingué sobre el poeta i, de fet, sobre bona part de la seva generació. Veure: FERRÁN, Jaime: *J.V. Foix*. Madrid: Júcar, 1987.

¹¹⁰⁹ J.-V.F.: La guerra. *La Publicitat*, 26 d'agost de 1931, p. 1.

¹¹¹⁰ J.-V.F.: Universal i federalista. *La Publicitat*, 12 de setembre de 1931, p. 1.

una al·lusió indirecta a l'encaix del principat dins d'Espanya alhora que connectava amb el major projecte federalitzant del món que era la Societat de Nacions. Aquesta havia estat, de fet, l'estratègia d'un bon sector del catalanisme que havia jugat durant molts anys la carta de la política de minories de la SDN. Tot plegat passava per un nou "esperit de Ginebra" que definia de manera molt clara l'historiador Ferran Soldevila (1894-1971) en un article d'octubre de 1931, malgrat advertir-hi també que "a Madrid, prohoms que es creuen encarnar corrents universalistes i que miren amb pietat el nostre endarreriment i la nostra mancança d'esperit europeu, atacaven o minvaven les concessions a Catalunya. Una temporada a Ginebra potser els faria obrir els ulls. / Bofill i Mates, en el seu llibre *L'altra concòrdia*, apuntava, com una possibilitat l'ideal ibèric, la d'una acció capdavantera vers la llibertat i la pau, dins la Societat de les Nacions. La darrera reunió (recordem també les brillants intervencions del senyor Madariaga¹¹¹¹) podrien donar-li la raó. La persistència, més o menys franca, en l'actitud assimilista, d'una gran part de l'opinió espanyola i d'altres mentalitats de Castella, podria llevar-li la raó"¹¹¹².

Com a darrera expressió d'aquesta primera fase, voldríem remarcar el paper de la dona, que trobarem en la creació de la LCFPL, però també en el discurs de la premsa. Així, en un article signat per l'escriptor Josep Maria Francès (1891-1966) es lloen les seves inclinacions pacifistes, tot remetent-se als clàssics en la recerca d'una solució: "És altament simpàtic i encoratjador el veure que la dona actual, en la seva immensa majoria, repugna i aborreix la guerra. D'aquí podria suscitar-se el començament del fi. [...] / Si vosaltres volguéssiu, dones, de guerres no n'hi hauria mai més cap. Ho dic i ho repeteixo. [...] / No cal pas inventar cap fórmula. Aristòfan ja va dir-vos el que teníeu de fer. Deveu imitar Lysistrata i les altres dones d'Atenes que li feren costat. Ni un pensament d'amor, ni una mirada tendra, ni un petó, ni una carícia, ni una paraula deuen tenir per cap home que prediqui la guerra, que practiqui la guerra, que exploti la guerra, encara que aquell home sigui el vostre amant, el vostre marit, el vostre fill o el vostre germà"¹¹¹³.

A finals de 1931, però, com dèiem anteriorment s'anirà esgotant aquesta fase de plena confiança i les opinions es matisaran cada cop més, malgrat mantenir un fons d'adscripció pacifista. En aquesta línia podem incloure les opinions de Santiago Vinardell el 30 de desembre de 1931: "¿La guerra fuera de la ley?... ¡Palabras! Crecen los armamentos, la

---

¹¹¹¹ Aquesta al·lusió de Soldevila s'inscriu en l'anàlisi de les intervencions espanyola en la XII Assemblea de la Societat de Nacions el setembre de 1931.

¹¹¹² SOLDEVILA, Ferran: *L'esperit de Ginebra*. *La Publicitat*, 14 d'octubre de 1931, p. 1.

¹¹¹³ FRANCÉS, J.M.: *Les dones i el pacifisme*. *La Humanitat*, 2 de març de 1932, p. 2.

producción de material destructor va en aumento y la química descubre nuevos productos capaces de exterminar regiones enteras. Los fascistas de Europa – subhistoria pura – rugen como los chovinistas de 1914. Y la conciencia – ¡la conciencial! – de los patriotas alemanes y franceses se exalta por momentos. ¡Alerta! / ¿Desarme?... La hipocresía humana siempre inventó palabras que le sirvieran de tapadera. [...] ¡El desarme! ¿Con qué cara dura se atreverán a ir, en febrero, a Ginebra los delegados de los países que preparan, en la sombra, la nueva guerra catastrófica?... ¿Qué ponencias llevarán a la Conferencia del Desarme? [...] / El canibalismo nacionalista odia a la Sociedad de Naciones y procura por todos los medios, sin reparar en vilezas, sembrar la desconfianza en las masas. [...] Y es que las soluciones de graves conflictos, aunque consistan en evitar la guerra, no son temas para la galería. A la masa suele emocionarla el desfile de los hombres de guerra; pero nada la dice la reunión, alrededor de una mesa, de los hombres de paz. Para que permanezca en el error, no faltan servidores del odio capaces de escribir que, ante un desfile militar, el alma siente una emoción que se burla ‘de todas las conclusiones de la cultura pacifista moderna’ o de proponerle un ideal de imperialismo a base del odio al extranjero. [...] Hablar de guerra, de expansión imperial y de revancha es el mayor de los crímenes. Yo enviaría al alienista al escritor que tuviera la avilantez de tratar el tema de la guerra con esa mentalidad de cronista de los tercios de Flandes con que lo enfocan ciertos hombres arcaicos, quienes, a no dudar, tienen un cerebro antiguo en conserva dentro la lata de su cráneo. Y condenaría legalmente a todos los partidarios de la guerra por tentativa de asesinato. / [...] Libertad y democracia son, aunque inéditas en su interpretación estricta, las únicas conquistas definitivas del hombre civilizado. La Sociedad de Naciones y los Estados Unidos de Europa – ¿Qué habéis hecho Caínes del proyecto de vuestro hermano Briand? – son, aunque sembrados de escollos puestos con mala intención, los únicos caminos definitivos para llegar a la paz”¹¹¹⁴.

Aquesta progressiva introducció de grisos va coincidir, com hem vist, amb l'arribada d'un 1932 marcat per l'inici de la Conferència del Desarmament. Foix assenyalarà el gran interès intel·lectual i periodístic per aquest esdeveniment: “La Conferència del Desarmament [...] ha donat peu a una manifestació imponent de les voluntats pacifistes de tot el món. Per damunt les diversitats de raça, de llengua, de religió i de concepció social, els esperits més sensibles s’han mostrat unànimes a assenyalar els perills d’una represa d’hostilitats guerrerres on-se-vulla que fos i l’oportunitat d’aprofitar l’aspiració a la pau de la majoria dels homes d’avui per a endegar definitivament aquelles voluntats i per a fer-la

---

¹¹¹⁴ VINARDELL, Santiago: La guerra y la paz. *La Vanguardia*, 30 de desembre de 1932, pp. 7-8.

pràcticament efectiva. / Per poc inclinats que us sentiu pels temes periodístics que es refereixen als problemes de la pau i del desarmament, us haureu adonat de com és de copiosa, sobretot en aquests darrers temps, la literatura que s'hi refereix: no hi ha escriptor polític, ni intel·lectual independent, ni agrupament de literats prou lliures per a desentendre's de les pressions oficials, ni caricaturista polític que no hagin fet pública manifestació d'aquella voluntat de pau que caracteritza els esperits universals d'avui”.

D'altra banda, aquesta oportunitat li servirà a Foix per definir encara més la relació entre el seu nacionalisme i el seu internacionalisme pacifista: “ens donen oportunitat per a manifestar no solament la nostra aversió pel patriotisme esquerp i íntegre, ans també per a confirmar la nostra adhesió, que dat de la nostra més extrema adolescència, pel Catalanisme en quant representa l'expressió d'un patriotisme políticament condicionat a una reforma radical de l'estructura dels Estats i a una concepció nova de les relacions exteriors d'aquests Estats. / Nosaltres som patriotes fins al punt, i no més enllà, que la Pàtria catalana, això és, la col·lectivitat dels catalans, vegi reconeguda la seva llibertat, que no ha de reconèixer altres limitacions que les directives tradicionals del Catalanisme polític, reconegui com a necessàries per a conciliar els seus deures que comporta la doctrina federalista, que ha estat sempre una denominació comuna dels partits catalans. / La situació avantatjosa dels catalans – sense un Estat tradicional amb interessos creats – els permet de tenir del problema de la pau a Europa una visió molt més desinteressada que els Estats momificats. Per això el Catalanisme ha superat sempre, doctrinalment, el Separatisme en quant aquest significa una acceptació del genèric nacionalisme feréstec i exclusiu, que cap català liberal d'avui no admet ni sent. / La idea d'una Societat de Nacions peninsulars ha estat sempre una proposició ideològicament generosa. Davant les baixes passions que desvetlla l'exacerbació patriòtica, el Catalanisme dobla el seu idealisme; d'una part reclama la llibertat de la Pàtria i, simultàniament, se subordina, lleial a un acord amb les altres Pàtries, per als fins d'humanitat que els són comuns”¹¹¹⁵.

A mesura que avança la Conferència del Desarmament, començaran a manifestar-se algunes opinions sobre la insuficiència de les iniciatives que s'hi plantegen. Un exemple n'és el plantejament de l'arquitecte Carlos Buigas i Sans (1898-1979) a *La Vanguardia* el 20 de març de 1932, que entén el desarmament com una manera d'economitzar en mig de la crisi però no d'avançar cap a la pau: “Si la Conferencia del Desarme marcha bien habrá

---

¹¹¹⁵ J.-V.F.: “Patriota, esquerp i íntegre”. *La Publicitat*, 17 de febrer de 1932, p. 1.

reducción de armamentos. Los presupuestos nacionales se aligerarán un tanto, y las industrias militares, al recibir menos pedidos, enviarán operarios a engrosar las legiones de parados forzosos. Y si tal reducción no establece distinciones entre armas ofensivas y defensivas, nada habrá adelantado el pacifismo, porque no aminora la probabilidad de guerra entre dos naciones al haber reducido ambas, proporcionalmente, sus armamentos. [...] Hay que encararse francamente con la realidad, y ésta nos dice que la Paz perpetua es incompatible con la subsistencia de soberanías nacionales, cultivando en su seno los más exaltados fervores patrióticos. Los dirigentes, en su mayoría, intentan conciliar ambos sentimientos: Patriotismo y Pacifismo. Ello sólo sería posible si se supeditara aquél a éste. Para lo cual precisaría inculcar en los espíritus un intenso superpatriotismo, basado en ideales de confraternidad humana, que se sobrepusiera al amor patrio, como hoy engloba éste al cariño por la ciudad natal y propia región, sin destruirlo, ni siquiera aminorarlo, en casi todos los casos. No hay incompatibilidad, pero se impone una subordinación. [...] / Pero es ilusión candorosa confiar en que logre afianzarse la Paz mientras subsistan las soberanías independientes. [...] / No nos engañemos. La obra de la Paz debe comenzarse por sus cimientos. Y el mortero para ella no se amasa en Conferencias del Desarme, que sólo rozan la epidermis del problema. De lo que tratan en la presente sería lo más positivo el proyecto Tardieu para organizar un ejército internacional, si no viniera invalidado por la pretensión de utilizarlo como instrumento para eternizar un 'statu quo' creado por anteriores arbitrariedades. Pero, aun sin este defecto, moriría de asfixia en el ambiente enrarecido por el nacionalismo exaltado. Precisa comenzar por otro ejército, el que formarían todos los maestros, profesores y catedráticos del Mundo entero si, bajo el control de la Sociedad de Naciones, orientaran la enseñanza hacia el ideal pacifista cuando explicaran historia, ética, política y economía”¹¹¹⁶.

Cal dir que la discussió sobre com adaptar l'ensenyament als nous objectius pacifistes també va ser pròpia d'aquest any, especialment a partir del 2 de juliol de 1932 amb la celebració del Congrés Internacional per a l'Ensenyament de la Història. Això motivà un parell d'articles de l'historiador Ferran Soldevila i Zubiburu (1894-1971) a *La Publicitat*, on enriqueix en aquest aspecte el discurs pacifista: “L'increment que, després de la gran guerra han pres les organitzacions i institucions pacifistes i els sentiments i les idees que les sostenen i les guien, ha menat els seus representants més conspicus a preocupar-se, seriosament, de l'ensenyament de la Història i de les seves repercussions en les disposicions

---

¹¹¹⁶ BUIGAS, Carlos: El ejemplo de Suiza. *La Vanguardia*, 20 de març de 1932. p. 7.

bel·licistes dels pobles. La Història o, millor dit, els manuals d'Història, destinats a l'ensenyament, han estat declarats responsables, en bona part, d'haver fomentat i de fomentar encara, per acció o per omissió, el xovinisme, el desconeixement i la incomprensió entre els pobles, l'admiració per les gestes guerreres i els grans capitans. Des de la Societat de les Nacions fins a les societats pacifistes i moralistes, passant per les associacions de mestres, es preocupen d'aquest problema i tracten de fer prevaler llurs idees i llurs solucions. No és estrany, doncs, que en el darrer Congrés per l'Ensenyament de la Història, tingut a La Haia, hàgim vist aplegar-se amb els historiadors, representants de les més diverses procedències – hi havia àdhuc anarquistes – tenint, però, per comú denominador l'ideal pacifista”¹¹¹⁷. Així, després d'analitzar alguns aspectes d'aquest ensenyament nacionalista en altres països, desembarcarà en l'àmbit català considerant: “Pel que fa als manuals d'Història de Catalunya, no podran pas ésser acusats de bel·licisme, ni de xovinisme. Les guerres hi tenen un lloc – com indiscutiblement han de tenir-lo –, però no pas un lloc que prenguin a d'altres aspectes de la història. I llur sentit nacional ha tingut bon compte a no caure en cap feblesa xovinista”¹¹¹⁸.

Vint dies després, Soldevila reprendrà el tema en un altre article on voldrà prevenir del perill de deformar l'ensenyament de la Història si es cau en un excés de cel pacifista: “L'empresa, diem, és lloable. Afegim ara, però, que l'empresa no deixa d'oferir els seus perills. / El primer perill és, al nostre entendre, el de la substitució del partit pres nacionalista que abans informava – i deformava – molts llibres d'Història pel partit pres pacifista, que durà igualment una deformació. Per al pacifista pur – anomenem així l'home, o la dona, que no és més que pacifista – aquesta deformació no serà blasmable, puix que, en opinió seva, ajuda a l'assoliment del seu objectiu: a formar un ambient d'harmonia entre els pobles. Però per a l'historiador, per molt pacifista que sigui, aquesta deformació resultarà inadmissible [...]. / ¿Anem sinó a convertir la Història en un idil·li? Llavors li llevarem tota la seva potència d'acusació i de vindicta i una gran part de la seva força de vida i volent fer un servei als pobles no farem sino enganyar-los, i a fi de comptes el pacifisme no tindrà res a agrair-nos, perquè haurem foragitat de la Història la condemna dels actes que l'han enlletgida, pero por de no molestar els pobles que els han comesos. [...] / ¿Vol dir això que ens sembli completament inoportuna? De cap de les maneres. Ja hem declarat que l'empresa ens sembla lloable – en l'article anterior tractàvem de demostrar-ho –. Solament hem volgut posar de manifest que no deixa d'oferir alguns perills

---

¹¹¹⁷ SOLDEVILA, Ferran: L'ensenyament de la Història. *La Publicitat*, 10 d'agost de 1932, p. 1.

¹¹¹⁸ *Ibidem*.

i que si no van amb un cert compte els propugnadors de la història pacifista hi cauran indefectiblement. Alguns, ens sembla fora de dubte que ja hi ha caigut. Per altra banda, demostrariem ésser molt poc historiadors si ens mostréssim sorpresos que després de les exageracions dels nostres col·legues xovinistes i bel·licistes, vinguessin les exageracions dels internacionalistes i pacifistes”¹¹¹⁹.

En paral·lel a aquestes discussions, s’anirà escolant i consolidant el que podríem considerar com a tercera fase del discurs pacifista, que serà el de la percepció ja més obertament desenganyada dels fets. A aquest creixent pessimisme hi contribuirien diferents circumstàncies que anirem desgranant. La primera estació on ens aturarem serà en dos articles del periodista i escriptor Carles Soldevila i Zubiburu (1892-1967), el qual intervé en aquesta dinàmica per advertir sobre els perills que comencen a apressar el camí del pacifisme. En el seu cas, es tracta de remarcar la sospita del soroll de sabres: “No heu sentit les bòfies que circulen, totes inflades de gas monàrquic? Diuen que el cop per instaurar una dictadura militar era preparat per a un dia que ja ha passat, però que no ha passat del tot”¹¹²⁰. En el rerafons, hi emergeix la incomoditat per les reformes militars d’Azaña, volent aquest moviment revertir-les: “Tornarà a hipertrofiar l’exèrcit fins a convertir-lo en un pop de cent mil tentacles. Tornarà a encendre les guerres marroquines perquè no hi manqui una represa d’Annual i del Barranc del Llop. Tornarà a negociar amb grans pirates internacionals i amb dignes corporacions bancàries nord-americanes o belgues perquè el patrimoni espanyol cada dia sigui menys espanyol. Tornarà a pacificar Catalunya pels acreditats sistemes Felip V, Martínez Anido i general Arlegui... / En fi, una veritable tornada al passat amb els seus inoblidables al·licients. / No us abelleix?”¹¹²¹ Dos mesos després, el mateix autor insistirà en la seva repulsió a la idea militar, aquest cop generalitzant sobre el perill bèl·lic : “[...] no podem abandonar enterament aquesta gran preocupació europea. [...] El mal esperit de la guerra com el Diable mateix adopta les disfresses més impensades i sorprenents. És capaç de comparèixer amb els atributs de la Justícia o amb les brillants vestidures de la Pau definitiva i perpètua! / Cal estar infatigablement alerta per no deixar-se entabanar. Ésser pacifista és tot el contrari d’èsser apàtic o peresós; el pacifisme és un apostolat enèrgic, clarivident i sense treva”¹¹²².

---

¹¹¹⁹ SOLDEVILA, Ferran: El pacifisme i la història. *La Publicitat*, 30 d’agost de 1932, p. 1.

¹¹²⁰ SOLDEVILA, Carles: Bòfies commemoratives. *La Publicitat*, 16 d’abril de 1932, p. 1.

¹¹²¹ Ibidem.

¹¹²² SOLDEVILA, Carles: El perill de sempre. *La Publicitat*, 28 de juny de 1932, p. 1.

Els mots de Carles Capdevila comencen a marcar una creixent preocupació per l'augment d'activitat d'alguns països i forces polítiques que no dubten en mostrar-se agressives i militaristes en les seves manifestacions públiques. L'ascens de la presència d'aquesta alarma pel creixement del feixisme anirà augmentant en els següents anys, però ja es manifesta clarament enmig de l'ambient de desengany. El 2 de juliol de 1932 trobarem un parell d'escrits a *La Vanguardia* que venen a consignar aquest estat d'ànim. El primer el signa el periodista i escriptor Josep Escofet i Vilamasana (1884-1939), que copsa perfectament el canvi de conjuntura: “La Europa de los tiempos que vivimos tiene el humor violento. Los crispados extremismos extienden cada día más su dominio sobre las masas, y con las frecuentes colisiones de fuerzas incompatibles arrecia la furia de los partidos, donde parece haberse refugiado el espíritu belicoso que encontró su máxima expansión durante los años trágicos del 1914 al 1918. / En contraste con las campañas pacifistas, resultado también de la guerra grande, nunca la pasión política se mostró más encrespada, nunca fueron las tendencias de la sociedad más divergentes, nunca se acometieron con más saña los bandos defensores de distintas ideologías. Los espíritus no se desarman. Mientras en las orillas del Lemán se pretende dar la sensación de trabajar por la paz entre las naciones, cada pueblo siente latir la revolución en sus entrañas, concebida o alumbrada; pero de todos modos cierta, segura, favorecida por el estado candente de los ánimos y su propensión al estallido”¹¹²³. Escofet veu a més un claríssim signe exterior d'aquest canvi en la proliferació de l'uniforme i una creixent actitud expansiva: “Para que la regresión a la barbarie, como es toda posición intransigente y violenta, adquiera una mayor plasticidad y un cierto tono marcial – ya hemos dicho que los adoradores de Marte tienen ahora su campo en la política interior –, los partidos han creído oportuno uniformarse. Como en Rusia los rojos y los blancos, como en Italia los camisas negras, los hitlerianos tienen su uniforme. El uniforme hace al individuo más osado, más valiente. Diríase que el hombre que por sí mismo, abandonándose a sus propios y espontáneos impulsos, sería cobarde, se siente, dentro de un uniforme, representante de una colectividad, con lo cual adquiere responsabilidad y, con ésta, el arrojo”¹¹²⁴.

I finalment, una mirada desesperançada al bàndol contrari a la violència internacional: “¿Cómo podríamos dar crédito a las protestas pacifistas del mundo moderno y a las conferencias internacionales en favor de la paz, mientras predomine en la política interior de cada pueblo el espíritu belicoso de las clases y de los partidos

---

¹¹²³ ESCOFET, José: El uniforme político. *La Vanguardia*, 2 de juliol de 1932, p. 5.

¹¹²⁴ *Ibidem*.

intransigentes? ¿Cómo ese militarismo que llega a uniformar el elemento civil, y le pone después las armas en la mano ha de encontrar un límite insuperable en la frontera? ¿Vamos a ser, según reza el viejo proverbio, santos en plaza y demonios en casa? Pues nada ganaríamos con evitar, caso de que fuera posible, los conflictos armados con el extranjero, si continuábamos peleando dentro del propio territorio. ¿Es que la guerra es repugnante sólo entre naciones? / No puede ser. No se puede decir que el espíritu militarista ha muerto entretanto no se deje de jugar a los soldados en las luchas civiles y los grandes conductores de la opinión sean políticos del tipo de Hitler y Mussolini. No se puede admitir que sean amantes de la paz los que voluntariamente aceptan el uniforme para distinguirse de quienes piensan de otro modo. Con el uniforme se avanza hacia la militarización de la política, hacia la guerra”¹¹²⁵.

Al costat d'aquesta columna d'Escofet, trobarem a la mateixa pàgina una altra d'esperit similar, on ressonen les paraules de Carlos Buigas advertint que sembla que les noves generacions no tenen tan presents les destruccions de la Primera Guerra Mundial i que es parla amb massa naturalitat d'una futura guerra. Per aquesta raó creu que “se impone despertar las conciencias con insistente campaña en la prensa internacional. ¿Por qué escasean tanto los escritos decidida y sinceramente pacifistas? ¿Temen los articulistas narcotizar el espíritu bélico de sus compatriotas mientras no se haga lo propio en el extranjero? Romper este círculo vicioso es tarea para quienes atalayan más amplios horizontes. Bello sería un pacto entre los escritores, que sientan el supernacionalismo, para iniciar simultáneamente en todas partes una cruzada pacifista; inculcando la idea de que tan compatible es este sentimiento con el patriotismo, como la renuncia a dirimir cruentamente los pleitos entre familias lo es con el afecto por la propia. Y que para consolidar la Paz se impone el subordinar las naciones a un poder universal, como quedan situados individuos y familias bajo el imperio de una ley que zanja sus querellas. Por desgracia aquella hermosa iniciativa de Briand, circunscrita a Europa, murió entre la general indiferencia. [...] Apenas se habla en serio de los Estados Unidos del Mundo. Acaso muchos escritores temen ser considerados como ingenuos ilusos si propugnan lo que pasa por utópico, pero con tan tímida actitud, en sus guías, pocas conquistas trascendentales hubiera podido apuntarse la humanidad”¹¹²⁶.

---

¹¹²⁵ Ibidem.

¹¹²⁶ BUIGAS, Carlos: La obsesión de la guerra. *La Vanguardia*, 2 de juliol de 1932, pp. 5-6.

Aquestes pors a l'estroncament del manteniment d'un esperit pacifista semblaran veure's confirmades – recordem les paraules que acabem de llegir de Carles Soldevila – amb l'intent del cop d'Estat del general Sanjurjo el 10 d'agost de 1932. Soldevila tornarà a prendre la paraula poc temps després de la *Sanjurjada* sota l'impacte del recent ensurt. Per tal de fer-ho emprarà el seu recurrent pseudònim Myself i es farà una pregunta provocadora: “¿Ens cal realment mantenir un exèrcit?” La resposta serà radicalment clara i comprensible dins de la lògica on sembla que el pacifisme troba creixents enemics: “Ortega i Gasset a escrit en alguna banda: ‘Un ejército no puede existir cuando se elimina de su horizonte la posibilidad de una guerra’. I no ens sorprendria que tingués raó. [...] / Renuncio avui per avui a extreure d'aquest fet totes les conseqüències que conté i que contradiuen magníficament aquella divisa segons la qual els qui volen la pau s'han de preparar per la guerra. No; preparar-se per a la guerra – i l'exèrcit és la primera paraula d'aquesta preparació – mena tard o d'hora a la guerra. La pau armada no és tal pau; és una guerra latent, és una guerra en germe. / Ara bé: Espanya, per a descabdellar-se i envigorir-se ¿necessita la perspectiva d'una guerra? [...] / No; res de tot això. La veritat és que l'Espanya d'avui no té ni cap ambició bel·licosa, ni cap pànic que es curi amb canons i amb tancs. [...] / I si el país no preveu ni tem la guerra, si tots els seus ideals – els pocs que tingui – no impliquen de prop ni de lluny la topada i el carnatge, ¿a què treu cap la persistència d'un exèrcit i d'una armada? / [...] La veritat és que, de banda els professionals del deliri, ningú no somnia grans conquestes, ni grans topades heroiques. Deixem de banda si és un mal o un bé: és un fet que no s'adoba amb quatre crits o amb quatre disquisicions erudites. Aleshores, ¿a què treu cap de muntar un exèrcit bel·licós sobre un país essencialment pacífic, que ha perdut el gust dels combats, que no s'embriaga amb la idea de ressuscitar l'imperi de Felip II, que consum entorn de les taules de cafè tota la seva agressivitat? / No ho sé. Després de pensar-hi una estona no veig en aquesta fal·lera que nodria la monarquia i que segueixen nodrint alguns republicans notables, altra cosa que un desig de fer entrar el clau per la cabota. És a dir, hi veig la mania d'inocular al país el virus bel·licista, mitjançant el manteniment de l'exèrcit i de confondre aquest virus amb el veritable anhel de superació i de grandesa. No els basta l'experiència passada. No volen recordar-se que en aquest terror, la llavor de guerra gran i alada es converteix, per una ràpida degeneració, en llavor de guerra petita i arrossegadissa. No se'n volen recordar... ni després del dia 10 d'agost!”¹¹²⁷

---

¹¹²⁷ MYSELF: ¿Ens cal realment mantenir un exèrcit? *La Publicitat*, 3 de setembre de 1932, p. 1.

Les mateixes temences guerreres manifesta el propi Soldevila un mes després en relació al context internacional tot construint-hi un pont entre ambdues: “- Si em diguessin que la guerra esclatarà d’aquí a sis mesos no em sorprendrien gens – em deia un periodista francès acabat d’arribar a Barcelona. / No és l’únic que té aquesta aprensió. Tots els seus compatriotes que viuen amb els ulls oberts en participen i en pateixen. [...] / I témer-la és preparar-la. No és un secret per a ningú que les fàbriques de material bèl·lic treballen de valent a diversos Estats d’Europa. Ningú vol que l’agafi desprevingut. La utopia de la pau perpètua és al·ludida per tothom amb sarcasme. Els que serven una guspira d’idealisme retreuen una vegada més la llengua vulgar, la sentència llatina que ha servit de tapadora a tants preparatius malintencionats: ‘si vis paum para bellum’ / Nosaltres, com ningú, tenim la fal·lera de participar en la vida d’Europa, d’ésser plenament europeus. Tanmateix, ¿caldrà que ens precipitem en aquest bany de sang, de lepra, de tifus i d’imbecil·litat per merèixer un nom fins ara honorífic? / Afegir-se a la pròxima topada, en la que ni tan sols poden agitar-se els fantasmes brillants que varen enlluernar-nos en 1914 – tots són a les golfes injuriats pel temps i pels homes – fóra un acte de demència. [...] / Tanmateix fóra galdós que una República com l’espanyola, que es declara pacifista en la seva Constitució, anés a ficar-se per vanitat o per ambició a la gola del llop!”¹¹²⁸

A finals d’any, Carles Capdevila seguirà insistint en aquests arguments aprofitant la discussió dels pressupostos de defensa, una ocasió que des de l’establiment de la Constitució estava sempre rodejat de polèmica per l’examen dels límits del pacifisme constitucional. El desenvolupament de la Conferència del Desarmament i l’increment de les tensions internacionals tant a l’Amèrica Llatina (Guerra del Chaco) com a l’Extrem Orient (Invasió japonesa de Manxúria) transformaven en un assumpte encara més delicat aquest debat: “Per la Constitució, la República espanyola és un Estat pacifista; el cap del Govern, però, interpreta aquest pacifisme en el sentit de renegar de qualsevol intent de guerra agressiva, tot disposant-se a una defensa armada prou eficaç, no solament per a repel·lir una agressió, sinó per a evitar que ningú la projecti. [...] La teoria del cap del Govern de la República de fet no és altra que el sofisticat ‘si vis pace’, que tants desastres ha causat al món. [...] / Aquesta qüestió només té dos termes: per la guerra o contra la guerra. El mateix cap del Govern ha reconegut l’existència d’aquestes dues polítiques: la del desarmament i la de la defensa; segons el seu sentir, però, lliurar-se a la política del desarmament equival a arriscar-ho tot en una carta, perquè si la pau universal no es produeix, el país desarmat

---

¹¹²⁸ MYSELF: Davant una Europa suïcida. *La Publicitat*, 20 d’octubre de 1932, p. 1.

viurà sempre sota el perill d'una amenaça perpètua, amenaça que si deixés d'ésser-ho per convertir-se en fets, la pèrdua de l'Estat espanyol seria consumada. / Hem de repetir que així plantegen també la qüestió els països víctimes de les previsions militars. En definitiva, doncs, la política de l'actual Govern de la República és la política de la pau armada [...]. Afanyem-nos a dir que entre els elements que dintre la República són contraris a la política dels armaments hi som tots els catalanistes, perquè el catalanisme ha estat sempre pacifista en el sentit de suprimir els exèrcits. [...] / L'optimisme dels pacifistes no és tan ingenu que creguin que amb la supressió dels exèrcits permanents desapareixerien totes les causes de conflictes internacionals. [...] Cal crear el règim jurídic del món, encarnat en un organisme supraestatal que falli tots els plets amb les armes de la raó i de la justícia; i res més contrari a aquesta concepció que el sofisma de les defenses nacionals, que absorbeixen, sense profit per a ningú i amb perill per a tothom, una part importantíssima de les energies i de la riquesa del país”¹¹²⁹.

D'aquesta manera arribarem a una tercera fase en l'evolució del discurs pacifista durant aquesta etapa republicana. Aquesta estarà condicionada per l'increment evident de la dialèctica feixisme-antifeixisme, en una expressió local del que Peter Brock encunyà a nivell internacional com “*The Great Divide*”: “Two events in the 1930s contributed more than any others toward finally separating pacifism from its temporary allies among League of Nations internationalists and left wing militants: the accession of Hitler to power in 1933 and the outbreak of the Spanish Civil War in 1936. The one raised the challenge of Fascist aggression (together with the menace of antisemitism); the other presented a threat of extinction for all left wing groups in a newly established democracy. Pacifists were forced to reconsider their position. The successive departure of all who now considered that in the last resort war might be justified in repelling expansionist dictatorships, in preserving democracy and social progress against their internal foes, or in maintaining humane values against an upsurge of barbarism, left the pacifist movement much weakened. Its political relevance appeared to have dwindled; by 1940 it had contracted once more within the confines of a quasi-religious sect”¹¹³⁰.

A partir de 1933, la premsa catalana estarà curulla d'advertències sobre les polítiques anti-pacifistes del nazisme alemany: la restricció de les llibertats d'opinió i de premsa, on expressament hi figuren com l'autoritat “ha prohibido en la biblioteca

---

¹¹²⁹ CAPDEVILA, Carles: La defensa armada. *La Publicitat*, 20 de desembre de 1932, p. 1.

¹¹³⁰ BROCK, Peter: *Twentieth-century...* op.cit., p. 130.

municipal la lectura de todas las obras marxistas y pacifistas, especialmente las obras de Trotsky y la novela de Remarque ‘Sin novedad en el frente’¹¹³¹; l’adopció d’aquesta política com a quelcom més general, anunciant-se que es “prohibirá próximamente la difusión de obras pacifistas y marxistas en Alemania”¹¹³²; la declaració de Von Papen segons la qual “la paraula pacifisme ha d’ésser esborrada del vocabulari alemany”¹¹³³; l’arribada d’aquesta repressió a sectors catòlics a través de “una acción general en el Reich contra la liga pacifista de católicos alemanes” que s’encarna en el fet que “la policia ha detenido a varios eclesiásticos que ejercían una acción católica pacifista”¹¹³⁴; la detenció de grups que “se han dedicado durante la noche pasada a fijar carteles de propaganda contra la guerra”¹¹³⁵; etc. De resultes d’aquesta percepció, s’imposarà un sentit creixentment fatalista del futur del pacifisme en l’esdevenidor.

La reflexió intel·lectual al respecte vindrà de l’eloqüent ploma de J. V. Foix, especialment a partir de l’observació del complicat panorama alemany i, per extensió, europeu: “Una publicació literària alemanya, òrgan d’un grup reduït de republicans, demòcrates i pacifistes – això és, d’antiimperialistes i europeistes –, deia en resumir una enquesta recent: ‘Hi ha més heroisme a servir la causa de la pau, que la causa militar?. No és difícil d’estendre l’abast d’aquesta conclusió; és més coratjós l’objector de consciència que el recruta que es presenta a la caserna, d’esma i sense entusiasme; és més valent el que planta cara a les impulsions populars venjatives i sanguinàries (a favor d’un mite imperialista o a la veu de comandament d’un dictador al servei d’una demagògia nacional o social), que el qui es deixa arrossegar per la multitud irreflexiva al primer contacte. / La posició dels pacifistes demòcrates és aquesta: / Contra el fatalisme guerrer, la revolta indòcil de les consciències i dels cors; contra el destí que pretén enrolar-nos secularment sota banderes de color variable, l’audàcia heroica dels qui, en nom d’una unitat superior del gènere humà, desafien llurs botxins. [...] / Tots els esforços de les democràcies nacionals europees han de tendir a eixamplar la noció de Societat. I si [...] allò que exaspera el sentiment patriòtic és el sentiment de submissió a un Estat estranger, el sentiment d’esclavatge, és fàcil convenir en la necessitat de desarticular els Estats opressors amb el fi que totes les pàtries d’Europa, organitzades democràticament, en oblidar llur egoisme local, eixamplin la idea de Pàtria fins als límits de la Societat ideal que les avantguardes del

---

¹¹³¹ Se restringen las libertades de opinión y de prensa. *La Vanguardia*, 5 de febrer de 1933, p. 27.

¹¹³² Libros Prohibidos. *La Vanguardia*, 31 de març de 1933, p. 27.

¹¹³³ Violent discurs antipacifista de von Papen. *La Publicitat*, 16 de maig de 1933, p. 5.

¹¹³⁴ Contra la Liga pacifista de católicos alemanes. *La Vanguardia*, 8 de juliol de 1933, p. 25.

¹¹³⁵ Propaganda comunista. Nuevas detenciones de comunistas. *La Vanguardia*, 30 de juliol de 1933, p. 21.

pacifisme propugnen amb un entusiasme que és dolorós de veure poc compartit. / ‘Pacifisme i europeisme’, heus ací dos mots líders, deia fa poc *Criterion*. ‘Però, ai las! no són mots guerrers’, això és, per a realitzar-ne llur contingut no us heu de bestialitzar al so metàl·lic d’un himne, sinó humanitzar-vos. No desconec aquest heroisme de deixar d’ésser soldat d’aquest o d’aquell escamot brillant per a ésser simplement home. Però és el més pur dels heroismes”¹¹³⁶.

En aquest context, doncs, l’heroi – aquell heroi no guerrer sinó pacifista que s’havia invocat durant anys – havia de plantejar-se si resistiria per sobre de qualsevol situació. En aquest sentit, hem d’assenyalar que la resposta des dels mitjans que havien defensat postures pacifistes fou l’abandonament progressiu d’aquest discurs per centrar-se en l’oposició al feixisme internacional. A nivell domèstic, la prioritat se centrà en les eleccions que havien de celebrar-se el 18 de novembre de 1933. Durant la campanya, el líder de la CEDA, José María Gil Robles es manifestarà clarament contrari al pacifisme constitucional: “¿Qué han traído en política exterior? Una idea de pacifismo democrático ginebrino encarnada en el señor Madariaga y los pactos secretos con la masonería, que sólo sirven para comprometer nuestra neutralidad. (Prolongados aplausos.) Yo he visto que en otros países las revoluciones han creado un ideal de raza, de patria o el ideal de la gran Roma. Pero la revolución española, ¿qué ha traído sino dejarnos un pueblo excéptico, sin fe en sí mismo?”¹¹³⁷ Davant la victòria de la CEDA i l’establiment d’un nou govern conservador, la major preocupació de molts opinadors ja no serà el pacifisme sinó el combat general del que consideraven una clara regressió de les polítiques republicanes.

El resultat fou una societat enormement polaritzada on el pacifisme passa a ser un valor cada cop més escadusser entre els anys 1934 i 1935. Conseqüència d’aquesta radicalització és la renúncia explícita del catòlic Ramón Rucabado, el qual havia fet desaparèixer d’una manera ben reveladora el discurs pacifista de les seves manifestacions. Aquest silenci s’ha d’inscriure en les difícils relacions existents entre els sectors catòlics i els defensors de les polítiques religioses de la Segona República. Com hem vist, la idea pacifista es va identificar fortament amb els valors estatals, la qual cosa el transformava en menys apetible per als interessos de Rucabado. Tot plegat conduirà al punt en què Rucabado considerarà que la carta pacifista era ja completament aliena a la seva jugada. Els seus escrits anteriors, però, l’obligaven a executar un cert joc de mans per sortir indemne de la

---

¹¹³⁶ FOIX, J.V.: Hi ha més heroisme a servir la causa de la pau. *La Publicitat*, 9 de febrer de 1933, p.1.

¹¹³⁷ El mítin de las derechas. Discurso del señor Gil Robles. *La Vanguardia*, 14 de novembre de 1933, p. 24.

prova de la coherència, i aquest arribà en un indret aparentment tan innocu com un reportatge sobre cinema immoral el 4 de maig de 1935, on s'afirmarà de la pel·lícula *Hombres del mañana* del director nord-americà Frank Borzage (1893-1962) que “per poc que un hom conegui la dialèctica revolucionària es veia de seguida, només amb mirar la literatura d'anuncis i les fotos, que es tractava d'un film pacifista, és a dir revolucionari, perquè ésser pacifista és una cosa molt diferent d'ésser pacífic. Els cristians hem d'ésser pacífics però no pacifistes. Nota característica del pacifisme és l'antipatriotisme i l'antimilitarisme, tendències que catòlicament no es poden compartir ni propagar. En resum, una pel·lícula antieducadora”¹¹³⁸.

Des d'altres sectors no identificats amb la Segona República com és el món anarquista, cal dir que durant tot aquest període van combinar les estratègies insurreccionals amb la reivindicació d'idees properes al pacifisme com l'Humanitarisme¹¹³⁹ de l'escriptor i activista Eugen Relgis (1895-1987). Un exemple són les pàgines de *La Revista Blanca* (1898-1905; 1923-1936), que en aquests anys publicava recurrentment les entrevistes de Relgis a diverses veus amb opinió sobre el pacifisme¹¹⁴⁰, o l'anàlisi que ell mateix farà del que anomena pacifisme científic¹¹⁴¹ fonamentat en obres com les del professor Georg Friederich Nicolai (1874-1964)¹¹⁴² o Raphael Dubois (1849-1929)¹¹⁴³, sense oblidar la reproducció d'articles de l'objector de consciència belga Hem Day (1902-1969)¹¹⁴⁴. Malgrat això, l'any 1936 s'hi detecta un cert to de retirada quan s'afirma que “hay Estados que hacen protestas de democracia y de paz cuando el espíritu encubierto que realmente tienen es adverso a aquella paz”¹¹⁴⁵.

---

¹¹³⁸ RUCABADO, Ramón: Imatges i doctrines. *Catalunya Social*, núm. 709, 4 de maig de 1935, p. 277.

¹¹³⁹ Eugen Relgis vincularà particularment pacifisme i col·laboració entre intel·lectuals en obres com: RELGIS, Eugen: *La Internacional pacifista: con una carta y un mensaje de Romain Rolland* [1929]. València: Biblioteca de Estudios, 1932.

¹¹⁴⁰ Conversarà sobre aquesta qüestió entre 1931 i 1934 amb personatges com l'historiador Max Nettlau (1865-1944), el novel·lista Andreas Latzko (1876-1943), l'escriptor Stefan Zweig (1881-1942), el filòsof Han Ryner (1861-1938), el novel·lista Heinrich Mann (1871-1950), el tolstoïa Pablo Birukhoff, l'activista pacifista Barthélemy de Ligt (1883-1938), el metge Raphael Dubois (1849-1929), el polític Karl Kautsky (1854-1938), etc.

¹¹⁴¹ RELGIS, E.: Las avanzadas del pacifismo científico. El profesor Rafael Dubois. *La Revista Blanca*, núm. 234, 15 de febrer de 1933, p. 550.

¹¹⁴² NICOLAI, Georg Friedrich: *Biología de la guerra* [1918]. Santiago de Chile: Ercilla, 1937.

¹¹⁴³ DUBOIS, Raphael: *Letres sur le pacifisme scientifique et l'anticinèse*. Paris: André Delpeuch Editeur, 1927.

¹¹⁴⁴ Resulta d'especial interès pel radicalisme del pacifisme que hi expressa davant la deserció d'Einstein: DAY, Hem: Adiós a Einstein. *La Revista Blanca*, núm. 250, 15 d'octubre de 1933, p. 301.

¹¹⁴⁵ El derrotismo revolucionario. *La Revista*, núm. 372, 6 de març de 1936, p. 190.

A nivell de política internacional s'assenyalava la “decadència del pacifismo”¹¹⁴⁶, i la impotència de la Societat de Nacions davant la invasió italiana d'Abissínia (1935-1936) acabava de mostrar a les clares que les polítiques guerreres i militaristes s'imposaven, malgrat que aquests processos fossin lamentats per algunes veus cada cop més aïllades com Josep Escofet¹¹⁴⁷. Així, juliol de 1936 arribarà en mig d'unes grans tensions que només eren atenuades pels preparatius de “La setmana contra la guerra”, explicats de la següent manera a *La Humanitat*: “Prosegueix amb gran entusiasme els treballs d'organització de la Setmana contra la Guerra, que es celebrarà els dies del 12 al 19 del corrent mes. / El Comitè organitzador s'ocupa en el desplaçament de grans figures del pacifisme, les quals col·laboraran junt a la nodrida representació d'entusiastes lliurats a la causa del pacifisme. / L'extens programa de la Setmana contra la Guerra, que abarcarà una sèrie d'importants actes de la major ressonància, serà publicat en breu per a coneixement de tots, ja que dits actes seran radiats a tot el món”¹¹⁴⁸. Ironies del destí, el cop d'Estat militar trencaria completament aquesta iniciativa, com provocaria el sacsejament de moltes consciències. Així, la intel·lectualitat catalanista que havia defensat sovint el pacifisme liberal-democràtic propi de la Constitució del 1931 es veu empès a altres postures per les circumstàncies. La figura que ens deixa un testimoni més clar d'aquests fets és la del periodista i polític Antoni Rovira i Virgili (1882-1949).

Rovira i Virgili publicava a *La Humanitat* el 17 d'abril de 1936 un article el qual ell definia el que anomenava “el pacifisme interior”: “Ve a representar l'aplicació dels mètodes del pacifisme internacional a la vida dels pobles. La guerra civil és al capdavant una guerra, amb tots els perills i tots els dolors de les guerres humanes. I és una contradicció l'ésser pacifista en el terreny exterior i bel·licista en el terreny interior. / La guerra civil – en forma de revolta des de l'oposició, i en forma de repressió des del poder – només és lícita quan es tracta de defensar la llibertat trepitjada o l'ordre legítim amenaçat. Sota un règim veritablement democràtic, l'apel·lació a la violència és tan vituperable com una guerra imperialista d'invasió o d'opressió”¹¹⁴⁹. Rovira i Virgili s'avança a l'esclat de la guerra, però aquestes paraules ja situen la violència contra el feixisme sota la cobertura d'una legítima defensa de la democràcia. En aquest sentit, Rovira i Virgili plantejarà en diversos articles

---

¹¹⁴⁶ Decadència del pacifismo. *La Vanguardia*, 31 d'octubre de 1934, p. 26.

¹¹⁴⁷ Alguns exemples són: ESCOFET, José: La paz y la guerra. *La Vanguardia*, 28 de març de 1935, p. 7.; ESCOFET, José: El gran espectáculo. *La Vanguardia*, 17 d'agost de 1935, p. 3; ESCOFET, José: El contrabando de armas. *La Vanguardia*, 12 d'octubre de 1935, p. 5; ESCOFET, José: Sueños de paz. *La Vanguardia*, 19 de desembre de 1935, p. 7.

¹¹⁴⁸ La setmana contra la guerra. *La Humanitat*, 5 de juliol de 1936, p. 3.

¹¹⁴⁹ ROVIRA I VIRGILI, Antoni: El pacifisme interior. *La Humanitat*, 17 d'abril de 1936, p. 8.

durant l'any 1936 la inoportunitat del pacifisme en aquell context, ja que la no intervenció, l'escollir no involucrar-se en la guerra és facilitar el creixement del feixisme. El 23 de setembre afirmarà: “Si homes enèrgics i previsors no ho aturen, hi haurà el perill que les democràcies del món, i sobretot les d'Europa, vagin adoptant cada vegada més una actitud humil davant les autocràcies ensuperbides. [...] / L'actitud de les democràcies, funesta en el camp internacional, ho és també – i potser encara més – en el camp interior”¹¹⁵⁰. I només dos dies després, denunciarà el hieratisme de les potències democràtiques amagades rera “una suïcida política exterior vestida de càndid pacifisme”¹¹⁵¹.

Aquesta acusació de candidesa i covardia també serà promoguda per *La Humanitat* a tot aquell que no contribuís en la defensa de la República a nivell intern. Aquest argument contrari al pacifisme d'alguns joves es dirigirà de manera evidentíssima a través d'una narració de Ferran Cubeles a la secció “Joventut!”, on es reproduceix el diàleg entre dos joves nuvis: “ – T’esperava, Lluïsa. Sabia que vindries. Sabia que ‘allò’ era només un rampell fugisser i que passaria tan aviat com el bon sentit tornés a entrar d’on mai no hauria d’haver sortit. / - T’equivoques, Gustau. Torno amb el mateix pensament que fou la causa de la nostra separació i amb aquell entusiasme de sempre. / El minyó anava a parlar, però es contení. No podia avenir-se a la idea que la seva promesa el volgués fer anar a la guerra. / - He tornat – féu ella – per a pregar-te novament, i mirar si et puc convèncer. / - Ja saps que perds el temps, Lluïsa. T’ho he dit moltes vegades. Jo no aniré a la guerra. La meva dignitat d’home no m’ho permet. Avorreixo la guerra. / Ací tens la meva executòria: neta i brillant, humana, noble, digna. Des que tinc ús de raó, sóc pacifista; odio l’exèrcit i el material bèl·lic. Encara no he perdut l’esperança d’ésser un dels homes que en un dia no llunyà emprendre la croada redemptora d’anar caserna per caserna i Acadèmia militar per Acadèmia militar ruixant amb benzina les parets envilides pel despotisme i calar-hi foc. Ah, si sabessis amb quina fruïció espero aquest dia! / - Saps prou, Gustau, que abans d’esclatar aquesta guerra, els nostres sentiments coincidien. Saps que jo també he estat pacifista tota la vida, i malgrat la paradoxa de les meves paraules ho sóc encara, i ho seré. Saps que, igual que tu, odio els exèrcits i la guerra. I, no obstant... No obstant, Gustau, si jo fos home, hauria agafat el fusell i estaria al front lluitant, matant, morint... I hi seria precisament per a salvar els postulats que tu defenses, puix que en aquesta guerra s’hi juga tot això: la llibertat humana, la dignitat i l’esdevenidor dels nostres fills. [...] / S’acomiadaren. Aquella nit,

---

¹¹⁵⁰ ROVIRA I VIRGILI, Antoni: Han d’humiliar-se les democràcies? *La Humanitat*, 23 de setembre de 1936, p. 1.

¹¹⁵¹ ROVIRA I VIRGILI, Antoni: La nomenclatura política. *La Humanitat*, 25 de setembre de 1936, p. 1.

Gustau no pogué acluclar els ulls. S'alçà de bon matí i sense esperar el retorn de Lluïsa anà a allistar-se a l'exèrcit de la llibertat. Per Catalunya. Per damunt de tot pacifisme, hi ha Catalunya! A les armes, doncs"¹¹⁵². Veritablement, es tracta de la pròpia història de Lisístrata – abans esmentada – aplicada en sentit contrari.

Quedant clara la transformació del catalanisme d'esquerres que propugnava un discurs pacifista, ara caldria veure què passà amb d'altres pacifistes propers als sectors conservadors. En aquest punt, esmentarem breument dues tries diferents. La primera, més habitual, és el de la presa de posició per un dels bàndols. És el cas de Joan Estelrich, el qual a partir de 1932 s'havia allunyat progressivament del seu interès per la política de minories de la SDN primant l'esforç per ampliar la capacitat d'influència del catalanisme conservador dins de la Segona República¹¹⁵³, tot i conservar un cert interès per altres temes relacionats amb el pacifisme i el desarmament, tal i com es pot observar en la seva obra *Al servei dels ideals* (1934) i en el seu pròleg a *Cómo sería una nueva guerra* (1934)¹¹⁵⁴, volum impulsat per la Unió Interparlamentària¹¹⁵⁵. Arribada la guerra, però, el seu conservadorisme i la seva militància catòlica el transformarien en un propagandista del franquisme des de l'Oficina de Propaganda nacionalista de París¹¹⁵⁶, promovent llibrets com *La persécution religieuse en Espagne* (1937).

Des d'una perspectiva catalanista i catòlica, però amb una actitud sensiblement oposada, assenyalarem la figura de Joan Baptista Roca i Caball (1898-1976), advocat i polític catòlic que formà part del grup fundador d'Unió Democràtica de Catalunya l'any 1931. En esclatar el conflicte civil, i després d'una estada de diversos dies a la Comissaria General d'Ordre Públic de Barcelona¹¹⁵⁷, marxarà a França amb tota la seva família. Allà es posarà en contacte el febrer de 1937 amb el catedràtic de Dret de la Universitat d'Oviedo Alfredo Mendizábal per crear a l'exili el *Comité Espagnol pour la Paix Civile*, el qual impulsaria la creació de comitès anàlegs a França, Anglaterra, Suïssa i Argentina¹¹⁵⁸. Amb Mendizábal

---

¹¹⁵² CUBELES, Ferran: El nom de Catalunya. *La Humanitat*, 20 de juny de 1937, p. 7.

¹¹⁵³ NÚÑEZ SEIXAS, Xosé Manoel: *Intenacionalitzant...* op.cit., p. 220

¹¹⁵⁴ ESTELRICH, Joan: *Al servei dels ideals*. Barcelona: Llibreria Catalonia, 1934.

¹¹⁵⁵ UNIÓN INTERPARLAMENTARIA: *Cómo sería una nueva guerra*. Barcelona: Montaner y Simón, 1934.

¹¹⁵⁶ Veure: MASSOT I MUNTANER, Josep: *Tres escriptors davant la Guerra Civil: Georges Bernanos – Joan Estelrich – Llorenç Villalonga*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998; MASSOT I MUNTANER, Josep: *Joan Estelrich i la guerra civil*. Estudis de llengua i literatura catalanes, núm. 22, 1991, pp. 235-276.

¹¹⁵⁷ CAMPS, Ferran; MONCLÚS, Joaquim: *Joan Baptista Roca i Caball (1898-1976). Impulsor de la pau civil*. Barcelona: Proa, 1998, pp. 78-79.

¹¹⁵⁸ També es realitzarien intents amb menys fortuna a Bèlgica i Estats Units. Veure: MENDIZÁBAL VILLALBA, Alfredo: *Los orígenes de una tragedia. La política española desde 1923 hasta 1936*. Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2012, pp. XLII-XLIV.

com a President i Roca i Caball com a Secretari, el grup creà un portaveu amb el nom de *La Paix Civile. Bulletin mensuel du Comité Espagnol pour la Paix Civile* (1937-1939). Aquest funcionà com a amplificador dels seus objectius, que seran manifestats en el seu primer número a través d'un manifest de caràcter pacifista: “La Paix civile ! Voilà notre devise. Elle est tout le contraire de la guerre civile. Mais elle n'est pas non plus une notion négative de pure absence de guerre. La paix que nous prônons se base sur la justice. C'est une paix positive, dont les valeurs s'opposent aux négations de la guerres. Et elles s'y opposent par de claires affirmations constructives. / Nous voulons que l'esprit de justice et de vérité, en même temps que l'esprit de paix, oriente notre action, dont les campagnes seront dirigées contre la haine entre les classes, entre les peuples et entre les fils de l'Espagne. / Nous dénoncerons tous les extrémistes, de droite ou de gauche, les soi-disant mystiques de violence (impérialiste ou prolétariste), les tendances dictatoriales ; l'esprit de domination et d'oppression de certains peuples sur d'autres peuples, leurs frères, ou de certains hommes sur d'autres hommes ; l' 'absorptionisme' qui veut s'imposer par la force ; le militarisme et le 'milicianisme', le fascisme et le bolchevisme, les tendances totalitaires et les tendances anarchiques. / Nous soutiendrons le droit des citoyens et des peuples d'Espagne d'orienter leur destin à la recherche d'une communauté plus parfaite que dans le passé ; l'intégrité territoriale du pays et la sauvegarde de sa souveraineté ; l'organisation de l'État avec d'efficaces garanties des libertés essentielles de la personne humaine et des groupes sociaux ; le droit des minorités ; le régime des autonomies établi d'un commun accord ; la coopération internationale, en vue de finir la guerre et d'organiser juridiquement la paix ; la justice sociale ; l'indépendance du spirituel en évitant toute confusion du religieux et du temporel ; la liberté dûment garantie de la conscience et du culte public. / En face des solutions de haine (écrasement, anéantissement, extermination), nous souhaitons ardemment de vraies solutions civiles, c'est-à-dire non guerrières”¹¹⁵⁹.

A més d'aquest nucli impulsor, en els marges també hi figuraven altres catalans com l'advocat Carles Eugeni Mascarenyes (1911-1968) – circumstancialment, ja que a finals de 1937 evolucionà cap al recolzament del bàndol republicà –, el teòleg Carles Cardó (1884-1959) i el filòleg Ramon Sugranyes de Franch (1911-2011). Tots plegats configuraren el que s'ha anomenat *la tercera Catalunya*¹¹⁶⁰, la de l'alternativa als dos bàndols contendents, seguint l'expressió emprada a Espanya per l'hispanista Paul Preston en la seva obra *Las tres Españas*

¹¹⁵⁹ Notre Déclaration. *La Paix Civile*, núm. 1, desembre de 1937, p. 1.

¹¹⁶⁰ GIRÓ I PARIS, Jordi (ed.): *Dos homes de pau en temps de guerra. Epistolari Carles Cardó – Ramon Sugranyes (1936-1942)*. Barcelona: Editorial Claret, 2001; GONZÁLEZ I VILALTA, Arnau: *La tercera Catalunya (1936-1940)*. Barcelona: Edicions de 1984, 2013.

*del 36*¹¹⁶¹. En realitat, aquesta tercera Catalunya no fou res més que l'expressió dels darrers estertors d'una Catalunya pacifista el somni de la qual havia estat avortat traumàticament.

---

¹¹⁶¹ PRESTON, Paul: *Las tres Españas del 36. Una visión radicalmente distinta y original de la compleja trama de la guerra civil española*. Barcelona: Plaza & Janés, 1998.

CONCLUSIONS

Arribats ja al punt i final de la present tesi, és el moment de reconsiderar si s'han cobert els objectius plantejats en la introducció, així com de verificar les hipòtesis generals que havíem avançat. Abans d'arribar a una conclusió general, però, ens remetrem novament a l'argumentació dels diversos capítols amb la voluntat d'establir unes conclusions parcials que desemboquin en l'articulació d'una visió global com a colofó de la present recerca.

Invocàvem a l'inici del treball la necessitat d'unes precisions conceptuals. Aquesta forta conveniència ha partit de les implicacions relatives a l'estudi del discurs i la importància de dominar el llenguatge com a font d'informació per a la comprensió de l'esperit d'una època. És per això que la definició del pacifisme ha adquirit una rellevància cabdal per a nosaltres. En aquest sentit, cal considerar que aquest mot va ser inventat al voltant de l'any 1901 per part d'Émile Arnaud (1864-1921), president de la *Ligue International de la Paix et de la Liberté* entre 1891 i 1921, per tal de descriure la doctrina i el programa dels opositors contraris a la guerra. La proposta va ser adoptada de forma àmplia pels propis partidaris de la pau i es va estendre entre el vocabulari polític i intel·lectual en els següents anys, emprant-se al llarg d'Europa i, més concretament, a Catalunya.

Tal i com hem constatat, la comprensió d'aquest concepte ha seguit des de llavors, tot i que amb diferents matisos, el camí d'assenyalar la guerra com el gran enemic a combatre i la raó de ser del pacifisme. Seguint aquesta línia interpretativa, hem conclòs que el pacifisme és la ideologia que planteja una oposició, sigui total o parcial, a l'ús de la guerra per resoldre conflictes entre Estats. Aquesta definició de caire generalista té la virtut – en part per aquesta mateixa amplitud – de resultar viable i operativa en l'àmbit de l'anàlisi històrica, on no ens movem únicament en el món de les idees, sinó en terrenys pràctics d'alta variabilitat combinatòria en funció de les sensibilitats morals i comportaments reals dels individus. Cal considerar que la conducta i opinions de les persones no solen ser en absolut lineals al llarg de la seva vida i, per tant, tampoc trobarem sempre una inequívoca vocació de renúncia a la guerra i/o a la violència al llarg de les seves trajectòries. Així, fins i tot alguns dels personatges històricament més vinculats i compromesos amb el pacifisme

registren en les seves biografies moments en què abandonen circumstancialment aquest convenciment per raons conjunturals que apel·len directament a principis morals que consideren superiors o que s'han de salvaguardar fins i tot emprant la guerra. Aquest és el cas de referents poc dubtosos com Liev Tolstoi (1828-1910), Mohandas Gandhi (1869-1948) i Albert Einstein (1879-1955).

En tot cas, hem reconegut que la complexitat inherent en la categorització del pacifista ha portat una certa confusió, fins i tot en part de la historiografia. És per aquesta raó que es van encunyar les variants, utilíssimes, de pacifisme absolut i pacifisme relatiu. La primera ve a definir el pacifisme que renuncia a la violència de forma total i en qualsevol circumstància, sigui protagonitzada per Estats o per qualsevol altre agent social. En canvi, el pacifisme relatiu engloba aquelles persones i moviments que mostren una oposició a la guerra sòlida i consolidada en el temps, però que admeten certes excepcions a la seva condemna en virtut d'algun context especial que ho justifiqui prou. Parlariem, per tant, d'una forma de pacifisme que accepta violències puntuals entre Estats, violències revolucionàries, etc., sempre que es mantingui com a horitzó el retorn a una societat i sistema d'Estats pacificat. Aquesta divisió, que compartim, està plenament consolidada en la historiografia especialitzada i és la que hem emprat al llarg del nostre estudi.

Tot i que el pacifisme com a mot apareix, com acabem de veure, a inicis del segle XX, l'esperit del que representa té unes arrels enormement longeves. El seu rastre arriba a l'antiguitat i pren una forma més propera a les seves preocupacions contemporànies al llarg de l'Edat Moderna. Serà però, durant el segle XIX quan es conformin les corrents i tradicions que operaran dins del pacifisme en la cronologia que hem treballat al llarg de la tesi. En aquest sentit, hem partit del paper fonamental de les Guerres Napoleòniques (1803-1815) com a catalitzador d'una oposició a la guerra que aflorarà en forma de pacifisme orgànic a partir de 1815 – creació de la *New York Peace Society* – al món anglosaxó. A partir d'aquest punt de partença, hem parlat d'una sèrie de moviments per la pau que responien a la lògica de tres tradicions que, malgrat ser fàcilment identificables, podien en ocasions col·laborar i compartir arguments. Aquestes tradicions pròpies del segle XIX són:

- El pacifisme liberal-democràtic, hereu dels projectes il·lustrats de pau perpètua, defensava una perspectiva federalista universal que portaria a la resolució dels conflictes entre els Estats. Els arguments per tal de justificar aquesta evolució, més enllà de la denúncia de les conseqüències humanes de la guerra, estaven en relació

amb l'utilitarisme i una certa lògica de la rendibilitat. Així, considerava que els conflictes bèl·lics eren ruïnosa des del punt de vista material i que, a la llarga haurien de desaparèixer com a fruit del progrés econòmic que conduïa la societat internacional a l'adopció d'una major interdependència en virtut de l'extensió del lliurecanvisme. Seria d'aquesta manera com s'imposaria la necessitat d'arribar a acords preventius donant lloc al reforç de la figura de l'arbitratge i projectes com el de la Cort Permanent d'Arbitratge de La Haia (1899). Dins d'aquesta tradició destacava la tasca duta a terme per la *Ligue Internationale de la Paix et de la Liberté* (LIPL) creada l'any 1867.

- El pacifisme obrer, en un primer moment deutor del propi pacifisme liberal-democràtic, però que es va anar matisant a partir de mitjans de segle XIX, especialment al voltant de la Guerra de Crimea (1853-1856). Els seus arguments inicials giraven al voltant de les conseqüències humanes de la guerra, les quals serien superades per la solidaritat, la col·laboració entre Estats, el progrés econòmic a partir del treball, etc., arribant a proposar com a mètode de resistència a la guerra la pròpia desobediència civil. L'aparició del marxisme i, sobretot, de l'anarquisme, van afegir nous impulsos i matisos al pacifisme obrer, com per exemple el reforç del seu antiestatisme i antipatriotisme, i la proposta de la vaga general revolucionària com a forma d'evitar o aturar les guerres. Aquesta darrera consideració, doncs, va situar gran part dels pacifistes obrers en una tendència de pacifisme relatiu, ja que admetien diverses formes de violència social transitòria com un mal menor necessari per tal d'eliminar les guerres.
- El pacifisme religiós, segurament el que podríem considerar de més llarga trajectòria històrica, però que en aquest cas adquiria una forma adequada al seu temps. Les diferències de matis en aquest cas són grans en funció de la confessió religiosa concreta que s'examini. En aquest cas, pel que fa al món cristià – majoritari a l'àmbit europeu en què s'inscriu Catalunya – la major radicalitat en l'oposició a la guerra se situa al voltant d'algunes esglésies d'origen protestant com els mennonites, els quàquers, els molokans, els doukhobors, etc. on predominava l'actitud de rebuig i resistència a qualsevol tasca militar. D'altra banda, trobem els catòlics que demostraven una actitud molt més dubitativa i lligada als interessos de la seva jerarquia. En els moments de major sensibilitat pacifista – especialment les dues darreres dècades del segle – els seus arguments van estar vinculats amb la

prohibició de matar i els funestos resultats de les guerres, alhora que es començaven a considerar amb simpatia les propostes arbitrals.

A partir del coneixement d'aquestes tres tradicions, hem considerat que és necessari observar si existeix una transferència directa a Catalunya d'aquest fenomen ben present a la resta d'Europa. La conclusió que n'hem extret és que existeix una palpable debilitat del pacifisme orgànic a Catalunya entre 1868 i 1904, cosa que al seu torn també dificulta l'extensió i consolidació d'un discurs pacifista. Per tant, s'ha de considerar que els ritmes d'introducció del pacifisme a Catalunya són diferents als descrits a nivell internacional, cosa que es pot explicar parcialment per la seva condició de potència de segona fila, allunyada dels grans problemes de la diplomàcia internacional. Això no vol dir, però, que no existís un cert pacifisme inorgànic, és a dir, la presència de discursos contraris a la guerra que es van anar transmetent a través de canals que no eren estrictament els d'organitzacions pacifistes. La seva existència feia necessària, doncs, una explicació plausible de quins eren els canals pels quals el discurs pacifista penetrà a Catalunya fins que es va fer definitivament sòlid en la primera dècada del segle XX. Segons hem comprovat, en aquest camí juga un paper fonamental la via pedagògica, especialment al voltant de diverses corrents que pretenien una renovació del panorama educatiu català, com és el cas del krausisme i l'extensió de la seva Institución Libre de Enseñanza o de les d'inspiració laica i anarquitzant amb l'Escola Moderna com a referent. En una altra via – de vegades comunicant amb la de la pedagogia – també hem de considerar el paper de la maçoneria i el lliurepensament com a moviments afins a la promoció d'idees pacifistes.

Precisament serà de cercles propers a aquesta darrera sensibilitat d'on va sorgir una primera iniciativa en el sentit de connectar d'una manera més estable amb un pacifisme més organitzat, a l'estil d'altres països. Aquest primer episodi fou el míting pacifista del Teatre Novedades de Barcelona l'abril de 1889, que va conduir a la creació dos mesos després de la Liga Internacional de la Paz y la Fraternidad de los Pueblos (LIPFP). L'organització, presidida per Rossend Arús (1845-1891) i amb una junta repleta de maçons, lliurepensadors, anarquistes i espiritistes, va tenir el valor d'inaugurar una etapa que hem interpretat com la gestació del pacifisme a Catalunya. Aquest exemple aïllat i efímer va tenir el valor d'obrir un debat que partia de cercles maçònics però que poc a poc el transcendiria per alimentar-se de la crisi del sistema de la Restauració borbònica i de la creixent impopularitat de la Guerra de Cuba (1895-1898). Així doncs, entre l'ambient

regeneracionista que protagonitzava aquest tombant del segle hem pogut identificar clars elements de crítica a les solucions militaristes que anaven penetrant fortament la societat catalana. Com a conseqüència, diverses forces polítiques amb presència a Catalunya van anar adoptant aquest tarannà crític amb la guerra. Aquest fou el cas d'un catalanisme polític progressivament més desafecte al conflicte cubà fins arribar al Manifest de la Unió Catalanista en favor de la pau (1898). També ho va ser de part del republicanisme, on sobresortí la figura extremament crítica de Francesc Pi i Margall, el qual es mostrà especialment mordaç en el seu discurs respecte les conseqüències de la guerra sobre les classes populars. I en una línia també sensible amb el proletariat hem situat anarquistes i socialistes, que denunciaven recurrentment els interessos econòmics burgesos que consideraven amagats darrera de la disputa cubana.

La gestació va tenir una segona fase amb dos nous esdeveniments destacats en el camí d'una major presència del pacifisme orgànic. La primera va ser la creació l'any 1904 d'una sucursal de la *Ligue Internationale de la Paix et de la Liberté* (LIPL) a Barcelona, organització que seria reconeguda a nivell internacional per la *Liste des organes du mouvement pacifique* publicada pel *Bureau International de la Paix* (BIP). Per tant, es tractava d'una connexió real encara que potser modesta amb el pacifisme internacional. El segon esdeveniment arribà un any després, moment en què se suma una altra organització que també apareix al llistat del BIP, la *Société de la Paix Universelle de l'Evolution*, dirigida per l'espiritista Manuel Navarro Murillo. Aquest, a més, es transformà en un prolífic divulgador del pacifisme amb la publicació de fins a nou llibrets sobre aquesta temàtica entre 1906 i 1918. Tot i així, però, no podem dir que Navarro Murillo fos l'únic responsable de l'aparició d'obres sobre el pacifisme en aquests anys, ja que no podem passar per alt en l'àmbit educatiu la *Cartilla Pacifista* del maçó Fernando Lozano (1844-1935), també conegut com amb el pseudònim de Demófilo.

Si haguéssim de descriure aquest tortuós procés en forma d'una imatge més gràfica i entenedora, podríem establir que totes aquestes aportacions a l'extensió d'idees pacifistes a Catalunya durant el segle XIX i principis del XX actuaven d'alguna manera com el propi naixement d'un riu. Seguint aquesta metàfora, observariem la Institución Libre de Enseñanza, l'Escola Moderna, el míting del Teatre Novedades, el proselitisme de la maçoneria, l'interès de Navarro Murillo, etc. com la llarga i lenta pluja que cau sobre un terreny pedregós i agrest, que llisca en forma de raigs d'aigua a través dels rocs i que hom

tindria la temptació de considerar per separat com a força irrelevantes. Aquests rajolins simplement transcorren una petita distància per a perdre's definitivament. Però aquest fenomen és només allò que veiem a simple vista. En realitat, aquesta aigua s'ha anat filtrant, omplint un petit torrent subterrani de major entitat, a punt de ser digne de configurar un incipient riu. Ens trobem, doncs, a les seves fonts, és a dir, al precís instant en què l'aigua passa a condensar-se per a ser considerada un fenomen geogràfic, físicament perceptible, situat en el mapa i amb un recorregut conjunt i propi, sense importar quants salts d'aigua, quants meandres i quines variacions del cabal puguin trobar pel camí: és un riu. És l'inici del riu pacifista a Catalunya.

Però, com sabem, no totes les fonts dels rius brollen plàcidament, ni tan sols de manera unida. Aquest va ser el cas del pacifisme a Catalunya. La seva aparició en superfície es va produir a través de diversos brolladors que expulsaven l'aigua de forma força violenta i amb trajectòries diverses. Només la distància, el pas del temps i la mansuetud del terreny van fer que s'anessin calmant les aigües, però aquesta presentació en societat inicial va ser indiscutiblement força abrupta. En el títol del seu respectiu capítol l'havíem definit com un dolorós part que acaba amb el període de gestació, metàfora que vindria a ser perfectament homologable. Estem parlant, en definitiva, dels esdeveniments de juliol de 1909 coneguts com la Setmana Tràgica. En aquest sentit, hem pogut comprovar al llarg del treball com aquest esdeveniment no havia estat considerat plenament per la historiografia com el resultat d'unes reivindicacions de caràcter pacifista. En part és precisament la violència amb què brollà l'aigua el que no havia permès veure-hi el riu. Així, si considerem les causes de la Setmana Tràgica a partir de les precisions conceptuals delimitades a inicis de la tesi, podrem comprovar que en la seva gènesi es distingeix de manera inequívoca l'oposició a la guerra. Per tant, que els mitjans per assolir-la fossin violents no ens hauria d'apartar de la necessitat de categoritzar-la com a pacifista.

En aquest sentit, fixant la mirada en els promotors de la protesta contra la Guerra del Marroc (1909), hem comprovat que tot parteix de diversos grups (republicans solidaris, lerrouxistes, socialistes i anarquistes) que es disputaven l'hegemonia política entre les classes populars a través de la instrumentalització del rebuig a la guerra. Aquesta postura d'aversion respecte als conflictes bèl·lics ha estat formulada en aquest treball considerant-la sota l'etiqueta d'*idea de consens moral*, fent una reinterpretació de caràcter cultural de la idea thompsoniana de l'*economia "moral" de la multitud*. Així, creiem que en la Setmana Tràgica

existia un consens legitimador de la protesta – no de caràcter econòmic sinó etico-polític – que va funcionar com a aglutinador d'una part de la població que s'havia convençut de la inconveniència de la guerra i del desprestigi de la figura de l'heroi militar després de la Guerra de Cuba (1895-1898). Considerant aquest *background*, els portaveus escrits de les forces polítiques esmentades – és a dir, *El Progreso. Diario autonomista de Unión Republicana* (1906-1933), *El Poble Català* (1904-1918) i *La Internacional* (1908-1909) – van iniciar una sèrie de campanyes per tal d'assolir el doble objectiu de protestar contra la lleva de tropes per a la guerra colonial i alhora guanyar adeptes per les seves respectives causes. Sobre la naturalesa global del discurs emprat, aquest es pot situar amb comoditat dins d'un pacifisme relatiu de tradició obrera, per la qual cosa no serà estrany trobar-hi un llenguatge revolucionari que convidava a la vaga – eventualment violenta – com a mitjà per acabar amb la guerra. Aquesta categorització ha resultat a més reforçada per dues figures tan allunyades de la protesta com Enric Prat de la Riba (1870-1917) i Francesc Cambó (1876-1949), els quals van emprar el mot pacifista com a part de la seva descripció dels fets, mesos després a les pàgines de *La Veu de Catalunya* (1899-1937).

La Setmana Tràgica va implicar una irrupció abrupta i espectacular de l'oposició a la guerra a Catalunya. Aquesta enorme visibilitat va marcar profundament la memòria col·lectiva dels catalans, de la mateixa manera que podria haver repercutit en una certa visió simplista del pacifisme, lligant-lo únicament al patrimoni de l'esquerra revolucionària. Això darrer, però, no es va produir. El caràcter transversal propi del pacifisme internacional també va acabar contagiant Catalunya anys després, en el context de la Primera Guerra Mundial (1914-1918). Malgrat no tractar-se d'un conflicte que impliqués directament Espanya, les grans dimensions del conflicte van acabar provocant enormes debats entre els partidaris de cadascun dels bàndols, apareixent la pugna entre aliadòfils i germanòfils. En aquesta disputa es va acabar produint una implicació extraordinària de la intel·lectualitat, un grup creixentment influent en el context de les societats de masses i que durant la Gran Guerra va abandonar definitivament el seu rol neutral per abraçar les passions polítiques en un acte que Julien Benda denuncià el 1927 com la *trahison des clercs*. A Catalunya existí una gran part de la intel·lectualitat que abraçà la defensa d'un o altre grup, però també hem demostrat que n'hi va haver que es van mantenir neutrals des d'una perspectiva pacifista.

Entre els grups polítics i intel·lectuals que considerem que van mantenir una postura pacifista davant la Primera Guerra Mundial trobarem exemples de discursos que,

en aquesta ocasió, obren el ventall de les tres tradicions pacifistes que hem definit anteriorment i que també actuen durant aquests anys a Europa. Per tant, hem considerat que els intel·lectuals que articulen les objeccions a la Gran Guerra en el context català són realment els que acabaran de sincronitzar definitivament les preocupacions del pacifisme català amb la dinàmica europea. Entre aquests van destacar una nova generació de dirigents polítics i intel·lectuals que s'identificaven amb el Noucentisme, els quals van obrir el camí a un discurs pacifista encapçalat per la figura de referència d'Eugeni d'Ors (1881-1954). Xènius havia desenvolupat a través de les seves glosses publicades a *La Veu de Catalunya* (1899-1937) entre 1914 i 1915 i recollides en l'obra *Lletres a Tina*, una visió de la Gran Guerra com a guerra civil entre els europeus. Així, a través d'aquesta postura de rebuig a la contesa bèl·lica, D'Ors va aglutinar un grup d'intel·lectuals que subscriurien el 27 de novembre de 1914 el *Manifest del Comitè d'Amics de la Unitat Moral d'Europa*. Aquesta projecció pública el va anar posant en relació amb els circuits pacifistes europeus i, molt especialment, amb l'escriptor francès Romain Rolland (1866-1944). D'aquesta manera, es va anar enfortint la crítica a la guerra de Xènius, però també, en paral·lel, de molts dels noucentistes que el rodejaven, els quals anirien bastint un discurs pacifista relatiu liberal-democràtic que desembocà en la creació d'un òrgan escrit: *Els Amics d'Europa* (1915-1919). Al marge de la iniciativa d'orsiana, però, hem ressaltat per la seva entitat pròpia l'aportació d'alguns altres personatges que alhora que col·laboraven amb el Pantarca difonien el pacifisme per unes vies paral·leles. Aquest fou el cas de Carme Karr a *Feminal* (1907-1917) i al Comitè femení pacifista de Catalunya, així com de les trajectòries més properes a un pacifisme obrer de Rafael Campalans (1887-1933) i Andreu Nin (1892-1937).

També hem hagut de parlar d'una nova generació de dirigents quan hem analitzat la postura contrària a la Gran Guerra que s'identificà amb el pacifisme obrer. Aquesta aposta de denúncia al bel·licisme s'emmarcà en els anys de creixement de la Confederació Nacional del Treball (CNT), representant llavors d'un sindicalisme revolucionari de base múltiple, tot i que s'encaminant-se ja cap a l'adopció de l'anarcosindicalisme durant el Congrés de Sants de 1918. Pel que fa al discurs sobre la Primera Guerra Mundial, i malgrat que existí també una petita tendència proaliada que aplaudia el *Manifest dels Setze* impulsat per Piotr Kropotkin (1842-1921), la gran majoria dels activistes cenetistes es van veure inclinats a adoptar un pacifisme que palesava una certa continuïtat amb les decisions preses durant la Setmana Tràgica. Ara, però, el referent serà el Congrés Internacional contra la Guerra celebrat a la ciutat gallega de El Ferrol entre el 30 d'abril i el 2 de maig de 1915, el

qual marcaria una línia pacifista que seria seguida per la premsa afí. En aquest sentit, es mantindria el perfil antiestatista i antipatriòtic, l'antimilitarisme i el rebuig a la visió heroica del soldat, la denúncia de les conseqüències humanes i econòmiques per al proletariat i la proposta de la vaga general revolucionària es perpetuaria planant en l'horitzó com a forma d'acabar amb les guerres i transformar la societat burgesa i capitalista.

Pel que fa al pacifisme religiós al voltant de la Gran Guerra, hem destacat l'actuació del bisbe Josep Torras i Bages (1846-1916), el qual es transformà en un intèrpret fidel de les propostes del papa Benet XV (1854-1922), hereu i amplificador de la tendència d'interès pel pacifisme que havia inaugurat temps abans el reformista Lleó XIII (1810-1903). Així, a més de deplorar els efectes de la guerra – però també de la violència revolucionària de 1909 –, Torras i Bages reivindicà el paper del cristianisme catòlic com a element de pau i, conseqüentment, considerà el papa com el màxim intèrpret i difusor d'aquesta voluntat irrenunciable. Rebutjant les solucions fundades en el liberalisme o en l'internacionalisme obrer, Torras i Bages opinava que Benet XV era el representant de l'autèntic internacionalisme i pacifisme espiritual ja que era l'únic neutral a tots els interessos i, d'aquesta manera, la peça clau per configurar un arbitratge entre els Estats en conflicte. D'aquesta manera doncs, pretenia també fer un pas més en la resituació de la seu de Sant Pere en el concert internacional, un àmbit on les opcions de Roma havien quedat enormement malmeses després de la construcció de l'Estat italià durant el segle XIX.

Hem vist doncs com el context de la Gran Guerra va transformar el discurs pacifista a Catalunya, donant-li una major presència pública, engruixint la seva entitat i diversificant-lo a través de les tres tradicions esmentades. Es tracta d'una tendència que hem percebut d'alguna manera a partir de llavors fins al final de la cronologia estudiada. En certa forma, podríem establir el símil d'una trena de cabells que venint en estat salvatge des de l'arrel capil·lar es va ordenant en tres badies les quals es van entrelligant, allunyant-se i estrenyent-se, formant alguns moments nuclears on semblen confluïr, però que continuen fins al final la seva pròpia lògica i camí sense deixar de formar part d'un tot. Això sí, no tenim per què pensar que es tracta d'una trena perfectament pentinada i harmònica, sinó que podem imaginar que per moments alguns flocs de cabells rebels s'escapen de la trajectòria, tornen a entrar en l'antiga ruta, etc. Una d'aquestes zones de major complexitat, on hem trobat un pacifisme una mica despentinat per les circumstàncies és el període coincident amb la immediata postguerra i que s'estén fins el 1923. Aquests anys s'iniciaren

amb una reivindicació pacifista liberal-democràtica entusiasta lligada al wilsonisme i l'establiment de la Societat de Nacions (SDN). Publicacions com *Messidor* (1918-1921) i *La Revista* (1915-1936) foren transmissores d'aquestes inquietuds, però a mesura que van passar els anys hem constatat com la seva presència es va anar diluint, malgrat que les circumstàncies relacionades amb episodis de la guerra colonial al Marroc com la batalla d'Annual (1921) podrien haver-li estat *a priori* propícies. De l'anàlisi d'aquest fenomen hem acabat per concloure que les difícils circumstàncies socials existents a Catalunya en relació al pistolisme i la violència social van actuar com a topall dels eventuais discursos pacifistes liberal-democràtics i obrers, doncs aquests podrien haver estat percebuts com a contradictoris o hipòcrites. D'aquesta circumstància se'n van aprofitar alguns sectors catòlics identificats amb el catolicisme social com els representats pel setmanari *Catalunya Social* (1921-1936). En les seves pàgines es va dur a terme una reivindicació d'un pacifisme absolut de tradició catòlica que pretenia captar els sectors de la societat que havien estat propers a altres tradicions pacifistes però que ara es trobaven desencisats per la deriva violenta als carrers catalans. Es tractava doncs, d'instrumentalitzar la necessitat de la pau social, lligar-la a l'oposició a la guerra internacional i presentar-se davant la societat prestigiats com els autèntics pacifistes.

En mig d'aquesta conjuntura plena de grans tensions es va produir a més l'adveniment l'any 1923 de la Dictadura de Primo de Rivera, un règim caracteritzat pel seu militarisme i relació conflictiva amb la Societat de Nacions, i que per tant esdevindria un medi no gaire propici per al conreu públic del pacifisme. Així doncs, es va imposar una etapa de reconfiguració on la relació amb les dinàmiques i oportunitats del pacifisme internacional jugaria un paper essencial. A grans trets, hem observat com diverses forces polítiques d'oposició al règim es van vincular i van utilitzar diverses iniciatives o propostes pacifistes externes per tal de reforçar les seves situacions internes. Aquest fou el cas de l'actuació del catalanisme entorn de la política de minories de la Societat de Nacions, que serviria per internacionalitzar el plet català a través del pacifisme, i que acabaria despertant també l'interès d'aquests grups pel projecte paneuropeu impulsat per Richard Coudenhove-Kalergi (1894-1972). En paral·lel, hem observat com els grups d'oposició republicans van mostrar també un interès per certes propostes contra la guerra que estarien en boga durant tota la dècada dels 20. Especial importància va tenir en aquest camí el moviment per la deslegalització de la guerra que va culminar l'any 1928 amb l'anomenat Pacte Briand-Kellogg, i que inspiraria la política exterior de la conjunció republicana i socialista que es

féu amb el poder el 1931 tot proclamant la Segona República. Així, hem considerat que la prova més evident d'aquesta influència va ser la renúncia a la guerra com a instrument de política nacional de la Constitució espanyola de 1931 i l'explícita declaració pacifista plasmada en el preàmbul del projecte d'Estatut de Catalunya redactat a Núria el mateix any.

Amb aquests fets s'estava obrint un període que prometia ser molt més propici per a la presència de discursos pacifistes a Catalunya. I, efectivament, aquests condicionants favorables van actuar per donar pas a uns anys de gran creixement del pacifisme orgànic expressat en la creació de l'Asociación de Idealistas Prácticos (1927-1938), la Lliga Catalana per la Pau i la Llibertat (1931-?), el Comitè Català contra la Guerra (1932-?), l'Organització per la Pau (1935-?), el grup Pro-paz Cultura Moderna en Europa (1934/1935?-?), el Comitè Femení per la Pau (1936-?) i la Liga Española de Refractarios a la Guerra (1936-?). Al marge de les actuacions i els discursos impulsats pels portaveus escrits d'aquest pacifisme organitzat, cal dir que en aquests anys hem pogut registrar – amb una important intensitat – altres publicacions i grups polítics i intel·lectuals que difonien la seva animadversió a la guerra. En aquest sentit, cal considerar de manera destacada els ritmes en la seva presència i estat d'ànims: des d'un estat d'eufòria inicial en els primers mesos després de la proclamació de la Segona República fins a una creixent decepció a mesura que les polítiques de desarmament internacional fracassaven i el feixisme guanyava sencers. El punt i final va ser imposat per l'esclat de la Guerra Civil Espanyola (1936-1939) que significà l'abandonament del pacifisme per part dels sectors que encara li restaven fidels, tot i algunes excepcions com el *Comité Espagnol pour la Paix Civile* (1937-1939). La postura més paradigmàtica, però, serà la d'Antoni Rovira i Virgili (1882-1949) que utilitzarà el 1936 les pàgines de *La Humanitat* (1931-1939) per assenyalar la inoportunitat de mantenir postures pacifistes en el context d'una Guerra Civil on es dirimien principis fonamentals de la democràcia i del futur de Catalunya.

Observades totes aquestes conclusions parcials, ara sí ens remetem a les hipòtesis generals amb les quals obríem la tesi. Ens plantejàvem llavors com a primera qüestió el fet que el discurs pacifista havia experimentat un enfortiment i un increment de la seva presència pública a Catalunya durant la primera dècada del segle XX, estenent-se la seva actuació fins a la Guerra Civil Espanyola tot i manifestar fluctuacions en la seva intensitat. Considerem en aquest cas com a comprovada tal afirmació, donat que interpretem aquest període com el dels veritables orígens d'un pacifisme sòlid – tot i que en ocasions tou i

immadur – a Catalunya. Això no implica però, un absoluta linealitat en l'existència de discursos o organitzacions pacifistes, però sí una trajectòria suficientment palpable que hem anat resseguint.

La segona hipòtesi general afirmava que el discurs pacifista va esdevenir un argument valuós que seria instrumentalitzat per diferents grups polítics i intel·lectuals per a la captació i manipulació de les masses en diversos contextos situats entre 1909 i 1936. Valorem també com a validada aquesta sentència partint de la comprovació del desprestigi dels valors guerrers després de la Guerra de Cuba (1895-1898) i que s'explicitava en diverses manifestacions polítiques i culturals. En aquest sentit, el pacifisme va passar a constituir un element de pes en un moment on tenia un gran prestigi social i seria utilitzat a conveniència per uns grups polítics i intel·lectuals que defensaven opcions sovint antagòniques. Cadascun d'ells podia llegir la conjuntura de manera diversa i emprar els arguments pacifistes que li eren més propers a la seva tradició política tot combatent els dels altres o, simplement, persuadint el receptor del discurs que el seu era l'únic i veritable pacifisme.

Lligada amb aquesta darrera reflexió, també seria convenient revisar la tercera i darrera hipòtesi general, és a dir, que el discurs pacifista català entre 1909 i 1936 s'havia configurat a través de l'existència de diverses tradicions pacifistes – liberal-democràtica, obrera i religiosa – homologables a les existents en el pacifisme internacional del segle XIX, cosa que el transformà en un fenomen de caràcter eminentment transversal. En aquest cas també creiem verificada la hipòtesi. En el transcurs de tota la tesi hem pogut distingir de manera evident les tres tradicions que hem citat i com aquestes s'interrelacionaven. Conseqüència ineludible d'això fou la transversalitat del pacifisme català, un fet que afegí una gran dosi de complexitat al seu estudi i comprensió, doncs abraçava postures i situacions ben diferents, amb lògiques interpretatives pròpies. No obstant, això suposà alhora un enorme enriquiment des de la perspectiva argumentativa i en l'establiment de les lògiques competitives entre els grups polítics.

En definitiva, i després de copsar la validesa de les hipòtesis generals plantejades en iniciar el treball, volem cloure el present escrit amb una reivindicació final de la conveniència d'esmerçar nous esforços en l'estudi d'aquest pacifisme previ a la Guerra Civil Espanyola. En aquest sentit, pensem que la tesi que clausurem amb aquestes paraules pot

constituir un punt de partença a partir del qual revisar algunes de les línies interpretatives del pacifisme a Catalunya i inspirar noves perspectives en l'anàlisi de les biografies dels personatges protagonistes de les pàgines anteriors. Sigui doncs el present escrit considerat com una contribució per tal d'encetar aquest camí.

ANNEXOS

Annex 1.- Classificació dels tipus de pacifisme contemporanis segons Mario López Martínez¹¹⁶²

PACIFISME

Tipus d'expressió històrica (segle XIX)

TIPUS	IDEES	EXEMPLES
Pacifisme religiós	No respondre al mal amb mal; resistir-se a la violència al món; amor universal; germandat a la humanitat; evangelisme; extinció de la propietat; ahimsa; auto-control; etc.	Religions (jainisme, budisme, bahaisme, etc.); Esglésies minoritàries (amish, quàquers, menonites, hutterites, taboristes, etc.).
Pacifisme utòpic, il·lustrat i universalista	Precursors de les idees de la pau perpètua, dels models ideals de relació entre les nacions, visionaris d'una Europa unida i integrada d'equilibri de poders, partidaris del federalisme i d'un govern mundial, etc.	<i>La pau perpètua</i> d'Immanuel Kant (1795). Projectes de William Penn, l'Abat de Saint-Pierre, Jeremy Bentham, Friederich von Gentz, Giuseppe Mazzoni, etc.
Pacifisme liberal-burgès	Partidaris del pacificisme, impulsors de les idees liberals i democràtiques (igualtat entre els ciutadans i els Estats, ampliació de drets civils i polítics, control i limitació del poder de l'Estat, divisió de poders), abolicionistes de l'esclavitud, precursors del pacifisme del dret, etc.	New York Peace Society (1815), Ligue Internationale et Permanente de la Paix (1867), Ligue Internationale de la Paix et de la Liberté (1867), Henry David Thoreau (1848) <i>Sobre la desobediència civil</i> .
Pacifisme	La pau mundial s'aconsegueix amb el	Jean-Baptiste Say, Victor

¹¹⁶² LÓPEZ MARTÍNEZ, Mario (dir.): *Enciclopedia de la paz y los conflictos*. Granada: Universidad de Granada: 2004.

econòmic	lliure comerç, la “solidaritat d’interessos” , el final dels monopolis, la llibertat dels mars i la circulació de les idees.	Considerant, Constantin Pecqueur, Frédéric Bastiat, Richard Cobden, Joseph Garnier, etc.
Pacifisme socialista utòpic	La pau a través de models armoniosos i equilibrats de producció, consum i vida, alliberant l’èsser humà de la violència i l’alienació. El perill de la propietat privada dels mitjans de producció	Charles Fourier, Robert Owen, Etienne Cabet, Pierre-Joseph Proudhon, Saint-Simon, etc. Projectos de New Armony, Falansterios, etc.
Pacifismo proletario (socialista e internacionalista)	Internacionalisme sinònim de pacifisme; pau pel progrés material, moral i la justícia social; anti-imperialistes, anti-colonialistes, anti-nacionalistes i anti-militaristes; defensa popular en armes però negativa dels exèrcits professionals o estatals; capitalisme com a una forma de guerra; vaga general contra la guerra; partidaris de la diplomàcia oberta i pública; defensors de l’inter-parlamentarisme; promotors del tribunal internacional d’arbitratge; cultura obrera com a cultura de pau, etc.	Associació Internacional dels Treballadors (AIT), Congressos de la II Internacional Socialista; Víctor Hugo, Ferdinand Domela Nieuwenhuis, Émile de Laveleye, Jean Jaurès, Rosa Luxemburg, Pablo Iglesias; social-democràcia, etc.

PACIFISME

Tipus d’expressió històrica (segle XIX)

TIPUS	IDEES	EXEMPLES
Pacifisme del dret	Arbitratge i negociació internacional; cooperació; condemna i renúncia de les guerres ofensives; dret internacional humanitari; sistemes de prevenció de conflictes; manteniment de la pau;	Creu Roja i Mitja Lluna Roja, Tribunal Internacional d’Arbitratge (1899), Societat de Nacions (1919), Tractat de Renúncia a la Guerra

	govern mundial i jurisdicció internacional; regulació i defensa dels drets humans, de les minories, de les dones, dels nens, etc.; lluita contra l'esclavitud, etc.	(1928), Nacions Unides (1945), Declaració Universal dels Drets Humans (1948), Cort Penal Internacional (1998), Peacekeeping i Peacemaking, etc.
Pacifisme feminista	Igualtat jurídica, política i social (drets de les dones); alliberament sexual; denúncia dels sistemes patriarcals i jeràrquics de gènere; discriminació positiva; denúncia de les formes domèstiques de violència; anti-militarisme i anti-belicisme; etc.	Women's International League for Peace and Freedom (WILPF); Movimiento de Liberación de la Mujer; Women Against Violence Against Women (WAVAW); Greenham Common; Mujeres de Negro...
Pacifisme d'entreguerres	Anti-conscripció, anti-militarisme i anti-belicisme; objecció de consciència; desarmament; denúncia dels sistemes totalitaris filo-feixistes i filo-comunistes; anticolonialisme; internacionalisme; diàleg inter-religiós i inter-confessional; educació democràtica; igualtat racial; comunitarisme; etc.	International Fellowship of Reconciliation (IFOR); War Resisters' International (WRI); International Peace Bureau (IPB); etc.
No-violència	Denúncia de totes les formes de violència; humanització de la política; desenvolupament de mitjans persuasius, de protesta, de resistència civil, de no-col·laboració, d'acció directa, de desobediència civil, etc.; relació indissoluble entre mitjans i fins; diplomàcies i defenses alternatives; educació en la no-violència; teologia de la no-violència; apoderament; etc.	Alliberament colonial (Índia); defensa dels drets civils i polítics (EE.UU.), contra dictadures i l'Apartheid; diplomàcia i defensa civil noviolentes; Comunitats de l'Arca; Moviment d'Acció Noviolenta d'Itàlia; Gandhi, Luther King, Nelson Mandela, Aldo Capitini, Gene Sharp, Lanza del

		Vasto, Alex Langer, etc.
Pacifisme antinuclear	Alternatives a la Guerra Freda; contra la dissuasió nuclear, plet contra l'exterminisme i els blocs militars, opció zero; denúncia del complex industrial-militar; contra les guerres neo-colonials; formes de vida alternativa (comunes); defensa dels drets humans; ciència i tecnologia per a la pau, etc.	Pugwash, moviments freeze, Campaigning for Nuclear Disarmament (CND) i European Nuclear Disarmament (END), Greenham Common, Els Verds (Grunen), Moviment d'Objecció de Consciència (MOC), etc.
Ecopacifisme	Desenvolupament a escala humana; hipòtesi Gaia; denúncia de les llavors transgèniques; sistemes de cultius biològics i sostenibles; desenvolupament de tecno-ciència i d'energies alternatives; preservació dels ecosistemes; ecologia dels pobres; drets dels animals, etc.	Cosmocentrisme; bioeconomia; Energies alternatives; Indigenisme; Moviments socio-ecologistes; Chipko; Permacultura; Greenpeace; Tree climbers, etc.
Pacifisme humanitari i dels drets humans	Denúncia de la violència estructural, del deute extern, del subdesenvolupament; comerç just i solidari; cultura de la pau; programes de desenvolupament; defensa dels drets humans de segona i tercera generació; protagonisme de la societat civil; interculturalitat; educació per a la pau, etc.	ONG's de drets humans, cooperació al desenvolupament, ajuda humanitària, defensa de minories, etc. (Metges sense fronteres, Amnistia Internacional, etc.).

Annex 2.- Cronologia de les principals organitzacions pacifistes del segle XIX
realitzada per Harold Josephson¹¹⁶³

1815	New York Peace Society Massachusetts Peace Society
1816	Society for the Promotion of Permanent and Universal Peace (England, later known as Peace Society)
1821	Société de la morale chrétienne (France)
1828	American Peace Society
1830	La société de la paix de Genève
1838	New England Non-Resistance Society
1843	Universal Peace Congress (London)
1846	League of Universal Brotherhood (England and United States)
1848	World Peace Congress (Brussels)
1849	World Peace Congress (Paris)
1850	World Peace Congress (Frankfurt)
1851	World Peace Congress (London)
1858	Ligue de bien public (Belgium)
1866	Universal Peace Society (United States, later renamed Universal Peace Union)
1867	Ligue internationale et permanente de la paix (Paris, becoming in 1872, Société des amis de la paix, and in 1888, Société française pour l'arbitrage entre nations) Ligue internationale de la paix et de la liberté (Geneva) Union de la paix (Le Havre)
1868	Association internationale des femmes (Geneva)
1869	Lega della pace e della libertà (Turín)
1871	Algemeen Nederlandsche Vredesbond (Dutch Peace Society, after 1901, Vrede door Recht) Workmen's Peace Association (England, became International Arbitration League)
1873	Institute of International Law (Ghent) Association for the Reform and Codification of the Law of Nations

¹¹⁶³ JOSEPHSON, Harold (ed.): *Biographical...* op. cit., p. XXI.

	(Brussels, reorganized as International Law Association in 1895)
1877	International Arbitration and Peace Association (England)
1878	Congres international des amis de la paix (France) Lega di libertà, fratellanza e pace (Milan)
1879	Women's Local Peace Association (England, became the Wisbech Local Peace Association in 1881)
1880	International Arbitration and Peace Association of Great Britain and Ireland
1882	National Arbitration League (United States) Society for the Promotion of Danish Neutrality (first Danish peace society, later became Danish Peace Society, and still later Danish Peace and League of Nations Society)
1883	Swedish Peace and Arbitration Society
1884	Groupe des amis de la paix du Puy de Dôme (France)
1886	Christian Arbitration and Peace Society (United States) Liverpool and Birkenhead Women's Peace and Arbitration Association (England) Société de la paix du familistère du guise (France) Ligue internationale des femmes pour le désarmement général (Paris, became in 1900 Alliance universelle des femmes pour la paix par l'éducation)
1887-88	Association des jeunes amis de la paix (France, later La Paix par le droit) Società per la pace e l'arbitrato internazionale-Unione Lombarda (Milan) Associazione per l'arbitrato e per la pace internazionale (Rome) Friends Peace Comittee (England)
1889	Première Conférence interparlementaire (Paris; later the Interparliamentary Union, annual meetings held until World War I) World Peace Congress (Paris; peace congresses met annually with only five interruptions until Wold War I) Nihon Heiwa-kai (first Japanese peace society) Société suisse de la paix (Switzerland) Società della pace (Florence) Società della pace (Vence)
1889-90	First Pan American Conference (Washington)

1890	Società della pace (Palermo)
1891	Österreichische Friedensgesellschaft (Austrian Peace Society) International Peace Bureau (Berne) Società della pace e l'arbitrato internazionale (Perugia)
1892	Deutsche Friedensgesellschaft (German Peace Society) Alliance des savants et des philanthropes (France)
1894	Société chrétienne pour la propagande de la paix (Switzerland)
1895	First Lake Mohonk Arbitration Conference (United States) Norwegian Peace Association Hungarian Peace Society Union internationale des femmes pour la paix (Paris and London)
1896	National Arbitration Conference (Washington) Bureau française de la paix Ligue des femmes pour la paix et pour le désarmement international (France, later called L'Alliance universelle des femmes pour la paix et pour le désarmement)
1898	Anti-Imperialist League (United States) Swedish Women's Peace Association Association "Le paix et le désarmement par les femmes" (Paris)
1899	First Hague Peace Conference Association des femmes du suède pour la paix (Sweden) Société chrétienne des amis de la paix (France)
1900	Peace and Humanity Society (Melbourne, Australia)
1901	First Nobel Peace Prize awarded Société de l'éducation pacifique (France and Belgium) Société castraise de la paix (France)
1902	Délégation permanente des sociétés françaises de la paix League of Peace (Romania) International Museum of War and Peace (Lucerna)
1903	Groupe de l'arbitrage international (France)
1904	National Council of Peace Societies (England, became National Peace Council in 1908) International Anti-Militarist Union (Netherlands) Canadian Peace and Arbitration Society

Annex 3.- Manifest de la Unió Catalanista en favor de la pau, de 12 de juny de 1898

“Als catalans / La Unió Catalanista, impresionada fonament per la gravetat de las circumstancias actuals, crida al poble català á la reflexió; li demana que devant del abisme á que l’empenyen, se deturi i pensi. / Lo mal d’avuy es ja vell en la historia d’Espanya. No es culpa d’aquest govern ni d’aquell altre, ni del régim parlamentari ni del absolut. Los sistemas de govern han cambiat y han cambiat los ministres, pero no ha cambiat lo desgavell ni la imprevisió. Si una hora s’ha dit Felip II, l’altra hora Fernando VII; l’una hora ha estat un comte-duch d’Olivares, l’altra hora un Cánovas del Castillo; ahir en ple absolutisme, avuy en plena democracia, y’ls desastres s’han succehit sempre’ls uns als altres. Desde que’l centre del govern s’estableix á Madrid, la desmembració dels dominis d’Espanya no ha parat may. Si avuy’s perden Cuba y Filipinas, Felip II va perdre Holanda; lo comte-duch d’Olivares Portugal y’l Rosselló; Felip V Bèlgica, Sardenya, Nápol, Sicilia y Gibraltar; Carles III la Florida; Fernando VII Méjich, Perú, Buenos Aires y tantas otras colonias americanas. / Es tart ja per retreure’ls desacerts de la guerra de Cuba, pera recordar la sanch y’ls tresors que s’hauria estalviat Espanya concedint la autonomia quan nosaltres ho deyam, quan la insurrecció comensava y sos capdills la acceptavan. Es tart pera fer veure com la política de la guerra ha afavorit las ambiciosas aspiracions dels nort-americanos, semblant en la isla odis inesborrables que ni la autonomía, concedida á darrera hora, ha pogut ofegar. / Avuy estém al comensament d’una guerra perillósísima y encara som á temps á no cometre més errors com los passats y que nosaltres també per endavant anunciarem. La conducta dels Estats Units es injusta, la seva agressió incalificable. Pero ¿es això suficient pera justificar que Espanya s’enfonzi per complert en la més espantosa ruina persistint en una lluyta desigual? ¿Es práctic, es d’un seny equilibrat, passar per una dolorosa amputació després de una guerra terrible, font de mil desastres, podentse fer avans de que aquestos desastres vingan? ¿Será més gloriosa la transacció després d’haver consumat la nostra ruina y haver vessat la sanch de milers de nostres soldats y haver portat á la fam milers de familias obreras, que no pas avans? / Las guerras modernas tenen per factors capitalíssims la perfecció dels medis de combat, la abundancia de diners que á rius se necessitan y sense’ls quals lo valor personal serveix tantsols per sucumbir en inútils sacrificis. ¿Y quina es nostra verdadera situació económica apreciada sense quixotisme? Lo comers paralisat; los valors fiduciaris depreciats; los cambis ab l’estranger pels núvols. Lo Banch d’Espanya no pot anar més enllá sense perjudicar gravement lo seu crédit; los fabricants no poden resistir per més temps lo actual desballestament económic y ab fonda recansa han de tancar sas fábricas; los pagesos diuhen prou y en va se’ls imposarán anyadas

de contribució que no pagarán porque no poden y porque no es just que las paguin mentres la riqueza mobiliaria no tributa; todas las forzas del país s'acaban, y al sentir las esgarrifansas d'un esfondrament general, l'instint de conservació porta al esperit de tots un mateix crit: 'Salvém á Catalunya'; que no han passat los catalans un sigle d'heróychs esforços per crear una civilitació avansada en aquest cantó d'Espanya á fi de que'ns la llensin en un moment de borratxera en aras d'un fantasma sense realitat, com es aqueix honor nacional que necessita la sanch de las batallas pera satisfacerse. / Vinga la pau y vinga desseguida; no hi fa res que s'hi oposin los que cercan y desitjan lo total aplanament del país per assentar la seva dominació al demunt de les sevas runas. Vinga la pau, que com més próxima més ventajosa, com més immediata més honrosa per nosaltres. Deber de tots los que estimin la seva terra es demanarla, deber de tots los bons patricis trevallar pera conseguirla, empenyenthi al govern que massa coneixia lo que havia de passar pera voler la guerra y massa coneix lo que está passant y pot venir per no desitjar acabarla. / En las grossas crisis sociales y políticas las classes directoras tenen inmensas responsabilitats. ¡Ay d'ellas si no saben cumplir ab los debers que las circunstancias los hi imponan! ¡Ay si no saben preveure los aconteixements y, deixantse de miras estretas y prejudicis arrelats, no compleixen los debers que per sa posició social venen obligadas á cumplir! / Los pobles forts volen tenir conciencia de la seva situació per trista que sia, porque no més coneixentla poden millorarla; y's serveixen de las adversitats, no per abaixar lo seu esperit, sino per perdre experiencia de sos defectes, pera trobar las causas del mal y estroncarlas. / Veusaquí de que ha de servirnos als catalans aquesta terrible crisis. / Fa sigles que'l poble catalá viu tancat dins de sa casa, concentrant la seva energía en lo comers, en la industria y en lo trevall. A forsa de privacions, de sacrificis y de economías, havia lograt aixecar los fonaments de la seva prosperitat económica que ab justícia li donava la esperansa del benestar pera sos fills. / Mes, qué'n treurém de que'ls productors catalans crehin una industria poderosa, orgull de la nostra rassa, que'ls pagesos treguin pa fins de las pedras á forsa de trevall y d'energía, que'ls nostres establiments de crédito sian exemple de seny y bona administració, si una política interior y exterior que s'avergonyeix del càlcul y la previsió, que no vol pensar may en lo demá y que fa gala y vanagloria de no sospesar may las consecuencias de sos actes ni las dificultats de las sevas empresas, posa á cada punt en perill de mort todas aquestas creacions del geni catalá? / Ara ho veurá'l poble catalá, sobretot aqueixa part del poble catalá que creu cumplir ab lo seu deber cuydantse no més dels seus negocis, ara ho veurá si es urgent y d'absoluta necessitat que Catalunya tinga'l govern dels seus interessos interiors y que influheixi en la direcció dels exteriors á proporció de la seva forsa. Ara ho veurá si'n

teníam de rahó quan lo cridavam á aixoplugarse sota la nostra bandera, dihentli que no n'hi havia prou de dominar en los tallers y magatzems mentres uns altres dominavan en assembleas, ministeris y oficinas; quan li deyam, después de tants sigles de dolorosa experiencia, que nostras idea seran la solució única pera desarrollar sas maravellosas energías. Ara ho veurá si n'es de perillós per la seva prosperitat l'actual desequilibri existent entre la nostra gran forsa económica y la nostra nulitat política dintre d'Espanya. / Si en la crisis actual la veu de Catalunya no es escoltada ni tenen los catalans prou unió y energía pera imponer-se, també vindrá la pau de totes maneras ab totes sas inevitables consecuencias, pero vindrá quan ja cap ventatja podrá tréuressen, quan lo nostre esfondrament interior se n'haurá dut riu avall en breus moments, junt ab la nostra prosperitat económica, 'ls organismes polítichs d'avuy, entregantnos als horrors d'una anarquía ó á las arbitrariedades d'un despotisme. / Mes, nosaltres que desitjant avans que tot lo triomf de la nostra causa, volém que si es possible vinga, no per medis violents ni perillosos sotragadas, sino per una evolució social suau y progressiva; nosaltres que no tením cap solidaritat ni responsabilitat ab los abusos del régimen actual porque'ls hem combatut sempre ab tota la energía de la nostra ánima, ben alt declarém que may, per fonda que sigui la crisis, estarém al costat de cap injustícia; que lo mateix reprobém als governants ineptes que á las oposicions que atían los desacerts pera después aprofitársen, y que en los moments de prova, si per desgracia'n venen, la Unió Catalanista, reivindicant los drets de Catalunya, defensará ab totes sas forsas los interessos de la societat. / Barcelona 12 de juny de 1898".

BIBLIOGRAFIA I FONTS

Arxius i biblioteques consultats

- Ateneu Barcelonès (AB)
- Archivo de la Delegación del Gobierno de Cataluña. Subdelegación del Gobierno de Barcelona
- Arxiu Històric de la Ciutat de Badalona (AHCB)
- Arxiu Municipal de Mataró (AMMa)
- Arxiu del Pavelló de la República de la Universitat de Barcelona
- Arxiu de Revistes Catalanes Antigues (ARCA)
- Biblioteca de Catalunya (BC)
- Biblioteca Ciutadella – Universitat Pompeu Fabra
- Biblioteca de Dret de la Universitat de Barcelona
- Biblioteca de Filosofia de la Universitat de Barcelona
- Biblioteca de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona
- Biblioteca d'Humanitats de la Universitat Autònoma de Barcelona
- Biblioteca de Lletres de la Universitat de Barcelona
- Biblioteca de Lletres – Secció Romàniques de la Universitat de Barcelona
- Biblioteca de l'Institut Universitari Jaume Vicens Vives – Universitat Pompeu Fabra
- Biblioteca del Campus Mundet de la Universitat de Barcelona
- Biblioteca Nacional de España (BNE)
- Biblioteca Pública Arús (BPA)
- Bibliothèque de Documentation Internationale Contemporaine (BDIC)
- Biblioteca de Xeografía e Historia de la Universidade de Santiago de Compostela (USC)
- Centre de Documentació Antiautoritari i Llibertari (CEDALL)
- Gallica: Bibliothèque Nationale de France (BNF)
- Hemeroteca digital Memòria d'esquerra.cat
- Hemeroteca digital de La Vanguardia

- Trencadís. Fons locals digitalitzats de la Xarxa de Biblioteques Municipals de la Diputació de Barcelona

Fonts primàries de caràcter periodístic consultades

- *¡Abajo la guerra!* (1933). Arxiu del Pavelló de la República de la Universitat de Barcelona
- *Acción* (1914). Arxiu Municipal de Mataró (AMMa)
- *Acción Fabril* (1915-1916). Arxiu Municipal de Mataró (AMMa)
- *Butlletí de l'Associació d'Idealistes Pràctics* (1932-1937). Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB)
- *Catalunya Social* (1921-1936). Arxiu de Revistes Catalanes Antigues (ARCA)
- *Crisol* (1931-1932). Hemeroteca Digital de la Biblioteca Nacional d'Espanya
- *El Poble Català* (1904-1918). Arxiu de Revistes Catalanes Antigues (ARCA)
- *El Progreso* (1906-1933). Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB)
- *El Sol* (1917-1939). Hemeroteca Digital de la Biblioteca Nacional d'Espanya
- *El Vidrio* (1915-1920). Arxiu Històric de la Ciutat de Badalona (AHCB)
- *Els Amics d'Europa* (1915-1919). Biblioteca de Catalunya (BC)
- *¡Escándalo!* (1933). Arxiu del Pavelló de la República de la Universitat de Barcelona
- *Feminal* (1907-1917). Biblioteca de Catalunya (BC)
- *La Colmena Obrera* (1915-1919) Arxiu Històric de la Ciutat de Badalona (AHCB)
- *La Humanitat* (1931-1939). Hemeroteca digital Memòria d'esquerra.cat
- *La Internacional* (1908-1909). Biblioteca Nacional de España (BNE)
- *La Paix Civile. Bulletin mensuel du Comité Espagnol pour la Paix Civile* (1937-1939). Arxiu del Pavelló de la República de la Universitat de Barcelona
- *La Publicidad* (1978-1922). Arxiu de Revistes Catalanes Antigues (ARCA)
- *La Publicitat* (1922-1939). Arxiu de Revistes Catalanes Antigues (ARCA)
- *La Revista* (1915-1936). Arxiu de Revistes Catalanes Antigues (ARCA)
- *La Revista Blanca* (1900-1936). Centre de Documentació Antiautoritari i Llibertari (CEDALL)
- *La Veu de Catalunya* (1899-1937). Arxiu de Revistes Catalanes Antigues (ARCA)
- *La Vanguardia* (1881-...). Hemeroteca digital de La Vanguardia

- *Les États-Unis d'Europe* (1868-1876). Gallica: Bibliothèque Nationale de France (BNF)
- *Lluita* (1931-1933). Hemeroteca digital Memòria d'esquerra.cat
- *Messidor* (1918-1921). Biblioteca de Catalunya (BC)
- *Mirador* (1929-1937). Arxiu de Revistes Catalanes Antigues (ARCA)
- *Nuevo Estado y Nuevo Humanismo* (1933). Biblioteca de Catalunya (BC)
- *Prometheus. Organo de la Asociación de Idealistas Prácticos. Portavoz de las aspiraciones de la juventud moderna* (1930-1933). Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB)
- *Revista Messidor* (1931) Biblioteca de Catalunya (BC)
- *Quaderns d'Estudi* (1915-1924). Biblioteca de Catalunya (BC)
- *Solidaridad Obrera* (1907-1939). Centre de Documentació Antiautoritari i Llibertari (CEDALL)
- *Tierra y Libertad* (1904-1923). Centre de Documentació Antiautoritari i Llibertari (CEDALL)

Bibliografia i reculls de fonts primàries

- *Amistad Hispano Germana*. Barcelona: Tip. Serra, Hnos. y Russel, 1916.
- *Constitución de 1931*.
http://www.congreso.es/constitucion/ficheros/historicas/cons_1931.pdf
[30 d'agost de 2015]
- *Constituciones de los franc-masones*. http://www.uned.es/dpto-hdi/museovirtualhistoriamasoneria/3documentos_fundacionales/constituciones%20anderson%201723.pdf [30 d'agost de 2015]
- *Convention de 1899 pour le règlement pacifique des conflits internationaux*. http://www.pca-cpa.org/1899FRA4155.pdf?fil_id=287 [30 d'agost de 2015]
- *Convention de 1907 pour le règlement pacifique des conflits internationaux*. http://www.pca-cpa.org/1907FRA4787.pdf?fil_id=288 [30 d'agost de 2015]
- *Cuaderno Manuscrito. Recapitulación de pensamientos antimilitaristas*. Barcelona: Publicaciones de la Escuela Moderna, 1903.
- *Estatut de Catalunya de 1932*.
http://www.gencat.cat/eapc/revistes/RCDP/Documents_interes/RCDP_41/9_Estatut_1932.pdf
[30 d'agost de 2015]

- *Proceedings of the Tenth Universal Peace Congress, held in the St. Andrew's Hall, Glasgow, from 10th to 18th september, 1901.* Bern: Office of the International Peace Bureau, 1902.
- *Projecte de l'Estatut de Catalunya de 1931 (Estatut de Núria).*
http://www.gencat.cat/eapc/revistes/RCDP/Documents_interes/RCDP_41/7_Projecte_Estatut_1931_Nuria.pdf [30 d'agost de 2015]
- ALCALÁ-ZAMORA, Niceto: *Los intentos del pacifismo contemporáneo.* Madrid: Imprenta viuda e hijos de Jaime Ratés Martín, 1925.
- ALCALÁ-ZAMORA, Niceto: *Memorias.* Barcelona: Planeta, 1998.
- ALCALÁ-ZAMORA, Niceto: *La victoria republicana, 1930-1931. El derrumbe de la monarquía y el triunfo de una revolución pacífica.* Madrid: La esfera de los libros, 2012.
- AMETLLA, Claudi: *Memòries polítiques: 1890-1917.* Barcelona: Editorial Pòrtic, 1963.
- ARNAUD, Émile: *Le Pacifisme et ses détracteurs.* Paris-Berne: Grande Revue-Bureaux de la Ligue Internationale de la Paix et de la Liberté, 1906.
- BALCELLS, Albert: *Ideari de Rafael Campalans.* Barcelona: Pòrtic, 1973.
- BALCELLS, Albert: *Rafael Campalans, socialisme català.* Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985.
- BASTIAT, Frédéric: *Oeuvres complètes. Tome sixième: Harmonies économiques.* Paris: Guillaumin et Cie. Librairies, 1864.
- BENDA, Julien: *La traición de los intelectuales.* Barcelona: Galaxia Gutenberg, 2008.
- BENET XV: *Ad beatissimi apostolorum principis.*
http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xv/encyclicals/documents/hf_ben-xv_enc_01111914_ad-beatissimi-apostolorum_fr.html [30 d'agost de 2015]
- BENET XV: *Ubi Primum.* http://w2.vatican.va/content/benedict-xv/it/apost_exhortations/documents/hf_ben-xv_exh_19140908_ubi-primum.html [30 d'agost de 2015]
- BENET XV: *Allorché fummo chiamati.* http://w2.vatican.va/content/benedict-xv/it/apost_exhortations/documents/hf_ben-xv_exh_19150728_fummo-chiamati.html [30 d'agost de 2015]
- BENET XV: *Dès le début.* http://w2.vatican.va/content/benedict-xv/it/apost_exhortations/documents/hf_ben-xv_exh_19170801_des-le-debut.html [30 d'agost de 2015]
- BENTHAM, Jeremy: *The principles of International Law.*
<https://www.laits.utexas.edu/poltheory/bentham/pil/pil.e04.html> [30 d'agost de 2015]

- BLADÉ I DESUMVILA, Artur: *Antoni Rovira i Virgili i el seu temps*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1984.
- BOFILL I MATES, Jaume: *L'altra concòrdia*. Barcelona: Revista de Catalunya, 1930.
- BUEN, Odón de: *Mis memorias*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico – CSIC: 2003.
- BUENACASA, Manuel: *El movimiento obrero español, 1886-1926*. Madrid: Ediciones Júcar, 1977.
- BUREAU INTERNATIONAL PERMANENT DE LA PAIX: *Liste des organes du mouvement pacifique au 1er juin 1901*. Bern: Imprimerie Buchler & Co., 1901.
- BUREAU INTERNATIONAL PERMANENT DE LA PAIX: *Liste des organes du mouvement pacifique au 15 août 1902*. Bern: Imprimerie Buchler & Co., 1902.
- BUREAU INTERNATIONAL PERMANENT DE LA PAIX: *Liste des organes du mouvement pacifique au 1er avril 1903*. Bern: Imprimerie Buchler & Co., 1903.
- BUREAU INTERNATIONAL PERMANENT DE LA PAIX: *Liste des organes du mouvement pacifique au 1er janvier 1905*. Bern: Imprimerie Buchler & Co., 1905.
- BUREAU INTERNATIONAL PERMANENT DE LA PAIX: *Liste des organes du mouvement pacifique au 1er mars 1905*. Bern: Imprimerie Buchler & Co., 1905.
- BUREAU INTERNATIONAL PERMANENT DE LA PAIX: *Liste des organes du mouvement pacifique au 1er mars 1907*. Bern: Imprimerie Buchler & Co., 1907.
- BUREAU INTERNATIONAL PERMANENT DE LA PAIX: *Annuaire des Associations Internationales pour la Paix et la Société des Nations*. Dole: Ancienne Imprimerie Vuillaume et Goeury, 1924.
- CAMBÓ, Francesc: *Memòries (1876-1936)*. Barcelona: Editorial Alpha, 1981.
- CAMBÓ, Francesc: *Discursos parlamentaris (1907-1935)*. Barcelona: Editorial Alpha, 1991.
- CAMPALANS, Rafael: *Cataluña al servicio de la República. Conferencia de Rafael Campalans en el Ateneo de Madrid el día 14 de mayo de 1931*. Madrid: Casa de Cataluña de Madrid, 1931.
- CAMPALANS, Rafael: *Hacia la España de todos*. Barcelona: Llibreria Catalonia, 1932.
- CAMPALANS, Rafael: *Obra política*. Barcelona: Fundació Rafael Campalans, 2008.
- *Congreso Confederal de la Comedia*. Revista del Trabajo, núm. 49-50, vol. I i II, 1er. i 2on. Trimestre.
- CAMPOAMOR, Clara: *La revolución española vista por una republicana*. Bellaterra: UAB, 2002.

- CONSIDERANT, Victor: *La dernière guerre et la paix définitive en Europe*. Paris: Librairie Phalanstérienne, 1850.
- COSTA, Joaquín: *Oligarquía y caciquismo como la forma actual de gobierno en España: urgencia y modo de cambiarla*. Madrid: Tip. de Fortanet, 1901.
- COUDENHOVE-KALERGI, Richard N.: *Pan-Europa*. Madrid: Encuentro, 2010.
- DE LIGT, Barthélemy: *Le problème de la guerre civile*. Bruxelles: Pensée et action, 1937.
- DE MADARIAGA, Salvador: *Memorias (1921-1936). Amanecer sin mediodía*. Madrid: Espasa-Calpe, 1974.
- DE MAISTRE, Joseph: *Du Pape*. Lyon-Paris: Chez Rusand, 1819. Vol 1: <https://archive.org/stream/dupape001819mais#page/n5/mode/2up> / Vol 2: <https://archive.org/stream/dupape03maisgoog#page/n9/mode/2up> [30 d'agost de 2015]
- DEMÓFILO: *Cartilla pacifista*. Madrid: Imprenta y encuadernación de Eustaquio Raso, 1905.
- DOMELA NIEUWENHUIS, Ferdinand; DE LIGT, Barthelemy: *Contre la guerre, contre le militarisme, pour la paix*. Paris-Bruxelles: Pensée et action, 1960.
- D'ORS, Eugeni: *Glosari. 1906: ab les gloses a la conferencia d'Algeciras y les gloses al viure de Paris*. Barcelona: Tallers Gràfics Montserrat, 1907.
- D'ORS, Eugeni: *Lletres a Tina*. Barcelona: Quaderns Crema, 1993.
- DUBOIS, Raphael: *Lettres sur le pacifisme scientifique et l'anticinèse*. Paris: André Delpeuch Editeur, 1927.
- DYMOND, Jonathan: *An Enquiry into the Accordancy of War with the Principles of Christianity*. <http://www.qhpress.org/texts/dymond/index.html> [30 d'agost de 2015]
- EINSTEIN, Albert: *Mis ideas y opiniones*. Barcelona: Antoni Bosch Editor, 1983.
- EINSTEIN, Albert; FREUD, Sigmund: *¿Por qué la guerra?* Barcelona: Minúscula, 2001.
- ENTENTE INTERNATIONALE CONTRE LA III INTERNATIONALE: *El Pacifismo Bolchevique*. Madrid: Asociación Anticomunista Internacional. Sección Española, 1928.
- ESCUDÉ BARTOLÍ, Manuel: *Monografía estadística de la clase obrera*. Barcelona: Taller de Artes Gráficas Henrich y Cía., 1921.

- ESTELRICH, Joan: *Per la valoració internacional de Catalunya*. Barcelona: Editorial Catalana, 1920.
- ESTELRICH, Joan: *La qüestió de les minories nacionals i les vies del dret*. Barcelona: Llibreria Catalònia, 1929.
- ESTELRICH, Joan: *Catalunya endins: un examen de consciència col·lectiva en temps tèrbols: llibre per a tots i contra ningú*. Barcelona: Llibreria Catalònia, 1930.
- ESTELRICH, Joan: *De la Dictadura a la República*. Barcelona: Llibreria Catalònia, 1931.
- ESTELRICH, Joan: *Al servei dels ideals: discursos parlamentaris*. Barcelona: Llibreria Catalònia, 1934.
- ESTELRICH, Joan: *La falsa pau*. Barcelona: Montaner y Simón, 1949.
- ESTELRICH, Joan: *Obres essencials: de Mallorca a Europa*. Palma de Mallorca: Govern Balear – Promomallorca, 1987.
- ESTELRICH, Joan: *Dietaris*. Barcelona: Quaderns Crema, 2012.
- FABRA I RIBAS, Antonio: *La Semana Trágica*. Madrid: Seminarios y Ediciones, 1975.
- FAGUET, Émile: *Le Pacifisme*. Paris: Société Française d'Imprimerie et de Librairie, 1908.
- FAUCIER, Nicolas: *Pacifisme et antimilitarisme dans l'entre-deux-guerres: 1919-1939*. Paris: Spartacus, 1983.
- FIGUERES, Josep Maria: *Lluís Companys: contra la guerra*. Barcelona: ICIP-Angle Editorial, 2014.
- FREUD, Sigmund: *El malestar en la cultura*. Madrid: Alianza Editorial, 1990.
- GABRIEL, Pere (ed.): *Joan Peiró. Escrits 1917-1939*. Barcelona: Edicions 62, 1975.
- GANDHI, Mahatma: *Autobiografía. Historia de mis experiencias con la verdad*. Madrid: Arcano Books, 2008.
- GENER, Pompeu: *Cosas de España*. Barcelona: Llordachs, 1903.
- GINER DE LOS RÍOS, *Obras completas*. Madrid: Imprenta de Julio Cosano, 1924.
- GIRÓ I PARIS, Jordi (ed.): *Dos homes de pau en temps de guerra. Epistolari Carles Cardó – Ramon Sugranyes (1936-1942)*. Barcelona: Editorial Claret, 2001.
- GONZÁLEZ I VILALTA, Arnau: *La tercera Catalunya (1936-1940)*. Barcelona: Edicions de 1984, 2013.
- *Gaseta municipal de Barcelona. Suplement Resums d'Estadística*. Núm. 23, Any XXII, 10 de juny de 1935.

- GRATRY, Auguste: *La paix. Méditations historiques et religieuses*. Paris: Douniol, 1861. <https://books.google.es/books?id=TqfPIOqT5r0C&hl=ca&pg=PP11#v=onepage&q&f=false> [30 d'agost de 2015]
- INTERNACIONAL COMUNISTA: *La lucha contra la guerra imperialista y las tareas de los comunistas. Tesis adoptadas por el VI Congreso mundial de la Internacional Comunista*. Anderlecht-Bruselas: Ediciones de ¡Adelante!, 1928.
- JAUME ROSSELLÓ, Alexandre: *Impresiones de un constituyente (1931-1933)*. Palma de Mallorca: Lleonard Muntaner Editor-Institut d'Estudis Baleàrics, 2011.
- JAURÈS, Jean: *La paz y el socialismo*. Barcelona: Atlante, [19--?].
- JIMÉNEZ DE ASÚA, Luis: *Proceso histórico de la Constitución de la República española*. Madrid: Ed. Reus, 1932.
- JIMÉNEZ DE ASÚA, Luis: *Anécdotas de las Constituyentes*. Buenos Aires: PHAC, 1942.
- JORÍ, Román: *Voces de guerra, 1914-1916*. Barcelona: La Neotipia, 1916.
- KANT, Immanuel: *Sobre la paz perpetua*. Madrid: Alianza Editorial, 2002.
- KRAUSE, Karl Christian: *Ideal de la humanidad para la vida*. Madrid: Imprenta de F. Martínez García, 1871.
- LAZARTE, Juan: *La locura de la guerra en América*. Buenos Aires: Ediciones Nervio, 1932.
- LLIGA INTERNACIONAL DE DONES PER A LA PAU I LA LLIBERTAT. COMISSIÓ DE LA GUERRA CIENTÍFICA: *Crida*. [Barcelona], [193-]. Inventaris de la Col·lecció Figueras, Arxiu del Pavelló de la República, Universitat de Barcelona.
- MACÍAS PICAVEA, Ricardo: *El problema nacional*. Madrid: Librería General de Victoriano Suárez, 1899.
- MANENT, Joan: *Records d'un sindicalista llibertari català, 1916-1943*. Paris: Edicions Catalanes de Paris, 1976.
- MARTENS, Fiódor de: *La Conférence de la Paix à La Haye*. Paris: Arthur Rousseau, 1900.
- MASPONS I ANGLASELL, Francesc: *Els drets de ciutadania i la Societat de Nacions*. Reus: Gràfics Navas, 1927.
- MASPONS I ANGLASELL, Francesc: *Tornant de Ginebra: impressions sobre la crisi de les llibertats nacionals*. Barcelona: Llibreria Catalònia, 1929.

- MASPONS I ANGLASELL, Francesc: *La Generalitat de Catalunya i la República Espanyola*. Barcelona: Tip. Occitània, 1932.
- MASPONS I ANGLASELL, Francesc: *Viatge entorn de la Societat de Nacions*. Barcelona: Bosch, 1955.
- MASSÓ LLORENS, Manuel: *Apel·lació en favor de Catalunya: els drets de les minories a la Societat de Nacions*. Ginebra: Journal de Genève, 1924.
- MAUBLANC, René: *Le pacifisme et les intellectuels*. Paris: Bureau d'Éditions, 1936.
- MENDIZÁBAL VILLALBA, Alfredo: *Los orígenes de una tragedia. La política española desde 1923 hasta 1936*. Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2012.
- MOLAS, Isidre: *Ideari de Francesc Pi i Margall*. Barcelona: Edicions 62, 1965.
- MOLAS, Isidre (ed.): *Salvador Seguí. Escrits*. Barcelona: Edicions 62, 1975.
- MUNTADAS, Ramón: *El Rotarismo para la paz del mundo*. Málaga: Rotary Club, 1933.
- NAVARRO MURILLO, Manuel: *El pacifismo según la doctrina espiritista*. Barcelona: Imprenta de Pedro Toll, 1906.
- NAVARRO MURILLO, Manuel: *Paz, unión y progreso*. Barcelona: Imprenta de Pedro Toll, 1907.
- NAVARRO MURILLO, Manuel: *La evolución de la paz*. Barcelona: Imprenta de Pedro Toll, 1908.
- NAVARRO MURILLO, Manuel: *La paz progresiva*. Barcelona: Imprenta de Pedro Toll, 1910.
- NAVARRO MURILLO, Manuel: *Injertos pacifistas*. Barcelona: Imprenta de Pedro Toll, 1911.
- NAVARRO MURILLO, Manuel: *Manantiales de paz*. Barcelona: Imprenta de Pedro Toll, 1912.
- NAVARRO MURILLO, Manuel: *La paz en la naturaleza*. Barcelona: Imprenta de Pedro Toll, 1913.
- NAVARRO MURILLO, Manuel: *El nuevo culto de la paz*. Barcelona: Imprenta de Pedro Toll, 1916.
- NAVARRO MURILLO, Manuel: *La paz del porvenir*. Barcelona: Imprenta de Pedro Toll, 1918.
- NICOLAI, Georg Friedrich: *Biología de la guerra* [1918]. Santiago de Chile: Ercilla, 1937.

- NICOLAU D'OLWER, Lluís: *Idees i fets entorn de Paneuropa*. Barcelona: s/c, 1928.
- NIN, Andreu: *Guerra e rivoluzione in Spagna 1931/1937*. Milano: Feltrinelli, 1974.
- NIN, Andreu: *El jove Andreu Nin: textos periodístics*. Calafell: Llibres de Matrícula, 2007.
- NOVICOW, Jacques: *La guerra y sus pretendidos beneficios* [1894]. Madrid: La España Moderna, s/d.
- NUÑO ASÍN, Victoriano: *Movimiento pacifista mundial en los tiempos actuales*. Salamanca: Imprenta Calatrava, 1913.
- PANDOLFI, Benjamín: *La federation et la paix. Rapport à la IVme conférence à Berne, aout 1892*. Rome: Tipografia Tiberina di F. Setth, 1892.
- PECQUEUR, Constantin: *De la paix, de son principe et de sa réalisation*. Paris: Capelle Libraire-Éditeur, 1842.
- PÉREZ SERRANO, Nicolás: *La Constitución española*. Madrid: Editorial Revista de Derecho Privado, 1932.
- PESTAÑA, Ángel: *Lo que aprendí en la vida, 2 vols*. Vizcaya: Zero, 1972.
- PI I MARGALL, Francesc: *Les nacionalitats. Escrits i discursos sobre el federalisme*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2010.
- PIUS IX: *Encíclica Quanta cura y Syllabus. 8 diciembre 1864*.
<http://www.filosofia.org/mfa/far864a.htm> [30 d'agost de 2015]
- PIUS IX: *Cum sancta Mater*.
<http://www.totustuustools.net/magistero/p9cumsan.htm> [30 d'agost de 2015]
- PRAT DE LA RIBA, Enric: *La nacionalitat catalana*. Barcelona: Tip. L'Anuari de la Exportació, 1906.
- PRIETO, Indalecio: *Con el rey o contra el rey*. México: Ediciones Oasis, 1972.
- PROUDHON, Pierre-Joseph: *La guerre et la paix, 2 vol*. Paris: E. Dentu, 1861.
- RELGIS, Eugen: *La Internacional pacifista: con una carta y un mensaje de Romain Rolland*. Valencia: Biblioteca de Estudios, 1932.
- ROLLAND, Romain: *Au-dessus de la mêlée*. [1914] Paris: Librairie Paul Ollendorff, 1915.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques: *Escritos sobre la paz y la guerra*. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales, 1982.
- RUBIÓ I TUDURÍ, Marià: *Catalanisme amb Europa. Més enllà del separatisme*. Barcelona: L'Arc de Barà, 1932.

- RUBIÓ I TUDURÍ, Mariano: *La lucha por la paz. (Guerra fría o guerra total)*. Barcelona: Librería Bosch, 1955.
  - RUCABADO, Ramón: *Socialisme espiritual*. Barcelona: Llibreria Verdaguer, 1919.
  - RUCABADO, Ramón: *Angoixes socials*. Barcelona: Editorial Políglota, 1923.
  - RUCABADO, Ramón: *Entorn del sindicalisme*. Barcelona: Editorial Políglota, 1925.
  - RUSIÑOL, Santiago: *L'héroe*. Barcelona: Antonio López Editor, 1903.
  - SCHUARCZ, Greta: *Pro-paz. Cultura moderna en Europa*. Barcelona: Sobs. de López Robert, 1935.
  - SANGRO Y ROS DE OLANO, Pedro: *El museo Juan de Bloch y el movimiento pacifista*. Barcelona: Tipografía de los Herederos de Juan Gili, 1908.
  - SAY, Jean-Baptiste: *Traité d'économie politique*. Institut Coppet Ebook. <http://www.institutcoppet.org/wp-content/uploads/2011/12/Traite-deconomie-politique-Jean-Baptiste-Say.pdf> [30 d'agost de 2015]
  - SÈVE, A.: *Cours d'enseignement pacifiste. Principes et applications du pacifisme*. Paris: V. Giard et E. Brière, 1910.
  - SILIÓ CORTÉS, César: *La educación nacional*. Madrid: Librería Española y Extranjera de Francisco Beltrán, 1914.
  - SOTO, Oscar: *Los Derechos de Cataluña ante la Sociedad de Naciones*. La Habana: Imp. Salud, 1926.
  - STUART MILL, John: *Principles of Political Economy*. Project Gutenberg Ebook, p. 391. <https://www.gutenberg.org/files/30107/30107-pdf.pdf> [30 d'agost de 2015]
  - TAPARELLI, Luis: *Ensayo teórico de derecho natural apoyado en los hechos*. Madrid: Impr. de Tejado, 1866.
- Vol. 1:
<http://fama2.us.es/fde/ocr/2013/ensayoTeoricoDeDerechoNaturalApoyadoEnLosHechosT1.pdf> [30 d'agost de 2015]
- Vol. 2:
<http://fama2.us.es/fde/ocr/2013/ensayoTeoricoDeDerechoNaturalApoyadoEnLosHechosT2.pdf> [30 d'agost de 2015]
- Vol. 3:
<http://fama2.us.es/fde/ocr/2013/ensayoTeoricoDeDerechoNaturalApoyadoEnLosHechosT3.pdf> [30 d'agost de 2015]

Vol. 4:

<http://fama2.us.es/fde/ocr/2013/ensayoTeoricoDeDerechoNaturalApoyadoEnLosHechosT4.pdf> [30 d'agost de 2015]

- THOREAU, Henry David: *Desobediencia civil y otros escritos*. Madrid: Tecnos, 2004.
- THOREAU, Henry David: *Cartas a un buscador de sí mismo*. Madrid: Editorial Errata Naturae, 2012.
- TOLSTOY, León: *Objeciones contra la guerra y el militarismo*. Pozuelo de Alarcón: Lípari Ediciones, 1998.
- TOLSTOY, León: *Sobre el poder y la vida buena*. Madrid: Los libros de la catarata, 1999.
- TOLSTOY, León: *Relatos de Sebastopol*. Madrid: Gredos, 2003.
- TORRAS I BAGES, Josep: *L'enigma de la guerra*. Vic: Impremta de Lluçia Anglada, 1915.
- TORRAS I BAGES, Josep: *El internacionalismo papal. Escolio a la exhortación apostólica de Benedicto XV a los pueblos beligerantes y a sus gobiernos*. Barcelona: Editorial Ibérica, 1916.
- TORRAS I BAGES, Josep: *Obres completes*, vols. IV, V i VI. Barcelona: Abadia de Montserrat, 1987.
- TURULL, Pau Maria: *La Societat de les Nacions, la moral internacionalista i Catalunya*. Barcelona: Llibreria Verdaguier, 1917.
- TURULL, Pau Maria: *La Nueva Revolución*. Barcelona: Imprenta de Henrich y C^a, 1919.
- TURULL, Pau Maria: *Ideari de Nou Humanisme*. Barcelona: s/ed., 1934.
- UNIÓN INTERPARLAMENTARIA: *Cómo sería una nueva guerra*. Barcelona: Montaner y Simón, 1934.
- VANDERPOL, Alfred: *La doctrine scolastique du droit de guerre*. Paris: A. Pedone, 1919.

Bibliografia secundària

- *Einstein en España*. Madrid: Amigos de la Residencia de Estudiantes, 2005.
- *En guerra*. Barcelona: CCCB, 2004.
- ABELLÓ i GÜELL, Teresa: *Les relacions internacionals de l'anarquisme català (1881-1914)*. Barcelona: Edicions 62, 1987.

- ABELLÓ i GÜELL, Teresa: *L'antimilitarisme anarquista davant la guerra de 1914, a Col·loqui internacional "Revolució i socialisme"*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 1989.
- ABELLÓ I GÜELL, Teresa: *El debat estatutari del 1932*. Barcelona: Parlament de Catalunya, 2007.
- ADOLF, Antony: *Peace. A World History*. Cambridge: Polity, 2009.
- AINAUD DE LASARTE, Josep M.: *Carme Karr*. Barcelona: Infiesta, 2010.
- AISA, Ferran: *L'Ateneu Enciclopèdic Popular (1902-1992)*. Barcelona: Ateneu Enciclopèdic Popular, 1992.
- AISA, Ferran: *La cultura anarquista a Catalunya*. Barcelona: Edicions de 1984, 2006.
- ALBADALEJO, Jordi; ZAMBRANA, Joan: *Inicis d'un sindicalista llibertari. Joan Peiró a Badalona, 1905-1920*. Badalona: Edicions Fet a mà, 2005.
- ALCARAZ, Ricard; BALCELLS, Albert; BARCELÓ, Mercè; MARTÍN, José Luis: *Unió Socialista de Catalunya*. Fundació Rafael Campalans – Editorial Mediterrània, 1999.
- ALDOBRANDINI, Giovanni: *The Wishful Thinking. Storia del pacifismo inglese nell'ottocento*. Roma: LUISS University Press, 2009.
- ALGUACIL CUENCA, Pedro: *España: De la Sociedad de Naciones a Naciones Unidas*. Anales de Derecho, núm. 24, 2006.
- ÁLVAREZ JUNCO, José: *La ideología política del anarquismo español (1868-1910)*. Madrid: Siglo Veintiuno Editores, 1976.
- ÁLVAREZ JUNCO, José: *El Emperador del Paralelo. Lerroux y la demagogia populista*. Madrid: Alianza, 1990.
- ÁLVAREZ LÁZARO, Pedro: *La masonería, escuela de formación del ciudadano*. Madrid: UPCO, 1998.
- ANGUERA, Pere: *Antoni Fabra i Ribas*. Barcelona: Fundació Roca i Galès – Cossetània, 2005.
- ARCHIBUGI, Daniele; VOLTAGGIO, Franco: *Filosofi per la pace*. Roma: Riunti, 1999.
- ARON, Raymond: *Paix et guerre entre les nations*. Paris: Calmann-Lévy, 2004.
- BAIER, Stephan: *The History of Paneurope*.
http://www.epaneurope.eu/tl_files/epaneurope2011/downloads/documents/Pan_europa%20History.pdf [30 d'agost de 2015]

- BALCELLS, Albert: *El sindicalisme a Barcelona, 1916-1923*. Barcelona: Editorial Terra Nova, 1965.
- BALCELLS, Albert: *Trabajo industrial y organización obrera en la Cataluña contemporánea*. Barcelona: Laia, 1974.
- BALCELLS, Albert: *El pistolerisme. Barcelona (1917-1923)*. Barcelona: Pòrtic, 2009.
- BALFOUR, Sebastián: *Abrazo mortal. De la guerra colonial a la Guerra Civil en España y Marruecos (1909-1939)*. Barcelona: Península, 2002.
- BALLESTER, David: *Marginalitats i hegemonies: l'UGT de Catalunya (1888-1936). De la fundació a la II República*. Barcelona : Columna-Fundació Comaposada, 1996.
- BAR, Antonio: *La C.N.T. en los años rojos*. Madrid: Akal, 1981.
- BARIÉTY, Jacques; FLEURY, Antoine (eds.): *Mouvements et initiatives de Paix dans la Politique internationale*. Bern: Peter Lang, 1987.
- BELAÚSTEGUI FERNÁNDEZ, Alejandro: *Arturo de Marcoartu, notable político español, luchador incansable por la paz y promovedor del arbitraje internacional en el siglo XIX*. Revista de las Cortes generales, núm. 67, primer cuatrimestre de 2006.
- BENET, Josep: *Maragall i la Setmana Trágica*. Barcelona: Edicions 62, 1965.
- BENGOCHEA, Soledad: *Organització patronal i conflictivitat social a Catalunya: tradició i corporativisme entre finals de segle i la dictadura de Primo de Rivera*. Barcelona: Abadia de Montserrat, 1994.
- BENGOCHEA, Soledad: *El catolicisme social a Catalunya (finals del segle XIX-1919)*. Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics, núm. 9, 1994.
- BENGOCHEA, Soledad: *Els dirigents patronals i la Setmana Trágica*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2000.
- BENGOCHEA, Soledad (coord.): *Barcelona i la Setmana Tràgica, 1909. Arrels i conseqüències*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona – Edicions de La Central, 2012.
- BENNETT, Scott H.: *Radical Pacifism. The War Resisters League and Gandhian Nonviolence in America, 1913-1963*. Syracuse: Syracuse University Press, 2003.
- BIANCHI, Bruna: *Pacifismo*. Roma: Unicopli, 2004.
- BLOM, Philipp: *Años de vértigo. Cultura y cambio en Occidente, 1900-1914*. Madrid: Anagrama, 2013.
- BIBLIOTECA DE CATALUNYA: *Jaume Massó i Torrents: exposició commemorativa. Catàleg*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya, 1994.
- BOBBIO, Norberto: *El problema de la guerra y las vías de la paz*. Barcelona: Altaya, 1998.

- BOSCH I PARERA, Anna: *Antònia Quinquer. Una veu de dona des de la Barcelona de principis de segle*. Duoda. Revista d'Estudis Feministes, núm. 12, 1997. <http://www.raco.cat/index.php/duoda/article/viewFile/62046/90552>
- BROCK, Peter: *Pacifism in the United States from the Colonial Era to the First World War*. Princeton: Princeton University Press, 1968
- BROCK, Peter: *Twentieth-Century Pacifism*. New York: Van Nostrand Reinhold Company, 1970
- BROCK, Peter: *Pacifism in Europe to 1914*. Princeton: Princeton University Press, 1972.
- BROCK, Peter; SOCKNAT, Thomas P. (eds.): *Challenge to Mars. Essays on Pacifism from 1918 to 1945*. Toronto: University of Toronto Press, 1999.
- BULLÓN DE MENDOZA, Alfonso; TOGORES, Luis E. (coord.): *La República y la Guerra Civil: setenta años después*, 2 vol. San Sebastián de los Reyes: Actas, 2008.
- CACHO VIU, Vicente: *La Institución Libre de Enseñanza*. Madrid: Fundación Albéniz, 2010.
- CAMPS, Ferran; MONCLÚS, Joaquim: *Joan Baptista Roca i Caball (1898-1976). Impulsor de la pau civil*. Barcelona: Proa, 1998.
- CAÑADA MULLOR, Ernest: *Conflictividad laboral y sindicalismo en el sector textil de Mataró entre 1896-1923*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana, 1998.
- CAPPELLETTI, Ángel J.: *Francisco Ferrer y la pedagogía libertaria*. Madrid: La Piqueta, 1980.
- CAPITÁN DÍAZ, Alfonso: *Breve historia de la educación en España*. Madrid: Alianza Editorial, 2002.
- CARDONA CASTRO, Francesc Lluís: *Historia de la paz y del pacifismo*. Barcelona: Asociación para las Naciones Unidas en España, 2008.
- CAROD-ROVIRA, Josep-Lluís: *Marcel·lí Domingo: de l'escola a la República*. Tarragona: El Médol, 1989.
- CARRERAS I GARCIA, Montserrat: *La indústria a Badalona del 1700 al 1936*. Carrer dels arbres, nº 3, època 4ª, 1993.
- CASACUBERTA, Margarida: *Santiago Rusiñol: vida, literatura i mite*. Barcelona: Curial – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.
- CASASSAS, Jordi: *La configuració del sector "intel·lectual-professional" a la Catalunya de la Restauració (a propòsit de Jaume Bofill i Mates)*. Recerques, núm. 8, 1978.
- CASASSAS, Jordi: *Jaume Bofill i Mates (1878-1933)*. Barcelona: Curial, 1980.

- CASASSAS, Jordi: *La institucionalització de la cultura*, dins de DD.AA.: *El noucentisme. Cicle de conferències fet a la Institució cultural del CIC de Terrassa*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985.
- CASASSAS, Jordi: *Els Benplantats: La responsabilitat civil i política*, dins de DD.AA.: *La joventut a Catalunya al segle XIX*. Barcelona: Diputació de Barcelona: 1987.
- CASASSAS, Jordi: *Intel·lectuals, professionals i polítics a la Catalunya contemporània (1850-1920)*. Barcelona: Els llibres de la frontera, 1989.
- CASASSAS, Jordi: *El catalanisme noucentista i la nova imatge de l' "agitador nacional"*, dins de DD.AA.: *Miscel·lània d'homenatge a Josep Benet*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991.
- CASASSAS, Jordi: *Entre la tertulia y la acción: Los intelectuales catalanes frente a la crisis de fines del siglo XIX*. Rassegna Iberistica, núm. 50, 1996.
- CASASSAS, Jordi (coord.): *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya (1808-1975)*. Barcelona: Pòrtic, 1999.
- CASASSAS, Jordi; GHANIME, Albert: *Homenatge a Francesc Pi i Margall, 1824-1901. Intel·lectual i polític federal*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2001.
- CASASSAS, Jordi (ed.): *Lluís Companys i la seva època*. Barcelona: Pòrtic, 2002.
- CASASSAS, Jordi (coord.): *Prensa cultural i intervenció política dels intel·lectuals a la Catalunya contemporània (1814-1975)*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2005.
- CASASSAS, Jordi: *La nació dels catalans. El difícil procés històric de la nacionalització de Catalunya*. Catarroja: Afers, 2014.
- CASTAÑAR PÉREZ, Jesús: *Teoría e Historia de la revolución noviolenta*. Barcelona: Virus, 2013.
- CASTILLEJO, José: *Guerra de ideas en España*. Madrid: Biblioteca de la Revista de Occidente, 1976.
- CATALÁN, Miguel: *Proceso a la guerra. El programa de la deslegalización de la guerra (1918-1927)*. Valencia: Edicions Alfons el Magnànim, 1997.
- CEADEL, Martín: *Pacifism in Britain, 1914-1945. The Defining of a Faith*. Oxford: Oxford University Press, 1980.
- CHATFIELD, Charles: *For Peace and Justice. Pacifism in America, 1914-1941*. Knoxville: University of Tennessee Press, 1971.
- CHECA, Antonio; ESPEJO, Carmen; LANGA, Concha; VÁZQUEZ, Miguel (eds.): *La comunicación durante la Segunda República y la Guerra Civil*. Madrid: Fragua, 2007.

- CLARCK, Christopher: *Sonámbulos. Cómo Europa fue a la guerra en 1914*. Barcelona: Galaxia Gutemberg, 2014.
- CLINTON, Michael: *Wilsonians before Wilson: The French Peace Movement and the Societé des Nations*.
<http://gwyneddmracy.academia.edu/MichaelClinton/Papers/498205/Wilsonians-before-Wilson-The-French-Peace-Movement-and-the-Societe-des-Nations>
[30 d'agost de 2015]
- COLL-VINENT, Sílvia: *Joan Estelrich, un humanista en temps convulsos (1932-1936)*. Cercles. Revista d'Història Cultural, núm. 17, 2014.
- COLOMER, Jaume: *Martí i Julià: notas para una biografía política*. Tesi de llicenciatura. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1975.
- COMELLAS, José Luis: *Del 98 a la Semana Trágica, 1898-1909: crisis de conciencia y renovación política*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2002.
- CONNELLY ULLMAN, Joan: *La Semana Trágica*. Barcelona: Ediciones B, 2009.
- COOPER, John Milton: *Breaking the heart of the world. Woodrow Wilson and the Fight for the League of Nations*. Cambridge: Cambridge University Pres, 2001.
- CORRETGER, Monserrat: *Alfons Maseras: intel·lectual d'acció i literat: biografia, obra periodística, traduccions*. Barcelona: Curial – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.
- COSTA I OLLER, Francesc: *La premsa obrera a Mataró (1820-1980)*. Barcelona: Rafael Dalmau Editors, 1982.
- COURTOIS, Stéphane: *Le système communiste international et la lutte pour la paix*. Relations internationales, núm. 53, printemps 1988.
- CRUELLES, Manuel: *Salvador Seguí, el noi del sucre*. Esplugues de Llobregat: Ariel, 1974.
- CRUZ, Rafael: *Una revolución elegante. España, 1931*. Madrid: Alianza Editorial, 2014.
- CUADRAT, Xavier: *Socialismo y anarquismo en Cataluña (1899-1911): Los orígenes de la CNT*. Madrid: Ediciones de la Revista de Trabajo, 1976.
- CUCURULL, Fèlix: *Orígens i evolució del federalisme català*. Barcelona: [s.n.], 1970.
- CUENCA TORIBIO, José Manuel: *Catolicismo social y político en la España contemporánea, 1870-2000*. Madrid: Unión Editorial, 2003.
- CULLA I CLARÀ, Joan B.: *El catalanisme d'esquerra (1928-1936)*. Barcelona: Curial, 1977.

- CUYÀS I TOLOSA, Josep Maria: *Història de Badalona, Vol. VII. Segles XIX i XX fins al març de 1936*. Badalona: Arts Gràfiques Duran, 1982.
- DD.AA.: *La crisis de fin de siglo: ideología y literatura*. Barcelona: Ariel, 1975.
- DD.AA.: *Maçoneria i educació a Espanya*. Barcelona: Fundació Caixa de Pensions, 1986.
- DD.AA.: *Andreu Nin i el socialisme*. Barcelona: Universitat de Barcelona – CEHI, 1998.
- DD.AA.: *En legítima desobediencia. Tres décadas de objeción, insumisión y antimilitarismo*. Madrid: Traficantes de sueños, 2002.
- DD.AA.: *Els Rubió: una nissaga d'intel·lectuals*. Barcelona: Angle Editorial, 2003.
- DD.AA.: *Els fets del Cu-Cut!, cent anys després*. Barcelona: Centre d'Història Contemporània de Catalunya, 2006.
- DD.AA.: *Actes de les Jornades sobre la Setmana Tràgica (1909). Barcelona, 5, 6 i 7 de maig de 2009*. Barcelona: Balmesiana, 2009.
- DALMAU RIBALTA, Antoni: *Cent anys després de la Setmana Tràgica*. L'Erol. Revista Cultural del Berguedà, núm. 102, 2009.
- DE MADARIAGA, María Rosa: *En el barranco del lobo... Las guerras de Marruecos*. Madrid: Alianza Editorial, 2005.
- DE PABLO, MOISÉS: *Joan Peiró, la praxi del cooperativisme llibertari*. Cooperació catalana, núm. 249, any 2002.
- DE PUELLES BENÍTEZ, Manuel: *Educación e ideología en la España contemporánea*. Madrid: Tecnos, 2000.
- DE RIQUER, Borja: *Lliga Regionalista: La burguesía catalana i el nacionalismo (1898-1904)*. Barcelona: Edicions 62, 1977.
- DEL ROSAL, Amaro: *Los Congresos Obreros Internacionales en el siglo XX*. Barcelona: Grijalbo, 1975.
- DEL ROSAL, Amaro: *Historia de la UGT de España, 1901-1939*, vol. 1. Barcelona: Ediciones Grijalbo, 1977.
- DEFRASNE, Jean: *Le pacifisme en France*. Paris: Presses Universitaires de France, 1994.
- DELGADO, Buenaventura: *La Escuela Moderna de Ferrer i Guardia*. Barcelona: CEAC, 1979.
- DELGADO, Buenaventura: *La Institución Libre de Enseñanza en Catalunya*. Barcelona: Ariel, 2000.

- DELPORTE, Christian: *L'image, un outil d'approche du pacifisme (1919-1939). L'exemple du dessin de presse*. Revue Historique, núm. 583, 1992.
- DÍAZ I ANABITARTE, Aitor: *Hacia una sistematización del pacifismo político*. Revista Española de Ciencia Política, núm. 31, març de 2013.
- DÍAZ DEL CORRAL, E.: *Historia del pensamiento pacifista y no-violento contemporáneo*. Barcelona: Hogar del libro, 1987.
- DÍAZ-PLAJA, F.: *Francófilos y Germanófilos. Los españoles en la guerra europea*. Barcelona: Dopesa, 1973.
- DIEZ, Xavier: *El anarquismo individualista en España (1923-1938)*. Barcelona: Virus, 2007.
- DOSSE, François: *La marcha de las ideas. Historia de los intelectuales, historia intelectual*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2006.
- DUARTE, Àngel: *La crisi del 98 i l'antimilitarisme a Catalunya*. Serra d'or, núm. 458, 1998.
- DUARTE, Àngel: *Història del republicanisme a Catalunya*. Lleida: Pagès Editors – Eumo Editorial, 2004.
- DUCH PLANA, Montserrat (ed.): *El gènere de la polis. La trajectòria de les dones en el catalanisme polític*. Tarragona: Arola, 2013.
- DUEÑAS, Oriol; SOLÉ, Queralt: *El jutge dels cementiris clandestins. Josep M. Bertran de Quintana, 1884-1960*. Maçanet de la Selva: Gregal, 2012.
- DUEÑAS, Oriol; SOLÉ, Queralt: *El juez Josep Maria Bertran de Quintana (1884-2960: compromiso y cementerios clandestinos*. Hispania, Vol. LXXIV, núm. 246, gener-abril 2014.
- EARLY, Frances H.: *A World without War. How U.S. Feminists and Pacifists resisted World War I*. Syracuse: Syracuse University Press, 1997.
- ESCOLA DE CULTURA DE PAU: *La recerca per la pau a Espanya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2008.
- ESPINET, Francesc: *Notícia, imatge, simulacre. La recepció de la societat de comunicació de masses a Catalunya, de 1888 a 1939*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 1997.
- EVANS, Richard J.: *The feminist movement in Germany, 1894-1933*. London: SAGE Publications, 1976.
- FAGOAGA, Concha; SAAVEDRA, Paloma: *Clara Campoamor. La sufragista española*. Madrid: Instituto de la mujer, 2007.

- FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, Antón: *Ricardo Mella o el anarquismo humanista*. Barcelona: Anthropos, 1990.
- FERNÁNDEZ BUEY, Francisco; MIR, Jordi; PRAT, Enric (eds.): *Filosofía de la paz*. Barcelona: Icaria, 2010.
- FERNÁNDEZ-RÚA, José Luis: *1931. La Segunda República*. Madrid: Tebas, 1977.
- FERRAN, Jaime: *J.V. Foix*. Madrid: Júcar, 1987.
- FERRELL, Robert H.: *Peace in their time. The Origins of the Kellogg-Briand Pact*. Hamden: Archon Books, 1968.
- FERRER BENIMELI, José Antonio; DE PAZ SÁNCHEZ, Manuel A.: *Masonería y pacifismo en la España contemporánea*. Zaragoza: Universidad – Prensas Universitarias, 1991.
- FERRER BENIMELI, José Antonio (coord.): *La masonería en la España del siglo XX*. Toledo: Universidad de Castilla-La Mancha, 1996.
- FERRER BENIMELI (coord.): *La masonería española y la crisis colonial del 98*. Zaragoza: Universidad de Zaragoza, 1999.
- FERRO, Marc: *La Gran Guerra, 1914-1918*. Madrid: Alianza Editorial, 2002.
- FISCHER, Louis: *Gandhi. Su vida y su mensaje a la humanidad*. Buenos Aires: Ediciones B, 2000.
- FITÉ, Vital: *Las desdichas de la patria*. Madrid: Fundación Banco Exterior, 1989.
- FUENTES CODERA, Maximiliano: *El campo de fuerzas europeo en Cataluña. Eugeni d'Ors en los primeros años de la Gran Guerra*. Lleida: Pagès, 2009.
- FUENTES CODERA, Maximiliano: *España en la Primera Guerra Mundial: una movilización cultural*. Madrid: Akal, 2014.
- FUSI, Juan Pablo: *Un siglo de España: La cultura*. Madrid: Marcial Pons, 1999.
- GABRIEL, Pere: *Biografía de Juan Peiró. Una cronología*, dins GABRIEL, Pere (coord.): *Joan Peiró. Sindicalismo y anarquismo. Actualidad de una historia*. Revista Anthropos nº 114, 1990.
- GABRIEL, Pere: *El ideario social de Juan Peiró*, dins GABRIEL, Pere (coord.): *Joan Peiró. Sindicalismo y anarquismo. Actualidad de una historia*. Revista Anthropos nº 114, 1990.
- GABRIEL, Pere: *Joan Peiró: el sindicalisme revolucionari*, dins BALCELLS, Albert: *El pensament polític català del segle XVIII a mitjan segle XX*. Barcelona: Edicions 62, 1988.

- GAJATE BAJO, María: *Las campañas de Marruecos y la opinión pública. El ejemplo de Salamanca y su prensa (1906-1927)*. Madrid: Instituto Universitario General Gutiérrez Mellado – UNED, 2012.
- GÁMEZ PÉREZ, Carlos: *Terradas y la teoría cuántica en España*. Quark, núm. 31, gener-març 2004.
- GARCÍA DELGADO, José Luis (ed.): *La Segunda República española: el primer bienio*. Madrid: Siglo XXI, 1987.
- GARCIA I JORDÁN, Pilar: *Els catòlics catalans i la Segona República, 1931-1936*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986.
- GARCÍA PONS, Enrique: *Historia de la prensa badalonesa, 1868-1939*. Badalona: Ajuntament de Badalona.
- GARCÍA PROUS, Concha: *Relaciones Iglesia-Estado en la Segunda República Española*. Córdoba: Publicaciones Obra Social y Cultural Cajasur, 1996.
- GARCÍA VOLTÁ, Gabriel: *España en la encrucijada. ¿La Constitución de 1931, fórmula de convivencia?* Barcelona: PPU, 1987.
- GIL NOVALES, Alberto: *La respuesta española a Romain Rolland a raíz de la Primera Guerra Mundial*. Studi Ispanici, 2001.
- GIL PECHARROMÁN, Julio: *La Segunda República*. Madrid: Historia 16, 1997.
- GOICOETXEA MARCALDA, Ángel: *Telesforo de Aranzadi: vida y obra*. San Sebastián: Sociedad de Ciencias Aranzadi, 1985.
- GÓMEZ INGLADA, Pere: *Quinze anys de periodisme: Les col·laboracions de J.V. Foix a La Publicitat (1922-1936)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2010.
- GÓMEZ ROJO, María Encarnación: *El pensamiento político, económico y social de Manuel Reventós i Bordoy*. Barcelona: Universidad de Málaga, 1993.
- GONZÀLEZ I VILALTA, Arnau: *La tercera Catalunya (1936-1940)*. Barcelona: Edicions de 1984, 2013.
- GOYARD-FABRE, Simone: *La construction de la paix ou le travail de Sisyphe*. Paris: Vrin, 1994.
- GRASA, Rafael: *La objetividad de las ciencias sociales: investigación para la paz y relaciones internacionales*. Barcelona: Universidad de Barcelona, 1990.
- GRASA, Rafael: *Cinquanta anys d'evolució de la investigació per la pau: tendències i propostes per observar, investigar i actuar*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2010.
- GUHA, Ramachandra: *Gandhi before India. How the Mahatma was made*. New York: Alfred A. Knopf, 2014.

- HASTINGS, Max: *1914: El año de la catástrofe*. Barcelona: Crítica, 2013
- HERNÁNDEZ SANDOICA, Elena: *Tendencias historiográficas actuales. Escribir Historia hoy*. Madrid: Akal, 2004.
- HOBSBAWM, Eric: *Rebeldes primitivos. Estudio sobre las formas arcaicas de los movimientos sociales en los siglos XIX y XX*. Barcelona: Ariel, 1983.
- HOCHSCHILD, Adam: *Para acabar con todas las guerras. Una historia de lealtad y rebelión (1914-1918)*. Barcelona: Península, 2013.
- HOFFMANN, Banesh: *Einstein*. Barcelona: Salvat, 1995.
- HOWARD, Michael: *La primera guerra mundial*. Barcelona: Crítica, 2003.
- HUERTAS CLAVERÍA, Josep Maria: *Salvador Segú, "El noi del sucre". Materiales para una biografía*. Barcelona: Laia, 1976.
- HUMBERT-DROZ, Jules: *L'origine de l'internationale communiste: de Zimmerwald à Moscou*. Neuchâtel: Édition de la Baconnière, 1968.
- INMAN FOX, E.: *El año de 1898 y el origen de los "intelectuales"*, dins de DD.AA.: *La crisis de fin de siglo: ideología y literatura*. Barcelona: Ariel, 1975.
- ÍÑIGUEZ, Miguel: *Esbozo de una Enciclopedia histórica del anarquismo español*. Madrid: Fundación de Estudios Libertarios Anselmo Lorenzo, 2001.
- IZQUIERDO, Santiago: *Pere Coromines*. Catarroja-Barcelona: Editorial Afes, 2001.
- JACKSON, Gabriel: *La República española y la guerra civil, 1931-1939*. Barcelona: Crítica, 1976.
- JARDÍ, Enric: *El meu pare i el seu món*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.
- JEDIN, Hubert (dir.): *Manual de Historia de la Iglesia*. Vol. VIII. Barcelona: Herder, 1978.
- JEDIN, Hubert; REPGEN, Konrad (dir.): *Manual de Historia de la Iglesia*. Vol. IX. Barcelona: Herder, 1984.
- JIMÉNEZ ARENAS, Juan Manuel; MUÑOZ, Francisco A.: *La Paz, partera de la historia*. Granada: Universidad de Granada, 2013.
- JIMÉNEZ-LANDI, Antonio: *La Institución Libre de Enseñanza, tomo II: Período parauniversitario*. Madrid: Ministerio de Educación y Cultura, 1996.
- JOAS, Hans: *Guerra y modernidad. Estudios sobre la Historia de la violencia en el siglo XX*. Barcelona: Paidós, 2005.
- JOBLIN, Joseph: *La Iglesia y la guerra. Conciencia, violencia y poder*. Barcelona: Herder, 1990.

- JOSEPHSON, Harold: *Biographical Dictionary of Modern Peace Leaders*. Westport – London: Greenwood Press, 1985.
- JULIÁ, Santos (ed.): *Política en la Segunda República*. Ayer, núm. 20, 1995.
- JULIÁ, Santos: *La Constitución de 1931*. Madrid: Iustel, 2009.
- KAPLAN, Temma: *Red City, Blue Period: Social Movements in Picasso's Barcelona*. Berkeley: University of California Press, 1992.
- KNOCK, Thomas J.: *To end all wars. Woodrow Wilson and the Quest for a New World Order*. Princeton-New Jersey: Princeton University Press, 1992.
- LEDERACH, John Paul: *La No-violència a l'Estat espanyol: els anomenats pacifistes*. Barcelona: La Magrana, 1983.
- LIDA, Clara E.: *Anarquismo y revolución en la España del siglo XIX*. Madrid: Siglo XXI, 1972.
- LITVAK, Lily: *España 1900. Modernismo, anarquismo y fin de siglo*. Barcelona: Anthropos, 1990.
- LLORENS, Ignacio de: *Los hombres que hicieron la CNT. Presentación y contexto de Joan Peiró*, dins GABRIEL, Pere (coord.): *Joan Peiró. Sindicalismo y anarquismo. Actualidad de una historia*. Revista Anthropos n° 114, 1990.
- LÓPEZ MARTÍNEZ, Mario (dir.): *Enciclopedia de la paz y los conflictos*. Granada: Universidad de Granada: 2004.
- LÓPEZ MARTÍNEZ, Mario: *Política sin violencia. La noviolencia como humanización de la política*. Bogotá: Corporación Universitaria Minuto de Dios, 2009.
- LOSURDO, Domenico: *La cultura de la no violencia*. Barcelona: Península, 2011.
- MACMILLAN, Margaret: *Paris 1919: Seis meses que cambiaron el mundo*. Barcelona: Tusquets, 2005.
- MACMILLAN, Margaret: *1914: De la paz a la guerra*. Madrid: Turner, 2013.
- MADRID SANTOS, Francisco: *La prensa anarquista y anarcosindicalista en España desde la I Internacional hasta el final de la Guerra Civil, 2 vols*. Barcelona: L'autor, 1988-1989.
- MADRID SANTOS, Francisco: *"Solidaridad obrera": símbolo y mito de un periódico legendario*. Barcelona: Ateneu Enciclopèdic Popular, 1987.
- MAGALLÓN, Carmen: *Mujeres en pie de paz*. Madrid: Siglo XXI, 2006.
- MAITRON, Jean: *Dictionnaire biographique de mouvement ouvrier français*. Paris: Les Éditions Ouvrières, 1966.

- MALAGÓN, Javier; ZAVALA, Silvio: *Rafael Altamira y Crevea. El historiador y el hombre*. México: Universidad Nacional Autónoma de México, 1971.
- MARCHESI, Maria: *Visca França, Visca Catalunya! La Catalogna durante la Prima Guerra Mondiale: una prospettiva di genere*. Tesi doctoral inèdita.
- MARÍN, Dolors: *La Semana Trágica. Barcelona en llamas, la revuelta popular y la Escuela Moderna*. Madrid: La esfera de los libros, 2009.
- MARINO, Giuseppe Carlo: *Historia de la mafia. Un poder en las sombras*. Barcelona: Ediciones B, 2002.
- MARQUÈS SUREDA, Salomó: *Sobre Narcís Masó i la seva obra: l'Escola de S'Agaró*. Estudi General, Revista de la Facultat de Lletres de la Univesitat de Girona, núm. 1-2, 1981.
- MARQUÈS SUREDA, Salomó: *Narcís Masó: pedagog de l'escola activa*. Girona: Diputació de Girona, 1990.
- MARTÍN CORRALES, Eloy (ed.): *Marruecos y el colonialismo español (1859-1912). De la guerra de África a la "penetración pacífica"*. Barcelona: Edicions Bellaterra, 2002.
- MARTÍNEZ DE SAS, M. T.; PAGÈS, P.: *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*. Barcelona: Universitat de Barcelona-Abadia de Montserrat, 2000.
- MARTÍNEZ DE SAS, María Teresa: *Antonio Fabra Ribas, un socialista políticamente correcto*. Boletín de la Real Academia de la Historia, Tomo CCV, Cuaderno III, 2008.
- MARTÍNEZ FIOL, David: *L'amistat impossible: França i Catalunya durant la Primera Guerra Mundial*. L'Avenç, núm. 140, 1990.
- MARTÍNEZ FIOL, David: *Els "voluntaris catalans" a la Gran Guerra (1914-1918)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991.
- MARTÍNEZ FIOL, David: *La Setmana Tràgica*. Barcelona: Pòrtic, 2009.
- MASSOT I MUNTANER, Josep: *Estelrich i la Guerra Civil*. Estudis de llengua i literatura catalanes, núm. 22, 1991.
- MASSOT I MUNTANER, Josep: *Tres escriptors davant la Guerra Civil: Georges Bernanos – Joan Estelrich – Llorenç Villalonga*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.
- MEAKER, Gerald H.: *La izquierda revolucionaria en España, 1914-1923*. Barcelona: Ariel, 1978.
- MERLE, Marcel: *Pacifisme et internationalisme*. Paris: Armand Colin, 1966.
- MINOIS, Georges: *L'Église et la guerre. De la Bible à l'ère atomique*. Paris: Fayard, 1994.

- MIR, Gregori: *Miquel dels Sants Oliver: nacionalisme i síntesi liberal-conservadora*. Palma de Mallorca: Font, 1993.
- MOLAS, Isidre: *Lliga Catalana. Un estudi d'Estasiologia*. Barcelona: Edicions 62, 1972.
- MOLAS, Isidre: *Diccionari dels Partits Polítics de Catalunya, segle XX*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2000.
- MOLAS, Joaquim: *Miquel dels Sants Oliver i Tolrà: semblança biogràfica*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1997.
- MOLERO PINTADO, Antonio: *La Institución Libre de Enseñanza: un proyecto de renovación pedagógica*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2000.
- MOLINA RUEDA, Beatriz; MUÑOZ, Francisco A. (eds.): *Manual de Paz y Conflictos*. Granada: Universidad de Granada, 2004.
- MOLINER PRADA, Antonio (ed.): *La Semana Trágica de Cataluña*. Alella: Nabra Ediciones, 2009.
- MONTSERRAT MOLAS, Josep; CASANOVAS, Pompeu: *Pensament i filosofia a Catalunya*. Barcelona: INEHCA-Societat Catalana de Filosofia, 2003.
- MORIN, Edgar.: *El método, vol. IV. Las ideas*. Madrid: Cátedra, 1992.
- MOSSE, George L.: *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*. Oxford: Oxford University Press, 1990.
- MOSSE, George L.: *La nacionalización de las masas*. Madrid: Marcial Pons, 2005.
- MUÑOZ, Francisco A.; LÓPEZ MARTÍNEZ, Mario: *Historia de la paz: Tiempos, espacios y actores*. Granada: Universidad de Granada: 2000.
- NASH, Mary; TAVERA, Susanna: *Experiencias desiguales: Conflictos sociales y respuestas colectivas en el siglo XIX*. Madrid: Editorial Síntesis, 1994.
- NASH, Mary; TAVERA, Susanna (eds.): *Las mujeres y las guerras*. Barcelona: Icaria, 2003.
- NEILA HERNÁNDEZ, José Luis: *España y el modelo de integración de la Sociedad de las Naciones (1919-1939): una aproximación historiográfica*. Hispania, núm. 176, 1990.
- NEILA HERNÁNDEZ, José Luis: *España y la Sociedad de Naciones. Un tránsito historiográfico inacabado*. Cuadernos de Historia Contemporánea, núm. extraordinario 2003.
- NUÑEZ FLORENCIO, Rafael: *Militarismo y antimilitarismo en España (1888-1906)*. Madrid: CSIC, 1990.

- NÚÑEZ SEIXAS, Xosé Manuel: *Internacionalitzant el nacionalisme. El catalanisme polític i la qüestió de les minories nacionals a Europa (1914-1936)*. Catarroja-València: Editorial Afers, 2010.
- OLDFIELD, Sybil: *Women against the Iron Fist. Alternatives to Militarism, 1900-1989*. Oxford: Basil Blackwell, 1989.
- ORTÍ, Alfonso: *En torno a Costa*. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, 1996.
- ORTIZ-DE-URBINA, Paloma: *La Primera Guerra Mundial y sus consecuencias: la imagen de Alemania en España a partir de 1914*. Revista de Filología Alemana, vol. 15, 2007.
- ORY, Pascal; SIRINELLI, Jean-François: *Los intelectuales en Francia. Del caso Dreyfus a nuestros días*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2007.
- OYÓN, José Luis; GALLARDO, Juan José: *El cinturón rojinegro. Radicalismo cenetista y obrerismo en la periferia de Barcelona, 1918-1939*. Barcelona: Carena, 2004.
- PADRÓS, Pepita; MONÉS, Jordi; SAGUÉS, Ramon; SURROCA, Josep: *Resum d'història de Badalona*. Badalona: Ajuntament de Badalona, 1984.
- PAGÈS, Pelai; MARTÍNEZ DE SAS (coord.): *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.
- PAGÈS, Pelai: *Andreu Nin: cent anys després*. L'Avenç, núm. 166, 1993.
- PAGÈS, Pelai: *Andreu Nin: nacionalisme, marxisme i utopia revolucionària*, dins BALCELLS, Albert: *El pensament polític català del segle XVIII a mitjan segle XX*. Barcelona: Edicions 62, 1988.
- PAGÈS, Pelai: *Andreu Nin: una vida al servei de la classe obrera*. Barcelona: Laertes, 2009.
- PALACIO LIS, Irene: *Moral, pacifismo e historia. Implicaciones educativas en una España en crisis, 1900-1930*. Valencia: Universidad de Valencia, 1985.
- PANIAGUA FUENTES, Xavier: *Las repercusiones de la revolución rusa en el movimiento libertario español*. Alzira: Anales del Centro de Alzira de la Universidad Nacional de Educación a Distancia, 1980.
- PASTENA, Pietro: *Breve storia del pacifismo in Italia. Dal Settecento alle guerre del terzo millennio*. Roma: Bonanno, 2005.
- PASTOR, Jaime: *La evolución del marxismo ante la guerra y la paz*. Madrid: Ed. de la Universidad Complutense de Madrid, 1989.

- PASTOR, Jaime: *Guerra, paz y sistema de Estados*. Madrid: Ediciones Libertarias, 1990.
- PAYNE, Stanley G.: *El catolicismo español*. Barcelona: Planeta, 2006.
- PAZOS, Anton M.: *Un siglo de catolicismo social en Europa, 1891-1991*. Pamplona: EUNSA, 1993.
- PEIRÓ, José: *Juan Peiró. Teórico y militante del anarcosindicalismo español*. Barcelona: Foil, 1978.
- PEIRÓ, José: *Recordando al hombre bueno que fue mi padre*, dins GABRIEL, Pere (coord.): *Juan Peiró. Sindicalismo y anarquismo. Actualidad de una historia*. Revista Anthropos n° 114, 1990, p. I-VIII.
- PENALVA MORA, Vicente: *El orientalismo en la cultura española en el primer tercio del s. XX. La Sociedad Teosófica Española (1888-1940)*. Tesi doctoral inèdita. Bellaterra: 2013. <http://tdx.cat/bitstream/handle/10803/284456/vpm1de1.pdf?sequence=1> [30 d'agost de 2015]
- PÉREZ SERRANO, Nicolás: *La Constitución española*. Madrid: Editorial Revista de Derecho Privado, 1932.
- PETRICIOLI, Marta; CHERUBINI, Donatella; ANTEGHINI, Alessandra (eds.): *Les États-Unis d'Europe: un projet pacifiste*. Bern: Lang, 2004.
- PETRICIOLI, Marta; CHERUBINI, Donatella (eds.): *Pour la paix en Europe: Institutions et société civile dans l'entre-deux-guerres*. Bern: Peter Lang, 2007.
- PICH I MITJANA, Josep: *La Setmana Tràgica (1909): Sagnant, roja, negra o gloriosa*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, 2009.
- PICH I MITJANA, Josep: *Les llums s'apaguen a tot Europa. La fi de la Belle Époque*. Barcelona: Nova Editorial, 2014.
- PIERSON, Ruth Roach (ed.): *Women and Peace. Theoretical, historical and practical perspectives*. London: Croom Helm, 1987.
- PRADAS BAENA, Maria Amàlia: *L'anarquisme i les lluites socials a Barcelona 1918-1923: la repressió obrera i la violència*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003.
- PRAT CARVAJAL, Enric (ed.): *Pensamiento pacifista*. Barcelona: Icaria, 2004.
- PRAT CARVAJAL, Enric (coord.): *Els moviments socials a la Catalunya contemporània*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2004.
- PRAT CARVAJAL, Enric: *Moviéndose por la paz. De Pax Christi a las movilizaciones contra la guerra*. Barcelona: Hacer, 2006.

- PRAT CARVAJAL, Enric: *Activistes de la pau: estudi sociològic i polític dels activistes del moviment per la pau de la dècada de 1980*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008.
- PRAT CARVAJAL, Enric: *El moviment per la pau i l'antimilitarisme a Espanya: 2003-2008*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2009.
- PRESTON, Paul: *Las tres Españas del 36. Una visión radicalmente distinta y original de la compleja trama de la guerra civil española*. Barcelona: Plaza & Janés, 1998.
- PUJADAS, Xavier: *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.
- QUINTANA NAVARRO, Francisco: *España en Europa, 1931-1936. Del compromiso por la paz a la huida de la guerra*. Madrid: Nerea, 1993.
- RAFART, Josep: *Aurora Bertrana, una dona del segle XX*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.
- RAMÍREZ JIMÉNEZ, Manuel: *Los grupos de presión en la Segunda República Española*. Madrid: Tecnos, 1969.
- RAMÍREZ JIMÉNEZ, Manuel: *Las Reformas de la II República*. Madrid: Editorial Tucar, 1977.
- RAMOS, Vicente: *Rafael Altamira*. Madrid: Alfaguara, 1968.
- REAL MERCADAL, Neus: *Dona i literatura a la Catalunya de preguerra*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006.
- RIOUX, Jean-Pierre: *Jean Jaurès*. Paris: Perrin, 2005.
- ROBIN, Regine: *Histoire et linguistique*. Paris: Armand Colin, 1973.
- ROCA, Antoni: *Esteban Terradas*. Madrid: Fundación Banco Exterior, 1991.
- ROCA, Antoni (coord.): *Esteve Terradas Illa (1883-1950): enginyeria, arquitectura i ciència al segle XX*. Barcelona: La Salle – Universitat Ramon Llull, 2004.
- RODÉS, Jesús M.; UCELAY DA CAL, Enric: "Els amics d'Europa" i "Messidor". *Nacionalisme i internacionalisme*. L'Avenç, núm. 69, febrer 1984.
- ROLLAND, Romain: *Vida de Tolstói*. Barcelona: Acantilado, 2010.
- ROLLAND, Romain: *Mabatma Gandhi*. Barcelona: Angle-ICIP, 2010.
- ROMERO MAURA, Joaquín: *La Rosa de fuego. Republicanos y anarquistas: la política de los obreros barceloneses entre el Desastre colonial y la Semana Trágica, 1899-1909*. Barcelona: Grijalbo, 1975.
- ROMERO MAURA, Joaquín: *La Romana del Diablo: Ensayos sobre la violencia política en España*. Madrid: Marcial Pons, 2000.

- ROMERO SALVADÓ, Francisco J.: *España, 1914-1918. Entre la guerra y la revolución*. Barcelona: Editorial Crítica, 2002.
- ROMEU ALFARO, Fernanda: *Memoria en sombra. Los pacifistas en la Guerra Civil Española*. El Viejo Topo, núm. 287, desembre de 2011.
- ROVIRA, Bru: *Pau Vila: he viscut. Biografia oral*. Barcelona: La Campana, 1989.
- RUIZ MIGUEL, Alfonso: *La justicia de la guerra y de la paz*. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales, 1988.
- SÁNCHEZ I FERRE, Pere: *La maçoneria a Catalunya, 1868-1936*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona – Edicions 62, 1990.
- SEGARRA, Agustí: *Federico Urales y Ricardo Mella, teóricos del anarquismo español*. Barcelona: Anagrama, 1977.
- SEGURA SORIANO, Isabel: *Dones de Gràcia. Itineraris històrics*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2011.
- SERRANO, Carlos; SALAÜN, Serge (eds.): *Los felices años veinte*. Madrid: Marcial Pons, 2006.
- SIMÓ, Joan: *“Guerra a la Guerra”: El cooperativisme i la primera guerra mundial*. Cooperació Catalana, núm. 222, 2000.
- SOBOUL, Albert: *La Revolución Francesa*. Barcelona: Orbis, 1981.
- SOCKNAT, Thomas P.: *Witness against War. Pacifism in Canada, 1900-1945*. Toronto: University of Toronto Press, 1987.
- SOLÀ, Fortià: *Biografia de Torras i Bages*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993.
- SOLÀ, Pere: *Francesc Ferrer i Guàrdia i l'Escola Moderna*. Barcelona: Curial, 1978.
- SOLÀ, Pere: *Els ateneus obrers i la cultura popular a Catalunya (1900-1939). L'Ateneu Enciclopèdic Popular*. Barcelona: Ateneu Enciclopèdic Popular, 1992.
- SOLÀ I GUSSINYER, Pere: *Història de l'associacionisme català contemporani. Barcelona i les comarques de la seva demarcació*. Barcelona: Generalitat de Catalunya – Departament de Justícia, 1993.
- SOLER RICART, Antoni: *El pacifisme: pensadors i moviments*. Qüestions de vida cristiana, núm. 213, 2004.
- STEVENSON, David: *1914-1918: Historia de la Primera Guerra Mundial*. Barcelona: Debate, 2013.
- TAVERA, Susanna: *La premsa anarco-sindicalista (1868-1931)*. Recerques, núm. 8, 1978.

- TAVERA, Susanna: *Solidaridad obrera. El fer-se i el desfer-se d'un diari anarco-sindicalista (1915-1939)*. Barcelona: Col·legi de periodistes, 1992.
- TAVERA, Susanna: *Models de periodisme i premsa obrera: Solidaridad Obrera, diari (1916-1939)*, a *XII Jornades d'estudis històrics locals. Premsa, ràdio i televisió des d'una perspectiva històrica*. Palma: IdEB, 1994.
- TAVERA, Susanna: *El món de la Confederació Nacional del Treball (CNT) durant la República i la Guerra Civil*, dins CASASSAS, Jordi (ed.): *Lluís Companys i la seva època*. Barcelona: Pòrtic, 2002.
- TEGA, W.; FERRANDI, G.; MALAGUTI, M; VOLPE, G.: *La Philosophie et la Paix*, 2 vol. Paris: Librairie philosophique J. Vrin, 2002.
- TEICHMAN, Jenny: *Pacifism and Just War. A Study in Applied Philosophy*. Oxford: Basil Blackwell, 1986.
- TERMES, Josep: *Repercussions de la revolució d'octubre a Catalunya*. Serra d'Or, núm. 12, 1967.
- TERMES, Josep: *Història del catalanisme fins al 1923*. Barcelona: Pòrtic, 2000.
- TERMES, Josep: *Historia del anarquismo en España (1870-1980)*. Barcelona: RBA, 2011.
- THOMAS, Hugh: *La Guerra Civil Española: 1936-1939*. Barcelona: Grijalbo, 1985.
- THOMPSON, E.P.: *Tradición, revuelta y conciencia de clase*. Barcelona: Crítica, 1984.
- TOOZE, Adam: *The Deluge. The Great War and the Remaking of Global Order*. London: Penguin, 2015.
- TORRA, Quim: *Periodisme? Permetin! La vida i els articles d'Eugeni Xammar*. Barcelona: Símbol Editors, 2008.
- TORRENT I MARTÍNEZ, J.; TESIS, R.: *Història de la premsa catalana*. Barcelona: Bruguera, 1966.
- TOWNSON, Nigel: *La República que no pudo ser. La política de centro en España (1931-1936)*. Madrid: Taurus, 2002.
- TROYAT, Henri: *Tolstoi*, 3 vol. Barcelona: Bruguera, 1984.
- TUGENDHAT, Ernst: *Racionalidad y moral en el movimiento por la paz. Formas del pacifismo*. Mientras Tanto, núm. 27, 1986.
- TURIN, Ivonne: *La educación y la escuela en España de 1874 a 1902*. Madrid: Aguilar, 1967.
- UCELAY DA CAL, Enric: *Wilson i no Lenin*. L'Avenç, núm. 9, 1978.

- UCELAY DA CAL, Enric: *Els enemics dels meus enemics. Les simpaties del nacionalisme català pels "moros": 1900-1936*. L'Avenç, núm. 29, 1980.
- UCELAY DA CAL, Enric: *La Catalunya populista. Imatge, cultura i política en l'etapa republicana (1931-1939)*. Barcelona: Edicions de La Magrana, 1982.
- UCELAY DA CAL, Enric; TAVERA, Susanna: *Un andamio en movimiento: Organigrama y territorio en la CNT*, dins *El cinturón rojinegro. Radicalismo cenetista y obrerismo en la periferia de Barcelona, 1918-1939*. Barcelona: Ediciones Carena, 2005.
- ULLMAN, Joan Connelly: *La Semana Trágica: Estudio sobre las causas socioeconómicas del anticlericalismo en España, 1898-1912*. Esplugues de Llobregat: Ariel, 1972.
- VAÏSSE, Maurice (ed.): *Les pacifisme de 1920 à nos jours*. Relations internationales, núm. 53, 1988.
- VAÏSSE, Maurice (dir.): *Le pacifisme en Europe des années 1920 aux années 1950*. Bruxelles: Bruylant, 1993.
- VALLE-INCLÁN, Javier del: *Biografía de La revista blanca, 1898-1905*. Barcelona: Sintra, 2008.
- VEGA, Eulàlia: *Joan Peiró o l'ideal com a compromís*. L'Avenç, núm. 274, 2002.
- VIADIU, Josep: *Un hombre de la CNT: Joan Peiró i Belis*, dins GABRIEL, Pere (coord.): *Joan Peiró. Sindicalismo y anarquismo. Actualidad de una historia*. Revista Anthropos nº 114, 1990.
- VILLARROYA, Joan (dir.): *Història de Badalona*. Badalona: Museu de Badalona, 1994.
- VOLTES, Pedro: *La Semana Trágica*. Madrid: Espasa Calpe, 1995.
- WALLIS, Jill: *Valiant for Peace. A History of the Fellowship of Reconciliation, 1914 to 1989*. London: Fellowship of Reconciliation, 1991.
- WALTERS, F.P.: *Historia de la Sociedad de Naciones*. Madrid: Tecnos, 1971.
- WINOCK, Michel: *El siglo de los intelectuales*. Madrid: Edhasa, 2010.
- WOODCOCK, George; AVAKUMOVIC, Ivan: *El príncipe anarquista*. Madrid: Júcar, 1975
- ZAMBRANA, Joan: *Acerca de los orígenes de la CNT en Badalona: el primer congreso de la Federación Local de Sociedades Obreras en 1918*, dins *El cinturón rojinegro. Radicalismo cenetista y obrerismo en la periferia de Barcelona, 1918-1939*. Barcelona: Ediciones Carena, 2005.